

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 27

Sayı / Issue: 1

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Ocak 2025- 31 Mart 2025 / January 1, 2025- March 31, 2025

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 27

Sayı / Issue: 1

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Ocak 2025 - 31 Mart 2025 / January 1, 2025 - March 31, 2025

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 27 Sayı: 1 Yıl: 2025

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU

Sorumlu Müdür: Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU

Baş Editör: Prof. Dr. Banu DEMİREL

Yönetim Yeri: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Merkez Kampüs 35390 Buca, İZMİR

Yayının Türü: Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergipark) Online Yayın Tarihi: 15.03.2025

Yönetim ve Yazışma Adresi: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Merkez Kampüs 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbedergi@deu.edu.tr

Sekreter & Dizgi: Araş. Gör. Aybüke İrem SAYLAM / Araş. Gör. Adar Cem LAĞAP

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 27 Issue: 1 Year: 2025

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner: Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU The owner on behalf of Dokuz Eylul University Graduate School of Social Sciences

Director: Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU

Editor in Chief: Prof. Dr. Banu DEMİREL

Place of Management: T.C. Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Merkez Campus 35390 Buca/İZMİR

Yayının Türü : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim (Dergipark) Online Date of Issue: 15.03.2025

Management and Correspondence Address:

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Merkez Campus 35390 Buca/İZMİR

Tel: (232) 301 87 60

Faks: (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

Secretary & typesetting : Res. Assist Aybuke İrem SAYLAM/ Res. Assist Adar Cem LAĞAP

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors. The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article

---

© All Rights Reserved.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Hakemli Dergi
Cilt: 27 Sayı: 1 Yıl: 2025
Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Gökhan KARAGONLAR- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Olca SÜRGEVİL DALKILIÇ- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özgün KOŞANER- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tuğbay İNAN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah DİNDİ- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgecan GÖK- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ÇETİNKAYA- Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. B. Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cafer ŞEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülmira KURUOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÇÖREKÇİOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KONUR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Işıl ÖZGEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İnci BOYACIOĞLU BAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Koray DOĞAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nilşen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer ÖZCAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pinar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tuğbay İNAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Behiye KAZANCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül Üniversitesi

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal
Vol: 27 Issue: 1 Year: 2025
Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Gökhan KARAGONLAR- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Olca SÜRGEVİL DALKILIÇ- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özgün KOŞANER- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Tuğbay İNAN- Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Emrah DİNDİ- Dokuz Eylül University
Dr. Öğr. Üyesi Özgecan GÖK- Dokuz Eylül University
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ÇETİNKAYA- Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Technical University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	MEF University
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	İzmir Bakırçay University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Çanakkale Onsekiz Mart University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Ataturk University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	İstanbul Nişantaşı University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Osmaniye Korkut Ata University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. B. Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Cafer ŞEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülmira KURUOĞLU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hakan ÇÖREKÇİOĞLU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Himmet KONUR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Işıl ÖZGEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. İnci BOYACIOĞLU BAL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Koray DOĞAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nilşen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nilüfer ÖZCAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pinar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Tuğbay İNAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Behiye KAZANCI	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayınlar. Derginin yayım dili Türkçe' dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergidir.

TRDİZİN

EBSCOhost

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

SÖBIAD

arastirmax
Scientific Publication Index

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peerreviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal.

TRDİZİN

EBSCOhost

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

SÖBIAD

arastirmax
Scientific Publication Index

Cilt/Volume: 27 Sayı/Issue: 1

1 Ocak 2025 - 31 Mart 2025 / January 1, 2025 - March 31, 2025

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

MALİ YERELLEŞMENİN HÜKÜMET ETKİNLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: OECD ÜLKELERİNDEN KANITLAR 15-28

THE EFFECT OF FISCAL DECENTRALIZATION ON GOVERNMENT EFFECTIVENESS: EVIDENCE FROM OECD COUNTRIES

Yasin KARADENİZ

İNSAN SERMAYESİ YAKLAŞIMININ KURAMSAL ELEŞTİRİSİ VE AMARTYA SEN VE MASLOW'UN ÖĞRETİLERİ İŞİĞİNDA YENİ BİR SOSYAL VE EKONOMİK KALKINMA MODELİ 29-47

A THEORETICAL CRITIQUE OF THE HUMAN CAPITAL APPROACH AND A NEW MODEL OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN LIGHT OF THE TEACHINGS OF AMARTYA SEN AND MASLOW

Cemal Bilge KAPÇAK

ŞEYH MÂNİ EL-MÜNTEFİKÎ İSYANI VE BU İSYANA KARŞI ALINAN TEDBİRLER 48-81

THE REBELLION SHEIKH MANI AL-MUNTAFIQI AND THE MEASURES TAKEN AGAINST THIS REBELLION

Derya DAĞAŞAN, Ercan GÜMÜŞ

PERCEPTION OF ANIME CARTOON CHARACTERS DEPENDING ON THEIR VISUAL TRAITS AND FACIAL FEATURES 82-108

ANİME ÇİZGİ FİLM KARAKTERLERİNİN GÖRSEL ÖZELLİKLERİNE VE YÜZ ÖZELLİKLERİNE GÖRE ALGILANMASI

Nuran ÖZE, Görkem ESENGÖL

ÖLÜM KARŞISINDA VE SEMBOLİK ÖLÜMSÜZLÜK ARAYIŞINDA ERKEKLİK: DEHŞET YÖNETİM KURAMI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME 109-139

MASCULINITY IN THE FACE OF DEATH AND THE QUEST FOR SYMBOLIC IMMORTALITY: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF TERROR MANAGEMENT THEORY

Gizem ÇELİK ÖZKAN

BELEDİYE BAŞKANLARININ SOSYAL MEDYA KULLANIMINA YÖNELİK BİR ANALİZ: İZMİR İLÇE BELEDİYELERİ ÖRNEĞİ 140-168

A STUDY ON THE USE OF SOCIAL MEDIA BY MAYORS: THE CASE OF IZMIR DISTRICT MUNICIPALITIES

Hakan AŞAN

BLOOD LIBEL IN OTTOMAN LANDS: VICTIMS, PERPETRATORS AND THE ATTITUDE OF THE RULERS 169-194

OSMANLI TOPRAKLARINDA KAN İFTİRASI: MAĞDURLAR, FAİLLER VE YÖNETENLERİN TUTUMU

Ayşe DEĞERLİ VELET

FUTURE OF UNEMPLOYMENT IN JAPAN: AN ARTIFICIAL NEURAL NETWORK FORECAST UTILISING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACROECONOMIC DYNAMICS 195-217

JAPONYA'DA İŞSİZLİĞİN GELECEĞİ: YAPAY ZEKA VE MAKROEKONOMİK DİNAMİKLER İLE BİR YAPAY SİNİR AĞI TAHMİNİ

Ayşegül YILDIZ, Gülşah ADAM

AKILLI KENT UYGULAMALARINA YÖNELİK VATANDAŞ ALGISI ENVANTERİNİN OLUŞTURULMASI: ANKARA/ ÇANKAYA ÖRNEĞİ 218-243

CREATING CITIZEN PERCEPTION INVENTORY TOWARDS SMART CITY APPLICATIONS: THE EXAMPLE OF ANKARA/ÇANKAYA

Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ, Menaf TURAN

EXAMINING EMPLOYEES' EMOTIONS TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI): A QUALITATIVE RESEARCH 244-276

ÇALIŞANLARIN YAPAY ZEKAYA (YZ) YÖNELİK DUYGULARININ İNCELENMESİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Gözde Dilara CAN, Ebru TOLAY

DİJİTAL DÖNÜŞÜM FAALİYETLERİ İLE İŞE YABANCILAŞMA DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE DİJİTAL LİDERLİĞİN ROLÜ 277-302

THE ROLE OF DIGITAL LEADERSHIP IN THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL TRANSFORMATION ACTIVITIES AND WORK ALIENATION BEHAVIOR

Neslihan Kavalcı CANBULDU, Anıl Boz SEMERCİ

TİMURLU İMPARATORLUĞUNDA KONAR-GÖÇER KÜLTÜRÜN YANSIMALARI: ÇADIR MİMARİSİ VE TOPLUMSAL İŞLEVLERİ 303- 322

REFLECTIONS OF THE NOMADIC CULTURE IN THE TIMURID EMPIRE: TENT ARCHITECTURE AND ITS SOCIAL FUNCTIONS

Nagehan KÜÇÜKYILDIZ

ÇOK KUTUPLU ULUSLARARASI SİSTEMDE STRATEJİK OTONOMİ KAVRAMI VE ÖNEMİ 323-345

THE CONCEPT AND IMPORTANCE OF STRATEGIC AUTONOMY IN MULTIPOLAR INTERNATIONAL SYSTEM

Burak ÇAKIRCA

BRICS-MT ÜLKELERİNDE KRONİK HASTALIK MORTALİTE HIZLARI: BOX-JENKİNS METODU İLE GELECEK PROJEKSİYONU 346-359

CHRONIC DISEASE MORTALITY RATES IN BRICS-MT COUNTRIES: FUTURE PROJECTIONS USING THE BOX-JENKINS METHOD

Birol YETİM

GESTALT ALGI İLE EN İYİ FİLM DALINDA ÖDÜL ALMIŞ YAPIMLARIN AFİŞ ÇÖZÜMLEMESİ 360-382
WITH GESTALT PERCEPTION MOVIE POSTER ANALYSES OF BEST FILM OSCAR AWARDED PRODUCTIONS

Serra Orkan

ATATÜRK'ÜN YAKIN ÇEVRESİNE VERDİĞİ SOYADLARININ SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER ÜZERİNDEN ETİMOLOJİK ANALİZİ 383-411

ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF THE SURNAMES GIVEN BY ATATURK TO HIS CLOSE CIRCLE ON SELECTED EXAMPLES

Sümeyra ALAN, Mehmed Gökhan POLATOĞLU

YEŞİL ENERJİ VE YEŞİL BEŞERİ SERMAYE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE ÇEVRE KALİTESİNİN GELİŞMESİNE KATKI SUNAR MI? 412-439

DO GREEN ENERGY AND GREEN HUMAN CAPITAL CONTRIBUTE TO THE IMPROVEMENT OF ENVIRONMENTAL QUALITY EUROPEAN UNION COUNTRIES?

Melike ATAY POLAT, Suzan ERGÜN

RUSÇADAN BAŞKURTÇAYA GEÇEN SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN FONETİK DEĞİŞİMLER 440-459
PHONETIC CHANGES IN LOANWORDS FROM RUSSIAN INTO BASHKIR TURKISH

Sevilay TAY

11. KALKINMA PLANI HEDEFLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ 460-482

EVALUATION OF 11th DEVELOPMENT PLAN GOALS IN LINE WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Ayşegül GÜRİSOY, Gökçe Sinem ERBUĞA

Yayın Geliş Tarihi: 04.10.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1464728>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 15-28
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MALİ YERELLEŞMENİN HÜKÜMET ETKİNLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: OECD ÜLKELERİNDEN KANITLAR

Yasin KARADENİZ*

Öz¹

Bu çalışma, 32 OECD ülkesinde 2003-2021 dönemi için mali yerelleşmenin hükümet etkinliği üzerindeki etkinliğini araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, yolsuzluğun kontrolü, politik istikrar ve hukukun üstünlüğü göstergelerinin mali yerelleşme ile etkileşiminin hükümet etkinliği üzerindeki etkisini de ele almaktadır. Arellano-Bover/Blundell-Bond (1998)'un İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu ile yapılan analiz sonuçları, mali yerelleşme ile hükümet etkinliği arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ek olarak, mali yerelleşmenin artışıyla birlikte yolsuzluğun kontrolü, politik istikrar ve hukukun üstünlüğündeki iyileşmelerin de hükümet etkinliği üzerinde güçlü ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mali Yerelleşme, Hükümet Etkinliği, Yolsuzluğun Kontrolü, Politik İstikrar, Hukukun Üstünlüğü.

JEL Sınıflandırması: C23, C26, H50, H77

THE EFFECT OF FISCAL DECENTRALIZATION ON GOVERNMENT EFFECTIVENESS: EVIDENCE FROM OECD COUNTRIES

Abstract

This paper aims to investigate the effect of fiscal decentralization on government efficiency for the period 2003-2021 in 32 OECD countries. In addition, the paper investigates the effect of the interaction of political stability, control of corruption and rule of law indicators with fiscal decentralization on government efficiency. The results obtained using Arellano-Bover/Blundell-Bond (1998)'s Two-Stage System Generalized Moments Method indicate the existence of a positive relationship between fiscal

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karadeniz, Y. (2025). Mali yerelleşmenin hükümet etkinliği üzerindeki etkisi: OECD ülkelerinden kanıtlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 15-28.

*Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Gümüşhacıköy Hasan Duman MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Maliye Programı, ORCID ID: 0000-0003-3087-3729, yasin.karadeniz@amasya.edu.tr

¹Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

decentralization and government efficiency. In addition, improvements in the control of corruption, political stability and the rule of law, along with the increase in fiscal decentralization, also have a strong and positive effect on government efficiency.

Keywords: *Fiscal Decentralization, Government Effectiveness, Control of Corruption, Political Stability, Rule of Law.*

JEL Classification: C23, C26, H50, H77

GİRİŞ

Yerel ve ortak nitelikteki mal ve hizmetlerin etkin ve verimli sunumu açısından mali yerelleşme, literatürde üzerinde durulan önemli konulardan biridir. Mali açıdan yerelleşme genellikle yerel yönetim birimlerinin harcamaları ile onların finanse edilmesi açısından, yerel yönetim birimlerinin gelir ve borçlanma konularında daha fazla yetkiye sahip olması anlamına gelmektedir. Uygulamada yerel yönetimlerin mali açıdan özerkliği farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Finlandiya ve İsveç gibi ülkelerde yerel yönetimler harcama, gelir ve borçlanma açısından tam anlamıyla özerkliğe sahipken; Güney Kore, İspanya, Portekiz, Türkiye ve İrlanda gibi ülkelerde belirli sınırlar dâhilinde takdir yetkisine sahip olabilirler. Bu sınırlar genel olarak Güney Kore, Portekiz ve İspanya'da olduğu gibi harcamaların artışına ilişkin limitler, kendilerine tahsis edilen vergilerin matrah ve oranları üzerindeki limitler ile borçlanmada üst yönetim biriminin onayının gerekliliği şeklinde olabilmektedir. Buna karşılık Türkiye ve İrlanda gibi ülkelerde borçlanma üst yönetimin onayına bağlıyken vergilerin matrah ve oranlarıyla ilgili yerel yönetimlerin takdir yetkisi bulunmamakta; harcamalarda ise bazı kısıtlamalar söz konusu olmaktadır (Blöchliger & Campos, 2011; Vammalle & Bambalaite, 2021).

Yerel yönetimlerin özerklik dereceleri harcama, gelir ve borçlanma hususlarında farklılaşabilmektedir. Bazı ülkelerde yerel yönetim birimleri, harcama konusunda daha yüksek bir özerkliğe sahipken; bazı ülkelerde borçlanma ya da gelir konusunda daha özerk bir yapıya sahip olabilmektedir. Söz gelimi Kanada ve Belçika'da yerel yönetim birimleri, harcama konusunda yüksek bir yerel özerklik düzeyine sahipken; borçlanma ve gelir konusunda nispeten daha düşük bir özerkliğe sahiptir. Diğer yandan Avusturya ve Danimarka'da yerel yönetim birimleri harcama ve gelir konusunda daha özerk bir yapıdayken; borçlanma konusunda özerklik düzeyi daha düşüktür (OECD, 2023; Ladner vd., 2021).

Mali yerelleşmeden beklenen faydanın esasen, yerel ihtiyaçların gerçekçi bir şekilde belirlenmesi ve hizmetin verimli bir şekilde sunulmasıdır. Bu kapsamda mali yerelleşme derecesi ile hizmetlerin etkin ve verimli sunumu arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik ampirik çalışmalar yapılmaktadır (Sow & Razafimahefa, 2015; Treisman, 2002; Adam vd., 2008). Hizmetlerin sunumunda etkinlik ve verimliliği gösteren genel kabul görmüş bir gösterge olmasa da buna ilişkin yapılan belli başlı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunlukla farklı dönemlere

ilişkin olduğu ve belirli bir ülkedeki yerel yönetim birimleri özelinde yapıldığı söylenebilir (Balaguer-Coll vd., 2010; Ballesteros vd., 2013; Bischoff vd., 2013; Liu vd., 2019; Otoo & Danquah, 2021). Ancak bu çalışma Dünya Bankası tarafından yayımlanan genel anlamda hükümet etkinliğini gösteren endeksi kullanmakta ve geniş bir ülke grubu üzerinden bir analiz ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma daha sağlam sonuçlar elde edebilmek adına, hükümet etkinliği üzerinde etkili olabileceği düşünülen politik istikrar, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü gibi değişkenleri de dikkate almaktadır. Diğer yandan bu çalışma, bu değişkenlerin mali yerelleşme göstergesi ile etkileşiminin hükümet etkinliği üzerine etkisini de ortaya koymaktadır.

OECD ülkelerini kapsayan bu çalışmada öncelikle mali yerelleşme kavramına değinilerek, verileri ulaşılabılır olan ülkelerin mali yerelleşme düzeyleri gösterilmektedir. Daha sonra ise harcamalar açısından, mali yerelleşmenin hükümet etkinliği üzerindeki etkisi dinamik panel veri analizi ile araştırılmaktadır. Analizde, hükümet etkinliği üzerindeki etkiyi ölçmede daha kullanışlı olacağı değerlendirilmesi nedeniyle mali yerelleşme ölçütü harcamalar açısından ele alınmaktadır. Şöyle ki, hükümet etkinliği topluma sunulan kamu hizmetlerinin kalitesiyle ilgilidir ve bu çalışma, hizmetlerin sunumunda yerel yönetimlerin payındaki artışın hizmet kalitesine etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte veri kısıtı nedeniyle örnekleme bazı ülkeler kapsam dışında bırakılmakta ve çalışmanın zaman boyutu da 2003 yılından başlamaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise, 32 ülke ve 19 yıldan oluşan panelden elde edilen analiz bulguları değerlendirilmektedir.

MALİ YERELLEŞME KAVRAMI, OECD ÜLKELERİNDE MALİ YERELLEŞME VE HÜKÜMET ETKİNLİĞİ DÜZEYİ

Yerel özerklik, geleneksel olarak yerel yönetimlerin daha yüksek düzeydeki yönetimlerin kontrolünden bağımsız hareket etmek için sahip olduğu takdir yetkisi olarak tanımlanır (Tanzi, 1996; Martinez-Vazquez, 2003; Boadway & Shah, 2009; Faguet, 2014). Ancak Wolman & Goldsmith (1990, s. 3) yerel özerkliği, yerel yönetimlerin vatandaşlarının refahları üzerinde bağımsız bir etkiye sahip olma yeteneği olarak tanımlar.

Yerel özerklik veya yerelleşmenin siyasi, idari, mali ve ekonomik yerelleşme şeklinde farklı türleri bulunmaktadır. Siyasi yerelleşme, kamusal karar alma süreçlerinde vatandaşların ve onların temsilcilerinin daha fazla etkili olması ile ilgiliyken; idari yerelleşme, kamusal hizmetlerin sağlanmasında yetki ve sorumluluğun farklı idari birimler arasında paylaşılması anlamına gelmektedir. Ekonomik yerelleşme de genel olarak; özelleştirme ve deregülasyonla birlikte bazı devlet işlevlerinde sorumluluğun kamudan özel sektöre kaydırılmasını ifade etmektedir. Mali yerelleşme kavramı ise, yerel yönetimlerin, sunduğu hizmetleri

finanse etmek için yeterli gelire sahip olması ile onların harcama ve borçlanma kararlarında daha fazla yetkili olmasını ifade etmektedir (Rondinelli, 2002, ss. 2-4).

Mali yerelleşmenin temel ekonomik gerekçesi, ekonomik etkinliğin artırılmasıdır. Buna göre yerel olarak belirlenerek istek ve koşullara göre farklılaşan yerel çıktılar, merkezi olarak belirlenenden daha yüksek bir refah düzeyine yol açar (Oates, 1993, s. 240). Mali yerelleşmenin ekonomik etkinlikten başka birtakım faydalarından da bahsedilebilir. İlk olarak bireylerin, düşük vergi düzeyleri ve farklı işlevlerdeki bir harcama bileşimi gibi istediklerinden daha fazlasını elde etmeleri onların refahlarını artırır. İkinci olarak taleplerini tam olarak karşılayan bireyler, vergi ödeme hususunda daha istekli olacaklardır. Son olarak yerel seçmenlerin, kendilerine sunulan hizmetlerle ödedikleri bedel arasındaki bağlantının güçlenmesi nedeniyle sunulan hizmetin miktar ve kalitesi açısından yöneticileri sorumlu tutma eğilimleri artar. Bu da kusurlu yöneticilerin daha etkin hizmet sunumu gerçekleştirebilecek yöneticilerle değiştirilmesine yol açar (Bahl, 1999, ss. 60-61).

Ayrıca Brennan & Buchanan (2000), siyasi otoriteyi merkeziyetçilikten uzaklaştırmaya yönelik bir anayasal kararın, açık mali sınırların yerini alma ihtimaline dikkat çeker. Buna göre diğer şartlar sabitken; vergi ve harcamaların yerelleşmesi, hükümetin ekonomiye müdahalesini kısıtlayabilir (Brennan & Buchanan, 2000, ss. 203-216). Bu bağlamda Marlow (1988), kamu büyüklüğü ve mali yerelleşme arasındaki negatif ilişkiyi, ABD ekonomisi için 1946-85 dönemi için ampirik olarak ortaya koymaktadır. O, kamu sektöründe rekabete yol açan yerelleşmenin nispeten daha düşük vergi yüklerine yol açabileceği, emisyonla finansman ve açık bütçe politikası açısından yerel otoritelerin daha fazla bağlayıcı kısıtlamalara muhatap olacağına vurgulamaktadır (Marlow, 1988, ss. 260-261).

Mali yerelleşmenin faydalarına karşılık olumsuz etkilerine yönelik öne sürülen argümanlardan biri, ekonomik istikrarsızlıklara karşı merkezi yönetimin daha etkin olduğudur. Bu nedenle yönetimin alt düzeylerinde mali özerkliğin artması, koordinasyon ihtiyacını artıracak ve etkin bir maliye politikası uygulanmasını güçleştirebilecektir (CDLR, 2000, s. 13). Bundan başka her bir yerel yönetim biriminin vergi kapasitesi farklı olduğundan, düşük vergi kapasitesine sahip birimlerin gelirlerini artırmakta zorlanabileceği ifade edilir. Bu durum da kamu hizmetlerinin asgari miktar ve kalitede dahi sunulmasını güçleştirebilir. Neticede mali kapasite farklılığı yerel idareler arasındaki hizmet kalitesinin farklılaşmasına neden olabilir. Ayrıca yerel idareler, yükümlülerin diğer idarelerdeki yatırımları dolayısıyla elde ettikleri faydaları tespit etmekte zorlanabilir. Yine bu durum da yerel idarenin vergilendirme yetkisinin etkin bir şekilde kullanımını sınırlayabilir (Tosuner, 1995, s. 262). Vergilendirme yetkisinin kullanımının kısıtlanmasına yönelik bir başka husus da yükümlülerin yer değiştirerek kaçınabilmeleri dolayısıyla yerel idarelerin yeni vergi koyma veya vergi oranlarını artırmada tereddüt edebileceğidir (Hyman, 1973, ss. 279-280).

Mali yerleşmeye kavramına ilişkin verilen genel bilgilerden sonra bu çalışmanın kapsamındaki OECD ülkelerinin mali yerleşme derecelerini çeşitli göstergeler yardımıyla ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu kapsamda ülkelerin yerleşme dereceleri harcama, gelir ve borçlanma açısından değerlendirilecektir.

Tablo 1’de OECD ülkelerinde harcama yönünden mali yerleşme düzeyine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Öncelikle yerel harcamaların toplam içerisindeki payına bakıldığında; bu payın en yüksek olduğu ülkeler olarak %66.4 ile Kanada ve %62.3 ile Danimarka öne çıkmaktadır. Bununla birlikte İsviçre, İsveç, İspanya, Belçika, Avustralya ve ABD’de de söz konusu payın %40’ın üzerinde ve nispeten yüksek olduğu söylenebilir. Buna karşılık Kosta Rika, Yunanistan ve Lüksemburg’da ise yerel harcamaların toplam harcamalar içerisindeki payının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 1: OECD Ülkelerinde Yerel Yönetimlerin Harcama Özerkliği

2003-2021 Dönemi Ortalama Yerel Harcamaların Toplam Harcamalar İçindeki Payı (%)				Harcama Özerkliği Endeksi (2019)			
Ülke	Oran	Ülke	Oran	Ülke	Bileşik Endeks	Ülke	Bileşik Endeks
Avustralya	44.6	İsrail	11.9	Avustralya	0.850	İsrail	0.232
Avusturya	30.8	İtalya	29.5	Avusturya	0.770	İtalya	0.635
Belçika	40.5	Letonya	38.9	Belçika	0.864	Letonya	0.624
Kanada	66.4	Litvanya	23.9	Kanada	0.995	Litvanya	0.318
Kosta Rika	4.1	Lüksemburg	10.9	Çek Cumhuriyeti	0.575	Lüksemburg	0.314
Çek Cumhuriyeti	27.9	Meksika	40.3	Danimarka	0.692	Meksika	0.564
Danimarka	62.3	Hollanda	31.4	Estonya	0.562	Hollanda	0.553
Estonya	25.3	Norveç	32.5	Finlandiya	0.782	Norveç	0.653
Finlandiya	39.4	Polonya	30.9	Fransa	0.495	Polonya	0.587
Fransa	19.7	Slovenya	18.5	Almanya	0.715	Slovenya	0.198
Almanya	39.3	İspanya	45.5	Yunanistan	0.198	İspanya	0.753
Yunanistan	6.7	İsviçre	56.5	İzlanda	0.198	İsviçre	0.966
İzlanda	27.4	İngiltere	25.4	İrlanda	0.239	İngiltere	0.907
İrlanda	13.8	Portekiz	13.5	Ortalama			0.59
Macaristan	18.9	Slovakya	16.5				
İsveç	47.1	ABD	48.2				
Ortalama			30.9				

Kaynak: OECD (2023). Fiscal Decentralisation Database, <https://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database/>, (Erişim Tarihi: 08.01.2023);

Tablo 1’deki harcama özerkliği endeksi, belirtilen ülkelerde ilgili idari birimler üzerinden yapılan anket neticesinde; yerel idarelerin eğitim, yaşlı bakımı, ulaşım hizmetleri, sosyal barınma ve sağlık hizmetleri konularında harcama yetkinlikleri puanlanarak oluşturulmaktadır. Burada tam yetkinlik için 1 ve

yetkinliğin olmaması durumunda 0 değeri verilmektedir (Kantorowicz & van Grieken, 2019, ss. 13-14).

Harcama özerkliği endeksinin Kanada, İsviçre, İngiltere, Belçika ve Avustralya’da oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bunlarla birlikte Avusturya, İspanya ve Almanya’da da endeks, nispeten yüksek değer almaktadır. Buna karşılık Yunanistan, İzlanda, İrlanda ve İsrail’de ise harcama özerkliğinin nispeten düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 2: OECD Ülkelerinde Yerel Yönetimlerin Gelir ve Borçlanma Özerkliği (2015-2020 Ortalama)

Gelir Özerkliği				Borçlanma Özerkliği			
Ülke	Skor	Ülke	Skor	Ülke	Skor	Ülke	Skor
Avustralya	2.00	İsrail	1.00	Avustralya	1.44	İsrail	1.00
Avusturya	3.00	İtalya	2.00	Avusturya	1.88	İtalya	1.00
Belçika	2.00	Letonya	1.00	Belçika	2.00	Letonya	1.00
Kanada	2.00	Litvanya	1.00	Kanada	1.51	Litvanya	2.00
Çek Cumhuriyeti	1.00	Meksika	0.93	Çek Cumhuriyeti	3.00	Meksika	0.93
Danimarka	3.00	Hollanda	2.00	Danimarka	1.00	Hollanda	2.00
Estonya	1.00	Norveç	1.00	Estonya	2.00	Norveç	2.00
Finlandiya	3.00	Polonya	2.00	Finlandiya	3.00	Polonya	2.00
Fransa	2.00	Slovenya	1.00	Fransa	2.00	Slovenya	1.00
Almanya	4.00	İspanya	2.00	Almanya	1.00	İspanya	2.00
Yunanistan	1.00	İsviçre	4.00	Yunanistan	2.00	İsviçre	2.52
İzlanda	3.00	İngiltere	2.00	İzlanda	2.00	İngiltere	2.00
İrlanda	2.00	Portekiz	2.00	İrlanda	1.00	Portekiz	2.00
Macaristan	1.00	Slovakya	1.50	Macaristan	1.00	Slovakya	2.00
İsveç	3.00	ABD	2.16	İsveç	3.00	ABD	2.00
Lüksemburg	2.00	Ortalama	1.95	Lüksemburg	2.00	Ortalama	1.78

Kaynak: Ladner, A., Keuffer, N. ve Bastianen, A. (2021). Local Autonomy Index in the EU, Council of Europe and OECD countries (1990-2020). Release 2.0. Brussels: European Commission.

Tablo 2’de gelir ve borçlanma yönünden yerelleşmenin düzeyine ilişkin endekslere yer verilmektedir. Yerel yönetimlerin gelir açısından özerkliğini gösteren skor 0 ile 4 arasında değer almaktadır. Yerel yönetimin herhangi bir verginin matrahı ve oranı üzerinde belirleme yetkisinin olmaması 0; küçük vergileri veya onların oranını belirleyebilmesi ise 1 ile ifade edilir. Daha büyük bir vergiye ilişkin oranlar üzerinde belirli sınırlar içinde belirleme yetkisi 2 ve çok az kısıtlama veya kısıtlama olmaksızın oranı belirlemesi ise 3 ile ifade edilir. Yerel

yönetimin birden fazla büyük verginin matrahını ve oranını belirleme yetkisine sahip olması durumunda ise 4 değeri verilir (Ladner vd., 2021, s. 34). Tablodan görüleceği üzere; Almanya, İsviçre, Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İzlanda ve İsveç'te geir yönünden yerelleşme düzeyi oldukça yüksektir. Buna karşılık Çek Cumhuriyeti, Estonya, Yunanistan, Macaristan, Slovenya, Norveç, İsrail, Letonya ve Litvanya'da ise endeks değeri 1'dir. Meksika'da ise bu değer 1'in altına düşmektedir.

Diğer yandan borçlanma özerkliği göstergesi ise 0 ile 3 arasında değer alır. Burada yerel yönetimlerin borçlanamayacağı 0 ile; belirli kısıtlamalar içerisinde ve üst yönetimin izni ile borçlanabilmesi 1 ile ifade edilir. Yerel yönetimler üst yönetim biriminden izin almadan fakat belirli sınırlar içerisinde borçlanabilmesi 2; onların hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan borçlanabilmesi durumu ise 3 ile ifade edilir (Ladner vd., 2021, s. 43).

Tablo 2 incelendiğinde; borçlanma açısından Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, İsveç ve İsviçre'nin yüksek yerelleşme derecesine sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık Danimarka, Almanya, İrlanda, Macaristan, Meksika, İsrail, Letonya, İtalya, Slovenya'da borçlanma açısından yerelleşme düzeyinin daha düşük olduğu söylenebilir.

Harcama, gelir ve borçlanma yönünden yerelleşme dereceleri ortaya koyulduktan sonra, karşılaştırma yapabilmek amacıyla hükümet etkinliğine ilişkin endeks değerleri Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: OECD Ülkelerinde 2003-2021 Dönemi Ortalama Hükümet Etkinliği Endeksi

Ülke	Oran	Ülke	Oran
Avustralya	1.67	İsrail	1.26
Avusturya	1.65	İtalya	0.46
Belçika	1.52	Letonya	0.78
Kanada	1.78	Litvanya	0.86
Kosta Rika	0.28	Lüksemburg	1.71
Çek Cumhuriyeti	0.96	Meksika	0.05
Danimarka	2.03	Hollanda	1.83
Estonya	1.08	Norveç	1.88
Finlandiya	2.08	Polonya	0.54
Fransa	1.47	Slovenya	1.03
Almanya	1.54	İspanya	1.1
Yunanistan	0.45	İsviçre	1.97
İzlanda	1.64	İngiltere	1.58
İrlanda	1.47	Portekiz	1.07

Macaristan	0.65	Slovakya	0.74
İsveç	1.84	ABD	1.52

Kaynak: World Bank (2023). Worldwide Governance Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#>, (Erişim Tarihi: 08.01.2023).

Tabloda yer alan hükümet etkinliği endeksi, kamu hizmetlerinin kalitesine, siyasi baskılardan bağımsızlığına ve bu hizmetlere ilişkin politika oluşturma ve uygulamanın kalitesine ilişkin algıyı ölçer. Endeks,-2.5 ila 2.5 arasında değerler alır. Daha büyük değerler daha yüksek hükümet etkinliğini ifade eder.

Tablo 3'teki verilere göre; hükümet etkinliğinin en yüksek olduğu ülkeler olarak Finlandiya, Danimarka, İsviçre, İsveç, Hollanda, Norveç ve Kanada dikkat çekmektedir. Buna karşılık Kosta Rika, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Meksika ve Polonya'da hükümet etkinliğinin nispeten düşük olduğu görülmektedir.

Harcama, gelir ve borçlanma ölçütlerinin tümü açısından değerlendirildiğinde; mali yerelleşmenin nispeten yüksek olduğu Finlandiya, Danimarka, İsviçre ve İsveç'te hükümet etkinliğinin de nispeten yüksek olduğu söylenebilir. Buna karşılık mali yerelleşme düzeyinin daha düşük olduğu Kosta Rika, Yunanistan, Macaristan ve Meksika'da ise hükümet etkinliğinin de nispeten düşük olduğu söylenebilir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Konuyla ilgili erişilebilir ampirik literatür incelendiğinde; çalışmaların nispeten az olduğu söylenebilir. Bu konuda birden fazla ülke için yapılan önemli bir çalışma Treisman (2002) tarafından yapılan ve 166 ülkeyi kapsayan çalışmadır. Bu çalışmada yazar, hükümet etkinliğinin ölçütü olarak yolsuzluk, eğitim ve sağlık hizmetlerine ilişkin göstergeleri kullanmaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, yerelleşmenin etkinliği artırmada önemli bir faktör olmadığını göstermektedir. Ülke grubuna yönelik bir çalışma da Adam vd. (2008) tarafından yapılan ve 1970-2000 dönemi için 21 OECD ülkesini kapsayan çalışmadır. Çalışmanın ampirik bulguları mali yerelleşmeyle birlikte kamu sektörü verimliliğinin arttığını ortaya koymaktadır. Birden fazla ülkeye yönelik güncel bir çalışma da Sow & Razafimahefa (2015) tarafından yapılan çalışmadır. Hükümet etkinliğini eğitim ve sağlık hizmetleri açısından ele alan bu çalışma, 1990-2012 dönemi için çeşitli gelişmişlik düzeyindeki 64 ülkeyi kapsamaktadır. Yapılan panel veri analizinin sonuçları; mali yerelleşmenin hükümet etkinliği üzerinde olumlu etkisini ortaya koymaktadır.

Bischoff vd. (2013), Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaletindeki yerel yönetimler üzerine yaptıkları analizde, dikey hibelerle verimlilik arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyarlar. Diğer yandan Liu vd. (2019) Çin'de mali yerelleşme ile

sosyal refah arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, mali yerelleşme ile sosyal refah arasında ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu gösterirler.

Bir ülke özelinde güncel bir çalışma Otoo & Danquah (2021) tarafından yapılan çalışmadır. Gana için yapılan tobit regresyon analizi sonucunda, mali yerelleşmenin yerel kamusal mal ve hizmetlerin verimliliği üzerinde olumlu etkisi ortaya koyulmaktadır. Benzer bir sonucu farklı bir ülke için ortaya koyan bir çalışma da Balaguer-Coll vd. (2010) tarafından yapılan çalışmadır. 1995-2000 dönemi için İspanya'daki yerel yönetimleri kapsayan çalışmada, artan mali yerelleşmenin kaynakların verimliliği üzerinde olumlu etkisi gösterilmektedir. Bunun tersi bir sonuca Ballesteros vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada rastlanmaktadır. Yazarlar, 1999-2007 dönemi için 129 İspanyol belediyesi üzerine yapılan analiz sonucunda, yerelleşmenin yerel yönetim verimliliği üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koyarlar.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, 32 OECD ülkesine ilişkin 2003-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan hükümet etkinliği (*effic*), yolsuzluğun kontrolü (*crrpt*), politik istikrar (*stblty*) ve hukukun üstünlüğü (*law*) değişkenleri için World Bank (2023) veri tabanından yararlanılmaktadır. Modeldeki bağımlı değişkenin niteliği gereği daha uygun olacağı değerlendirildiğinden mali yerelleşmeyi temsilen kullanılan yerel yönetim harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı için OECD (2023) veri tabanı kullanılmaktadır. Çalışmada kurulan model, mali yerelleşmenin hükümet etkinliği üzerindeki etkisini daha iyi kavrayabilmek amacıyla hükümet etkinliği üzerinde etkili olduğu düşünülen; yolsuzluğun kontrolü, politik istikrar ve hukukun üstünlüğü endekslerini de içermektedir (Rayp & Van de Sijpe, 2007, s. 369).

$$Model : \text{effic} = f(\text{fd}, \text{crrpt}, \text{stblty}, \text{law}) \quad (1)$$

Çalışmada, bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin de açıklayıcı değişken olarak modele dahil edildiği dinamik panel veri yöntemi kullanılmaktadır. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin kendisi üzerinde etkili olduğu durumlarda bu yöntem, kurulan modelin açıklayıcı gücünü artırabilmektedir. Bir gecikmeli otoregresif model şu şekilde ifade edilebilmektedir (Tatoğlu, 2020, s. 115):

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X'_{it} + \mu_i + u_{it} \quad (2)$$

Bu şekilde kurulan modellerde ise içsellik problemi ile karşılaşılabilmekte; tahminciler tutarsız ve sapmalı olabilmektedir. Bu içsellik problemi ise araç değişken kullanımı ile aşılabilmektedir. Ancak bu araç değişkenlerin de geçerli olması gerekmektedir. Bunun için ise Sargan testi ve heteroskedasite varlığı durumunda ise Hansen testi ile sınanabilmektedir. Ayrıca modelde ikinci dereceden otokorelasyon da olmamalıdır. Bununla birlikte modelde birim etkinin varlığı durumunda, birim etki ile bağımsız değişkenlerin korelasyonlu olmasına izin veren

yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Arellano-Bover/Blundell-Bond İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Methodu bu problemi de ortogonal sapmalar yöntemi ile özellikle küçük zaman periyodu (T) olduğu durumlarda da etkin bir şekilde çözebilmektedir (Tatoğlu, 2020, ss. 138-151).

AMPİRİK BULGULAR

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere Tablo 4’te yer verilmektedir. Tablodan görüleceği üzere; ilgili dönemde mali yerleşme değişkeninin (fd) ortalama değeri, yaklaşık %30’dur. Diğer yandan politik istikrar endeksinin ortalama olarak diğer endekslere göre daha düşük değer aldığı görülmektedir.

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
effic	608	1.265312	0.5674316	-0.312162	2.346357
fd	608	0.305524	0.156702	0.029306	0.691051
corrpt	608	1.224211	0.7853848	-1.001629	2.459118
stblty	608	0.718767	0.5650693	-1.625211	1.687017
law	608	1.254469	0.613987	-0.799713	2.124782

Mali yerleşmenin hükümet etkinliği üzerindeki etkisine ilişkin dinamik regresyon tahminleri Tablo 5’te gösterilmektedir. Öncelikle Wald testi istatistiği olasılık değeri, tüm modeller için (0.000) olmak üzere, istatistiksel olarak modellerin anlamlılığına işaret etmektedir. Ayrıca modellerde ikinci mertebeden otokorelasyon [AR(2)] da bulunmamaktadır. Hansen test istatistiği olasılık değerleri ise, tüm modellerde değişkenlerin dışsal ve geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Dinamik Panel Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
effic (-1)	0.699 (0.000)	0.581 (0.000)	0.548 (0.000)	0.731 (0.000)	0.650 (0.000)	0.590 (0.000)	0.713 (0.000)
fd	0.988 (0.008)	0.479 (0.006)	0.486 (0.005)	0.177 (0.051)	0.708 (0.025)	0.977 (0.045)	0.399 (0.054)
corrpt		0.285 (0.003)	0.303 (0.003)	0.021 (0.409)			
stblty			0.025 (0.627)	-0.005 (0.898)			

law				0.198 (0.017)			
fd x crrpt					0.326 (0.029)		
fd x stblty						0.555 (0.080)	
fd x law							0.422 (0.010)
AR (1)	(0.000)	(0.001)	(0.001)	(0.000)	(0.000)	(0.001)	(0.001)
AR (2)	(0.251)	(0.337)	(0.374)	(0.254)	(0.256)	(0.353)	(0.251)
Hansen İst.	(0.634)	(0.449)	(0.367)	(0.436)	(0.580)	(0.324)	(0.342)
Araç Değişken	11	12	13	13	12	14	9
Wald Chi2	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Gözlem	576	576	576	576	576	576	576

Not: Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir.

Tablo 5’de yer alan sonuçlara göre, hükümet etkinliğinin gecikmeli değeri, kurulan tüm modeller için istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretlidir. Mali yerelleşmeye ilişkin katsayı da tüm modeller için istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, mali yerelleşmedeki bir artışa karşılık hükümet etkinliğinde de bir artış meydana gelmektedir. Bu sonuç, kontrol değişkenleri ile kurulan tüm modeller için de geçerlidir. Diğer taraftan yolsuzluğun kontrolündeki bir iyileşmeye karşılık da hükümet etkinliğinde bir artış (Model 4 hariç) meydana gelmektedir. Tek başına politik istikrar ile hükümet etkinliği arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Hukukun üstünlüğü endeksinde meydana gelen bir artışa karşılık hükümet etkinliğinde de bir artış olmaktadır. Diğer taraftan sütun 5, 6 ve 7’de kurulan modellere göre; mali yerelleşme ile birlikte politik istikrar, yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğünün birlikte artması sonucunda, hükümet etkinliğinde de istatistiksel olarak anlamlı ve katsayılar açısından da nispeten güçlü bir artış meydana gelmektedir.

SONUÇ

Teorik olarak genellikle yerel yönetim birimlerinin yerel ve ortak nitelikteki ihtiyaçları etkin ve verimli bir şekilde karşılamak için faaliyetleriyle ilgili karar alma ve uygulama konusunda geniş takdir yetkisine sahip olması gerektiği savunulur. Buna göre ihtiyaçların belirlenmesi ve sunumunun yerel düzeyde gerçekleştirilmesi nedeniyle sunulacak hizmet, gereklilik ve öncelik açısından daha iyi değerlendirilecektir. Bununla birlikte topluma sunulan hizmetler için yapılan harcamalar ile bu harcamaların finansmanında yerel yönetimlerin daha geniş yetkilere sahip olması ise verimliliği artıracaktır. Ayrıca yerel yöneticilerin bölge halkına daha yakın olması ve doğrudan ilişkisi nedeniyle sunulan hizmetlerin

kalitesi hususunda daha özenli davranması söz konusu olabilecektir. Sonuçta artan yerelleşme, topluma sunulacak hizmetlerin kalitesini ve halkın tatmin düzeyini artırabilecektir.

Mali yerelleşme ile hükümet etkinliği arasında kurulan bu teorik ilişkinin geçerliliğinin ampirik çalışmalarla sınanması, yerelleşme politikalarının geleceği için yol gösterici olacaktır. Bu amaçla bu çalışmada teorik olarak kurulan bu ilişkinin ampirik olarak test edilmesi amacıyla 2003-2021 dönemi için OECD'ye dahil 32 ülke analiz gerçekleştirilmektedir. Öncelikle mali yerelleşme göstergeleri incelendiğinde, bazı ülkelerde mali yerelleşme düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Ancak ülkelerin çoğunluğu için mali yerelleşmenin artırılması konusunda daha fazla çabaya ihtiyaç olduğu söylenebilir.

İki aşamalı sistem GMM yöntemi ile yapılan analiz sonuçları ise mali yerelleşmenin artışı sonucunda hükümet etkinliğinin de arttığını göstermektedir. Ayrıca bu sonuç, yolsuzluğun kontrolü, politik istikrar ve hukukun üstünlüğü gibi yönetim göstergelerinin kullanılması durumunda da geçerlidir. Açıklayıcı değişkenlerin farklı kombinasyonları ile kurulan tüm modellerde, mali yerelleşme ile hükümet etkinliği arasındaki pozitif ilişki desteklenmektedir. Ayrıca analizden elde edilen bulgular genel olarak, mali yerelleşme ile birlikte yolsuzluğun kontrolü, politik istikrar ve hukukun üstünlüğünün de hükümet etkinliğinin artmasında önemli parametreler olduğunu ortaya koymaktadır.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adam, A., Delis, M. D., & Kammas, P. (2008). Fiscal decentralization and public sector efficiency: Evidence from OECD countries. CESifo Working Paper, No. 2364.

Bahl, R. (1999). Fiscal decentralization as development policy. *Public Budgeting & Finance*, 19 (2), 59–75. <https://doi.org/10.1046/j.0275-1100.1999.01163.x>

Balaguer-Coll, M. T., Prior, D., & Tortosa-Ausina, E. (2010). Decentralization and efficiency of local government. *Annals of Regional Science*, 45, 571–601. <https://doi.org/10.1007/s00168-009-0286-7>

Bischoff, I., Bönisch, P., Haug, P., & Illy, A. (2013). Vertical grants and local public efficiency. IWH Discussion Papers, No. 1/2013. Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung Halle (IWH), Halle (Saale).

- Blöchliger, H., & Campos, J. M. P. (2011). Tax competition between sub-central governments. *OECD Working Papers on Fiscal Federalism*, 13.
- Boadway, R., & Shah, A. (2009). *Fiscal federalism: Principles and practices of multiorder governance*. Cambridge University Press.
- Brennan, G., & Buchanan, J. M. (2000). The power to tax. In *The collected works of James M. Buchanan (Volume 9)*. Indianapolis: Liberty Fund.
- CDLR. (2000). Effects on the financial autonomy of local and regional authorities resulting from the limits set at European level on public debt. Steering Committee on Local and Regional Democracy. Council of Europe Publishing, 71.
- Cuadrado-Ballesteros, B., García-Sánchez, I. M., & Prado-Lorenzo, J. M. (2013). Effect of modes of public services delivery on the efficiency of local governments: A two-stage approach. *Utilities Policy*, 26. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2013.04.005>
- Faguet, J. P. (2014). Decentralization and governance. *World Development*, 53, 2–13. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.01.002>
- Hyman, D. N. (1973). *The economics of governmental activity*. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.
- Kantorowicz, J., & van Grieken, M. (2019). Spending autonomy of sub-central governments: Conceptualisation and measurement. 15th Annual Meeting of the Network on Fiscal Relations Across Levels of Government, 2–3 December 2019.
- Ladner, A., Keuffer, N., & Bastianen, A. (2021). Local autonomy index in the EU, Council of Europe and OECD countries (1990–2020). Release 2.0. Brussels: European Commission.
- Liu, L., Ding, D., & He, J. (2019). The welfare effects of fiscal decentralization: A simple model and evidence from China. *Quality & Quantity*, 53, 417–434. <https://doi.org/10.1007/s11135-018-0761-2>
- Marlow, M. L. (1988). Fiscal decentralization and government size. *Public Choice*, 56 (3), 259–269.
- Martinez-Vazquez, J. (2003). Fiscal decentralization and economic growth. *World Development*, 9, 1597–1616. [https://doi.org/10.1016/s0305-750x\(03\)00109-8](https://doi.org/10.1016/s0305-750x(03)00109-8)
- Oates, W. E. (1993). Fiscal decentralization and economic development. *National Tax Journal*, 46 (2), 237–243. <https://doi.org/10.1086/ntj41789013>
- OECD. (2023). *Fiscal decentralisation database*. OECD. <https://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database/> (Accessed: 08 January 2023).

Otoo, I., & Danquah, M. (2021). Fiscal decentralization and efficiency of public services delivery by local governments in Ghana. *African Development Review*, 33 (3), 411–579.

Rayp, G., & Van De Sijpe, N. (2007). Measuring and explaining government efficiency in developing countries. *The Journal of Development Studies*, 43 (2), 360–381. <https://doi.org/10.1080/00220380601125230>

Rondinelli, D. (2002). What is decentralization? In J. Litvack & J. Seddon (Eds.), *Decentralization briefing notes*. World Bank Institute, WBI Working Papers. [http://web.worldbank.org/archive/ website01029/WEB/IMAGES/_ENGL-42.PDF](http://web.worldbank.org/archive/website01029/WEB/IMAGES/_ENGL-42.PDF)

Sow, M., & Razafimahefa, I. F. (2015). Fiscal decentralization and the efficiency of public service delivery. IMF Working Paper, WP/15/59.

Tanzi, V. (1996). Fiscal federalism and decentralization: A review of some efficiency and macroeconomic aspects. In *Annual World Bank Conference on Development Economics 1995* (pp. 295–316). ISBN 0-8213-3280-5.

Tosuner, M. (1995). Mahalli idarelerde vergilendirme yetkisi. *D.E.U. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (2), 259–272.

Treisman, D. (2002). *Decentralization and the quality of government*. Unpublished manuscript, Department of Political Science, UCLA.

Wammalle, C., & Bambalaite, I. (2021). Fiscal rules for subnational governments: The devil's in the details. *OECD Working Papers on Fiscal Federalism*, 35.

Wolman, H., & Goldsmith, M. (1990). Local autonomy as a meaningful analytic concept. *Urban Affairs Quarterly*, 26 (1), 3–27. <https://doi.org/10.1177/004208169002600101>

World Bank. (2023). *Worldwide governance indicators*. World Bank. <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators> (Accessed: 08 January 2023).

Tatoğlu, F. Y. (2018). *Panel zaman serileri analizi (Stata uygulamalı)*. İstanbul: Beta.

Yayın Geliş Tarihi: 14.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1468021>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 29-47
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İNSAN SERMAYESİ YAKLAŞIMININ KURAMSAL ELEŞTİRİSİ VE AMARTYA SEN VE MASLOW'UN ÖĞRETİLERİ İŞİĞİNDA YENİ BİR SOSYAL VE EKONOMİK KALKINMA MODELİ

Cemal Bilge KAPÇAK*

Öz'

Bu çalışma, para kazanmaya ve başarılı olmaya endeksli bir yaşamın eleştirisidir. Aynı zamanda İnsan Sermayesi Yaklaşım'ında ihmal edilen insanın psikolojik boyutuna vurgu yapılarak, Sen ve Maslow'un teorileri ışığında yeni bir sosyal ve ekonomik kalkınma modeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sen'in Kalkınma Yaklaşımı, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi'nin devamı niteliğinde bütüncül bir biçimde ele alınarak incelenmiştir. Kendini gerçekleştirme olgusu Maslow'a göre bir bitiş noktası iken, Sen'e göre bir başlangıçtır. Bu perspektiften ele alınan bu çalışma gerek bireysel gelişim gerekse toplumsal kalkınma bağlamında kolektif bir iş birliği aracılığıyla rasyonel uygulamaları gerektirmektedir. Dolayısıyla uygulamaların yeniden üretimine önayak olabilecek, farkındalığı yüksek politika üreticilerine ve örgüt yöneticilerine büyük iş düşmektedir. Toplumdaki her bir ferdin potansiyelini açığa çıkarmaya dönük ortaya konan uygulamaların toplumsal iş birliği içerisinde başarıya ulaşması ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması, ortak değer ve davranış haline dönüşmesi bireyi de toplumu da dönüştürecektir. Türkiye özelinde modelin uygulanabilirliği güç olsa da düşünsel anlamda ortaya konulması bile önemli görülmektedir. "Aydın insan" yetiştirebilmenin kilit bir rol oynadığı modelde, sınav kaygısının giderilmesi ve öğrenmenin hazza dönüştürülebilmesi iki kritik noktayı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: İnsan Sermayesi Yaklaşımı, Amartya Sen, Maslow, Kapasite Yaklaşımı, İhtiyaçlar Hiyerarşisi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kapçak, C.B. (2025). İnsan sermayesi yaklaşımının kuramsal eleştirisi ve Amartya Sen ve Maslow'un öğretileri ışığında yeni bir sosyal ve ekonomik kalkınma modeli. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 29-47.

*Doktorant, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ABD, ORCID: 0000-0003-4708-6123, cbilgekapcak@gmail.com

¹Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

A THEORETICAL CRITIQUE OF THE HUMAN CAPITAL APPROACH AND A NEW MODEL OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN LIGHT OF THE TEACHINGS OF AMARTYA SEN AND MASLOW

Abstract

This study is a critique of a life indexed to earning money and being successful. At the same time, it attempts to highlight the psychological dimension of the individual neglected in the Human Capital Approach, and in the light of Sen and Maslow's theories, it tries to present a new social and economic development model. Sen's Development Approach, which is a continuation of Maslow's Hierarchy of Needs Theory, has been examined in a holistic manner. While the phenomenon of self-realization is considered an endpoint according to Maslow, it is seen as a beginning according to Sen. This study, approached from this perspective, requires rational practices through collective collaboration in both individual development and societal development contexts. Therefore, there is a great responsibility on policymakers and organizational leaders with high awareness to facilitate the reproduction of practices. The success of practices aimed at unleashing the potential of each individual in society and ensuring its sustainability, turning into shared values and behaviors, will transform both the individual and the society within the framework of social cooperation. Although the applicability of the model within the context of Turkey may be challenging, its conceptualization is deemed important. In a model where nurturing "enlightened individuals" plays a key role, alleviating exam anxiety and transforming learning into enjoyment constitute two critical points.

Keywords: Human Capital Approach, Amartya Sen, Maslow, Capability Approach, Hierarchy of Needs.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında toplumların gelişmişlik düzeyi eğitim düzeyiyle ölçülmektedir. Eğitimin yalnızca insan yeteneklerini geliştirmenin bir yolu olmadığı, aynı zamanda toplumun kalkınması için de önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Özellikle İnsan Sermayesi Yaklaşımı'nın vurgu yaptığı "insana yapılan yatırımlar sayesinde kalkınmanın daha kısa bir sürede gerçekleşebileceği" olgusu ön plandadır. Bu yaklaşım, insanların kendilerine yaptıkları yatırımların çıktılarını gelirleri üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Yani bireylerin çalışma yaşamları ile gelirleri arasındaki ilişkiye odaklı bir anlayış söz konusudur. İnsan Sermayesi Yaklaşımına göre, insana yatırım arttıkça, kişisel gelirin yanında ulusal gelir de artmaktadır (Tuzcu, 2021). Dolayısıyla sosyo-ekonomik kalkınmanın hızlandırılabilmesi için işgücünün niteliğini ve verimliliğini arttıran insan sermayesi yatırımlarının artırılması gerekmektedir. Bu yatırımların en önemlisi bireyin eğitime yapılan yatırımdır. 20. Yüzyılda bu anlayış o kadar kabul görmüştür ki Becker (1994) bu döneme insan sermayesi çağı adını vermiştir

Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı, bireylerin istedikleri yaşam tarzını başarmalarını sağlayan fırsatların toplamını ifade eder. Bu yaklaşım, bireylerin

özgürlüğe ulaşabilmeleri için öncelikle belirli fırsatlar sunulması gerektiği ve bireylerin doğuştan özgürlüğe meyilli olduğu düşüncesini içerir. Tüm mesele, insanların yeteneklerini artırmak üzerine odaklanmaktadır. Sonuç olarak, önceden özgürlüğü önceliklendirmeyen bireyler bile, özgürlüğün değerini anlayacak ve istekli bir tavır sergileyeceklerdir. İstekleri karşılandıkça, özgürlükleri artacak ve yeni taleplerde bulunacaklardır. Böylece, yeteneklerin gelişmesi söz konusu olacak ve kendini yeniden üreten bir süreç ortaya çıkaracaktır. Her daim kapasitesini ve potansiyelini zorlayan ve kendini gerçekleştirmeye odaklı bir insan profili ortaya çıkmış olacaktır. Bu şekilde kapasitesini arttırmaya dönük bir yaşam tarzını benimsemiş toplumların ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmaları daha çabuk ve sağlıklı olacaktır.

Bu çalışma, İnsan Sermayesi Yaklaşımı bağlamında psikolojinin göz ardı edildiği, bireysel gelirin artırılmasına odaklanmış bir yaşamın eleştirisidir. Aynı zamanda Amartya Sen'in kapasite yaklaşımının sosyal kalkınma olgusuna ve insani kalkınma kavramına yaptığı vurgunun toplum düzleminde incelenmesini esas almaktadır. Sen'in iktisat disiplinine etik ve hümanist bir bakış açısı getirmesi toplumsal ve bireysel açıdan önemli görülmektedir. Sen'in Kapasite Yaklaşımı Maslow'un teorisinin devamı niteliğindedir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel desende bir temellendirilmiş kuram çalışmasıdır. Temellendirilmiş kuram, verilerden kuram türetme amacı taşıyan bir araştırma stratejisi olarak tanımlanabilir. "Temellendirilmiş" ifadesi kuramın veriler temelinde geliştirileceği, dolayısıyla veriler aracılığıyla temellendirileceği anlamına gelmektedir. Kuram verilerden tümevarımsal olarak geliştirilir (Punch, 2011). Temellendirilmiş kuram sosyolojik açıklamalar geliştirmeyi (Wells, 1995), verilerden teori üretmeyi, mevcut teoriler üzerinden değişiklikler ve düzenlemeler yapmayı veya bu teorileri geliştirmeyi amaçlamaktadır (McCann & Clark, 2003).

Önem

Bu çalışma, para kazanmaya ve başarılı olmaya endeksli bir yaşamın eleştirisidir. İnsan sermayesi yaklaşımında ihmal edilen insanın psikolojik boyutuna vurgu yapılarak, Sen ve Maslow'un teorileri ışığında yeni bir sosyal ve ekonomik kalkınma modeli tartışılmıştır.

İnsan Sermayesi Yaklaşımı ve Kuramsal Eleştirisi

İnsan sermayesi yaklaşımı, bireylerin kendi gelecekları için yatırım yapabilecekleri çeşitli olanakları içerir. Özellikle eğitim aracılığıyla yapılan yatırımlar, gelecekte daha yüksek gelir elde etmelerini sağlayacaktır (Taban & Kar, 2015). Buna ek olarak, bireylerin kendilerini geliştirerek üretim sürecinde daha verimli hale gelmeleri, ekonomik büyümeyi tetikleyecek ve bireylerin gelirlerinde artış sağlayacaktır (Soydan, 2020). Teoriye göre, daha fazla ve kaliteli eğitim alan bireyler, işgücü piyasasında daha rekabetçi olacaklardır. Bireyler, eğitim piyasasını,

kendi beceri ve yetenekleri doğrultusunda değerlendirir ve bu şekilde kendilerine yatırım yaparak kazançlarını artırırlar (Baptiste, 2001).

Birçok iktisatçı, eğitimin, işletmelerin üretim kapasitelerini artıran yeni makineler gibi fiziksel sermaye mallarının satın alınmasıyla aynı şekilde çalışanların üretim yeteneklerini artırmaya yardımcı olduğuna işaret eder (Woodhall, 1999). Dolayısıyla, eğitimle yapılan yatırımların, fiziksel sermaye yatırımlarıyla benzerlikler taşıdığına ve ikisinin de işletmelerin verimliliğini artırıcı etkileri olduğuna dikkat çekilmiştir. Baptiste (2001), insan sermayesi ile fiziksel sermaye arasında kurulan bu benzetmeyi eleştirerek, bir insanın sermaye olarak görülme fikrinin insan özgürlüğü ve saygınlığıyla bağdaşmadığı görüşünü savunmuştur. Ona göre, insanların kişisel gelişimleri, fiziksel varlıkların sadece birer parçası olarak değerlendirilemez. İnsanın değeri ve potansiyeli, makineler veya diğer fiziksel varlıklarla aynı kategoride değerlendirilemez çünkü insanlar özgür iradeye, duygulara ve toplumsal ilişkilere sahiptirler. Bu nedenle, insan sermayesi yaklaşımının insanın özgürlüğü ve insan haklarıyla çeliştiğini savunur. Bu eleştiri, insan sermayesi kavramının yalnızca ekonomik bir bakış açısıyla değil, aynı zamanda insanın özgünlüğü ve değerine saygı gösteren bir perspektifle ele alınması gerektiğini vurgular.

İnsan Sermayesi Yaklaşımında temel vurgunun ekonomik odaklı olduğu görülürken, insanın psikolojik boyutu ihmal edilmiştir (Yılmaz & Sarpkaya, 2016). Paraya odaklanmış bir yaşam anlayışını benimsemiş bireylerin kendilerine nasıl yabancılaştığına ilişkin en güzel örneği Freire ifade etmektedir. Freire (2018)'e göre, "*kendi başına karar vermekten aciz ne kendini ne de eylemlerini nesnelleştirebilen, tek başına hedef koyamayan, anlam veremedikleri bir dünyada silik olarak yaşayan insanlar*" derken, kapitalizmin pençesinde, her geçen gün kendinden uzaklaşan insanın tanımı yapılmaktadır. Dolayısıyla İnsan Sermayesi Yaklaşımı özünde kapitalist sistemi yeniden üreten, insani yoksunluğu gün yüzüne çıkaran örtük bir anlayış olduğu söylenebilir. Para kazanarak başarıya tutsak olmak ve bu doğrultuda bir yaşamı sürdürmek kendini gerçekleştirilmekten çok uzaktır.

Kapitalist toplumda şirketlerin temel amacının maksimum verimin elde edilmesi olduğu düşünüldüğünde, bir şirket çalışanının bu amaca ulaşılmasında emeğinin özel bir önemi söz konusudur. Söz konusu süreç İnsan Sermayesi biçiminde kavramlaştırılarak, sistemin dayattığı unsurlar aracılığıyla kişinin kendine yapmış olduğu yatırım biçiminde tanımlanmaktadır. Bu durum kendinden çok, çalıştığı şirkete fayda sağlayarak bireyin kendine yabancılaşmasına neden olmaktadır. Şirketlerin ön planda olduğu, bireyin mutluluğunun tamamen para kazanma arzusunun dönüşürmüş organize bir sistem söz konusudur. Psikolojik unsurların tamamen göz ardı edildiği, bireyi makine gibi gören, tamamen organizasyonun kar maksimizasyonuna odaklanmış gizil bir yapılanmadan söz etmek mümkündür. İnsan odaklı söylemlere karşın, insanı değersizleştiren ve onu metalaştıran bu mekanik bakış açısı her geçen gün yeniden üretilerek sıradanlaştırılmaktadır. Milyonlarca insanın sadece para kazanmaya odaklı bir

yaşam tarzının sürdürülmesi akla yatkın bir durum değildir. Çoban (2021)'a göre, bireysel mutluluk için kişi kendi yeteneklerini, bilgi ve becerilerini ortaya çıkarabilmelidir. Hesse (2022) ve Nietzsche (2003) de benzer söylemlere vurgu yaparak, yaşamın asıl amacının kendi yeteneklerini ortaya koymak ve bunu yaparken de keyif alabilmek olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Aynı şekilde Kant; zevk almadan bizi bir görev otomatı olarak çalışmaktan daha hızlı ne yok edebilir? Bu tam da çöküşün bir reçetesi değil midir?" der (Kaag, 2019).

Yukarda tavsiyelerde bulunan düşünceler durumun psikolojik boyutuna, neoliberal politikalara ve bireylerin farkına varmadan kendine yabancılaştırıldığına vurgu yapmaktadırlar. Ancak Hesse (2022) ileriye dönük daha karamsar bir sosyal yapıdan söz eder. Ona göre, insanların idealleri ve yapmak istedikleri tehdit edildiğinde inanılmaz şeyler yapmaya hazır olurlar. Kendi kafasıyla düşünemeyen, dilediği gibi yaşamaya cesaret edemeyen kişiler, yasaklara boyun eğmeye mahkûm olduklarını ifade eder. Vatansever ve Yalçın (2022) bu durumu akademisyenler üzerinden oldukça etkili bir biçimde sundukları araştırmalarında açık bir şekilde dile getirmektedirler. Her ne kadar kendi istekleriyle akademisyen olmayı tercih edilmiş olsalar da günümüz akademisyenleri istedikleri şeyleri yapamadıkları ortaya çıkmıştır. Araştırmada, akademisyenlerin zamanlarını diledikleri gibi özgürce planlayabilecekleri ve sevdikleri konuları gönüllerince çalışabileceklerine ilişkin bir kanı olduğu ifade edilmektedir. Ancak araştırma kapsamına görüşülen akademisyenlerin tamamı hayal kırıklığı yaşadıklarını dile getirerek, bir şirket çalışanından hiçbir farklarının olmamasının yanı sıra "inanmadığımız işleri yapmak zorunda olmamız bizleri daha mutsuz ve umutsuz kılıyor" (2022) şeklinde durumu ifade etmişlerdir. Özellikle vakıf üniversitelerinde işsizlik tehlikesinin ciddi bir stres unsuru olduğu bulgular arasında yer almaktadır. Bütün bunlar insan unsurunu göz ardı eden para kazanmaya programlanmış bir sistemin bilinçli bir şekilde yapılmaya çalışılan politikalarıdır. Sennett'in, (2020) de ifade ettiği gibi, istemediği işlerle uğraşmak zorunda bırakılan kişilerin becerileri, deneyimleri azalır ve zamanla değersizleştirilirler. Yukardan gelen emirlere daha kolay uyum sağlarlar. Bu veriler ışığında akademisyenlerin de istedikleri gibi çalışmadıkları söylenebilir.

Bütün bunlar neoliberal politikaların insan sermayesi yaklaşımı adı altında meşrulaştırılmaya çalışılan bir sistemin çıktıları olduğu düşünülmektedir. İnsan unsurunun yok sayıldığı ancak şirketlerin ve şirketleşen devletlerin gelişeceği ve zenginleşeceği bir yapının meşrulaştırılmaya çalışılan göstergeleridir. İnsan Sermayesi Yaklaşımı bir ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir etkidir. Ancak burada kişisel mutluluk ve insan çeşitliliğinin önemini göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İstmeden çalışan bir doktor ile severek ve isteyerek çalışan bir doktor arasında ne kadar fark var ise, bir ülkenin gerek ekonomik gerekse sosyal ve insani kalkınması açısından paraya odaklı bir yaşam ile mutluluğa odaklı yaşam arasında benzer bir fark olduğu düşünülmektedir.

Genel olarak ekonomide, özel olarak da kalkınma ekonomisinde sıklıkla araçlar ve amaçlar bir tutularak, mallar ile yetkinlikler, iktisadi servetimiz ile

istediğimiz gibi yaşama yeteneğimiz arasındaki fark görmezden gelinir. Çalışmak zorunda olan bireyler ile severek çalışılan bireyler arasındaki farkın ortaya çıkarabileceği sonuçlar öngörülebilirdir. Gerek bireysel gerek toplumsal açıdan sosyal kalkınmanın merkezinde bireysel mutluluğun yattığı düşünülmektedir. Bu noktada Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı için psikolojik boyutunu ortaya koymaktadır.

Kapasite Yaklaşımı

Kapasite yaklaşımı, insanların mutluluk ve arzu tatminine yoğunlaşan felsefi bir yaklaşımdır. Bu bakış açısıyla Kapasite Yaklaşımı gelir veya tüketime odaklanan diğer bütün kuramsal ve pratik yaklaşımlardan ayrıldığı söylenebilir. Kapasite Yaklaşımı'nın temel özelliği, bireylerin gerçekte ne yapabileceklerine ya da ne olabileceklerine, diğer bir deyişle yeteneklerine vurgu yapmasıdır (Boz, 2009). Sen'e göre gelişme, insanın yapabileceği veya olabileceği şeylerin sayısının artması şeklinde ifade edilir. Kapasite aynı zamanda yapılabileceklerin sınırlarını da gösterir. Amartya Sen ayrıca gelişmeyi, insanın yapabileceklerinin önündeki engellerin kaldırılması biçiminde de tanımlamaktadır (Fukuda-Parr, 2003).

Amartya Sen'e göre kalkınma toplumun genelini kapsamaktadır. Sosyal kalkınma olarak adlandırılan bu olgu insanı, kalkınma stratejilerinin merkezine yerleştirir. Sosyal kalkınma ekonomik kalkınmadan farklı olup tamamen toplum ve birey ile ilgilidir. Sonuç olarak, gerçekten önemli olan şey, bireylerin istedikleri yaşam tarzına ulaşmalarını, hedeflerini gerçekleştirmelerini ve olmak istedikleri kişi haline gelmelerini sağlayacak yetkinliklere (özgürlüklere) sahip olmalarıdır. Bu bağlamda, kapasite yaklaşımı ekonomik eğitimi sadece beşeri sermayenin oluşumu ve sektörel kullanımından daha ileriye taşır ve doğrudan kalkınmanın temelinde konumlandırarak bireylerin ulaşabileceği somut yaşam koşullarına odaklanır. Değer verdikleri yaşam tarzlarına ulaşmalarını sağlayacak gerekli özgürlüklerin engellerinin kaldırılması gerektiği düşüncesini savunur (Sem, 1999).

Kapasite Yaklaşımı'nı net bir şekilde "arzulamak" ve "değer vermek" kavramları arasındaki kritik noktayı dile getiren Sen, şu soruyla adeta ortaya koyduğu yaklaşımı özetlemektedir. "Bir şey değerli olduğu için mi önemlidir, yoksa arzu edildiği için mi önemlidir?" (O'Neill, 2001). Ona göre, "O şeye değer veriyorum ve bundan dolayı onu arzuluyorum" diyen biri Kapasite Yaklaşımı'ndaki eyleyen (agency) insandır. Diğer taraftan "O şeyi arzuluyorum ve bundan dolayı ona değer veriyorum" önermesi faydacı yaklaşımın pasif insan tipolojisidir (Sem, 1999). Dolayısıyla Sen'in yaklaşımı bir değer ölçüsü niteliği taşımaktadır. Bir şeyi arzulanın sebebi onun iyi olması veya genel kabul edilebilir olması değildir. O şey arzulandığı veya istendiği için kabul edilebilir ya da iyi olduğu söylenebilir (Şeker, 2009). Değer ve arzunun önceliği Sen'in yaklaşımının kritik iki kavramıdır. Özgürlüğün en önemli yanı da kişinin değerlerini seçme konusundaki inisiyatifinin kendi elinde olması durumudur (Kirmanoğlu, 2005).

İnsanların gerçekten ne yapmak istedikleri veya ne olmak istedikleri üzerine yoğunlaşan Kapasite Yaklaşımı'nın temelinde, kişinin ne kadar iyi durumda olduğunun anlaşılabilmesi için, kendini gerçekleştirme konusunda neler başardığına bakılması gerekir (Yayla, 2022). Dolayısıyla bireyler özgür iradeleriyle hayatlarını daha anlamlı kılabilme ve mutlu yaşayabilmek adına kendilerine özgü kapasiteleri ortaya çıkarmaları büyük önem taşımaktadır. Kapasitelerin ortaya konulmasında ise eğitim kilit unsur olarak görülmektedir. Temel eğitim hizmetlerinin iyi bir biçimde alınması, kişinin sosyal, kültürel ve siyasi süreçlere katılmasını kolaylaştıracak, özgürleşmesine doğrudan katkı sunacak ve topluma değerli eylemlerde bulunarak fayda sağlayacaktır. Bu bağlamda kapasite yaklaşımının temelinde eğitimin önceliğinden söz edilebilir (Küllahoğlu, 2018).

Kapasite yaklaşımı eşitlik ve özgürlük kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır. Sen kapasiteyi özgürlüğün merkezine alarak, özgürlüğün bir türü olarak görür. Çünkü özgürlük kişilerin kapasitelerini ortaya koymada ve dolayısıyla gelişimlerini desteklemede etkin bir kavramdır. Özgürlük olmadan kapasitenin rasyonel bir şekilde ortaya konması söz konusu değildir (Aydın, 2017). Sen'in özgürlük anlayışı, bireyin değerli bulunduğu yaşam tarzını gerçekleştirme özgürlüğü üzerindeki engellerin kaldırılması üzerine temellendirilmiştir (Boz, 2009). Kişi değerli gördüğü eylemi ortaya koyabilmesi için eşit fırsatların olduğu bir sosyal yapıya gereksinim vardır. Fırsatların eşit olmadığı bir ortamda bireysel özgürlüklerin kısıtlandığı görülür (Sem, 2004).

Birleşmiş Milletler'in İnsani Gelişime yönelik bakış açısı, Sen'in fikirlerine dayanmaktadır. Bu bakış açısıyla 1998 yılında Nobel İktisat ödülü kazanan Sen'e göre, insan hayatındaki gelişmeler kalkınmanın ana hedefini oluşturmaktadır. Bu endeks, sadece ulusal gelire dayalı sıralamalardan farklı bir anlayış sunar. Sen, genel olarak toplumun refahını artırmanın devletin sorumluluğu olduğuna inanır ve ekonomistlerin bu iyiliği teşvik edecek politikaları belirlemek için etkili bir şekilde tanıtmakla görevli olduklarını düşünür. İnsani gelişimi önceliklendiren stratejiler de özellikle eğitime ve sağlığa yatırım yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Fukuda-Parr, 2003). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından hazırlanan endeks, insan hayatı için üç temel unsurun eksikliğinden söz eder. İnsani yoksulluğun ölçümünde kullanılan üç unsurdan biri yaşam süresi, diğeri yaşam kalitesi, sonuncusu ise eğitim seviyesidir. Bu bağlamda Sen, eğitimi kalkınmanın ve insani gelişiminin üç saçı ayağından biri olarak görür. Konuya ilişkin Tilak (2002) da, çağdaş toplumlarda eğitim sayesinde yoksulluğun azaltılabileceğine vurgu yapar. Nussbaum, (2011) ise eğitimin bireylerin kritik düşünme, dünya vatandaşlığı ve anlayışları açısından önemli olduğunun altını çizerek, özellikle genç bireylerin kapasitelerinin eğitim yoluyla daha da artırılabilirliğini dile getirir. Kapasite Yaklaşımı çağın büyük sorunlarından biri olan yoksulluğa farklı bir perspektiften bakar. Buna göre yoksulluk, gelirin düşük olması değil, temel yetkinliklerden mahrum kalma durumu olarak görülür.

Kapasite Yaklaşımı, refah ekonomisinin odaklandığı refah temelli yaklaşımların ve gelir kaynağına dayalı teorilerin bir eleştirisi olarak değerlendirilebilir. Sen, bu eleştirilere, bireylerin çıkarlarının mal ve insanlar arasındaki ilişkide nasıl yorumlandığını sorgulayarak başlar; bu da ekonominin en temel konularından biridir. Ona göre, kalkınmanın hedefi sadece GSYİH'nın veya kişi başına düşen gelirin artışı değil, aynı zamanda bireysel kapasitelerin genişlemesidir. Sen'e göre, kapasiteler (pozitif özgürlükler), gelişmenin araçlarıdır. "Zenginlik mi yoksa demokrasi mi?" ikileminde genellikle zenginliğin öncelikli olduğu ve ardından demokrasinin geldiği düşünülür. Fakir toplumlar için demokrasinin bir "lüks" olduğu yaygın bir inanıştır. Ancak Sen'e göre, insan kapasiteleri (özgürlükler) ertelenemez bir konudur. Ayrıca, insanlar daha özgür bir ortamda daha üretken hale geldikçe, özgürlüklerini genişletmek de kalkınma hedefine hizmet eder. Kapasite Yaklaşımı birçok düşünürün (Qizilbash, 1996; Stewart, 1985; Streeten, 1981) görüşleriyle benzerlik gösterse de Amartya Sen iyi bir yaşam için gerekli olan araçları ele alıp merkeze yerleştirerek alternatif bir yaşam üzerine yoğunlaşması temel farklılığı oluşturmaktadır.

Maslow'un Teorisi

Maslow'un teorisi, 1943'te Amerikalı psikolog Abraham Maslow tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiştir. Maslow teorisini, kendini gerçekleştiren bireyin psikolojik iyi oluşuyla, başkalarına saygılı ve hoşgörülü davranışlarıyla, pozitif ilişki kurma yeteneğiyle ve bireyin hayattan keyif almasıyla karakterize etmektedir. Ona göre kendini gerçekleştirmiş bireyin özelliklerinden en önemli ikisi, üretken ve yaratıcı olmasıdır. Yaratıcılığı sadece sanata mahsus bir tanım olarak görmez. Kişinin içindeki gizil yeteneklerin dışa vurumu olarak da ele alır (Erdem ve Akman, 2002). Maslow'a göre, psikolojik olgunluğa erişmiş ve potansiyelini dönüştürmüş her birey kendini gerçekleştirmiş sayılır. O, kendini gerçekleştirme olgusunu bir ihtiyaç olarak görür ve bu olguyu bireyin doğuştan gelen yeteneklerini ayırt edebilmesi ve bu yetenekleri doyuma ulaştırma süreci olarak nitelendirir. Kendini gerçekleştirmiş birey esnek bir bilişsel yapıya sahip olur. Önyargılarından arınarak toplumsal huzura katkı sunar. Karşılaştığı zorluklarla baş edebilmesi en genel özelliğidir. Sorumluluk duygusu ve görev bilinci yüksektir, kişisel yetenekleri ve kapasiteleri en üst seviyededir (Demir & Chang, 2011).

Kendini gerçekleştirmeyi en üst ihtiyaç olarak gören Maslow ihtiyaç kavramını "kişiyi harekete geçiren, karşılamaya mecbur hissettiği psikolojik veya fiziksel etkinlikler" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre temel ihtiyaç olarak gördüğü fizyolojik, güvenlik, sevgi ve aidiyet, saygı ihtiyacı karşılandıkça daha üst seviyedeki ihtiyaçlar ortaya çıkar. Maslow kişinin kendini gerçekleştirmesini en üst seviye olarak görür. İhtiyaçlar piramidi beş grupta toplanmıştır. Bunlar; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, sevgi ve aidiyet, saygı ihtiyacı ve son olarak kendini gerçekleştirme ihtiyacıdır (Ünal & Gülmez, 2017). Bütün bu ihtiyaçların temelinde benlik tarafından motive edilmiş olan bireyin kendisi yatmaktadır. Dolayısıyla kişinin motivasyon kaynağı bireysel ihtiyaçlarından ileri gelmektedir (Davies &

Davies, 2014). Eğitim örgütlerinde öğretmenlerin sevgi ve aidiyet ihtiyacı, okul yöneticilerinin düzenleyeceği sosyal veya kültürel etkinlikler aracılığıyla giderilmesi sağlanabilir. Böylesi bir yöntemle öğretmenlerin okula bağlılıkları artabileceği gibi daha iyi öğretmen olmalarına dönük motivasyonları da pozitif anlamda etkilenebilir (Özcan, 2021).

Bireysel mutluluk, bireysel yeteneklerinin, bilgi ve becerilerin açığa çıkarılması ile ilişkilidir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde fiziksel ihtiyaçlara hizmet eden ilk iki basamakta hedefler doğrultusunda kişilerin yaşamları benzer olabilir, fakat sonraki basamaklarda ve en önemlisi kendini gerçekleştirme bireysel kararlar insanı diğerlerinden farklı kılan sonuçlar getirmektedir. Bu farklılıklar bireylere özgü doğuştan gelen potansiyel ve yetenekler ölçüsünde olabildiği gibi eğitimle de önemli bir ilişkisi vardır. Burada kastedilen eğitim topludaki bireylerin tamamının geçtiği kademeli olarak alınan bir eğitim sisteminin yanında, bir bakış açısı bir paradigma değişiminin sağlanması açısından ele alınmaktadır. Maslow kendini gerçekleştirme ihtiyacını önem hiyerarşisinin en üst noktası olarak görür. Bu noktada Sen'in kapasite yaklaşımı Maslow'un teorisinin bir devamı niteliğinde görülebilir.

Eğitim, İnsani Gelişme ve Sosyal Kalkınma

Eğitim, insani gelişme ve sosyal kalkınma, bireyi ve toplumu şekillendirmede önemli rol oynayan, birbirleriyle yakından ilişkili olan kavramlardır. Eğitimin bireysel gelişimi teşvik etmede ve toplumsal kalkınmayı desteklemede anahtar kavram olduğu bilinmektedir (Günkör, 2017). Dolayısıyla bilginin bir güç olarak görüldüğü günümüz dünyasında eğitimin rolü büyük bir önem taşımaktadır. Bu gücün farkında olan ülkeler eğitime ciddi yatırımlar yapmakta, bilgi ve teknoloji paylaşımını arttırmaya dönük uygulamalar planlamaktadır (Durgun, 2002). Ekonomik anlamda eğitim, toplumun bireysel ve ulusal düzeyde gelişimini teşvik etmek, davranışları ve becerileri geliştirmek ve bilgi yayılımını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin tümüdür. Kalkınma ise, bireylerin refah düzeyini arttırmak amacıyla iktidarın ekonomi ve eğitim politikaları üretmek toplumsal değişimi sağlama girişimi olarak tanımlanır. Toplumsal değişim ise eğitim aracılığıyla, insanların yeni buluşları daha kolay kabul etmelerini ve yeni teknolojik gelişmelerin hızla uygulamalarını sağlar. Siyasi karar vericilerin yanlış kararlar almasını engeller (Tezel, 2010).

Kalkınma toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve eğitsel içeriklidir (Karakütük, 2012). Sadece kişi başına düşen milli gelirin ve üretimin arttırılmasıyla sınırlı değildir, aynı zamanda toplumun sosyokültürel yapısının da değiştirilmesi, güncellenmesi anlamına gelmektedir (Yavilioğlu, 2002). Kalkınma, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi yapılarının hem maddi hem de manevi açıdan geliştirilmesi ve toplumun sürekli olarak refahının artırılması ilkesine dayanır. Refah, geniş anlamda toplumun genel iyiliği olarak tanımlanırken, dar anlamda

bireylerin topluca desteklenmesiyle sağlanan iyi yaşam koşullarını ifade eder (Özbek, 2013).

İnsani gelişme ise kişilerin temel ihtiyaçlarını başkalarına gereksinim duymadan karşılayabilmelerini ve refah içinde yaşamlarını sürdürebilmelerini ifade eder (Boz, 2009). Önceleri az gelişmiş ülkeler için kullanılan “ekonomik kalkınma” kavramından farklı olarak insani gelişme kavramı, toplumun yaşam kalitesinin iyileştirilmesini, bireylerin mutluluğunun öne çıkartılmasını, iyi bir eğitim hakkını, ve sağlıklı bir yaşamın sürdürülmesini esas almaktadır (Tuzcu, 2021).

Eğitim hizmeti diğer bütün dayanıklı tüketim mallarından daha uzun ömürlüdür. Eğitim, kullanmakla tükenmeyen, insanın yaşamı boyunca yararlandığı bir hizmettir. Eğitime yapılan yatırımlar, ekonomide yapılan yatırımlarla eşdeğer görüldüğünden, eğitim bir yatırım malı özelliği taşımaktadır (Karakütük, 2012, s. 28-29). Ancak bütün bunlar düşünürken, insanların birer psikolojik varlık olduklarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Bir ülkenin kalkınabilmesi için toplumdaki bireylerin belli başlı asgari koşullara sahip olması gerekmektedir. Bu koşulların sağlanmasında ise eğitim ön planda gelmektedir. Kalkınma için yapılacak eğitim en azından şu amaçları gerçekleştirebilmelidir (Taş, 2010);

- a. Fiziksel ve zihinsel yönden yeterli olan her insanı üretken yapabilme,
- b. Teknolojiye ayak uydurabilmek için insanlara teknik eğitim hizmeti sağlayabilme,
- c. İnsanları toplumsal yapıya uyumlandırma ve bozulan toplumsal katmanların kalkınmayı engellemelerini önleyici girişimleri destekleme,
- d. Eğitim örgütlerinin kendini güncellemesini sağlama,
- e. Toplumsal kurumların kalkınmaya uyum sağlamalarına katkıda bulunma.

Eğitim sistemi, bu hedeflere önemli ölçüde katkı sağlayarak, bireylerin yeniliklere daha çabuk adapte olmalarını, ulusal ve uluslararası alanda işgücü ve girişimcilik yeteneklerini geliştirmeyi ve ekonomik büyüme ile değişimi teşvik etmeyi sağlar (Baykul, 2008). Eğitimin kalkınma ile olan ilişkisinde, insani gelişmenin aracı bir rol oynadığı ve ülkelerin eğitim düzeyleri ile kalkınma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Günkör, 2017). Bu bağlamda Freire’in eğitime ilişkin görüşleri de bu durumu doğrular niteliktedir. Eğitimin insanları özgürleştirdiğine dikkat çeken Freire’e göre özgürleşme bir praksistir. İnsanlar kendilerini ve dünyayı dönüştürmek için eyleme geçmeleri gerektiğinin altını çizer. Eyleme geçme praksisi insanın kendini gerçekleştirmesiyle toplumun dönüşüm sürecini ifade etmektedir (Freire, 2018).

Bu veriler ışığında sağlıklı bir sosyal yapının tesisi için, kendini gerçekleştirme eğilimi içerisinde olan bireylerin toplumsal ve kamusal alanda ekonomik, psikolojik, eğitsel, örgütsel vb. açıdan desteklenmelerinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum Ma-Sen Modeli’nin temel felsefesini ortaya

koymaktadır. Aşağıda sunulan Ma-Sen Modeli daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüz örgütlerinin temel amacı, mal ve hizmet üretiminde maksimum verimliliği sağlayarak en yüksek kâra ulaşmaktır. Bu bağlamda, bireyin emek süreci bu hedefe ulaşmada özel bir öneme sahiptir. Söz konusu süreç İnsan Sermayesi biçiminde kavramlaştırılarak, sistemin dayattığı unsurlar aracılığıyla kişinin kendine yapmış olduğu yatırım, kendinden çok, çalıştığı şirkete fayda sağlayarak bireysel kapasitesinin pasivize olmasına neden olmaktadır. Sen (1999)'e göre kişi, farklı yaşam tarzlarını bilmiyorsa yoksul bile olsa hayatından memnun olacaktır. Sen, zihinsel olarak bir kişinin kendini durumuna adapte etmesi ve böylece memnun olabilmesi durumunu “adapte edilmiş tercihler” olarak isimlendirir. Örgütün kazancını kendi mutluluklarına yeğleyen bir toplumun refaha ulaşması tartışmaya açık bir durum olarak görülmektedir. Nesnelleştirilmiş, mesleklere ve gelir düzeyine göre kategorize edilmiş bir toplum olmaktan sıyrılıp, bireye ve kendini geliştirmeye dönük her türlü uygulamaya saygının esas olduğu bir topluma dönüşmek gerekmektedir.

Toplumsal algının değiştirilmesinde kitle iletişim araçları ve devlet politikaları en önemli dönüştürücülerdir. Dolayısıyla toplumsal farkındalığın artırılması ve devlet politikalarının bu yönde yapılandırılması gerekmektedir. Kalkınma politikaları belirlenirken, insanların yeteneklerine odaklanmak büyük bir teorik fark yaratacaktır. Dolayısıyla neoliberal ve faydacı politika önerilerinden oldukça farklı politikaların geliştirilmesi ve toplumun bütün üyelerini kapsayacak şekilde bir farkındalığın yaratılması gerekecektir. Politika geliştiricilerinin ve örgütlerin üst düzey çalışanlarının bu farkındalık dahilinde, örgüt içerisinde kendini değerli hisseden, dolayısıyla görece daha mutlu olan birey sayısının artırılması amaçlanmalıdır. Özellikle eğitim örgütlerinde çalışanların istedikleri yaşam tarzına, ve olmak istedikleri kişiye ulaşabilecekleri özgürlük ve yeteneklere sahip olmaları oldukça önemlidir. Bu durumda örgüt bireyin beklentilerinin gerçekleştirilmesine önayak olmalı, birey de örgütün beklediklerini karşılayabilmelidir. Bu noktada devlet ile örgüt arasında sağlam bir köprü kurulmalı, çalışanın gerçekleştirmek istedikleri şeylere yönelik sorgusuz, sualsiz ve karşılıksız destek verilmelidir. Aksi takdirde günümüzde sıklıkla görülen, iş tanımı çerçevesinde nesnelleştirilmiş olan birey, Marx'ın ifadesiyle “mal fetişizmi” (Marx, 2011) dediği tuzağa düşmüş olacaktır. Yani aldığı maaş, refah amacının bir aracı durumuna geçecektir. İnsan onurunu hiçe sayan, böylesi bir ezber yapıyla belki de farkında bile olmadan yaşayıp gidecektir.

Çalıştığı örgütte değerli olduğunu hisseden her birey çok daha mutlu ve motive olacaktır (Davies & Davies, 2014). Dolayısıyla bireyin yetenekleri ölçüsünde olmak istediği kişiye dönüşmesine önayak olunması büyük önem arz

etmektedir. Bu noktada devlet ve örgüt ilişkisi eşgüdüm içerisinde olmalıdır. Bir diğer parametre ise toplumsal algının dönüştürülmesidir. Toplumdaki herhangi bir birey; çalışıyor olsun veya olmasın, olmak istediği kişiyi yaratmak için kitlesel (devlet, toplum, örgüt) bir yardıma ihtiyacı vardır. Örneğin Çince öğrenmek isteyen birey toplum tarafından yadırganmamalı, saygı duyulup desteklenebilmelidir. Aynı şekilde devlet de kişinin Çinceyi öğrenmek istediği kurumla iş birliği içerisinde durumu yönetebilmelidir. Becerememe korkusu ve ekonomik kaygısı olmayan birey kendini öldüracaktır. Yani olmak istediği kişiye dönüştürecek veya olmak istediği kişiyi yaratacaktır. Dolayısıyla insani gelişim ve buna paralel olarak sosyal kalkınma pozitif anlamda etkilenecektir. Devletin, onu var eden topluma bakış açısındaki değişim, eşgüdümlü kolektif pragmatizmin bir kıvılcımı niteliğinde olacaktır. Paradigma değişimi, devletin tüm vatandaşlarına kendini gerçekleştirme özgürlüğünü sunmasıyla başlayacak sosyal ve organizasyonel destekle kendini gerçekleştirip yeniden üretecektir. Alanyazında sıklıkla göz ardı edildiği düşünülen eğitimin bireylerin iyi anlaşmasına ve iş birliğine neden olmasında etkili olduğu anlayışından yola çıkarak, toplumsal iş birliğinin bireyin kendini gerçekleştirmesinde kilit unsur olduğu düşünülmektedir. Eğitimin önemi bu noktada da kendini göstermektedir.

Neoliberalizmin devlete atfettiği rol düşünülecek olursa, böylesi bir durumun ampirik uygulamalarının ortaya konulması zor görülebilir. Çünkü neoliberal politikaların ruhunda devletin küçültülmesi ve özelleştirilmelerin artırılarak özgür bir biçimde hareket etmelerinin sağlanması yatmaktadır (Gökçek, 2023). Dolayısıyla pasivize edilmek istenen devletin örgütü ek bir harcamaya zorlaması güç olabilecektir. Ancak uzun vadede bireyin, toplumun, örgütün ve devletin karşılıklı fayda esaslı göz önünde bulundurularak konuya ilişkin düzenlemeler yapıp uygulanabilir. Örneğin kitle iletişim araçları ve küçük bir paradigma değişimi sayesinde devletin, kişinin kendini gerçekleştirmesine yönelik yapacağı yatırımın, bir fabrikaya yapacağı yatırımdan daha faydalı olacağı kitlesel olarak anlaşılması önemli bir aşama olarak görülmektedir.

Bu çalışmada amaç alternatif bir dünya tasarımının ortaya konulması değildir. Çok basit düzenlemelerle daha mutlu bireylerle iç içe yaşayabilmenin özlemidir. Neoliberal politikaların itirazsız ve adeta bir kader gibi kabullenilmesinden (Kozanoğlu, Gür & Özden, 2015) bağımsız olarak mevcut yapıya uygun bir durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yegane amaç Maslow'un kendini gerçekleştirmiş bireylerinin, Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı çerçevesinde sürekli kendilerini gerçekleştirmelerinin sağlanması ve yeniden üretimidir. Yani belli başlı politikalarla kendini gerçekleştirebilmenin sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır.

Ma-Sen Modeli

Ma-Sen Modeli Maslow ve Sen'in öğretileri ışığında ele alınarak bir sentez model oluşturulmaya çalışılmıştır. Devlet, toplum ve bireyin kolektif bütünlüğü çerçevesinde "kendin olmak ya da gibi olmak" ikilemi üzerinden eleştirel bir bakış

açısı sunarak yeni bir model ortaya konmuştur. Ma-Sen yaklaşımı vülgarize edilmeyecek kadar basit ve anlaşılır bir felsefeye dayanmaktadır.

İnsanın gizil yeteneklerinin ortaya çıkması bir ihtiyaç olmakla birlikte, güdüsel olan bir durumdur. Maslow'a göre insanın gizil yeteneklerin ortaya çıkarılmasında fiziksel ihtiyaçlarının tamamının ve psikolojik ihtiyaçların büyük bir bölümünün karşılanmış olması gerekmektedir. İhtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan basamaklarda birey öncelikli olarak beslenme, uyku gibi ihtiyaçlarını karşılamadan bir üst basamak olan güvenlik ihtiyacının karşılanması basamağına geçemez. Sen'e göre temel ihtiyaçları giderilmiş bireylerin kapasiteleri eğitim yoluyla artırılabilir. Bir ülkenin gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan kalkınabilmesi için, ülke vatandaşlarının fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının sağlanmış olması, kendi potansiyellerinin farkına varması ve o doğrultuda kapasitelerini zorlamaları gerekmektedir. Toplumdaki bireylerin temel ihtiyaçları karşılandığı varsayımıyla hareket edildiğinde, psikolojik sağlıkları yerinde olan bireylerin daha üretken olması beklenir. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik kalkınmanın olabilmesi için bireylerin fizyolojik ve ekonomik ihtiyaçları giderilebilmeli, eğitim olanaklarından dilediği biçimde faydalanabilmeli ve mutlu birey olmaya odaklı bir yaşam sunulmalıdır. Bu bağlamda Maslow ve Sen'in öğretileri ışığında ortaya çıkan yeni modelin düşünsel çerçevede bir paradigma olduğu söylenebilir. Model hiyerarşik bir yapıda olmaktan çok bütünleşik bir yapıdadır. Söz konusu model Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Maslow ve Sen'in Öğretileri Işığında Ortaya Çıkan Kalkınma Modeli (Ma-Sen)

Toplumsal Kalkınma	Sosyal – Ekonomik
	Kendini Gerçekleştirmenin Yeniden Üretimi
Kendini Gerçekleştirme	
Temel İhtiyaçlar	Fizyolojik – Güvenlik Ekonomik – Sosyal

Tablo 1'de görüldüğü üzere birey fizyolojik, güvenlik, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde kendini gerçekleştirmeye (yeniden yaratmaya, istediği kişi olmaya) uygun hale gelecektir. Temel ihtiyaçları giderilmiş birey kendini gerçekleştirmeye açık bireydir. Bu nokta Maslow'un teorisinin sonu, Sen'in teorisinin başlangıcıdır. Tabloda kalın çizgiyle gösterilmiş olan ayırım Maslow ve

Sen'in teorilerinin bitiş ve başlangıç noktasını ifade etmektedir. İkinci aşamada (Sen'in modelinin başlangıcında) toplumdaki bireylerin kendilerini gerçekleştirme durumlarının süreğen olması uzun vadede sosyal refaha ve ekonomik kalkınmaya neden olacaktır. Dolayısıyla bu sosyal devrim zamanla kültüre dönüşerek, kendini gerçekleştirmiş her birey ülkenin sosyal yapısına katkı sunarak, daha mutlu bireylere dönüşecektir.

Günümüz toplumunda modelin uygulanabilirliği ve bu doğrultuda politikaların üretilmesi, temel ihtiyaçların dahi giderilmesinde zorluk çeken birçok ülke için güç görünmektedir. Ancak asgari düzeyde temel ihtiyaçların sağlandığı bir toplumda belli başlı uygulamalar devreye sokulabilir. Organizasyonlara ve politika üreticilerine belli bir misyon yüklenebilir. Örneğin resim sergisi açmak isteyen bir matematik öğretmene, kitap yazmaya hevesli bir makine mühendisine, müzik yeteneği olan bir kaynak ustasına çalıştığı kurumun destek vermesi önemli bir adım olabilir. Bireylerin entelektüel girişimlerini destekleyen örgütlerin sayıları artırılabilir, devlet politikası haline dönüştürülüp finanse edilebilir. Örgüt çalışanları genellikle ekonomik nedenlerden kaynaklı olarak çok çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Özellikle mega şehirlerde haftanın 6 günü çalışmak durumunda kalan bireylerin kendilerine zaman ayırmaları güç olabilmektedir. Bu gibi sebeplerden ötürü birey kapasitesini dönüştürebilmekten uzaktır. Bireylerin kapasitelerini ortaya koymaları veya hobilerine zaman ayırmaları bir doğum izni kadar elzem olabilmelidir. Örgütsel vatandaşlık düzeyi yüksek bireylerden oluşan organizasyonlar ve daha huzurlu toplumsal gruplar için bunun bir gereklilik olduğu düşünülmektedir. Özellikle temel ihtiyaçları giderilmiş insanların iyi olma halinin kolektif olarak desteklenmesi oldukça önemli görülmektedir.

Temel ihtiyaçlar giderildiği ölçüde bireyin kapasitesi ortaya çıkaracaktır. Kendini gerçekleştirmeye aday bireylere toplumsal ve örgütsel destek sunabilmek, bunu bir kültür haline dönüştürebilmek, bireylerin kapasitelerini ortaya koymalarına imkân sağlayabilmek oldukça önemlidir. Ma-Sen modeli sonsuz bir döngüye karşılık gelmektedir. Kendini gerçekleştirmeye hazır her birey yaşamı boyunca istediği kişi olabilmek için çaba sarf edecektir. Dolayısıyla Ma-Sen modeli mutlu yaşlıların sayısının artışında da etkili olabilir.

Ma-Sen Modeli, kişinin topluma uyumlanması yerine, toplumun kişiye uyumlanmasıdır. Kendine yabancılaşan değil, kendini gerçekleştiren insan modelidir. Yaşamak ile yaşamak zorunda kalmanın keskin bir ayracıdır. Freire'in (2018) dediği gibi, insanlar nesnelleştirildikleri dünyadan sıyrılabilirdikleri ölçüde özgür olabilmeyi başarabilirler. Ancak modelde bunun başarılabilmesinde kolektif uyumun (devlet, birey, toplum, örgüt) önemi büyüktür. Salt bireyin ortaya koyabileceği bir durum değildir.

Son söz olarak; kişinin kapasitesini açığa çıkarma durumu kendi kaynaklarıyla sınırlı olmamalıdır. Aynı şekilde kapasitesini ortaya koymak için önünde herhangi bir engel de olmamalıdır. Kişi kendini gerçekleştirdiği ölçüde

kapasite kümesinin büyüklüğü de genişleyerek, sosyokültürel ve ekonomik açıdan toplumsal yapının kalkınmasına fayda sağlayacaktır.

Modele İlişkin Uygulama Önerileri

Sen'in Kapasite Yaklaşımı ile örtüştüğü düşünülen "aydın" kelimesinin tanımını Önal ve Özlem, (2013) şu şekilde yapmaktadır; "*estetik duyarlılığa sahip; sanat, bilim ve teknolojiden yararlanmasını bilen, kendisi de bilgi üreten yaratıcı düşünceye sahip insan.*" Aydın insan kendini gerçekleştirmeyi başarabilmiş veya gerçekleştirmeye açık insandır. Ma-Sen modelinin uygulanabilirliğinin ön şartı da aydın insan yetiştirebilmekten geçmektedir. Türkiye özelinde eğitim sistemi aydın insan yetiştirmekten çok uzaktır. Sınav kaygısı yüzünden görsel sanatlar dersinde fen ve teknoloji, müzik dersinde matematik, beden eğitimi dersinde Türkçe derslerinin işlendiği bir kurumda, aydın insanın yetişmesi oldukça güçtür. Öğrenilen bilgilerin notla sınındığı, sadece geçer not alabilmek için çalışılan ve bir üst öğretim kurumuna sınavla geçiş sürecinin yaşandığı bu sistem, öğrenmeden bilgi hamalı olmuş, üretmekten uzak ve taklitçi bireylerden oluşmuş bir toplumsal yapıyı işaret etmektedir. Sistemin biraz olsun esnetilmesi bile kalkınmada katalizör bir etki yapabileceği düşünülmektedir. Öğrenmenin isteğe tabi olduğu, hiçbir zorlamanın ve sınav kaygısının olmadığı, öğrencinin potansiyelinin açığa çıkarılması için uğraş veren bir sistemin uygulamaya konulması gerekmektedir. Dolayısıyla, temel ihtiyaçları giderilmiş bireylerin kolektif bir iş birliği içerisinde kendini gerçekleştirmelerinin sağlanması ve bu durumun süreklilik arz etmesi, bireysel gelişimin ve toplumsal kalkınmanın ön koşulu olarak görülmektedir. Böylesi bir sistem Ma-Sen modelinin temelini oluşturmaktadır.

Ma-Sen Modeli becerememe korkusunun olmadığı bir toplumsal yapıya atıf yapmaktadır. Model baskının evcilleştirdiği eğitim modelinden sıyrılıp, öğrencilerin kendi kimliklerini belirlemelerine imkân sağlayacak bir eğitim anlayışı aracılığıyla toplumsal dönüşüme katkı sunabilir. Bu yüzden Ma-sen modelinin örgün eğitim aracılığıyla ileriye dönük uygulanabilirliğinin kolaylaştırılması sağlanabilir.

Modele İlişkin Okuma Önerileri

Toplumun Ma-Sen Modeli'ne uyumunu kolaylaştırabileceği düşünülen üç kitaptan ilki kuramsal ve ampirik uygulamaları açısından Neill'in Summerhill Okulu'dur. Neill'in "Bir Eğitim Mucizesi" adlı kitabında, 1900'lü yılların başında adeta pilot bir okul olarak uygulamaya konulan, geleneksel eğitim anlayışından uzak, özgür ve özgün çocukların yetiştirilmesinde öncül bir rol üstlenmiş olan Summerhill Okulu'nun uygulamaları anlatılmaktadır. Okulun birçok uygulamasının Ma-Sen modelinin ileriye dönük uygulamalarına ışık tutacak nitelikte olduğu düşünülmektedir (Neil, 1990). İkinci olarak Freire'in öğretileri ışığında insanların yaratıcı gücünü etkisizleştiren bankacı eğitim modelinin eleştirisi üzerinden normatif bir eğitim anlayışı sunmaktadır. Öğretmen ve öğrenci arasında geleneksel eğitimin

dışında ortaya konan diyalektik oldukça çarpıcıdır. Freire'in "eğitimin insanları özgürleştirir" öğretisi de Ma-Sen modelinin temelini oluşturduğu söylenebilir. Ona göre "özgürleşme bir praksiştir". İnsanlar kendilerini ve dünyayı dönüştürmek için eyleme geçmeleri gerektiğinin altını çizer. Özellikle "Ezilenlerin Pedagojisi" kitabı Ma-Sen modelinin anlaşılabilir ve uygulanabilirliğini kolaylaştırabilecek nitelikte olduğu düşünülmektedir (Freire, 2018). Ranciere'in Cahil Hoca adlı eseri de modelle örtüşen bir anlayış sunmaktadır. "Özgürleştirmeksizin eğiten aptallaştırır" felsefesiyle eğitime ufuk açıcı bir bakış açısı sunmaktadır. İşleyişi, uygulamaları ilk iki kitaba göre oldukça sıra dışı olsa da bir bakış açısı kazandırılması bağlamında önemli görülmektedir. Bu üç eser Ma-Sen modelinin daha kolay anlaşılmasına rehberlik edebilir (Ranciere, 2014).

Yazar katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aydın, G. Ç. (2017). *Amartya Sen'de özgürlük, eşitlik ve adalet: sosyal haklar açısından bir değerlendirme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Baptiste, I. (2001). Education lone wolves: pedagogical implications of human capital theory. *Adult Education Quarterly*, 51 (3), s. 184-201.

Baykul, S. (2008). *Küreselleşen dünya'da kalkınma sürecinde ab'deki ve türkiye'deki eğitim finansmanının karşılaştırılması*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Becker, G. S. (1994). *Human Capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education* (3 b.). Chicago: The University of Chicago Press.

Boz, Ç. (2009). *Amartya Sen'in yetkinlik yaklaşımı: teori ve uygulama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Çoban, G. S. (2021). Maslow'un İhtiyaçlar hiyerarşisi kendini gerçekleştirme basamağında gizil yetenekler. *European Journal of Educational & Social Sciences*, 6 (1), s. 111-118.

Davies, B., & Davies, B. (2014). *Eğitimde Yetenek Yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Demir, Ç., & Chang, R. (2011). Kendini gerçekleştiren insanın özellikleri: doğu ve batıdan görüşler. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, s. 11-16.

Durgun, S. (2002). *Küreselleşen dünyada kalkınma süreci bağlamında eğitim harcamaları ve türkiye örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi: İstanbul.

Erdem, M., & Akman, Y. (2002). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Freire, P. (2018). *Ezilenlerin pedagojisi* (17 b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fukuda-Parr, S. (2003). The human development paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities. *Feminist Economics*, 9 (2), s. 301-317.

Gökçek, H. A. (2023). Neoliberal iktisat politikaları ve 1980-1989 yılları arasında türk ekonomisinin genel görünüşünün altı faktör altında incelenmesi ve değerlendirilmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (1), 147-161. doi:10.30692/sisad.1214395

Güncör, C. (2017). Eğitim ve kalkınma ilişkisinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 3 (1), s. 14-32.

Hesse, H. (2022). *Kendini keşfet bireyleşmenin albenisi üzerine*. İstanbul: Profil Kitap.

Kaag, J. (2019). *Nietzsche ile yürümek*. İstanbul: My Matbaacılık.

Karakütük, K. (2012). *Eğitim planlaması*. Ankara: Elhan Kitap Yayın Dağıtım.

Kirmanoglu, H. (2005). Amartya Sen'in özgürlük ve kalkınma üzerine düşüncelerine bir bakış. *İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları*. İstanbul Üniversitesi.

Kozanoğlu, H., Gür, N., & Özden, B. A. (2015). *Neoliberalizmin gerçek yüzü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Küllahoğlu, Ş. (2018). *Eğitimde eşitlik politikalarının Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı açısından analizi*, Kastamonu Education Journal. 26 (4), s. 433-439. doi:10.24106/kefdergi.433439

Marx, K. (2011). *Capital: ekonomi politiğin eleştirisi*. (M. Selik, & N. Satılğan, Çev.) İstanbul: Yordam yayıncılık.

McCann, T., & Clark, E. (2003). Grounded theory in nursing research: Part 2-Critique. *Nurse Researcher*, 11 (2), s. 19-28. doi:10.7748/nr2004.01.11.2.19.c5919

Neill, A. S. (1990). *Bir eğitim mucizesi*. İstanbul: Mert Yayıncılık.

Nietzsche, F. (2003). *Öğretim kurumlarımızın geleceği üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.

Nussbaum, M. (2011). Capabilities, Entitlements, rights: supplementation and critique. *Journal of Human Development and Capabilities*, 12 (1), s. 23-37.

O'Neill, J. (2001). *Piyasa: Etik, bilgi ve politika*. (Ş. S. Kaya, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.

Önal, İ., & Özlem, T. Ş. (2013). Eğitimi gerçekleştirmek: öğretim programlarında okul kütüphanelerinin yeri. *Bilgi Dünyası*, 14 (2), s. 306-328.

Özbek, A. (2013). Sosyal politika sosyal kalkınma ilişkisi''. *Karacadağ Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 3 (4), s. 21.

Özcan, M. (2021). Örgütlerde motivasyon. K. Yılmaz, & K. Demir (Ed.) içinde, *Eğitim yönetimi kuram ve uygulama* (s. 268-288). Ankara: Pegem Akademi.

Punch, K. F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Qizilbash, M. (1996). Capabilities, well-being and human development: a survey. *Journal of Development Studies*, s. 280-316.

Ranciere, J. (2014). *Cahil hoca*. Ankara: Metis Yayınları.

Sem, A. (1999). *Commodities and Capabilities*. Amsterdam: North Holland.

Sem, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma*. (Y. Alagon, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2020). *Karakter aşınması*. İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.

Soydan, T. (2020). *İnsan sermayesi kuramı üzerine tarihsel ve toplumsal bir analiz*. Ankara: Pegem Akademi.

Stewart, F. (1985). *Planning to Meet Basic Needs*. London: Macmillian.

Streeten, P. (1981). *First Things First: Meeting Basic Human Needs in the Developing Countries*. Oxford: Oxford University Press.

Şeker, F. (2009, Ocak-Haziran). Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 259-280.

Taban, S., & Kar, M. (2015). *Kalınma ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Taş, U. (2010). Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 155-186.

Tezel, S. (2010). *Az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı etkileyen faktörler ve eğitimin kalkınma üzerindeki etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi İstanbul.

Tilak, J. (2002). Education and Poverty. *Journal of Human Development*(3), s. 191-207.

Tuzcu, G. (2021). *Eğitim ekonomisi*. Ankara: Pegem Akademi.

Ünal, A., & Gülmez, D. (2017). Motivasyon kuramları ve uygulamaları. S. Özdemir, & N. Cemaloğlu (Ed.) içinde, *Örgütsel Davranış ve Yönetimi* (s. 89-128). Ankara: Pegem Akademi.

Vatansever, A., & Yalçın, M. G. (2022). *Ne Ders Olsa Veririz*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Wells, K. (1995). The strategy of grounded theory: possibilities and problems. *Social Work Research*, 19(1), s. 33-77.

Woodhall, M. (1999). *İnsan sermayesi kavramı, eğitim ekonomisi-seçilmiş yazılar*. (B. Burgaz, & Y. Kavak, Çev.) Ankara: Pegem.

Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın anlam bilimsel tarihi ve kavramsal kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-77.

Yayla, Y. (2022). Amartya Sen: Kapasite Yaklaşımı ve özgürlükle kalkınma sorunu. *Fiscaoeconomia*, 6(1), s. 20-39. doi: 10.25295/fsecon. 1050437

Yılmaz, T., & Sarpkaya, R. (2016). *Eğitim ekonomisi: eleştirel bir yaklaşım*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yayın Geliş Tarihi: 23.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1472708>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 48-81
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ŞEYH MÂNİ EL-MÜNTEFİKÎ İSYANI VE BU İSYANA KARŞI ALINAN TEDBİRLER

Derya DAĞAŞAN*
Ercan GÜMÜŞ**

Öz¹

Basra Ayaklanması olarak da kaynaklara yansıyan Şeyh Mâni İsyanı 1692-1701 yılları arasındaki birtakım askeri hazırlıklar neticesinde bastırılabilmişti. Şeyh Mâni'yi bölgede aktör kılan ise Müntefik Urbanı'nın lideri olmasıydı. Müntefik Aşireti Şiî inanca tâbi iken Mâni'nin de mensubu olduğu yönetici konumundaki Sa'dûn Hanedanı ise Sünni idi. Bu mezhep farklılığı Osmanlı Devleti ile kurulan ilişkide kolaylaştırıcı bir rol oynamıştı. Anılan yıllardaki isyan, ödenmesi gereken vergilerin tahsil edilememesinden kaynaklanmıştı. Bu yıllarda Basra'yı besleyen suların rejimi bozulmuş, hidrolik düzenin bozulması tarımsal düzeni vurmuş, nihayetinde uzunca yıllar sürecek bir kıtlık baş göstermişti. Kıtlık ise salgın hastalıklarla birleşince bölgenin idari düzeni yerle yeksan olmuştu. Kıtlık ve salgın hastalık sadece Basra'yı değil Bağdat'ı da vurmuştu. Şeyh Mâni'nin asi olarak ilan edildiği sırada neredeyse bir yıldan fazla bir süredir Basra valisi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı merkez yönetimi ilki 1696 yılında olmak üzere 1698 ile 1699-1701 yıllarında üç defa sefer hazırlıklarına başlanmasını emretmişti. Ancak üçüncü hazırlık bir sefere dönüşmüştü. Şeyh Mâni'yi Basra'dan çıkarmak üzere Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti iş birliğine girmişti. Öte yandan bu askeri seferler için sürekli serdar değişikliğine gidilmişti. Son sefer sonucunda isyan halindeki Urban aşiretleri düzene sokulmuştu. Şeyh Mâni uzlaşma yoluyla isyandan dönmüştü ve seferden kısa bir süre sonra doğal nedenlerle hayatını kaybetmişti.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Safevi Devleti, Basra, Urban, Şeyh Mâni.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Dağışan, D., & Gümüş, E. (2025). Şeyh Mâni El-Müntefikî İsyanı ve bu isyana karşı alınan tedbirler. Future of unemployment in Japan: an artificial neural network forecast utilising artificial intelligence and macroeconomic dynamics. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 48-81.

*Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-8128-5380>, e-posta: drydgsn@gmail.com.

** Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, <https://orcid.org/0000-0001-9904-748X>, e-posta: ercangumus@artuklu.edu.tr.

¹ Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

THE REBELLION SHEIKH MANI AL-MUNTAFIQI AND THE MEASURES TAKEN AGAINST THIS REBELLION

Abstract

The Sheikh Mani rebellion, which is also reflected in the sources as the Basra uprising, was suppressed as a result of some military preparations between 1692-1701. What made Sheikh Mani an actor in the region was that he was the leader of the Muntafik Urban. While the Muntafik tribe was a Shiite, the Sa'dun dynasty, which was in the ruling position and to which Mani was a member, was Sunni. This sectarian difference played a facilitating role in the relations established with the Ottoman State. The rebellion in the aforementioned years arose from the failure to collect the taxes that were due. During these years, the regime of the waters feeding Basra was disrupted, the disruption of the hydraulic system affected the agricultural system, and eventually a famine that would last for many years began. When the famine was combined with epidemic diseases, the administrative order of the region was destroyed. Famine and epidemic disease affected not only Basra but also Baghdad. It is understood that Sheikh Mani had been the governor of Basra for almost a year when he was declared a rebel. The Ottoman central administration ordered preparations for a campaign three times, the first in 1696, and in 1698 and 1699-1701. However, the third preparation turned into a campaign. The Ottoman State and the Safavid State cooperated to remove Sheikh Mani from Basra. On the other hand, there were constant changes of commanders for these military campaigns. As a result of the last campaign, the rebellious Urban tribes were brought into order. Sheikh Mani returned from the rebellion through conciliation and died of natural causes shortly after the campaign.

Key words: *Ottoman Empire, Safavid Empire, Basra, Urban, Sheikh Mani.*

GİRİŞ

Şeyh Mâni El-Müntefikî İsyanı daha önce herhangi bir incelemeye konu edilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki isyanlara dair akademik yazımda bu ayaklanmanın müstakil bir başlık altında ele alınmamış olması makalenin özgün yönünü teşkil etmektedir. Bu bakımdan çalışmanın temel problematiğini isyanın gelişimi oluşturmaktadır. Makalenin Osmanlı Devleti döneminde görülen isyanlar literatürüne özgün bir katkı sağlayacağı umulmaktadır. Şeyh Mâni İsyanı, evvela mahalli kaynaklardan takiben kroniklerden ve Osmanlı arşivlerinden² elde edilen verilerle resmedilmeye çalışılmıştır. Anılan kaynak türlerindeki veriler ışığında Şeyh Mâni ve müttetiklerinin neden olduğu gaileler tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın asli kaynağı olan Osmanlı arşivindeki belgeler, “*belgeye dayalı tarih yazımı*”nın pratiklerini esas alarak kullanılmıştır. Öte yandan kronikler gibi vasıtalı bir bilgi nakil kaynağının kullanımı ise klasik tarih yazımının yani

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde “*Şeyh Mani/Mâni*”, “*Müntefik*” anahtar kelimeleri esas tutularak bir tarama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda çalışmanın esas kaynakları olan mühimme kayıtlarına rastlanmış olup, bunun dışında herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

nakle dayalı aktarım yönteminin izlerini taşısa da çalışmanın yazarları mevcut verilerden hareketle objektif bir çerçeveye ulaşma gayretinde olmuştur. Ancak E. H. Carr'dan da hatırlanacağı üzere neredeyse her tarih yazısı, bu tarihi kaleme alan tarihçilerin dönemleri ve toplumlarının izlerini taşırlar (Carr, 1993, s. 44). Bu uyarıya rağmen olabildiğince tarafsız bir metin üretimine gayret edilmiştir. Ayrıca saltanat merkezinde bu isyana karşı alınan tedbirlerin tarihsel olarak sıralaması yapılarak eldeki bilgiler karşılaştırılmak suretiyle telif bir metne ulaşılmıştır. Tüm bunlar sonucunda Osmanlı isyan literatüründe daha önce ele alınmamış ve hakkında neredeyse derli toplu tek bir esere rastlanmayan Şeyh Mâni İsyanı'nın başlangıç düzeyinde aydınlığa kavuşturulması beklenmektedir.

Osmanlı tarih yazımında isyanlar konusuna dair geniş bir yazın mevcuttur. Çalışma konusu olan Şeyh Mâni İsyanı merkeze konumu itibariyle eyalet isyanları tasnifinde yer almaktadır. Şeyh Mâni kimi arşiv belgelerinde (BOA, A.DVNS.MHM.d,108/1, 3, 6, 8, 31, 281, 296) “şaki/eşkîya”³ suçlamasıyla anılmıştır. Bu ifade onun itaat dairesinden çıkmasına yapılan bir göndermedir. Şeyh Mâni İsyanı'nı XVI-XVII. yüzyıldaki ayaklanmalarla benzer kılan bir husus mevcuttur. Bu da asinin ve adamlarının ayaklanma sürecinde ve sonrasında idari sisteme eklemlenme isteğini taşımaları, hatta bunu hayata geçirmiş bulunmalarıydı. Bu yüzyıllardaki isyanların genel niteliği asi liderleri ve adamlarının kendilerini Osmanlı düzenine kabul ettirme hedefinde olmalarıydı (Akdağ, 1945, s. 23-34; Akdağ, 1958, s. 71; Griswold, 2000, s. 173). İmparatorluğun merkezine yakın bölgelerde devlet yöneticilerini hayli uğraştırmış Celali İsyancıları⁴ ile merkeze çok uzak bir bölgede yer alan Basra'daki Şeyh Mâni İsyanı'nın başat ortak özelliği buydu.

Müntefik Urbani'nin reisi olan Şeyh Mâni,⁵ bu gücü nedeniyle Basra çevresinde lider konumuna gelmişti. Osmanlı yerel düzeninde aşiret reisleri, kabile

³ Arapça kötü bahtlı, haydut ve yol kesen manasındaki bu kelime müfsit ve dağ hırsızı anlamlarına da gelmektedir (Şemseddin Sami, 2010, s. 1113; Kanar, 2011, s. 1180; Devellioğlu, 1999, s. 238). Kelimenin gerçek anlamı ise “kişinin mutluluğa erişeceği ilahi yardımdan mahrum kalması” şeklinde kaydedilmiştir. Tam olarak “saîd” yani iyi ahlak sahibinin karşısında yer alan cehennemlik olma hali ve lanetlenmişliği çağrışmaktadır (Akçay, 2008, s. 543).

⁴ Osmanlı tarih yazımında Celali İsyancıları birbirini takip eden iki farklı dönem olgusu olarak ele alınmıştır. Mustafa Akdağ, Celali İsyancıları adını verdiği olguyu 1510 ile 1530 yılları arasındaki köylü ayaklanmaları şeklinde tanımlamıştır. Büyük Celali Karışıklıkları adını verdiği ikinci olguyu ise ilkinden tamamen farklı ve bağımsız tutarak XVI. yüzyılın sonunda başlayıp XVII. yüzyılın başlarında biten ve çoğunlukla askeri sınıf mensuplarının liderlik ettiği isyanlar olarak tanımlamıştır (Akdağ, 1975, s. 13-14).

⁵ Arpaeminizâde Mustafa Sâmî'nin, “Tarih-i Sâmî” adlı eserinde “kabile-i Müntefik Şeyhi Mehmed el-Mâni” şeklinde anmasıyla Mâni'nin bir diğer adının da “Muhammed/Mehmed” olduğu anlaşılmaktadır (Karadayı, 2008, s. 216).

liderleri ve ihtiyarları arasından mutabakat ile seçilir ve hükümete bildirilirdi. Ancak irsi atama şartı olan imtiyazlı yönetimler bundan müstesnaydı. Aşiretleri devlet nezdinde temsil edecek kethüda ya da boy beyi, aşiret birliğini oluşturan kabile reislerinin rızasını almalıydı. Türkmen ve Ekrad aşiretlerde “boy beyi”, “kethüda”, “mir-i aşiret”, “mir” şeklindeki ünvanlar Araplar arasında “şeyh”⁶ biçimindeydi (Orhonlu, 1987, s. 14-15). Güçlü bir ihtimalle Şeyh Mâni irsi atama şartlı bir lider idi. Zira Basra’nın fethedildiği yıllarda Raşid bin Megamis ve oğlu Mâni bin Raşid bin Megamis Müntefik liderleri olarak Basra’yı yönetmişlerdi.⁷ Bu gelenek Şeyh Mâni’den sonraki yıllarda da devam etmişti.

Öte yandan Müntefik Urbanı’nın ya da “Beni Müntefik”in Yemame bölgesinden Kuzey Irak ve çevresine geldiği bilinmektedir. Yemame’deyken rakipleri olan Beni Tağlib önünden kaçmışlardı. Müntefik Kabilesi, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yerleşmişti ve buradan çevre şehirler olan Bağdat, Basra ve Kufe’ye gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu’nun Bağdat ve Basra’yı fethetmesinden sonra Müntefik Aşireti, İstanbul Hükümeti’nin müttefiki olmuştu. Basra’ya merkez tarafından atanan beylerbeyi ve valiler ile yakın ilişkiler kuran bu aşiret, yereldeki güç ve etkisini sürdürmüştü. Çoğunluğu Şia mensubu aşiretin yönetici hanesi olan Sa’dûnlar ise Sünni idi (Kapar, 2006, s. 27). Osmanlı Devleti’nin Basra’daki temsilcileri konumundaki Sa’dûn Hanesi’nin Sünnileşmesinde bu siyasi ittifakın etkisi olmalıydı.

1596 ile 1668 (H. 1005-1078) yılları arasında Basra’daki idari düzeni elinde tutan yerli Efrâsiyâb Hanedanı mensubu valiler bir süre sonra bu imtiyazlarını yitirmişlerdi. Bunların yerine 1690 yılına kadar olan süreçte Basra’da valilik görevine merkezden gönderilmiş paşaların görev süreleri 2 yıldan fazla olmamıştı (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 16-17; Matthee, 2018, s. 182; Demirtaş, 2013, s. 92). Bu zaman zarfında çok sık vali değişikliği yaşansa da Basra’da sükûnet havası hâkim olmuştu.

Müntefik Urbanı lideri Mâni’yi Osmanlı yönetiminin asi olarak görmesine sebep olan yani vergi toplama ve İstanbul’a aktarma görevinin engellenmesine yol açan ana etmenin “Hidrolik Sistem” de denilen su düzenin bozulması olduğu düşünülmektedir. Nitekim dönem kaynakları ve Osmanlı arşivindeki kimi belgeler

⁶ Sözlük anlamı olarak “Şeyh” yaşlı kimse anlamındadır. Araplar arasındaki kullanımı genellikle idari vazifeye sahip bir yöneticiyi içerirken tasavvuf geleneğinde veli ve mürid anlamına gelmektedir. Bu itibarla ruhani bir lider anlaşılmaktadır. Oysa Urban arasındaki kullanımı çok daha farklı olarak kabile lideri, devlet adamı manasındadır (Öngören, 2010, s. 50; Avcı, 2010, s. 49).

⁷ Basra, Osmanlı Devleti’ne bağlandığında eyaletin yönetimi Raşid bin Megamis ve oğlu Mâni’deydi (Mantran, 1995, s. 159). Bundan neredeyse yüz yıl sonra Müntefik Kabilesi’ni yöneten Mâni adlı şeyhin de aynı geleneğe geldiği ve ilk anılanların nesebinden olduğu düşünülmektedir. Nitekim Mâni’nin 1707 yılında liderlik yapan ve Osmanlı yönetimince asi kabul edilen halefinin adı da Megamis idi (BOA, A.DVNS.MHM.d, 115/959, 10.11.1118/13 Şubat 1707).

bu hususu teyit etmektedir. 1688 yılında Bağdat valiliğine atanan Hasan Paşa görevi süresince bölgenin nüfuz sahibi kişilerine ve reayasına hoşgörüyü muamele etmiş, vergileri de halkın ödeyebileceği şekilde düzenlemişti. 1688 öncesi başlayan kıtlık Hasan Paşa'nın idare zamanlarında da devam etmişti. Kıtlığın yol açtığı insan seli Basra'ya yönelmişti. Nitekim kent çevresindeki toprak işçileri, zorbalar hatta "Kürdistan", "Musul" ve "Arap" halkının düşkünleri şehre gelerek burada yaşayan halkı zor durumda bırakmıştı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 399). Nazmî-zâde kıtlığın sebebine değinmese de eserinde kanal ve su yollarındaki bakımın aksamasına dikkat çekmişti.

Kıtlığın yol açtığı sorunlardan biri de salgın hastalık idi. 1688 yılındaki kıtlığın üzerinden çok geçmeden Bağdat şehrinde taun ve veba salgını baş göstermişti. Kıtık ve hastalıkla boğuşan vilayet ahalisi bezgin bir hale düşmüştü. Öyle ki Basra'da 3 ay içerisinde günde 1000'den⁸ fazla insan hayatını kaybetmişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 400-402). 1690 yılında Basra Vilayeti'nin idaresi Vezir Osman Paşazade Ahmet Paşa'ya verilmişti. Birkaç gün Bağdat Vilayeti'nde kalan Ahmet Paşa, akabinde görev yeri olan Basra'ya geçmişti. Bu sıralarda Bağdat'ta tekrar salgın hastalık nüks etmiş ve salgının tesiri önceki yıllara oranla daha geniş çaplı olmuştu. Binlerce kişinin canına mal olan bu hastalığın etkisi aynı yılın Haziran ayı içerisinde azalmaya başlamıştı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 402). Kıtlığın beraberinde getirdiği salgın hastalık yaklaşık bir yıl boyunca Bağdat ve Basra'yı kırıp geçirmiş, bu yaşananlar ise isyanın şiddetini arttırmıştı.

Kimi araştırmacılar isyan sürecini önce salgın hastalığın yaşanmasına ve sonrasında doğan kıtlığa bağlamışlardır. Buna göre, salgının patlak vermesi ve bunu takip eden kıtlık yüzünden Araplar topraklarını ekip biçemedikleri halde vergilerini ödemeye zorlanmıştı. Bu mali huzursuzluk neticesinde Urban aşiretlerini etrafında toplayan Müntefik Şeyhi Mâni isyan etti (Matthee, 2018, s. 184; Hartmann, 1986, s. 323). Osmanlı merkezi idaresi, vekilleri ya da temsilcilerinden devlet ile vergi mükellefi olan ahali arasında gördüğü köprü görevini yerine getirmesini beklerdi. Vekillerin esas işi olan vergi ünitelerinden toplamaları gereken meblağı hazineye nakletmemeleri aykırılık olarak kabul edilirdi (Khoury, 2003, s. 2). Şeyh Mâni anlaşıldığı kadarıyla bu görevi yerine getirmemekle suçlanmıştı.

Her ne şekilde başlamış olursa olsun ekonomisinin büyük çoğunluğu tarıma dayalı olan bu vilayette yaşanan kıtlık ve salgın hastalık toprağı işlenmez hale getirmişti. Vergilerin ödenememesi isyanın ana sebebidir. Ancak belirtilmesi gereken başka nedenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri aşiret özerkliğinin kısıtlanması idi. İmparatorluğun yakın bölgelerinde buna benzer gelişmeler

---

⁸ Diğer bir kaynak ise Basra'da salgın hastalıktan ölenlerin cenazelerinin sokakları doldurduğunu, günde 500 kişinin öldüğünü kaydetmişti (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 60).

kaydedilmiştir.⁹ Buraya güçlü valilerin gönderilmesi Şeyh Mâni ve diğer Urban liderlerinin otoritesini kısıtlamış olmalıdır. Bunun yanında isyana sebep olan bir diğer mahalli gelişme Müntefik Aşireti'nin müttefiki olan Efrâsiyâb Hanedanı'nın Basra valiliğinden tasfiye edilmesi idi.¹⁰ Bir diğer neden ise Şeyh Mâni'nin idarecisi olduğu aşiret tabanının Şîi olması, yani Osmanlı Hanedanı'nın mensubu olduğu Sünni düşünceye rakip olması hususuydu. Tüm bunlardan mütevellit Müntefik Şeyhi Mâni bölgedeki Urban aşiretleriyle birleşerek Osmanlı idaresine karşı baş kaldırmıştı.

Basra Eyaleti ve Urban Aşiretlerinin Serbestiyeti

Osmanlı idari sistemine dahil olduktan sonra Basra salyaneli bir beylerbeyliği hüviyeti kazanmıştı. Basra doğrudan İstanbul Hükümeti tarafından idare edilen yönetim birimlerinden farklıydı. Burada timar sistemi uygulanmamıştı. Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Lahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarp ve Tunus gibi salyaneli eyaletlere benzer şekilde yönetilirdi. Salyaneli eyaletlerin geliri has, zeamet ve timara bölünmeden doğrudan hazineye beylerbeyi, sancak beyi ve diğer askerlerin maaşları kesildikten sonra aktarılırdı (Ayn Ali Efendi, 2021, s. 25; Halaçoğlu, 2007, s. 87).

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin buraya yönetici olarak atadığı Kubat Paşa, Derviş Ali Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Mihaliçli Ahmet Paşa, Sinan Paşa ve Hadım Osman Paşa gibi vezirler burada valilik yapmışlarsa da etkili oldukları tartışmalıdır.¹¹ Nihayet geniş serbestiyete sahip Urban kabileleri ile sık sık nüfuz

⁹ Şeyh Mâni İsyanı'nın muhtemel nedenleri arasında silahlı aşiretli güçler olarak anılan Müntefik Aşireti ve bağlaşıkları olan diğer kabilelerin Basra ve çevresindeki yerleşik ahali üzerinde tesis ettikleri yönetsel ayrıcalıkları kaybetme tehlikesi yatmaktaydı. Safeviler ile baş gösteren çatışmalar ve buna bağlı olarak bölgeye gönderilen güçlü valilerin yarattığı idari tahkim, aşiretlileri geriletmiş olmalıydı. Buna benzer bir olguya Musul ve çevresindeki Yezidi Kürt Aşiretleri'ni konu edinen bir çalışmada rastlanmaktadır. Bu olguda da gözlemlendiği üzere aşiretliler kaybettikleri ayrıcalıkları “eşkıyalık” eylemleri gibi tehditlerle dışa vurmuşlardı (Khoury, 2003, s. 46). Şeyh Mâni ve müttefiki olan Urban kabileleri için de “eşkıyalaşma” süreci aynı olguyla açıklanabilir.

¹⁰ Osmanlı Devleti'ne karşı Urban'ı ve özelde ise Müntefik Kabilesi'ni isyana iten bir gelişme Efrâsiyâb Hanedanı'nın durumuydu. Efrâsiyâb Hanedanı ve Müntefik Urbanı bu dönemde dayanışma içindeydi. Nitekim 1625 yılında Basra'ya saldıran Şah I. Abbas karşısında Basra valisi olan Efrâsiyâb ile Müntefik Urbanı bir ittifak kurmuştu. Böylece Basra İranlılar'ın eline düşme tehdidinden kurtulmuştu. Müntefik Kabilesi'nin lideri olan Sa'dûn Hanesi ve Efrâsiyâb arasında bu dönemde evlilik yoluyla bir dayanışma kuruldu ve uzun yıllar bu ittifak devam etti (Kapar, 2006, s. 27; Matthee, 2018, s. 167).

¹¹ Osmanlı Devleti'nin Arap ve Fars sınırındaki yönetim tecrübesini ikili bir vecheyle okumak mümkündür. Tarihsel olarak da bu tartışma ele alınmıştır. Orta Doğu yazımında devlet olgusunun ilk yansıması toplumda devletin güçlü bir şekilde ortaya çıktığına dairdir. Buna göre devlet, toplumda kendisine karşı koyan grup ya da düşünceleri her zaman yatıştırmayı başarmıştı. Bu iddianın tersine ikinci görüş ise devlet denilen mekanizmanın topluma nazaran geleneksel süreçte daima güçsüz olarak bir yer işgal ettiği şeklindedir. Bu

mücadelelerine giren bu idarecilerin saraylarında kuşatma altına alındıkları dahi olmuştur (Halaçoğlu, 1992, s. 112; Hartmann, 1986, s. 322; Mantran, 1995, s. 160).

Tablo 1: Osmanlı Döneminde Basra'ya Atanan Valiler

Basra Vilayeti'ne Atanan Valilerin Adları	Yıl (Hicri/Miladi)
Raşid Magamis	945/1538
Mâni Magamis	950/1543
Vezir İlyas Paşa	953/1546
Temerrüt Ali Paşa	956/1549
Beylerbeyi Derviş Ali Paşa	970/1562
Efrâsiyâb	1005/1596
Efrâsiyâboğlu Ali Paşa	1013/1604
Ali Paşa oğlu Hüseyin Paşa	1057/1647
Efrâsiyâboğlu Ahmet	1066/1655
Murtaza Paşa	1067/1656
Mirmiran Hüseyin Paşa	1068/1657
Hüseyin Paşa oğlu Efrâsiyâb	1076/1665
Hüseyin Paşa (ikinci Defa)	1077/1666
Yahya Paşa	1078/1667
Kapıcıbaşı Mustafa Paşa	1080/1669
Kara Mustafa Paşa	1081/1670
Bağdat Muhafızı Hasan Paşa	1083/1672
Silahtar Hüseyin Paşa	1085/1674
Muhafız Hüseyin Paşa (ikinci Defa)	1088/1677
Silahtar Hüseyin Paşa (ikinci Defa)	1092/1681
Vezir Abdurrahman Paşa	1094/1683
Gümrükçü Hüseyin Paşa	1098/1687
Vezir Abdurrahman Paşa (ikinci Defa)	1099/1688
Defterdar Vezir Hüseyin Paşa	1100/1689

iddiaya göre toplum devletin dışında ve devlete rağmen varlığını sürdürdü ve ayrı bir anlatı oluşturdu (Houry, 2003, s. 238). Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu tecrübesi bu iki iddiayı da içermektedir. Nihayet merkezin güçlü olduğu erken klasik dönemde ilk veche gözlemlenmektedir. A'yân ve eşraf politikalarının gelişim gösterdiği XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başında Basra'da yetki mahalli temsilcilere mukataa ve iltizamların devriyle geçmiş, böylece "taşranın Osmanlılaşması" da denilen bir mahallileşme olgusu gerçekleşmiştir. Böylece ikinci vechenin de gözlemlendiği ileri sürülebilir.

Osman Paşazade Vezir Ahmet Paşa ¹²	1102/1691
Kethüda Hasan Ağa	1103/1692
Hüseyin Cemal	1104/1693
Halil Paşa (Bağdat Valisi Ahmet Paşa'nın Kardeşi) ¹³	1104-1106/1693-1695
Şeyh-i Müntefik Mâni	1106-1111/1694-1699
Halep Valisi Ali Paşa	1111/1699-1700
Kaptan Mehmet Paşa	1114/1702
Vezir Halil Paşa	1118/1706
Bağdat Kethüdası Mustafa Ağa	1120/1708
Vezir Osman Paşa	1124/1712
Vezir Hasan Paşa	1126/1714
Mirmiran Ahmet Paşa	1128/1716

Kaynak: (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 65-67).

Salyaneli bir eyalet olması ve buraya atanan valilerin nüfuzlarının tartışmalı olmasına karşın İstanbul Hükümeti Basra'yı resmi yazışmalarında Osmanlı Hanedanı'nın "*mülk-i mevrusu*" şeklinde tanımlamıştı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 419).

Basra Salnameleri'ne göre 1538 ile 1901 yılları arasındaki 374 yıllık dönemde 113 vali Basra'da görev yapmıştı. Bunlar arasında en uzununu neredeyse 10 yıldan fazla, en kısası da 1 yıldan az bir süre vazifede bulunmuştu. Basra'da görevli valilerin yaklaşık %39,48'i 1 yıldan daha az süre görevde kalmıştı. 113 valinin %19,4'ünün görev süresi 2 yıldı. Bunlardan %11,5'i ise sadece birkaç ay valilik yapmıştı. Anılan valilerin bazıları "*mutasarıf*", bazıları "*mütesellim*", bazıları ise "*vezir*" ünvanıyla göreve gelmişti. Bunlar arasında erken dönemde kapı kulu kökenli devşirmeler de görev üstlenmişti. 1596 ile 1656 yılları arasında ise genellikle valiler 10 yıldan daha fazla süreyle görevde kalmıştı. Nitekim bu valiler tek bir sülaleden gelmişti. Efrâsiyâb Hanedanı mensubu bu valilerden Efrâsiyâb 8, oğlu Ali Paşa 44, onun oğlu Hüseyin Paşa ise 9 yıl valilik yapmıştı. Öte yandan Basra'da yerli hanedanların yanında Müntefik Şeyhi'nin de valilik görevine geldiği kaydedilmiştir (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 16-17). Efrâsiyâb Hanedanı'nın Basra'daki uzun süreli idareciliği eyaletteki mahalli hanedanların serbestiyetini gösteren bir örnektir.

Osmanlı valilerinin mahalli idarecilere nazaran kısa ömürlü olan hakimiyetleri Basra'nın idari özerkliğine bağlanmıştır. Salih Özbaran, "*Sınırdaki*

¹² Vezir Ahmet Paşa'nın, 1692 yılında Şeyh Mâni ile girdiği çatışmada hayatını kaybettiği kaydedilmiştir (Râşid, 1282, s. 180-181; Demirtaş, 2013, s. 92).

¹³ Bu bilgi Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra adlı çalışmada yer almıştı (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 60).

Osmanlı”nın burada varlığını ancak esnek politikalarla yürütmeye çalıştığına dikkat çekmiştir (Salih Özbaran, 2004; Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 17).

Halil Paşa'nın Basra Valiliği'ndeki Başarısızlığı ve Şeyh Mâni'nin İdareyi Ele Alması

Osmanlı Devleti Kuzey ve Batı cephelerinde güçlü devletlere karşı mücadele verirken Şeyh Mâni, bu yıllarda devletten kimi imtiyazlar almış ve Basra'daki gücüne güç katmıştı (Nazmî-zâde Murteza, 2014, s. 344). Basra'da nüfuzunu genişleten Şeyh Mâni bu buhran dönemini de fırsat bilip şehre saldırmıştı. Basra Valisi Osman Paşazade Vezir Ahmet Paşa'nın askerleriyle girdiği mücadeleden galip ayrılan Mâni, Ahmet Paşa'nın 1692 yılında hayatını kaybetmesine neden olmuştu. Daha önce Basra Vilayeti'ne atanan Vezir Ahmet Paşa buradaki aşiretleri ıslah etmeye çalışmışsa da canını isyancıların elinden kurtaramamıştı. Şeyh Mâni'nin elde ettiği ayrıcalıklar ve mahalli gücünden kaynaklanan nüfuzuyla bir eyalet valisini öldürebilecek güce erişmesi dikkate şayandır. Nitekim Şeyh Mâni, daha sonra Bağdat Valisi Kethüda Ahmet Paşa (1691-1693) komutasındaki Osmanlı ordusunu da yenilgiye uğratmıştı (Râşid, 1282, s. 180-181; Demirtaş, 2013, s. 92; Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 60; Hartmann, 1986, s. 323). Vezir Ahmet Paşa'nın ölümünün ardından Basra valiliğine kethüdası Hasan Ağa getirildi. Vilayet idaresini ele alan Hasan Ağa, Basra halkının da desteğini alarak Şeyh Mâni ve Müntefik Urbani'nı şehir dışına çıkarmayı başardı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 403).

Şeyh Mâni'nin ve Müntefik Urbani'nin Basra'dan çıkartılmasından hemen sonra Basra'nın idaresi 1692 tarihinde Bağdat Valisi Ahmet Paşa'nın kardeşi Halil Paşa'ya verildi. Halil Paşa da diğer valiler gibi bölgedeki Müntefik Aşireti lideri Mâni'nin Basra'daki yayılmacı emellerini ortadan kaldırmak istemişti. Bu nedenle Şeyh Mâni'yi bertaraf etmek adına Bağdat, Musul ve Kerkük idarecilerinin yardımlarıyla büyük bir ordu hazırlandı. Ordu Cezayir adlı yerde beş gün boyunca Müntefik lideri Mâni ile çetin bir savaşa tutuştu. Savaş meydanında Halil Paşa mağlup düştü ve Paşa'nın askerleri kaçtı. Ancak bu ordunun arkasında bıraktığı cephane ve silahlar Şeyh Mâni ve askerlerinin eline geçti. Bu gelişme neticesinde İstanbul Hükümeti Şeyh Mâni'ye birtakım tavizler vermek suretiyle Şeyh'in Basra'dan çıkmasını sağladı. Ancak Halil Paşa'nın adamlarının keyfi davranışlarından bezmiş Basra halkı ayaklandı. Halil Paşa bu isyanı bastırmaya muvaffak olamadı. Ayaklanan ahali, Halil Paşa ve adamlarını şehirden çıkardı. Bu sırada ahali Basra dışında bulunan Şeyh Mâni'yi kente davet ederek buranın yönetimini ona devretti (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 60-61). Böylece Müntefik Şeyhi Mâni'nin resmi olarak Basra valiliği 1694 tarihinde başladı. Mâni'nin Basra valiliği, yani yerel gücün yönetimi ele geçirmesi Osmanlı Devleti'nin Basra üzerindeki hakimiyetinin zayıfladığının kanıtıydı.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretnâme adlı eserinde Şeyh Mâni'nin Basra'yı kuşatmasına değinmişti. Burada Osmanlı askerlerinin katline de yer vermişti. Buna göre, Şeyh Mâni, Temmuz-Ağustos 1695'te Basra Vilayeti'ne saldırmaya karar vermişti ve burayı da neredeyse 4 senedir kuşatma altında tutmaktaydı. Osmanlı Valisi Bâzergân Vezir Halil Paşa'nın emrindeki 700 asker Şat Nehri'ni geçerek Acem (İran) tarafında yer alan Ebûşehir'e yerleştiğinde Şeyh Mâni liderliğindeki Urban ordusu bu askerleri hile yoluyla esir alarak şehirde tutmuş ve 500 kapı kulu askerini kılıçtan geçirmişti. Böylece Şeyh Mâni ve ordusu Osmanlı garnizonunu mağlup etmişti. Durumu Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa Divan-ı Hümayun'a bildirmişti. Bu mağlubiyetten sonra Urban'ın şehri ele geçirmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgesel gücünü zayıflatmıştı. Osmanlı Devleti bölgedeki nüfuzunu korumak için önlemler almak zorunda kaldı. Bunun için merkezi yönetim Bağdat Valisi Ali Paşa'yı Basra üzerine çıkılacak sefere başbuğ tayin etti (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 215-216).

Şeyh Mâni İsyanı için 1696 Yılında Girişilen Sefer Hazırlıkları

1695 yılında İstanbul'da taht değişikliği yaşandı. Sultan II. Ahmet'in ölümüyle yerine Sultan II. Mustafa tahta geçti. İran tahtında da benzer bir değişim yaşandı. Vefat eden Şah Süleyman'ın yerine oğlu Hüseyin geçti. Bu değişimin yerel idareye de tesiri oldu. Aynı yıl Bağdat muhafazası Kethüda Ahmet Paşa'dan Ali Paşa'ya (1695-1698) devredilmişti (Nazmî-zâde Murtaza, 2001, s. 406). Basra yönetiminin çok yakın ilişkide bulunduğu Bağdat Vilayeti'nin idaresindeki değişim buralara da tesir etmekteydi.

Yukarıdaki tabloda zikredildiği üzere Müntefik Kabilesi'nin reisi olan Şeyh Mâni 1694 ve 1699 yılları arasında Basra valiliği vazifesini yürütmüştü. Ancak bir süre sonra Şeyh Mâni asi olarak anıldı. Osmanlı Vilayet Salnameleri'ne göre Basra valilerinin verildiği tabloda Şeyh Mâni'nin tam da vali olduğu yıllarda asi ilan edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Şeyh Mâni'nin Basra'da valilik yaptığı bir zamanda kendisine karşı askeri bir harekât planlanmıştı. 1696'da Basra Eyaleti'ne düzen vermek isteyen merkezi yönetim Bağdat Valisi Ali Paşa'yı Basra üzerine gönderdi. Bunun için Diyarbekir, Rakka ve Musul valilerinden destek istendi.

İsyanın bastırılarak bölgede düzenin yeniden kurulması için 26 Ocak 1696 tarihinde İstanbul'da Divan'dan Basra ve çevresindeki eyalet yöneticilerine hitaben çok sayıda emir gönderilmişti. Bunlardan ilki Bağdat Valisi Ali Paşa'ya yazılmıştı. Ali Paşa'ya hitaben metinde, Basra çevresinde meskûn Urban'dan Şeyh Mâni adlı kişinin ve taraftarlarının itaat dairesinden çıktıkları, birkaç seneden beri eşkıyalığa başlayarak ahaliye hayli zarar verdikleri hatırlatılmıştı. Buna göre, Sultan Ahmet ve Sultan Süleyman dönemlerinde buradaki sorunun çözüldüğü ve anılan beldelerin tekrar mamur hale getirildiği, ancak Şeyh Mâni'nin "*başına bir alay*

¹⁴ Şeyh Mâni'nin aynı anda hem vali hem de asi olarak anılmasındaki çelişkili durumun sebebi kaynaklardır. Nitekim kronikler Şeyh Mâni'yi asi olarak göstermişken Basra Vilayet Salnamesi vali olarak kaydetmişti.

Urban eşkıyasını cem edüb” ayaklanması neticesinde istikrarın bozulduğu kaydedilmişti. Şeyh Mâni İsyanı'nın yayılmasının sebebi ise Basra Valisi Halil Paşa'nın görev ihmali ve isyana karşı gerekli önlemleri almaması olarak gösterilmişti. Metne göre, bu sebepten Basra memleketi eşkıya eline geçmiş, asiler Basra ve çevresindeki ahaliye zulmetmiş, çevrede büyük zararlara yol açmış, eyalette düzen kalmamıştı. Asilerin galip geldiği İstanbul'a bildirildiğinde Basra Valisi Halil Paşa görevden alınarak yerine eski Basra Valisi Hasan Paşa atanmıştı. Seferde, (1) Basra Valisi ve maiyetindeki kapı halkı, eyalet askerleri ve buradaki hükümet ve vilayet askerleri, (2) Diyarbakir Valisi Vezir Hüseyin Paşa ve kapı halkı, Diyarbakir Eyaleti askerleri, Diyarbakir Eyaleti'ndeki hükümet ve vilayet askerleri, (3) Rakka Valisi Vezir Hüseyin Paşa¹⁵ ve kapı halkı, Rakka Eyaleti askerleri ve Rakka Eyaleti'ndeki Türkmen, Ekrad, Arap kabile ve aşiretleri, (4) Musul Beylerbeyi Süleyman ve kapı halkı ile Musul Eyaleti askerleri, (5) Şehr-i Zor Beylerbeyi Ali ve kapı halkı, Şehr-i Zor Eyaleti askerleri ve bu eyaletteki sancak beyleri, (6) Bebe (Baban) Süleyman ve maiyetindeki kabileleri ve aşiretleri, (7) Tayy Aşireti Beyi Nasır ve Habur reayasının tüfekli askerleri, (8) Milli İsmail ve 30 tüfekli askeri memur kılınmıştı. Hükümde Ali Paşa'ya Basra ve Bağdat'taki isyanı bastırmak üzere 30 bin kuruş vadedilmişti. Ancak bu paranın paşaya ödül kabilinden mi veyahut sefer masrafı olarak mı gönderildiği anlaşıl原因mamıştır. Emrin sonunda Ali Paşa'ya hemen Basra'ya hareket etmesi ve asileri def etmesi buyrulmuştu. Eyalette nizam verip fitne ve fesadın ortadan kaldırılması uğrunda mukatelenin meşru olduğu belirtilmişti. Ayrıca seferin bir sebebinin de isyanı ortaya çıkaran etmenlerin ortadan kaldırılması olduğu anlaşılmaktadır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/1, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696; BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/281, Evahir-i Cemaziyelahir 1107/25 Ocak 1696).

Silâhdâr Fındıklılı Mehmet Ağa yukarıda anılan askerlerin Bağdat'a vardıklarında mevcutlarının 40 bini bulması gerekirken sadece Diyarbakir, Musul, Rakka askerlerinin katılımıyla ancak 10 bin kişinin toplandığını kaydetmiştir (2018, s. 216). Dolayısıyla bu yıl sefer yapılamamasının nedeni ortaya çıkmaktadır. Nitekim beklenin 4 kat altında bir asker mevcudiyeti, seferin zaferle sonuçlanmayacağını düşündürmüş olmalıydı.

Yukarıdaki hükümde ele alınan hususların devamı olduğu anlaşılan bir başka belgede doğrudan Diyarbakir Valisi Vezir Hüseyin Paşa'ya hitap edilmişti. Emre göre, Paşa'nın daha önce kapı halkı, Diyarbakir kullarından 400 asker ve elviye beyleri, hükümet hakimleri ve timar-züema askerleri ile Engürüs (Macaristan) Seferi'ne memuriyeti sona erdirilmişti. Yeni hükümle Basra çevresinde galip gelen Şeyh Mâni ve yandaşlarının isyanının bastırılması işinde Bağdat Valisi Ali Paşa'nın emrine verildiği vurgulanmıştı. Metinde Hüseyin

---

¹⁵ Silâhdâr Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretnâmesi'nde Rakka Beylerbeyi olarak Kürt Ahmet Paşa'nın görevlendirildiğini kaydetmiştir (2018, s. 216).

Paşa'nın yanına Diyarbekir Eyaleti'ndeki elviye beylerini, hükümet beylerini ve alaybeylerini alması emredilmişti. Önemli bir diğer husus ise bu askerler arasında yer alan Palu Hakimi Yensar Bey'in maiyetindeki hükümet ve elviye beylerinden oluşan 500 askeriyile bu orduda "emirü'l-ümera" vazifesiyle Vezir Hüseyin Paşa'nın yanında yer almasıdır. Buna karşılık Yensar Bey'e Çapakçur Sancağı ihсан olunmuştu. İşard Sancak Beyi Ahmet ise 50 askerle bu sefere gelecekti. Aynı zamanda bunlara bağlı idareciler de "mansıplarının tehamillerine" göre asker getirecekti. Şayet bu emre anılanlardan itaat etmeyen olursa asi kabul edilip mansıbının elinden alınıp hapsedileceği bildirilmişti. İsyân mıntikasında görevli idarecilerden asiye katılan veya emre uymayanların takibi buyrulmuştu. Bu seferde görevlendirilenlerin Engürüs Seferi mesuliyetlerinin kalktığı, bunun yerine Basra Eyaleti'nin dirliğı ve düzenliğinin temini vazifesinin verildiğı bildirilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/3, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696).

Basra'ya yapılacak yardımlar ayrı ayrı hükümlerle ilgililere bildirilmişti. Musul Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya, Şehr-i Zor Beylerbeyi Ali Paşa'ya, kapı halkına, eyalet askerine ve bu eyalette bulunan elviye beylerine sefere katılmaları için hüküm gönderilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/6,7, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696). Ocaklık üzere Hazzo Sancak Beyi olan Murat Han'a gönderilen hükümde, Şeyh Mâni İsyânını bastırmak için Bağdat Valisi Ali Paşa'nın maiyetine bağlanan Diyarbekir Valisi Hüseyin Paşa'nın komutasındaki Kürdistan askerleri ile birlikte memur olduğu bildirilmişti. Buna göre, Murat Han maiyetindeki "tüfenkendaz meydan yiğidi Kürd bahadırlarıyla" kabile ve aşiret askerlerini yanına alarak Hüseyin Paşa'ya katılacaktı (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/8, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696). Öte yandan ocaklık üzere Cezire Hakimi olan Şeref Han, ocaklık üzere Eğil Hakimi Mustafa Han, ocaklık üzere Tercil Hakimi Haydar Bey, 500 neferiyle ocaklık üzere beylerbeyliğı payesine sahip Palu Hakimi Yensar Bey, ocaklık üzere Genç (Gence) Hakimi, Çemişgezek Hakimi, Hısn-ı Keyf Sancak Beyi Seyyid Ebubekir, ocaklık üzere Atak Sancak Beyi Seyyid Mustafa Bey, ocaklık üzere Mihrani Sancak Beyi Hasan Bey, İşard Sancak Beyi Abdullah Bey 50 askerle gitmek üzere, ocaklık üzere Meyyafarikin Sancak Beyi, Vestan Sancak Beyi, Habur Sancak Beyi, Akçadağ Sancak Beyi vazifeli kılınmıştı. Anılanlar Basra'ya gitmek üzere hazırlanan orduya katılmak için asker toplayarak Diyarbekir Valisi Hüseyin Paşa'nın emrine gireceklerdi (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25 Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696).

Diyarbekir Eyaleti'nin imtiyazlı Ekrad sancak beyleri ve hakimlerine yazılan hükümlerin ardından, çevre eyaletlerdeki Osmanlı sancak beyleri ve eyalet askerlerine de çağrılar gönderilmişti. Nitekim buradaki timar ve zeamet beylerinin sefer sırasında alaybeyinin sorumluluğunda olduğu vurgulanmıştı. Diyarbekir Eyaleti'nde görevli alaybeylerine bağlı oldukları Diyarbekir Valisi Hüseyin Paşa'nın Basra Seferi'ne başbuğ olan Bağdat Valisi Ali Paşa'ya memur edildiğı hatırlatılarak kendilerinin de bu emir gereğı "Basra beyleri" olarak isyan bölgesini ıslah etmeleri ve "nizam-ı alemi" sağlamaları emredilmişti (BOA,

A.DVNS.MHM.d, 108/27, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696). Rakka Eyaleti'ndeki elviye alaybeylerine ve Rakka Valisi Vezir Hüseyin Paşa'ya, Musul Beylerbeyi Bebe Süleyman Paşa'ya ve Şehr-i Zor Eyaleti'ndeki elviye alaybeylerine ve Şehr-i Zor Beylerbeyi Ali Paşa'ya yanındakilerle birlikte sefere gitmek üzere ayrı ayrı hükümler yazılmıştı (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/28, 29, 30 Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696).

Osmanlı merkez idaresi Şeyh Mâni ve maiyetindeki Urban İsyanı'na karşı sadece Türkmen, Rum ve Ekrad askerini değil, ayrıca Arap kabilelerini de sefere çağırılmıştı. Bu cümleden olarak Tayy Aşireti Beyi Nasır'ın görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Belgede isyanın sebebi olarak yukarıda da değinildiği üzere eski Vali Halil Paşa'nın görevini layıkıyla yapmaması vurgulanmış, bu sebeple Halil Paşa'nın vazifeden azledilerek yerine *emirü'l-ümera*'dan Hasan Paşa'nın atandığı belirtilmişti. İlgiliye maiyetindeki Urban kabilelerinin tüfekli askerleriyle sefere katılması emredilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/31, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696). Hane Aşiret beyi oğlu Mehmet Bey'e ve Kasr-ı Şirin Sancak Beyi Aşık Bey'e ayrı ayrı yazılan hükümlerde başbuğ olan Bağdat Valisi Ali Paşa'nın maiyetinde yüzer nefer süvarilerle yer almaları emredilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/32, 33, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696).

1696 yılının Ocak ayı ortalarında Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşı ünvanlı Diyarbekir voyvodası ve Milli aşiret beyi olan İsmail'den¹⁶ Şam'da bulunan vezirler, ümera, Ekrad ve Türkmen aşiretlerle Bağdat Valisi Vezir Ali Paşa maiyetinde Milli Aşireti kabilelerinden ve ayrıca Turaçlı ve Karakeçilü aşiretlerinden 500 tüfekli nefer temin etmesi istenmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/34, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696). Ocak ayının sonlarında Milli Aşireti beyi İsmail Bey'e bir hüküm daha gönderilmişti. Bu ikinci hükümde sefere kendisi veya oğullarından birinin serdarın yanında olması kapıcıbaşılık payesinin bahşedilmesi vaadiyle şart koşulmuştu (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/43, Evahir-i Cemaziyelevvel 1107/30 Ocak 1696). Ancak bu göreve Voyvoda Milli İsmail katılmamıştı. Zira 3 ay sonraki bir yazıyla voyvodanın bu işleri uzaktan takip etmesi emrediliyordu. Voyvoda Milli İsmail Bey'e bu sefere katılmayarak Diyarbekir ve Mardin'deki mahsulatın toplanması gibi farklı bir görev verilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/673, 10. 08.1107/15 Mart 1696).

---

¹⁶ Diyarbekir voyvodası padişah hasırlarının ve merkez hazineye gidecek vergi ve diğer türden gelirleri kontrol etmesinin yanında aşiretlerden de sorumluydu. Nitekim Akkoyunlu bakiyesi olan Bozulus Konfederasyonu içinde bulunan ve Osmanlı döneminde geliri padişah hasırlarına ayrılmış olan aşiretlerin vergilerini de bu yetkili toplardı. Diyarbekir örneğinde bölgenin muhtemelen en büyük aşireti olan Milliler'e mensup İsmail Ağa bu görevi yürütürken Mardin'de de benzer bir durum söz konusuydu (Gümüş, 2014, s. 87-88; Gündüz, 1997, s. 110-111; Orhonlu, 1987, s. 15).

Karadağ¹⁷ Sancak beyinden devlete karşı isyan edip Basra havalisini ele geçiren Urban eşkıyasından Mâni'nin bertaraf edilmesi için hükümetindeki aşiretler, kabileler, kapı halkı ve eli silah tutan kimselerle Bağdat Valisi Ali Paşa'nın maiyetinde herhangi bir asker sayısı belirtilmeksizin bulunması istenmişti. Aynı şekilde Kızılçakale ve Erbil¹⁸ sancak beylerinden Mâni'nin bertaraf edilmesi için Bağdat Valisi Ali Paşa'nın maiyetinde sayı belirtilmeksizin bulunmaları istenmişti. İmadiye Hakimi'nden (ki belgede isim kısmı boştur) Urban isyanını bastırmak üzere maiyetindeki askerler, aşiretler ve kabilelerle bir gün dahi gecikmeden Bağdat Valisi Ali Paşa'ya katılması istenmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/35, 36, 37, 38, Evahir-i Cemaziyelevvel 1107/25 Ocak 1696).

Bağdat Valisi Ali Paşa'ya hitaben gönderilen hükümde Yeniçeri zabiti olan Haseki Ebubekir'in Paşa'nın emrine verildiği belirtilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/39, Evahir-i Cemaziyelevvel 1107/25 Ocak 1696). Bağdat muhafazasındaki Yeniçeri zabiti Haseki Ebubekir'e, Bağdat nahiyeleri, kasabaları ve köylerindeki yeniçerilerin sayılması, muvazzaf askerlerden kale ve hisarların dışında bulunanların derhal yerlerine döndürülmeleri ve bunlara dair ceza ve yaptırımların sağlanması vazifesi verilmişti. Bu işin takibi için Küçük Çavuş görevlendirilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/40, Evahir-i Cemaziyelevvel 1107/25 Ocak 1696). Belgeden anlaşıldığı üzere sefer tedbirlerinden biri askerin düzene sokulmasıydı. Bu işe ise merkezden gönderilen Haseki Ebubekir ve Küçük Çavuş adlı kimseler nezaret edecekti.

Basra İsyamı'nda görevli yeniçeri askerinin düzene sokulması için de birtakım tedbirler alınmıştı. Bu meyanda yeniçeri zabiti ve Bağdat valisine hükümler gönderilmişti. Cebecibaşı Abdurrahman'dan yanındaki mühürlü mektupla birlikte Tokat, Sivas, Malatya ve Diyarbekir ile tâbi kazalardan 150 cebeci¹⁹ tedarik etmesi istenmişti. İstenen cebecilerin isimlerinin yanında masraflarının da kaydedilmesi ve Dersaadet'e gönderilmesi gerekmekteydi (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/41, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696). Topçular Kethüdası Mustafa'ya gönderilen hükümde sefer için Tokat, Sivas, Malatya ve Diyarbekir ile tâbi kazalardan adamlar toplaması, ayrıca bunlardan da 60 topçuyu seçerek maiyetine katması ve bu askerlerin masraflarının Bağdat Valisi Ali Paşa tarafından karşılanması istenmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/42, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1107/15 Ocak 1696).

¹⁷ Karadağ, XVII. yüzyılda Bağdat Eyaleti'ne bağlıydı (Ayn Ali Efendi, (Haz.: Seyit Ali Kahraman), 2021, s. 31).

¹⁸ XVII. yüzyılda Şehr-i Zor Eyaleti'ne bağlı 20 sancaktan biriydi (Ayn Ali Efendi, (Haz.: Seyit Ali Kahraman), 2021, s. 32).

¹⁹ Cebeci, Moğolca silah ve zırh anlamına gelen cebe ifadesinden Türkçe -ci ekiyle türetilmiş bir kelimedir. İstilahi olarak Yeniçeri Ocağı'ndaki askerlere silah ve harp malzemesi temin edip bunların üretimden tamir ve korunmasına kadar her şeyiyle sorumlu ocak için kullanılmıştır (Kılıçarslan, 1993, s. 182-183).

Basra çevresindeki Urban şeyhlerine de aşiretleriyle eşkıyanın def edilmesine yardımcı olmaları için hükümler gönderilmişti. Meşayih-i Urban'dan Hille Şeyhi Yusuf'a 1696 yılı başlarında gönderilen hükümde Urban eşkıyasından Mâni'nin itaat dairesinden çıktığı ve "*hevasına tabi bir alay eşkıyayı*" çevresine toplayarak şekavete başladığı, anılanların ahaliye hayli zarar verdikleri, Basra Valisi Halil Paşa'nın ihmali ve gerekli önlemleri almaması ile Basra memleketine eşkıyanın musallat olduğu, eşkıyanın def'i için Basra Valisi Halil Paşa'nın görevden alınarak yerine eski Basra Valisi Hasan Paşa'nın atandığı bildirilmişti. Şeyh Yusuf'a kabile ve aşiretleriyle burada inşa edilecek gemilere ve bu işte vazifeli askerlere yardımcı olması, askere zahire tedarik etmesi, Hille'den Kurna'ya su ve karayolu üzerindeki sevkியatta yardımlarını esirgememesi emredilmişti. Ayrıca Şeyh Yusuf'un aşiret kuvvetiyle Basra'da Bağdat Valisi Ali Paşa'ya sadık kalması ve onun hizmetinde bulunması istenmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/281, Evahir-i Cemaziyelahir 1107/25 Ocak 1696). Görüldüğü üzere merkez yönetimi isyanı Halil Paşa'nın yönetim işini ciddiye almamasına bağlarken bir başka kaynak ise Basra ahalisinin Halil Paşa'nın göreve getirdiği ve ondan yüz bulan idarecilerin zulmünden bıkmış halkın ayaklanarak Şeyh Mâni'yi göreve getirdiğini kaydetmişti.²⁰

Hille reisi Şeyh Yusuf'a gönderilen hükmün birer sureti Ben-i Avam Reisi Şeyh Rahmi'ye, Cemaat Reisi Şeyh Zemhir'e(?), Ben-i Amir Reisi Şeyh Abbas'a, Al-i Sirac Reisi Cebuhe oğlu Şeyh Muhammet'e, Cezayir şeyhleri Mir Mahmut, Mirza ve Hacı Şahin'e, Mansuriye Reisi Şeyh'e, Meşayih-i Urbandan Nastûr/Şatûr oğlu şeyhine, Ben-i Sadr Reisi Şeyh Sa'dûn'a, Kaban/Kayan şeyhlerine, Ali bin Nasr'ın kardeşi Şeyh Abdullah'a, Kiları/Kefari ocağından Şeyh Ahmet'e, Hatip Muhammet'e ve Mehmet Emin'e, Şeyh oğlu ocağından Seyyid Hasan, Seyyid Salih, Seyyid Yakup, Seyyid İshak, Seyyid Mehmet ve Süleyman'a, Nakip Seyyid Yusuf'a, Cabbarullah(?) ocağından Şeyh Abdullatif ve Müderris Abdülbaki'ye, Faini/Mukini ocağından Uzun Ahmet ve Abdulhayy'a yazılmıştı (BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295 Evahir-i Cemaziyelahir 1107/25 Ocak 1696).

Yukarıda Osmanlı arşivinin verileri ışığında ayrıntılarıyla ele alınan sefer çağrıları, planlanan hazırlığın boyutu hakkında fikir vermektedir. Ancak bu planların hemen uygulanmadığı sonucuna varılmaktadır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere sefere 5 sene sonra 1701 yılında çıkmıştı.

Şeyh Mâni'nin Basra'yı Terketmesi ve 1698 Yılı İçinde Niyetlenilen Sefer Hazırlıkları

Üzerine gönderilen Osmanlı ordularına meydan okuyan Şeyh Mâni, Osmanlı karşısında gerilemedi. Kaynaklara göre, İran Valisi Ferecullah Han, Şeyh

²⁰ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 60.

Mâni'ye saldırınca 1697 yılında Mâni Basra'yı terk etti. Safevi Devleti, Şeyh Mâni'nin yayılmacı emellerinin meydana getirdiği tehlikenin farkındaydı. Zira Safeviler'in sınır valisi Ferecullah Han'ın yeğeni Seyyid Mahmut'un taraftarları ile Şiî Arap kabilesi Müşa'şa mensubu asi bir grup, Basra'nın zapt edilmesinde Şeyh Mâni'ye yardım etmek için güçlerini birleştirmişti (Matthee, 2018, s. 185).

Şeyh Mâni'nin Basra'dan çıkartılmasıyla ilgili çeşitli rivayetler vardır. İlkine göre Şeyh Mâni'nin Basra valiliği devam ederken Ferecullah Han hile ve kurnazlıkla Mâni'yi Basra dışına çıkartmış ve valiliğe el koymuştu (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, 2012, s. 61). Bir diğer rivayete göre Huveyze Hanı Ferecullah Han Basra'yı elinde tutan Şeyh Mâni'yi savaşta güç kullanarak şehirden çekilmek zorunda bırakmıştı (Nazmî-zâde Murtaza, 2001, s. 408). Nihayet bir başka rivayete göre de Ferecullah Han'ın yanında getirdiği askeri güç ve desteğe direnemeyen Şeyh Mâni, Basra'dan kaçarak çıkmıştı (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s. 628; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 476; Karadayı, 2008, s. 216).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya göre Basra, Mâni adlı eşkıyanın elindeyken küçük kardeşi ve kethüdası olan Cafer yanına topladığı Urban ile Huveyze üzerine sefere çıkmıştı. Defterdarın fitne ve fesad kaynağı olarak tanımladığı Cafer liderliğindeki asi Araplar bu seferde yenilmişti. İsyan başı Cafer de öldürülmüştü. Böylece Şeyh Mâni'nin etrafındaki Urban dağılmaya başladı. Bunu gören Basra'nın Arap şeyhleri Bağdat'a mektup göndererek Basra'nın eski mutasarrıfı Hasan Paşa'nın başlarına vali olarak gelmesini talep etmişlerdi. Ancak Bağdat Valisi Ali Paşa bu talebi kabul etmeyerek Bağdat'ın yerlisi Yeniçeri Ağası Derviş'i Huveyze'ye elçilik bahanesiyle gönderdi. Derviş Ağa, Huveyze'de birkaç gün kalıp durumu soruşturduktan sonra Huveyze ileri gelenlerinden kendilerinin Osmanlı'ya tâbi olduklarını öğrenmişti. Buna göre, Huveyze ileri gelenleri önce Kurna Kalesi'ni teslim edeceklerdi. Daha sonra ise Basra'yı ele geçireceklerdi. Bu bilgiyi Derviş Ağa Bağdat'a iletmişti. Bunun üzerine Hasan Paşa, Basra üzerine 300 asker gönderdi. Anılan askerler Huveyze'ye vardığında Urban şeyhlerinden Sabihoğlu bunlara rehberlik edip Kurna'dan Şeyh Mâni'nin adamlarını çıkarıp kaleyi zapt etti.²¹ Bu sırada Basra'daki sakin Rufâ'î seyitleri ve Urban şeyhlerinden mektuplar gelmiş ve “*bin kadar adem ile gelüb Basra'yı zapt eylesün*” diye Hasan Paşa'yı çağırışlardı. Ancak Hasan Paşa asker toplayamamış, Bağdat Valisi Ali Paşa ise destek sunmadığından bu fırsatı kaçırmışlardı. Defterdar'a göre bu fırsatın kaçırılmasında Huveyze Hanı'nın Bağdat'a elçi göndermesi ve “*dostluğuna binaen sizin için Basra'yı zabt edelim*” demesiyle Ali Paşa'nın buna izin vermesinin etkili olduğu kaydedilmiştir.

Nazmî-zâde Murteza'ya göre, Basra'nın Mâni İsyanı'ndan kurtarılamamasının ve Basra Eyaleti'nde Osmanlı Devleti'nin zaafiyet

²¹ Arpaeminizade Mustafa Sâmî, eserinde bu gelişmeye yer vermiştir (Karadayı, 2008, s. 216).

sergilemesinin nedeni ordunun “*gaza-yı küffar-ı nar-ı arar*” ile meşgul olması idi (Nazmî-zâde Murtaza, 2001, s. 408). Yani batı cephesindeki sefer meşguliyeti doğuda ciddi bir varlık gösterememekle sonlanmıştı. Osmanlı-İran savaşlarının uzun sürmesi hakkında bir değerlendirmede bulunan Aziz Efendi, bu hususa risalesinde değinmiştir. XVII. yüzyılın başında doğu seferlerinin kaybedilmesinin nedenleri ve bunun çözümüne dair öneriler kaleme alan Aziz Efendi’nin Risalesi’nde dile getirdiği tekliflerin uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Aziz Efendi, Ekrad beylerinin Osmanlı hanedanının merkezden atadığı yerel idareciler eliyle zayıflatılmasının doğudaki İran tehdidini güçlendirdiği kanaatindeydi. Şeyh Mâni İsyanı’na yönelik tedbir ve sefer hazırlıkları bağlamında kaleme alınan yazışmalarda talep edilen askerlerin gelmemesi ve nihai bir sonuç elde edilememesini bu çerçeveden de değerlendirmek gerekir. Aziz Efendi’ye göre, Ekrad Ümerası’nın I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’dan²² sonra özellikle Sultan III. Murat Han dönemindeki İran seferlerinde yararlılıkları o kadar artmıştı ki İran seferlerine Kürt beylerinin kuvvet ve kudretleri sebebiyle veziriazam, Rumeli beylerbeyi ve yeniçeri ağası gitmezdi. Bunun yerine diğer vezirlerden biri, Rumeli’nden 4-5 sancak beyi ve yeniçeri kethüdası emrindeki 3-4 bin yeniçeri Ekrad Ümerası’yla birleşir, büyük fetihlerle geri dönerdi. Bu dönemde Kürt beyleri 50-60 bin asker toplayabilirken kısa bir süre önceki Hemedan ve Dergüzin Seferi’nde 600-700 asker çıkarabilmişti. Bunun üzerine Hüsrev Paşa birkaçının başını kesip bu “*gayret ve hamiyet*” sahibi beyleri ölüme mahkum etmişti. Aziz Efendi ilk iki sultan dönemindeki muahede gereği “*rencide olunmayalar*” düsturuna dönülmesini önermişti, nitekim ona göre Ekrad beyleri şu halde sefere gitmek için bir at bulamayacak duruma düşmüştü. Daha sonraları Macaristan seferleri sırasında Ekrad beyleri, beylerbeyleri emri altında kahrolmuş, bu beylerin zulüm ve saldırılarından perişan olmuşlardı. Aziz Efendi uzun süren batı seferlerinin doğu cephesine de tesir ettiği ve bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanan bir hale evrildiği görüşündeydi. Bu sebeple doğudaki Ekrad Ümerası’nın Osmanlı beylerinin emrinden çıkarılması ve asıl vazife yerleri olan İran sınırında görevlendirilmelerini önermişti. Ayrıca Ekrad Ümerası’nın halinin iyileştirilmesi için Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde verilen ahidnamelerin gereği bunların azl ve nasb yetkililerine beylerbeyinin karışmamasını istemişti (‘Azîz Efendi, 1985, s 35-36).

---

²² Aziz Efendi’nin XVI. ve XVII. yüzyıl İran seferleri için betimlediği bu askeri stratejinin ilk uygulandığı yer Diyarbekir Direnişi ve Ekrad Ümerası’nın Safeviler’i Vilayat-ı Şarkıyye’den çıkarma sürecinde görülmüştü. Nitekim İdris-i Bitlisi, Amasya’da bulunan Sultan Selim’e mektup yoluyla yardım çağrısında bulunmuştu. Sultan Selim ise Ekrad Ümerası’nın bu savaşta kararlı olmalarına dayanarak Mısır Seferi’ne hazırladığı ordusunu bölmemiş, ancak bunlardan 2 beylerbeyi (Rumeli Valisi Şadi Paşa ve Bayburt Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa) ve 5 sancak beyi yanında Dergâh-ı Âli kapı halkından iki komutanın (Sinan Ağa ve Bali Ağa) emrindeki 5.000 yeniçeri askerini göndermişti (İdris-i Bitlisi, (Haz.: Hicabi Kırlangıç), 1995).

Nazmî-zâde'ye göre, Osmanlı ordusunun başarısızlığının bir başka sebebi de makamların ehil ellerde bulunmamasıydı. Nazmî-zâde'nin parçası olduğu yönetici elitin Basra Urbani'na bakışını resmetmesi bakımından şu cümle dikkate şayandır: “*Lâkin ne vakt olur ise ol-makûle huffat ve 'urrat-ı E'rab-ı cehâlet-nisabın işleri görölüb kûşimalleri virilmek eshel-i ma-yekûndır mulâhazasıyle tedârük-i seferleri tamâmiyle olmamağla “el-umûru merhûnetun bi-evkatihâ” (işler vakti ve saati gelmeden yapılamaz) medlûlince perde-i te'hîre vaki' olmuşdı*” (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 409). Bu iktibasta Urban cehaletiyle anılırken Basra'ya atanan idarecilerin görevlerini yapmak yerine sürekli erteleme halinde olduklarına bir vurgu vardır.

Basra'yı kontrol altında tutan Şeyh Mâni, yanı başındaki iki büyük devlet için ortak bir gaileye dönüşmüştü. Şeyh Mâni İsyanı'nı bertaraf etmek ve asiye derdest için Osmanlı devlet yönetimi ile Safevi Şahı iş birliğine girmişti. Bu işi yönetmeye ise Mısır eski Valisi Vezir İsmail Paşa görevlendirilmişti.²³ İsmail Paşa öncelikle Basra, daha sonra ise Bağdat valisi olmuştu. Bağdat ve Basra eyaletindeki Urban'a boyun eğdirilmesi için Van Valisi Vezir Ali Paşa²⁴ İsmail Paşa'nın yardımına memur kılınmıştı. Ayrıca İsmail Paşa'nın uhdesindeki Basra valiliğine de bu sıralarda Hasan Paşa atanmıştı. Ancak tüm bu seferlerin kumandası Bağdat Valisi İsmail Paşa'ya bırakılmıştı.

İran Şahı'nın Basra ve çevresindeki Müntefik Aşireti'nin etkinliğinden rahatsız olduğunu İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinden anlamak mümkündür. Şahın elçileri Basra, Kurna ve Cezayir-i Müntehiye'deki Şeyh Mâni nüfuzunu kırmak için Osmanlı Devleti ile anlaşma yoluna gitmişti. Bu amaçla Huveyze Hanı'nı Basra Beylerbeyi ile iş birliğine memur kılınmıştı. Arşiv belgelerinin serimlediği bu diplomasiyi dönem kronikleri de konu edinmişti. Buna göre, İran Şahı Hüseyin, Rüstem Han adlı bir elçiyi İstanbul'a göndermişti. 17 Mart 1698'de (5 Ramazan 1109) Ferecullah Han askerleriyle Basra Kalesi'ne varmış ve kaleyi fethetmişti. Ancak Şeyh Mâni'nin şehri terk etmesinden sonra Ferecullah Han, Basra'yı yağmalamıştı. Bunun sonucunda 10.000 kese nakit para ve başkaca mallar ele geçirmiş ve bu gelişmeleri Şah Hüseyin'e bildirmişti. Şah ise çevresine danıştıktan sonra “*Osmanlıya bundan özge dostluk olmaz*” diyerek Basra'nın anahtarı yerine 45 karat bir elması ve itaat bildiren bir mektubu Rüstem Han adlı elçisiyle Osmanlı Sarayı'na göndermişti. Şah Hüseyin, mektupta Basra'yı bütün eyaletiyle teslim etmek için güvenilir bir kişi talep etmişti. Mektubu getiren elçi 20 Nisan 1698'de (9 Şevval 1109) Padişah'ın huzuruna kabul edilmişti. Elçi, yanındaki elmas, hediyeler ve tâbiyet mektubunu teslim ederek Şehr-i Zor yakınındaki Ekrad aşiret beyi Bebe Süleyman'ı şikayet etmişti. Bebe Süleyman'ın

²³ Bağdat Valisi Ali Paşa (fırari kardeşi olarak anılmıştı) görevden alınarak yerine İsmail Paşa atandı (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s. 638; Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 408).

²⁴ Bu vali Nusretnâme adlı eserde “*Türk Ali Paşa*” olarak anılmıştı (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 479).

başlarına bela olmasından mütevellit def edilmesini talep etmişti. Padişah ise bu talebe olumlu cevap vermişti (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 476-477). Görüldüğü üzere İran Şahı, Basra'yı kendilerine musallat olmuş Baban beylerinden kurtulmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne sunmuştur.

Bağdat Valisi İsmail Paşa döneminde İran Şahı tarafından gönderilen mektup arşiv belgelerine de konu olmuştu. Bu mektupta Mâni'nin karşılıklı bir anlaşma ile yakalanması talebi iletilmişti. Osmanlı yönetimi bu talebi uygun görmüş ve her iki devletin bölgedeki temsilcileri Şeyh Mâni'yi yakalamak üzere iş birliğine girmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 110/1599 10.10.1109/21 Nisan 1698). İsmail Paşa'ya destek olması için Van Valisi Vezir Ali Paşa'ya Mâni adlı Urban eşkıyasının isyanına son vermek için görevlendirme yazısı aynı zamanda Diyarbakir, Rakka, Musul, Şehr-i Zor valilerine de gönderilmiş, anılanların maiyetindeki askerlerle İsmail Paşa'ya itaat etmeleri emredilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 110/1593, 10.10.1109/21 Nisan 1698).

Osmanlı Sarayı'nda²⁵ İran'dan gelen elçi kabulü yaşanırken Basra'ya da bir emirname ve idareci gönderilmişti. Basra valisi olarak atanan Hasan Paşa'ya Basra'nın öte tarafında Huveyze Hanı'nı gönderen Şah'ın rızasına uygun olarak iş birliğinde bulunması emredildi. Basra'nın eski valisi İsmail Paşa'nın Bağdat valiliğine atandığı ve Bağdat çevresindeki Urban eşkıyasının kontrol altına alınması için Huveyze Hanı ve Bağdat valisinin de iş birliğine önem göstermesi vurgulanmıştı. Hasan Paşa'dan Basra'ya vardığı zaman Diyarbakir, Rakka, Van, Şehr-i Zor, Musul ve bu çevredeki askerlerin kendisiyle beraber Bağdat Valisi'nin yanına gitmesi emredilmişti. Anılanlardan Bağdat'taki Urban eşkıyasını dize getirmesi istenmişti. Bundan sonra Huveyze Hanı'yla haberleşip gerekirse Basra ve Kurna tarafına memur olan kapı kullarıyla Kurna'ya varmaları buyrulmuştu. Yani Basra Valisi Hasan Paşa'dan kapı halkıyla yukarıda anılan eyalet askerleri ve İran Şahı'nın görevlendirdiği Huveyze Hanı'yla eşgüdümlü halde Bağdat'taki Urbanı dize getirmesi ve sonra ise sırasıyla bu ordunun Basra ve Kurna'ya girerek buraları kontrol altına alması istenmişti. Bu orduların hareketi sırasında Basra, Kurna ve Cezayir'deki Urbanın mümkünse "*hüsn-i tedbirle*" zabt altına alınarak ahaliden muhalif olanların ise "*hüsn-i istimâletle*" yola getirilmesi emredilmişti (BOA, ADVNS.MHM.d, 110/1600, 20.10.1109/1 Mayıs 1698).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Bağdat Valisi İsmail Paşa'nın emrine verilen askerler arasında özellikle Rakka tarafından geleceklere dair bilgi vermişti. Buna göre İsmail Paşa'nın görevi Bağdat ve Basra tarafındaki isyan etmiş Urban eşkıyasını tahliye etmektir. Ancak bu ciddi iş için çevre eyaletler olan Diyarbakir, Van, Şehr-i Zor, Musul ve mücavir sancaklardan da asker tayin edilerek Bağdat

---

²⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, eserinde İran Şahı'nın gönderdiği Rüstem Han adlı elçinin Basra Kalesi'nin anahtarı ile Edirne şehrine vardığını, Sadrazam Ahmet Paşa'nın huzuruna kabul edildiğini kaydetmiştir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s. 636).

Valisi İsmail Paşa'nın emrine verilmişti. Ayrıca Rakka Valisi Yusuf Paşa'nın kapı kulları, emrindeki beyler ve iskana tâbi tutulmuş aşiretlerden 2.000 askerinin de çöl yolundan Bağdat'a ulaőtırılması istenmişti (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s. 638). İsmail Paşa'nın emrine verilen eyaletlerden bir diğeri de Halep idi (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s. 675).

Şeyh Mâni'nin Basra'dan çıkartılmasından sonra Basra, Kurna ve mücavir kalelerin güçlendirilmesi ve buralara kapı kulu askerlerinin yerleőtirilmesine özen gösterilmişti. Bu işe nezaret etmek üzere Bağdat Yeniçeri Zabiti Haseki Mehmet görevlendirilmişti. Bağdat muhafazasında olan 20, 17, 52 ve 99. cemaat ortası neferleriyle 29 ve 75. bölüğün askerleri ve 26. bölük ve 2. bölüğün 2 çavuş keşidesiyle, 20. sekban ortası neferatı ve çorbacılarıyla 441 ve ayrıca 1793 yeniçeri, 7 aded ocak odası Basra ve Kurna kalelerine memur edilmişti. Bu askerlerin izni ise "500 mükemmel dergâh-ı mualla yeniçerilerin ağası vezir İbrahim Paşa tarafından mühürlü mektup verilerek" gönderilmişti (BOA, ADVNS.MHM.d, 110/1606, 20.10.1109/1 Mayıs 1698).

Tokat'tan Diyarbekir'e kadar olan yol üzerindeki kadılara gönderilen bir hükümde Bağdat'tan Basra'ya gönderilen yeniçerilerin yerine Bağdat'a gönderilecek kul tafesinin tespiti için kadıların yönetimindeki köy ve kazalarda sakin kul oğullarından ve yeniçeri askerlerinden savaşmaya muktedir olanlarının bir an evvel Bağdat'a gönderilmesi emredilmişti. Bu işin sevk ve kontrolünde yeniçeri ağası Vezir İbrahim Paşa görevlendirilmiş ve onun verdiği mühürlü mektupla anılan kadıların hareket etmesi istenmişti (BOA, ADVNS.MHM.d, 110/1607, 20.10.1109/1 Mayıs 1698).

Basra ve Kurna kalelerinin İmparatorluğun sınır hattında bulunması itibariyle önemsendiği anlaşılmaktadır. Buraların askeri açıdan tahkim edilmesine özen gösterilmişti. Öyleki bu görev "Devlet-i Alîyye"nin itibarı olarak görülmüştü. Buralara gönderilecek askerler Bağdat Eyaleti'nden tayin edilmişti. Bağdat kapı kullarından ayrılan 7 adet dergâh-ı mualla yeniçeri odalarına asker gerekmiş ve Anadolu'da özellikle taşrada sakin kul oğullarından ve yeniçeri askerlerinden harbe kadir olanların Basra ve Kurna kalelerinde teşkil edilecek 1.000 askerden müteşekkil 7 odaya atanacağı bildirilerek bu askerlerin tespiti istenmişti (BOA, ADVNS.MHM.d, 110/1608, 20.10.1109/1 Mayıs 1698).

Basra ve Bağdat'ta bu askeri seferleri sevk ve idare için tayin edilen paşaların çoğu başarısız olmuştu. Bağdat Valisi İsmail Paşa, Basra ve Bağdat'taki isyanı layıkıyla bastıramadığı ve dahi ilgilenmediği gerekçesiyle Van valiliğine atanmış²⁶ ve yerine Daltaban Mustafa Paşa Bağdat valisi olarak göreve gelmişti

²⁶ Van valiliği esnasında İran seferlerine görevlendirilmiş İsmail Paşa, Van Kalesi'nden isyan halindeki Ekrad beylerini cezalandırmak üzere ayrıldığını bildirmişti, ancak tam tersini yapmış ve İran Şahı'na sığınmıştı. Bir süre sonra İsmail Paşa'nın ölüm haberi İstanbul'a ulaşmıştı (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s. 753).

(Evahir-i Muharrem 1110/Temmuz 1698; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s. 681).

1699-1701 Büyük Seferi: Kurna ile Basra'nın Tekrar Osmanlı İdaresine Bağlanması ve Şeyh Mâni'nin İtaat Etmesi

1696'da Şeyh Mâni İsyanı'na dair alınan sefer hazırlıklarında görevli idarecilerin neredeyse hepsi 1699 yılında değiştirilmişti. 1696 yılında Diyarbekir Valisi Hüseyin Paşa iken 1699'da yerine Mehmet Paşa atanmıştı. Şehr-i Zor Valisi Ali Paşa'nın yerine Yusuf Paşa gelmişti. 1696 yılında Musul valisi olan Süleyman Paşa 1699 yılında yerini Yusuf Paşa'ya bırakmıştı. Son olarak 1696 yılında Bağdat Valisi Ali Paşa iken 3 yıl sonra Daltaban Mustafa Paşa valilik makamına getirilmişti.

Osmanlı Devleti, Basra'yı geri almak için nihayet gerekli adımları 1699 yılında atmıştı. 1699 yılında Bağdat valiliğine atanan Daltaban Mustafa Paşa, kısa bir süre sonra ihtilal halindeki Basra ve Kurna kalelerine yönelmişti. Bu seferde Diyarbekir Beylerbeyi Vezir Mehmet Paşa sefere eyaletteki ümera (ümera-yı elviye-i vilayet) ve maiyetindeki kapı kulu halkı ile iştirak etmişti. Ayrıca Şehr-i Zor Beylerbeyi Vezir Yusuf Paşa, Sivas Beylerbeyi Mustafa Paşa, Karaman Beylerbeyi Eyüp Paşa, Bilecik Mutasarrıfı el-Hâc Ali Paşa, Amasya Mutasarrıfı Muhammet Paşa eyaletlerindeki züema, timar erbabı ve kapı halkı askeri ile İmadiye hakimi süvari ve piyadeleriyle, Antep ve Maraş beyleri, Halep Eyaleti ve kul kethüdası 18 oda Dergâh-ı Âli yeniçeri ve sipahi ile silahtar kethüdarları, 2.000 terakkili serdengeçti²⁷ 500-600 cebeci, arabacı ve topçu Dergâh-ı Âli kethüdarları ile ayrıca Bağdat'ın yerli kullarının üçte ikisi ve "*Bedre, Bacılan, Bayat ve Girûy(?)*"²⁸ beyleri aşiretlerinin süvarileriyle sefere memur edilerek Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetine verilmişti. Bu askerlerin zahireleri Rakka, Diyarbekir ve Musul'dan karşılanacaktı. Sefer masrafları için çevreden "*nukûd-u mîri*" tedarik edilecekti. Musul Valisi Yusuf Paşa, Bağdat muhafazasına ve Halep Eyaleti askerleri ise bir seneden beri görevli oldukları Bağdat'tan Hille Kalesi muhafazasına memur edilmişti. Serdar-ı Ekrem Mustafa Paşa bu sefere katılmış, gemilerin inşasına nezaret etmiş, ordu için zahire ve peksimet toplanmasına, cephanenin yenilenmesine, tophane malzemelerinin toplanmasına öncülük etmişti. Daltaban Mustafa Paşa, ayrıca "*dört balyemez*", "*dokuz kalenbûrine*" ve çok sayıda havan topu, hummara, 24 firkateyn ve her birinde birer "*darbezen*" ve 500-600 denizci askeri yoldaş olmak üzere kendi kapı halkıyla birleştirmişti. Sefer

²⁷ Tokat ve Sivas dolaylarından temin edilen sipah ve silahtar askerlerine yevmiyelerinden başka yedişer; kethüdarlarına onbeşer; ağalarına ise yirmişer akçe fazladan verilmek üzere 2.000 serdengeçti asker istenmişti (Özcan, 1987, s. 310).

²⁸ Abdülkadir Özcan bu kelimeyi "*Kürî*" şeklinde okumuştur. Ayrıca Nazmî-zâde ek olarak bu seferde görevlendirilenler arasında Maraş Beylerbeyi Rışvanoğlu Halil Paşa'nın da bulunduğunu kaydetmişti (Özcan, 1987, s. 310).

esnasında Amasya Mutasarrıfı Mehmet Paşa daha önce Bağdat muhafazasındaki memuriyetinde gösterdiği ihmal nedeniyle bir Tatar aracılığıyla boğdurularak cezalandırılmıştı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 410; Özcan, 1987, s. 311). Bu ceza Serdar-ı Ekrem'i rahata kavuşturmuştu. Padişahın emri gereği yapılan bu işle askerin itaati daha da kuvvetlenmişti. Nitekim Paşa ünvanı taşıyan bir görevlinin ihmali dolayısıyla katledilmesi her kademedeki asker için ciddi bir gözdağı olmuştu ve neredeyse 3 senedir tehir edilen bu askeri harekâtın tamamlanma zarureti anlaşılır hale gelmişti. Öte yandan Daltaban Mustafa Paşa bu askeri seferi başarıya ulaştırmak zorundaydı. İstanbul'da hükümetteki destekçileri ona bunun son şansı olduğunu iletmışlerdi.

Bağdat beylerbeyliği görevine getirilen Daltaban Mustafa Paşa'ya dönemin sadrazamı ve aynı zamanda destekçisi olan Amcazâde Hüseyin Paşa, bu tayin meselesiyle ilgili şahsi bir mektup kaleme almıştı.²⁹ Daltaban Mustafa Paşa, Padişahın teveccühünü kazandığı Batı cephesindeki yararlılıklarının tersine Rakka'da bir varlık gösterememişti. Ancak Bağdat'ta başarı elde etmek arzusuyla göreve gelen Mustafa Paşa, seferi başarıyla tamamlayarak hamisi olan Hüseyin Paşa'nın kendisinden beklediğini yerine getirmişti. Bağdat valiliğindeki başarısı ve Basra'yı kontrole alması ile sadrazamlığın yolu açılmış ve sadaret makamına terfi etmişti (Özcan, 1987, s. 318).

Serdar-ı Ekrem Daltaban Mustafa Paşa'nın Basra Seferi sırasındaki bir diğer önemli icraatı ise donanmanın inşası ve sefere hazırlanmasıydı. Buna göre, daha önceden sevk edilen neferatın ve henüz toplanan askerlerin taşınması, ayrıca Bağdat Arapları'ndan isyan edenlerin nakledilmesi, Basra adasının (Cezayir-i Basra) mukataalarının ele geçirilmesi ve Dicle ile Fırat arasında gidip gelen ticaret gemileriyle karayolu ticaretinin tekrar canlanması için Birecik İskelesi'nde Donanma-i Hümayun için 120³⁰ büyük ve küçük gemiyi yeniden inşa ettirmişti. Bu donanmada 4.200 civarında yetkin denizci görevliydi ve 4.120 "koğuş" tabir olunan top ve "yan saçma" denilen 300 top, 4 havan topu yer almaktaydı. Bu donanmanın ihtiyacı olan zahirenin Fırat Nehri üzerinden Bağdat'a getirilmesi ferman buyrulmuştu (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 411). Tuna Nehri'nde görev

²⁹ Mektubun özeti şöyledir: Daltaban Mustafa Paşa'nın tecrübeli bir devlet adamı olduğunu, bunu çoğu kez padişaha arz ettiğini, fakat Rakka idareciliğinde birtakım olumsuz vakaların haberinin merkeze gelmesinin kendisi için bir hayal kırıklığı olduğunu mektubunda vurgulayan Amcazâde, yine de kendisine olan güveninden ötürü Bağdat valiliğinin verildiğini, bu yeni görevinin önceki görevinden daha meşakkatli olacağını bildirmişti. Çünkü bölgedeki Urban aşiretleri asiydi ve buradaki halk sadece Araplar'dan oluşuyordu. Bu nedenle Mustafa Paşa'nın çok temkinli hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştı. Ayrıca mektubunda Daltaban Mustafa Paşa'nın burada elde edeceği başarıların daha önceki hatalarını unutturacağını ve güven konusunda kendisini de padişahın yanında utandırmayacağını umduğunu, aksi takdirde padişahın öfkesini durduramayacağını dile getirmiştir (Özcan, 1987, s. 308-309).

³⁰ Nusretname'de 60 gemi olarak kaydedilmiştir (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 564).

yapan Aşçıoğlu Muhammet Paşa'ya da 1699 yılında Şat Donanması'nın komutası verilmişti. Donanmanın eksiklerinin giderilmesi için Maraş Dağları'ndan kereste kesilerek gemilere taşınması emredilmişti. Basra'da kurulan Şat Donanması'nın önemi göz önüne alınarak, donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere Halep Cizyedarı Osman Ağazade Abdurrahman, aynı yılın Ağustos ayında nazır olarak atanmıştı. Fırat Nehri'nde kullanılacak yeni bir donanma inşası için Birecik tersanelerinde çalışmalar başlatıldı. Bu amaçla Birecik, Rakka, Ruha, Maraş, Malatya, Kıbrıs, Trablusşam'daki kadı ve valilere hüküm gönderildi. Hükümlerde Fırat Nehri'nin sularının incelenerek nehirde kullanılabilecek 60 firkateyn, 25 filika ve sandal, 5 kayık ve 8 üstü açık gemiden oluşan bir donanma inşa edilmesi istenmişti (Özkan, 2018, s. 5-8). Yoğun çalışmalar sonucunda gemiler bir yıl gibi kısa sürede tamamlanarak kullanıma hazır hale getirilmişti.

Serdar-ı Ekrem Mustafa Paşa, Bağdat'ın doğusunda Karakapu sahrasında orduyu toplamaya başladığı esnada (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 412) yani 1700 yılı Aralık ayında Şeyh Mâni ve Ferecullah Han arasında eski gerilimin devam ettiği anlaşılmaktadır. Müntefik Şeyhi Mâni'nin, daha önce Basra Vilayeti'ni istila ettiğinde Huveyze Hanı Ferecullah Han ile aralarında zuhur eden düşmanlık bu gerilimi beslemekteydi. Ferecullah Han kolay bir harekât ile Şeyh Mâni'yi vilayetten ihraç etmiş ve Basra'yı Şah'a bağlamıştı. Ferecullah Han, Basra'yı ele geçirdiğini Şah'a bildirmesinden sonraki 3-4 ay boyunca Basra'da çatışmalar durmuştu. Şah'ın bu süre sonunda gönderdiği mektup ile buranın yönetimi Ebu'l-Masum Han'a bağlanmıştı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 413; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 597). 1700 yılı Aralık ayı ile sonraki birkaç ay boyunca Basra'nın İran yönetiminde kaldığı anlaşılmaktadır. Tam da bu tarihlerde Şeyh Mâni'nin Basra'dan çekildiği sırada Osmanlı ordusu Bağdat tarafından Basra'ya yönelmişti.

Birecik'te Fırat Nehri üzerinden yola çıkan donanma 14 Ocak 1701'de Bağdat'a tâbi Ane'ye bağlı kalelerden biri olan Cebe Kalesi'ne ulaşmıştı. Gemilerin vardığı haberi Basra Muhafızı Vezir Ali Paşa'ya ve yeni Defterdar Mustafa Paşa'ya iletilmişti. Serdar bu kuvvetleri Bağdat'a çağırılmıştı. Ayrıca Bağdat'a Şehr-i Zor Valisi Yusuf Paşa, Sivas Mutasarrıfı Mustafa Paşa, Karaman Valisi Eyüp Paşa'nın da gelmesi emredilmişti. 18 Ocak'ta donanma Bağdat'a 6-7 saat mesafedeki Rıdvaniye İskelesi'ne demirlemişti. Bu haber ordugâha ulaştığında vezirler ve komutanlar serdarın huzurunda toplanıp meşveret etmişler, birlikişinin görüşü sonucunda Fırat Nehri'nin suyunun bugünlerde çok az olması sebebiyle nehir üzerinde gidiş-gelişin mümkün olmadığı düşünülmüş, donanmanın Hille Kalesi İskelesi'ne demir atması uygun görülmüştü. Bu durum Kaptan Muhammet Paşa'ya bildirilmiş ve Muhammet Paşa ordugâha yani Bağdat'a çağırılmıştı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 414-415; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 598).

Ordu ve donanma 2 Şubat 1701'de Diyale'ye 8 saat mesafedeki Debuni menziline varmıştı. 3 Şubat'ta Ebu'l-Gazlan (Ebu'l-Gızlân) adlı mekana gidilmişti. Buradayken Ben-i Lam Arapları'nın şeyhi Abdüşşah, Serdar'ın huzuruna gelerek itaatini arz etmişti.³¹ Arap istilası neticesinde Amare Kalesi düşmüş ve harabeye dönmüştü (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 416; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018: 599-600). Ordu Amare'yi aldıktan kısa bir süre sonra Felahiye'ye varmıştı. 2 menzil sonra Kürdistan Dağları'ndan gelen bir nehri Serdar-ı Ekrem ve Şehr-i Zor Veziri Yusuf Paşa zor da olsa aşmışlar ve nehrin karşı yakasındaki Beksa adlı köyde yeniden bir köprü yapmışlardı. Buradan geçildikten sonra sırasıyla El-Kübeyr'e, Şerife'ye (Şureyf) oradan da Hantur'a (Hontor) geçildi. Hantur'dayken Huveyze lideri Ferecullah Han'ın yeğeni Seyyid Yusuf, Ben-i Lam Şeyhi Abdüşşah aracılığıyla Serdar'a bağlılığını sunmaya geldi. Seyyid Yusuf, İran Şahı'ndan yüz çevirdiğini ve Padişah'a iltica etmek istediğini beyan etmişti. Seyyid Yusuf bu sırada Basra'yı mesken tutmuştu (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 417; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 601-602).

Seyyid Yusuf aracılığıyla sadrazamdan istimâletnâme isteyen Ferecullah Han'ın talebi kabul olmuştu. Dikkat çeken bir diğer gelişme ise Basra Seferi'ne sebep olan Müntefik lideri Şeyh Mâni'nin Serdar-ı Ekrem'e ve Basra Muhafızı Ali Paşa'ya mektup göndererek geçmişteki hareketlerinden tövbe ve istiğfar edip affını talep etmesiydi (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 418; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 602). Basra Muhafızı Vezir Beyzade Ali Paşa, Şeyh Mâni'nin verdiği söze bağlı kalması şartıyla affedileceğine dair bir mektubu cevabi olarak göndermişti (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 602). Osmanlı ordusunun 40-50 bin kişiden oluştuğu sanılırken bu sayı Urban arasında 150 bin şeklinde bir şayiye dönüşmüştü. Korkuya kapılan Urban şeyhlerinin elçi olarak Abdüşşah'ı göndermelerinin altında bu etmen yatarken Daltaban Mustafa Paşa ve kurmayları da bu girişimin hileli olmasından şüphelenmişlerdi. Öte yandan Şeyh Mâni'nin itaat arz etmesinde Osmanlı ordusunun büyüklüğü etkili olmalıydı. Nitekim korkuya kapılan Şeyh Mâni, İran Valisi Davut Han'ın yardım taleplerini içeren mektuplarını da itaatiyle birlikte arz etmiş, Daltaban Mustafa Paşa ise Şeyh Mâni ve kabilesini affetmişti (Özcan, 1987, s. 312-313).

Ordu, Hantur'dan Basra'ya bağlı Mükeşşef'e, oradan da Uzeybe'ye varmıştı. Bu noktada isyan halindeki Urban askerleri görünmüştü. Uzeybe'de geceyi geçiren ordu bizzat Serdar Paşa'nın komutasında Kurna Kalesi'nin bulunduğu adaya geçmek üzere kurulacak köprüyü inşa etmişti. Böylece 6 saat mesafedeki İmam Abdullah bin Ali kabrine varılmıştı. Buradayken Şeyh Mâni'nin hizmetkarlarından Sa'd adlı şeyh orduya yetişerek Serdar'dan Mükeşşef ahalisi adına istimâletnâme alıp geri dönmüştü. Paşa'nın huzuruna İran Şahı'nın Ferecullah Han yerine Basra muhafızlığına atadığı Davut Han'dan mektup ve adam gönderilmişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 418; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed

³¹ Abdüşşah'ın Basra Seferi'ne koyulan Daltaban Mustafa Paşa ve ordusundan korkan Arapların gönderdiği bir elçi olduğunu iddia edenler de vardır (Özcan, 1987, s. 312).

Ağa, 2018, s. 602). Davut Han hasmı ve rakibi olan Ferecullah Han'a göre pozisyon elde etmek istemişti. Serdar-ı Ekrem bu heyete cevaben görevlendirildiği işi yapmak üzere maiyetindeki orduyla geldiğini, bu seferin kesin galibiyetle sonlanacağını, ordunun batıda gaza ile meşgulken 5 yıldır ertelemek zorunda kaldığı bu gaileye artık kesin olarak bir son vereceğini, Osmanlı padişahının mülk-i mevrusu olan Cezire-i Basra ve ahalisini kurtaracağını bildirmişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 419-420; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 604-605).

Bu esnada henüz İran Şahı'na bağlı bulunan Kurna Hakimi Ali Kulu Yüzbaşı'nın Basra'daki Davut Han'a ve Abdurrahim Yüzbaşı'nın Devrek civarında bulunan Kızılbaş serdarına yazdığı mektuplar Ferecullah Han tarafından ele geçirilmişti. Ferecullah Han, karşı espionaj ile Kızılbaşlar'ın durumunu Osmanlı ordusuna bildirmiş ve bu hamlesiyle Kurna'nın fethinde önemli yararlıklar göstermiştir. Kurna ahalişi Serdar'dan istimâletnâme talep etmiş ve bu istek kabul görmüştü. Serdar'ın verdiği buyrulduca Osmanlı Devleti'ne bağlılığını beyan edenlerin can, mal, evlat ve ehillerine müdahale ettirilmeyeceği sözü verilmişti. 24 Şubat 1701'de Madiyan isimli mahalle varılmıştı. Ordu buradayken Kurna Kalesi komutanı Abdurrahim Yüzbaşı savaş meydanına gelmiş ve asker deryasını görünce teslim olmaktan başka bir yol olmadığını anlayarak eman dilemişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 422; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 607-608; Özcan, 1987, s. 313).

Osmanlı Hükümeti'ne bağlılığını arz eden Ferecullah Han'ın Kurna'da gösterdiği hizmette yararlılık, sonrasında da devam etmişti. Nitekim bundan hemen sonra Ferecullah Han Cezayir, Garraf, Ben-i Hayyekân, Zezkân şeyhlerine ve Uzeyrik Şeyhi Muhammet bin İsa'ya adam gönderip Ali Paşa'dan eman istemelerini önermişti. Anılanlar Ali Paşa'dan aflarını talep etti. Böylece Kurna Kalesi ve çevresinin ilhakı Ferecullah Han'ın katkılarıyla tamamlandı. Kurna'nın fethinden sonra Ömeyri/Umeyri Beyi Abbas'ın yeğeni Süleyman gelip orduya dahil oldu. Kurna Kalesi'ne 6 oda Dergâh-ı Âli yeniçerileri Haseki Muhammet Ağa komutasında olmak üzere tayin edildi.³² Kurna Kalesi'nden Basra'ya geçmek için Şattü'l-Arap'a 5-6 mahalde iskeleler kuruldu (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 423; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 608-609). Basra'ya varan Osmanlı yetkilisi Eyüp Ağa, Davut Han'dan kenti teslim etmesini istemişti. Han ise daha önce yazdığı minval üzere yeni bir mektupla vilayeti teslim etmek için birkaç gün talep etmişti. Ancak İran'da kalan Devrek sınırında Kızılbaşların toplandığı haberi gelince Davut Han ve askerlerinin Basra'yı derhal tahliye etmeleri istenmişti. Basra a'yân ve meşayihinin de bir mektupla şehirde bulunan Acemlere itaat etmemeleri

---

³² 1698 yılı hazırlıkları sırasında Basra ve Kurna kalelerine yeniçeri ataması yapılmış, 7 ocak odası göreve memur kılınmıştı. Bu işlerin başına da Bağdat Yeniçeri Zabiti Haseki Mehmet atanmıştı. Muhtemelen bu görevi yürütenler aynı kişiydi.

bildirilmişti.³³ Ali Paşa, Davut Han ve adamlarının çıkışına izin vermişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 424; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 609). Basra bu surette kesin olarak Osmanlı Devleti'ne tekrar tâbi kılındı.

Basra civarında 5-10 yıl süren ihtilalin sebebinin Nazmî-zâde, Fırat Nehri'nin kollarından biri olan Ziyab Nehri'nin düzensizliğine bağlamıştı. Buna göre Ceyhun gibi büyük bir nehir olan Fırat, doğduğu Erzurum Dağları'ndan Bağdat'a, oradan Hille Kasabası'nın güneyinden doğu tarafına vararak Bağdat'a bağlı Refahiye, Halid, Kepçe, Semavat, Ben-i Malik, Haske ve Arca beldelerine uğradıktan sonra Basra Cezayiri'ne geçerek burada Dicle'ye karıőıp Kurna ve Basra üzerinden Hint okyanusuna kavuőur. Kronikler çok eskiden beri bu Şekilde akan nehrin 1670'ten 1701'e kadar kontrol altına alınamadığını kaydetmişti. Öyle ki nehir Refahiye Kasabası'nın batısına 4 saat mesafedeki Nehr-i Ziyab olarak bilinen Haske Nahiyesi'nin çevresinde Şiddetini arttıarak yayılmıőtı. Bu durumda bile Bağdat valileri herhangi bir önlem almamıőtı. Bu sebepten taőkınların günden güne etkisi artmış ve Fırat Nehri bütünüyle Basra tarafına meylederek kontrolden çıkmıştı. Böylece burada yaşayan ahali iş göremez hale gelmiş, ayrıca ticaret gemileri yollarda iőlemez olmuştu. Bu bölgede Fırat Nehri'nin çevresindeki nahiyeye ve kasabalar suya gömülmüőtü. Diğer bazı nahiyelere ise suların ulaőmaması sebebiyle zirai üretim kesilmiő, topraktan ürün elde edilemez olmuş ve bölge harabeye dönmüştü. Öte taraftan bu bölgede eşkıyalığa meyilli bazı kimselerin saldırısıyla düzen iyice bozulmuőtu. Liyakat ehli olmayan idarecilerin tamahkarlıkları sebebiyle ahali üzerindeki vergileri arttırmasıyla halk bizar olmuş, böylece hepsi “itaat dairesinden ve doğru yoldan” çıkmıştı. Bu durumu Nazmî-zâde Murteza “reőmesiz ata ve hakimsiz vilâyete dönüp kat'-ı tarık ve men'-i rusûm-ı Şer'iyye itmekle zabıt ve 'amil kabul itmez oldular“ Şeklinde betimlemiőti. Ona göre “evveli iffet ahiri inat” olan bu bölge ahalisinin Şeyhleri zayıf ve miskin reayaya tasallut ederek Beytülmâl'e gelmesi gereken paraya el koymuőlar, böylece valilerin emrinden çıkmıőlardı (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 441; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 674). Basra'daki isyan hali bütünüyle mahalli idarecilerin mali ödevlerini Osmanlı merkez yönetimine karşı yerine getirmemesinden kaynaklanmıştı.

Basra'nın fethini müteakiben Kızılbáš askerleriyle beraber Őehri terk eden Davut Han, yakalandığı hastalık sebebiyle ölmüőtü. Basra 1106/1694 senesinin sonunda Müntefik Urbani Őeyhi Mâni'nin eline geçmiő, Ramazan 1108/1696'da Őeyh Mâni buradan çıkarılmıőtı. Bu tarihten sonra Acemlerce yönetilen Basra, 1112/1701 Ramazanı'nda tekrar Osmanlı idaresine girmiőti. Serdar-ı Ekrem, Basra'yı ele geçirdiğinde kadı, müftü, ulema, meőayih, sâdâd ve a'yânı toplayarak

³³ Basra Salnamesi'nde bu olay akıőı farklı ele alınmıştı. Ali Paşa'nın Halep ve Basra'ya beylerbeyi olarak atanmasından sonra maiyetine verilen Diyarbekir, Musul, Sivas, Halep ve Bağdat vilayet askerlerinin 3 bin gemi ve 50 bini bulan askerle Fırat Nehri üzerinden Basra'ya sevk edilmesi haberini alan Davut Han, ordu Kurna'ya varınca Devrek'e firar etmişti. Böylece Basra savaőılmadan ele geirilmıőti (Basra Salnamesi, 2012, s. 61).

her birine istimâlet vermişti (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 610-611). Basra'nın ilhakı Ramazan ayının sonunda gerçekleşmişti. Böylece fetih ile Ramazan Bayramı birlikte kutlanmıştı.³⁴ Basra'nın fethinden sonra karşı yakada kalan Gürdelan/Gerdilan adlı kaleye 100 nefer ve 2 top yerleştirildikten sonra Basra Vilayeti'ne düzen verilmişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 430; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 616-617).

Şerş denilen mevkiden Şattü'l-Arap'ı geçerek neredeyse tekrar toplanması 3 günü bulan orduya Serdar-ı Ekrem'in dahil olmasından sonra Ferecullah Han orduya katılarak hizmetini sunmuştu. Ferecullah Han ile Serdar-ı Ekrem Mustafa Paşa arasında bir sohbet gerçekleşmişti. Mustafa Paşa, Ferecullah Han'a oğulları ve yeğenlerinin nerede olduğunu sormuştu. Ferecullah Han ise Şeyh Mâni'yi huzura getirmek üzere görevlendirildiklerini söylemiş ve bir yerde de tehdit içeren şu ifadeyi kullanmıştı: “Sultanım, hala eğerci biz sizin misafiriniz amma hakikatde cenâbınız bizim misafîr-i ‘azîmizsiz.”³⁵ Bir saat civarında süren görüşmeden sonra Ferecullah Han samur bir kürk ve altın işlemlerle süslü asil bir at ile taltif edilmişti. Kaynaklar Ferecullah Han'ın daha önce İran Şahı'na bağlı mutaassıp bir Şii olduğunu kaydetmiştir. Bunun yanında O, ilgi gösterdiği işi hakkıyla yapan tedbirli bir yönetici olarak tanımlanmıştır, ancak tevekkül etmekten geri kalmış biri olduğu da vurgulanmıştır (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 431-432; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 617-618).

Daltaban Mustafa Paşa ve maiyetindeki ordu 24 Mart 1701'de Kurna yakınlarındaki Nehr-i Madiyan'a geldiği bir sırada Şeyh Mâni'nin yeğeni yanında bir mektup, hediye namına birkaç asil at, Arap büyüklerinden bazıları ve Ferecullah oğlu Seyyid Abdullah ile Serdar-ı Ekrem'in huzuruna gelmişti. Şeyh Mâni'nin yeğeni Şebib, hizmetini ve bağlılığını sunduktan sonra, Serdar'a ordunun karşı tarafa yani Kızılbaşlar üzerine giderken neden yolunu değiştirerek kendilerine doğru geldiğini sormuştu. Serdar cevaben ordunun Basra'yı zapt etmeye görevlendirildiğini söylemişti. Heyet yanında Şeyh Mâni'den mektup getirmişti. Nazmî-zâde'nin “*edepten yoksun*” olarak betimlediği bu mektuba red cevabı verilmişti. Paşa tarafından Şeyh Mâni'ye Arapça kaleme alınmış cevabi bir yazı gönderilmişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 433; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 619-620). Osmanlı resmi yazı dilinin inceliklerini içeren mektupta

³⁴ Bu seferdeki olayları ayrıntılarıyla kayda düşen Bağdatlı Nazmî-zâde Efendi, kutlama törenlerinde İranlı bir devlet adamı olan Nacak Ağa ile tanışmıştı. Basra Sarayı'nda görüştüğü Kızılbaşların eski memuru Nacak Ağa, kendisine büyük yeminlerle Osmanlı serdari ve ordusunun Basralılara yönelik müşfik tavrından bahsetmiştir. Bu nakil münasebetiyle Silâhdâr Fındıklılı Mehmet Ağa'nın kaynağının da Nazmî-zâde olduğu anlaşılmaktadır (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 612).

³⁵ Basra Seferi sırasında Daltaban Mustafa Paşa'nın huzuruna gelen ve bölgenin diplomasi ve barış yoluyla fethini sağlayan İran Valisi Ferecullah Han, bu ifade ile Osmanlı yöneticilerinin bölgedeki vekil konumlarına işarette bulunmuştu.

Şeyh Mâni'ye “*Kıdvetü'l-’aşâir, ‘umdetü'l-kabâil Muntefik Şeyhi eş-Şeyh Mâni’ zîdet ‘aşîretühû*” ifadesiyle hitap edilmişti. Mealen, daha önce Osmanlı hanedanına ve sultanına bağlılığını ve hizmetini arz eden Şeyh Mâni'nin kendisine bağlı kişilere hakları olan şeyleri vermek gibi bir yükümlülüğünün bulunduğunu bildirdiği, bu itibarla kendisi ve tâbilerinin masraflarının karşılanmasında padişahın kulu olmaları hasebiyle başkalarından daha fazla müstahak olduklarını beyan ettikleri bilgisi hatırlatılmıştı. Serdar, Şeyh Mâni'nin bundan önce Bağdat'ta veya Sadr-ı Amare'de huzura gelmeyi taahhüt etmişken bazı mazeretler göstererek yeğeni Şebib'i göndermesini adeta kınamıştı. Bu tarz bir ifade esasında Şeyh Mâni'nin kabahatini vurgulamak üzere kullanılmış olmalıydı. Serdar Daltaban Mustafa Paşa, daha önce mektupla tövbe edip affını isteyen ve kendisinden önceki Müntefik şeyhleri nasıl davrandıysa öyle davranacağını taahhüt eden Şeyh Mâni'yi affettiğini ve buna dair bir istimâletnâme yazdığını hatırlatmıştı. Buna göre, Daltaban Mustafa Paşa hala o tutumu üzerineydi. Paşa'ya göre hükümet, sadakat makamıydı ve buradakiler dürüst ve sadık olmalıydı. Öyleyse, Şeyh Mâni neden aşîret ve kabileleri etrafına toplamıştı? Nitekim, padişahın askere ihtiyacı olmadığı bilinmekteydi. Paşa'ya göre, Şeyh Mâni ve kabileler “*tasaddukat-ı Pâdişâhîden mu’ayyen olan nân-ı pare ile Basra valilerinin hizmetlerine ve tahsil-i rızalarına me’mûr*”lardı, bu sebeple kendilerinden başka bir şey talep edilmezdi ve derhal sadakat haline dönerek bir araya gelen Araplar dağıtılmalıydı. Bu tekdir ifadeleri Şeyh Mâni ve müttefiki olan Arap kabilelerine bir had bildirmeydi. Ancak mektupta Şeyh Mâni'nin fazla gücendirilmeden iş birliğine yakın tutulmak istendiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Serdar Mustafa Paşa, Şeyh Mâni'ye toplanan vergiden kendisi için yetecek masrafı ayırmak kaydıyla Basra Valisi Ali Paşa'nın hizmetinde kalması gerektiğini de hatırlatmıştı. Serdar Mustafa Paşa mektupta asker toplanmanın isyan olduğuna dikkat çekmiş, Şeyh Mâni ve taraftarlarının hızla kendi hallerine dönmelerini, aşîret içerisinde akılâne bir şekilde tefekkür etmelerini, şeytanın vesveselerini terk etmelerini ve padişahın duasına mazhar olmaya gayret etmelerini, ayrıca Padişahın gazabından korunmalarını telkin etmişti. Daltaban Mustafa Paşa muhataplarına ellerindeki bu fırsatın önemini de hatırlatmıştı. Nitekim Sultan bu yıl Şeyh Mâni'yi ikinci kez affetmişti. Ancak isyan ve fesattan dönmezse akıbetinin feci olacağını ve bu sefer canının kurtulamayacağını bildirmişti. Serdar Mustafa Paşa, bu mektubu Şeyh Mâni'nin yeğeni Şebib'e teslim etmiş, yanındaki Ferecullah Han oğlu Seyyid Abdullah ile geri göndermişti. Lakin anılan aracılara da lütfundan mahrum bırakmamış, onlara birer değerli hançer hediye etmişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 434-435; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 621-622).

Serdar komutasındaki Osmanlı Ordusu, Acem sınırındaki Luristan Dağları eteğinde yer alan Beksa adlı köyde konakladığı sırada, Şebib, Şeyh Mâni'ye Serdar'ın mektubunu teslim etti. Daha sonra 5 Nisan 1701'de Şeyh Mâni'nin mektubu da Serdar'a ulaştırıldı. Serdar'a “*hitab-ı latîfleri vasıl olub şarab-ı safîsinden tenâvül ile reyyan ve hoş rayıhasından sekran oldum ve muktezasınca ‘amil ve ma’nasına mümtesil oldum*” diyen Şeyh Mâni, Sultan'ın merhametine hep

bağlı kaldığını, Sultan'a itaatin kendisi için vacip olduğunu belirtmişti. Hatta bu bağlılığı "farz ve vaciptir" şeklinde vurguladıktan sonra devamında şöyle demişti: "Zira ita'at-ı imam ya'ni Sultan Allah ve Rasûlunun ita'atlarına merbût ve menûtdur. Mukaddema talep itdüğimiz mezîd-i lutf ve şefkat sıdk ve ihlasımıza munafî ve 'ubûdiyemizin hilâfî değildir." Mektubun devamında Şeyh Mâni'nin isyanının gerekçesi de anlaşılmaktadır. Nitekim O, idare masraflarını karşılayamadığını belirtmişti. Anlaşıldığı kadarıyla ahaliden toplanan vergiler, Şeyh Mâni'nin maiyetine ve müttefiki konumundaki kabile ve aşiret liderlerinin muazzam giderlerine yetmemekteydi. Serdar ise, bu gelirleri, padişahın has kulları olan Osmanlı yöneticilerine vermesi gerektiğini şöyle vurgulamıştı; "... biz dahi padişah kuluyuz, gayrilerden ziyade müstehakız". Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Şeyh Mâni'nin topladığı gelirin kendi alt kademesinden önce Basra ve Bağdat'taki Osmanlı idarecilerine ulaştırılmaması isyanın temel gerekçesidir. Şeyh Mâni mektubunu şu ifadeler ile sonlandırmıştı: "Zira devlet-i kahire evliyasının lutufları has ve 'am beyninde sayir ve re'fetleri cemî'-i enâm etrafında dâirdir ve Muhâfiz-ı Basra Vezîr-i Mu'azzam Müşîr-i Mufahham Ali Paşa edamallahu Te'âla iclâlehu Hazretlerinin hizmetleri fermân buyrulmuş emriniz muta' ve fermânınız vacibü'l-ittibâ'dır. İnşâallahu Te'âla kendülerin razı ideriz." (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 436-437; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 623-625).

Basra Seferi ve dolayısıyla Şeyh Mâni üzerine sefere çıkan ordu Mayıs ayının 12'sinde dağılmış ve yerli yerine dönmüştü. Seferin büyük bir yıkıma yol açmadığı, isyanın itaat ve eman vermek suretiyle sonlandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan buradan hareketle Bağdat'a geri dönen Serdar-ı Ekrem Daltaban Mustafa Paşa, Bağdat çevresinde isyan halinde olan Arap aşiretlerine boyun eğmelerine dair emannâme ve istimâlelnâme dağıtarak teslim olmaları ve itaat etmeleri halinde bağışlanacaklarını bildirerek genel bir af ilan etmişti. Serdar, asi olarak seslendiği bu kitleye Basra galibiyetini hatırlatarak korkutma yolunu seçmişti. Dolayısıyla Basra Seferi'nden dönen ordu bu seferi kesin bir galibiyet olarak çevreye ve İstanbul'a takdim etmişti (Nazmî-zâde Murteza, 2001, s. 439-440). Bağdat valisi komutasındaki Osmanlı ordusunun dönüşü sırasında Şeyh Mâni'nin öldüğü anlaşılmaktadır. Şeyh Mâni ölünce yerine oğlu Hamud geçti ve Basra Valisi Ali Paşa tarafından aşiret şeyhi olarak atandı (Nazmî-zâde Murteza, 2014, s. 382; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, s. 668). Kaynakların ittifaken vurguladığı husus, Şeyh'in askeri bir harekât sonucu değil, doğal şartlar ile öldüğü şeklindedir. Nitekim Şeyh Mâni, ölmeden önce Osmanlı yöneticilerine biat etmiştir.

SONUÇ

Bu meşakkatli seferden sonra acaba burada gerçekten silahlanmış güçlü bir asi kitlesinin varlığı mı söz konusuydu? Yoksa ödemesi gereken vergileri ödemeyen ve yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükleri ifa etmeyen tâbi bir eyalet üzerine mi yürünmüştü? Yahut burayı sürekli istikrardan yoksun bırakan

suyun diğer yakasındaki İnan Şahı'na bağlı Şii hanlara bir cevap mı verilmek istenmişti? Çalışmada bu sorulara cevap aranmıştır.

Bağdat ve Basra eyaletlerinin gelirleri ağırlıkla tarımsal üretimden elde edilmektedir. İsyandan kısa bir süre önce Dicle ve Fırat sularının akışındaki dengesizlik nedeniyle büyük taşkınlar meydana gelmiş ve bunların önlenmesine dair herhangi bir tedbir alınmamıştır. Bu sebeple vergi ünitelerinden gelmesi gereken ödemeler düzenli bir şekilde toplanamamıştır. Öyle ki buranın mahalli idarecisi konumundaki aşiret ve kabile beyleri kendi masraflarını dahi karşılayamadıklarından şikayet etmişken, Basra ve Bağdat beyleri kendilerine ödenmesi gereken vergilerin toplanmamasını bir isyan olarak görmüşlerdi. İsyana neden olarak görülen gelişmelerden bir diğeri ise Osmanlı temsilcilerinin Basra ahalisi tarafından kabul görmemesiydi. Bunda etkili olan ise Paşa'nın kapı halkının ahalisiyle kurduğu gergin ilişkiydi. Böylece ayaklanan Basra ahalisi Şeyh Mâni ve Müntefik Urbani'na bağlılığını bildirmiş ve kentin idaresini Şeyh Mâni'ye devretmişti. Bu gelişme karşısında Bağdat valisi merkeze destek çağrısında bulunmuştu. Merkezi idare sorunu çözmek istese de çoğunlukla Urban aşiretlere verdiği tavizlerle mesafe alamamıştır. Bu tavizlerin verilme nedeni ise Basra'nın karşı yakasındaki Safevi Devleti ve mahalli temsilcilerinin bölge için oluşturduğu tehdit idi. Bu hengamede neredeyse 10 yıl boyunca herhangi bir sefer için yeterli sayıda asker toplanamamıştır. Osmanlı temsilcisi beyler ile Urban arasında cereyan eden gerginlik mahalli çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmalar esnasında evvela Şeyh Mâni, 1692 yılında Basra Valisi Osman Paşazade Vezir Ahmet Paşa'yı yendi ve Paşa'nın ölümüne sebep oldu. Bu galibiyetten sonra Bağdat Valisi Kethüda Ahmet Paşa ile girdiği savaşı da kazandı. Akabinde yeni Basra Valisi Halil Paşa'yla girdiği mücadelede galip geldi ve Paşa'nın ordusundan geriye kalan ganimeti de ele geçirdi. Basra halkının davetiyle 1694'te Basra idaresini ele aldı. Basra valisi bulunduğu sırada 1695 yazında Bâzerđan Halil Paşa'nın ordusunu bozguna uğrattı. Şeyh Mâni'yi Basra'da Osmanlı devlet idarecilerine rakip ve bir dönem de vekil kıldıran olgu, onun Müntefik Aşireti lideri olmasıydı. Bu liderlik mahalli güçlerce desteklenmişti. Şeyh Mâni, asi olarak ilan edilmeden önce, Basra valiliği görevini 5 yıl boyunca Osmanlı Hükümeti'nin onayıyla yürütmüştü.

Basra'da Şeyh Mâni'nin asi kabul edildiği ve valiliğinin ikinci yılına denk gelen bir dönemde yani 1696 yılında Müntefik Urbani üzerine bir sefer kararı alınmıştır. Ancak sefere 40 bin kişinin katılımı beklenirken sadece Diyarbakir, Musul, Rakka askerlerinin de içinde bulunduğu 10 bin askerin icabet etmesi planın ertelenmesine yol açmıştır. 1698 yılında başlayan ikinci sefer hazırlıklarında ise Basra'yı idaresinde tutan Şeyh Mâni hem Osmanlı Devleti hem de Safevi Devleti için ortak bir gaileye dönmüştü. Safevi hükümdarı Şah Hüseyin, İstanbul'a gönderdiği bir elçilik heyetiyle Şeyh Mâni'nin bertaraf edilmesinde Osmanlı Devleti'ne iş birliği önerisinde bulunmuş, karşılığında ise uzun süredir baş edemediği Şehr-i Zor Hakimi Bebe Süleyman'ın bu bölgeden uzaklaştırılmasını şart koşmuştu. Şeyh Mâni gailesi Basra çevresinde yüzyıllardır rekabet halindeki

iki büyük gücü mutabakata zorlamıştı. Bu iş birliği neticesinde Şeyh Mâni Basra'dan çıkarıldı. Ancak kent çevresindeki ve eyaletteki nüfuzu kırılmamıştı.

Osmanlı Devleti'nin Basra ve çevresindeki mutlak egemenliği, ancak 1701 yılında Serdar Daltaban Mustafa Paşa'nın başında bulunduğu büyük seferle sağlandı. 1699 yılında hazırlıklarına üçüncü defa başlanan büyük seferde, daha önceki harekât girişimlerine memur edilmiş idarecilerin neredeyse hepsi değiştirilmişti. Bu seferin serdarı olan Bağdat Valisi Daltaban Mustafa Paşa, Rakka'daki başarısızlıklarını telafi etmek ve Dersaadet'teki Sadrazam ve Padişah'ı memnun etmek için 1699 yılındaki sefere büyük önem vermişti, nitekim bu başarıyı üzerine kısa bir süre sonra Sadrazamlığa terfi ettirildi. Daltaban Mustafa Paşa'nın Bağdat ve Basra Seferi'ndeki başarısında mühim amillerden biri Birecik Tersanesi'nde inşa ettirdiği gemilerdi. Bir diğeri ise merkezdeki Osmanlı Donanması'nı Bağdat ve Basra'ya ulaştırmasıydı.

Osmanlı merkez idaresi Şeyh Mâni ve maiyetindeki Urban İsyanı'na karşı sadece Türkmen, Rum ve Ekrad askerini değil, ayrıca Arap kabilelerini de sefere çağırılmıştı. Baban, Bociyan, Zilan, Milli, Zirki, Karakeçilü ile Cizre ve Palu Hükümeti, Hazzo, Tercil, Atak, Eğil, Mihrani, Genç (Gence), Çemişgezek, Hısn-ı Keyf, İşard, Meyyafarikin, Vestan, Habur, Akçadağ gibi yurtluk ocaklık Ekrad sancakları ve aşiretlerinden asker temin edilmişti. Sefer ihtiyaçlarının tedarikinde ayrıca Cemaat, Hille, Ben-i Amir, Al-i Sirac, Ben-i Avam, Cezayir, Mansuriye, Nastûr/Şatûr, Ben-i Sadr, Kaban/Kayan, Kılari/Kefari, Şeyh oğlu ocağı, Cabbarullah(?), Faini/Mukini(?) gibi Urban şeyhlerine çağrıda bulunulmuştu. Türkmenler'den ise Turaçlı ve Bayat aşiretleri sefere memur edilmişti.

Osmanlı ordusunun Basra Seferi dönüşü sırasında Şeyh Mâni'nin öldüğü anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Şeyh Mâni'nin üzerine yapılan sefer sonucunda değil, yaşlılık sebebiyle doğal nedenlerden öldüğünü belirtmektedir. Nitekim Şeyh Mâni'nin ölmeden önce Osmanlı yöneticilerine biat ettiği ve Daltaban Mustafa Paşa'nın şeyhe istimâlet verdiği bilinmektedir. Bu biat, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu ve otoritesini güçlendirmişti. Böylece Basra Valisi Ali Paşa, Şeyh Mâni'nin yerine oğlu Hamud'u aşiret şeyhi olarak atamıştı.

Müntefik Şeyhi Mâni'nin İsyanı ilk defa olarak bu çalışmada ilgili literatürle ilişkilendirilmiştir. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nde vuku bulan isyanlar tasnifine dahil edilmelidir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

BOA, A.DVNS.MHM.d, 108/1, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 673.

BOA, A.DVNS.MHM.d, 110/1593, 1599, 1600, 1606, 1607, 1608.

BOA, A.DVNS.MHM.d, 115/959.

Telif Eserler:

Akçay, M. (2008). Saîd. *DİA*, 35, 543.

Akdağ, M. (1975). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. Ankara: Bilgi Basımevi.

Akdağ, M. (1945). Celâli İsyânlarının Başlaması. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV/1, 23-50.

Akdağ, M. (1958). Celâli Fetreti. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVI/1-2, 53-103.

Ayn Ali Efendi, (2021). *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, Seyit Ali Kahraman (Haz.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Avcı, C. (2010). Şeyh. *DİA*, 39, 49.

Carr, E. H. (1993). *Tarih Nedir?*. Misket Gizem Gürtürk (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1995). *Zübde-i Vekayiât*, Abdülkadir Özcan (Haz.). Ankara: TTK Basımevi.

Demirtaş, F. (2013). 1701 Basra Seferi Osmanlı Ordusunun Yürüyüşle Sağladığı İtaat. *İstem*, (21), 81-102.

Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgatı*. Ankara: Aydın Kitapevi.

Gümüş, E. (2014). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara.

Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri 1540-1640*. Ankara: Bige Yayınları.

Griswold, W. J. (2000). *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (1992). Basra-Osmanlı Dönemi. *DİA*, 5, 112-114.

Halaçoğlu, Y. (2007). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Hartmann, R. (1986). Basra. *İA*, II, 320-327.

İdris-i Bitlisi, (1995). *Selim Şah-name*. Hicabi Kırlangıç (Haz.). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.

Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

Kanûn-nâme-i Sultânî li 'Azîz Efendi, (1985). Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin (Ed.). Harward Univetsity.

Kapar, M. A. (2006). Müntefik (Benî Müntefik). *DİA*, 32, 27.

Karadayı, A. (2008). *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Gölgede Kalmış Bir Eseri "Tarih-i Sâmî"*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, Aydın.

Kılıçarslan, Y. (1993). Cebeci. *DİA*, 7, 182-183.

Khoury, D. R. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*. Ülkün Tansel (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mantran, R. (1995). *XVI-XVII. Yüzyillarda Osmanlı İmparatorluğu*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Matthee, R. (2018). 1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri, İlker Külbilge (Çev.). *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, IV/1, 155-193.

Nazmî-zâde Murteza, (2001). Karataş M. (Haz.). *Nazmî-zâde Murteza'nın Gülşen-i Hulefâ'sının Tenkitli Transkripsiyonu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum.

Nazmî-zâde Murteza, (2014). *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*. Mehmet Karataş (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, (2012). Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdil (Ed.). Ankara: ORSAM.

Öngören, R. (2010). Şeyh. *DİA*, 39, 52.

Özbaran, S. (2004). *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Özcan, A. (1987). Daltaban Mustafa Paşa. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, 299-334.

Özkan, S. H. (2018). Şad Kaptanlığı'nın Kuruluşu ve Basra'nın Stratejik Önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1, 1-16.

Râşid, (1282). *Târîh-i Râşid*. II, İstanbul.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa (2018). *Nusretnâme* (1106-1113/1695-1721). Mehmet Topal (Haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Şemseddin Sami, (2010). *Kamus-ı Türki*. Ankara: TDK.

Yayın Geliş Tarihi: 29.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1475098>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 82-108
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

PERCEPTION OF ANIME CARTOON CHARACTERS DEPENDING ON THEIR VISUAL TRAITS AND FACIAL FEATURES

Nuran ÖZE*

Görkem ESENGÖL**

Abstract¹

Even though the usage of computer-animated figures in anime with their visual traits and facial features has been a research topic, there is no research on how these characters' appearances affect their general perception. This study aims to investigate how these characters' visual appearances affect and how their acts are perceived by people who don't have anime literacy but have visual graphic design knowledge. If these visual texts are to justify their status as stories, readers have to look for and construct such 'actants' and 'existents' from the resources generic comics provide. A qualitative approach based on an interpretive paradigm with inductive reasoning has been used as the major methodology for obtaining information to understand how these visual texts justify their status. To reach this aim perception analysis has been used as a method, four images of cartoon characters have been shown to one hundred and fifty-six participants and open-ended short answer questions have been asked about them. This study was applied to people who were unfamiliar with selected Japanese anime characters, had a visual design background, and could not easily read coded expressions. Additionally, two separate focus group studies were conducted on twenty-four Digital Game Design students to obtain additional opinions from Digital Game

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Öze, N. & Esengöl, G. (2025). Perception of anime cartoon characters depending on their visual traits and facial features. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 82-108.

*Assoc. Prof. Dr., Arkin University of Creative Arts and Design, Faculty of Communication, Department of New Media and Communication, ORCID ID: 0000-0003-0879-205X, nuran.oze@arucad.edu.tr

** Instructor, Arkin University of Creative Arts and Design, Faculty of Communication, Department of Visual Communication and Design, ORCID ID: 0000-0001-8559-3105, gorkem.esengol@arucad.edu.tr

¹ Ethical approval was obtained from the Ethics Committee of the Arkin University of Creative Arts and Design. Ethical Approval Decision Number is 2022-2023/001.

Design students. It has been found that people's perceptions are shaped by their personal experiences. It was concluded that even if they know the basic visual design elements, they may misinterpret the visual features and facial features of anime characters if they do not have anime literacy in their perception.

Keywords: *Anime Cartoon Characters, Anime Literacy, Facial Features, Perception, Visual Traits.*

ANİME ÇİZGİ FİLM KARAKTERLERİNİN GÖRSEL ÖZELLİKLERİNE VE YÜZ ÖZELLİKLERİNE GÖRE ALGILANMASI

Öz

Bilgisayar animasyonlu figürlerin görsel özellikleri ve yüz özellikleriyle animelerde kullanımı bir süredir araştırma konusu olmasına rağmen, bu karakterlerin görünüşlerinin genel algıyı nasıl etkilediğine dair bir araştırma bulunmuyor. Bu çalışma, bu karakterlerin görsel görünümünün nasıl etkilendiğini ve eylemlerinin, anime okuryazarlığı olmayan ama görsel grafik tasarım bilgisi olan kişiler tarafından nasıl algılandığını araştırmayı amaçlamaktadır. Eğer bu görsel metinler hikaye olarak vermek istedikleri anlamı haklı çıkaracaksa, okuyucuların bu tür 'aktörleri' ve 'varoluşları' genel çizgi romanların sağladığı kaynaklardan araması ve oluşturması gerekir. Bu görsel metinlerin genel izleyici tarafından nasıl algılandığını anlamak için, bilgi edinmede ana metodoloji olarak tümevarımsal akıl yürütme ile yorumlayıcı bir paradigmaya dayanan niteliksel bir yaklaşım kullanılmıştır. Bu amaca ulaşmak için yöntem olarak algı analizi kullanılmış, yüz kırk dokuz katılımcıya dört adet anime karakteri görseli gösterilmiş ve bunlarla ilgili açık uçlu kısa cevaplı sorular sorulmuştur. Bu çalışma, seçilmiş Japon anime karakterlerine aşina olmayan, görsel tasarım geçmişi olan, kodlanmış ifadeleri kolayca okuyamayan kişilere uygulanmıştır. Ayrıca Dijital Oyun Tasarımı öğrencilerinden ek görüşler almak amacıyla yirmi dört Dijital Oyun Tasarımı öğrencisi üzerinde iki ayrı odak grup çalışması yürütülmüştür. İnsanların algılarının kişisel deneyimleriyle şekillendiği tespit edilmiştir. Temel görsel tasarım unsurlarını bilseler bile, eğer algılarında anime okuryazarlığı yoksa anime karakterlerinin görsel özelliklerini ve yüz özelliklerini yanlış yorum yapabilecekleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Anime Çizgi Film Karakterleri, Anime Okuryazarlığı, Yüz Özellikleri, Algı, Görsel Özellikler.*

INTRODUCTION

Manga has had a supreme rise in popularity worldwide in the twenty-first century (Technavio, 2024). As technology expands the diffusion of information and culture across borders in recent decades, which is called global information society, has become bigger and due to this the knowledge of manga and anime is a lot easier to discover and reach. "Manga (Japanese comics) are appealing and accessible to high school and college students who sometimes pursue an avid interest and go on to become independent learners in the world of Japanese popular culture. With an abundance of manga volumes published in English translation over the past decade,

librarians and teachers can exploit these works to engage students in developing information literacy skills that will be useful across the curriculum and beyond" (Donovan, 2008). Anime is typically derived from manga, which are Japanese comic books. However, it is not always necessary for there to be a manga counterpart. Other sources such as light novels, visual novels, games, or original stories can also serve as the basis for an anime.

In Japan or close cultures where people are familiar with Japanese pop culture, these codified expressions can easily be read because of high exposure. Facial expressions in manga and anime are often very stylized and sometimes almost symbolic; individuals who know how to read them and have manga and anime literacy can without hesitation interpret the expressions they see and make inferences about the characters' emotions. For those who don't have anime literacy, it is difficult to read without prior knowledge or experience.

A unique Anime Cartoon Character (ACC) is a character with exaggerated features. This research uses the term ACC instead of Anime Characters (AC) since most anime nowadays have live-action adaptations where the anime cartoon characters are now played by real human actors, examples of these can be the new live-action series for the anime OnePiece or Avatar: The Last AirBender. Both are currently getting additional seasons and are ongoing shows that are available to view on Netflix, the popular streaming platform. They are often based on realistic humans but have over-the-top and expressive features. Even as it is technologically feasible, realistic characters are made to closely resemble reality, this is done so people watching can still have some human connection to the characters. There is currently no research on how people perceive the characteristics and facial expressions of ACC.

There has not been any research done about how a cartoon character is perceived depending on its facial features or visual traits. In this research, it has been examined how individuals interpret ACC's based on their physical appearance and personality attributes. Even while this information can be used to create characters of any kind, it is far simpler to designate a more limited field for study and comparison than attempting to contrast characters created differently in real life. This is not to say that the many various applications of ACC's (in education, movies, video games, etc.) cannot be compared; nevertheless, for the sake of simplicity, only well-known characters from well-known anime series were examined. This study has focused on how an ACC's appearance, personality, and qualities affect how others perceive them. The characters' styles are distinctive and identify similarities between them.

LITERATURE REVIEW

A Brief Introduction to Manga and Anime

Manga according to Brenner (2007) is the general word for Japanese printed comics, similar to comic books and graphic novels in the United States (pronounced mahn-guh with a hard 'g'). But may also come across the phrase manhwa, which is Korean for printed comics (pronounced mahn-hwah). The general name for Japanese animated works, which includes television series, motion pictures, and direct-to-video releases, is anime (pronounced ah-nee-may).

Another way anime is described by Steele (2022) is anime, derived from the Japanese term 'Animeeshon,' which is a loanword that encompasses all types of animation across the globe. Anime is a term used in the United States and other countries to refer to a distinct visual style of animation originating from Japan. A prevalent fallacy when discussing anime is the belief that it is a distinct genre of media. Indeed, anime is a multifaceted medium encompassing a wide range of genres and visual styles. The term 'medium' is employed in the context of art to denote any fundamental elements or 'mode of expression' utilized in an artistic or creative endeavor (Zanello, 2021). Anime is sometimes described as a distinct 'limited animation' style by experts and insiders in the business. This style, which has been made famous by Japanese animation companies, is known for its unique visual characteristics (Rich, 2015). Anime is a form of animation that originated in Japan and is known for its vivid and dynamic visuals, frequently including vibrant characters and action-packed storylines with fantastical or futuristic elements (Dictionary.com n.d.).

Mio, (2010) explains that manga and anime deftly combine aspects of familiarity and diversity, bridging the gap between local and foreign cultures and classic and current topics on several levels. Through a variety of techniques, from intricate visual styles to the creation of captivating but thought-provoking tales, they have demonstrated their originality and versatility over time. This continuing process of fusing various inspirations and inventive breakthroughs is formed by the active involvement of enthusiasts, readers, and amateur artists as well as industry influencers like editors and distributors. As Western comic art and Japanese artistic traditions meet, hybrid forms such as manga and anime are created. Exposure to Western-produced publications in Japan during the late 1800s led Japanese artists to new methods, including speech balloon styles and framing for temporal or geographical delineation. Western influence was evident in magazine social and political satire, which had a long-lasting effect on Japanese artists. Japanese translations and publications of Western comics, especially those from North America, had a significant impact on Japanese comic art in the early 20th century.

Features and Traits of ACC's

Since anime is still a growing sector (Elad, 2023), any new or more conclusive facts can prompt more complex inquiries regarding how this industry can enhance computer-animated character emotions. Before more complex questions can be addressed, the fundamental ones must first be addressed.

Before character designers start developing characters, they must first create a character from scratch. Starting with preliminary sketches on paper or digital sketches on the computer is typically the process that is used. After perfecting the main postures, the animator will then put up the key frames in a 3D program using these as references (J. Lasseter, 1987). The "personality" of a character is what drives its actions when creating the essential poses. It is important to show how a character thinks through its actions (Bates, 1994). This forges a close bond between the character and the spectator by making the character seem alive and almost lifelike in behavior. This connection fosters the empathy that the viewer needs to empathize with the character on screen (Johnston & Thomas, 1984; J. Lasseter, 1987). Additionally, anime artists use common or stereotypical visual symbols to accurately convey what their character is experiencing. Brenner suggests that a creative has the option to exclude commonly used distortions in emotional expression in order to preserve the integrity of their work. However, it is seen that many artists still utilize these strategies, even in the midst of sensational situations. Creators employ variations in perspective to effectively convey concepts rapidly (Brenner, 2007). Examples of this can be the following: The presence of sweat drops indicates a state of anxiousness,

- Pulsing vein near forehead = anger
- Blush = ashamed,
- Prominent canine tooth denotes animalistic conduct, losing control,
Dog ears/tail = begging,
- Drool = leering,
- Ghost drifting away from the body = fainting,
- Snot bubble = asleep,
- Shadow across face = great fury,
- Glowing eyes = extreme glare,
- Nosebleed = stimulated,
- Ice/snow = on the receiving end of frigid or nasty actions,
- Chibi/super-deformed character = intense emotional condition
(Brenner, 2007).

Arshad and Kim (2020) explored the relation between the aesthetic design of the characters and visual perception factors that affect emotions such as empathy, and pleasantness among Malaysian audiences. Again, Takagi and Terada (2021) worked on the emotions in which they focused on the effect of anime characters' facial expressions and eye blinking on donation behavior to the feelings expressed by changes in the shape of the facial parts contributed to eliciting a higher donation amount. The study by Ge and Chen (2023) titled 'How does the character's visual design help convey the character's background in Genshin Impact?' examined the relationship between the visual design of characters in the video game Genshin Impact and their character background. To do that they have carried out a formal analysis to collect data on selected characters' color choices, shapes, movements, facial expressions, and backstories to analyze if the characters' visual designs align with their narratives. Unless you are experienced in the anime field you would not understand these factors. The analysis revealed notable strengths in employing a skillful combination of color, shapes, movements, and facial expressions to evoke specific emotions, accentuate character traits, and enhance the storytelling experience. Knowledge of anime literacy can assist in evaluating and understanding these expressions. In another study, Lasseter (2021) created a unique anime character, presented it to participants, and tried to provide a model for how a person of one ethnicity can create an authentic character of a different ethnicity.

Stylized and Realistic Anime Cartoon Characters

In most Anime shows a realistic anime character closely resembles reality, frequently using photorealistic approaches. In 3D animation or when animation using CGI is present motion capture technology is used to capture motion easier. Realistic character animation typically employs motion capture technology. The proportions of a character's body should match those of a real human being if being used realistically, the proportions can also change depending on the style of design used, even if the character is realistic it can have exaggerated features, an example of this can be the characters from Dragon Ball Z where characters like Goku (Dragon Ball Wiki, 2024a) and Vegeta (Dragon Ball Wiki, 2024b), which are the main characters of the show have over exaggerated hair normally and when powered up, their body style also changes depending of the power up level. When a character is stylized, a particular artistic approach is used to create a caricature of the character rather than a genuine one (Maestri, 2006). Exaggeration is common with styled characters, and a character designer effectively invents their reality when designing a stylized character, which may or may not take various liberties with actual reality. Character designers have a far greater creative license when creating stylized characters since they can alter the proportions and movements from what would be realistic for a human. For instance, depending on the anime, stylized characters frequently have larger heads compared to their bodies because the face conveys a lot about a character's personality or mood; therefore, the larger the head and face, the more area there is to express information (Maestri, 2006), but this is not always a feature that is used in anime alone, American animation series such as 'Hey Arnold'

have characters that have both stylized and realistic style characters, the main character 'Arnold Phillip Shortman' (Hey Arnold Wiki, 2024) is an example of this. Exaggeration is frequent with stylized characters, and a character designer effectively invents their reality when designing a stylized character, which may or may not take various liberties with actual reality. As opposed to what would be realistic for a human, stylized characters enable a character designer considerably more creative freedom in how the character is designed and how it moves. For instance, stylized characters frequently have larger heads than their bodies since a character's face conveys a lot about their personality or mood, so the larger the head and face, the more area there is to communicate information (Maestri, 2006). In Figure 2, two visuals present cartoon characters in a stylized character body style. One should realize how exaggerated the stylized character's head is in proportion to its body; the difference raises questions. In a detour from the realism of human anatomy, the stylized cartoon character's ears are also unusual and don't even resemble an ear.

Realistic Characters

The "Uncanny Valley" idea of Mori is one drawback that a realistic cartoon figure may have (Mori, 2012). According to this notion, there is a limit to how realistic a human character can appear before this limit, known as The Uncanny Valley, is reached. Although Mori originally developed his thesis in 1970 regarding the aesthetics of robots, ACCs can also benefit from it (Mori, 1970). A metal-clad robot is said to have "little resemblance to a human being, and in general, people do not perceive them to be familiar," according to Mori's theory (Mori, 1970). However, if a toy robot's designer prioritizes looks over functionality, the robot can resemble a person in appearance and have a face, two arms, two legs, and a torso. Children can enjoy a sense of familiarity with the humanoid toy because of its design. This sentence can be used to describe ACCs with ease. A character created specifically for the role (main character, side character, protagonist, etc.) won't give the audience a sense of familiarity. If all of the characters were created merely to convey the story's message and not to evoke familiarity and emotion in the spectator, the viewer cannot get the full effect or sensation of the scene. It is uncommon for the designs of characters to vary from the typical humanoid figure since characters are created so that the viewer can feel familiar with them. If the character does, it frequently still has many human characteristics or a range of motion that is like that of humans.

Mori preceded by saying that movement is typically an indication of vitality for creatures, including robots. The eerie valley's shape is altered by movement by highlighting its peaks and valleys. The influence of the movement on the industrial robot is minimal because we consider it to be nothing more than a machine. It simply ceases functioning if it stops moving. But if appropriately programmed to produce humanlike movements, we can experience a certain level of familiarity. The similarity in speed and acceleration is necessary for the movement to resemble human motion. On the other hand, our sense of strangeness increases significantly if

we give a prosthetic hand, which is at the bottom of the uncanny valley, movement (Mori, 1970, p. 34).

This is due to the life-like appearance of the prosthetic arm (Mori, 1970). If a realistic character is present but does not move, it is strange but not terrifying. However, adding movement to a realistic character seems to elicit an uncomfortable or inappropriate feeling from the observer. Animation's ability to convey emotions effectively depends heavily on movement, and it seems that realistic characters frequently struggle in this area. The uncanny valley effect has been validated by others through their research. In one study, for instance, it was discovered that "...the perceptual sensitivity to facial features was higher for real faces than for artificial faces, and the higher sensitivity for real faces produced unpleasant impressions of abnormality while the lower sensitivity for artificial faces did not" (Seyama & Nagayama, 2007, p. 349). Another experiment examined people's reactions to lifelike characters with parts of their faces frozen as they displayed various emotions. Both of this research contribute to the confirmation of the eerie theory's existence and provide evidence that perceptions of uncanniness differ depending on the emotion and whether a face is manufactured or realistic. Due to the greater sensitivity to genuine faces, this would support the idea that a stylized character would be regarded differently than a realistic one, and the emotion itself could influence whatever distinctions the participant perceives. On the premise that the resulting animations can be more credible and engrossing for a spectator, there has been a drive toward realism in cartoon character animation (Wages et al., 2004). If this were the case, then there would not be a stark difference in the number of films featuring realistic and stylized computer-animated characters. Character designers and animators have the option of ignoring or altering the assumptions that come with the selection of a realistic character when developing a non-realistic or stylized character. When realism is not one's goal, one is not constrained by reality's constraints (Nunez, 2004). As long as the animation is done convincingly, a stylized character can do just about anything without worrying the spectator. Consideration should be given to realism in light of the viewer's expectations for that world (Nunez, 2004). In essence, a person has expectations for each character concerning the world they are shown. The standards are far less severe when the universe or character is exaggerated or a caricature. The standards are far less severe when the universe or character is exaggerated or a caricature. The two characters below represent realistic ACC's and point out how they are similar to a real human. Although resembling humanoid creatures, they are stylized in such a way that the anatomies are somewhat altered, faces are fairly simplified, and poses are exaggerated for inspiring and dynamic positions, but this does not raise any concerns about them.

Figure 1: Realistic Anime Cartoon Character Body Style Examples (Heroes Wiki, n.d.-b, n.d.-a)

Naruto Uzumaki from *Naruto: Shippuden*

Ash Ketchum from *Pokemon*

Stylized Characters

Mauro & Kubovy (1992), claim that often exaggerated representations of, stylized or odd-faced characters are simpler to recall and identify than regular faces. A unique or exaggerated face is much easier for a human spectator to remember, which also supports the argument of why it is much simpler to understand the emotion of a caricature of a character. Because it is overdone, it is simpler to read. A spectator could notice the simplicity of understanding the emotion when contrasting a stylized, exaggerated character with a genuine character. There is no current study that indicates whether or not this is the case.

Stylized figures have an advantage over realistic characters due to the ease with which caricatures or other strange faces may be remembered and recognized. Disney is a name that is frequently brought up while discussing animation in its entirety. It should be mentioned that Disney has established twelve guidelines that animators must adhere to create great animation. The tenth of those twelve rules is an exaggeration. Walt Disney and his company's perspective on animation and realism are presented in the book *Disney Animation: The Illusion of Life* (Thomas & Johnston, 1981). According to the book, Walt's requests for more realism and

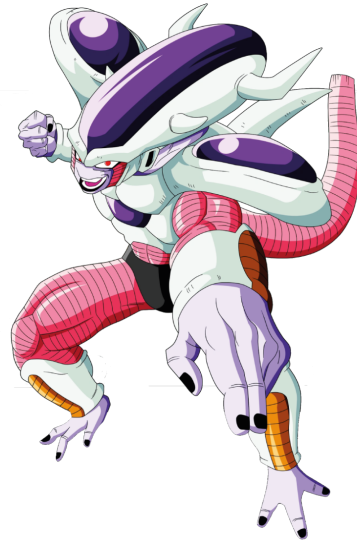
subsequent criticism of the outcome because it was not overdone enough caused some uncertainty among the animators. There was probably no difference in Walt's mind. Walt sought a parody of realism when he begged for realism (Johnston & Thomas, 1984, pp. 33–34). Through the practice of caricature, realism is produced in the Disney universe. "The medium of animation lends itself least to real individuals, and most to caricatures and illusions of a person," says Woolie Reither (Johnston & Thomas, 1984, p. 1977). The writers of the book also advise, "In general, it is wise to depict a human character in a story with as much caricature as the role can permit" (Johnston & Thomas, 1984, p. 177). The following figures are an example of stylized cartoon characters.

Figure 2: Stylized Anime Cartoon Character Body Style Examples (Chaos Wiki, n.d.; My Hero Academia Wiki, n.d.)

Ectoplasm from My Hero Academia

Frieza 3rd form from Dragon Ball

Disney advocates for characters to be as stylized as possible which precludes the use of realistic characters. Another industry titan, Pixar, states that to ensure that the plot makes sense, the characters are likable, and the pictures are breath-taking, "only clever (and occasionally non-realistic) creative choices can be made" (Porter

& Susman, 2000, p. 29). Exaggeration and caricatures are preferred by two of the most well-known and renowned cartoon character design firms when making a successful film. This is a benefit for stylized characters because these approaches cannot be applied to realistic characters without changing their realism. Disney and Pixar now support stylized characters, and until something changes and the issues these studios have with realistic characters are uncovered and addressed, it is unlikely that they can abandon their successful policy of utilizing stylized characters in favor of realistic ones.

Another idea associated with stylized characters is that changes to finger motion might change the interpretation of an animated vignette, according to earlier research on the perception of ACCs (Hodgins et al., 2010). The essential point is, if a change in finger movement may alter the meaning of a vignette, what happens when exaggerated smiles or excessively wide eyes are used to create non-realistic humanoid characters? This is something to take into account while developing realistic people. This study of finger movements is comparable to how stylized figures might move their eyebrows. The exaggerated action of drooping eyebrows is something a realistic character cannot perform, so it could disrupt the meaning of the video clip if the character's eyebrows drooped. Therefore, it stands to reason that the inclusion of expressive body parts in stylized characters may help or interfere with the viewer's ability to perceive that emotion. It is impossible to say whether or not the exaggerated or extra body parts are even noticed, let alone if they help the emotion to be expressed, without comparing the two types of figures. There is a study named "Evaluating the emotional content of human motions on real and virtual characters" that contrasted various character designs and examined how viewers interpreted emotions. Six different animated characters were used: a wooden mannequin, a zombie, a toon character, and a motion-captured video of the actor portraying the emotion in both high and low resolutions. Both realistic and stylized characters are present here. Six emotions were captured, and the participants watched the videos in random order. The participants then gave their opinions by rating the feeling's intensity and selecting the appropriate emotion from a selection. The findings showed that captured body motion is excellent at portraying emotion and that a character's physical appearance has no bearing on how emotional motion is perceived (McDonnell et al., 2008). These findings suggest that there shouldn't be any distinction between how the two different character styles interpret body feelings. The uncanny valley, however, contends that there is a literary dilemma since the more realistic a figure becomes, the more eerie it seems. The issue with this study was that it ignored hands and facial features in favor of merely observing body motion. The authors discovered that as long as a realistic motion was used, a reaction of uncanny eeriness did not happen, even when a zombie character model was used, despite the descriptions from the participants saying that it was unpleasant. The scientists speculate that rather than the model's bodily movements, the eerie emotions may be brought on by the face and hand motions (McDonnell et al., 2008, p. 70). There may be a distinction in how cartoon characters are regarded depending

on their facial characteristics and other characteristics, and a study comparing these perceptions may reveal whether or not there is a difference.

Emotion is challenging to explain and tough to describe. The concept of emotion and a breakdown of how viewers experience emotion are given in the next section. The study using various character types found no differences in how people perceived how the body was moving, but they blurred out the faces and hands. The greatest emotional information is displayed on faces. Therefore, a facial expression is probably where a difference might be seen, and it should be investigated to see if character style affects how facial emotion is perceived. The next section is going to explain facial expressions of emotion.

Perception of Facial Emotion

The usual range of facial emotions includes joy, sorrow, surprise, fear, rage, and disgust. To research emotions, diverse facial features can be divided into categories. The areas include those around the lips, eyes, and brows. It should be emphasized that humans are adept at detecting subtle variations in facial motion, and the tiniest perception of an emotion's wrong or ominous motion can cause it to be perceived as such. Humans can also compile a detailed list of all the different facial expressions and their associated meanings. However, "it is still not assured that this facial emotion can be accurately recognized, even if a physically exact virtual human face imitates all spatial and temporal components of facial motion perfectly" (Griesser et al., 2007, p. 12). The industry hasn't yet come up with a name for the additional component that makes an emotion more than just the appropriate move.

There are three different sorts of signals that the face can send. According to Ekman and Friesen, the first is static, which comprises many features of the face that are more or less permanent, such as skin color, shape, and bone structure. The second signal is slow, which includes aging-related changes to the face like wrinkles. Rapid is the third signal, and it involves momentary changes in facial expression brought on by the contraction and extension of facial muscles (Ekman & Friesen, 1975). Most people associate emotion with a rapid signal, or the actual physical movement of the mouth to smile or frown. The viewer's ability to discern the emotion of another person or fictional character depends on all three of these signs.

Rapid signals appear to be the ones that are more likely to be animated wrongly when it comes to computer animation. The first two signals in the model are static and slow, leaving just one signal to be produced and subsequently received. To make the character convincing, it is necessary to understand how different character styles differ. When analyzing stylized figures, the topic of whether the slow and immobile facial signals affect how emotions are perceived is very important. Studying the likelihood that a character's physical appearance (the slow and static signals) affects how those feelings compare to those of other characters would aid designers make better decisions.

Facial behavior is measured and described through the facial action coding system (FACS). Ekman, Friesen, and Hager were responsible for the most recent revision (Ekman et al., 2002). For computer character animators, this approach is useful because it enables a trained observer to dissect an expression into the particular facial movements that make it up and assign it a numerical score that can be used to analyze its constituent parts. This knowledge can be used by an animator to produce the quick signals that make up a character's expression. These signals can be converted to both realistic and stylized characters, therefore while utilizing this method, the expression should always be the right one for the intended feeling. As the fast signals for a particular emotion should be the same independent of the character's look, this lends support to the hypothesis that changes in how emotions are perceived may be caused by a character's appearance. Understanding how to assess emotional perception and how to interpret the findings are both critical. Seven emotions were used across six distinct animation approaches in one study, which is highly significant in terms of the variables stated and how to measure the perception of emotion. The research described here aims to investigate if participants' perceptions of facial expressions are affected by the visual style of a cartoon character or human-like character (realistic versus stylized).

Each character style has benefits and drawbacks, but the research does not demonstrate how the character style affects how facial emotion is perceived. A study that compared the body movements of several realistic and stylized characters revealed no differences, however, that study ignored the fact that the face is where most emotional information is found. A study comparing the perception of facial emotion expression should be conducted because of the two stylized and realistic characters' dramatically different responses to the slow and static signals that make up facial emotions. This study investigates how cartoon characters are interpreted concerning their facial characteristics or personality traits. To create more popular cartoon characters, animation studios must first determine whether there is a difference and what the participants are observing differently for each style.

METHODOLOGY

Reading manga and anime faces requires a certain literacy. That's why it would be expected that certain groups of people who lack anime literacy couldn't perceive the anime right.

The research question of this study based on the aim of this article is:

RQ: Is there any confusion on the perception of ACCs depending on their visual traits and facial features for more general viewers who are not anime literate?

This question can include the character's head, body, eyes, nose, ears, and facial expression. To find an answer to this research question, qualitative descriptive research has been carried out with an inductive reasoning approach based on an

interpretive paradigm and a perception analysis. The researcher can have a deeper grasp of the subject being investigated through descriptive research. According to Maxwell & Mason (2012), the qualitative design enables the creation of new, "based hypotheses about the latter," and the identification of unexpected phenomena and influences. To better grasp new findings and correlations, qualitative research has an innate openness and flexibility that enables you to change your design and focus at any time (Maxwell & Mason, 2012, p. 22). With a qualitative research approach, the researcher has the freedom to question participants, "What do you see?" as opposed to, "Do you see?". The themes and variables that are being researched must be defined to conduct a quantitative study. This study has used variables from a system for assessing animated facial emotions from earlier research (Wallraven et al., 2008). Following this distinction, the impressions the characters left on themselves as viewers and the reasons for these impressions were discussed with the students. The goal of this research was to identify the perceptions of facial features or personality factors that contribute to this impression on participants. Content analysis has been used to categorize and describe participants' opinions in open-ended short-answer questions.

Participant Population and Measures

Two-stage research was conducted in this study. In the first stage, participants were reached through electronic surveys and asked to answer the research questions. Participants for this study ranged in age from 18 to 50 and were selected with a stratified sampling method from Arkin Creative Arts and Design University (ARUCAD) and online users with similar interests. The main idea behind these age categories to be selected was to understand if there is a difference between the perceptions of different age groups that's why ages are categorized with five-year gaps. In this way, it was possible to consist of both students and lecturers of the university. Besides that, because this university specializes in arts and design, it created a research environment to reach participants with design backgrounds. Furthermore, the Visual Communication Design and Digital Game Design departments have been the main source of the participants in the survey.

In the second stage, a focus group study was conducted on two groups of eleven and fourteen students, who were continuing their education in the Digital Game Design Department and taking the 2D Character Design course at the time the research was conducted. Focus group studies were held on March 6, 2023. In this research, first of all, the characters were shown to the students, and the students who knew the characters and the students who did not know the characters were divided into groups.

The survey included the anime series My Hero Academia and One Punch Man. The selection of both anime was based on the awareness that both of them include characters that would prompt the participants to contemplate their perception of the character and refrain from hastily forming conclusions. The characters chosen for the survey were Saitama from One Punch Man, Eijiro Kirishima from My Hero

Academia, Ectoplasm from My Hero Academia, and Garou from One Punch Man. Saitama is a character with a simple nature, but he exhibits a highly aggressive and menacing aura in certain scenes of the anime. Eijiro Kirishima is a student who possesses the ability to harden his skin, giving him a formidable appearance. Ectoplasm, a teacher, can duplicate himself and is often seen wearing a detective coat. He has a tall robotic figure with piercing white eyes and sharp teeth. Lastly, Garou is a muscular character skilled in martial arts, with sharp facial features that contribute to his dangerous appearance. The reason these four cartoon characters were chosen is because of the nature the characters possessed, (this nature can be their design or features the character had), characters two looked like bad or questionable characters but in reality, the character is a student who is a good hero. It was chosen like this to get a unique and original answer from the participants who were people who had no prior knowledge about the character or topic. When shown a character that looked like a villain because of their features the participants would use their prior knowledge about characters in general to determine their answer, seeing that the character had spiky red hair and sharp teeth would make them question how a hero would have such features but this opinion would depend on the participant's prior knowledge of what a hero is supposed to look like. The second cartoon character used in the survey was Eijiro Kirishima also known as Red Rebel, he is a sixteen-year-old student who can harden his body, when doing so his appearance changes dramatically and he looks sharper and more textured, giving him a very sinister and devious look. This appearance he has can cause some people to assume he is a bad character because he does not look like what a stereotypical hero would look like. For example, a person who grows up watching Superman, he/she would assume a hero is someone who wears bright colors, a cape and has smooth human-like features but when met with a character like Red Rebel, with this perception person would start to assume the opposite. The anime cartoon characters included in the study were mostly from anime series and are very well known (MyAnimeList, 2024; RiNNE, 2022). On the popular anime review website MyAnimeList (2024) One Punch Man is ranked at fourth place and My Hero Academia is ranked sixth place out of fifty top-ranked anime by popularity. In October 2015 One Punch Man was released and at the time was the most-watched anime series, it stayed at this position until January 2016 (RiNNE, 2022). MyAnimeList (2024) shows that One Punch Man has 3,188,035 members and My Hero Academia has 2,995,122 members. According to IMBd (2024b, 2024a). My Hero Academia has twenty-nine wins and forty-four nominations. On the other hand, One Punch Man: Wanpanman is a top-rated TV show #103 and it has three awards wins and nine nominations.

The participants may have seen the ACC before and can recall the circumstances and emotions because the ACC was picked from already-existing animated films and shows. To eliminate the risk of misinterpretations of anime cartoon characters that are known by participants, all of the survey responses were checked and seven participants' answers were removed from the survey to eliminate

bias. Ethical approval was obtained from the Ethics Committee of the Arkin University of Creative Arts and Design (2022-2023/001), and written informed consent was obtained from all participants. All participants were over 18 years old, had a background in graphic design from the undergraduate level, and had been taught to recognize design differences and the impact these differences can have. An electronic survey has been carried out on hundred and fifty-sixty participants via Google Forms between the dates 19 January- 09 September 2023. Only a hundred and forty-nine of them can be accepted as valid participants because seven of them know the characters.

The sequence of the cartoon characters was unpredictable and not done so on purpose. The perception of the cartoon figure as good, negative, or neutral was the first quality to be examined. The second step of the investigation involved asking what characteristics or traits led people to believe that a character was good, bad, or neutral. To filter the information and determine the basis for this assumption using this question. It would be quite evident what specific facial expression or characteristic was the cause of their thinking in this way, and it would provide me with the first evidence of what kind of facial feature or characteristic was causing participants to think in this manner. The third and last question was, "If they could modify one aspect of a cartoon character's appearance or personality, what would it be?" This query would let me know what sort of face characteristic or trait could be altered to influence the participant's perception of the cartoon character. These questions were asked for each of the four characters. The four characters that were in the survey were each subjected to these examinations. Based on their relevance, the survey's traits have been divided into various parts.

Table 1: Demographic Characteristics of Participants

Demographics	Study Group
Participants n (%)	149 (100)
Age Categories n (%)	
	18-20 35 (23.5)
	21-25 57 (38.3)
	26-30 24 (16.1)
	31-35 11 (7.4)
	36-40 11 (7.4)
	41-45 5 (3.3)
	46-50 6 (4.0)
Gender n (%)	
	Female 69 (46.3)
	Male 76 (51)
	Other 4 (2.7)

The total number of participants was one hundred and forty-nine with sixty-nine males, seventy-six females, and four others. The respondents who were between the ages of twenty-one and twenty-five showed the greatest interest in the survey. With the age group between eighteen and twenty coming in second.

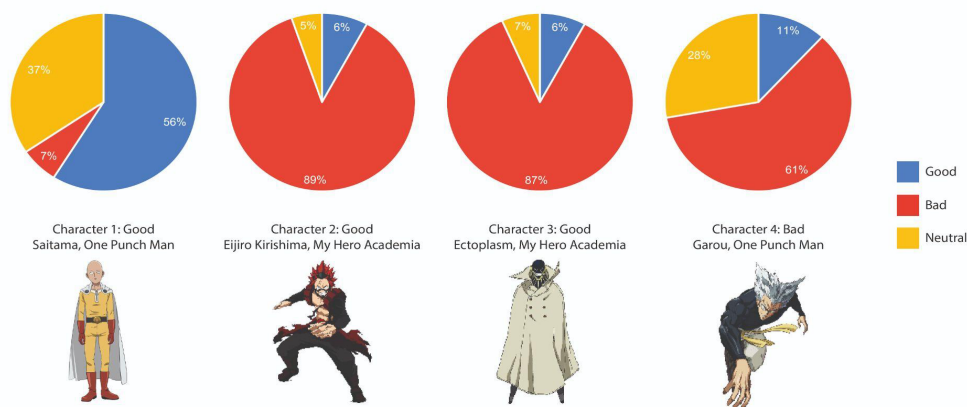
RESULTS AND DISCUSSION

Within the scope of the research, each character was shown to the respondents separately and asked, "Is this character good or bad? Among the three options, respondents marked "Good, Neutral, Bad" as the most appropriate to their opinion. The following pie charts were created according to the research findings.

Table 2: Characteristic Details of ACCs

Character Number	Name of The Anime Series	Name of The Anime	Characteristic Traits	ACC's Style
Character 1	One Punch Man	Saitama	Good	Realistic
Character 2	My Hero Academia	Eijiro Kirishima	Good	Realistic
Character 3	My Hero Academia	Ectoplasm	Good	Stylized
Character 4	One Punch Man	Garou	Bad	Stylized

Graph 1: Do You Think These Characters Are Good Or Bad?

From Characters 1, 2, and 3 ACCs are all good in their movies/shows except character 4. Despite their real roles in animated movies/shows except Character 1, none of the above characters were identified rightly by the participants. In Character I, 56% (n=84) of participants said that it is good, 37% (n=55) of participants stayed neutral on his character appearance and only 7% (n=10) believed that he is bad.

Character 2 is good however 89% (n=132) participants said that he is bad, only 6% (n=9) of participants said he is good and 5% (n=8) said neutral. Character 3 is also good, similar to Character 2, 87% (n=130) participants said that this character is bad with 6% (n=9) saying that he is good and 7% (n=10) staying neutral. Character 4 is bad and 61% (n=91) of participants found him bad, 28% (n=41) participants stayed neutral in response and 11% (n=17) found him good. It is much more related to “cognitive bias”, implying an implicit prejudice within the individual (Hinton, 2017, p. 1). It is important to remember here; that these participants are not familiar with anime literacy.

Table 3 displays the results for question two from the survey for all of the four characters, which is are there any specific features or traits that make you think this way? The answers to this question were given in short answers so some answers had multiple opinions. The table created with the content analysis method and categorization of the features has been done according to the common themes in all responses.

Table 3: Specific Features Or Traits Of Characters That Make Participants Think In This Way

Character Traits	Character 1	Character 2	Character 3	Character 4	Total n (%)
Facial Features	45	93	96	76	310 (43.5)
Clothing	23	5	39	1	68 (9.6)
Facial Expression	22	10	7	12	51 (7.2)
Body Expression	12	6	11	15	44 (6.2)
Clothing Color	26	2	7	4	39 (5.5)
Texture	3	31	3	1	38 (5.3)
Hair	10	3	-	24	37 (5.2)
Eye Color	-	24	-	13	37 (5.2)
Face Shape	7	6	5	13	31 (4.4)
Body Color	9	-	17	1	27 (3.8)
Hair Color	-	7	-	6	13 (1.8)
Body Shape	7	-	-	4	11 (1.5)
Body Features	-	-	-	6	6 (0.8)
Total	164	187	185	176	712 (100)

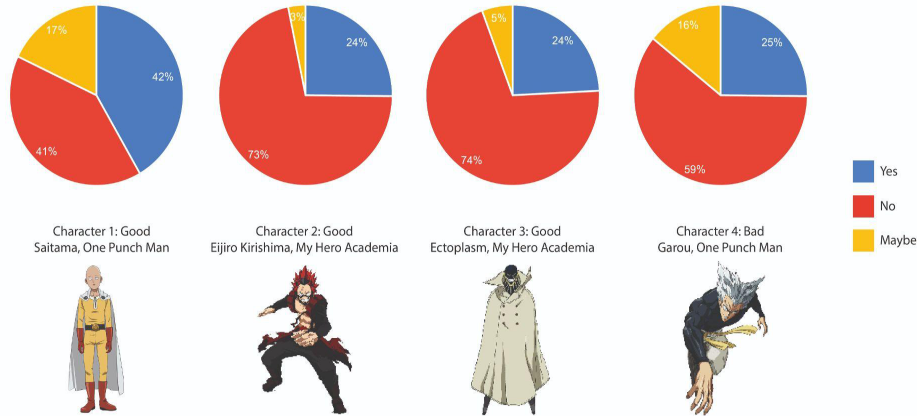
As it is seen in Table 3 the most important feature is facial features (43.5%, n=310) which have been identified by participants. It has been determined that the visual element that affects the participants of the research in deciding whether anime

characters are good or bad characters is by far the facial features. This means that eye shape, tooth shape, and facial features are generally factors that affect people's perception at first glance. Second is clothing (9.6%, n=68). According to Table 3, especially Character 1's and Character 3's clothes affect participants' answers. Although Character 1 is in realistic ACCs style, his clothing seems heroic with a cloak. In addition to that, Character 3's clothing affects more than one-fourth (39/149) of participants who evaluated Character 3 based on characteristic traits. The third place is taken by facial expression (7.2%, n=51). Especially Character 1 was impressive in this trait. The fourth important aspect in features has been detected as body expression (6.2%, n=44). The fifth effective feature is clothing color (5.5%, n=39). Another hidden result in Table 3 is color. Clothing, eye, body, and hair colors affect participants' perception of ACCs as good or bad. Mainly Character 2 affects participants' answers to these character traits. These results provide animators and designers of cartoon characters with the knowledge they need to improve their creative decisions and increase the impact of their characters. These findings can help animators and character designers determine what types of facial characteristics or traits to use by demonstrating any variations in how people perceive certain qualities and features of cartoon characters.

Visual Traits and/ or Facial Features Affect Audiences' Perception

Figure 4 shows the results for this question: "If you could remove a facial feature or visual trait from this character, would it change your mind?"

Graph 2: Features or Traits Effects On Audiences’ Perception

Table 4: Characteristic Details Of ACCs

Character Number	Yes n (%)	May Be n (%)	No n (%)
Character 1	62 (42)	26 (17)	61 (41)
Character 2	35 (24)	5 (3)	109 (73)
Character 3	31 (21)	8 (5)	110 (7)
Character 4	88 (59)	24 (16)	37 (25)

Table 4 shows that if the general appearance of Characters 1, 2 and 3 doesn’t change, the perception of participants mostly won’t change, and all of these characters are good in reality. Only Character 4 is expected to have a change in perception which is bad in reality. The main characteristic that affects participant perception is facial features. Some short answers of participants help to understand how the perception of audiences has been affected by this question:

Are there any specific features or traits that make you think the character is good or bad?

Good Characteristic Features in the Perception of Participants

According to Graph 1, only Character 1 seems good to participants. Some comments on good option selection are below:

- “Roundhead” (P42, 18-20 Age Categories, Male)
- “Soft simple face with skinny body” (P11, 21-25 Age Categories, Male)
- “Wearing a superhero outfit” (P155, 36-40 Age Categories, Male)

“Smooth, non-intimidating facial features, vibrant colors” (P154, 18-20 Age Categories, Male)

“His eyes, outfit color, and expression seem to be silly or good” (P144, 31-35 Age Categories, Female)

“Straight brows, neotenic features” (P136, 26-30 Age Categories, Female)

“Round face and warm color scheme” (P131, 18-20 Age Categories, Female)

“Facial expression and stance” (P126, 21-25 Age Categories, Female)

Bad Characteristic Features in Perception of Participants

The other characters are detected as bad characters despite two of them being good in reality. Some comments for good characters (Characters 2 and 3) which have been selected as bad are below:

Character 2

“It looks scary/ ugly which usually means bad” (P144, 31-35 Age Categories, Female)

“Character teeth, eyes, and ‘crackly’ facial features” (P140, 18-20 Age Categories, Male)

“Lots of scars in his face and the classic shark teeth of villains” (P11, 21-25 Age Categories, Male)

“Visible sharp teeth, small rhombic irises, skewed elongated eyes” (P20, 21-25 Age Categories, Male)

“He looks bad, red eyes, scars etc.” (P26, 18-20 Age Categories, Other)

“Sharp aggressive face line” (P33, 18-20 Age Categories, Male)

“Angry look, monstrous appearance” (P41, 21-25 Age Categories, Male)

“Eye shape/ expression, and inhuman looking teeth and skin” (P51, 26-30 Age Categories, Male)

Character 3

“Sharp teeth, mask-like face” (P59, 21-25 Age Categories, Female)

“Dark colors, sharp teeth, sharp lines, shrouded” (P67, 31-35 Age Categories, Female)

“Sharp teeth. Lack of pupils” (P73, 21-25 Age Categories, Female)

“Hooded look. Psychotic smile” (P74, 36-40 Age Categories, Male)

“Creepy smile/exposed teeth are unnerving, wearing a coat usually indicates having something to hide. Necklines/ “hinges” on the side of the face imply robotic/inhuman characteristics” (P82, 21-25 Age Categories, Male)

“Creepy trench coat, darkness in the face, metal looking features, non-human, eye shape is slanted in a scary way, creepy smile, everything” (P89, 31-25 Age Categories, Female)

As seen in the short answers of participants, a lack of anime literacy leads them to read characters' shapes, features, and colors according to their general perception. The stereotype concept should be mentioned at this point. According to the Oxford Dictionary stereotype is “a set idea that people have about what someone or something is like, especially an idea that is wrong” (Oxford Dictionary, n.d.). As a result, popular stereotypes about features or traits of being good or bad have led participants to think of characters' personalities as good or bad.

Focus Group Results

When two focus groups with a total of twenty-five Digital Game Design students were carried out, it was detected that 75% of them knew these ACCs. It shows that they had prior perception knowledge to identify characters.

For Character 1 they instantly knew the character was good but when asked to imagine they didn't know the character and what features would make them think he was good, they stated that it was because the character was bald and he did not seem serious, they also added that the color of their clothing affected their perception. When asked what would change their mind about the character being good, they said that if he had hair and different colors they would have assumed that he is bad. For Character 2 they also said he was good as they knew the character but again when asked to imagine they don't know the character they said that the character's sharp texture, clothing color, and eye color would make them assume he is bad. They said if the character had a software texture and brighter colors they might have assumed he was good. For Character 3 some assumed the character was good and some assumed he was bad, the ones that assumed he was bad said it was due to his facial and body features as well as his body color. Those who knew the character also said that if they didn't know the character, they would assume he is bad because of the facial and body features and body color. For Character 4 most of the students knew who it was so they knew it was bad. The reason they thought it was bad was because of the character's body shape, hair color, facial and body expression. They said that if the character had a more normal expressive face they would assume that he is good.

CONCLUSION

This study's main objective was to understand how people interpret cartoon characters with their visual traits and/or facial features. This study adjusted the survey research analysis to better determine whether participants' perceptions of them were influenced by their personalities or facial features. The chosen cartoon characters have the appearance and attitude to convey the sentiment realistically. The

data gathered from the poll shows that most people make character assumptions based solely on facial expressions or other physical characteristics. People assumed the first character was good due to its rounded edges, the second character was bad due to the sharpness of the character's body, the third character was bad due to the unusually dark appearance of his or her coat, and the third character was assumed to be bad due to its posture and overall dark characteristics. Here, we can observe how people have made assumptions based on the shape, facial expression, colors, and posture of the character. As the participant did not know who the characters were and made assumptions based just on their appearance, their lack of anime literacy can also be a significant component that can be acknowledged as a cause for misinterpretations. All other characters included in the survey were good, except for character four, and just one of the four characters was bad. The findings from the focus group indicate that individuals tend to acquire literacy in a specific field gradually over time if they have a personal interest in that topic. ACCs, or areas of personal interest for Digital Game Students, often result in the development of anime literacy, regardless of their familiarity with Japanese pop culture. Additionally, there is a slight difference between Western and Eastern animation or character design and this difference is just the lack of detail, Western animation tends to have less detail on characters or backgrounds but with Eastern Animation it is the opposite. Most details in Eastern Animation are done over the top, so a character or background designed by Eastern designers is a lot more details compared to Western designers, there can be a separate research done on this topic specifically, that talks about the differences between Eastern and Western digital character design. The main limitation of this study is there may be cases where perception differs from culture to culture. For example, the meanings attributed to colors and the impression created by the use of these colors in anime characters may differ from culture to culture. The relationship between 'personal features or visual traits' and 'perception and culture' are seen as issues worth examining in further research. Another important aspect that must be viewed is the 'voice acting' for each character and how this feature is also perceived by the audience as the voice of the character is also a strong force for how a person will perceive that character, examples of this can be the character All Mighty from the anime, this character has two body types one skinny weak body and a massive bulky body. People would assume that this character has a weak pitch voice but in reality, he has a very deep heroic voice that motivates people when he speaks. The language used for the voice acting is also an important choice, most anime characters' original voices are Japanese but dubbed versions of these characters are also available if the studio that animated the anime show wants it.

This study can be My Hero Academia (Plus Ultra, 2021) used as a basis for future investigations into how a person perceives ACC. It would also be a helpful tool for gathering information on how various groups perceive cartoon characters in various contexts. When comparing various cartoon character styles, for instance, do people from Japan and those from the United Kingdom each perceive emotion

differently? This study is very flexible as a model for similar studies in the future because it might be used by many other groups as well.

Overall, the knowledge base that researchers, animators, and character designers have access to is going to be enhanced by this study. It can then assist with the perspective of cartoon characters as a whole.

Author's Contribution and Declaration of Conflict of Interest: The author declares that this study is a two-author article, and the contributions of the authors are equal. The authors also declare that there is no conflict of interest.

REFERENCES

Arshad, M. R. Bin, & Kim, H.-Y. (2020). Exploring visual perception and character appearances in Malaysian animated film characters: A cinematic empathy among Malaysian animation audiences. *The Korean Journal of Animation*, 16 (2), 120–137. <https://doi.org/10.51467/asko.2020.06.16.2.120>

Bates, J. (1994). The role of emotion in believable agents. *Communications of the ACM*, 37 (7), 122–125. <https://doi.org/10.1145/176789.176803>

Brenner, R. E. (2007). *Understanding manga and anime*. Libraries Unlimited, The Greenwood Publishing Group, Inc.

Bryce, M., Barber, C., Kelly, J., Kunwar, S. & Plumb, A. (2010). Manga and anime: Fluidity and hybridity in global imagery. *Electronic Journal of Contemporary Japanese Studies*. (1)

Chaos Wiki. (n.d.). *Frieza (3rd form)*. [https://chaostic.fandom.com/wiki/Frieza\(3rd_form\)](https://chaostic.fandom.com/wiki/Frieza(3rd_form))

Dictionary.com. (n.d.). *Definition of animation*. <https://www.dictionary.com/browse/animation>.

Donovan, M. (2008). Analyzing the appeal of manga: Teaching information literacy skills through Japanese popular culture. *Education About Asia: Online Archives*, 13(3). <https://www.asianstudies.org/publications/ea/archives/analyzing-the-appeal-of-manga-teaching-information-literacy-skills-through-japanese-popular-culture/>

Dragon Ball Wiki. (2024a). *Goku*. <https://dragonball.fandom.com/wiki/Goku>

Dragon Ball Wiki. (2024b). *Vegeta*. <https://dragonball.fandom.com/wiki/Vegeta>

Ekman, P., & Friesen, W. V. (1975). *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial expressions*. Prentice-Hall.

Ekman, P., Friesen, W. V., & Hager, J. C. (2002). Facial action coding system. Manual and investigator's guide. In P. Ekman, W. V. Friesen, & J. C. Hager (Eds.), *Encyclopedia of multimedia technology and networking*. Research Nexus.

Elad, B. (2023, December 3). *Anime statistics and facts by revenue, country, rating, market size and demographic*. Enterprise Apps today. https://www.enterpriseappstoday.com/stats/anime-statistics.html?utm_content=cmp-true

Ge, C., & Chen, D. (2023). How does the character's visual design help convey the character's background in Genshin Impact? [Bachelor Thesis]. Uppsala Universitet.

Griesser, R. T., Cunningham, D. W., Wallraven, C., & Bühlhoff, H. H. (2007). Psychophysical investigation of facial expressions using computer animated faces. In *Proceedings of the 4th Symposium on Applied Perception in Graphics and Visualization*. <https://doi.org/10.1145/1272582.1272585>

Heroes Wiki. (n.d.-a). *Ash Ketchum*. https://hero.fandom.com/wiki/Ash_Ketchum

Heroes Wiki. (n.d.-b). *Naruto Uzumaki*. https://hero.fandom.com/wiki/Naruto_Uzumaki

Hey Arnold Wiki. (2024). *Arnold Shortman*. https://heyarnold.fandom.com/wiki/Arnold_Shortman

Hinton, P. (2017). Implicit stereotypes and the predictive brain: cognition and culture in "biased" person perception. *Palgrave Communications*, 3(1). <https://doi.org/10.1057/palcomms.2017.86>

Hodgins, J., Jörg, S., O'Sullivan, C., Park, S. Il, & Mahler, M. (2010). The saliency of anomalies in animated human characters. *ACM Transactions on Applied Perception*, 7(4), 1–14. <https://doi.org/10.1145/1823738.1823740>

IMBd. (2024a). *My Hero Academia*. https://www.imdb.com/title/tt5626028/?ref_=ttawd_ov

IMBd. (2024b). *One Punch Man: Wanpanman*. <https://www.imdb.com/title/tt4508902/>

Johnston, O., & Thomas, F. (1984). *Disney animation: The illusion of life*. Abbeville Press.

Lasseter, D. (2021). Representation and participation in anime [PhD, Georgia State University]. <https://doi.org/10.57709/24252196>

Lasseter, J. (1987). Principles of Traditional Animation Applied to 3D Computer Animation. In *Proceedings of the 14th annual conference on Computer*

graphics and interactive techniques (SIGGRAPH '87). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA. <https://doi.org/10.1145/37401.37407>

Maestri, G. (2006). *Digital character animation 3*. New Riders.

Mauro, R., & Kubovy, M. (1992). Caricature and face recognition. *Memory & Cognition*, 20 (4), 433–440. <https://doi.org/10.3758/BF03210927>

Maxwell, J. A., & Mason, G. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach*. SAGE Publications, Inc.

McDonnell, R., Jörg, S., McHugh, J., Newell, F., & O'Sullivan, C. (2008). Evaluating the emotional content of human motions on real and virtual characters. *Proceedings of the 5th Symposium on Applied Perception in Graphics and Visualization*. <https://doi.org/10.1145/1394281.1394294>

Mori, M. (1970). The uncanny valley. *Energy*, 33–35.

Mori, M. (2012, June). The uncanny valley: The original essay by Masahiro Mori. *IEEE Robotics & Automation Magazine*. <https://spectrum.ieee.org/the-uncanny-valley>

My Hero Academia Wiki. (n.d.). *Ectoplasm*. <https://myheroacademia.fandom.com/wiki/Ectoplasm>

MyAnimeList. (2024, March 8). *Top anime by popularity*. <https://myanimelist.net/topanime.php?limit=2024>

Nunez, D. (2004). How is presence in non-immersive, non-realistic virtual environments possible? *Afrigraph '04: Proceedings of the 3rd International Conference on Computer Graphics, Virtual Reality, Visualisation and Interaction in Africa*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA <https://doi.org/10.1145/1029949.102996>

Plus Ultra. (2021, March 18). *All Might Plus Ultra in 5 languages*. <https://www.youtube.com/watch?v=K5SNc8eIxOY>

Porter, T., & Susman, G. (2000). On site: Creating lifelike characters in Pixar movies. *Communications of the ACM*, 43 (1), 25. <https://doi.org/10.1145/323830.323839>

Rich. (2015, July 1). *Anime's great deception – The difference between anime and cartoons.* *Tofugu*. <https://www.tofugu.com/japan/anime-vs-cartoons/>.

RiNNE. (2022, November 18). *Most popular anime (2004 - 2022) *with boss music**. <https://www.youtube.com/watch?v=SaxigvTY6rU>

Seyama, I., & Nagayama, R. S. (2007). The uncanny valley: Effect of realism on the impression of artificial human faces. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 16 (4): 337–351. <https://doi.org/10.1162/pres.16.4.337>

Steele, C. (2022). Exploring Japanese anime and its impact on character design in US animation. [Masters, Drexel University].

Takagi, H., & Terada, K. (2021). The effect of anime character's facial expressions and eye blinking on donation behavior. *Scientific Reports*, 11 (1). <https://doi.org/10.1038/s41598-021-87827-2>

Technavio (2024, Feb). Manga Market Analysis APAC, Europe, North America, South America, Middle East and Africa - US, Japan, China, South Korea, France - Size and Forecast 2024-2028. <https://www.technavio.com/report/manga-market-industry-analysis>

Thomas, F., & Johnston, O. (1981). *Disney animation: The illusion of life*. Abbeville Press.

Wages, R., Grünvogel, S.M., Grützmacher, B. (2004). How Realistic is Realism? Considerations on the Aesthetics of Computer Games. In: Rauterberg, M. (eds) *Entertainment Computing – ICEC 2004*. Lecture Notes in Computer Science, vol 3166. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-28643-1_28.

Wallraven, C., Breidt, M., Cunningham, D. W., & BüLthoff, H. H. (2008). Evaluating the perceptual realism of animated facial expressions. *ACM Transactions on Applied Perception*, 4 (4), 1–20. <https://doi.org/10.1145/1278760.1278764>

Zanello, Z. R., (2021). *What Is Medium Mean in Art?* Kooness. <https://www.kooness.com/posts/magazine/what-does-medium-mean-in-art>.

Yayın Geliş Tarihi: 09.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1513349>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 109-139
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÖLÜM KARŞISINDA VE SEMBOLİK ÖLÜMSÜZLÜK ARAYIŞINDA ERKEKLİK: DEHŞET YÖNETİM KURAMI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Gizem ÇELİK ÖZKAN*

Öz¹

Ölüm, insan yaşamının bir parçası olarak küçük yaşlardan itibaren farkındalığı kazanılan kimi zaman korku kimi zaman zorunlu ve sağlıklı bir kabul edişle içselleştirilen bir gerçektir. Dehşet Yönetim Kuramı (DYK), ölümün kaçınılmaz ve öngörülemez olmasının insanlarda psikolojik çatışma yarattığını ve bu çatışmanın sebep olduğu korku ile baş edebilmek adına sembolik de olsa ölümsüzlüğe ulaşılmaya çalışıldığını öne süren bir yaklaşımdır. Araştırmalar, ölümlülüğün belirginliği uyarıldığında cinsiyetler arası kimi farklılıkların olduğunu göstermektedir. Bu durum, erkekliklerin ölüm karşısındaki tutumlarını ve sembolik ölümsüzlük arayışında başvurdukları mekanizmaların neler olduğu konusunda bir merak uyandırmaktadır. Özellikle hegemonik erkeklik tanımlaması dahilinde sıklıkla vurgulanan özellikler dolayısıyla erkekliğin ispatlanması ya da kazanılan erkekliğin kaybedilmemesi adına riskli eylemlerde bulunulabilmektedir. Bu, bir yönüyle erkekliğin ispatı veya kaybedilme korkusunu içinde barındırırken bir yönüyle de erkeklerin (özellikle hegemonik ve bir yönüyle suç ortağı) üstesinden gelmeye çalıştıkları korkularıdır. Bu çalışmada DYK çerçevesinde erkekliklerin ölüm karşısındaki tutumları, konuyla bağlantılı ulusal ve uluslararası güncel literatür bilgileri ışığında değerlendirilmiş ve yazarın toplumsal cinsiyet ve eleştirel erkeklik çalışmaları odağındaki geçmiş çalışmalarında geliştirdiği görüşlerine dayalı analizlerle ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada ölüm, DYK bileşenleri çerçevesinde iki anlamda ele alınmaktadır. İlki bildiğimiz gerçek anlamda yaşamsal fonksiyonların bütünüyle son bulması, ikincisi ise eril toplumsal yapı tarafından kurgulanan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı erkeklik rollerinin yerine getirilememesi ya da “yeterince” yerine getirilmemesi sonrası toplumsal hayatta yaşanan “erkeklik kaybı”nın neden olduğu metaforik ölüm halidir. Amaç, biyolojik ölüm karşısında erkeklerin nasıl bir tutum izlediğine dair genel bir çerçeve sunabilmek ve daha özeldir ölüm karşısında

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çelik Özkan, G. (2025). Ölüm karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında erkeklik: dehşet yönetim kuramı açısından bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 109-139.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, dr.gizemcelik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6775-0525.

¹ Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

erkeğin sembolik olarak hayatta kalma isteği ile toplumsal gerçeklik içinde erkekliğinin de hayatta kalma zorunluluğu arasında yaşadığı karmaşayı gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölümlülük, Ölüm korkusu, Erkeklik, Dehşet Yönetim Kuramı.

MASCULINITY IN THE FACE OF DEATH AND THE QUEST FOR SYMBOLIC IMMORTALITY: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF TERROR MANAGEMENT THEORY

Abstract

Death is a reality that is internalized with sometimes fear and sometimes obligatory and healthy acceptance, as a part of human life that is gained awareness from an early age. Terror Management Theory (TMT) is an approach that suggests that the inevitability and unpredictability of death creates psychological conflict in humans and that they try to reach immortality, even if symbolic, in order to cope with the fear caused by this conflict. The researches show that there are some gender differences when mortality salience is triggered. This situation arouses curiosity about the attitudes of masculinities towards death and the mechanisms they resort to in their symbolic immortality quest. In this study, the attitudes of masculinities towards death within the framework of TMT are evaluated in the light of current national and international literature on the subject and analyzed based on the author's views developed in her past studies on gender and critical masculinity studies. In addition, in the study, death is analyzed in two senses within the framework of TMT components. The first one is the complete cessation of vital functions in the real sense that we know, and the second one is the state of metaphorical death caused by the 'loss of masculinity' experienced in social life after the inability or 'insufficient' fulfilment of masculinity roles based on gender inequality constructed by the masculine social structure. The aim is to present a general framework on how men behave in the face of biological death, and more specifically to reveal the confusion between the man's desire to survive symbolically in the face of death and the necessity of his masculinity to survive in social reality.

Keywords: Death, Mortality, Fear of Death, Masculinity, Terror Management Theory.

GİRİŞ

Ölüm farkındalığının farklı nüfus ve yaş grupları üzerinde farklı düzeylerde deneyimlendiğini söylemek mümkündür. Örneğin iş kazası sonucu yaşamını yitirenlerin sayıca yoğun olduğu bir işyerinde çalışanların ölüm farkındalığı, ölüm riski görece az olan iş kollarında çalışanlara göre daha yüksek olabilir. Benzer bir şekilde dördüncü evre kanser teşhisi almış bir hastanın ölüm farkındalığının, soğuk algınlığı tanısı almış bir bireyin geçirmiş olduğu hastalık sonucu ölümle yüzleşme ihtimalinden daha yüksek olabileceği söylenebilir.

DYK, insanların doğuştan bir ölüm korkusuna sahip olduğunu ve ölümleri belirgin hale geldiğinde (ölümlülük belirginliği), korkularını hafifletmenin bir yolu olarak dünya görüşlerine tutunduklarını öne sürmektedir (Arrowood & Cox, 2020). Juhl ve Routledge'a (2016, s. 99) göre ölüme ilişkin bu akut farkındalık, korkunç kaygıya neden olma ve psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir çünkü bu, evrimsel olarak kök salmış hayatta kalma motivasyonu ile çelişmektedir.

Bu bağlamda DYK'nın, tüm insan grupları açısından deneyimlenen ölüm farkındalığı ve bunun bir sonucu olarak geliştirilen savunma mekanizmalarının nasıl işlediği konusunda açıklamalarda bulunduğu söylenebilir. Konuya toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, kadınların ölüm anksiyete düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu bildirilmektedir (Dattel & Neimeyer, 1990). Bu değerlendirme, kadın cinayetleri ve kadına yönelik yaygın şiddet oranları düşünüldüğünde anlamlı gelebilir. Ancak bu çalışma odağında merak uyandıran nokta, erkeklerin ölüm karşısında nasıl bir tutum izledikleri ve sembolik ölümsüzlük arayışlarındaki ipuçlarının neler olduğudur.

Ölümlülüğün belirginliği, ölüm farkındalığı, kültürel inançlar ve kültürel dünya görüşü, varoluşsal kaygı ve korku, ölümsüzlük çabası, sembolik ölümsüzlük, benlik saygısı, servet ve miras oluşturma, kültürel semboller, yaşamın anlamı, iç grup ideolojilerine sıkı sıkıya bağlılık, kaygıyı tamponlama, bireysel başarıları artırma, süreklilik, kalıcılık gibi kavramlar DYK çerçevesinde ele alınan ve açıklanan kavramlardır. Çalışmanın odağı çerçevesinde yeri geldiğinde bu kavramlara dair atıflar ve tanımlamalar yapılmaktadır.

20. yüzyılın sonlarında ataerki ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik yapılan feminist eleştirilere bir yanıt olarak ortaya çıkan eleştirel erkeklik çalışmalarının, disiplinler arası bir alan olarak erkekliğin değişken yapısına vurgu yaparken erkeklerin ve erkekliklerin sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik yönlerini incelediği görülmektedir. Bu çalışmada, kültürel bir kimlik inşası ve eril toplumsal yapının aktörleri olarak erkeklerin maskülen kimliklerinin inşası ve sürdürülmesinde ölüm belirginliği karşısında geliştirdikleri stratejiler ve bu stratejilerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini nasıl körüklediği konusu DYK bileşenleri çerçevesinde ele alınmış ve literatürdeki ulusal ve uluslararası çalışmalar ışığında kuramsal bir değerlendirme sunulması amaçlanmıştır. Analizin odağını daraltmak ve daha derinlemesine bir değerlendirme sunabilmek adına şu sınırlandırmalara başvurulmuştur;

1. DYK çerçevesinde ele alınan ölüm hem biyolojik hem metaforik anlamda tanımlanmış ancak biyolojik anlamdaki ölüm herhangi bir erkeklik tipi sınırlamasına başvurulmadan, literatürde konuyla ilgili yapılmış araştırma sonuçlarının analizi şeklinde ele alınmıştır. Metaforik anlamdaki ölüm ise özelde hegemonik erkekliğin -ve bir yönüyle suç ortağı erkekliğin- başlı başına bir var oluş mücadelesi olarak değerlendirilerek erkekliğin korunması ve sürdürülmesi gereken bir olgu olduğu kabulü ve kaybedilmesi halinde gerçekleşecek erkeklik ölümü metaforu üzerinden

tartışmaya açılmıştır. Son olarak ister biyolojik ister metaforik ölüm halinden bahsediliyor olsun, sürdürülen baş etme yöntemleri sembolik ölümsüzlük arayışına dair çabaları ifade etmektedir. Çünkü ölümlü bir varlık olan insana dair gerçek anlamda bir ölümsüzlük olgusundan bahsetmek mümkün değildir.

2. DYK'nın, farklı nüfus gruplarıyla gerçekleştirilen araştırmalara konu olan bir kuram olarak çok sayıda çalışmaya ve bu anlamda kapsamlı bir literatüre sahip olduğu belirtilebilir. Çalışma özelinde ele alınan konu odağındaki analizlere zemin oluşturabilmesi ve yazarın geliştirdiği tartışmanın bilimsel içerikte değerlendirilmesi adına DYK'nın ne olduğuna ve tanımlanan baş etme mekanizmalarına ilişkin literatür bilgileri doğrultusunda genel bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır. Ayrıca ölüm karşısında erkeğin tavrı ve erkeklerin ölüm oranlarına ilişkin genel bir değerlendirme sunulurken ölümün kadın erkek düzleminde karşılaştırılması sınırlı tutulmuştur.

3. Benzer şekilde kapsamlı bir alan olan “erkeklikler”, alana ilişkin genel bir kavrayış oluşturabilmek amacıyla genel bir çerçevede tanımlanmaya çalışılmış ancak çalışma özelinde DYK bileşenlerine ait açılımlar – ilk maddede de ifade edildiği gibi, özellikle sembolik ölümsüzlük arayışı çerçevesinde– hegemonik erkeklik ve suç ortağı erkeklik odağında ele alınmıştır.

4. Metaforik ölüm karşısındaki sembolik ölümsüzlük arayışı çerçevesinde hegemonik erkeklik ve suç ortağı erkekliğin DYK bileşenleri bağlamındaki analizi, yazarın Türkiye örneklemindeki önceki toplumsal cinsiyet ve erkeklik çalışmalarından elde ettiği gözlemler ve değerlendirmelere dayalı boyutlarda tartışmaya açılmıştır. Bu anlamda çalışmanın, ulusal literatürde ele alınmamış olan DYK ve erkeklik ilişkisine dair bir bakış açısı sunması ve gelecekteki çalışmalara yol gösterici olabilmesi amaçlanmıştır.

Makale içeriğine dair kavramsal çerçeve sunması açısından ilerleyen satırlarda “erkeklikler ve ölüm korkusu: çalışmaya özgü kavramsal ve yaklaşıma dayalı açılım” başlığı altında ayrıntılı açıklama da sunulmaktadır.

ERKEKLİK VE ERKEKLİKLER

Disiplinler arası bir alan olarak erkeklik çalışmalarının daha doğru bir ifadeyle eleştirel erkeklik incelemeleri/çalışmalarının, ataerkiye ve yarattığı eşitsiz toplumsal yapıya yönelik geliştirilmiş feminist eleştirilerin bir sonucu olarak 20. Yüzyılın sonlarında ivme kazanmış olduğu söylenebilir. Uluslararası literatürde 1970'lerin sonlarında başlayan tartışmaların (Barutçu, 2013, s. 10) Türkiye’de 2000’lerin başında yapılmaya başlandığı (Bozok, 2019, s. 204); erkeklerin ve erkekliklerin psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini inceleyen bu alana yönelik çalışmaların sayısının son yıllarda arttığı belirtilebilir.

Erkeklerin sosyal yaşamlarını, kültürel beklentilerini, gelecek planlarını, düşünce yapılarını, davranış norm ve tutumlarını, ürettikleri ve sürdürdükleri söylemleri ifade eden bir sosyal kavram olarak erkeklik, doğuştan edinilmiş bir hal değildir. “Erkeklik davranış ve değerlerinin biyolojik bir zorunluluktan kaynaklanan kültürel oluşumlar olarak değil, toplumsal bağlamlarda gerçekleşen iktidar örüntüleri içinde şekillenen farklı farklı sosyal tarzlar ve ‘inşa’lar olduğu kabulü” (Sancar, 2009, s. 29) ile düşünüldüğünde çok sayıda “farklı davranış, hal, duruş, pratik içeren bir yelpazede hangi kriterlere dayanarak ve hangi noktaların temel kabul edilerek” bir erkeklik tanımlaması yapılacağı son derece belirsizdir. Bu anlamda erkeklik kavramının çok yönlü olduğu ve çeşitli açılardan incelenmesi gerektiği söylenebilir. Bu çeşitliliğin nedeni; içinde bulunulan yer, zaman ve bağlama göre değişen erkekliğin sadece salt biyolojik ve fiziksel özellikleri değil aynı zamanda sosyal ve kültürel yapıları da kapsamından kaynaklanmasındır.

Erkeklik kavramı konusundaki önemli bir diğer husus, erkeklik kavramının, kültürel olarak tanımlanmış ve kısıtlayıcı erkeklik ideolojilerine bağlı kalma zorunluluğundan veya bunlardan sapmaktan kaynaklanan güç, tahakküm ve cinsiyet rolü çatışmasıyla ilişkilendirilmiş olmasıdır (O’Neil, 2008, s. 363, 364). Bunun anlamı, kazanılması ve sürdürülmesi gereken erkeklik halinin, toplum içindeki yaygın erkeklik kalıplarıyla uyumlu olması gerektiğidir: sürekli güçlü olmak, ailenin geçimini sağlamak, diğerlerini koruyup kollamak, risk alabilmek, saldırganlık vb. Erkekliğin bu değişken hali, erkekliğin kırılabilirliğini vurgulayarak, erkek cinsiyet rolüyle ilgili çok çeşitli erkek davranışlarını ve olgularını açıklamak için kullanılmaktadır (Vandellos & Bosson, 2013, s. 101).

Söz konusu değişen erkeklik halleri, farklı erkeklik çeşitlerinin tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Connell (2019) dört tip erkeklikten bahsetmektedir; hegemonik, suç ortağı (işbirlikçi), madun ve marjinal erkeklik. Hegemonik erkeklik, ataerkinin meşruluğu sorunsalına halihazırda verilmiş yanıtı somutlaştıran toplumsal cinsiyet pratiği düzenidir (Connell, 2019, s. 150). Başka bir ifadeyle, o zamanki toplumsal cinsiyet düzeni içinde “gerçek” bir erkek ya da oğlan olmanın ne anlama geldiği konusundaki en büyük etkiye ve otoriteye sahip olan baskın ve hükmeden bir erkeklik biçimidir (Newman vd., 2022). Bu haliyle “hegemonik erkeklik bir idealdir ve erkek olmanın en şerefli, en ‘el üstünde tutulan’ türüne” gönderme yapmaktadır (Sığın & Canatan, 2018, s. 167). Hegemonik erkeklik, az ya da çok, kadın olmadığı kadar eşcinsel de olmayan bir cinsiyet konumu olarak inşa edilmekte ve bunun, hegemonik erkeklik inşasının temel bir bileşeni olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (King vd., 2020). Diğer erkeklikler ise hegemonik erkekliğin sürdürülmesinde veya ona meydan okunmasında farklı özelliklere ve rollere sahiptir (Chaudhry & Amis, 2021).

Connell’ın tanımladığı bir diğer erkeklik, madun erkekliktir. Hegemonik erkeklik tanımlamaları dışında kalan ve simgesel olarak erkekliğin kadınsılıkla bulanıklaştırıldığı durumlarda -örnek vermek gerekirse, “pısrık, muhallebi çocuğu, döneke, çıtkırıldım, süt oğlanı, ana kuzusu, mülayim, korkak” gibi hakaret içerikli

söylemlerin üretildiği erkeklik halidir ve “eşcinsellik, hegemonik erkeklikten simgesel olarak dışlanan ne varsa bünyesinde barındırabilmektedir” (Connell, 2019, s. 153). Suç ortağı (işbirlikçi) erkeklik, hegemonyadan kazanç sağlayan, bu anlamda ataerkil yapının “nimetlerinden” yararlanan, aynı zamanda ataerkinin ön saflarında mücadele etmenin gerginliklerinden ve risklerinden uzak duran erkeklikleri tanımlamaktadır (Connell, 2019, s. 154). Hegemonik kalıpların bütün yönleriyle ve katı biçimde uygulanmasının zor olduğu ve bu kalıpları hayata geçirebilecek sınırlı sayıda erkeklik olduğu düşünüldüğünde, suç ortağı erkekliğin erkeklik türleri içinde belki de en yaygın olan tür olduğu söylenebilir. Son olarak marjinal erkeklik, “egemen ve madun sınıfların ya da etnik grupların erkeklikleri arasındaki ilişkilere atıfta bulunmakta ve hegemonik erkekliğin yetkilendirilmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır” (Connell, 2019, s. 156). Bu anlamda, hegemonik erkeklik kalıplarına sahip olduğu halde toplumsal konumlanış açısından baskın toplumsal sınıf ya da etnisiteye ait olmayan erkeklikler bu grupta değerlendirilmektedir.

Connell tarafından yapılan bu tanımlamaların yanı sıra, farklı erkekliklere dair tanımlamalar da yapılmıştır. Her biri kariyer ve ilişki bağlılığının farklı kombinasyonlarını temsil eden kariyerini ön planda tutan (careerist) erkeklik, girişimci (enterprising) erkeklik, saf bilimsel (114üre scientific) erkeklik ve aile odaklı ekmek kazanan (family-oriented breadwinning) erkeklik (O’Connor vd., 2015); küresel erkeklik çatı kavramı altında tarihsel ve jeopolitik bağlamların erkekliğin inşası üzerindeki etkisini yansıtacak şekilde fetih ve yerleşim (conquest and settlement) erkeklikleri, imparatorluğun (empire) erkeklikleri ve postkolonyalizm ve neoliberalizmin erkeklikleri (Reeser, 2020); hegemonik erkeklik ile pornografi tüketimi arasındaki ilişkiyi destekleyen ve dindar erkeklerin pornografiden kaçınmalarını erkeksi bir başarı olarak çerçevelemelerine olanak tanıyan melez bir tür olarak ıslah eden (redemptive) erkeklik (Burke & Haltom, 2020). Ayrıca erkekliğin ne anlama geldiğinin tanımı kültürden kültüre farklılık gösterdiğinden (Wong vd., 2012), erkeklik içeriğini değerlendirmek için tasarlanan ölçümler kültürel olarak birbirine bağlı olma eğilimindedir (Burkley vd., 2016). Örneğin geleneksel maçoçluk ve şövalyelik, Latin Amerika ülkelerindeki erkeklerden beklenen ve ödüllendirilen davranış dünyasını yansıtacak şekilde kavramsallaştırılmaktadır (Arciniega vd., 2008).

Bu farklı erkeklik türleri ve dahası, güç dinamiklerinin, sosyal normların ve bireysel inançların erkekliğin inşası ve performansı üzerindeki etkisini yansıtarak kavramın karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu vurgulamaktadır. Erkekliğin bu çok boyutlu çeşitliliği, kesin ve net bir tanımın yapılamamasına neden olmakta ve bu durum da konuyla ilgili çalışma bulgularının yorumlanmasını zorlaştırabilmektedir (Wong & Wang, 2022). Bu çalışma için de benzer bir zorlanım söz konusudur. Bu nedenle Connell’in yapmış olduğu dörtlü gruplandırma üzerinden toplumun erkeklikler üzerine tanımladığı yaygın ve baskın erkeklik söylem ve pratikleri (hegemonik erkeklik) üzerinden bir analiz yapılmaktadır.

Toplumun baskın ve ideal erkeklik normlarını temsil eden ve bu normlara ulaşamama veya onları kaybetme korkusunu derinden hissedene hegemonik erkeklik, erkekler arasında önemli bir endişe kaynağı ve varoluş mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle içerik ve düzeyi zamana, mekâna ya da duruma göre değişiklik gösterebilen şekilde erkeğin sürekli güçlü, cesur ve iktidar sahibi olmasını bekleyen hegemonik erkeklik olgusu, dayatılan normların dışına çıkıldığında, erkeklik kimliğinin sorgulanması ve toplumsal statü kaybı riski ile karşı karşıya kalması anlamını taşımaktadır. Connell'in (2019) hegemonik erkeklik kavramına göre bu kaygı, erkeklerin riskli davranışlarda bulunma ve toplumsal olarak kabul görmeyen duygularını bastırma eğilimlerini artırırken, ölüm gibi kaçınılmaz bir olgu karşısında erkeğin konumlanış biçimini de şekillendirmekte ve sergilenmesi gereken tutumları denetleyebilmektedir. Öyle ki biyolojik ölüm karşısında takınılan tavırdan ölüm belirginliği uyarıldıktan sonra sergilenmesi gereken düşünce ve davranışlara kadar çok geniş bir perspektifte hegemonik erkeklik kimliği kurgulanabilmektedir. Bu süreç metaforik ölüm karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında da benzer içeriklerde devam edebilmektedir.

Suç ortağı erkeklik ise hegemonik erkeklikten doğrudan kazanç sağlarken, bu kazancın sürdürülebilirliğini hegemonik erkeğe bağlı kılmakta; bu anlamda ataerkil düzeni eleştirmemekle birlikte, bu düzenin dayattığı normların gerisinde kalma endişesini taşıyarak duygusal ya da fiziksel olarak "yeterince erkek" olmama kaygısını yaşayabilmektedir. Bu durum, ölüm ve sembolik ölümsüzlük arayışı içinde suç ortağı erkeğin de hegemonik erkeklikle benzer bir süreç ilerletebildiğini göstermektedir.

ÖLÜM VE DEHŞET YÖNETİM KURAMI

Ölüm farklı kültürel, dini ve bireysel faktörlerden etkilenen karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır (McEvoy vd., 2011, s. 201). Ölüme getirilen tanımlamalar derin felsefi, dini, tıbbi ve hukuki boyutlarda olabilmekte; her bakış açısı odağında farklı ölüm tanımlamaları yapılabilmekte, bu da ölüm kavramıyla ilgili süregelen tartışmalara ve fikir ayrılıklarına yol açmaktadır (Verheijde vd., 2018, s. 1745). Konunun tartışmalı boyutlarını dışarıda tutarak yalın bir şekilde bakılacak olursa ölüm, nefes alamama, dolaşımın kalıcı olarak durması, hayati ve temel işlevlerin sonlanmasıdır (Shemie vd., 2014, s. 788). İnsan, varlığını sürdürdüğü süre boyunca yaşam ve ölümün birbiriyle iç içe olduğunu, her şeyin bir gün yok olabileceğini, kimi zaman buna dair anksiyete geliştirerek ancak yok oluşa giden süreçte yaşamın sürdürülmesi gerektiğini de bilerek varlık gösteren bir canlıdır. Bildiğimiz kadarıyla diğer canlılardan farklı olarak bu bilince sahip tek canlı olan insan, ölümle baş etme stratejileri geliştirmekte; bazen de yoğun anksiyete yaşayarak psikopatolojik sorunlarla yüzleşebilmektedir.

Ölüm ve ölümlülük farkındalığı, kişisel deneyimler, aile dinamikleri, kültürel bağlam gibi çeşitli faktörlerden etkilenen çok yönlü bir süreç olarak altı

yaşındaki çocuklarda -Slaughter ve Griffiths'a (2007, s. 526) göre yaklaşık olarak beş yaşlarında- bile görülebilmektedir (Faro, 2018, s. 2). Aile üyelerinden birini kaybetmiş (insan ya da evcil hayvan olabilir) ve/veya aileleri ile birlikte cenaze törenlerine katılan çocukların ölüm kavramıyla erken yaşta tanışabildikleri; aileleri ve kültürel bağlamlarında bu kavrama nasıl yön verildiğini ve tepki gösterildiğini gözlemleyebildikleri söylenebilir. Ölümün varlığı ile tanışıldığı ilk anlarda yoğun bir korku yaşayan başka bir ifadeyle dehşete düşen çocuk, ölümü inkâr etme eğilimi gösterebilmekte; zaman içerisinde bu durum ölüm farkındalığı ile yaşamayı öğrenmeye evrilmektedir (Slaughter & Griffiths, 2007; Faro, 2018). Başka bir ifadeyle ölüme verilen tepkiler ya da ölüm hakkındaki görüşler, genel olarak ailenin dini inancı ve kültürel normları ile belirlenebilmekte; bu farkındalıkla yaşamını sürdüren çocuğun yaşamı boyunca karşılaşacağı süreçlerle pekişebilmekte; en nihayetinde bireye özgü bir ölüm anlayışıyla sonuçlanabilmektedir. Ancak yaşamın bir gün son bulacağı bilinci, insanın gündelik yaşamını sürdürmesi, geleceğe dair planlar yapması, anlamlı bir yaşam sürdürebilmesi ve psiko-sosyal iyilik halini koruyabilmesi adına ölümün varlığından kaçınma ya da ona dair çeşitli stratejiler geliştirmesine neden olabilmektedir (Greenberg, vd. 1997).

Temeli Antropolog Ernest Becker'in (Ölümün İnkârı, 1973) yazılarına dayanan DYK'nın temel felsefesi: insanın, ölüm karşısında baş etme mekanizmaları geliştirmesi; bu anlamda eylemlerinin çoğunun ölümden kaçınma ya da ölümün önemini azaltma temelli olması ve tüm bu süreçlerin sembolik düzeyde ve bilinçsiz şekilde işlemesidir. Kierkegaard, Freud ve Otto Rank gibi düşünürlerin fikirlerinden etkilenen Becker'in bu açıklamaları daha sonra Solomon, Greenberg ve Pyszczynski'nin çalışmalarıyla ilerletilmiş ve kuramsal yaklaşım haline getirilmiştir (Greenberg vd., 1990). Ayrıca Jonas ve Fischer (2006) gibi araştırmacılar DYK'nın ampirik çalışmalar, kişilerarası ilişkiler ve dini inançlar dahil olmak üzere çeşitli alanlarda geliştirilmesi ve genişletilmesinde etkili olmuştur.

Dehşet Yönetim Kuramına Göre Ölüm Dehşeti ile Baş Etme

DYK'nın ölüm dehşetiyle² baş etme yöntemlerine ilişkin yapılan açıklamalar temelde üç boyutta kendini göstermektedir. Bu boyutlardan ilki, ölümlülük bilgisinin gündeme getirilmesi amacıyla yapılan uyarılar ve bu uyarılar sonrasında 1) benlik saygısının korunması ve artırılması, 2) kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması ve 3) dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme ve ağırlık vermedir.

Baş etme stratejileri bağlamında konuya dair yapılan araştırmalarda insanların ölüm dehşetine yönelik geliştirecekleri ya da geliştirdikleri baş etme stratejilerinin neler olacağına/olduğuna dair bir ön hazırlık olarak, araştırmacılar tarafından ölümlülüğün belirginliğine yönelik uyarılarda bulunmaktadır. DYK

² Çalışma, DYK çerçevesinde yapılandırıldığı için ölüm kavramı dehşet, korku ve kaygı ifadesi ile ele alınmaktadır. Yazarın özgül ölüm algısını yansıtmamaktadır.

kapsamındaki çalışmaların merkezi bir bileşeni olan ölümlülüğün belirginliğine yönelik uyarımlar, ilk aşamada bireyleri ölüm fikrine hazırlamayı içermektedir. İlerleyen aşamada yöntem kapsamında ölüm farkındalığının etkisi, bireylerin ölümlülüklerini hatırlatanlara nasıl tepki verdikleri, ölümlülük belirginliğinin çeşitli psikolojik süreçler ve davranışlar üzerindeki etkileri gibi konular ele alınmaktadır (Burke vd., 2010). Yaygın bir yöntem olan uyarımlar sırasında genel olarak, ölümle ilgili açık uçlu sorular, bilinçdışı ölüm düşüncesine hazırlama teknikleri veya ölümlülüğün belirginliğiyle ilgili açık talimatlar sunulmakta ve bu yolla insanların ölüm fikrini gündemlerine alması sağlanmaktadır (Schimel vd., 1999; Dechesne vd., 2000). Sonraki süreçte bireyler tarafından geliştirilen tepki ve davranışlar gözlemlenmektedir. Ölümlülüğün belirginliğine yönelik uyarımlar, dünya görüşüne dair savunmalar geliştirme; benlik saygısının artırılması, basmakalıp (muhafazakâr) düşünce, normlar ve değerlere sarılma, bağlanma geliştirme; romantik inançları vurgulama, olumlu sosyal davranışlara eğilim gösterme, ruhsal konulara eğilimin artması ve farklı yaşam deneyimlerine açıklık gibi baş etme stratejileri geliştirilmesine yol açmaktadır (Burke vd., 2010; Goldenberg vd., 2000; Greenberg vd., 1990; Greenberg, vd. 1997; Jonas & Fischer, 2006).

Araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular ışığında ölümden ve beraberinde getirdiği belirsizlikten korunmak, bu anlamda ölümlülük bilgisinden kaynaklanan dehşeti bastırmak amacıyla geliştirilen baş etme mekanizmalarının genellikle üç başlıkta³ ele alındığını görmek mümkündür (Bkz. Şekil 1):

- Benlik saygısının korunması ve artırılması (şöhret, başarı ve servet, çocuk sahibi olma)
- Kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması (Etnosentrizm, milliyetçilik, türcülük, cinsiyetçilik, muhafazakarlık, kültürel uygunluk, ideolojik gruplaşma)

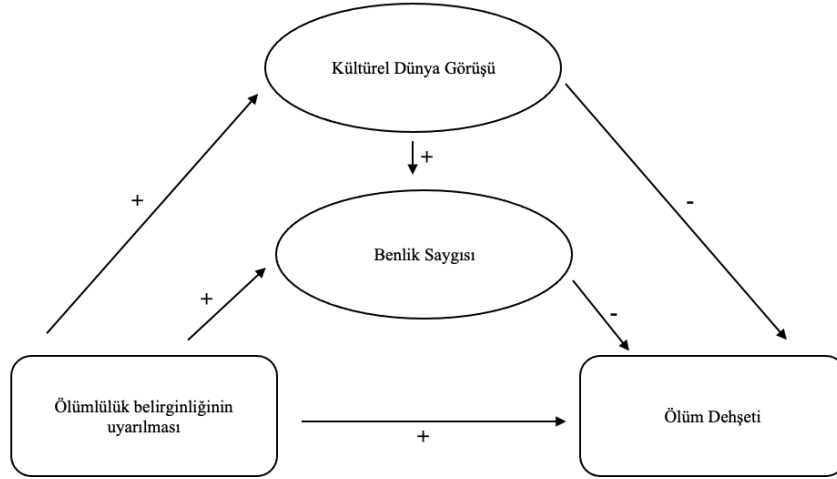
³ Mikulincer, Florián ve Hirschberger (2003) ve Yeniçeri (2016) gibi akademisyenler, bu kapsamda iki tema üzerinden ilerlemektedir: Benlik saygısı/özsaygı ve kültürel dünya görüşü. Mahat-Shamir ve Kagan (2022) ise üç bileşenden bahsetmektedir: Bireyin kişiliği, kişisel değerleri ve yakın kişilerarası ilişkileri. Bu çalışma kapsamında Greenberg vd.'nin (1997) de belirttiği şekilde, benlik saygısı ve kültürel dünya görüşüne ek olarak dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme boyutu ayrı bir baş etme mekanizması olarak ele alınmıştır. Bunun nedeni, dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelmenin diğer baş etme mekanizmalarından farklı bir noktada konumlandığının düşünülmesidir. Ve dahası mizah boyutu, özellikle güncel açıklamaların bir boyutu olarak yaygın DYK baş etme stratejilerine eklenerek ele alınmıştır.

Aslında bu gruplandırmaların konuyu daha iyi ifade etmenin bir aracı olarak yapıldığının altını çizmek gerekmektedir. Çünkü söz konusu baş etme mekanizmalarının her biri büyük ölçüde birbiriyle etkileşim halinde veya iç içedir. Bu anlamda, farklı odaklarda gruplandırmalar yapmak mümkündür ve muhtemelen içeriksel olarak doğru olabilir.

- Dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme ve ağırlık verme (gerçek yaşama ölümden sonra kavuşulacağı düşüncesi).

Söz konusu üç temel baş etme mekanizmasına ek olarak, aslında üç boyutu da kapsayacak bir çatı savunma mekanizması olarak da nitelendirilebilecek mizahtan bahsedilebilir. Buna dair açılımlara her bir konu başlığı içinde değinilmektedir. Özellikle güncel yayınlarda (Örneğin; Mahat-Shamir ve Kagan, 2022; Morgan, vd. ve 2019; Rnic vd., 2016 gibi) mizah konusunda açılımların yapıldığı görülebilmektedir.

Şekil 1: Dehşet Yönetim Kuramı Modellemesi.

Kaynak: (Greenberg, vd., 1997; Pyszczynski, vd., 2015). Ölümlülük belirginliği uyarıldığında ölüm dehşeti artmakta; baş etme mekanizmaları olarak benlik saygısını artırmaya ve kültürel dünya görüşünü savunmaya eğilim artmaktadır. Benlik saygısının düşük olduğu durumlarda ölüm dehşeti daha yoğun yaşanabilmektedir.

Benlik saygısının korunması ve artırılması

Ölüm dehşetine ve varoluşsal kaygıya karşı psikolojik tampon görevi gören ilk alan, benlik saygısının korunması ve artırılmasına yönelik geliştirilen düşünceler ve atılan adımları içermektedir. Benlik saygısı, bireyin kendi değerine ilişkin genel öznel değerlendirmesini ve kendisini ne ölçüde yetkin, yetenekli ve saygıya layık olarak algıladığını ifade eden bir kavramdır (Greenberg vd., 1986). Benlik saygısının bir uzantısı olarak “beden saygısı yüksek olan bireylerin, ölümlülük bilgisine maruz kaldıklarında, fiziksel bedenleriyle özdeşim kurmalarında ve cinselliğe olan

ilgilerinde artış olduğu” gözlemlenmiştir (Goldenberg vd., 2000; Yeniçeri, 2006, s. 45).

Kendini değerli gören ve ölümsüzlük arayışı içinde bulunan insan, çocuk sahibi olmayı, ölüm korkusuna karşı varoluşsal bir kalkan olarak görebilmektedir. Zhou vd. (2008, s. 417) tarafından yapılan araştırmada, ölümlülük belirginliğinin uyarılmasının çocuk sahibi olmaya yönelik arzu edilirliliği artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu anlamda çocuk, bireysel ölümün sonrasında bile bireye dair izlerin devam ettiği hissini yaratabilmektedir. Benlik saygısı bağlamında ele alınabilecek bir diğer unsur olarak başarılı olma, maddi kaynaklara sahip olma ve şöhret sahibi olma ölümsüzlük arayışındaki insanın değer verdiği bileşenlerdir. Zaleskiewicz vd. (2013) tarafından yapılan araştırmada paranın, pragmatik faydasının ötesinde varoluşsal kaygıyı yatıştırabilecek kaynaklardan biri olarak güçlü bir psikolojik anlama sahip olduğu; bu anlamda ölüm kaygısının paraya atfedilen değeri arttırdığı ve paranın varlığının ölüm kaygısını azalttığı sonucuna varılmıştır. Görsel ve işitsel sanat eserleri üretme, kitap yazma, yüksek bağışlarda bulunarak okul ya da hastanelere isimler verme gibi davranışlar da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Son olarak DYK’a göre mizah kullanımı, benlik saygısını artıran böylece ölümlülüğün belirginleşmesiyle ilişkili dehşeti hafifleten bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar mizahın bireylerin benlik saygısı ve iyimser duygularını arttırmadaki potansiyel rolüne ışık tutarken (Rnic vd., 2016); geliştirici ve katılımcı mizahla meşgul olan bireylerin, daha yüksek düzeyde benlik saygısı ve daha fazla duygusal dayanıklılık sergileme eğiliminde oldukları ve ölümlülüğün belirginliği karşısında bireylerin psikolojik refahını arttırmada çok önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır (Morgan vd., 2019). Başka bir ifadeyle mizah, artan benlik saygısı ve duygusal refahla bağlantılıdır. Günlük varoluşsal kaygıyla başa çıkma yöntemi olarak düzenli bir biçimde mizahı kullanan kişilerin mizahı nadiren kullananlara göre ölümle ilgili düşünceleri daha iyi yönettikleri; ölümlülüğün belirginliği uyarılmış olsa da olmasa da ölüm dehşetiyle daha iyi baş edebildikleri bildirilmektedir (Morgan vd., 2019).

Kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması

Benlik saygısı gibi kültürel dünya görüşünün doğrulanması ve savunulması yönündeki istenç, insanların ölüm dehşetiyle baş etmesinde kolaylaştırıcı bir unsur yaratabilmektedir. Toplumsal bir canlı olarak insan, sosyal normlara uyma, grup kimliği oluşturma ve sürdürme (Renkema vd., 2007), belli ideolojilere sahip olma ve bunlara sıkı sıkıya sarılma (Anson, 2009) gibi davranışları, varoluşsal olarak tehdit edici bir durumla karşılaşması durumunda ortaya çıkabilecek korkuyu tamponlamak için kullanabilmektedir.

Greenberg vd.’e (1997) göre kültürel dünya görüşlerinin (gruplar tarafından paylaşılan gerçekliğin doğası hakkında insanlar tarafından yaratılan ve aktarılan inançların) en önemli işlevlerinden biri, kırılabilirlik ve ölüme ilişkin benzersiz insan farkındalığının yol açtığı kaygıyı hafifletmektir. Başka bir deyişle, insan algılarını

düzenlemek (saatler ve takvimler gibi) ve temel kozmolojik soruları (Dünya nasıl oluştu? Yaşamın amacı nedir? İnsanlara öldükten sonra ne olur?) yanıtlamak için kavram ve yapılar sağlamaktadır. DYK'ya göre ölümlülüğün belirginliğinin uyarılması sonrası, insanlar kendi kültürel dünya görüşlerine daha sıkı sarılmakta ve dünya görüşüne örtülü veya açık bir şekilde meydan okuyan farklılıklara yönelik tutucu bir tavır göstermektedir (Greenberg vd., 1997). Bu bağlamda DYK insanların diğer kültürlerdeki insanlarla veya kendi görüşlerini paylaşmayan bir kültür içindeki kişilerle barış içinde bir arada yaşayamamalarının bir açıklamasını sağlamaktadır. Kişinin güvenliğinin temeli olarak son derece kritik olan kültürel dünya görüşünün, aslında kırılğan sembolik bir sosyal yapı olduğu ve büyük miktarda önyargı içerdiği söylenebilir.

Ochsmann ve Reichelt (1994; Greenberg vd., 1997, s. 79) tarafından yapılan araştırmada ölümlülüğün belirginliği, eşini ve çocuklarını terk eden bir adam hakkında daha sert, sokakta bir cüzdan bulan ve onu sahibine iade eden bir öğrenci hakkında daha olumlu yargılamalara yol açmıştır. Ancak fuhuş konusunda oluşturulan senaryoda kararların ölüm oranının belirginliğinden etkilenmediği; fuhuşun Alman üniversite öğrencilerinden oluşan bu örneklem arasında ahlaka aykırı görülmediği sonucuna varılmıştır. Bunda fuhuşun Almanya'da yasal olduğu ve genel olarak sosyal açıdan Amerika Birleşik Devletleri'ne göre daha kabul edilebilir olduğu etkili olmaktadır. Tersine Rosenblatt vd.'nin (1989) araştırmasında, fuhuşa karşı olmayan Amerikalı öğrencilerin aynı zamanda ölümlülüğün belirginliğinden sonra bir seks işçisi hakkında daha sert yargılarda bulunmadıkları görülmüştür. Başka bir deyişle, toplumda yaygın bir şekilde kabul edilen ahlaki değerleri ihlal edenler ölümlülük bilgileri uyarıldığında daha muhafazakâr bir tutum sergilemektedir. Kültürel uygunluk kavramıyla açıklanan bu durum, yaşanan toplumun kültürel değer ve yargılarına sıkı sıkıya bağlanmayı ve kendini o kültürün ürünü haline getirmeyi ifade etmektedir.

Kültürel dünya görüşü bağlamında başka bir boyut, insanların kendilerinden farklı etnik kökene sahip insanlar somut bir tehdit oluşturmasa bile onlardan hoşlanmama konusunda yaygın bir eğilime sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Greenberg vd., 1997, s. 80). DYK çerçevesinden bakıldığında bunun nedeni, kültürel dünya görüşlerinin temelde toplumsal uzlaşma yoluyla sürdürülen kırılğan semboller olması ve sonuç olarak, farklı olanların salt varlığının, kişinin kendi dünya görüşünün mutlak geçerliliğine örtülü veya açık bir şekilde meydan okuması dolayısıyla doğası gereği tehdit edici olabilmesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ölüm belirginliği artan kişilerin ya da toplumların kendilerinden farklı etnik kökene sahip insanlara yönelik daha önyargılı ve dışlayıcı bir tutum sergilemesi söz konusudur. Bu durum da beraberinde iç grup yanlılığının yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Harmon-Jones vd., 1996). Çünkü grup oluşumu, deneklerin estetik tercih temelinde minimal gruplara atandığı durumlarda özneye dış gruptan ziyade iç grubun kendisine daha çok benzediğini ima etmektedir. Bu anlamda beden, cinsiyet, cinsel yönelim, cinsellik algısı gibi insana dair unsurların her biri, ölümlülük

bilgisinin uyarılmasıyla birlikte yaşanan toplumun kültürel dünya görüşü odağında ele alınmakta ve “ben” ve “diğeri” ikilemi özelinde kendine ait özelliklerin üstün ve “uygun” olduğu inancını pekiştirmektedir (Harmon-Jones vd., 1996).

DYK çerçevesinde değerlendirildiğinde insan bedeni, sorundur çünkü ölümün kaçınılmazlığının sürekli bir hatırlatıcısı olarak hizmet etmektedir (Goldenberg vd., 2000). Kuramcılara göre insanların bu sorunla yüzleşme yöntemi, bedeni soyut sembolik anlamlarla dolduran kültürel dünya görüşleri geliştirmektir. Ölümden bu hayali kaçış insanın, fiziksel doğasını hatırlatan davranışları düzenleme yoluna gitmesine yol açabilmektedir. İnsanların vücutlarının işlevlerinden utanmaları ve tiksintmeleri; cinselliğin sorunların, zorlukların, düzenlemelerin ve ritüelleştirmelerin yaygın bir kaynağı olması; yine cinselliğin romantik aşkla ilişkilendirilme eğiliminde olması; kültürlerin fiziksel çekiciliğe değer vermesi ve kadının nesneleştirilmesi, beden aracılığıyla ölümle yüzleşmekten korkan insanın geliştirdiği soyut semboller olarak görülmektedir (Goldenberg vd., 1999). Cinsellik ve ölüm korkusu arasında da önemli bağlantılar olduğundan bahsedilmektedir. Öyle ki kaygı düzeyi yüksek olan insanların ölümlülük bilgisi uyarıldığında cinselliği daha az çekici bulduğu ve cinselliği hatırlatmanın ölümle ilgili düşünceleri akla getirdiği; tersine, kaygı düzeyi düşük olan insanların ölümlülük bilgisi uyarıldığında cinselliğin daha çekici geldiği sonucuna varılmıştır (Goldenberg vd., 1999).

Görece masum olarak değerlendirilebilecek bu durumlar, Becker (1975) ve Berger ve Luckmann (1967) tarafından geliştirilen DYK argümanlarında ileri düzeye taşınmakta; onlara göre belirli bir dünya görüşüne olan güvenin yalnızca farklı dünya görüşündeki diğerlerini küçümseyerek değil, aynı zamanda aslında onları yok ederek, böylece galibin sonuçta haklı olması gerektiği yönündeki görüşle sonuçlandığını belirtmektedir (Greenberg vd., 1997, s. 83). Çünkü insan, güvenliğini tehdit eden ve sürekli ölüm dehşetiyle yüz yüze gelmesine neden olan durumları/varoluşları bir tehdit unsuru olmaktan çıkarma ihtiyacı içindedir. Böylece kendi kültürel dünya görüşünün ölümsüzlüğünü sağlayarak bir açıdan da kendi ölümsüzlüğünü sağlayacağına inanabilmektedir.

Birçok araştırma, ölümlülüğün belirginleşmesinin kişinin kültürel dünya görüşünü tehdit edenlere karşı düşmanlığa, reddedilmeye ve saldırganlığa yol açtığını göstermiş olsa da kültürel dünya görüşü bağlamında arzu edilen özellikler olarak görülen yardımseverlik, nezaket ve cömertlik gibi davranışlarda bulunmanın kişinin benlik saygısını artırması; ölümlü olduğunun hatırlatılmasıyla toplum içinde olumlu sosyal davranışlara olan bağlılığının artması beklenmektedir (Greenberg vd., 1997).

Son olarak kültürel dünya görüşüne ilişkin mizah konusuna bakılacak olursa, Mahat-Shamir ve Kagan (2022) tarafından yapılan tümdengelimli ve tümevarımsal tematik analizde mizahın ölüm dehşetine karşı tampon oluşturmanın, a) kültürel dünya görüşleriyle bağlantı kurmanın, b) gruba dahil olmanın ve c) ölüm karşısında kontrol duygusu kazanmanın bir aracı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

Dini görüşlere ve ruhsal konulara yönelme ve ağırlık verme

Birçok kültürde dini inançlar ve bu inançlara bağlı uygulamalar, maneviyatın ifadesi için bir alan sağlayabilmekte; ortak bir anlam yaratma, düzenli bir toplum yapısı sağlama, bilinmeyeni açıklama ve insanları ölüm dehşetinden koruma gibi çeşitli işlevlere hizmet edebilmektedir. Ayrıca din, karakterin ve zihin sağlığının korunmasına ve geliştirilmesine yardımcı olabilecek bir destek ve rehberlik kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Jones & Fisher, 2006, s. 553). Dinin ve genel olarak ruhsal inanç boyutundaki konuların bireyin benlik saygısı ve kültürel dünya görüşü üzerinde ve onlardan kaynaklanan boyutta etkileri bulunabilmektedir. İşte bu nedenle çalışma kapsamında DYK çerçevesinde ele alınan baş etme mekanizmalarında din ve ruhsal konulara yönelme, ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

Becker (1973), ölümün varoluşun sonu olmadığını öne sürerek, dini dünya görüşlerinin ölüm korkusuyla mücadelede çok etkili olduğunu, çünkü kozmik anlam sağladıklarını ve doğrudan ölüm korkusuna değindiklerini ileri sürmüştür (Jones ve Fisher, 2006, s. 556). Bu bağlamda Jones ve Fisher (2006, s. 553) yapmış oldukları araştırma sonuçlarından da yola çıkarak, analizlerini iki grupta yorumlamakta; sadece doğası gereği dinlerine bağlı olanların (yani, dinin hem anlam hem de değer sağlayarak yaşam için bir çerçeve olarak hizmet ettiği kişilerin) ölüm dehşetiyle baş etme konusunda dini inançlardan fayda sağladığını, tersine dışsal yönelimli dindarların (yani dine faydacı bir yaklaşımla yaklaşanların) ise ölüm korkusundan korunmuyor gibi göründüklerini belirtmektedir.

Allport ve Ross (1967, s. 434) içsel yönelimli dindar kişileri “dini yaşayanlar”, dışsal yönelimli insanları ise “dini kullananlar” olarak tanımlamaktadır. Benzer bir ayırım, kendi kültürel dünya görüşlerini yaşayan insanlarla kendi kültürel dünya görüşlerini kullananlar arasında ya da içsel olarak kültürel açıdan ait oldukları gruplarla özdeşleşenler ile başka hedeflere (statü, sosyal destek veya kendini haklı çıkarma gibi) ulaşmak için kültürel iç grupları araç olarak kullananlar arasında yapılabilir. İçsel ve dışsal dindarlık arasındaki ayırımın ötesinde, Batson (1976) ve Batson ve Schoenrade (1991) gibi araştırmacılar “bir arayış olarak din” diye adlandırılan üçüncü bir yönelimi ortaya atmıştır. Bu dini yönelim, dindarlığa öz eleştirel, şüpheye değer veren ve yansıtıcı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Dinin ve ruhsal inançların çok boyutlu niteliği, farklı din anlayışlarındaki niteliksel ve niceliksel farklılıklar ve bu farklılıklara eklenen farklı dindarlık türleri, ölüm dehşetiyle baş etmede insanların dini hangi boyutlarda ve ne düzeylerde ele aldıkları konusunda bir dizi soruyu beraberinde getirebilmektedir.

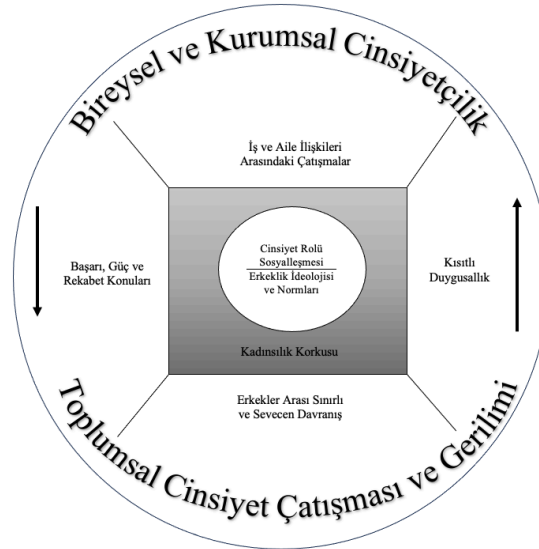
Konuyla ilgili halihazırda yapılmış araştırma sonuçları, içsel dindarlığın özellikle terörizm, ağır hastalık veya ölüm gibi kontrol edilemeyen olumsuz olay ve tehditlerle başa çıkmada etkili olduğunu; dışsal dindarlığın benlikle, sosyal ağlarla ve ilgili sosyal destekle olan ilişkisinin daha güçlü olması nedeniyle işte başarılı olmak gibi benlik saygısı ve sosyal destek gerektiren kontrol edilebilir olaylarla baş

etmede özellikle etkili olabildiğini göstermektedir (Jonas & Fischer, 2006, s. 564). Özetle, diğer iki baş etme mekanizmasından farklı olarak din, “özün” bir şekilde sonsuz olduğu inancını beraberinde getirmekte; bu da dinin, insan için yaşamın anlamsızlığı ve ölümlü olma dehşeti karşısındaki en güçlü tutunma yöntemi olmasına neden olmaktadır.

ERKEKLİKLER VE ÖLÜM KORKUSU: ÇALIŞMAYA ÖZGÜ KAVRAMSAL VE YAKLAŞIMA DAYALI AÇILIM

DYK çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmaların farklı nüfus gruplarıyla ve farklı odalarda hayata geçirildiği görülmektedir. Yapılan araştırmaların bazılarında cinsiyete yönelik farklılaşan ölüm korkusu düzeyleri ve ölümün belirginliği karşısında takınılan tavra dair bilgiler bulmak mümkündür (Bazıları; Baarsen, 2001; Hirschberger vd., 2005; Hoyt vd., 2009; Pérez-Mengual vd., 2021; Pradhan & Olsson, 2020; Rogowska vd., 2022; Taubman-Ben-Ari & Findler, 2003; Webster & Saucier, 2011). Özellikle çalışmaya özgü olan ölüm metaforu kapsamında yapılan değerlendirmelerde erkekliklerin farklılaşan ve çeşitlenen doğaları gereği daha bölgesel bir analiz yapılması gerekmesi nedeniyle Türkiye özelinde açılımlara ağırlık verilmektedir. Benzer şekilde hegemonik erkeklik söylemlerinin değişen ve çeşitlenen doğasına yönelik bir çerçeve sunması açısından O’Neil vd. (1995; O’Neil, 2008, s. 368) tarafından formüle edilen cinsiyet rolü çatışması modeli kullanılmaktadır (Bkz. Şekil 2).

Şekil 2: Toplumsal Cinsiyet Çatışması Modeli: Erkeklerin Cinsiyet Rolü Çatışması Örüntüleri

Kaynak: (O'Neil, 2008, s. 368)

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı ölüm oranlarını dışarıda tutmak kaydıyla, genel olarak dünya nüfusundaki ölüm oranlarının cinsiyetler arası farklılaşan durumlarına bakıldığında, erkeklerin ölüm oranının kadınlarınkinden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dünya Bankası verileri 15 ila 60 yaşları arasında erkek ölüm oranının (The World Bank, 2021a) her bin ölümden 206 (Türkiye için 127); kadın ölüm oranının (The World Bank, 2021b) ise her bin ölümden 138 (Türkiye için 58) olduğunu belirtmektedir. Ortalama yaşam süresine bakıldığında erkekler 70 (Türkiye'de 78) ve kadınlar 79 (Türkiye'de 89) yaşına kadar hayatta kalabilmektedir (The World Bank, 2021c ve 2021d). Erkeklerin ölüm oranlarının kadınlara göre daha fazla olmasına dair hastalık, kaza ve savaş odaklı çeşitli açıklamalar yapılmaktadır. Örneğin Avrupa ve ABD'de akciğer kanserine dayalı ölümlerin erkeklerde daha yüksek olduğu (Jani vd., 2021, s. 1) belirtilmektedir. Ayrıca erkeklerin iskemik kalp hastalığı, kazalar ve dış etkenlere bağlı ölümler gibi çeşitli nedenlerden dolayı ölüm oranlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (White & Cash, 2004, s. 62). Başka bir ifadeyle belli hastalıklar özelinde erkeklerin ölüm oranı kadınlara göre fazladır. Bunun yanı sıra iş kazaları (ev kazalarında tersi söz konusu olmakla birlikte); trafik kazaları ya da ülkeler arası gerçekleşen savaş eylemlerinde erkeklerin ölüm oranları daha yüksektir (White & Cash, 2004).

Erkeklerin yaralanma ya da ölüm oranlarını etkileyen bir diğer bileşenin, eril toplumsal yapının kurguladığı toplumsal cinsiyet şemasında erkeğe biçilen rol ve sorumluluklar ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Yine, erkekliğin zamana, yere ve bağlama göre değişen niteliğine vurgu yaparak ama özelde hegemonik erkeklik tanımlaması dahilinde sıklıkla vurgulanan özellikler olarak, güçlü ve sağlam olma, cesur ve gözü kara olma, kırılgan ya da pısrık olmama, vazgeçmeme, sorumluluğu altındakileri koruma gibi söylem ve telkinler dolayısıyla erkekliğin ispatlanması ya da kazanılan erkekliğin kaybedilmemesi adına riskli eylemlerde bulunulabilmektedir. Yüksek hızda araba kullanma, araçla "makas atma", laf dalaşı sonrası kavgaya karışma, trafikte yol vermeyen aracın önünü kesip sopayla saldırma gibi rasyonel olmayan süreç ve bahanelerle çoğaltılabilecek bir dizi eylem içine girilebilmektedir. Bunun, bir yönüyle erkekliğin ispatı ya da kaybedilme korkusunu içinde barındırdığı; bir yönüyle de erkeklerin (burada kastedilen özellikle hegemonik ve bir yönüyle suç ortağı/işbirlikçi erkekliklerin) üstesinden gelmeye çalıştıkları korkuları olduğu söylenebilir. Söz konusu korkunun, içinde bulunulan erkeklik dünyasından dışlanma ve kadınsılıkla suçlanma gibi sebepleri olabileceği gibi belki de kaynağı bizzat gerçek ölüm olabilir. Ki dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde özellikle bazı toplumlarda her iki durumun da bir yanıyla ölmek anlamı taşıdığı düşünülmektedir.

Ataerkil toplum yapısı tarafından biçimlenen cinsiyete dayalı kalıp yargılar, kadın veya erkek olmaya ve kadın ile erkeğin birbiriyle nasıl ilişkili olduğuna dair aşırı genelleştirilmiş, sabit fikirlerdir (Wood & Eagly, 2015, s. 461). Ataerkil toplum

yapısı toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı bir düzen dayatmaktadır ve bu eşitsizlik küresel olarak sosyal, ekonomik, hukuki ve politik düzeyde hâkimdir (Glick & Fiske, 1996, s. 492). Bunların tanımlanmasının ve altının çizilmesinin nedeni, DYK'a göre özellikle ölümlülük bilgisinin uyarılması sonrası gelişen baş etme mekanizmalarında yer alan kültürel dünya görüşüne dair yapılacak açılımlara netlik kazandırabilmektir. Ayrıca bu çalışmada queer açılımlara yer verilmediğini belirtmek gerekir.

Çalışmada ölüm, DYK bileşenleri çerçevesinde iki anlamda ele alınmaktadır. İlki, bildiğimiz gerçek anlamda yaşamsal fonksiyonların bütünüyle son bulması; ikincisi ise eril toplumsal yapı tarafından kurgulanan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı erkeklik rollerinin yerine getirilememesi ya da “yeterince” yerine getirilmemesi sonrası toplumsal hayatta yaşanan “erkeklik kaybı”nın neden olduğu ölüm halidir. İlkine dair analizler, gerçekleştirilen araştırmalarda ölümlülük bilgisinin uyarılması sonucu elde edilen nicel verilerle desteklenmektedir. Ancak yapılan literatür incelemesinde ikinci durumu bu yönüyle ele alan bir çalışmaya rastlanmadığından burada yer verilen değerlendirmeler kuramsal analizler boyutunda kalmaktadır. Belki ilerleyen araştırmalar için bu, bir bakış açısı sunabilir.

ÖLÜM DEHŞETİ KARŞISINDA ERKEKLİK

Ölümlülüğün belirginliği -özel bazı araştırma manipülasyonları yapılmaksızın- gündelik yaşam pratiklerinde uyarılabilmektedir. Haberlere yansıyan olaylar, ibadethanelerden duyulan anonslar ya da telefona gelen bir mesaj. Bunların yanı sıra önceki başlıklarda da ifade edildiği gibi, DYK çerçevesinde bir grubun bilinçli bir şekilde ölümlülük farkındalığının uyarılması ve kontrol grubuna herhangi bir uyarılma yapılmaksızın yapılan araştırmalarda, insanların ölümle baş etme mekanizmalarına dair bilgiler elde edilmektedir. Söz konusu araştırmaların cinsiyetler özelinde sunduğu sonuçlar, kuramsal literatür bilgileriyle örtüşen niteliktedir (Örneğin: Pérez-Mengual vd., 2021; Pradhan & Olsson, 2020; Taubman-Ben-Ari & Findler, 2003).

Genel olarak ölüme verilen tepki, başa çıkma stratejilerini, duygusal tepkileri ve ölüm oranlarını kapsayacak şekilde erkekler ve kadınlar arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Rogowska vd. (2022, s. 1), kadınların stres, kaygı, duygu ve kaçınma odaklı başa çıkma tarzlarında erkeklerden daha yüksek puan aldığını bulmuşlardır. Bu durum kadın ve erkeklerin ölüm korkusuyla karşı karşıya kaldıklarında farklı başa çıkma mekanizmaları kullanabildiklerini göstermektedir. Ayrıca Baarsen (2001), partnerinin ölümünün üzerinden zaman geçtikçe erkeklerin duygularını kadınlardan daha fazla başkalarıyla paylaştığını belirtmiştir. Bunda geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine dayalı iş bölümü gereği bakım veren rolündeki kadının ölümü sonrası erkeğin gündelik faaliyetleri sürdürmekte zorlanması ve buna bağlı yardım arayışı içine girmek istemesi etkili olabilir.

Hirschberger vd. (2005, s. 253), erkeklerin ölüm uyarılarına duygusal olarak geri çekilerek ve daha az şefkat bildirerek tepki verdiklerini, oysa kadınların daha

şefkatli tepkiler sergilediklerini gözlemlemiştir. Ataerkil toplumsal yargılar açısından değerlendirildiğinde erkeğin ölüm uyaranlarına aşırı duygusal tepkiler vermesi, erkeklik statüsünün “zedelenmesi” riskini taşıdığından baskılanabilmektedir. Ps (2003, s. 474) araştırmasında yapmış olduğu regresyon analizleriyle öz yeterlik değişkenlerinin hem yaşlı erkekler hem de yaşlı kadınlar için ölüm korkularının güçlü yordayıcıları olduğunu ve farklı alanların her cinsiyet için daha etkili olduğunu bulmuştur. Bu durum, kadın ve erkeklerin ölüm korkusuyla başa çıkmak için farklı iç kaynaklara başvurabileceğini göstermektedir. Pérez-Mengual vd., (2021) Kovid-19 pandemi sürecinde hissedilen ölüm korkusunu ele aldıkları araştırmalarında kadınlarda bulunan ölüm korkusuyla karşılaştırıldığında erkeklerin daha yüksek kaygı yaşayabileceği sonucuna ulaşmıştır. Diğer tarihsel olaylar da (örneğin gıda kıtlığı, patojenler) erkeklerin stresli koşullarla başa çıkma konusundaki dayanıklılık düzeylerinin kadınlara göre düşük olduğunu göstermektedir (Pradhan & Olsson, 2020). Ayrıca Russac vd. (2007, s. 549) tarafından yapılan bir araştırma, ölüm kaygısının hem erkeklerde hem de kadınlarda 20’li yaşlarda zirveye ulaştığını ve sonrasında önemli ölçüde azaldığı sonucunu vermiştir. Bu hem erkekler hem de kadınlar ölüm kaygısı yaşarken, bu korkunun yoğunluğunun yaşam süresi boyunca dalgalanabileceğini göstermektedir.

Webster ve Saucier (2011, s. 419) tarafından yapılan araştırmada ölüm hatırlatmalarının sonrasında, eşcinsellere yönelik önyargının; özelde eşcinsel erkeklere yönelik (lezbienlere yönelik olmayan) duygusal önyargının daha fazla olduğu; cinsiyetler arası analizde de erkeklerin kadınlara oranla eşcinsel bireylere yönelik daha ayrımcı tutum sergilediği sonucuna varılmıştır. Burada, DYK çerçevesinde açıklanan ölümün belirginliği karşısında kültürel dünya görüşünün savunulması eğilimi görülmektedir. Taubman-Ben-Ari ve Findler (2003, s. 613) tarafından yapılan araştırmada dikkatsiz araba kullanma ve cinsiyet ilişkisi incelenmiş; çalışmadaki erkekler ve bu erkeklerin içinde araba kullanmayı benlik saygısının merkezi bir bileşeni olarak algılayanlar, ölümlülük bilgisinin uyarılmasından sonra benlik saygılarını doğrulamanın bir yolu olarak riskli araba kullanmayı tercih etmişlerdir. Başka bir ifadeyle, genç erkekler araba kullanmanın kendisiyle ilgili kazanımlarını (örneğin, sosyal prestiji artırmak) gereğinden fazla vurgulayabilmekte; potansiyel tehlikelere daha az dikkat edebilmekte ve araba kullanırken daha fazla risk alabilmektedir.

Hoyt vd. (2009) tarafından yapılan araştırmada katılımcılara ölümlülük bilgisinin uyarılmasından sonra erkek ve kadın vali adaylarının kampanya beyanları sunulmuş, ölümlülük farkındalığı altında kadın katılımcılar kadın adayı erkek adaydan daha fazla tercih edip oy verirken, erkekler de erkek adayı tercih etmiştir. Bu anlamda ölümlülük bilgisi uyarıldığında grup içi ideolojilere yönelme ve kendinden olana sahiplenme mekanizmasının devreye girdiği anlaşılmaktadır. Ancak çalışmada ilgi çekici olan, adayların toplumsal cinsiyet kalıp yargılara dayalı özellikleri vurgulandığında elde edilen sonuçlardır. Bu noktada, ölümlülük bilgisi uyarılmış kadın katılımcılar da erkek katılımcılar da erkek adayı tercih etmiştir.

Ölümlülük bilgisinin bilinçli bir şekilde uyarılması sonucu elde edilen veriler, DYK çerçevesinde sunulan kuramsal bilgilerle paralel ilerleyebilmekte; ölüm kaygısıyla baş etmenin bir yolu olarak özellikle kültürel dünya görüşüne ağırlık verilmesi ve grup içi ideolojilere sığınılması söz konusu olabilmektedir. Bu noktada kadın ve erkekler arasında gözlemlenen en temel farklılığın, erkeklerin kadınlara oranla ölüm korkusunu daha yoğun yaşıyor olmaları ama duygu bazında bunu yansıtmamaları ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının hatırlatıldığı durumlarda kadınların da o duruma özgü baskın eril kültürel inancı ön plana çıkararak tutum ve davranışlar sergiliyor oluşları olduğu söylenebilir.

Bunların yanı sıra araştırmalara yansımayan ancak gündelik yaşam pratiklerinde sıklıkla gözlemlendiği kadarıyla erkekliklerin ölümün varlığındaki eril baş etme mekanizmalarının sayısının son derece fazla olduğudur. Daha önce de ifade edildiği gibi erkekler, ataerki toplumsal yapının cinsiyetlendirilmiş bedenler üzerinde tanımladığı toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarını yerine getirme zorunluluğunu diğer cinsiyet kimliklerine ya da cinsel yönelimlere oranla daha sert ve katı şekilde deneyimleyebilmektedir çünkü aksi bir tutum, varlık zemini olan erkekliğin sorgulanmasını ve alaşağı edilmesini beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle ölüm gibi bir varoluşsal gerçekliğin erkek yaşamındaki yansıması hem ölüme karşı takınılan tavır hem de ölümlülükle baş etme stratejilerini yine tanımlı erkeklik kalıpları üzerinden kurgulamak anlamına gelebilmektedir.

O'Neil vd. (1995; O'Neil, 2008) tarafından yapılan cinsiyet rolü çatışması modeli kapsamında değerlendirildiğinde erkekler, erkeklik sosyalizasyonlarını kadınsılaştırma korkusu altında dört boyutta gerçekleştirmektedir; başarı, güç ve rekabet; iş ve aile ilişkileri, kısıtlı duygusallık ve erkekler arası sınırlı sevecen davranış. Bireysel ve kurumsal cinsiyetçi kalıp yargılarla sürekli denetlenen süreç, toplumsal cinsiyet çatışması ve gerilimi yaşamının yanı sıra, belirlenen davranış ölçütlerine uygun hareket etmeyi beraberinde getirebilmektedir.

Özellikle hegemonik erkeklik tanımlamaları dahilinde sıklıkla vurgulanan güçlü olma halinin, ölüm karşısında da takınılması gereken bir tavır olduğu söylenebilir. Öyle ki, sevdiği kişinin kaybı karşısında duygularını ifade etmek istese bile bu ifade ediş "makul sınırlar" içinde kalarak gerçekleştirilmelidir. Çünkü özellikle duygusallık, kadınsılıkla eş değer ve erkekliği "sarsma" potansiyeli çok yüksek bir özellik olarak nitelendirilebilmektedir. Kaybı sonrası duygularını ortaya koyamayan erkek, halihazırda edinilmiş olan erkeklik statüsünün ölümüne neden olma kaygısıyla takındığı bu tavırla erkeklikler dünyasının kültürel dünya görüşüne katkı sunabilmekte ve bu anlamda ölüm karşısındaki "gücünü" korumayı başarabilmektedir. Bu sırada ertelenen yas, açığa çıkmayan duyguların bıraktığı yaralar veya konuşulmamış gerçekliklerin erkeğin içsel duygu dünyasındaki yansımalarını ve tahribatlarını bilmek ise son derece güçtür. İçerik kapanma, öfke, sessizlik, suskunluk, saldırgan söylem ve tavırlar, yıkıcı eylemler gibi iki uçta farklılaşan çok çeşitli sonuçları olabilmektedir. Ancak sergilenecek tavır ve söylemlerin ataerki toplumsal yapının hegemonik erkeklik kalıbına uyuyor olması,

erkekleğin ölümünün yarattığı korkunun son bulmasına yol açacağı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, ölüm tüm gerçekliğiyle oradadır, sevilen kişi artık yoktur ve “güçlü” durularak erkekleğin ölümüne engel olunabilmiştir.

Bu “güçlü ve başarılı olma” hali, birçok bağlamda kendini gösterebilmektedir. Örneğin zorunlu askerlik görevi sırasında çatışmaların yoğun yaşandığı bölgelerde bulunmuş olmanın, riski yüksek sporlarla ilgilenmenin veya ölüme yakın tecrübelerin birer cesaret ve güç göstergesi olarak ama en çok da baskın erkeklik göstergesi olarak sunulması bunlardan birkaçıdır. Özellikle askerlik ve erkeklik arasında yoğun ilişkilerin tanımlandığı toplumlarda “ölümün ve kahramanlığın yüceltilmesi” (Altınay, 2011) yoluyla hem ölme hem de öldürme istedik ve beklenen bir düşünce ve eylem pratiği olarak kabul edilebilmektedir. Böylece askerlik “...sadece genç erkeklerin zorunlu olarak katıldıkları, bir tür savaş eğitimi eşliğinde öğrenilen bir ölme-öldürme sanatı haline” (Sancar, 2009, s. 154) gelmektedir. Bu da ölümlülük bilgisinin erkeklerin yaşamında merkezi bir konumda bulunması ve ölüm fikri tarafından sürekli takip edilmeyi beraberinde getirmesi anlamına gelebilmektedir.

Buna eşlik eden şiddet içerikli bilgisayar oyunları, yine erkeklik yapılanmasında gücün, başarının ve rekabetin bir uzantısı olarak ölüme meydan okumanın ve erkeklik ispatının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. DYK çerçevesinde ele alındığında ölümlü bu kadar içli dışlı olan erkekliklerin, erkeklik dünyasına daha çok dönmesi ve ataerkil erkeklik ideolojisinin önermelerini takip etmesi son derece olağandır. Toplumun tanımladığı “uygun” erkek olarak ölüm karşısında kendini var eden ve ölümlülük bilgisiyyle mücadelede erkeklik ideolojisinin köklerine sarılan erkekler hem ölüm gerçeğinin kaçınılmazlığı hem de erkekleğin dar patikalarında sembolik düzeyde ölümsüzlüğe ulaşmaya çalışabilmektedir.

Benzer bir şekilde yüksek hızla araba kullanma, motosikletin ön tekerini havaya kaldırma ya da beden kapasitesinin sınırlarını zorlayan etkinliklerde bulunma, erkekleğin kazanılması ya da kazanılmış erkekleğin sürdürülmesi kadar ölüme yakın davranışlar sergileyerek halihazırdaki erkeklik düzeyinin üstüne çıkan bir nevi “daha erkek” sıfatı kazanma arzusu içeren davranışlar olarak nitelendirilebilir. Bu davranışlara eşlik eden kısıtlı duygusallık ise sürecin tüm zorluklara rağmen nasıl “güçlü” ve “başarılı” bir şekilde yürütüldüğünü göstermesi ve erkeklik imajını “sağlamlaştırma”sı açısından son derece önemlidir.

Erkeklik ve ölüm ilişkisinde ele alınması gereken bir diğer boyut, iş, okul, aile ilişkileri gibi alanlarda yaşananları kapsamaktadır. Toplum tarafından tanınan, kabul gören, prestijli bir işte çalışması beklenen erkeğin, yapmış olduğu iş ile ailenin geçimini sağlayacak asgari düzeyde bir gelir elde etmesi beklenmektedir. Hatta “kas gücüne dayalı yapıları bir vücudu, kavgada gözünü sakınmayacak bir cesareti, karısının/kızının namusunu koruma endişesi olmasa da bir iş adamı eğer para kazanmayı becerebiliyorsa erkekler topluluğuna saygın bir üye olarak kabul

edilebilmektedir” (Sancar, 2009, s. 84). Yapılan işin iş kazalarının yoğun yaşandığı bir alanda olması ve/veya can güvenliğinin sürekli tehdit edildiği bir ortama sahip olması işin ya da gelirin kabul edilebilirliğinin değil o işi gerçekleştirme gücü ve başarısı gösteren erkeğin erkeklik kimliğinin ve ailesi için neleri göze alabilen bir erkek olduğunun bir göstergesi olarak sunulabilmektedir. Yapmış olduğu iş ile ailesinin geçimini sağlayan erkek, “ölümü bile göze almış” kudretli erkek olarak nitelendirilebilmektedir. Takınılan bu tavır, daha güvenli iş ortamı sağlanması, sigorta primlerinin yükseltilmesi ya da yüksek ücret gibi taleplerin de yeterince dillendirilmemesi ve cesur-kahraman-güçlü çalışan niteliği altında erkeklik ideolojisinin pekiştirilerek erkeklik dünya görüşünün savunulması sonucunu doğurabilmektedir.

Aile kurmak ve çocuk sahibi olmak hem ataerkil toplumsal yapının hegemonik erkeklik tanımlaması hem de ölümlülük karşısından geliştirilen bir çeşit savunma mekanizması olarak erkeklikler dünyasında önemli bir bileşen olarak yer almaktadır. Erkeklerin cinsellik deneyimlerini şekillendiren ve eşcinsel olmayan romantik ilişkilerin kabul görüp desteklendiği eril toplumsal yapıda erkekliğin ispatı ve sürdürülmesinde, oluşturulan ailenin ve sürdürülen aile ilişkilerinin rolünün çok büyük olduğu belirtilebilir. DYK’ya göre bir tür ölümsüzlük sembolü olarak dünyaya getirilen çocuklar, ölümlülük karşısında bir eser yaratma isteğini yansıtırken toplum içinde erkekliğin de ispatlandığı bir alan olabilmektedir. Ataerkil babalık rolleri çerçevesinde tanımlanan özellikler, dünyaya gelen çocukların cinsiyetlendirilmiş bedenlerine uygun rol ve sorumluluklar açısından yetiştirilmesi - kız çocukların narin, hassas ve duygusal; oğlan çocukların ise sert, güçlü ve korkusuz olması- üzerinden hem hegemonik erkeklik söyleminin pekişmesi hem de ölüm korkusuyla baş etmenin bir yöntemi olarak bir şekilde “kalıcı olma”yı başarmayı içerebilmektedir.

Erkeklikler (daha doğrusu hegemonik ve suç ortağı erkeklikler), duygularını ifade etme konusunda kısıtlama ve korkulara sahip olmasının yanı sıra, temel duyguları ifade edecek kelimeleri bulma konusunda da sınırlılıklara sahip olabilmektedir. Duygu ve düşüncelerini diğerleriyle paylaşmadığı gibi diğer erkeklerle de paylaşamayabilir. Her ne kadar erkeklik, tanımlamasında ve ispatında erkeklere ihtiyaç duyuyor ve ölüm karşısında yöneldiği ve sıkı sıkıya sarıldığı ideoloji erkeklik olsa da kendi cinsiyetine mensup diğer erkeklere sevecen davranma konusunda ince bir çizgide ilerleyebilmektedir. Çünkü sergilenecek en ufak bir “fazla”dan ilgi, kadınsı hassasiyetler gösterme ya da eşcinsel olma etiketlerine maruz kalmayı beraberinde getirebilmektedir. Bu da erkekliğin ölümü anlamına gelebilmektedir ki zaten eril ideoloji bunun olmaması gerektiğini açık bir şekilde belirtmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi ölüme yakın tecrübelerin yaşandığı alanlarda (askerlik gibi) hemcinsleri ile yakın ilişkilerde bulunan erkeklerin bu sınırı nasıl koruduğu son derece hassastır. Bunların yanı sıra aşırı alkol tüketimi, holiganlığa uzanan taraftar gösterileri, milli içerikli kutlamalar ve erkek

homososyalliğini inşa eden cinsiyetlendirilmiş erkek mekânları erkekliğin sergilendiği ve pekiştirildiği, şiddet içeren aşırı davranış ve söylemlerle ölümlülük bilgisinin uyarıldığı ortamlar olarak erkeklikler arasındaki ilişkilerin sınırlı ve seçici bir samimiyetle kurulmasına zemin hazırlayan ortamlar olarak belirtilebilir. Bu ortamlarda erkeklik bilgisi üretilip öğrenilirken ölüm ve ölümlülük karşısındaki erkeklik konumlanışına dair de söylem ve pratikler sergilenebilmektedir.

Mizah, DYK çerçevesinde ölüm dehşetiyle baş etmede kullanılan baş etme mekanizmalarından biridir. Erkeklik özelinde mizah konusuna bakıldığında, mizahın çoğunlukla kadın bedeni ve cinselliği ya da hegemonik olmayan erkeklikler üzerinden kurgulandığını söylemek mümkündür. Bu yolla erkekler mizahı sosyal etkileşimlerini kolaylaştırmanın ve ölüm korkusuyla baş etmenin bir aracı olarak kullanabilmektedir. Yapılan şakalar ve atılan kahaahalar, erkeğin iç grup üyeleri olan diğer erkeklerle olan bağlarını güçlendirebilmekte; dış grup üyelerini dışlayarak ya da aşağılayarak grup uyumunu artıran sosyal bir işlev gösterebilmektedir. Ancak mizahın kimi boyutlarda son derece sorunlu olabildiğini belirtmekte yarar vardır. Bu anlamda mizahın eşitsiz eril önyargıların bir uzantısı olmasından ziyade geliştirici ve motivasyonel kullanımının ölüm dehşetiyle baş etmede etkin olacağı söylenebilir.

Daha önce ifade edildiği üzere, DYK açısından insan bedeni ölümün kaçınılmazlığını sürekli hatırlatması dolayısıyla sorunludur. Benzer bir sorun erkek bedeni için de söz konusudur hatta hegemonik erkeklik söylemleri çerçevesinde yapılan tanımlamalar ve beklendik özellikler, ulaşılması zor bir beden yapılanmasının sergilenmesi gerektiğini göstermektedir. Kaslı, heybetli ve güçlü beden -burada belirtilen özelliklerin içeriği ve düzeyi zamana, duruma ve bağlama göre son derece farklılaşabilmektedir-, spor ile dinç tutulmalı ve cinsel yönden aktif olunmalıdır. Cinsellik heteroseksüel ilişkiyi içermekte ve ilişkinin yapısına göre cinselliğin romantik aşkla ilişkilendirilerek kadın bedeninin kutsallaştırılması ya da sıradanlaştırılarak kadın bedeninin nesneleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Ölümlülük belirginliği altında da erkekliklerin bedenleri ve cinsellikleri üzerinde benzer süreçler yürütecekleri düşünülmektedir. Öyle ki “genç öl cesedin yakışıklı olsun” veya “atın ölümü arpadan olsun” gibi söylemler erkekliklerin beden ve cinselliklerini ölüm gerçekliğinde nasıl ele alabilecekleri konusunda ipuçları sunabilmektedir.

Son olarak, DYK çerçevesinde özellikle farklı dünya görüşündeki diğerlerini başka bir ifadeyle kadın, çocuk, yaşlı, engelli ve diğerlerini acımasız bir şekilde küçümseyen, dışlayan ve yok etmek isteyen fail olarak erkeklik analizi yapmak gerekmektedir. Suç teşkil eden eylemlerde bulunan ve diğerleri üzerinde baskı kuran, şiddet uygulayan erkeklikler aslında ölüm dehşetiyle baş edemeyen, güvenliklerini sürekli tehdit eden unsurlar olarak gördükleri bu kişi ve grupların varoluşlarını bir tehdit unsuru olmaktan çıkarma ihtiyacı içinde olan kişiler olarak nitelendirilebilir. Bu analiz, gerçekleşen suç içerikli eylemi hiçbir biçimde haklı göstermemekle birlikte, olumlu ölüm değeri oluşturma ve ölümün kabulü gibi

çözümler üreterek insan yaşamını iyileştirmek adına önemli analizler olabileceği söylenebilir.

Özetlemek gerekirse, erkeklik söylem ve pratiklerinin övülmesi, grup içi kayırmacılıkla erkekliğin diğerleri ve diğer erkeklikler karşısındaki konumlanışının yüceltilmesi, bu gruplandırma dışında kalanların önyargıya, ayrımcılığa, aşağılamaya, ötekileştirmeye maruz kalması gerektiği yönünde düşünce geliştirme ve hatta diğerleri üzerinde şiddete varan düzeylerde baskı kurma, ölümlülük bilgisi uyarılmış ve her an kaybedilme korkusu duyulan imkânsız erkeklik statüsünü koruma içgüdüsüyle geliştirilen eril savunma mekanizmalarıdır. Bu savunma mekanizmaları ölüm gerçeğiyle yüzleşen erkeğin ölümü inkârı ya da kabulü çerçevesinde ona bir çıkış yolu sunabilir. Seçilen yol, erkekliğin geliştiği sosyal yapının izlerini taşımakta ve ölüm kadar gerçek bir başka olgu olan erkekliğin gözetilmesi gerekliliğini içinde barındırabilmektedir. Erkekliğe dair erkekliğin temeli olarak belirtilen eril kalıp yargılar diğer tüm kültürel yargılarda olduğu gibi toplumsal uzlaşma yoluyla oluşturulan ve sürdürülen kırılğan ancak üst semboller olmaları dolayısıyla içselleştirilmiş bir sahiplenişle gözetilebilmekte ve ölüm karşısında olduğu kadar sembolik ölümsüzlük arayışında da savunulan yargılar olabilmektedir.

SONUÇ

Erkeklik, ölüm (biyolojik ve metaforik) karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında kendini eril ideolojinin kalıp yargıları içine atabilmekte ve orada kendine özgü “güvenli” bir alan yaratabilmektedir. Erkeğin kendisinin ölümünden sonra da var olmaya devam edecek olan ve kendinden daha büyük bir şeyin parçası olarak hissetmesine neden olan erkeklik ideolojisine bu denli sıkı sarılması, sadece ölüm karşısında takınılan bir tavrı değil aynı zamanda ataerkil toplum yapısının hegemonik erkeklik niteliğinin bir göstergesi olması açısından da istendik bir durumdur. Çünkü hegemonik erkeklik, erkeğin bireysel ve toplumsal düzeyde “ideal” bir kimlik olarak var olma çabasını temsil etmektedir. Ayrıca bu idealleşme, bir yanıyla erkeklik kimliğinin kaybedilme riskini de beraberinde getirebilmektedir. Bu risk, erkeklerin ölümle başa çıkma stratejilerini yönlendiren önemli bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilebilir. Özellikle hegemonik erkekliğin kaybı, yalnızca toplumsal bir statü kaybı değil, aynı zamanda metaforik bir ölüm olarak da görülebilir. Suç ortağı erkeklikler de bu süreçte ataerkil düzenin sürdürülebilirliğini sağlama çabasıdayken, aynı kaygılarla hareket edebilmektedir. Yaşam pratikleri ve söylemleri içinde ölümlülük bilgisiyle sürekli uyarılan erkeklik, ölümün kaçınılmaz varlığı karşısında kendini grup içi yanlılık ve özdeşleşmeye adanmış bir yapıya büründürebilmektedir.

Ölüm karşısında erkeğin sembolik olarak hayatta kalma isteği toplumsal gerçeklik içinde erkekliğinin de hayatta kalma zorunluluğu ile birleştiğinde güçlü, başarılı ve cesur olma, kısıtlı duygusallık gösterme, aile ve iş ilişkileri dengesini

kurabilme, erkeklerle sınırlı düzeyde samimiyet kurma gibi kadınsılaşıma korkusuna eşlik eden ölüm korkusuyla birlikte karmaşık bir yapı oluşturabilmektedir. Bu karmaşanın çözümünde bir yandan ataerkil ideolojinin imkânsız erkeklik tanımlamalarının fark edilmesi bir yandan da ölümün kabulü ile (hem gerçek anlamda ölüm hem de metaforik anlamda erkeklik ölümü) kişisel gelişimi teşvik ederek daha yüksek benlik saygısı ve yaşam memnuniyetinin sağlanması mümkün olabilir.

Başka bir ifadeyle kişinin kendi ölümlülüğünü ve hegemonik erkeklik kurgusunun son bulabileceğini kabul etmesi, bireysel yaşam hedeflerini çeşitlendirmesi ve zenginleştirici yaşam deneyimleri kazanma arayışını harekete geçirmesi açısından son derece önemlidir. Buna karşılık, ölümün inkârı ya da imkânsız erkeklik kurgusunun sürdürülme çabası daha fazla ölüm korkusu, daha az özsaygı ve daha düşük yaşam memnuniyeti anlamına gelmektedir. Ölüme olumlu bir şekilde odaklanmak, onun kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu ölüm ister gerçek anlamdaki ölüm olsun isterse çalışma kapsamında kurgulandığı şekliyle imkânsız hegemonik erkeklik kurgusu ölümü olsun.

Bu çalışma ile DYK çerçevesinde ölüm ve sembolik ölümsüzlük arayışı karşısında erkeklerin/ erkekliklerin toplumsal yaşam pratikleri içindeki konumlanışına; eril toplumsal yapı tarafından inşa edilen hegemonik erkeklik ideallerinin ölüm karşısında ve sembolik ölümsüzlük arayışında geliştirilen stratejilerine dair kuramsal bir analiz yapılmıştır. Türkiye literatürü açısından ölüm ve erkeklik konusuna dair DYK çerçevesinde kuramsal düzeyde ilişkisel bir analiz yapılmaya çalışılması her ne kadar özgün bir nitelik olarak değerlendiriliyor olsa da konunun içeriğine dair ampirik araştırmaların yapılmasının son derece önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda çalışmanın, bu konuda araştırma yapmayı düşünen bilim insanlarına bir bakış açısı sunabilmesi ümit edilmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0021212>.

Altınay, A. G. (2011) Sabiha Gökçen'den Sevgi Soysal'a, Kezbanlardan kadın vicdani retçilere: Militarizmin feminist eleştirileri, *Dipnot*, 7, 23-42.

Anson, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. & Greenberg, J. (2009). Political ideology in the 21st century: A terror management perspective on maintenance and change of the status quo. J. T. Jost, A. C. Kayve H. Thorisdottir (Ed.). *Social and*

psychological bases of ideology and system justification içinde (ss. 210–240). Oxford University Press.

Arciniega, G. M., Anderson, T. C., Tovar-Blank, Z. G. & Tracey, T. J. G. (2008). Toward a fuller conception of machismo: development of a traditional machismo and caballerismo scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55 (1), 19-33. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.55.1.19>.

Arrowood, R. B. & Cox, C. R. (2020). *Terror Management Theory: A Practical Review of Research and Application*. (ss.1-83). Brill Research Perspectives. <https://brill.com/display/title/57391?rskey=uLHNcF&result=1>.

Baarsen, M. I. B. v. G. B. (2001). Partner loss in later life: gender differences in coping shortly after bereavement. *Journal of Loss and Trauma*, 6 (3), 243-262. <https://doi.org/10.1080/108114401753201688>.

Barutçu, A. (2013). *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara.

Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal of the Scientific Study of Religion*, 15, 29-45. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1384312>.

Batson, C. D. & Schoenrade, P. A. (1991). Measuring religion as quest: 1. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 416-429. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1387277>.

Becker, E. (1973). *The denial of death*. New York: Free Press.

Becker, E. (1975). *Escape from evil*. New York: Free Press.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Anchor Books.

Bozok, M. (2019). Raewyn Connell ve erkeklikler: erkeklik çalışmalarının köşe taşı olan bir kitabın Türkçe çevirisi üzerine. *ViraVerita E-Dergi*, (9), 199-205.

Burke, K. & Haltom, T. M. (2020). Created by God and wired to porn: redemptive masculinity and gender beliefs in narratives of religious men's pornography addiction recovery. *Gender & Society*, 34 (2), 233-258. <https://doi.org/10.1177/0891243220905815>.

Burke, B. L., Martens, A. & Faucher, E. H. (2010). Two decades of terror management theory: a meta-analysis of mortality salience research. *Personality and Social Psychology Review*, 14 (2), 155-195. <https://doi.org/10.1177/1088868309352321>.

Burkley, M., Wong, Y. J. & Bell, A. C. (2016). The masculinity contingency scale (mcs): scale development and psychometric properties. *Psychology of Men & Amp; Masculinity*, 17 (2), 113-125. <https://doi.org/10.1037/a0039211>.

Chaudhry, A. & Amis, J. (2021). Negotiating masculinities in times of crisis: on the covid frontline in pakistan. *Gender, Work & Amp; Organization*, 29 (2), 650-665. <https://doi.org/10.1111/gwao.12800>.

Connell, R. W. (2019). *Erkeklikler*. (N. Konukcu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi. (Orijinali 2015'te yayınlanmıştır).

Dattel, A. R. & Neimeyer, R. A. (1990). Sex differences in death anxiety: Testing the emotional expressiveness hypothesis. *Death Studies*, 14 (1), 1–11. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/07481189008252341>.

Dechesne, M., Janssen, J. & Knippenberg, A. v. (2000). Derogation and distancing as terror management strategies: the moderating role of need for closure and permeability of group boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (6), 923-932. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.6.923>.

Faro, L. (2018). When children participate in the death ritual of a parent: funerary photographs as mnemonic objects. *Religions*, 9 (7), 215. <https://doi.org/10.3390/rel9070215>.

Glick, P. & Fiske, T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (3), 491-512. <http://doi.org/10.1037/0022-3514.70.3.491>.

Goldenberg, J. L., Pyszczynski, T., Greenberg, J. & Solomon, (2000). Fleeing the Body: A Terror Management Perspective on the Problem of Human Corporeality. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (3), 200–218. http://doi.org/10.1207/s15327957pspr0403_1.

Goldenberg, J. L., Pyszczynski, T., McCoy, K., Greenberg, J. & Solomon, (1999). Death, sex, love, and neuroticism: Why is sex such a problem? *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (6), 1173–1187. <http://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1173>.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M. N., Kirkland, S. vd. (1990). Evidence for terror management theory II: the effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (2), 308-318. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.2.308>.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: a terror management theory. R.F. Baumeister (Ed.). *Public Self and Private Self*, içinde (ss.189-212). New York, Springer-Verlag.

Greenberg, J., Solomon, S. & Pyszczynski, T. (1997). Terror Management Theory of Self-Esteem and Cultural Worldviews: Empirical Assessments and Conceptual Refinements. *Advances in Experimental Social Psychology*, 29, 61–139. [http://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60016-7](http://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60016-7).

Harmon-Jones, E., Greenberg, J., Solomon, S. & Simon, L. (1996). The effects of mortality salience on intergroup bias between minimal groups. *European Journal of Social Psychology*, 25, 781. 1-5. <https://doi.org/10.1002/%28SICI%291099-0992%28199607%2926%3A4%3C677%3A%3AAID-EJSP777%3E3.0.CO%3B2-2>.

Hirschberger, G., Florián, V. & Mikulincer, M. (2005). Fear and compassion: a terror management analysis of emotional reactions to physical disability. *Rehabilitation Psychology*, 50 (3), 246-257. <https://doi.org/10.1037/0090-5550.50.3.246>.

Hoyt, C. L., Simon, S. & Reid, L. (2009). Choosing the best (wo)man for the job: The effects of mortality salience, sex, and gender stereotypes on leader evaluations. *The Leadership Quarterly*, 20 (2), 233–246. <http://doi.org/10.1016/j.leaqua.2009.01.016>.

Jani, C., Marshall, D. C., Singh, H., Goodall, R., Shalhoub, J., Omari, O. A., vd. (2021). Lung cancer mortality in Europe and the USA between 2000 and 2017: an observational analysis. *ERJ Open Research*, 7 (4), 1-14. <https://doi.org/10.1183/23120541.00311-2021>.

Jonas, E. & Fischer, P. (2006). Terror management and religion: evidence that intrinsic religiousness mitigates worldview defense following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91 (3), 553-567. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.3.553>.

Juhl, J. & Routledge, C. (2016). Putting the terror in terror management theory. *Current Directions in Psychological Science*, 25 (2), 99-103. <https://doi.org/10.1177/0963721415625218>.

King, T., Shields, M., Sojo, V., Daraganova, G., Currier, D., O’Neil, A., vd. (2020). Expressions of masculinity and associations with suicidal ideation among young males. *BMC Psychiatry*, 20 (1). <https://doi.org/10.1186/s12888-020-2475-y>.

Mahat-Shamir, M. & Kagan, M. (2022). When the times get tough the toughs get funny: means by which humor buffers against death anxiety emerged during covid-19 outbreak. *Plos One*, 17 (8), e0273338. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273338>.

McEvoy, J., MacHale, R. & Tierney, E. (2011). Concept of death and perceptions of bereavement in adults with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56 (2), 191-203. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2011.01456.x>.

Mikulincer, M., Florián, V. & Hirschberger, G. (2003). The existential function of close relationships: introducing death into the science of love. *Personality and Social Psychology Review*, 7 (1), 20-40. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0701_2.

Morgan, J., Smith, R. & Singh, A. (2019). Exploring the role of humor in the management of existential anxiety. *Humor: International Journal of Humor Research*, 32 (3), 433-448. <https://doi.org/10.1515/humor-2017-0063>.

Newman, T. J., McCray, K., Lower-Hoppe, L. M., Rockhill, C., Ingram, D., Ohanasian, J., vd. (2022). Healthy masculinity construction: the influence of race, faith and athletics. *Children & Society*, 37 (3), 854-874. <https://doi.org/10.1111/chso.12634>.

Ochsmann, R. & Reichelt, K. (1994). Evaluation of moral and immoral behavior: Evidence for terror management theory. Unpublished manuscript, Universitat Mainz, Mainz, Germany.

O'Connor, P., O'Hagan, C. & Brannen, J. (2015). Exploration of masculinities in academic organisations: a tentative typology using career and relationship commitment. *Current Sociology*, 63 (4), 528-546. <https://doi.org/10.1177/0011392115574859>.

O'Neil, J. M., Good, G. E., & Holmes, S. (1995). Fifteen years of theory and research on men's gender role conflict. In R. F. Levant & W. S. Pollack (Eds.), *The new psychology of men* (pp. 164–206). New York, NY: Basic Books.

O'Neil, J. M. (2008). Summarizing 25 years of research on men's gender role conflict using the gender role conflict scale. *The Counseling Psychologist*, 36 (3), 358-445. <https://doi.org/10.1177/0011000008317057>.

Pérez-Mengual, N., Aragonés-Barberá, I., Moret-Tatay, C. & Moliner-Albero, A. R. (2021). The relationship of fear of death between neuroticism and anxiety during the covid-19 pandemic. *Frontiers in Psychiatry*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.648498>.

Pradhan, A. ve Olsson, P. (2020). Sex differences in severity and mortality from covid-19: Are males more vulnerable? *Biology of Sex Differences*, 11 (1). <https://doi.org/10.1186/s13293-020-00330-7>.

Ps, F. (2003). Perceived self-efficacy domains as predictors of fear of the unknown and fear of dying among older adults. *Psychology and Aging*, 18 (3), 474-486. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.18.3.474>.

Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1-70. <https://doi:10.1016/bs.aesp.2015.03.00>.

Reeser, T. W. (2020). *Concepts of masculinity and masculinity studies. Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice*, 11-38. https://doi.org/10.1163/9789004299009_003.

Renkema, L. J., Stapel, D. A. & Yperen, N. W. V. (2007). Go with the flow: conforming to others in the face of existential threat. *European Journal of Social Psychology*, 38 (4), 747-756. <https://doi.org/10.1002/ejsp.468>.

Rnic, K., Dozois, D. J. A. & Martin, R. A. (2016). Cognitive distortions, humor styles, and depression. *Europe's Journal of Psychology*, 12 (3), 348-362. <https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1118>.

Rogowska, A. M., Kuśnierz, K. & Ochnik, D. (2022). Revisiting the multidimensional interaction model of stress, anxiety and coping during the covid-19 pandemic: a longitudinal study. *BMC Psychology*, 10 (1). <https://doi.org/10.1186/s40359-022-00950-1>.

Rosenblatt, A., Greenberg, J. Solomon, S., Pyszczynski, T. & Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory I: The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 681-690. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.57.4.681>.

Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M. & Spottswood, D. (2007). Death anxiety across the adult years: an examination of age and gender effects. *Death Studies*, 31 (6), 549-561. <https://doi.org/10.1080/07481180701356936>.

Sancar, (2009). *Erkeklik: İmkânsız iktidar. Ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. Ankara: Metis Yayınları.

Schimmel, J., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Waxmonsky, J. & Arndt, J. (1999). Stereotypes and terror management: evidence that mortality salience enhances stereotypic thinking and preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (5), 905-926. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.5.905>.

Shemie, D., Hornby, L., Baker, A. J., Teitelbaum, J., Torrance, S., Young, K., vd. (2014). International guideline development for the determination of death. *Intensive Care Medicine*, 40 (6), 788-797. <https://doi.org/10.1007/s00134-014-3242-7>.

Sığın, A. & Canatan, A. (2018). Connell'ın 'erkeklikler' teorisinde işbirlikçi erkek, madun erkek ve marjinal erkek: Hegemonik erkekliğin kavramsal hegemonyası. *SOBİDER*, 32, 163-175.

Slaughter, V. & Griffiths, M. (2007). Death understanding and fear of death in young children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12 (4), 525-535. <https://doi.org/10.1177/1359104507080980>.

Taubman-Ben-Ari, O. & Findler, L. (2003). Reckless driving and gender: An examination of a terror management theory explanation. *Death Studies*, 27 (7), 603–618. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/07481180302898>.

The World Bank (2021a). Mortality rate, adult, male (per 1,000 male adults). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.AMRT.MA?end=2021&start=2021> adresinden erişildi.

The World Bank (2021b). Mortality rate, adult, female (per 1,000 female adults). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.AMRT.FE?end=2021&start=2021> adresinden erişildi.

The World Bank (2021c). Survival to age 65, male (% of cohort). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TO65.FE.ZS?end=2021&start=2019> adresinden erişildi.

The World Bank (2021d). Survival to age 65, female (% of cohort). 15.01.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TO65.MA.ZS?end=2021&start=2020> adresinden erişildi.

Vandello, J. A. & Bosson, J. K. (2013). Hard won and easily lost: a review and synthesis of theory and research on precarious manhood. *Psychology of Men & Masculinity*, 14 (2), 101-113. <https://doi.org/10.1037/a0029826>.

Verheijde, J. L., Rady, M. Y. & Potts, M. (2018). Neuroscience and brain death controversies: the elephant in the room. *Journal of Religion and Health*, 57 (5), 1745-1763. <https://doi.org/10.1007/s10943-018-0654-7>.

Webster, R. J., & Saucier, D. A. (2011). The effects of death reminders on sex differences in prejudice toward gay men and lesbians. *Journal of Homosexuality*, 58 (3), 402–426. <https://doi:10.1080/00918369.2011>.

White, A. & Cash, K. (2004). The state of men's health in western Europe. *The Journal of Men's Health & Gender*, 1 (1), 60-66. <https://doi.org/10.1016/j.jmhg.2004.03.001>.

Wong, Y. J. & Wang, S.- Y. (2022). Toward an integrative psychology of masculinities. *Psychology of Men & Masculinities*, 23 (3), 285-298. <https://doi.org/10.1037/men0000387>.

Wong, Y. J., Owen, J. & Shea, M. (2012). A latent class regression analysis of men's conformity to masculine norms and psychological distress. *Journal of Counseling Psychology*, 59, 176–183. <https://doi.org/10.1037/a0026206>.

Wood, W. & Eagly, A. H. (2015). Two traditions of research on gender identity. *Sex Roles*, 73 (11-12), 461-473. <http://doi.org/10.1007/s11199-015-0480-2>.

Yeniçeri, Z. (2016). Dehşet yönetimi kuramı ve iş yaşamı. *İş ve İnsan Dergisi*, 3 (1), 43-52. <https://doi.org/10.18394/iid.41167>.

Zaleskiewicz, T., Gasiorowska, A., Kesebir, P., Luszczynska, A. & Pyszczyński, T. (2013). Money and the fear of death: The symbolic power of money as an existential anxiety buffer. *Journal of Economic Psychology*, 36, 55–67. <http://dx.doi.org/10.1016/j.joep.2013.02.008>.

Zhou, X., Liu, J., Chen, C. & Yu, Z. (2008). Do children transcend death? An examination of the terror management function of offspring. *Scandinavian Journal of Psychology*, 49 (5), 413–418. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2008.00665.x>.

Yayın Geliş Tarihi: 10.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1513661>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 140-168
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BELEDİYE BAŞKANLARININ SOSYAL MEDYA KULLANIMINA YÖNELİK BİR ANALİZ: İZMİR İLÇE BELEDİYELERİ ÖRNEĞİ

Hakan AŞAN*

Öz¹

Günümüzde sosyal medya önemli bir kitle iletişim aracı olarak toplumun birçok kesimi tarafından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Yerel yönetimler için de kurumsal sosyal medya hesapları önemli bir bilgilendirme ve etkileşim platformudur. Kurumsal sosyal medya hesaplarının yanında belediye başkanlarının kendilerine ait kişisel sosyal medya hesapları da bulunmaktadır. Belediyelerin resmi sosyal medya hesapları genellikle belediye ile ilgili çeşitli bilgilendirmeler yapmak için kullanılırken belediye başkanlarının hesapları hem belediye ile ilgili bilgilendirmeler hem kişisel bazı bilgilendirmeleri, görüşleri yansıtmaktadır. Bu çalışma, İzmir iline bağlı ilçe belediye başkanlarının X (eski adıyla Twitter) üzerindeki etkileşimlerini analiz ederek, sosyal medya stratejilerinin etkinliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, belediye başkanlarının sosyal medya platformlarını nasıl kullandığını anlamak ve kamu ile iletişimlerini nasıl şekillendirdiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Belediye başkanlarının paylaşım içerikleri, paylaşım yapıları, zamanlamaları ve dönemsel eğilimler dikkate alınarak, beğeni ve tekrar paylaşım sayıları üzerinden etkileşim oranları incelenmiştir. Elde edilen bulgular, belediye başkanlarının sosyal medya platformlarını siyasi söylemler açısından etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir. Ancak vatandaşla iletişim açısından tercih edilmediği görülmektedir. Araştırma bulguları, paylaşım uzunluklarının, etiket kullanımının, günün saatlerinin ve yılın farklı dönemlerinin etkileşim üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Yapılan paylaşımların hafta sonu, akşam ve gece saatlerinde fazla etkileşim aldığı görülmüştür. Bu bulgular, belediye başkanlarının sosyal medya stratejilerini optimize etmelerine ve halkla

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aşan, H. (2025). Belediye başkanlarının sosyal medya kullanımına yönelik bir analiz: İzmir ilçe belediyeleri örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 140-168.

*Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları İzmir, <https://orcid.org/0000-0001-9550-3345>, hakan.asan@deu.edu.tr

¹Araştırma için etik kurul onayına gerek bulunmamaktadır.

daha etkili iletişim kurmalarına yönelik öneriler sunmaktadır. Araştırma, yerel yönetim temsilcileri için sosyal medyanın stratejik kullanımının önemini vurgulamakta ve etkileşim artırıcı yöntemler hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, Belediye Başkanları, X (Twitter).*

A STUDY ON THE USE OF SOCIAL MEDIA BY MAYORS: THE CASE OF IZMIR DISTRICT MUNICIPALITIES

Abstract

Today, social media is used as an important mass communication tool by many segments of the society for different purposes. Corporate social media accounts are also an important information and interaction platform for local governments. In addition to corporate social media accounts, mayors also have their own personal social media accounts. While the official social media accounts of municipalities are generally used to provide various information about the municipality, the accounts of mayors reflect both information about the municipality and some personal information and opinions. This study aims to evaluate the effectiveness of social media strategies of district mayors of Izmir province by analysing their interactions on X (formerly Twitter). The research aims to understand how mayors use social media platforms and to analyse how they shape their communication with the public. By taking into account the content of mayors' posts, post structures, timing and periodical trends, interaction rates were analysed through the number of likes and reposts. The findings show that mayors use social media platforms effectively in terms of political discourse. However, it is observed that it is not preferred in terms of communication with citizens. Research findings show that post lengths, hashtag use, times of day, and different periods of the year have significant effects on engagement. It was observed that the posts made during weekends, evenings and nights received more interaction. These findings provide suggestions for mayors to optimize their social media strategies and communicate more effectively with the public. The research emphasizes the importance of strategic use of social media for local government representatives and provides valuable information on methods to increase interaction.

Keywords: *Social Media, Mayors, X (Twitter).*

GİRİŞ

Sosyal medya, günümüzde toplum iletişimde ve bilgi akışında önemli bir role sahiptir. Özellikle siyasi kamuoyunda sıklıkla kullanılmaktadır. Politik propaganda açısından tüm seçim çevresine yüz yüze ulaşmak neredeyse imkânsızdır.

Bu nedenle, siyasi amaçları doğrultusunda siyasetçiler sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçları aracılığıyla tüm halka ulaşma fırsatı bulmaktadır (Alav, 2020). İletişim teknolojilerindeki değişimle birlikte, çift yönlü iletişim imkanı sunan sosyal medya araçları vatandaşları çeşitli gelişmelerden haberdar etmenin yanı sıra, istek, öneri, beklenti, soru ve şikayetlerini öğrenme ve bunlara getirilen çözümleri yine vatandaşlarla paylaşma imkânı sunmaktadır. (Tarhan, 2012). Sosyal medya araçları, kamu kurumları ve yöneticileri için de etkili bir iletişim aracıdır. Her geçen gün daha fazla önem kazanmakta ve kullanılmaktadır. Sosyal medya gibi yeni iletişim teknolojilerinin kamu yönetiminde kullanılması, devlet ile vatandaş arasındaki etkileşimi artırmakta; vatandaşın yönetim sürecine katılımını sağlamaktadır. Ayrıca, devlet yönetimindeki süreçlerde açıklık ve şeffaflık da ön plana çıkmaktadır. (Gümüş, 2018). Belediyeler de bu anlamda hizmetlerini duyurma, vatandaşlarla etkileşim kurma ve toplumla ilişkilerini güçlendirmek için sosyal medya araçlarını sıklıkla kullanmaktadır. Belediyelerin resmi hesapları dışında belediye başkanları da kişisel hesapları üzerinden, vatandaşlarla etkileşim kurmak ve yönetişimde şeffaflığı sağlamak için sosyal medya platformlarını kullanmaktadır.

Araştırmalar, sosyal medyayı kullanma başarısının, belediye başkanları da dahil olmak üzere siyasi aktörler için olumlu bir destek sağlayacağını göstermektedir (Halil vd., 2019). Belediye başkanları, sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanarak iletişim stratejilerini ve sosyal yardım çabalarını geliştirmekte, topluluklarıyla güveni ve etkileşimi teşvik edebilmektedir (Jong vd., 2016). Sosyal medya, belediye başkanlarına çok çeşitli bireyler arasında iş birliğini ve sosyal etkileşimi kolaylaştırarak iletişim ve katılım için güçlü bir araç sunmaktadır (Moorhead vd., 2013). Belediye başkanlarının sosyal medya kullanmasının en temel amacı daha fazla vatandaşa ulaşmaktır. Bu açıdan sosyal medya ortamı geliştikçe belediye başkanlarının değişen trendlere ve teknolojilere uyum sağlaması hayati önem taşımaktadır.

Bu çalışma belediye başkanların belediyelerin resmi hesaplarının dışında kişisel hesapları üzerinden nasıl bir kullanım tarzı benimsediğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla belediye başkanlarının paylaşım içeriklerinin, yapılan paylaşımın uzunluğunun, etiket kullanımının ve paylaşım yapılan zamanın etkileşimi etkilemekte olup olmadığı araştırılmaktadır. Araştırmada öncelikle İzmir İlçe belediye başkanlarının X (Eski adıyla Twitter) platformu üzerinden 01.07.2021-01.07.2023 tarihleri arasında yapmış oldukları paylaşımlarının tümü çekilmiştir. Elde edilen paylaşımlar üzerinden içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi, metinlerin içindeki anlamların keşfedilmesi amacıyla incelenmesine dayanan analiz tekniğidir (Büyüköztürk vd. 2013). Daha sonra paylaşımların uzunluğuna ve içerisinde bulunan sosyal medya elementlerine göre analiz edilmiştir. Son olarak içerikler saat ve gün açısından değerlendirilmiştir.

İzmir ilçe belediyeleri, Türkiye'nin önemli metropollerinden biri olan İzmir'in kentsel ve sosyal dokusunu yansıtan çeşitlilikteki belediyeleri içermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, belediye

başkanlarının sosyal medya platformlarını nasıl kullandığını anlamak ve bu kullanımın yerel yönetimlerin kamu ile etkileşimini nasıl şekillendirdiğini analiz etmektedir. Bu çalışma, belediye başkanlarının sosyal medya stratejilerini optimize etmelerine ve halkla daha etkili iletişim kurmalarına yönelik bilimsel temelli öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

SİYASAL İLETİŞİM VE SOSYAL MEDYA

Siyasal iletişim, çeşitli sözlü ve yazılı biçimlerinin yanı sıra beden dili ve semboller gibi sözel olmayan ipuçlarını da içeren siyasi alanda bilgi, fikir ve mesajların yayılmasını kapsamaktadır (Santo & Costa, 2016). Siyasal iletişim, İnternetin özellikle de Web 2.0 teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu teknolojiler siyasal iletişim profesyonelleşmesini ve yeni siyasal araçların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Dahlgren, 2005). Bu araçlarından en önemlisi de sosyal medyadır. Sosyal medya geleneksel medyadan birçok noktada ayrılmakta ve kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu farklılıklardan en önemlileri; sosyal medya kullanıcıları kendi içeriklerini yaratabilmesi, bir başkasının paylaşımına yorumda bulunabilmesidir. Yani tek taraflı değildir. Karşılıklı etkileşime sahiptir ve o etkileşim zaman kavramından bağımsızdır. (Yağmurlu, 2013).

Günümüzde yerel yönetimlerde, sosyal medya kullanımı önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni yerel yönetimlerin, halka hizmet sunan en yakın birim olmasıdır. Bu nedenden sosyal medya üzerinden halkla ilişkiler faaliyetleri de ön plana çıkmaktadır (Demirtaş, 2012). Bu bağlamda, sosyal medya yerel yönetimlerin vatandaşlarıyla daha fazla bilgi paylaşımı yapabilmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, sosyal medya, yerel yönetimlerde vatandaşların yönetime katılımını artırma fırsatı sunmaktadır. (Graham & Avery 2013). Sosyal medya, iki taraf arasında iş birliği yapabilme, toplumsal ve siyasal açıdan katılıma imkân tanıma, kullanıcılarına ifade alanı sağlayarak güçlendirme ve bilgiyi anında alıp yayarak zaman kazandırma gibi önemli özelliklere sahiptir. (Bertot vd., 2010). Genel anlamda sosyal medya araçlarının, kamu kurumları açısından dört etkisi olduğu bilinmektedir (Bonsón vd., 2012):

- Şeffaflığının sağlanması ve iyileştirilmesi
- Politika oluşturmanın iyileştirilmesi
- Kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi
- Farklı kamu kurumları arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi

We Are Social 2023 Türkiye raporunda, Türkiye’de internet kullanımına dair ilk 5 neden aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (We Are Social, 2023):

Bilgi Bulmak (%73,2)

Haber ve Etkinliklerden Haberdar Olmak (%67,6)

Nasıl Yapılacağını Araştırmak (%63,9)

Ürün ve Marka Araştırması Yapmak (%58,9)

Arkadaşlar ve Aile ile İletişime Kalmak (%58,3)

Raporun diğer bir çıktısı da 16-64 yaş arası internet kullanıcılarının en çok tercih ettiği sosyal medya araçları sırasıyla Instagram, Whatsapp, Facebook, X ve Telegram olarak belirlenmiştir.

Siyasi iletişim açısından en çok kullanılan sosyal medya araçlarından birisi X' dir. Özellikle siyasal açıdan fikirlerin ortaya konulduğu, gündeme dair konuların belirlendiği, tarafların ortak bir noktada bulunduğu bir araç olan X, aynı zamanda online bir tartışma ortamı sunmaktadır (Tumaşjan vd., 2010). Yerel yönetimler açısından bakıldığında, X sosyal medya aracı hitap edilen halk ile samimi bir bağlantı oluşturup, iletişimin sürekli hale gelmesini sağlayacak potansiyele sahiptir (Demirtaş 2012). X platformu, yerel yönetimler açısından kendini tanıtmak için bir mekanizma oluştururken, diğer taraftan istek, öneri, beklenti, soru ve şikayetleri öğrenebilmek açısından bir fırsat sağlamaktadır (Pekküçükşen & Yıldırım, 2021). X teknik açıdan çeşitli fonksiyonlara sahiptir. Kullanıcılar X üzerinden düşüncelerini yazı, resim ve video gibi farklı formatlarda paylaşabilmektedir. Ayrıca istedikleri kişileri takip edebilmekte, paylaşımlara cevap verebilmekte, bir paylaşımı beğenebilmekte ve tekrar paylaşabilmektedir (Wukich, 2020). Literatürde siyaset ve sosyal medya bağlamında birçok çalışma bulunmaktadır.

Kwak ve arkadaşları (2010), yapmış olduğu çalışmada 41,7 milyon X kullanıcısı ve 106 milyon popüler paylaşımı ele almıştır. Sonuçta paylaşımı gerçekleştiren göndericisinin takipçi sayısı ne olursa olsun ortalama 1.000 kullanıcı tarafından tekrar paylaşıldığı bulgusunu elde ederek enformasyonun yayılım hızına dair bir çalışma yapmışlardır.

Tarhan (2012), 9 Büyükşehir belediyesinin kurumsal hesaplarından elde etmiş olduğu 3.302 paylaşımı içerik analizi ile değerlendirmiştir. Paylaşımların genellikle hafta içi ve mesai saatleri dışında paylaşıldığı gözlemlenmiştir. İçerik açısından paylaşımların bilgilendirici duyurular, ulaşım, altyapı, etkinlik ve sosyal belediyeçilik konularında yapıldığı görülmüştür.

Memiş (2015), 12 Büyükşehir 22 belediyenin kurumsal ve başkanın kişisel Facebook ve X hesaplarından yapmış oldukları paylaşımlar üzerinden içerik analizi yapmıştır. Araştırma sonucunda katılımın ilk evresi olan bilgi aktarıcı bir araç olarak kullandığı saptanmıştır. Sosyal medyanın etkileşim tarafının etkili şekilde kullanılmadığı sonucuna varmıştır.

Polat ve Subay (2016), 2014 yerel seçimlerinde 16 Büyükşehir belediyesi başkan adaylarının sosyal medya paylaşımlarını içerik analizi ile irdelemişlerdir. Araştırma bulgularında seçim döneminde sosyal medya kullanım amacının seçmenle diyalog oluşturma ve yerel politikalar belirlemek olmadığı sadece adayların kendini tanıtmaya ve projelerini açıklama platformu olarak kullandığı gözlemlenmiştir.

Williamson ve Ruming (2016), Sidney'deki yerel yönetimlerin X hesaplarından alınan örneklem üzerinden duygu analizi yapmışlardır. Çalışma, sosyal medyanın yerel yönetimlerin büyüklüğüne ve işlevine göre çeşitli biçimlerde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca belediye başkanının üstlendiği paylaşım faaliyetlerinin ortaya konulan etki açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Sayılanoğlu (2018), belediyelerin kurumsal X hesaplarını daha etkin kullanım yöntemleri geliştirilmeye çalışmıştır. Esenyurt Belediyesi, Küçükçekmece Belediyesi ve Bağcılar Belediyesi olmak üzere üç belediyenin kurumsal X hesapları üzerinden içerik analizi yapmıştır. Yapılan çalışmada kullanıcıların sorunlar ileten ve bilgi talep eden bir iletişimi tercih ettiği görülmüştür. Ayrıca hesaplardaki üye sayısı göz önüne alınırsa iletişimin sınırlı olduğu görülmüştür.

Durusoy (2018), Kadıköy ve Datça Belediyelerinin X hesapları üzerinden bir analiz yapmıştır. Sosyal medya kullanımının iki yönlü simetrik iletişim açısından kuramsal çerçeveye uygunluğu incelenmiştir. Kadıköy Belediyesi'nin kamuoyu bilgilendirme, Datça Belediyesi'nin ise basın ajansı/tanıtım modelini daha fazla kullandığı görülmüştür. Bunun yanı sıra Datça Belediyesi'nin daha fazla olmakla beraber, bu iki belediyenin de iki yönlü simetrik iletişimini kullandığını belirlenmiştir.

Uysal (2019) İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin sosyal medya araçlarından X kullanımını analiz etmiştir. Belediyelerin tümünün aktif olarak X kullandığı görülmüştür. Özellikle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin diğerlerine göre daha yoğun bir şekilde X'i kullandığını tespit etmiştir.

Karakoç (2019), sosyal medya kullanımını halkla ilişkiler bağlamında inceleyerek Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin Facebook, Instagram ve X hesaplarını doküman inceleme yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, büyükşehir belediyeleri, Facebook ve Instagram'ı halkla ilişkiler aracı olarak etkin bir şekilde kullanmaktadır. Belediyelerin paylaşımlarını kamu bilgilendirme modeli çerçevesinde yaptıkları ve kullanıcılarla belirli aralıklarla iletişime geçtikleri görülmüştür.

Yavuz ve Duvan (2019), Karadeniz bölgesinde 3'ü Büyükşehir olmak üzere toplam 32 belediyenin bir aylık sosyal medya paylaşımları içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda belediyelerinin sosyal medya kullanımına önem verdiği görülmüştür. Ancak sosyal medyayı tek taraflı kullandıkları vatandaş ile iletişim amacıyla kullanmadıkları gözlemlenmiştir.

Atabek (2020) Ankara Büyükşehir Belediyesi eski başkanı Melih Gökçek'in ve İzmir Büyükşehir Belediyesi eski başkanı Aziz Kocaoğlu'nun resmi X hesaplarında gönderilen 1.400'er paylaşımı analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda, Gökçek'in, Kocaoğlu'na göre yönettiği kentle ilgili paylaşımlarının daha fazla olduğu saptanmıştır. Ayrıca Gökçek'in paylaşımlarının sert bir siyasal iletişim diliyle ana muhalefet partisi ve dünya siyaseti üzerine kurguladı, Kocaoğlu'nun ise paylaşımlarını İzmir üzerine yoğunlaştırdığı görece daha olumlu bir siyasal iletişim dili kullandığı görülmüştür.

Göçoğlu (2020), yerel yönetimlerin sosyal medya kullanımı bağlamında büyükşehir belediyelerinin X paylaşımları içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonucunda Antalya Büyükşehir Belediyesi dışında incelenen diğer belediyelerin X sosyal medya platformunu bilgilendirme amaçlı kullandığını, Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin ise etkileşim amaçlı kullandığı görülmüştür.

Çalhan (2021), yerel yönetimlerde yönetime katılım açısından sosyal medya araçlarının kullanımını X örneği üzerinden incelemiştir. Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin X'i tanıtım ve bilgilendirme amaçlı kullandıklarını, vatandaşların bu paylaşımlara ilgi gösterdiğini tespit etmiştir. Ayrıca Eskişehir, Muğla ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin çift yönlü iletişim kurma çabasında olduğunu belirtmiştir.

Üste ve Irk (2021), İzmir örneği üzerinden belediye başkanları ve belediyelerin X etkinliğini analiz etmişlerdir. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve başkanının X'i aktif bir şekilde kullandığını ancak vatandaşlarla tek yönlü iletişimde bulduklarını göstermiştir.

Güregen ve Karaöz (2021), İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin X hesapları ve paylaşımlarını içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma, büyükşehir belediyelerinin X hesaplarının olumlu bir görünüm sergilediğini ve paylaşımlarının kamu bilgilendirmeye yönelik olduğunu ortaya koymuştur.

Ökten ve Ağcasulu (2021), büyükşehir belediyeleri ve başkanlarının X ağlarını, takip ilişkileri üzerinden sosyal ağ analizi yöntemiyle karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Sonuçlar, Adalet ve Kalkınma Partisi belediyelerinde kurumsal, Cumhuriyet Halk Partisi belediyelerinde ise bireysel iş birliklerine yönelik takip ağları oluşturulduğunu göstermiştir.

Pekküçükşen ve Yıldırım (2021), yerel yönetimlerin halkla ilişkiler faaliyetlerine yönelik sosyal medya kullanımını X üzerinden incelemiştir. Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin Covid-19 pandemi sürecinde X'i, halkı bilgilendirmek, kurumsal faaliyetleri duyurmak ve belediye başkanlarının mesajlarını iletmek amacıyla kullandıkları tespit edilmiştir.

Demir (2021), İstanbul, Ankara ve İzmir belediye başkanlarının sosyal medya kullanımına dair yaptığı araştırmada, belediye başkanlarının sosyal medyada

aktif olduğunu ve en fazla paylaşımı X üzerinden yaptıklarını belirtmiştir. Paylaşımların genellikle bilgilendirme amaçlı olduğu görülmüştür. Paylaşımlarda video, fotoğraf ve görsel tasarım unsurlarını sıkça içerdiğini gözlemlemiştir. İletişimde ise belediye başkanlarının tek yönlü bir yaklaşımı tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Bayoğlu ve Şentük (2021), İzmir'in 4 ilçe belediyesinin resmi Instagram hesaplarının 6 aylık paylaşımları içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda belediyelerin benzer içerikler paylaştıkları gözlemlenirken, ama önem verme açısından belediyeler arasında farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir.

Aliyeva (2022), Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş tarafından bir aylık X paylaşımları siyasal iletişim açısından ele alınmıştır. Siyasal iletişim ile ilgili çalışmaların sadece seçim sürecinde olmadığı, sürekli olarak bu yönde çalışmalar yapıldığı gözlemlenmiştir.

Karahan ve Ünür (2023), yaptıkları çalışmada belediyelerin halka sosyal medya platformları aracılığıyla nasıl hitap ettiklerini ve yönetim politikalarında hangi konulara ağırlık verdiklerini metin madenciliği ve içerik analizi yöntemleri kullanarak incelemektedir. Ankara, İstanbul ve İzmir büyükşehir belediyelerinin resmi X hesapları incelenmiştir. Toplamda 3.200 paylaşım ele alınarak içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Bozkırlı ve Öztekin (2023), büyükşehir belediye başkanlarının kişisel sosyal medya hesapları üzerinden yapmış oldukları paylaşımlar içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Belediye başkanlarının siyasi imajlarına yönelik paylaşımlar yaptıkları görülmüştür. Ayrıca X platformunu siyasi mesaj amacıyla, Instagram'ı ise günlük iletişim amacıyla kullandıkları gözlemlenmiştir.

Bischoff ve Wimberger (2023), yerel yönetimlerde sosyal medyanın benimsenmesi ile yerel kamu maliyesinin ilişkisi üzerine bir değerlendirme yapmışlardır. Çalışma vatandaşların vergiler aracılığıyla yerel bütçeye bilerek katkıda bulunmalarının sosyal medya benimseme talebini artıracaklarını savunmaktadır. Bu amaçla Almanya'nın Hessen eyaletindeki belediyelerin ve 2009 ile 2019 yılları arasında Facebook'u benimsemeleriyle ilgili panel verileri kullanılmıştır. Çalışma yerel kamu maliyesi sorunları ile sosyal medya aracılığıyla siyasal iletişim arasındaki bağlantıyı incelemektedir.

Küçüktüğü (2024), çalışmasında Ankara ve Konya Büyükşehir Belediye Başkanlarının depremde yapmış olduğu yardım çalışmalarını X hesaplarında Kent ve Taylor'un diyalojik kuramı çerçevesinde nasıl uygulandığı araştırılmaktadır.

Yılmaz (2024), çalışmasında belediye başkanları Mansur Yavaş ve Ekrem İmamoğlu'nun X paylaşımları çerçevesinde belediyecilik modellerini hangi temel konular ve ilkeler üzerine inşa ettiklerini tespit etmeyi hedeflemektedir.

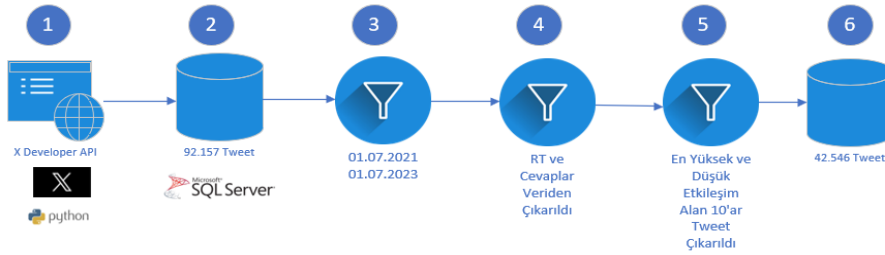
Karcı (2024), Konya iline ait üç belediyenin Haziran-Ağustos tarihinde Instagram hesapları üzerinden bir içerik analizi yapmışlardır. Araştırma sonucunda paylaşımların tek taraflı hizmet bildirimleri, duyurular, önemli gün bildirimleri ve kutlamalar olduğu, vatandaşın doğrudan katılımına yönelik paylaşımların yapılmadığı gözlemlenmiştir.

Göçoğlu ve Aydın (2024), Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin kamu politikalarına halk katılımını sağlamak için sosyal medya kullanımını X platformu özelinde incelemiştir. Araştırmanın sonucunda, belediyelerin X kullanımlarının mevcut halk katılımını politika yapım sürecinde bir üst düzeye çıkarmakta yetersiz kaldığı tespit edilmiştir.

UYGULAMA

Uygulama için veriler, X Developer API aracılığıyla Python dilinde geliştirilen bir uygulama ile çekilmiştir. Şekil 1'de verilerin elde edilme modeli gösterilmektedir.

Şekil 1. Uygulama Metodolojisi

Şekil 1'e göre veriler 6 adımda çekilmiştir.

- 1) 31 Mart 2019'dan 31 Mart 2024' e kadar tüm belediye başkanlarının X platformundaki verileri çekilmiştir. Veri çekiminde X platformunun geliştirici API'si kullanılmış ve Python dili ile kodlanmıştır.
- 2) API'nin getirdiği limitler gözetilerek belirli periyotlarda veri çekimi sağlanarak veriler birleştirilmiş ve MsSQL veritabanına kayıt edilmiştir. API tarafından desteklenen tüm bilgiler tabloda saklanmıştır (Örneğin: Paylaşım No, Paylaşım Tarih, Metin, Tekrar Paylaşım Sayısı, Beğeni Sayısı vb.).
- 3) Elde edilen verilerin tümünü kullanmak analizde sorunlara neden olabileceğinden bir tarih aralığı belirlenmiştir. Belediye başkanlarının ilk dönemleri ve son dönemleri kesilerek 2 senelik (01.07.2021-01.07.2023) bir periyot belirlenmiştir.

- 4) Yapılan paylaşımlardan Cevap ve Tekrar Paylaşım olanlar çıkarılmış, sadece başkan tarafından atılan paylaşımlar analizlere dahil edilmiştir.
- 5) Sayısal olarak yapılan analizleri etkilememesi için en yüksek ve en düşük 10 paylaşım veri setinden çıkarılmıştır.
- 6) Sonuçta analiz için 42.546 paylaşım elde edilmiştir.

Veri setinde 30 ilçe belediyesinin 26 sına yer verilmiştir. Çünkü 4 belediye başkanı seçim sonrası çeşitli nedenlerle değişmiştir. Değişen belediye başkanlarının verileri veri yapısını bozabileceği düşüncesiyle çalışma dışı tutulmuştur. Belediye başkanlarının verinin çekildiği zamandaki profil bilgileri tablodaki gibidir.

Tablo 1. Belediye Başkanlarının Sosyal Medya Hesap Bilgileri

İsim	S.M. İsim	İlçe	Tarih	Lokasyon	Hakkında	Takipçi	Takip Edilen	Tweet Sayısı
Serkan Acar	Serkan Acar	Aliağa	21.08.2014 14:28	Aliağa, Türkiye	Aliağa Belediye Başkanı @aliagabld1952	4.021	21	511
Fatma Çalkaya	Fatma ÇALKAYA	Balçova	8.09.2020 06:15		Balçova Belediye Başkanı Resmi Hesabı	1.950	267	3.454
Uğur Demirezen	Uğur Demirezen ???????????	Bayındır	23.04.2015 12:10	Bayındır, Türkiye	Bayındır Belediye Başkanı	2.591	359	2.377
Serdar Sandal	Serdar Sandal	Bayraklı	28.08.2012 12:47	Bayraklı, İzmir	Bayraklı Belediye Başkanı Mayor of Bayraklı Municipality	11.966	454	7.727
Hakan Koştu	Hakan Koştu	Bergama	13.03.2013 12:26	Bergama, Türkiye	Bergama Belediye Başkanı	3.731	324	7.646
Feridun Yılmazlar	Feridun Yılmazlar	Beydağ	8.04.2015 09:59	Beydağ, Türkiye	Beydağ Belediye Başkanı / Mayor of Beydağ Municipality #BeydağHepimiz	1.251	469	3.091
Mustafa İduğ	Dr. Mustafa İduğ	Bornova	31.01.2019 15:24	İzmir, Türkiye	@bornovabl Başkanı Mayor of Bornova Municipality	18.018	1.061	10.270
Erhan Kılıç	Erhan Kılıç	Buca	30.11.2020 11:17	İzmir, Buca	Buca Belediye Başkanı Mayor of Buca	6.227	342	5.143
Ekrem Oran	M. Ekrem Oran	Çeşme	16.07.2013 13:42	Çeşme, İzmir	Çeşme Belediye Başkanı Mayor of Çeşme Municipality	7.522	1.357	4.028

Utku Gümrükçü	Utku Gümrükçü	Çiğli	26.09.2010 10:35	İzmir, Türkiye	@ciglibelediyesi Başkanı/ Mayor of Cigli Municipality 🇹🇷	15.461	922	10.579
Adil Kirgöz	ADİL KIRGÖZ	Dikili	30.07.2016 12:14	Dikili, Türkiye	DİKİLİ BELEDİYE BAŞKANI	2.381	253	2.527
Fatih Gürbüz	Fatih Gürbüz	Foça	15.03.2016 21:46	Foça, Türkiye	Foça Belediye Başkanı Mayor of Foça Municipality	3.281	213	3.085
Halil Arda	Halil Arda	Gaziemir	30.01.2019 05:18	Gaziemir/İz mir	Gaziemir Belediye Başkanı	3.228	88	6.758
Mustafa İnce	MUSTAFA İNCE	Güzelbahçe	11.02.2014 08:40	Resmi Twitter Hesabım	Güzelbahçe Belediye Başkanı	6.460	430	5.785
Mühittin Selvitopu	Muhittin Selvitopu	Karabağlar	9.12.2013 13:26	Karabağlar, İzmir	Karabağlar Belediye Başkanı Resmi Twitter Hesabı	7.340	293	13.733
İlkay Girgin Erdoğan	Av.İlkay Girgin Erdoğan??	Karaburun	10.07.2019 13:50	Türkiye	İzmir Karaburun Belediye Başkanı🇹🇷	2.392	134	4.325
Cemil Tugay	Dr. Cemil Tugay	Karşıyaka	31.01.2019 20:01	Karşıyaka, İzmir	Karşıyaka Belediye Başkanı	14.130	169	4.658
Rıdvan Karakayalı	Rıdvan Karakayalı	Kemalpaşa	19.08.2013 13:52	Kemalpaşa, İzmir	@Kpasabelediye Başkanı	2.029	135	3.371
Sadık Doğruer	Dr.Sadık Doğruer ??????	Kınık	4.02.2014 09:27	Kınık,İzmir	Kınık Belediye Başkanı. Mayor of Kınık Municipality / İzmir	4.160	2.447	12.706
Saliha Özçınar	Saliha Özçınar Kutlu	Kiraz	10.11.2015 13:09	İzmir, Türkiye	Kiraz Belediye Başkanı Mayor of Kiraz	7.440	583	7.356
Abdül Batur	ABDÜL BATUR	Konak	23.06.2014 13:05	Türkiye İzmir	Mimar Konak Belediye Başkanı Resmi Twitter hesabıdır.	12.324	293	7.097
Ali Engin	Ali Engin	Narlıdere	11.05.2011 09:42		İzmir Narlıdere Belediye Başkanı	6.989	139	5.192
Mehmet Eriş	Mehmet Eriş	Ödemiş	9.02.2019 10:21	Ödemiş, Türkiye	• Ödemiş Belediye Başkanı • Mayor of Ödemiş Municipality @odemisbel • #BirlikteBaşarac ağız #Ödemiş #ÖdemişBelediy esi	4.421	814	7.849
İsmail Yetişkin	İsmail Yetişkin	Seferihisar	18.10.2018 19:28	Seferihisar, İzmir	Seferihisar Belediye Başkanı Mayor of Seferihisar Municipality @shisarbel 🇹🇷	3.427	103	2.793

Filiz Ceritoğlu Sengel	Filiz Ceritoğlu Sengel	Selçuk	12.12.2009 22:26	Selçuk-İzmir	Efes Selçuk Belediye Başkanı / Mayor of Ephesus Selcuk Municipality https://t.co/VLTbQua6Gx https://t.co/97ngknBKjh	18.686	1.050	5.637
Salih Atakan Duran	Salih Atakan Duran	Tire	26.06.2015 09:03	Tire, Türkiye	Tire Belediye Başkanı Mutlu İnsanların Yaşadığı Güzel Bir TİRE	2.153	41	3.755

Tablo 1’de İzmir ilçelerinin belediye başkanlarının X hesaplarına dair bilgiler yer almaktadır. En fazla takipçiye sahip başkan, 18.686 takipçi ile Selçuk Belediye Başkanı Filiz Ceritoğlu Sengel'dir. Onu 18.018 takipçi ile Bornova Belediye Başkanı Mustafa İduğ takip etmektedir. En çok paylaşım yapan başkan, 13.733 paylaşım ile Karabağlar Belediye Başkanı Muhittin Selvitopu'dur. Onu 10.579 paylaşım ile Çiğli Belediye Başkanı Utku Gümrükçü takip etmektedir. En fazla kişiyi takip eden başkan, 2.447 kişi ile Kınık Belediye Başkanı Sadık Doğruer'dir. Belediye başkanlarının tümünde belediye başkanı olduklarına dair bir ibare profillerinde bulunmaktadır.

İçerik Analizi

Belediye başkanlarının sosyal medya paylaşımlarını analiz etmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Uygulama olarak MAXQDA 2020 yazılımı kullanılmıştır. İçerik analizi, sosyal medya ve internetle ilgili çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir (Jensen, 2011). İçerik analizi yönteminde amaç birbirine benzer özellikler gösteren kavramları belli bir başlık altında toplamak ve bu başlıkları herkesin anlayabileceği şekilde yorumlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2011; Bilgin, 2014). İçerik analizi yöntemi hem nitel hem nicel çalışmalar için kullanılan bir tekniktir (White & Marsh 2006: 30-31).

En fazla etkileşim alan 15 paylaşım Tablo 2’ de gösterilmiştir.

Tablo 2. En Fazla Etkileşim Alan Paylaşımlar

Sıra	Başkan	Tarih	Metin	Beğeni Sayısı	RT Sayısı
1	Dr. Mustafa İduğ	2.03.2022 06:07	Bu tweet ne kadar “fav” alırsa o sayıda Atalık Tohumu 1 ay içinde dağıtacağız. Hem kendi “yerli”tohumuzu yaygınlaştırıp, ekim alanlarını	67.293	8.681

			artıralım hem de bu konuda bir farkındalık yaratalım 🌱🌱		
2	Abdül Batur	13.09.2021 1 20:15	2021 Dünya Belediye Başkanı Başkent Ödülü nü kazanan başkanımız Mansur Yavaş ı tebrik ediyorum. @mansuryavas06 https://t.co/KPXuluUgzp	24.544	570
3	Erhan Kılıç	6.02.2023 15:27	Konya'yı geçtik, afet bölgesine ulaşmaya çalışıyoruz. Allah yardımcımız olsun. https://t.co/HB4WfkLo18	12.901	1.249
4	Dr. Mustafa İduğ	1.03.2022 09:49	Dün tohum takas şenliğinde 100 bin atalık tohum dağıttık. Bu rakamla birlikte dağıttığımız tohum miktarı son bir yılda 1,5 milyonu aştı 🌱🌱 İthal tohumlar yerine kendi tohumlarımıza sahip çıkmalıyız, çoğalmasını sağlamalı ve ekim alanlarını genişletmeliyiz.	11.395	1.414
5	Dr. Mustafa İduğ	29.08.2022 18:24	Zaferin 100. yılını Bornova da zeybek oynayarak karşıladık. 🇹🇷 https://t.co/II9xqEGdm9	9.628	858
6	Dr. Mustafa İduğ	3.12.2021 16:18	Mamadaki %18 KDV kaldırılсын 🙏🙏 https://t.co/bEeCY7ea48	7.130	619
7	Filiz Ceritoğlu Sengel	2.03.2023 22:09	Ne güzel hareketler ne güzel haberler... 🍀 https://t.co/jmludUSwaT	7.020	183
8	Dr. Cemil Tugay	26.12.2021 13:39	Hiçbir hayvansever vatandaşımız merak etmesin; Karşıyaka da yaşayan sokak hayvanlarıyla ilgili uygulamalarımızda hiçbir değişiklik olmayacak. İnsanlara hiçbir zararı olmayan, kent yaşamına uyum sağlamış herhangi bir sokak hayvanı toplatılmayacak. https://t.co/wDOPkWFfTk	6.339	827
9	Filiz Ceritoğlu Sengel	13.01.2022 10:22	Hemen hemen 3 yıl oldu Başkan seçileli... 3 yıldan bu yana (mazbata aldığım gün dahil) babacığım ilk defa ziyaretime geldi. Ne yani paylaşmayayım mı? Başkan da olsam bir babanın küçük kızınıym nitekim hala 😊 https://t.co/TOSylp5eE1	5.910	94
10	Dr. Mustafa İduğ	13.02.2022 13:46	İşte tüyleri diken diken eden o sahne 🇹🇷🏆 Sporcumuz Sıla Karakuş Dünya Şampiyonu oldu, Şanlı Bayrağımızı gönllere çekti, İstiklal Marşımızı okudu, okuttu🙏🇹🇷 Biz de gözyaşlarıyla bu sahneyi izledik🥹 İyi ki varsın Sıla, seninle gurur duyuyoruz kızım 🇹🇷🏆 https://t.co/Cd97LHEkmc	5.012	433
11	Dr. Mustafa İduğ	19.02.2022 16:59	Bir müjde daha! Güncel değeri 15 milyon TL olan Cumhuriyet Meydanındaki binayı satın aldık.300 kişilik Kız Öğrenci Yurdu yapıyoruz.Yurdumuzun açılması esnafımızı da olumlu etkileyecek. Yatırımlarımızda rekor kırmaya devam edeceğiz. Bornovamıza hayırlı olsun🙏 #BornovaHepimizin https://t.co/nfUmXS1h8f	4.524	210
12	Dr. Mustafa İduğ	8.09.2022 20:13	Harikasın Bornova 🙏 Yaşa Mustafa Kemal Paşa, yaşa 🇹🇷 #9Eylül https://t.co/v4kQemiLsk	3.440	158
13	Dr. Mustafa İduğ	30.12.2021 17:54	Biz çok güzel bir şey yaptık🙏🙏 Can dostlarımızın yeni yıla sıcak yuvalarında girmeleri istedik, iyi ki varlar🙏🙏 https://t.co/4p3odmoEq4	2.295	166

14	Filiz Ceritoğlu Sengel	16.06.2022 16:35	İzmir imize iktidar rüzgarımızla hoşgeldiniz Sayın Genel Başkanım... @kilicdarogluk https://t.co/CM4NoHWQB8	2.355	56
15	Dr. Mustafa İduğ	2.03.2023 17:32	Geç kalındı mı? Geç kalındı! Hazırlıklı mıydık? Değildik! Bölgeye 2500 çadır kurduk, ikinci 2500 de yolda. Gün birlik olma günüdür. Tek derdimiz en hızlı şekilde afetten etkilenen vatandaşlarımızın yaralarını sarmak olmalıdır. https://t.co/vTidDhEGpS	2.341	37

Tablo 2, belediye başkanlarının paylaşımlarına dair beğeni sayısı, tekrar paylaşım (TP) sayısı ve toplam etkileşim sayılarını göstermektedir. Dr. Mustafa İduğ, toplam etkileşim açısından en yüksek etkileşimli paylaşım sahip başkandır. Özellikle “Atalık Tohumu dağıtımı” ile ilgili paylaşımı çok yüksek etkileşim almıştır. Abdül Batur ve Erhan Kılıç da yüksek etkileşimli paylaşımlara sahiptir, özellikle belirli olaylar ve kişilere yönelik destek mesajlarıyla dikkat çekmişlerdir. Paylaşımların konuları genellikle toplumsal duyarlılık, yerel yönetim çalışmaları ve önemli günler ile ilgilidir. Bu tür içerikler, takipçiler tarafından daha fazla etkileşim almaktadır. Paylaşımların zamanlaması ve içeriği, etkileşim düzeyinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin, acil durumlarla ilgili paylaşımlar genellikle yüksek etkileşim almaktadır.

Belediye başkanlarının paylaşımlarının içerik açısından değerlendirilmesi için kategorilerin belirlenmesi gerekmektedir. Kategorilerin belirlenmesi için literatür incelenmiştir. Tablo 3’ de paylaşımların kategorilere ayrıldığı çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 3. Paylaşımların Kategorilere Ayrıldığı Çalışmalar

No	Kategoriler	Çalışma
1	“Belediye faaliyetlerine yönelik paylaşımlar”, “İmaj oluşturmaya yönelik paylaşımlar”, “Özel gün ve hafta kutlama paylaşımları”, “Spor faaliyetlerine yönelik paylaşımlar”, “Siyasi parti ve liderine yönelik paylaşımlar”, “Şehit ve başsağlığı paylaşımları”, “Ziyaret Gündeme dair paylaşımlar”, “Anma Sosyal sorumluluk çalışmaları”, “Diğer”	Bozkırlı & Öztekin, 2023
2	“Yer ve Etkinlik Bildirimi”, “Mobilizasyonu Sağlama”, “Bilgi ve Haber Paylaşımı”, “Kişisel Mesajlar”, “Vatandaşlar ile Doğrudan İletişim”, “Daha İyi Kamu Hizmeti için”, “Yapılan Vaatler”	Polat & Subay, 2016
3	“Yapılan Etkinlikler/ Ziyaretler”, “Kapsayıcılık/ Çeşitli Gruplara Duyarlılık”, “Slogan”, “Kınama”, “Destek”, “Talep/ Davet”, “Etkinlik Duyurusu”, “Rakip Aday Hakkında”, “Teşekkür”, “Temenni/ Dilek”, “Taziye/ Anma”, “Meydan Okuma”, “Vaat/ Proje/Hizmet”, “Sorun Tespiti/ Çeşitli Konulara Duyarlılık”, “Tebrik Kutlama/ Özel Gün”, “Seçmeni Davet/ Seçmenden İstek/ Seçmeni Harekete Geçirme”, “Kişisel Paylaşım”, “Gündem”, “Birlik/ Beraberlik”, “Bilgilendirme”	Akın & Aktepe, 2022
4	“Kutlama”, “Duyuru”, “Faaliyet”, “Toplantı”, “Etkinlik”, “Taziye”, “Ziyaret”	Bingöl, 2019

5	“Ekonomi”, “Çevre”, “Özel Günler”, “Eğitim”	Aliveya, 2022
6	“Belediye Hizmeti”, “Tören, Kutlama, Temenni, Taziye, Ziyaret, Anma ve Kınama”, “Bilgilendirme, Duyuru ve Etkinlik”, “Başkanın Bireysel ve Siyasal Faaliyeti”, “Kent Tanıtımı”, “Halkoyuna Başvurma ve İnteraktif İletişim (Anket, Bilgi Talebi, Soru vs.)”, “Diğer (Sosyal Mesaj, Meclis Toplantısı, Proje, İhale vs.)”	Küçükşen & Fıridin, 2021
7	“Kültür-Sanat”, “Sağlık”, “Çevre”, “Yardımlaşma”, “Bilgilendirme”, “Eğitim”, “Duyuru”, “Spor”, “Özel Günler”	Bayoğlu & Şentürk, 2021
8	“Güncel”, “Sağlık”, “Kültür Sanat”, “Haber”, “Başkan Haberleri”, “Fen İşleri”, “Spor”, “Basın”, “Etkinlik”, “Eğitim”, “Hizmet”, “Duyuru”, “Ziyaret”, “Toplantı”, “Denetim”, “Sosyal Yardım”, “Ulaşım”	Aydın, 2018
9	“Ziyaret/Etkinlik/Açılış”, “Seçim Propagandası/Miting”, “İcraat”, “Vaat/Proje”, “Nostalji”, “Tanıtım”, “Etkinlik”, “Başsağlığı-Anma”, “İyi Dilek Mesajı”, “Ziyaret”, “Seçim Güvenliği”, “Duyuru/Bilgilendirme”	Canbek & Özekmekçi, 2024
10	“Belediye hizmetleri”, “Duyurular”, “Covid19 hizmetleri”, “Ziyaretler”, “Yönetişim”, “Kurum içi konular”	Eryeşil vd., 2021
11	“Etkinlik”, “Hizmet”, “Kültür-Sanat”, “Açılış”, “Bilgilendirme”, “Denetim Diyalog”, “Duyuru”, “Gündem Yorumlama”, “Kutlama-Tebrik-İyi Dilekte Bulunma”, “Önemli Günler”, “Proje”, “Tanıtım”, “Taziye-Anma-Geçmiş Olsun Dilekleri”, “Teşekkür”, “Toplantı-Görüşme”, “Tören”, “Ziyaret-Davet”, “Temel Atma”	Karcı, 2024
12	“Ulaşım”, “Hizmet”, “Altyapı”, “Açılış ve Temel”, “Atma Törenleri”, “Denetim”, “Duyuru”, “Eğitim”, “Etkinlik”, “İletişim”, “Kutlama”, “Sosyal Belediyecilik”, “Spor”, “Taziye Mesajı”, “Toplantı”, “TV Programı”, “Ziyaret”, “Kent Tanıtımı”, “Diğer (Bağış, Proje, İhale, Ödül Başarı vb.)”	Tarhan, A. 2012

Literatür incelemesi sonrası ortak bir kategori listesi oluşturulmuştur. Oluşturulan kategori listesi Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4 Kategori Listesi

Belediye Ait Hizmetler ve Faaliyetler	Belediye projeleri, altyapı çalışmaları, ulaşım, eğitim, sağlık, sosyal yardımlar, fen işleri ve denetim gibi hizmetlere yönelik paylaşımlar.
Etkinlikler, Açılışlar ve Toplantılar İle İlgili Paylaşımlar	Resmi açılışlar, temel atma törenleri, ziyaretler, konserler, kültürel ve sanatsal etkinlikler, spor faaliyetleri ve belediye tarafından düzenlenen toplantılar.
Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar	Bayramlar, milli günler, önemli yıl dönümleri, anma törenleri, başsağlığı mesajları ve tebrik mesajları gibi özel gün kutlamaları.
Belediye İle İlgili Bilgilendirmeler ve Duyurular	Belediyeye ait genel bilgilendirmeler, vatandaşlara duyurular, güncel haberler ve belediye hizmetlerine dair açıklamalar.
Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri	Sosyal sorumluluk projeleri, yardımlaşma kampanyaları, sosyal belediyecilik faaliyetleri, çevre duyarlılığı ve vatandaşlara destek içerikleri.
Siyasi Paylaşımlar	Belediye başkanının bireysel ve siyasal faaliyetleri, parti liderlerine destek, rakip adaylara yönelik açıklamalar ve seçim propagandaları.

Vatandaşlarla İletişim ve Katılım	Halkla doğrudan iletişim, vatandaş talepleri, anketler, bilgi talepleri, sorun tespiti ve mobilizasyonu sağlama gibi katılım odaklı içerikler.
Belediye Tanıtımı ve Pazarlama Faaliyetleri	Şehir tanıtımı, kültürel miras, turizm, nostaljik paylaşımlar ve kentin olumlu imajını pekiştiren tanıtımlar.
Temenniler, Teşekkürler ve İyi Dilek Mesajları	İyi dilek, teşekkür, tebrik, temenni mesajları ve moral verici paylaşımlar.
Acil Durum Bildirimleri ve Olağanüstü Gündem	Gündeme dair yorumlar, kınama mesajları, şehit haberleri, kriz durumları ve acil durumlarda yapılan bilgilendirmeler.
Kişisel Paylaşımlar	Belediye başkanın ailesi veya kendisi ile ilgili olup belediye ile ilgili olmayan konulardaki paylaşımlar.

Tablo 5’ de kategorilere atama işleme örnek bazı paylaşımlar gösterilmiştir.

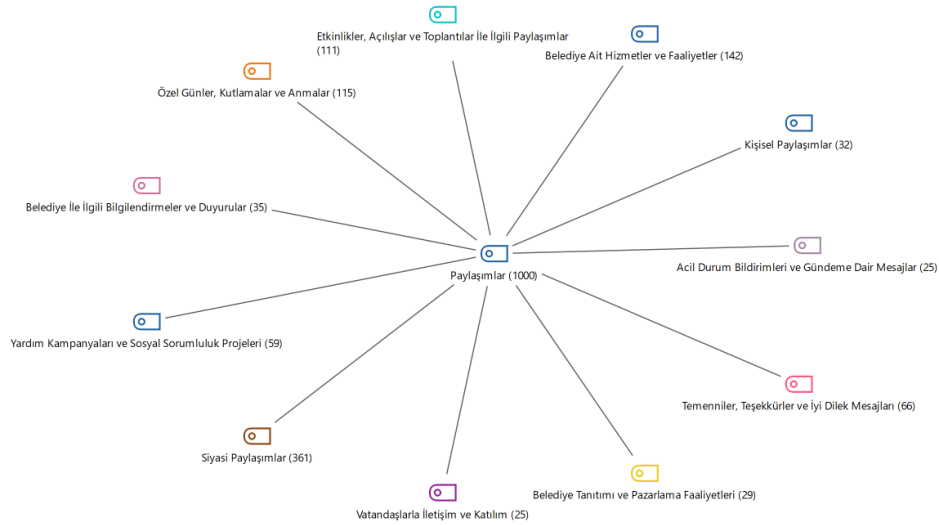
Tablo 5. Örnek Kategori İşlemi

Kategoriler	Örnek Paylaşım
Siyasi Paylaşımlar	Sayın Genel Başkanımıza küçük bir sürpriz yaptık. 😊😊 Genel Başkanımıza mutlu, sağlıklı ve başarılı yıllar diliyorum 🎉🎉
Belediye Ait Hizmetler ve Faaliyetler	Yapımını tamamladığımız Küçük Çiğli pazar yerinde son incelemelerimizi yaptık. Önümüzdeki hafta hizmete alacağımız pazar yerimiz Çiğlimiz için hayırlı olsun. #ÇiğlideGüzelŞeylerOluyor
Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar	19 Mayıs 1919 tarihi şanlı Türk milletinin yaktığı milli egemenlik meşalesinin ilk kıvılcımıdır. Bucamıza yakışır muhteşem bir konserle birlik ve beraberliğimizi bir kez daha gösterdik. Ulusumuzu ulus yapan değerlerle bir kez daha gurur duyduk.
Etkinlikler, Açılışlar ve Toplantılar İle İlgili Paylaşımlar	İzmir Büyükşehir Belediyemizin ev sahipliğinde düzenlenen İkinci Yüzyılın İktisat Kongresi açılış törenine katıldık. Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılında ülkemizi ekonomi başta olmak üzere hayatın her alanında kalkındıracağız
Temenniler, Teşekkürler ve İyi Dilek Mesajları	“Pozitif düşüneceksin... Hayata sınıksız sarılacaksın... İşinden kafanı kaldırıp sevdiklerinle vakit geçireceksin... Sev ki, hücrelerin yenilensin... Sana enerji vermeyecek hiç kimseyle de birlikte olma...” William Shakespeare Mutlu hafta sonları...
Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri	Deprem bölgesindeki 2.500 çadırımızın kurulumları tamamlandı. Ancak bölgede barınma sorunu hala devam ediyor. Bu yüzden gerekli görüşmeleri gerçekleştirerek yurt dışından 2.000 adet ek çadır siparişimizi verdik. En hızlı şekilde vatandaşlarımıza çadırlarımızı ulaştıracağız.
Belediye İle İlgili Bilgilendirmeler ve Duyurular	Sevgili Karşıyakalılar, 65 yaş ve üzeri değerli büyüklerimize yönelik sunduğumuz, evlerinde küçük arıza, tamir ve bakım ihtiyaçlarını giderdiğimiz hizmetimiz devam ediyor. İhtiyaç duymanız halinde 0 (232) 324 82 68 yada 444 1 575 numaralı hatlarımızdan bize ulaşabilirsiniz.
Kişisel Paylaşımlar	Eve yeni gelen annenin karşılaştığı sürpriz :) Bir mum mu 🕯️Hayır değil; müthiş bir baba, fedakar bir eş ve yaşam

	sevencimiz Nefes imiz... Nice yıllara aşklarım, sağlıklı, huzurla 🌻🌻🌻🌻
Belediye Tanıtımı ve Pazarlama Faaliyetleri	Avrupa'nın en prestijli ödülü olan, Avrupa diploması'nı Fransa'nın Strazburg kentinde düzenlenen törenle aldık. Bu gurur tüm Bornova'nın, tüm Türkiye'nin 🇹🇷 Bizleri bu ödüle layık gören Avrupa Parlamenti Meclisine teşekkür ederim.
Vatandaşlarla İletişim ve Katılım	Belediyemizin tesisleri, oteller ve kurumlararası işbirliği ile deprem bölgelerinden İzmir'e gelecek vatandaşlarımıza tüm imkanlarımız ile destek olmaya hazırız. Değerli komşularımız kullanmadığımız eşyaları evleriniz var ise bizimle iletişime geçebilirsiniz. ☎️ 0 232 999 19 19
Acil Durum Bildirimleri ve Gündeme Dair Mesajlar	Olay yerindeyiz. Bornova'da gerçekleşen vinç kazası sonrası olay yerinde incelemelerde bulunduk. Bir kez daha hayatını kaybeden vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet, yaralılara acil şifalar diliyorum.

Çalışmanın bu aşamasında en fazla etkileşim alan 1.000 paylaşım MAXQDA 2020 yazılımı ile kodlanmıştır. Kodlama işlemi 3 kişi tarafından yapılmış ve uygun kod yoğunluğunun kararı ile tespit edilmiştir. Kodlama sonrası paylaşımların atandığı kategoriler Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2 Örnek Kategori İşlemi

Tablo 6 Kategorilerin Frekansları ve Yüzdeleri

Kategori	Frekans	Yüzde (%)	Paylaşım Başına Beğeni	Paylaşım Başına Tekrar Paylaşım
----------	---------	-----------	------------------------	---------------------------------

Siyasi Paylaşımlar	361	36,10	286,93	17,93
Belediye Ait Hizmetler ve Faaliyetler	142	14,20	286,14	18,02
Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar	115	11,50	356,17	20,80
Etkinlikler, Açılışlar ve Toplantılar İle İlgili Paylaşımlar	111	11,10	237,50	15,83
Temenniler, Teşekkürler ve İyi Dilek Mesajları	66	6,60	829,85	39,32
Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri	59	5,90	2.010,37	248,97
Belediye İle İlgili Bilgilendirmeler ve Duyurular	35	3,50	308,00	29,63
Kişisel Paylaşımlar	32	3,20	776,84	19,47
Belediye Tanıtımı ve Pazarlama Faaliyetleri	29	2,90	251,52	13,03
Vatandaşlarla İletişim ve Katılım	25	2,50	369,40	37,88
Acil Durum Bildirimleri ve Gündeme Dair Mesajlar	25	2,50	250,72	19,40
TOPLAM	1000	100,00		

Şekil 2 ve Tablo 6 incelendiğinde en fazla etkileşimin sırasıyla “Siyasi Paylaşımlar”, “Belediye Ait Hizmetler ve Faaliyetler” ve “Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar” olduğu görülmüştür. En az paylaşımın “Acil Durum Bildirimleri ve Gündeme Dair Mesajlar” ve “Vatandaşlarla İletişim ve Katılım” olarak görülmüştür. Acil durum bildirimlerinin az olması sıklıkla olaya rastlanmaması ile ilgilidir. Ancak “Vatandaşlarla İletişim ve Katılım” ın düşük olması sosyal medyanın gücü olan iletişim özellikleri açısından sorunludur. En fazla etkileşim alan kategoriler “Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri” ve “Temenniler, Teşekkürler ve İyi Dilek Mesajları” en fazla etkileşim alan kategorilerdir.

İkinci aşamada her bir belediye başkanının en fazla etkileşim alan 30 paylaşımı kodlanmıştır. Kodlama sonucu sayılar ve her bir kategorinin almış olduğu etkileşim Tablo 7’ de gösterilmiştir.

Tablo 7. Örnek Kategori İşlemi

Kategori	Sayı	Paylaşım Başına Beğeni	Paylaşım Başına Tekrar Paylaşım
Siyasi Paylaşımlar	298	192,90	17,16
Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri	114	1.007,63	132,47
Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar	98	255,62	21,18
Etkinlikler, Açılışlar ve Toplantılar İle İlgili Paylaşımlar	71	123,49	13,93
Belediye Ait Hizmetler ve Faaliyetler	60	276,25	24,23
Belediye Tanıtımı ve Pazarlama Faaliyetleri	49	88,06	6,78

Acil Durum Bildirimleri ve Gündeme Dair Mesajlar	41	194,20	25,46
Kişisel Paylaşımlar	36	572,47	14,39
Belediye İle İlgili Bilgilendirmeler ve Duyurular	33	215,64	26,61
Temenniler, Teşekkürler ve İyi Dilek Mesajları	29	1.508,14	74,10
Vatandaşlarla İletişim ve Katılım	9	187,67	27,11

Belediye başkanlarının en fazla etkileşim alan paylaşımları açısından yapılan kodlama işleminden “Siyasi Paylaşımlar” yine birinci sırada yer almıştır. “Siyasi Paylaşımlar” kategorisini yardım kampanyaları ve özel günler izlemiştir. “Vatandaşlarla İletişim ve Katılım” kategorisi önceki tablo gibi yine en az paylaşım yapılan konu olmuştur. Etkileşim açısından incelendiğinde en fazla etkileşimi sırasıyla “Temenniler, Teşekkürler ve İyi Dilek Mesajları” ve “Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri” kategorileri almıştır.

Paylaşım Özelliklerine Göre Değerlendirmeler

Paylaşımların uzunlukları 6 kategoriye ayrılmıştır. 6 kategori incelendiğinde etkileşim sayıları Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8. Uzunluklarına Göre Paylaşım İstatistikleri

	Paylaşım Sayısı	Paylaşım Başı Beğeni	Paylaşım Başı Tekrar Paylaşım
50 ve Altı Karakter	1.861	18,37	1,53
51-100 Karakter	3.105	37,25	2,88
101-150 Karakter	5.620	32,85	2,45
151-200 Karakter	8.777	31,48	3,00
201-250 Karakter	9.601	25,61	2,15
251-300 Karakter	10.768	26,05	2,71
301 ve üstü Karakter	2.824	30,49	3,04

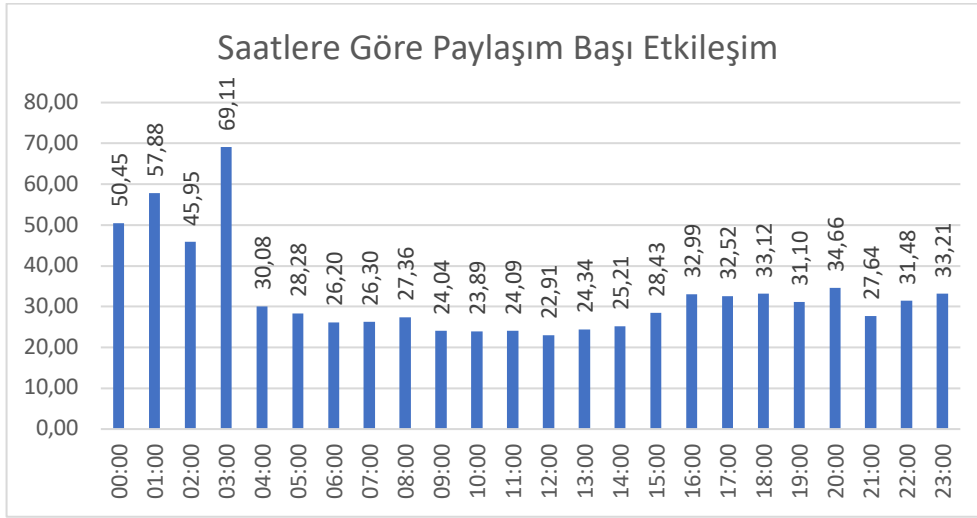
Tablo 8’de veriler, paylaşım uzunluklarına göre paylaşım başına ortalama tekrar paylaşım ve beğeni sayılarını göstermektedir. En fazla paylaşım yapılan uzunluk aralığı 251-300 karakter arasındadır. En fazla tekrar paylaşım ve beğeni alan paylaşımlar 51-100 arasında uzunluğa sahip paylaşımlardır. Kısa paylaşımlar (50 ve altı karakter) en az tekrar paylaşım ve beğeni almaktadır.

Tablo 9. Etiket Durumuna Göre Paylaşım İstatistikleri

Etiket(#) Durumu	Paylaşım Sayısı	Paylaşım Başı Beğeni	Paylaşım Başı Tekrar Paylaşım
Etiket Yok	30.615	29,07	2,65
Etiket Var	11.941	27,90	2,43

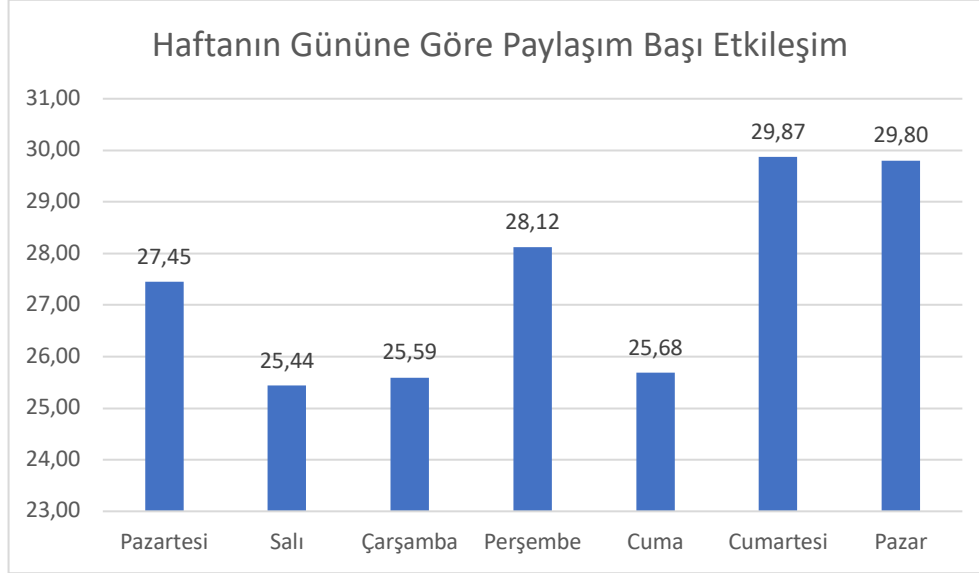
Tablo 9'daki veriler, etiket (#) kullanımının paylaşımın ortalama tekrar paylaşım ve beğeni sayıları üzerindeki etkisini göstermektedir. Etiket kullanılan ve kullanılmayan paylaşımların birbirine yakın beğeni ve tekrar paylaşım aldığı görülmektedir.

Grafik 1. Saatlere Göre Paylaşım Başı Etkileşim

Grafik 1' de, paylaşımların günün saatlerine göre paylaşım başına etkileşim (tekrar paylaşım ve beğeni toplamı) sayıları gösterilmektedir. Gece saatlerinde (01:00- 03:00 arası) paylaşımlar en yüksek etkileşimi almaktadır. Bu saatlerde paylaşım yapan kullanıcılar, daha fazla etkileşim elde edebilmektedir. Sabah ve öğle saatlerinde (05:00- 14:00 arası) ise etkileşimlerin nispeten daha düşük olduğu görülmektedir. Bu veriler, paylaşım yapma zamanlaması konusunda stratejik kararlar alınmasına yardımcı olabilir. Yüksek etkileşim alınmak isteniyorsa, paylaşımların gece ve akşam saatlerinde paylaşılması daha etkili olabilecektir.

Grafik 2. Haftanın Gününe Göre Paylaşım Başı Etkileşim

Grafik 2' te, haftanın günlerine göre paylaşımlarının ortalama etkileşim sayıları gösterilmektedir. Hafta sonu (Cumartesi ve Pazar) günleri, paylaşımların en yüksek etkileşim aldığı günlerdir. Perşembe ve pazartesi günleri de yüksek etkileşim alınan diğer günlerdir, bu günlerde de paylaşım yapmak etkili olabilmektedir. Salı günü ise en düşük etkileşim alınan gündür, bu nedenle bugün yapılan paylaşım etkileşim açısından verimliliği daha düşük olabilir. Bu veriler, paylaşım yapma günlerini planlarken kullanılabilir. Özellikle hafta sonları ve haftanın belirli günlerinde paylaşım yapmak etkileşimi artırmak mümkündür.

Tablo 5. Haftanın Günleri ve Saatlere Göre Ortalama Etkileşim

	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
1	10,25	0	13,5	0	199,33	17	54,8
2	17	21	42,2	0	99,25	50	38
3	69,5	28,33	67,6	23	55	119,67	18
4	29,13	50,3	28,89	25,8	25,8	23,57	28,75
5	29,43	28,48	28,08	30,23	26,25	27,63	27,71
6	28,01	27,29	25,73	28,58	20,73	25,24	30,88
7	26,05	24,55	24,58	23,44	26,22	30,95	30,68
8	22,51	20,88	24,8	28,96	28,76	31,69	34
9	24,65	19,39	22,35	21,14	24,79	26,2	30,24
10	23,07	27,93	21,52	19,26	24,25	24,67	26,12
11	26,04	19,39	21,96	30,02	19,4	24,64	28,73

12	25,67	23,65	21,45	20,05	21,35	26,07	22,88
13	24,21	21,06	25,82	20,58	22,59	28,61	30,5
14	23,82	25,05	25,83	21,62	25,95	28,51	26,62
15	29,67	29,9	26,66	24,82	28,18	31,14	28,88
16	29,18	27,81	22,97	44,29	28,47	46,3	34,46
17	27,84	24,57	31,54	46,99	31,24	32,77	30,68
18	39,83	34,68	30,68	34,96	29,22	31,49	32,11
19	31,35	29,1	32,15	32,87	27,6	33,43	30,83
20	34,8	34,28	31,8	43,93	24,05	35	36,91
21	38,85	24,06	26,9	23,55	25,07	28,07	26,35
22	22,63	16,89	39,96	24,3	59,32	22,65	22,61
23	28	106	9	40,2	35,15	31,93	18,25
24	28,5	19,8	12,5	21,6	85,38	75,5	9

Tablo 5’de haftanın günleri ve saatlerine göre paylaşımların ortalama etkileşim (tekrar paylaşım ve beğeni) sayıları gösterilmektedir. Renk skalası, etkileşim düzeylerini göstermektedir; yeşil en yüksek etkileşimi, kırmızı ise en düşük etkileşimi temsil etmektedir. Cuma gecesi ve cumartesi sabahı, özellikle gece 1:00- 3:00 arası saatler, en yüksek etkileşim alınan zamanlardır. Bu zaman dilimlerinde paylaşım yapmak, etkileşimleri artırabilir. Pazartesi sabahı erken saatler (3:00) ve pazartesi akşam saatleri (21:00) de yüksek etkileşim alınan zamanlardır. Salı ve perşembe günleri genel olarak daha düşük etkileşim oranlarına sahiptir. Bu veriler, sosyal medya stratejilerini optimize etmek için kullanılabilir. Özellikle yüksek etkileşim alınmak istenen zaman dilimlerinde paylaşım yapmak faydalı olacaktır.

SONUÇ

Belediyeler açısından sosyal medya önemli bir iletişim aracıdır. Kurumsal anlamda birçok paylaşım bu platformlar üzerinden yapılmaktadır. Aynı şekilde belediye başkanları da karşılıklı iletişimin oldukça kolay ve hızlı olması nedeniyle tercih etmektedirler. Belediye başkanlarının sosyal medya kullanımı belediyelerin resmi hesaplarından farklılıklar göstermektedir. Kurumsal sayfalar belli özelliklerdeki (duyuru, hizmet bildirim, sosyal yardım vb.) paylaşımlara yoğunlaşmıştır. Ancak belediye başkanlarının belediye dışında bir faaliyet ve hareket alanı bulunmaktadır. Diğer taraftan belediyeler gelecekte de var olacakken başkanların gelecek siyasi hayatları iletişimleriyle ilişkilidir. Çalışma bulgularında

sosyal sorumluluk ve farkındalık yaratma odaklı paylaşımların büyük ilgi çektiği görülmektedir. Özellikle destek mesajları ve afet durumlarına yönelik bilgilendirmeler önemli etkileşim almaktadır. İçerik açısından incelendiğinde “Siyasi Paylaşımlar”, “Belediye Ait Hizmetler ve Faaliyetler”, “Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar” en fazla paylaşım yapılan kategoriler olarak belirlenmiştir. Her belediye başkanının için en fazla etkileşim alan paylaşımlar incelendiğinde “Siyasi Paylaşımlar”, “Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri” ve “Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar” ilk sırada yer almıştır. “Siyasi Paylaşımlar” ve “Özel Günler, Kutlamalar ve Anmalar” kategorileri her iki çalışmada da en önde yer almıştır. Bu kategorilerin etkileşim açısından değerlendirilmesi yapıldığında “Yardım Kampanyaları ve Sosyal Sorumluluk Projeleri” ve “Temenniler, Teşekkürler ve İyi Dilek Mesajları” fazla etkileşime sahip olduğu görülmektedir. En az paylaşım “Vatandaşlarla İletişim ve Katılım” kategorisinde paylaşım yapılmaktadır. Sosyal medyanın karşılıklı etkileşim etkisinin kullanılmadığı görülmektedir. Çalışma bu anlamda literatürle uyumlu görülmektedir.

Günler açısından inceleme yapıldığında hafta sonu günleri (Cumartesi ve Pazar) ve gece saatleri (özellikle 1:00- 3:00 arası), paylaşımların en yüksek etkileşimi aldığı zaman dilimleridir. Bu zaman dilimlerinde paylaşım yapmak, etkileşimi artırmak için stratejik bir yaklaşım olabilir. Hafta içi günleri arasında en düşük etkileşim salı günleri görülmektedir, bu nedenle bu günlerde paylaşım stratejisi gözden geçirilebilir. Paylaşım uzunluğu açısından, 251-300 karakter arasındaki paylaşımlar en fazla sayıda atılmaktadır. Ancak, en fazla tekrar paylaşım ve beğeni alan paylaşımlar 51-100 arasında uzunluğa sahip paylaşımlardır. Bu, daha uzun ve detaylı paylaşımların daha fazla etkileşim alabileceğini göstermektedir. Etiket kullanımının etkileşim açısından çok önemli bir fark yaratmadığı gözlenmiştir. Saate göre etkileşim ele alındığında sabah saatlerinde daha fazla etkileşim alındığı görülmektedir. Haftanın günü açısından inceleme yapıldığında Çarşamba ve Pazartesi'nin etkileşim olarak daha fazla etkileşim aldığı görülmüştür.

Elde edilen bulgular ışığında yerel yöneticiler için sosyal medya stratejileri açısından çeşitli değerlendirmeler yapılabilir. Paylaşımın içeriğinin etkileşim açısından önemli olduğu görülmektedir. Siyasi bir figür olarak belediye başkanları açısından siyasi paylaşımlar önemlidir. Ancak sosyal medyanın karşılık etkileşim açısından önemli bir araç olduğu unutulmamalıdır. Paylaşımların stratejik zamanlaması etkileşim oranlarını artırmak için dikkatle planlanmalıdır. Gece saatleri ve hafta sonları gibi yüksek etkileşim alınan zaman dilimlerinde paylaşım yapmak faydalı olacaktır. Diğer taraftan detaylı ve anlamlı paylaşımlar, özellikle toplumsal duyarlılık ve farkındalık yaratma amacı taşıyan içerikler, takipçiler tarafından daha fazla ilgi görmektedir. Yerel yöneticilerin etiket gibi sosyal medya elementlerinin kullanımına özen gösterilmeleri gerekmektedir. Özel günlerde aktif olma da diğer önemli husustur. Özel günler, milli bayramlar ve toplumsal olaylar sırasında aktif paylaşım yapma stratejisi benimsenmelidir. Bu tür içerikler, toplumun geniş kesimleri tarafından ilgi görmektedir.

Çalışmada kullanılan veriler belli bir bölgedeki başkanların ve sınırlandırılmış zaman aralığındaki paylaşımlarından oluşmaktadır. Farklı kişilerin farklı bir zaman aralığındaki verileri ile farklı sonuçlar elde edilebilir. Paylaşımların özelliklerine göre yapılan değerlendirmeler sayısal farklar üzerinden yapılmıştır. Bağlamın değişmesi veya artan veri miktarı ile farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Diğer taraftan siyasi gündemin (seçimler, afetler, önemli olaylar vb.) paylaşımlar üzerinde önemli etkileri vardır. Verinin çekilmiş olduğu aralıktaki siyasi gündemin paylaşımları etkilemesi olağandır. Bu durumlar çalışmanın sınırlılıkları ele alınmalıdır.

Bu çalışma, belediye başkanlarının sosyal medya stratejilerini optimize etmelerine yardımcı olabilir. Bu bulgular ışığında doğru zamanlama, içerik ve etkileşim yöntemleri ile sosyal medya üzerindeki etkilerini artırabileceklerdir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akın, H., & Aktepe, C. (2022). Siyasal pazarlamada sosyal medya kullanımı: Ankara büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde Twitter söylemlerinin karşılaştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (4), 3356–3375. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1567>

Alay, O. (2020). *Kitle iletişim araçları medya: Medya'nın birey ve toplumsal yapıya etkileri*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Aliyeva, F. (2022). Ankara büyükşehir belediye başkanı Mansur Yavaş'ın kamuoyuna yönelik kullandığı mesaj stratejiler. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 115-129.

Atabek, Ü. (2020). Twitter'da yerel siyasal iletişim: Türkiye'de iki farklı tarz. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (33), 32-54.

Aydın, M. P. (2018). *Belediyelerde halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya kullanımı: büyükşehir belediyelerinin Twitter hesapları üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Bilişim Bilim Dalı

Bayoğlu, F., & Şentürk, Z. A. (2021). Belediyelerin kurumsal sosyal medya kullanımları üzerine bir araştırma: İzmir'deki ilçe belediyeler üzerine bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science*, 120 (120), 36-59.

Bertot, J. C., Jaeger, P. T., Munson, S., & Glaisyer, T. (2010). Social media technology and government transparency. *Computer*. 43 (11), 53-59.

Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek çalışmalar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bischoff, I., & Wimberger, A. (2023). Local land taxes and social media adoption in local governments: evidence from the German state of Hesse. *Journal of Public Finance and Public Choice*, 38(2), 234-262. Retrieved Dec 13, 2024, from <https://doi.org/10.1332/251569121X16801683769931>

Bingöl, U. (2019). Kırsal karakterli büyükşehir ilçeleri yerel yönetimlerinin katılımcı sosyal medya kullanımı: Manyas ilçe belediyesi ve kaymakamlığı örneği. *In 2nd International Symposium of Bandirma and its Surroundings-UBS* (Vol. 19, pp. 354-361).

Bonsón, E., Torres, L., Royo, S., & Flores, F. (2012). Local e-government 2.0: social media and corporate transparency in municipalities. *Government Information Quarterly*, 29 (2), 123-132. doi: 10.1016/j.giq.2011.10.001.

Bozkırlı, F., & Öztekin, A. (2023). Siyasal imaj oluşturma bağlamında yerel yöneticilerin sosyal medya kullanımı: büyükşehir belediye başkanları örneği. *Erciyes Akademi*, 37 (2), 783-805. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1232390>

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. A., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Campbell, S., & Kwak, N. (2011). Political involvement in “mobilized” society: the interactive relationships among mobile communication, network characteristics, and political participation. *Journal of Communication*, 61 (6), 1005-1024. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2011.01601.x>

Cao, Y. (2022). Social media contributes to greater division. *BCP Education & Psychology*, 6, 43-47. <https://doi.org/10.54691/bcpep.v6i.1683>

Canbek, T., & Özekmekçi, M. İ. (2024) 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara'daki favori büyükşehir belediye başkan adaylarının X kullanım pratikleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 7 (1), 23-52.

Çalhan, H. S. (2021). *Büyükşehir belediyeleri kurumsal Twitter hesaplarında kamu değerlerinin yansımaları: analitik hiyerarşi süreci yardımıyla bir içerik analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dahlgren, P. (2005). The internet, public spheres, and political communication: dispersion and deliberation. *Political Communication*, 22 (2), 147-162. <https://doi.org/10.1080/10584600590933160>

Demir, K. (2021). *Siyasal iletişim aracı olarak sosyal medya kullanımı: İstanbul, Ankara ve İzmir belediye başkanlarının sosyal medya kullanımlarına*

yönelik bir incelenme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirtaş, M. (2012). Yerel yönetimlerde bir halkla ilişkiler çalışması olarak sosyal paylaşım ağlarının kullanımı: Üsküdar belediyesi örneği. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 7 (4), 291-314.

Durusoy, H. (2018). İki yönlü simetrik iletişim çerçevesinden Kadıköy ve Datça belediyeleri Twitter kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 615-644.

Eryeşil, K., Alptürker, H., & Taşpınar, Y. (2021). Yerel yönetimlerde sosyal medya kullanımı üzerine bir araştırma: Van Edremit belediyesi örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van Özel Sayısı), 831-854.

Göçoğlu, İ. D. (2020). *Türkiye’de yerel yönetimlerde sosyal medya kullanımı ve yerel katılım: büyükşehir belediyelerinin Twitter hesapları üzerinden bir analiz*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göçoğlu, İ. D., & Aydın, M. D. (2024). Türkiye’de yerel yönetime katılım: Büyükşehir belediyelerinin Twitter hesapları üzerinden bir analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 18-32. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1362996>

Graham, M., & Avery, E. (2013). Government public relations and social media: an analysis of the perceptions and trends of social media use at the local government level. *Public Relations Journal*, 7 (4), 1-21.

Gümüş, N. (2018). Sosyal medyanın kamu kurumları tarafından kamusal pazarlama aracı olarak kullanılması: 81 il valiliği üzerinde bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (4), 189-212. doi: 10.11616/asbed.v18i41997.505870.

Güregen, E. P., & Karaöz, Ç. (2021). Belediyelerin Twitter’deki görünürlük mücadelesi: İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyeleri üzerine bir inceleme. *Egemia Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (9), 72-102.

Halil, N., Bidin, R., Osman, M., & Alsagoff, S. (2019). Antecedents of the adoption of social media policy and its consequences towards internal brand: a conceptual paper. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8 (12). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v8-i12/5626>

Jensen, K. B. (2011). New media, *Old Methods- Internet Methodologies and the Online/Offline Divide*. Robert Burnett, MiaConsalvo ve Charles Ess (ed) *The Hand book of Internet Studies*, Wiley-Blackwell, Malden, MA, 43-58.

Jong, W., Dückers, M., & Velden, P. (2016). Crisis leadership by mayors: a qualitative content analysis of newspapers and social media on the MH17 disaster. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 24 (4), 286-295. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.12124>

Karahan Adalı, G., & Ünür, E. (2023). Yerel yönetimlerin sosyal medya kullanımlarının metin madenciliği ile analizi. *Düzce Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 11 (4), 1810-1828. <https://doi.org/10.29130/dubited.1189037>

Karakoç, H. (2019). *Halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya kullanımı: Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin sosyal medya hesapları üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karacı, M. (2024). Kurumsal iletişim aracı olarak sosyal medya: Konya merkez ilçe belediyeleri örneği. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 1-28. <https://doi.org/10.53281/kritik.1440678>

Küçükşen, M., & Firidin, E. (2021). Büyükşehir belediyeleri ve sosyal medya kullanım etkinliği: Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter kullanımına ilişkin bir analiz. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(3), 491-514.

Küçüktığılı, M. S. (2024). Deprem sonrası diyalojik iletişim çerçevesinde Ankara ve Konya büyükşehir belediye başkanlarının X (Twitter) hesaplarının incelenmesi. *Afet ve Risk Dergisi*, 7 (1), 139-157. <https://doi.org/10.35341/afet.1328321>

Kwak, H., Lee, C., Park, H., & Moon, S. (2010). What is Twitter, a social network or a news media?. In *Proceedings of The 19th International Conference on World Wide Web* (pp. 591-600).

Memiş, L. (2015). Social networks as a new tool of e-participation in local: example of Facebook and Twitter / yerel e-katılımın yeni aracı olarak sosyal ağlar: Facebook ve Twitter örnekleri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi*, 5 (1).

Moorhead, S., Hazlett, D., Harrison, L., Carroll, J., Irwin, A., & Hoving, C. (2013). A new dimension of health care: systematic review of the uses, benefits, and limitations of social media for health communication. *Journal of Medical Internet Research*, 15(4), e85. <https://doi.org/10.2196/jmir.1933>

Ökten, A., & Ağcasulu, H. (2021). #Takibetakip: büyükşehir belediyesi ve başkanlarının Twitter ağlarının karşılaştırmalı incelenmesi. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 200-221. doi: 10.47107/inifedergi.875667.

Pekküçükşen, Ş., & Yıldırım, B. (2021). Pandemi sürecinde büyükşehir belediyelerinin halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya kullanımı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (43), 6708-6731. doi: 10.26466/opus.898016.

Polat, F., & Subay, Ö. Ö. (2016). 2014 yerel seçimlerinde sosyal medya kullanımı 16 büyükşehir belediye başkanlığı seçimi örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2 (43), 149-174.

Santo, P., & Costa, B. (2016). Party newspapers perspectives and choices. *Sage Open*, 6 (2), 215824401664085. <https://doi.org/10.1177/2158244016640859>

Sayılganoğlu, S. (2018). Kurumsal iletişim bağlamında belediyelerde kurumsal Twitter hesabı kullanımı. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 389-406.

Tarhan, A. (2012). Büyükşehir belediyelerinin sosyal medya uygulamalarına halkla ilişkiler modellerinden bakmak. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (35), 79-101.

Tumasjan, A., Sprenger, T., Sandner, P., & Welpe, I. (2010). Predicting elections with Twitter: what 140 characters reveal about political sentiment. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 4 (1), 178-185.

Uysal, Y. (2019). Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin Twitter kullanımına yönelik eğilimleri ve takipçilerinin tepkileri üzerine bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 239-258. doi: 10.18037/ausbd.632001.

Üste, A. N., & Irk, O. (2021). Belediye başkanlarının ve belediyelerin Twitter etkinliklerinin analizi: İzmir örnekleme üzerine bir değerlendirme. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 13 (49), 271-280. doi: 10.15189/1308-8041.

We Are Social (2023). Digital 2023 global overview report. <https://wearesocial.com/id/blog/2023/01/digital-2023/> (Erişim Tarihi: 11.06.2024).

Williamson, W., & Ruming, K. (2016). Social media adoption and use by australian capital city local governments., 113-132. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17722-9_7

Wukich, C. (2020). Connecting mayors: the content and formation of Twitter information networks. *Urban Affairs Review*, 58 (1), 1-35. doi: 10.1177/1078087420947182.

White, M. D., & Marsh, E. E. (2006). Content analysis: a flexible methodology, *Library Trends*, 55 (1), 22-45.

Yağmurlu, A. (2013). Diyalojik iletişim çerçevesinden Ankara Büyükşehir Belediyesi sosyal medya uygulamaları. *Selçuk İletişim*, 8 (1), 95-115.

Yavuz, C., & Duvan, Y. (2019). Belediyelerin kurumsal iletişiminde sosyal medya: Karadeniz bölgesi örneği, *Kent Akademisi*, 12 (40), 682-702.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, E. (2024). Twitter ve belediyeler: Ankara ve İstanbul büyükşehir belediyelerinin belediyeçilik yaklaşımları. *Emek Araştırma Dergisi*, (1), 1-30.

Yayın Geliş Tarihi: 11.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1514537>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 169-194
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BLOOD LIBEL IN OTTOMAN LANDS: VICTIMS, PERPETRATORS AND THE ATTITUDE OF THE RULERS

Ayşe DEĞERLİ VELET*

*Abstract*¹

From the twelfth to the twentieth centuries, Jews were frequently subjected to blood libel—a baseless and deeply ingrained myth accusing them of abducting and murdering Christians for use in religious rituals. While the most notorious instances of these accusations occurred in Italy, Germany, and England, similar incidents were reported across the Mediterranean, including in the Ottoman Empire. Blood libel emerged in Ottoman territories in the fifteenth century and persisted sporadically. Accusations often led to violent attacks on Jewish communities, including significant incidents in Amasya (1530), Jerusalem (1546), Phokaia (1560), Ragusa (1622), Istanbul (1633), Zante (1712), Aleppo (1830), and during the infamous cases in Damascus and Rhodes (1840), as well as Izmir (1872 and 1901). While some Catholic elites in the Ottoman Empire supported these libels, most Ottoman officials actively condemned them. Three Ottoman sultans—Suleiman the Magnificent (1545), Abdulmecid (1840), and Abdulaziz (1866)—issued edicts explicitly denouncing the accusations and taking measures to protect Jewish communities. This study explores the historical development of blood libel within the Ottoman context, examining its impact on Jewish communities and the state’s response as a matter of domestic law. Drawing on archival records and existing scholarship, it highlights the Empire’s approach to maintaining pluralistic coexistence while mitigating intercommunal tensions. Furthermore, by evaluating these accusations within the framework of Gramsci’s Theory of Hegemony, the study explores how blood libel functioned as a hegemonic tool employed by Christian minorities to marginalize Jews, and how the Ottoman state’s counter-hegemonic policies sought to uphold justice and social harmony. This analysis underscores the complexities of managing diversity in a multiethnic empire and offers insights into the enduring relevance of combating divisive narratives in pluralistic societies.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Değerli Velet, A. (2025). Blood libel in Ottoman lands: Victims, perpetrators and the attitude of the rulers. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 169-194.

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-9035-6745, ayse.degerli@idu.edu.tr

¹ Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Keywords: *Ottoman Empire, Passover Feast, Blood Libel, Anti-Semitism, Jews.*

OSMANLI TOPRAKLARINDA KAN İFTİRASI: MAĞDURLAR, FAİLLER VE YÖNETENLERİN TUTUMU

Öz

On ikinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar Yahudiler sık sık kan iftirasına maruz kalmıştır; bu iftira, onları dini ayinlerde kullanmak üzere Hıristiyanları kaçırmak ve öldürmekle suçlayan asılsız ve kökleşmiş bir efsanedir. Bu suçlamaların en kötü şöhretli örnekleri İtalya, Almanya ve İngiltere’de yaşanmış olsa da benzer olaylar Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere Akdeniz’in dört bir yanında rapor edilmiştir. Kan iftirası Osmanlı topraklarında on beşinci yüzyılda ortaya çıkmış ve zaman zaman devam etmiştir. Suçlamalar, Amasya (1530), Kudüs (1546), Phokaia (1560), Ragusa (1622), İstanbul (1633), Zante (1712), Halep (1830) ve Şam ve Rodos (1840) ile İzmir’deki (1872 ve 1901) kötü şöhretli vakalar da dahil olmak üzere, Yahudi cemaatlerine yönelik şiddetli saldırılara yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bazı Katolik elitler bu iftiraları desteklerken, çoğu Osmanlı yetkilisi bunları aktif bir şekilde kınamıştır. Üç Osmanlı padişahı -Kanuni Sultan Süleyman (1545), Abdülmecid (1840) ve Abdülaziz (1866)- suçlamaları açıkça kınayan ve Yahudi cemaatlerini korumak için önlemler alan fermanlar yayınladı. Bu çalışma, Osmanlı devletinin kan iftirasının tarihsel gelişimini araştırmakta, Yahudi cemaatleri üzerindeki etkisini ve devletin bir iç hukuk meselesi olarak verdiği tepkiyi incelemektedir. Arşiv kayıtlarına ve mevcut araştırmalara dayanarak, İmparatorluğun toplumlar arası gerilimleri azaltırken çoğulcu bir arada yaşamayı sürdürme yaklaşımını vurgulamaktadır. Ayrıca, bu suçlamaları Gramsci’nin Hegemonya Teorisi çerçevesinde değerlendiren çalışma, kan iftirasının Hıristiyan azınlıklar tarafından Yahudileri marjinalleştirmek için kullanılan hegemonik bir araç olarak nasıl işlev gördüğünü ve Osmanlı devletinin karşı hegemonik politikalarının adaleti ve sosyal uyumu nasıl korumaya çalıştığını araştırmaktadır. Bu analiz, çok etnikli bir imparatorlukta çeşitliliği yönetmenin karmaşıklığının altını çizmekte ve çoğulcu toplumlarda bölücü anlatılarla mücadelenin kalıcı önemine dair içgörüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Hamursuz Bayramı, Kan İftirası, Antisemitizm, Yahudiler.*

INTRODUCTION

The accusation of blood libel, a baseless claim that Jews abducted and murdered Christians for ritualistic purposes, represents one of the most enduring and pernicious myths in history. Originating in medieval Europe, this false narrative spread across Christian territories and later emerged sporadically in the Ottoman Empire, affecting Jewish communities in regions as diverse as Amasya, Jerusalem, Istanbul, and Aleppo. Despite the Ottomans’ reputation for fostering a pluralistic society, these accusations periodically surfaced, often resulting in violence, social marginalization, and strained intercommunal relations. This article investigates the

dynamics of blood libel in the Ottoman Empire, examining its historical development, societal impact, and the state's responses.

The study situates the phenomenon of blood libel within the broader context of Jewish diaspora history and their interactions with Islamic and Christian societies. Jewish communities, dispersed across diverse geographies since antiquity, adapted to their host societies while retaining distinct cultural and religious identities. These adaptations often made them targets of exclusionary narratives, particularly in Christian-dominated regions, where myths like blood libel reinforced their marginalization. In contrast, the Ottoman Empire provided a comparatively tolerant environment, yet it too grappled with the disruptive effects of such accusations, particularly as they intersected with the socio-political aspirations of its Armenian and Greek subjects.

Drawing on both Ottoman archival records and existing literature, this article employs a multi-disciplinary approach to address several key questions: How did the myth of blood libel take root in Ottoman lands, and what social or political forces perpetuated it? What role did non-Muslim subjects, particularly Armenians and Greeks, play in perpetuating these accusations against Jewish communities? How did the Ottoman state respond, and what do these responses reveal about its broader approach to governance, justice, and intercommunal harmony? By exploring these questions, the study seeks to illuminate not only the historical trajectory of blood libel in the Ottoman context but also the mechanisms by which the Empire attempted to counteract such divisive narratives.

A central framework of this analysis is Antonio Gramsci's theory of hegemony, which provides a lens to examine how blood libel functioned as a hegemonic tool to marginalize Jewish communities. The study explores how Christian minorities in the Ottoman Empire used this narrative to consolidate their own positions, often at the expense of social cohesion. Conversely, the Ottoman rulers, from Suleiman the Magnificent to Abdulaziz, sought to implement counter-hegemonic policies to uphold justice and mitigate tensions. This dynamic is particularly evident in the firm stance of Ottoman sultans who issued edicts explicitly condemning blood libel accusations, thereby reaffirming the state's commitment to pluralistic coexistence.

The article is structured to provide a comprehensive exploration of these themes. It begins with a brief historical overview of the Jewish diaspora and their general situation in Islamic and Christian geographies. This is followed by an examination of the conceptual framework surrounding the blood libel legend and its historical roots. The third section delves into the social position and historical relations of Jews within the Ottoman Empire, highlighting their integration and the challenges they faced. A dedicated section utilizes Ottoman archival documents to analyze how the state responded to blood libel accusations leveled by its Armenian and Greek subjects, emphasizing the Empire's justice-oriented approach. Finally, the study evaluates these accusations through the lens of Gramsci's theory of hegemony,

offering insights into the broader implications of the Ottoman state's policies.

Through this analysis, the article underscores the complexities of managing diversity within a multiethnic empire and highlights the enduring importance of resisting divisive narratives. By examining the Ottoman Empire's responses to blood libel, this study not only sheds light on a neglected aspect of Jewish history but also contributes to contemporary discussions on governance, justice, and pluralism in multiethnic societies.

THE HISTORICAL TRAJECTORY OF JEWISH COMMUNITIES IN ISLAMIC AND CHRISTIAN GEOGRAPHIES

The history of the Jewish people is, in essence, a chronicle of diaspora. Since their exile to Babylon in 586 BCE, Jewish communities have dispersed across much of the known world, maintaining a consistent presence despite the challenges of displacement. This diasporic existence has fostered significant cultural and social adaptability, resulting in the emergence of diverse expressions of Judaism. Jews have been profoundly influenced by the culture and lifestyle of the regions where they have lived and continue to dwell as a result of their diaspora life. This has resulted in the establishment of somewhat distinct Judaism typologies. In other words, a unified Jewish culture has not emerged.

Distinct from many other national identities, Judaism is rooted in both religious and ethnic dimensions. Jewish self-perception as God's chosen people has historically fostered a sense of exclusivity, characterized by minimal engagement in proselytism or evangelical activities. Judaism, as a religious tradition, has endured primarily through hereditary continuity, with Jewish identity seldom extending beyond birthright. This inward focus has meant that Jewish communities rarely posed a direct threat to dominant religious groups in their host societies, yet this very distinctiveness often fueled prejudice and hostility.

The arrival of Jews in Anatolia dates back to antiquity, though precise timelines remain uncertain. Some sources attribute their presence to the conquests of Alexander the Great in the fourth century BCE (Gruen, 2016, pp. 19-23), while others suggest earlier migrations during the Babylonian exile in the sixth century BCE (Bora, 2017). Regardless of their origins, it is well-documented that Jewish communities in Anatolia faced significant persecution during the Byzantine era. In Constantinople, Jews were marginalized, confined to neighborhoods like Pera, and excluded from civic and political life. Jews were in a humiliated position and were subjected to ethnic hatred both in the eyes of the state and the people (Benjamin of Tudela and Petachia of Regensburg, 2009, pp. 35-36). The Byzantine state, which aligned Christianity with its institutional framework, deliberately prohibited Jewish religious practices and maintained this policy for nearly a thousand years. The Jews who lived in Byzantine territory were viewed as a troublesome community that needed to be Christianized. To that end, Emperor Justinian (527-565) forbade Jews

from reading the Old Testament in Hebrew and compelled them to use Latin or Greek versions. He also prohibited the commemoration of Passover, which coincided with the Christian feast of Easter, as well as the production of matzah². Byzantium experienced Persian and Muslim Arab invasions from the south and east, hardening its stance toward Jews even more. Emperor Heraclius (610-641) and later emperors saw Jews as a potential danger who might collaborate with enemies. Further legal limitations were put on Jews in 890. Jews, for example, were prohibited from owning Christian slaves, becoming civil servants or soldiers, testifying against Christians, or marrying Christians. Intermarriage between Jews and Christians was punishable as adultery (Shaw, 1990, pp. 1079-1082, 1103).

By contrast, the arrival of the Seljuks marked a turning point for Jewish communities in Anatolia. Disillusioned with Byzantine oppression, many Jews welcomed Turkish rule, which offered a more tolerant environment. However, it seems that despite their presence in Anatolia since ancient times, they had no power to influence politics. Because there are no references to Jews in the period's texts (Sevilla-Sharon, 1992, p. 29). They had their own neighborhoods within a walled enclave in Antalya. Though in small numbers, there were also Jews in Konya, Harran, Resulayn and Cizre (Kayhan, 2018, p. 215).

In medieval Europe, however, Jewish communities endured relentless persecution. Jews, who were shown in medieval cartoons as the murderers of Jesus and used as standard characters in stories like as "*blood libel*", "*host desecration*"³ and "*needle-filled barrel*"⁴, were depicted in such a way that they could do practically anything. They were branded as "*the mother of all evils*" and "*scapegoats*" in societies where they were marginalized and isolated. This problem

---

² Matzah can be defined as unleavened phyllo bread. It is an indispensable part of Jewish cuisine and an integral element of Passover. According to the Torah, the Israelites left Egypt in such a hurry that they could not wait for their bread dough to ferment and the bread they baked became "*matzah*" (Exodus 12:39). Symbolically, yeast symbolizes corruption and arrogance because yeast puffs up the bread. The unleavened matzah, on the other hand, represents freedom and salvation and is the "*bread of the poor*". It reminds one to remain humble and not to forget the days of slavery in Egypt.

³ It was alleged that Jews stole consecrated bread and stabbed or burned it to re-enact the crucifixion of Jesus. This accusation began after Pope Innocent III approved the "doctrine of transubstantiation" in 1215. According to this doctrine, the Jews identified the consecrated bread with the actual body of Jesus and used the blood that flowed from it to cleanse themselves of bad odors or to rejuvenate their cheeks. This assumption was used to justify the massacres and expulsions of Jews in Europe during the Middle Ages. The first recorded case of the desecration of consecrated bread took place in 1243 in the town of Belitz, near Berlin. Following this incident, all the Jews in Belitz were burned to death in a place later known as "*Judenberg*" (Jacobs and Schloessinger, 1904, pp. 481-483).

⁴ The barrel with needles was an accusation associated with blood libel. The Jews were said to have put their victims in a barrel with a needle, rolled the barrel to death, and used the blood from the barrel in rituals.

manifested itself in a variety of patterns. Even in regular incidents, Jewish communities were accused and viewed with mistrust. Jews were accused of poisoning wells, starting fires, and spreading diseases like plague and leprosy (Eroğlu, 2013, p. 218). Jews were subjected to cruel attacks and bullying by monarchs and lords in countries such as Germany, France, and Spain. The Pope used theological justifications and gatherings to encourage the armed political authorities of Europe to crush Jewish communities. He incited the Christian community by blaming the Jews for Jesus' death. Jews were compelled to leave city centers and live in secluded, closed society in the suburbs (Cluse, 2004; Laqueur, 2008, pp. 85-142). Even as Jews were occasionally valued for their roles in trade and finance, their survival was fraught with precarious toleration and persistent hostility (Chazan, 2006, p. 5).

Many researchers have investigated the vital role of Jews and Judaism in the formation of a feeling of Christian community. According to Jeffrey J. Cohen, following one of the earliest charges of ritual murder in medieval Europe in twelfth-century Norwich, Normans and English were able to perceive themselves as being one flesh in the face of the imagined threat posed by Jews (Cohen, 2004, p. 62; Johnson, 2016, p. 15).

Within the Islamic world, Jewish experiences were varied. They had troubles in Morocco and Persia, albeit they were not as severe as in Europe. The Ottoman Empire, on the other hand, provided a more favorable climate for Jews. This is because Jews were the sole religious minority in Morocco and Persia. In contrast, the Ottoman Empire created a much more pluralistic society characterized by religious diversity and tolerance (Lewis, 1996, p. 170). In this regard, the Ottoman lands are in a distinct position than the Islamic world and Christian Europe in relation to Jews.

BLOOD LIBEL MYTH AND CONCEPTUAL FRAMEWORK

The blood libel accusation, a baseless claim that Jews used the blood of Christians in religious rituals, has a deep historical lineage. Even during the pagan Roman Empire, anti-Jewish sentiments were expressed in similar terms. The earliest documented instance of blood libel appears in the writings of Apion (d. 48-45 BCE?), a Greek sophist from Alexandria known for his vehement hostility toward Jews. Apion alleged that Jews engaged in annual human sacrifices, fattening a kidnapped victim for a year before sacrificing them, consuming their entrails, and swearing oaths of hatred against Greeks. Similarly, Suidas, a tenth century Byzantine lexicographer, cited the philosopher Democritus (d. 370 BCE) as claiming that Jews captured and sacrificed a foreigner every seven years (Ehrman, 1976, pp. 83-84; Langmuir, 1991, p. 7).

The notion of blood possessing miraculous or curative properties has its roots in antiquity and even prehistoric beliefs. Both in ancient times and the Middle

Ages, bathing in human blood was sometimes recommended as a remedy for leprosy. Accounts suggest that Egyptian kings suffering from diseases like elephantiasis or leprosy engaged in blood baths as treatment (Gottheil et al., 1902, p. 264). During their captivity in Egypt, Jews from lower socioeconomic strata would have been particularly vulnerable to exposure to such wild practices. According to one narrative, leprous pharaoh, acting on the advice of their counselors, ordered the daily murder of 150 Jewish children to use their blood in supposed cures. This narrative influenced the later development of the blood libel myth, particularly during Passover. The story emerged that Jews used Christian blood in the preparation of matzah as a remembrance of their children killed under Pharaoh's orders (Çay & Akman, 2020, p. 47). These early Egyptian tales may represent the oldest roots of the blood libel accusation.

One of the most significant early accounts of ritual murder accusations comes from *Historia Ecclesiastica* by the Christian historian Socrates Scholasticus (d. 440). He recounts an incident in 415 CE in Inmestar, Syria, during the Feast of Purim. According to Socrates, a group of Jews allegedly captured a Christian boy, mockingly crucified him, and, in their wrath, whipped him to death (Stebnicka, 2014, pp. 47-49). This event is often cited as a precursor to the medieval blood libel accusations that later spread across Christian Europe. However, some scholars argue that the story failed to gain widespread attention outside Alexandria and had little resonance in Rome or other parts of the empire, as noted by Langmuir (1991, pp. 7-8). Cecil Roth (1933, pp. 520-526) identifies the Inmestar episode as the earliest precursor to the medieval blood libel myth following the earlier claims by Apion and Democritus⁵. The next recorded instance of blood libel would not emerge for another 729 years. These early accounts reflect the long history of blood libel accusations and the cultural myths surrounding them. Rooted in ancient prejudices and misconceptions about Jewish practices, such narratives laid the foundation for centuries of anti-Semitic violence and marginalization.

The unbroken history of blood libel against Jews began with the incident of William of Norwich in 1144. In his anti-semitic narrative, Thomas of Monmouth (d. c. 1172) alleged that William had been tortured and murdered by Jews who, he claimed, sacrificed a Christian child annually during Passover (Langmuir, 1991, p. 4)⁶. Despite the absence of any evidence supporting this accusation, subsequent investigations revealed that William had likely suffered a cataleptic seizure and was mistakenly buried alive by relatives seeking to deflect suspicion by blaming the Jewish community. No Jews were ever prosecuted or convicted for this alleged crime. Nonetheless, similar accusations arose in other parts of England, including Gloucester in 1168, Bury St. Edmunds in 1181, Bristol in 1183, and Winchester in

---

⁵ Roth noted that the background of blood libel in Europe came from the celebration of the Jewish feasts of Purim and Passover, and closely related to this was the mockery of the Passion of Christ.

⁶ William was declared a saint in Norwich and miracles were attributed to him.

1192. Although no legal proceedings occurred in these cases, the baseless belief that Jews engaged in ritual murders began to gain traction. During the same period, a significant incident occurred in Blois, France, where 32 Jews, including 17 women, were falsely accused of ritual murder. Despite being offered clemency on the condition of converting to Christianity, they refused and were executed by burning (Ehrman, 1976, pp. 85-86).

The claim that Jews consumed human blood emerged more prominently in the early thirteenth century. A particularly notable case occurred in December 1235, near Fulda, Germany, when five children of a miller were murdered. Jews were blamed for the murder, and they confessed under torture that they had killed the children to use their blood for medicinal purposes. As a result, 34 Jews were murdered (Gottheil et al. 1902, p. 261). The Fulda case marked a turning point, as blood libel accusations became increasingly widespread across Europe. Subsequent incidents included accusations in Valréas in 1247, Lincoln in 1255, Pforzheim in 1267, Weissenburg in 1270, Oberwesel in 1286, and Bern in 1294. These allegations, though unsupported by evidence, perpetuated the notion that Jewish ritual practices, particularly during Passover, involved the use of human blood (Jacobs, 1896, pp. 192-224; Gottheil et al., 1902, pp. 262-263). Over time, such claims contributed to the entrenchment of anti-Semitic myths, fueling persecution and violence against Jewish communities across Europe.

JEWS IN THE OTTOMAN EMPIRE: SOCIAL POSITION AND HISTORICAL RELATIONS

Jewish communities, present in Anatolia since antiquity, established early interactions with the Ottomans. Their presence in key Ottoman conquests, including Bursa, Iznik, Ankara, and Izmit, is well-documented in the travel records of Ibn Battuta (d. 1369) in the early fourteenth century and Johannes Schiltberger (d. 1440) later that century (Shmuelewitz, 1994a, p. 11). Local Jews made significant contributions to Bursa's conquest. After the conquest, Orhan Ghazi (1324-362) invited Jews from the surrounding area and Damascus to the region, in addition to the local Jewish population. The Ets Ahayim Synagogue was reconstructed to serve the religious needs of the Jewish population, and a Jewish neighborhood developed around it. Similarly, following the conquest of Edirne, the Ottomans appointed a chief rabbi to manage Jewish affairs and welcomed both local Jews and those migrating from Central Europe (Shaw, 1990, pp. 1093-1094; Sevilla-Sharon, 1992, p. 31; Özdemir, 2000, p. 6).

The collaboration between the Ottomans and Jewish communities extended beyond Bursa and Edirne. Jews supported the Ottomans in the conquests of Istanbul, Rhodes, and Belgrade, as well as in military campaigns in Iraq and Yemen. In return, the Ottomans granted Jews significant privileges, such as tax exemptions, economic opportunities, mining license, and the right to renovate or expand synagogues. Some

Jews were even provided with free housing and commercial establishments (Shaw, 1990, p. 1094).

As a result of their control of trade routes extending from east to west, the Ottomans established urban settlements in various locations. The Jewish population actively collaborated with the Ottoman rulers in these locations, thereby sharing in the expanding affluence. During the Ottoman conquests in the Balkans in the second half of the fourteenth century and the first half of the fifteenth century, a number of Jewish communities were incorporated into the Ottoman state. The majority of these were Greek-speaking Romaniote Jews who had previously resided in the Byzantine Empire, then Anatolia and the Balkans. In the fourteenth century, Ashkenazi Jews from Central Europe, who spoke German, also migrated to the Balkans and established their own communities, including in Istanbul. The tolerance of the Ottomans towards the Jewish population was motivated by a desire to stimulate economic and commercial activity (Shmuelewitz, 1994a, pp. 11-12).

When the Ottomans conquered Istanbul in 1453, the city was in a state of severe decline, with its population and economic prosperity at their nadir. The prolonged impact of Crusader dominance and abandonment since the thirteenth century had left the once-thriving metropolis desolate. Recognizing the necessity of revitalizing the city, the Ottomans implemented a deliberate policy of resettlement, bringing various ethnic and religious groups to repopulate and rejuvenate Istanbul. Among these groups were Jews, many of whom were forcibly relocated to the capital. Rabbi Elia Capsali (d. 1555) documented this migration in a positive light, emphasizing Istanbul's economic potential, the advantages of Jewish concentration in the capital, and Sultan Mehmed II's favorable attitude toward the Jewish community. Mehmed II, wary of the Christian population whom he deemed unreliable and likely to seek European support to reclaim the city, regarded Jews as a trustworthy alternative. Unlike Christians, Jews posed no immediate political threat, and Mehmed valued their contributions to the city's economic revitalization (Shaw, 1990, pp. 1095-1098).

The forced migrations of Jews to Istanbul continued intermittently until the seventeenth century, yet the perspective of the Jewish community toward the Ottoman administration remained remarkably consistent. For instance, following the Ottoman capture of Rhodes in 1523, the relocation of Jewish families from Thessaloniki to the island did not incite significant dissent among the Jewish population. Even during the late sixteenth century, when rumors circulated that Sultan Murad III (1574-1595) intended to annihilate the Jewish population and members of the wealthiest and most influential Jewish families in the capital were executed, the prevailing Jewish attitude toward the Empire remained largely unchanged. This enduring trust in the Ottoman administration can be attributed to two key factors. First, the Ottomans maintained a relatively open-door policy toward Jews, providing them opportunities to establish prosperous communities, not only in economic terms but also in cultural development. Second, Jews who served as

physicians, financial advisors, or other high-ranking officials within the Ottoman court believed they held sufficient influence to temper any drastic shifts in imperial policies. This perception of agency and inclusion helped to foster a sense of stability and loyalty among the Jewish population, despite occasional adversities (Shmuelevitz, 1994a, pp. 32-33). Thus, the Jewish community's enduring confidence in Ottoman governance, even during challenging periods, underscores the Empire's complex but largely accommodating approach to its diverse population. The Ottoman policy of integration and tolerance allowed the Jewish community to flourish, contributing significantly to the social and economic fabric of the Empire.

The migration of Ashkenazi Jews to the Ottoman Empire slowed in the late 15th and 16th centuries, but a major wave of Sephardic Jewish immigration followed the expulsion of Jews from Spain in 1492 and Portugal in 1497. This movement was welcomed by the Ottoman authorities. Sultan Bayezid II (1481-1512) said that King Fernando of Spain impoverished himself by kicking the Jews out of the country. As a matter of fact, it was forbidden to treat Jews badly in the Ottoman Empire, and they were asked to be treated well. It was also announced that those who harmed the Jews would be executed (Shaw, 1990, p. 1100; Bozkurt, 1993, p. 542; Eroğlu, 2013, pp. 70-71; Oğur, 2023, pp. 54-55).

The Ottoman Empire's Jewish population grew not just as a result of major waves of immigration. With the continuing territorial gains in the fifteenth and sixteenth centuries, Jews living in conquered countries became Ottoman subjects as well. With the conquest of Arab countries in his Eastern campaign by Selim the Grim (1512-1520), the Arabic-speaking Jewish communities known as "Musta'ribe" in Egypt, Syria, and Palestine joined the Ottoman Empire. Jewish migration continued on a smaller scale until the late nineteenth century, with thousands of Jews fleeing Russian pogroms in 1881, 1884, 1892, and 1903 seeking refuge in Ottoman lands (Shaw 1990, p. 1118; Shmuelevitz, 1994a, p. 12; Lewis 1996, p. 141; Eroğlu 2013, p. 73).

Ottoman Jewry got through tough times in the seventeenth and eighteenth centuries, both economically and socially. The Jews, who were active around the palace and in the trade, were persecuted by both the sultan's household troops, who were made up of converted Christians, and Western European merchants. These groups tried to replace Jews with Greek and Armenian subjects. European diplomats also supported the local Christians and gained influence over the court. The Jews, on the other hand, were left alone and suffered as a result of the collaboration of European privileged merchants with local Christian communities. The nineteenth century witnessed ethnically and religiously motivated revolts by Ottoman Christians. Rebels attacked not just Muslims but also Jews in these rebellions. During the Serbian revolts of 1807 and the Greek revolts of 1821, Jews were expelled or slaughtered. During the Russian War and the Bulgarian Revolt in 1876, many Jews and Muslims were massacred in Vidin and Sofia, and their property was looted (Shaw, 1990, pp. 1105-1115).

Despite these challenges, Ottoman Jews embraced the *Tanzimat* reforms, which allowed them to regain lost positions in public administration. Unlike Christian subjects influenced by revolutionary ideas from Europe, Ottoman Jews largely preserved their traditional ways of life. They were also uninformed of trends affecting European Jews such as Hasidism, the Enlightenment, the revival of the Hebrew language, religious reform, and Zionism. Ottoman Jews continued to have key positions in public administration until the fall of the empire. The Chief Rabbi was appointed as an official state official, was paid a salary, was described as both the secular and religious leader of the Jewish community and was expected to function as a liaison between the Jewish community and the Ottoman Porte [Bâb-Ali] (Bozkurt, 1989, pp. 189-190).

The relationship between the Ottoman Empire and its Jewish subjects shifted during World War I, when Britain's Balfour Declaration promised a homeland for Jews in Palestine, then under Ottoman control. While most Jews in Palestine remained loyal to the Empire and opposed the Zionist movement, the declaration increased Jewish migration to the region and strengthened Zionist activities. This development strained relations between the Ottoman state and Jewish communities in Palestine, signaling a significant turning point in Ottoman-Jewish history.

THE EMPIRE'S JUSTICE AGAINST ARMENIAN AND GREEK SUBJECTS' ACCUSATIONS

The origins of blood libel accusations against Jews in the Ottoman Empire can be traced not to the Muslim rulers or the broader Muslim populace but to Christian subjects, particularly Armenians and Greeks. These accusations were deeply rooted in historical Christian-Jewish animosities and were further exacerbated by resentment over the socio-economic transformations following the Ottoman conquest of Christian territories. Jewish communities, bolstered significantly by the influx of Sephardic Jews expelled from Spain, flourished within the Empire, achieving prominence in financial, artisanal, and commercial sectors of urban life. This prosperity ignited rivalries, as Christian communities perceived the rising influence of Jews as a threat to their traditional dominance in these spheres.

By the fifteenth century, this competition evolved into persistent socio-economic friction, intensifying over the following centuries as Armenians and Greeks also ascended to positions of affluence and power. Instances of blood libel accusations can be documented in Ottoman lands from the sixteenth century onward. However, an official decree addressed to the *qadi* of Aydın in 1595 suggests that these allegations date back even earlier. The decree references events during the reign of Sultan Murad I (1362–1389), when Jewish communities in the region were reportedly subjected to blood libel threats as part of extortion schemes aimed at seizing their wealth (Shmuelevitz, 1994b, p. 2030). These early instances illustrate the entrenched nature of blood libel as a tool for economic and social manipulation, reflecting

broader intercommunal tensions within the Empire.

Christians unjustly accused Ottoman Jews of blood libel during the Middle Ages. The most notable of them occurred between 1530 and 1540 in Amasya. An Armenian woman claimed that Jews had killed an Armenian boy and used his blood on Passover. This rumor spread among local Armenians, resulting in many days of violence, looting, and attacks on Jews. Several Jews who ‘confessed’ under torture were jailed and executed by local Ottoman authorities. But it was then revealed that the so-called victim Armenian boy was still alive. The Armenian slanderers were punished by the Ottoman governor. But he did little to alleviate Jewish suffering. Meanwhile, a firman was drafted at the initiative of the Sultan’s personal physician, Moses Hamon (d. 1554). According to this Sultanate Firman, blood libel cases would be investigated solely by the Sultan and the Imperial Divan [Imperial Council] in Istanbul, instead of by local authorities and qadis (Shaw, 1990, p. 1103; Shmuelevitz, 1994a, p. 63; Shmuelevitz 1994b, pp. 2030-2031). Some famous Jewish writers of that period dedicated particular works to this occurrence, accusing Armenians of attempting to persecute Jews with the support of local authorities and calling them “Amaleqis”⁷.

Blood libels caused discontent and insecurity among many groups in society, turning into a public order problem. The Ottoman authorities didn’t stay quiet in the face of such instances or violent sentiments that threatened social peace. In several cases, even the Sultans themselves took measures in this regard. These procedures were implemented long before European powers intervened in the Ottoman Empire under the guise of minorities. The main goal here was to keep social order. On March 21, 1609, Sultan Ahmed I (1603-1617) sent a firman to the qadis in the Sanjak of Silistra, requesting that they dismiss the blood libels against Jews and refrain from filing a lawsuit. He further stated that qadis who disobeyed this order would be punished and their names would be reported to the Palace (Çay & Akman, 1990, p. 59).

Ottoman sultans frequently intervened as a force to protect Jews. In 1633, for example, two janissaries who had recently converted from Greek Orthodoxy to Islam accused Jews of murdering a Christian child before Easter. Murad IV (1623-1640) intervened to alleviate the situation, and attacks on Jews in the city were ended (Shaw, 1990, p. 1104). It is probable that these two janissaries attempted to influence government policies in this direction because of a grudge or tradition left over from their previous Christianity, as well as the power of being the sultan’s household troops.

---

⁷ The Amaleqis were the first tribe that fought against the Jews after their exodus from Egypt and tried to destroy them. Therefore, the Jews used this term to describe the communities that they saw as a terrible and cruel enemy. In the sixteenth century, some writers used this term to claim that Armenians participated in anti-Semitic activities and were the main enemies of the Jews (Shmuelevitz, 1990).

Blood libels, which emerged as a result of conflicts between Christians and Jews, were occasionally recorded among the Muslim population. In rare cases, Muslims have been either victims or perpetrators of blood libel. However, these examples are not as common or systematic as those of Christians. Except in a few exceptional occasions, Muslims have made no claims of ritual murder or blood libel against Jews. In one of these cases, Jews were held to blame after a body was discovered in the Foça fortress. It was also alleged that the Jews were mixing Muslim and Christian blood in their bread and doing so as a ritual. In response to these allegations, an order was sent from Istanbul to Menemen's *qadi* to protect and not offend Jews (Eroğlu, 2013, p. 220). According to an *Mühimme* record from the end of the sixteenth century, the allegation that some Jewish individuals kidnapped a Muslim child named Mirza and took two basins of blood from his legs caused widespread fear in Bursa. In the verdict sent to the Bursa's *qadi*, it was ordered that the proper investigation proceed against those who perpetrated the slander, and that the true perpetrators be punished. Innocent people were also asked to be released (A. {*DVNSMHHM.*, vol. 69, p. 297, decree no. 584).

The narrative in the chronicle *Debar Šepatayim*, written by Rabbi David Lekhno, a Crimeanchak Jew, provides a unique perspective on the attitudes of the Ottoman ruling class toward Jews. Following the Ottoman capture of the Morea from the Venetians, Silahdar Damad Ali Pasha (d. 1716), emboldened and increasingly authoritarian after his military victory, began reprimanding Ottoman Jewish and Christian subjects for not embracing Islam. Seeking guidance, he consulted the Shaykh al-Islām on the appropriate treatment of these groups. The Shaykh al-Islām advised him that Jews and Christians, as “People of the Book” who paid the *jizya* tax, were entitled to protection under Islamic law, and any harm against them would violate Sharia principles. Despite this counsel, an incident soon escalated tension. Rabbi David Lekhno recounts the episode in vivid detail. A Muslim boy at a bazaar took eggs from a Jewish vendor, began playing with them, and then falsely claimed to have purchased them. Refusing to pay, the boy fled with the eggs, prompting the Jewish vendor to pursue him and slap him. Witnessing this, several European merchants falsely accused the Jewish vendor of kidnapping the boy with the intention of using his blood in the preparation of *matzah*. The boy's mother, alarmed by the accusations, reported the matter to the Grand Vizier, Silahdar Damad Ali Pasha. Seizing upon this pretext, Ali Pasha ordered the arrest of the Chief Rabbi and other prominent Jewish religious leaders. The Jewish community, gripped by fear, sent three individuals—a cantor (*hazzān*), a melammed, and a butcher—disguised as religious leaders to the court in a desperate attempt to mitigate the crisis. However, a Jewish convert to Islam who was part of the Grand Vizier's household (lit. “servant”) recognized that these individuals were not genuine religious elites. Exploiting the situation, he demanded a bribe to spare their lives, threatening to reveal the truth to the Grand Vizier if they refused. The three men, however, did not comply. When the matter was brought before the Grand Vizier, the convert exposed the identities of the impostors. Enraged, Ali Pasha ordered their immediate execution

by hanging, and their bodies were subsequently thrown into the sea (Lekhno, 2021, pp. 164-167).

This tragic event, as narrated by David Lekhno, is striking not only for its content but also for the chronicler's measured critique. Lekhno refrains from blaming the broader Muslim population or the Ottoman ruling class as a whole. Instead, his criticism is directed at specific individuals: the "arrogant" Grand Vizier Silahdar Damad Ali Pasha, the opportunistic Jewish-born convert within the Grand Vizier's household, and the European merchants who instigated the false accusation. These actors are held responsible for the tragedy. In contrast, the Shaykh al-Islām, representing the Muslim clerical establishment, is portrayed as a truthful and just figure who upheld the principles of Sharia law. Lekhno's account underscores the complexities of intercommunal relations in the Ottoman Empire, revealing the intersection of individual arrogance, opportunism, and communal tensions. It also highlights the chronicler's nuanced perspective, which balanced criticism of specific actors with an overarching respect for the Empire's broader framework of justice and tolerance.

Regardless of the location of the occurrence, the Ottoman administration sought to find a remedy. It didn't want any murders to go unsolved. It demanded that the true offenders be identified and punished. It also noted that the claims were unfounded lies. If Jewish homes were plundered or synagogues were attacked, the central government promptly issued measures to assist the Jews. For example, in June 1726, the Jews of Boğdan (Moldavia) sent a petition. This was due to local Christians accusing them of kidnapping one of their children on the eve of Passover. The Christians carried the body of a deceased co-religionist in a cart and incited the crowd by claiming that the Jews had murdered him. As a result, the Jews' property was looted, and they petitioned for restitution for their losses. An order thereupon was sent from Istanbul to Voivoda Mihal Bey requiring the return of Jewish property looted and destroyed by the agitators. Then, the center fired the voivode for failing to carry out the reparation immediately, and Ligorik was appointed as his replacement (*BOA, İE.HR.*, no. 12/1135). It seems that the Ottoman authorities ignored the blood libel and was concerned about the Jews' safety.

While cases of blood libel were extremely rare in the sixteenth and beyond, they reoccurred in the nineteenth century with a different motivation and increased in frequency. Pressure from European states also impacted the Sultans' actions. Blood libels heightened tensions between the Christian and Jewish communities starting in the nineteenth century. In this century, blood libels gained a new momentum and functionality. The Christian subjects of the empire instrumentalized blood libels to liquidate wealth of the Jews by looting their stores and companies. Armenians and Greeks used methods such as blood libel to drive Jews out of commercial and financial sectors. Indeed, on February 5, 1840, an accusation of blood libel against Jews in Damascus triggered an international political crisis. Father Tommaso, a Capuchin priest, went missing one day with his Muslim servant Ibrahim after more

than 30 years in Damascus. The rumor circulated through Christian groups that the priest had visited a Jewish neighborhood that day and was murdered by Jews. As a result, the Egyptian government detained a large number of Jews. Four of the tormented Jews passed away. Ulysse de Ratti-Menton, the French consul, became engaged in the affair under the guise of defending the priest's rights, putting Egyptian authorities under pressure. While the consul propagated anti-Jewish slanders in French and Arabic, the ruler of the city wrote to Wāli (governor) Muhammad Ali Pasha (d. 1849), requesting permission to execute the priests' murderers. Meanwhile, in the Jobar suburb, a synagogue was attacked and looted (Frankel 1997, pp. 1-2; Eroğlu 2013, p. 220).

The domestic issue that arose in Rhodes at the same time as Damascus was handled by the Ottomans in accordance with the new Tanzimat legislation aimed at transforming the empire into a modern state. A Greek Orthodox child who had gone for a walk on February 17, 1840, went missing. On the island, tensions were already high between Greeks and Jews who competed in the sponge trade. The Greek merchants took advantage of the disappearance to place their rival, a Jew named Eli Calomiti, in a tough situation, accusing Eliakim de Leon Stamboli, a half-crazed Jewish porter, of kidnapping the 10-year-old child. A Jew who fled to Smyrna reported the occurrence to the Sublime Porte. While the Governor and the British Consul supported the Christians, the incident made headlines throughout Europe. Eliakim confessed guilty under torture and claimed to have given the child to Jewish prominent David Mizrahi. Yusuf Pasha, the Mutasarrif of Rhodes, imprisoned Chief Rabbi Jacob Israel and nine Jewish leaders on March 16. On April 24, the Grand Vizier sent a letter to Pasha ordering him to send three Orthodox Christians and three Jews to the capital to testify before the empire's highest court. The boy, on the other hand, was not found during the searches and was subsequently discovered on the island of Syros. Yusuf Pasha was dismissed because it became evident that the incident was fabricated (Shaw, 1990, p. 1125; Sevilla-Sharon, 1992, p. 97; Sonyel 2014, p. 266; Çay & Akman, 2020, pp. 58-59). The Ottoman central government did not turn a blind eye to local officials' injustice and dismissed them. This record, which demonstrates that the state acted Jews fairly, also reveals the intensity of Jewish-Greek economic competition. Fearful of losing their market and profit share to the Jews, the Greeks unjustly blamed them. Furthermore, the nationalistic and religious Greeks considered the blood libels, which were supported by European nations, as an opportunity to undermine the Ottoman Empire.

In March, in reaction to parallel outbreaks of blood libel in Damascus and Rhodes, Jews in Istanbul organize and contact Western Jewish leaders. In England, a global campaign started to help Damascus Jews and put pressure on Muhammed Ali Pasha. As mediators, Moses Montefiore of United Kingdom and Albert Crémieux and Solomon Munk of France were dispatched. The delegation arrived in Alexandria on August 4, talked with Pasha numerous times, and on August 28, nine of the 13 imprisoned Jews were recognized as innocent and released (Deutsch & Franco, 1902, pp. 420-421; Shaw, 1990, p. 1125; Eroğlu, 2013, pp. 223-224). On

October 27, 1840, the committee traveled to Istanbul and met with Sultan Abdülmecid, obtaining a firman declaring that the allegation of ritual murder was baseless. The firman declared that the Jews were being tortured on false accusations, that their religion prohibited the use of human and animal blood, that the blood libels could not be real, and that there also would be no religious discrimination under the Noble Edict of the Rose Chamber (*BOA, İ..MSM.*, no. 35/1005, lef 1 and 2).

Some historians believe that the blood libel incident in Rhodes in 1840 was a lesser version of what occurred in Damascus, and that the Jews of Rhodes also were saved with the assistance of Moses Montefiore and other European Jews. However, while the Damascus crisis became a global political issue, the Rhodes crisis was viewed as an internal matter of the Ottoman Empire and was settled in accordance with the Tanzimat Reform Era regulations, particularly the penal code of 1840 (Borovaya, 2021, pp. 35-39).

Despite Abdülmecid's firman of 1840, Christian subjects' blood libels against Jews persisted throughout imperial lands throughout the long nineteenth century. After the edict, until 1900, a total of 48 blood libel incidents took place: nine in Damascus, four in Jerusalem and its environs, one in Mosul, two in Egypt, one in Kos Island, one in Kusadasi, one in Beirut, one in Rhodes, one in Skopje, one in Thessaloniki, one in Corfu, three in Manisa, two in Bergama, three in Urla, two in Çeşme, two in Salihli, four in İstanbul and nine in İzmir (Shaw, 1990, pp. 1126-1127; Emecen 1997, pp. 66-67; Çay & Akman 2020, p. 57). It will be enough to provide specifics on a few of them in this study. For example, according to a Foreign Ministry record dated September 11, 1852, the body of a Greek child was found near Skopje by the water. The Jews in the area were accused of murdering the Greek child in order to add his blood to matzah bread; four Jews were imprisoned. Despite edicts declaring that this was a libel, the rumor that the boy was murdered by Jews spread day by day, and the city's Jews were insulted and punished. The central government sent an order to the Governor of Skopje, thanks to the intervention of the Chief Rabbinate. The real killers were commanded to be identified as soon as possible, and innocent Jews were released (*BOA, HR.MKT.*, no. 49/24).

According to a provincial document dated February 25, 1862, animosity between Greeks and Jews on the island of Kos resulted in a blood libel like that in Rhodes. According to this record, mentally unstable and constantly inebriated Greek named Dimitri Tarniko vanished; shortly after, it was rumored that Jews had murdered him in the synagogue. During a search of the synagogue, however, no proof was discovered. This synagogue was already small and dilapidated, with a courtyard visible from the outside. Nobody had ever seen Dimitri there before. A seven-year-old Jewish girl was the source of this lie. According to the report sent to the center, this kid was duped by a Greek grocer named Dimitri Hacı Yani, who gave her money and sweets and pushed her to lie. Some Greeks attempted to rouse the masses, as happened in Rhodes in 1840 (*BOA, A.}MKT.UM*, no. 556/15, lef 1 and 2). According to the report dated May 3, 1862, written to the Mutasarrif of the

Archipelago (Eyālet-i Cezāyir-i Bahr-i Sefid), a steamer and officers were sent to Kos Island from Istanbul; the incident was meticulously investigated; it was understood that the missing Greek had escaped in a fit of insanity; and the administrators were rewarded for preventing the enmity between the two nations (*BOA, A.}MKT.UM.*, no. 562/65). This incident also demonstrates how the Ottoman Empire attempted to work out minority' conflicts in the Aegean Islands.

In 1865, the continuous strife between Jews and Greeks for historical and religious grounds culminated in a horrific lynching attempt in the capital's Haydarpaşa. Greeks and Armenians attacked Jews, killing over 300 people, injuring many more, and raping several women. To protect the Jews, Sultan Abdülaziz dispatched special guards to the location (Sonyel, 2014, p. 267). The Chief Rabbinate, on the other hand, requested that Abdülmecid's previous decree on this matter be renewed in order to dispel the widespread belief that the Jewish people mix human blood into their matzah every Passover and to prevent the persecution and oppression they face from other nations as a result of this. The topic was discussed in the Majlis-i Vala (Central Council) on June 25, 1866, and the renewal of the 1840 order was submitted to the Sultan. Thus, Sultan Abdülaziz issued the firman to protect the Jewish nation from all forms of unfair treatment and to secure their peace and security (*BOA, İ. MVL.*, no. 555/24930, lef 1, 2, 3).

Libels and allegations against Jews were also common during a time when Greeks made up the majority of the population on the islands. It has already been stated that commercial rivalry played a significant influence in the spread of these tales. Even after the islands fell to the Kingdom of Greece, the enmities and conflicts continued. According to an archival record from April 1891, there was a rumor that Jews in Ayamavra (Lefkada) had secretly murdered a Christian girl; in response, the Greeks of Ayamavra planned to attack the Jews, who were Ottoman subjects; they beat one Jew, injured another, and planned to loot their houses and shops. This incident was reported to the Seraskierate (Ministry of War) by the Vilayet of Ioannina by telegram; the Jews were taken to Preveza by the Greek Government, and their houses and shops were sealed and closed (*BOA, DH.MKT.*, no. 1831/3).

Local police and gendarmerie in the Ottoman Empire sometimes believed blood libels and harmed and frightened the Jewish population. In such circumstances, the central government intervened to enforce the law. Two occurrences in Syria and Adapazari illustrate this: The episode in Syria demonstrates the dangers of religious extremism and fanaticism. According to a letter issued by Syria's Governor, Osman Pasha, to the Interior Ministry on April 7, 1895, a big crisis erupted because of a minor "suspicion" (*BOA, Y..A..HUS.*, no. 323/129, lef 2). Grand Vizier Cevad Pasha's usage of the phrase "zann-ı bâtil"⁸ in regard to the subject is especially notable (*BOA, Y..A..HUS.*, no. 323/129, lef 1). A Greek subject who believed Jews drank the blood of Christian children assumed that a Greek boy seen

---

⁸ It means "not based on reality, superstition, false belief".

in the Jewish quarter before Passover had been kidnapped and taken there. As a result, he got into an argument with a Jew and injured the Jew's hand. Making the same mistake, the gendarmerie sergeant who arrived on the scene found the Jew guilty and arrested him. The Greeks and the boy's father were incensed even more, believing that the Jew had committed a crime. However, the investigation revealed that the gendarmerie sergeant and the complaining Greek had slandered the Jew, and they were imprisoned. In another incident, a Greek girl in Adapazari claimed that a Muslim kid was being held in the house of a Jewish rabbi, whose servant she was, in order to use his blood. Based on this claim, the captain of the gendarmerie and the police commissioner raided and broke up the rabbi's house. The investigation, however, found that the Greek girl was lying. Following this occurrence, the Jewish Chief Rabbinate of Aleppo filed a complaint with the Ministry of Justice on March 7, 1913. According to the petition, every year before Passover, unsubstantiated rumors spread that Jews used human blood in the matzah, and the Jewish community was being disturbed as a result of these baseless accusations. Furthermore, it was requested in the petition to prevent the gendarmerie and the police from making domiciliary visits without any legal justification, just believing these blood libels (*BOA, DH.İD.*, no. 116/61, lef 2 and lef 3).

Even in the Ottoman Empire's latter days, acts of blood libel were repeated with the same patterns and couldn't be prevented. Examples demonstrate the continuity and similarity of these instances. On the other hand, despite the hostile attitude of its Greek and Armenian subjects, the Ottoman Empire made a variety of measures to protect the rights of Jews. One of these ways was to give Jews with the atiyah set aside for Passover at the beginning of August each year. The Rabbinate was given a budget of 3600 guruş, which it divided among the Jews in the community (*BOA, DH. MKT*, no. 1698/86; *DH. MKT*, no. 81/32). This practice also demonstrates that the Ottoman Empire was not a believer in blood libel. Because no state will celebrate or sponsor a feast that incorporates a barbaric ritual. It can also be viewed as a strategy that reassured and strengthened Jewish devotion to the state. In fact, one of the evidences of this approach is the report of the District Governor of the Chief Rabbinate, dated April 23, 1895, in the form of a letter of thanks. This report indicates that Abdülhamid II made a donation of 30,000 guruş to the Jewish community for the Passover celebrations. In his letter, the Chief Rabbi expressed gratitude, praised the Sultan's justice, charity and greatness, and concluded by declaring the loyalty and servitude of the Jewish community to the Sultan. (*BOA, Y..MTV.*, no. 118/86, lef 2)⁹.

---

⁹ The Ministry of Justice and Mezahib took action on January 31, 1895 in response to a petition complaining that the price of matzah eaten by Jews on Passover was too high. It was understood that the rabbinate monopolized the production of matzah and sold it at a very high price this year as in other years, thus victimizing poor Jews, and necessary notifications were made to the Chief Rabbi's district governor. See *BOA, ŞD.*, no. 2648/17.

EVALUATING BLOOD LIBEL ACCUSATIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE THROUGH GRAMSCI'S THEORY OF HEGEMONY

Gramsci's concept of cultural hegemony offers a compelling lens for examining the phenomenon of blood libel accusations in the Ottoman Empire. According to him (1971), hegemonic narratives are instrumental in enabling dominant groups to maintain power through ideological control rather than sheer force. Within this framework, the blood libel myth can be interpreted as a hegemonic Christian discourse, carried over from medieval Europe, that sought to marginalize Jews and justify their exclusion. This narrative's persistence in the Ottoman context, despite the state's pluralistic policies, reveals the complexities of hegemony and counter-hegemony in a multiethnic empire.

As Joshua Trachtenberg (1943) and Gavin I. Langmuir (1990) explain, the blood libel myth served as a tool for constructing a collective Christian identity by demonizing Jews. In the Ottoman Empire, Christian minorities, particularly Greeks and Armenians, perpetuated this narrative as a means of reinforcing their communal boundaries and countering perceived threats from the Jewish community. Archival data and existing literature highlight how these accusations were often motivated by socioeconomic rivalry, aligning with Gramsci's notion that cultural narratives are not isolated phenomena but are deeply tied to material and political struggles. The economic success of Jews, especially following the influx of Sephardic Jews into Ottoman cities, exacerbated these tensions, leading Christian groups to weaponize the myth of blood libel to undermine Jewish prosperity. David Nirenberg's *Communities of Violence* (1996) underscores how such accusations were not merely expressions of religious intolerance but also strategic acts of violence and exclusion in a competitive socioeconomic landscape. In this context, blood libels became an instrument for asserting dominance, destabilizing Jewish communities, and appropriating their wealth—an example of hegemonic forces manipulating cultural narratives to consolidate power.

The Ottoman Empire's response to blood libel accusations reflects a deliberate counter-hegemonic effort to challenge these divisive narratives. As Stanford Shaw (1991) and Avi Shlaim (2003) note, the Ottoman state's policies toward Jews were characterized by a pragmatic emphasis on justice and religious tolerance. The firmans issued by Sultans such as Suleiman the Magnificent in 1545, Ahmed I in 1609, Abdülmecid in 1840 and Abdulaziz in 1866 aimed to delegitimize the blood libel myth and protect the Empire's Jewish subjects from persecution. These interventions can be understood as part of a broader effort to construct a pluralistic hegemonic narrative that supported coexistence among the Empire's diverse religious and ethnic groups.

Gramsci's framework helps illuminate the role of the Ottoman state as a counter-hegemonic force. By rejecting the blood libel myth and intervening against

its violent consequences, the Empire sought to neutralize the disruptive effects of Christian hegemony on social stability. The state's actions, including investigating accusations, punishing perpetrators, and restoring order, reflect as the functional dynamics of a plural society in which the ruling elite sought to balance competing interests.

Despite the Ottoman state's efforts, the persistence of blood libel accusations, particularly in the nineteenth century, demonstrates the resilience of hegemonic narratives. As Chantal Mouffe and Ernesto Laclau (1985) argue, counter-hegemonic projects often face significant resistance when dominant ideologies are deeply entrenched. In the Ottoman case, external pressures from European powers and the growing nationalism of Christian minorities amplified the use of blood libels as a tool for economic and political gain. These dynamics underscore the challenges of sustaining counter-hegemonic narratives in the face of evolving geopolitical and social conditions.

Ottoman records on blood libel, also align with Eric Hobsbawm's (1990) observations on how constructed narratives are mobilized during periods of national and communal contestation. For Christian minorities in the Ottoman Empire, blood libel accusations became a means of asserting cultural and economic agency against both Jewish competitors and the Muslim-dominated state. The involvement of external actors, such as the European powers during the Damascus affair of 1840, further complicated the Empire's ability to counter these narratives effectively.

In conclusion, through the lens of Gramsci's theory, the dynamics of blood libel accusations in the Ottoman Empire reveal the interplay between hegemonic and counter-hegemonic forces. While Christian minorities employed the blood libel myth as a hegemonic tool to marginalize Jews and gain economic advantage, the Ottoman state's interventions reflect a counter-hegemonic strategy aimed at promoting justice and pluralism. As Langmuir (1990) and Nirenberg (1996) emphasize, such myths are not static but evolve in response to changing power dynamics, making their study crucial for understanding the mechanisms of societal control and resistance.

The Ottoman experience demonstrates the challenges of fostering coexistence in a multiethnic polity while confronting entrenched prejudices. By situating the blood libel phenomenon within Gramsci's theoretical framework, this analysis underscores the importance of counter-hegemonic narratives in mitigating societal conflicts and maintaining social order. The persistence of these accusations, however, serves as a reminder of the enduring power of cultural myths and the need for sustained efforts to challenge them in any context.

CONCLUSION

The history of blood libel accusations against Jews reveals the persistence of anti-Semitic myths across centuries, with their impact varying significantly across different socio-political contexts. Within the Ottoman Empire, a multi-ethnic and multi-religious state, the position of Jews was markedly different from their experiences in medieval and early modern Europe. Unlike in Europe, where blood libel accusations were pervasive and often state-sanctioned, Jews in Ottoman lands were generally protected by the ruling elite and integrated into the broader social fabric. These differences illuminate the complexities of governance in a pluralistic empire and highlight the Ottoman approach to managing intercommunal relations.

As a multi-ethnic empire, the Ottoman state included Jews as one of many religious and national communities under its control. Jews had relatively harmonious relations with the Muslim majority and the ruling elite, experiencing few conflicts or hostilities except in isolated cases. Blood libel accusations in Ottoman territories primarily arose from the Empire's Christian subjects, particularly Greeks and Armenians. These accusations were rooted in medieval European myths that Jews required Christian blood for Passover rituals. In the Ottoman context, such claims were less about religious doctrine and more a reflection of religious intolerance, financial rivalry, and political instability.

In many instances, blood libel accusations by Greeks and Armenians served as tools for economic competition. As the Jewish community gained prominence in trade, finance, and artisanal sectors, these accusations became a means to undermine their success and seize their assets. Especially from the nineteenth century onward, such libels became instruments for accumulating capital and expanding market control, transforming from isolated incidents into calculated strategies. These accusations often resulted in violent attacks, massacres, and displacement of Jewish communities, highlighting the precarious nature of intercommunal coexistence in an economically competitive environment.

The Ottoman central government consistently intervened to mitigate the impacts of blood libel incidents and protect its Jewish subjects. The Sultan, palace officials, and central bureaucrats in Istanbul issued firmans prohibiting blood libels, warning local authorities, and punishing perpetrators. Measures ranged from investigating accusations to protecting Jewish communities from mob violence. Furthermore, sultans extended privileges and gifts to the Jewish community, especially during Passover, underscoring their commitment to justice and minority protection. These policies of tolerance and intervention were rare for the era, standing in stark contrast to contemporaneous European and even other Islamic states, where Jews faced systematic persecution and marginalization.

The Ottoman Empire's management of blood libel incidents serves as an instructive example of the importance of institutional frameworks in safeguarding minority rights. It also underscores the potential for pluralistic governance to foster

coexistence in a diverse society. The Empire's approach, which combined pragmatic governance with principles of justice and religious tolerance, helped mitigate the destructive effects of baseless accusations, maintaining social order and promoting harmony.

The Empire's legal and administrative measures against blood libel accusations underscore a commitment to protecting minority rights within an Islamic framework that recognized "People of the Book." While not entirely free from discrimination, the Ottoman approach contrasted markedly with contemporary European practices, reflecting a more nuanced and, at times, progressive stance on religious tolerance.

This examination of blood libel in the Ottoman Empire reveals the significant role of state intervention in mediating intercommunal conflicts and protecting vulnerable populations. It highlights how economic competition, and social tensions can exacerbate prejudices, leading to the persecution of minority groups. The Ottoman experience illustrates that proactive governance, and equitable legal frameworks are crucial in countering baseless myths that threaten social cohesion.

Beyond its historical significance, the phenomenon of blood libel has enduring relevance. It is a stark reminder of the destructive power of hate speech and unfounded accusations. The persistence of these myths through history underscores the need for vigilance in combating anti-Semitism, religious intolerance, and social prejudice. Studying historical blood libel cases not only provides insight into the challenges of managing diversity but also serves as a warning for modern societies about the dangers of weaponizing religious and ethnic stereotypes.

The Ottoman Empire's policies towards its Jewish subjects highlight a rare and noteworthy example of peaceful coexistence in a turbulent region and era. They demonstrate how state intervention, legal frameworks, and an ethos of tolerance can counteract deeply ingrained prejudices and ensure the safety of minority communities. In comparison to the systemic persecution faced by Jews in Europe and other regions, the Ottoman experience offers an alternative narrative—one where coexistence and justice were possible, even in the face of deeply rooted societal divisions. This historical legacy remains a valuable lesson for contemporary efforts to build more inclusive and harmonious societies.

Conflict of Interest and Contribution Rate: The author does not declare any conflict of interest. The article has one author and the author's contribution rate is 100%.

REFERENCES

Archival Sources

Presidency of The Republic of Türkiye, Directorate of State Archives [BOA]:

A.}{DVNSMHH., vol. 69, p. 297, decree no. 584.

A.}{MKT.UM, no. 556/15, lef 1 and 2.

A.}{MKT.UM., no. 562/65.

DH. MKT, no. 81/32.

DH. MKT, no. 1698/86.

DH.MKT., no. 1831/3.

DH.İD., no. 116/61, lef 2 and lef 3.

HR.MKT., no. 49/24.

İ. MVL., no. 555/24930, lef 1, 2, 3.

İ. MSM., no. 35/1005, lef 1 and 2.

İE.HR., no. 12/1135.

ŞD., no. 2648/17.

Y..A..HUS., no. 323/129, lef 1 and lef 2.

Y..MTV., no. 118/86, lef 2.

Secondary Sources

Benjamin of Tudela, & Petachia of Regensburg. (2009). *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri [Two Jewish travelers' observations of the Islamic world in the Middle Ages]*. Istanbul: Marmara University Faculty of Theology Publications.

Bora, S. (2017). *Anadolu Yahudileri: Ege'de Yahudi izleri [Anatolian Jews: Jewish traces in the Aegean]*. Istanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.

Borovaya, O. (2021). The Rhodes blood libel of 1840: Episode in the history of Ottoman reforms. *Jewish Social Studies*, 26 (3), 35-63. <https://doi.org/10.2979/jewisocistud.26.3.02>

Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Siyasi Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914) [The legal status of non-Muslim Ottoman citizens in the light of German-British political documents and political developments (1839-1914)]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bozkurt, G. (1993). Osmanlı-Yahudi ilişkilerine genel bir bakış [An overview of Ottoman-Jewish relations]. *Belleten*, 57 (219), 539-564. <https://doi.org/10.37879/belleten.1993.539>

Chazan, R. (2006). *The Jews of medieval Western Christendom, 1000-1500*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cluse, C. (Ed.). (2004). *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries) Proceedings of the International Symposium held at Speyer, 20-25 October 2002*. Turnhout: Brepols.

Cohen, J. J. (2004). The flow of blood in medieval Norwich. *Speculum*, 79 (1), 26-65. <https://doi.org/10.1017/S0038713400094720>

Çay, M. M., & Akman, Ö. (2020). Osmanlı belgeleri ışığında Antisemitist bir söylem olarak Kan İsnadı üzerine bir değerlendirme [Review of the case of blood libel as an anti-Semitic discourse according to the Ottoman documents]. *Turkish Studies-Historical Analysis*, 15 (1), 43-72. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39654>

Deutsch, G., & Franco, M. (1902). Damascus affair. In *The Jewish Encyclopedia* (Vol. 4, pp. 420-421). New York and London: Funk & Wagnalls.

Ehrman, A. (1976). The origins of the ritual murder accusation and blood libel. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 15 (4), 83-90.

Emecen, F. M. (1997). *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri [A forgotten community: Manisa Jews]*. Istanbul: Eren Yayıncılık.

Eroğlu, A. H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler [Jews in the Ottoman Empire]*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Frankel, J. (1997). "Ritual murder" in the modern era: The Damascus affair of 1840. *Jewish Social Studies*, 3 (2), 1-16.

Gottheil, R.-H. L., Strack, J., & Jacobs, J. (1902). Blood accusation. In *The Jewish Encyclopedia* (Vol. 3, pp. 260-267). New York and London: Funk and Wagnalls.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell-Smith, Eds. & Trans.). International Publishers.

Gruen, E. S. (2016). *Constructs of Identity in Hellenistic Judaism: Essays on Early Jewish Literature and History*. In F. V. Reiterer, B. Ego, & T. Nicklas (Eds.), Berlin/Boston: De Gruyter.

Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge University Press.

Jacobs, J., & Schloessinger, M. (1904). Host, desecration of. In *The Jewish Encyclopedia* (Vol. 6, pp. 481-483). New York: Funk & Wagnalls.

Jacobs, J. (1896). *Jewish ideals and other essays*. New York: Macmillan & Co. [<https://archive.org/details/jacobsj1896jioe>]

Johnson, H. R. (2016). Stories people tell: The blood libel and the history of antisemitism. *Law & Literature*, 28 (1), 11-26. <https://doi.org/10.1080/1535685X.2015.1110380>.

Kayhan, H. (2018). Selçuklular Devrinde Yahudiler. [Jews in the Seljuk period]. In M. M. Kulu (Ed.), *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri ve Öz Kitabı* (pp. 209-220). Konya: Ülke Yayınevi.

Langmuir, G. I. (1990). *Toward a definition of antisemitism*. University of California Press.

Langmuir, G. I. (1991). Thomas of Monmouth: Detector of ritual murder. In A. Dundes (Ed.), *The blood libel legend: A casebook in anti-Semitic folklore* (pp. 3-40). Madison: The University of Wisconsin Press.

Laqueur, W. (2008). *The changing face of anti-Semitism: From ancient times to the present day*. New York: Oxford University Press.

Lekhno, D. (2021). *Depar Sepatayim: An Ottoman Hebrew chronicle from the Crimea (1683-1730)*. (Y. Ben-Neah et al., Trans.). Boston: Academic Studies Press.

Lewis, B. (1996). *İslam Dünyasında Yahudiler. [Jews in the Islamic world]*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Verso.

Nirenberg, D. (1996). *Communities of violence: Persecution of minorities in the Middle Ages*. Princeton University Press.

Oğur, F. (2023). Osmanlı İmparatorluğu'nun Endülüs Yahudilerini kabul etme nedenlerine dair inceleme [Examination of the reasons for the Ottoman Empire to accept Andalusian Jews]. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (1), 46-60. <https://doi.org/10.46442/intjcss.1270707>

Özdemir, Ü. (2000). *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler ve Hahambaşılık [Jews and the Chief Rabbinate in the late Ottoman Empire]* (Unpublished master's thesis). Marmara University, İstanbul.

Roth, C. (1933). The feast of Purim and the origins of the blood accusation. *Speculum*, 8 (4), 520-526.

Sevilla-Sharon, M. (1992). *Türkiye Yahudileri [Jews in Turkey]*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Shaw, S. J. (1990). Christian anti-Semitism in the Ottoman Empire. *Bellesten*, 54 (211), 1073-1150.

Shaw, S. J. (1991). *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*. Macmillan.

Shlaim, A., & Cohen, A. (2003). *The Jews of the Middle East and North Africa in modern times*. Columbia University Press.

Shmuelevitz, A. (1994a). *The Jews of the Ottoman Empire in the late fifteenth and the sixteenth centuries: Administrative, economic, legal and social relations as reflected in the Responsa*. Leiden: Brill.

Shmuelevitz, A. (1994b). Relations between Jews and Christians in the Ottoman Empire: The Armenian case. In *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990, Ankara) V* (pp. 2029-2034). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sonyel, S. R. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü [The role of minorities in the destruction of the Ottoman Empire]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Stebnicka, K. (2014). The incident at Inmestar: Jews and Christians at the beginning of the fifth century. *Scripta Judaica Cracoviensia*, 12, 47-57. <https://doi.org/10.4467/20843925SJ.14.004.2810>

Trachtenberg, J. (1943). *The devil and the Jews: The medieval conception of the Jew and its relation to modern antisemitism*. Yale University Press. [<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.177965>]

Yayın Geliş Tarihi: 06.08.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1528927>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 195-217
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FUTURE OF UNEMPLOYMENT IN JAPAN: AN ARTIFICIAL NEURAL NETWORK FORECAST UTILISING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACROECONOMIC DYNAMICS

Ayşegül YILDIZ*

Gülşah ADAM**

Abstract¹

Since the unemployment rate is a critical factor that directly affects a country's economic performance and social health, reducing unemployment with effective policies is of great importance for sustainable development and prosperity. Therefore, precise forecasting of the unemployment rate is pivotal to effective policymaking and planning, especially in Japan, where unique demographic structures and economic challenges prevail. This study aims to estimate the unemployment rate in Japan using an Artificial Neural Network (ANN) model with the annual data for the period 1985-2017. Key factors shaping Japan's labour market dynamics, such as artificial intelligence-related technology patent applications, inflation rate, population growth rate, and labour productivity, are used to estimate the unemployment rate. The findings indicate that the Japanese unemployment rate is expected to increase gradually until 2030. This research provides significant insights to the Japanese government and policymakers through a non-linear forecasting model that includes the variable of artificial intelligence, which has not previously been used in the literature.

Keywords: *Artificial Neural Networks, Unemployment Forecasting, Artificial Intelligence, Japan.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yıldız, A., & Adam, G. (2025). Future of unemployment in Japan: an artificial neural network forecast utilising artificial intelligence and macroeconomic dynamics. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 195-217.

* Assist. Prof. Dr. Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, ORCID: 0000-0002-8036-9910, aysegul.yildiz@dpu.edu.tr

** Dr. Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, ORCID: 0009-0008-0950-8851, gulsah.adam@dpu.edu.tr

¹ Ethics committee approval is not required for this study.

JAPONYA'DA İŞSİZLİĞİN GELECEĞİ: YAPAY ZEKA VE MAKROEKONOMİK DİNAMİKLER İLE BİR YAPAY SİNİR AĞI TAHMİNİ

Öz

İşsizlik oranlarını azaltmak bir ülkenin hem ekonomik performansını hem de sosyal sağlığını doğrudan etkileyen kritik bir faktör olduğundan, etkili politikalarla işsizlikle mücadele etmek sürdürülebilir kalkınma ve refah için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle işsizlik oranını doğru bir şekilde tahmin etmek, özellikle benzersiz demografik yapıların ve ekonomik zorlukların hakim olduğu Japonya'da, etkili ekonomik planlama ve strateji geliştirmenin merkezinde yer almaktadır. Bu çalışma, 1985-2017 dönemine ait yıllık verilerle Yapay Sinir Ağı (YSA) modeli kullanarak Japonya'daki işsizlik oranını tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Yapay zeka ile ilgili teknoloji patent başvuruları, enflasyon oranı, nüfus artış hızı ve işgücü verimliliği gibi Japonya'nın işgücü piyasası dinamiklerini şekillendiren temel faktörler işsizlik oranını tahmin etmek için kullanılmıştır. Sonuçlar, işsizlik oranının 2030 yılına kadar kademeli olarak artacağını beklediğini göstermektedir. Bu araştırma, literatürde daha önce kullanılmamış olan yapay zekayı değişkenini de içeren doğrusal olmayan bir tahmin modeli aracılığıyla hesaplandığından Japon hükümetine ve politika yapıcılara önemli bilgiler sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yapay Sinir Ağları, İşsizlik Tahmini, Yapay Zeka, Japonya.

INTRODUCTION

Unemployment is a socio-economic phenomenon illustrating some individuals who are able to and willing to work but cannot find suitable jobs. This phenomenon directly indicates a dysfunctionality in the labour market, where there is a maladjustment between labour supply and demand, leading to lower economic growth. In addition to this decline in total output, high levels of unemployment deepen economic inequality and distort the distribution of wealth in the long term. In addition, a persistent high level of unemployment might lead to a loss of skills (Darity Jr., 1999, p. 494). The adverse effects of unemployment are not limited to the social impacts. Sen (1997, p. 160) discussed that the impact of being unemployed on human psychology cannot be neglected as it causes social exclusion and loss of freedom.

Given the detrimental effects on the economy, societies and individuals, forecasting the unemployment rate plays a crucial role in policy-making and planning. Before the stagflation in 1973, the policymakers tended to rely on Okun's law, which shows the correlation between output and unemployment alterations to predict unemployment level. After the stagflation, different time series models were exercised to forecast the unemployment rate precisely in the literature. The

autoregressive integrated moving average model (ARIMA), introduced by Box and Jenkins (1970), is one of the most common approaches that has been used in empirical studies such as for Germany (Funke, 1992), Spain (Vicente et al., 2015), Nigeria (Etuk et al., 2012), and for Romania (Dobre & Alexandru, 2008). The accuracy and efficacy of the model were proven by several studies focused on European countries (Edlund & Karlsson, 1993; Dumicic et al., 2015). However, Montgomery et al. (1998), De Long and Summers (1994) and Rothman (1998) report that the US unemployment shows cyclical asymmetries, which means unemployment rates show sheer rises, having sharp peaks at the end and alternate with much more steady and prolonged decreases having slight troughs at the end. Considering these asymmetric cyclicalities, they discuss that univariate linear models fall short of representing these asymmetries in forecasting. Using a classical nonlinear time series model (Threshold Autoregressive model), they find that nonlinear regressions outperform the linear time series model for predicting the US unemployment rate. Congruent results are documented in the literature, and they suggest that non-linear time series estimations display better performance in capturing the asymmetric behaviour of unemployment rates than the linear time series models (Rothman, 1998; Proietti, 2003; Parker & Rothman, 2005).

Another issue in forecasting is deciding which non-linear approach is more suitable. The recent advancements in modern statistics and machine learning help forecasting analysts by improving nonlinear forecasting methodologies like support vector machines (SVM), artificial neural networks (ANN) and deep learning (Katris, 2020, p. 674). Amongst these models, Pelaez (2006) and Wang and Zheng (2009) find that the ANN models provide the most accurate results.

Artificial neural networks are modelled on the biological principles of the human brain. Similar to the human brain, the model inductively learns new associations, patterns and functional relationships by analysing the provided data (Aiken, 1996, p.38). Aiken (1996) discusses the advantages of using the ANN model over time-series techniques and statistical modelling. First, ANN is not programmed like other traditional software programs; instead, it is trained. The training process entails repeatedly exposing the network to individual data examples used for predictions or groupings until the network discerns the underlying patterns between the independent variables (inputs) and dependent variables (outputs). Secondly, the ANN method does not demand any assumptions for the underlying data like other linear or non-linear regressions to be predicted. Finally, ANN does not require a complete and perfect dataset, meaning the model can be developed with missing data.

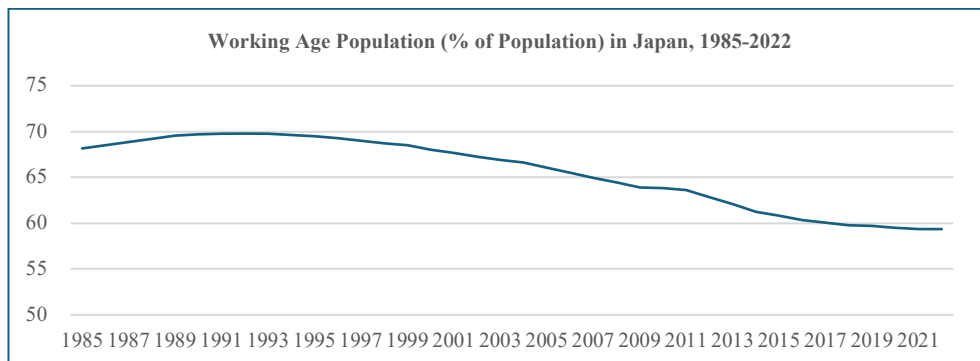
Johnes (1999) compares the outcomes of non-linear time series models, classical linear time series models, and artificial neural network (ANN) models using the monthly unemployment rate data of the United Kingdom. The findings present that ANN provides more accurate predictions where the data display non-linear characteristics (Chiu & Su, 1998; Freisleben & Ripper, 1995; Tufaner & Sözen,

2021; Yamacli & Yamacli, 2023). In the same vein, Moshiri and Brown (2004) report that the ANN method provides better estimations for the US, Canada, France and Japan. They discuss that the classical non-linear forecasting techniques are not improved for all models; however, the ANN models can be used for all types of non-linear mapping issues as they are universal approximators. Hence, he states that the use of the ANN can be the solution to the model specification issue.

Considering the advantages of the model, we apply the ANN method to forecast the unemployment rate in Japan using annual data from 1985 to 2017. The estimation of the unemployment rate has become progressively more important for policymakers and the government in Japan due to its unique demographic challenges and the structure of the labour market. The Japanese economy has been witnessing a tight labour market as labour supply nearly reached its limits. The traditional Japanese labour market has been determined by a lifelong employment system, seniority-based wages, working for long hours and loyalty. Although the system helped to strengthen economic growth after the post-war period, it resulted in restricted labour mobility and labour shortage. In the early 1990s, the outburst of the asset bubble crisis led to a decrease in job growth. This reduction incentivised firms to hire non-regular workers, and this arising duality in the labour market caused crucial negative impacts on labour productivity (Aoyagi and Ganelli, 2015, p. 107).

The problems in the Japanese labour market are not limited to the duality and traditional system. Figure 1 shows that the working-age population, representing the share of 15 to 64 years in the total population, has been gradually declining after reaching its peak in 1993. This substantial decrease in the working-age population leads to a severe labour shortage and eventually puts pressure on wages in Japan. The pressure on wages might lead to alterations in wage- and price-setting behaviours and contribute to ending decades of deflation in Japan. Figure 3 indicates that the battle of the Japanese economy with deflation has nearly come to an end.

Figure 1: Working-Age Population, 1985-2022

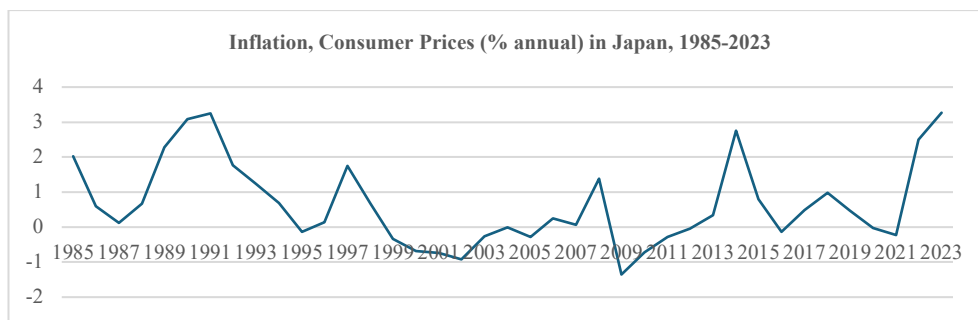
Source: OECD. (2024a). Working-age population: Japan. OECD. Retrieved May 28, 2024, <https://www.oecd.org/en/data/indicators/working-age-population.html?oecdcontrol-d6804ae080-var1=JPN>.

Figure 2: Total Unemployment Rate, 1985-2023

Source: Worldbank. (2024a). World Development Indicators. Retrieved May 19, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=JP>

Figure 3: Inflation of Consumer Prices, 1985-2023

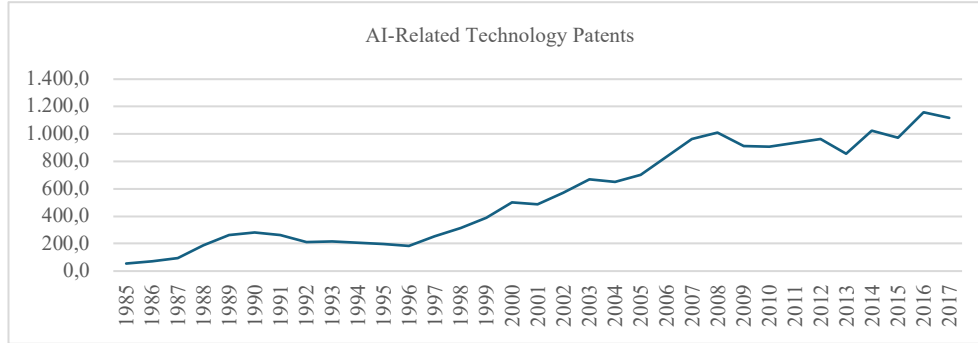

Source: Worldbank. (2024b). World Development Indicators. Retrieved May 19, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&locations=JP&start=1985>

Another reason highlighting the importance of forecasting Japanese unemployment is the recent advancements in artificial intelligence. Japan Patent Office reported that the number of domestic applications for AI-related inventions has rocketed during the last decade after the Japanese Cabinet announced Society 5.0, as shown in Figure 4. (Japan Patent Office, 2023). With this plan, the government aim to create a super-smart society where advanced technologies like AI, robotics, big data and the Internet of Things are integrated into all facets of human life (Huang et al., 2022, p. 425). Although there is no certain consensus on the impacts of AI on unemployment in the literature, several findings show that AI (with automation) results in the direct substitution of jobs and tasks that workers currently perform. Hence, AI is expected to cause the displacement effect, which can

diminish the labour demand, wages and employment (Frey & Osborne, 2017, p. 265; Nedelkoska & Quintini, 2018, p. 115).

Figure 4: AI-Related Technology Patents

Source: OECD. (2024b). OECD Patent Statistics. Retrieved May 28, 2024, from https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/data/oecd-patent-statistics_patent-data-en

Given the challenges in both the labour market and economic structure above, predicting the unemployment rate is essential for the Japanese government and policymakers. This study, which aims to estimate the Japanese unemployment rate using artificial intelligence, makes an important contribution to the literature as it is one of the limited number of studies in the literature. Also, as Japan is home to one of the highest domestic AI-related patent applications, this study can make significant contributions to the future planning studies of politicians who are in a position to make decisions regarding combating unemployment. Moreover, the fact that the ANN architecture, which was put forward by considering four input variables in the case of Japan, can be used as a role model in estimating unemployment rates in other countries increases the importance of the study.

The rest of the paper consists of four sections. The next section explains the data processing and the input variables used in the model. Then, the paper includes the methodology and the results, respectively. Finally, the conclusion is included.

INPUT VARIABLES AND DATA PROCESSING

This research predicts the Japanese unemployment rates with the help of population, a number of artificial intelligence patents, inflation, and labour productivity input data, which are the most crucial indicators that shape the unemployment rate in Japan, taking into account Japan's annual data for 1985-2017. In the study, future predictions are made about the unemployment rates of the Japanese economy using the artificial neural networks (ANN) method. The variables

used, their explanations, and the databases from which the variables are obtained are listed in Table 1. MATLAB (R2015b) program is used to estimate the unemployment model in Japan.

Table 1: Description of Target and Input Variables

Variables	Explanation	Source
Target- Unemployment	Unemployment, total (% of total labor force) (national estimate)	World Development Indicators
Input 1- Population	Population growth (annual %)	World Development Indicators
Input 2- Artificial intelligence	Technologies related to artificial intelligence	OECD online database— Patent statistics
Input 3-Inflation	Inflation consumer price (annual %)	World Development Indicators
Input 4-Labour productivity	GDP per hour worked	OECD (2024)

Source: World Bank. (2024). World Development Indicators. Retrieved May 19, 2024, from <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators>; OECD. (2024b). OECD Patent Statistics. Retrieved May 28, 2024, from https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/data/oecd-patent-statistics_patent-data-en; OECD. (2024c). GDP per hour worked. Retrieved May 28, 2024, from <https://www.oecd.org/en/data/indicators/gdp-per-hour-worked.html>

While the unemployment rate is determined as the output variable with annual data for the period 1985-2017, population growth (annual %), number of artificial intelligence-related technology patents, inflation consumer price (annual %), and GDP per hour worked, which is an indicator of labour productivity, are used as input variables. Due to limited access to data on the number of artificial intelligence-related technology patents variable, the end year of the series is 2017. Descriptive statistics of the variables are given in Table 2.

Table 2: Descriptive Statistics

Variables	Mean	Median	Minimum	Maximum	Std. Deviation
Target:					
Unemployment rate (%)	3.6701	3.589	2.059	5.386	1.0285
Inputs:					
Population (%)	0.1690	0.2139	-0.1852	0.6259	0.2149
Artificial intelligence	558.0756	498.8311	55	1158.5505	357.8557
Inflation (%)	0.5594	0.2493	-1.3528	3.2514	1.1677
Labor productivity	82.5363	85.8	54.6	101	13.8117

Table 2 represents the mean values, median, minimum and maximum values, and standard deviations of the variables used in the study. As can be seen from the statistical explanation, the highest value for the unemployment rate, with an average of 3.67% and used as the dependent variable in the study, is 5.38%, and the lowest value is only 2.05%. Observations regarding the population growth rate variable range between -0.18% and 0.62%, but its average value is 0.16%. While the average value of artificial intelligence-related technology patents is 558.07, the minimum and maximum values are 55 and 1158.55, respectively. The inflation rate, another important variable in this article, varies between -1.35% and 3.2%, but its average is 0.55%. The labour productivity reaches its maximum value at 101, while the minimum value is 54.6, and the average is 82.53.

After the required data was determined, the input and output data were normalised between -1 and 1 to eliminate the possibility of outliers, that is, data with extremely small and large values, misleading the network. This process is carried out with the help of the *premnmx* command in the Neural Network Toolbox. Normalised values for each raw input/output dataset are calculated using the formula used in Equation 1.

$$p_n = 2 \times \left(\frac{p - \min_p}{\max_p - \min_p} \right) - 1 \quad (1)$$

Where p is the value of the variable p_n is the normalised value ranging from -1 to 1. $\min_p$ refers to the lowest value of the variable in the series examined and $\max_p$ refers to the highest value (Uliana et al., 2024, p. 4; Wang, 2023, p. 800).

After training the normalised data with the *newff* (feedforward backpropagation algorithm) command, the validation and test data are normalised. While these data are normalised, they are normalised at the same rate as the training data. In this way, an identical data table is obtained. Then, the prediction process is carried out. Since these estimated values are between -1 and 1, the real values of the data obtained are revealed by reverse normalisation with the help of the *postmnmx* command and the formula in Equation 2.

$$p = 0.5(p_n + 1) * (\max_p - \min_p) + \min_p \quad (2)$$

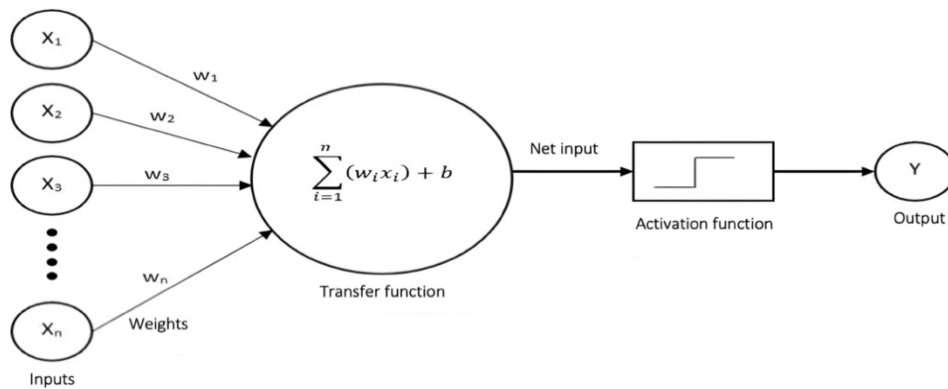
Here, p_n refers to the normalised value, $\min_p$ and $\max_p$ refer to the smallest and largest values of the series, respectively (Demuth et al., 1998, p. 13-178).

METHODOLOGY

Artificial neural networks, which are the core names of deep learning dating back to the 1940s, are systems designed inspired by the biological brain (human brain or the brain of another animal) (Goodfellow et al., 2016, p. 13). The way

artificial neural networks and the human brain work is similar in two respects. First, knowledge is received by the network via a process of learning. Secondly, the links called synaptic weights between nerve cells are used to store information (Haykin, 1999, p. 23). In artificial neural networks that mimic the human neuron, the inputs represented by X are multiplied by the relevant connection weights denoted by W after entering the neuron and then combined with a combination function (sum function). In this way, the net input of the neuron is obtained. The net input is processed by the activation function. The output of the activation function determines the net output of the neuron. (Hamzaçebi, 2021, p. 24 - 40) An illustration of an artificial nerve cell is shown in Figure 5.

Figure 5: Artificial Nerve Cell Structure

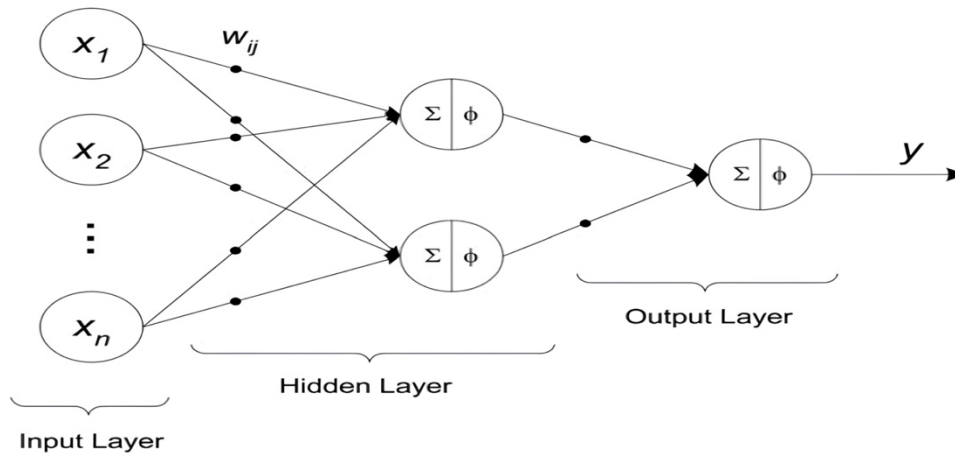
Source: Chang, Y. H., & Chung, C. Y., 2020, p.46.

In the structure shown in Figure 5, x_i refers to the value of the i th input, w_i refers to the connection weight of the i th input, and net input refers to the net input of the artificial neuron. The activation function has values between $[0, 1]$ or $[-1, 1]$, depending on which function is used, such as logistic, hyperbolic tangent, or Gaussian. Learning algorithms are used to correct synaptic weight. The most popular one is the backpropagation algorithm, which is based on the logic of re-adjusting the connection weights by minimising the mean square error. The algorithm corrects the synaptic weights based on the error output (Gue et al., 2020, p. 1451; Haykin, 2009, p. 139).

An artificial neural network refers to a structure in which many processing elements are interconnected, as shown in Figure 6. The figure shows a three-layer network structure containing n inputs, two hidden layers, and one output. Processing elements are arranged in sequential layers, from the input layer to the output layer, and connections are established between neighbouring layers. The input layer receives the information, and the output layer transmits it out. All other layers, referred to as hidden layers, acquire and disseminate information within the network (Kavaklıoğlu et al., 2009, p. 2720-2721). The reason why the layer is described as

hidden is that the ANN is closed to any external influence, and the operations carried out here cannot be seen by the user (Aamodt, 2010, p. 39). It further denotes that this segment of the neural network remains obscured from direct observation at both the input and output layers of the network. The role of hidden neurons is to effectively mediate between external input and network output. By including one or more hidden layers, the network gains the capability to extract higher-level statistics from its input (Haykin, 2009, p. 22).

Figure 6: Architecture of ANN

Source: Kavaklioglu, K., Ceylan, H., Ozturk, H. K., & Canyurt, O. E., (2009)

Determination of ANN Structure

Hidden layers and neurons: Multilayer networks involve three layers: input, output, and at least one hidden layer. When creating a prediction model with ANN, many parameters, such as the number of layers in the network structure, the number of neurons in the layers, and network training parameters, need to be determined. Determining the number of hidden layers and neurons from the ANN model is usually done by trial and error (Palani et al., 2008, p. 1588). The selection of the hidden layer and the number of neurons to be included in this hidden layer(s) is important for the performance of the established network. If the number of hidden layers is low, the network cannot learn; if it is large, the network resorts to memorisation and cannot achieve the desired result. Increasing the number of cells also increases the learning period and adaptation process (Elmas, 2003, p. 114). In the literature, "n" and "m" define the number of input and output neurons, respectively. Tang and Fishwick (1993) define the number of hidden neurons as "n",

Wong (1991) as "2n", Lippman (1987) as "2n+1", Masters (1993) as " $\sqrt{n * m}$ ", Bailey and Thompson (1990) as "0.75*n" (Sönmez Çakır, 2024, p. 61; Hamzaçebi, 2021, p. 119).

Learning rate (η) and momentum (α): The purpose of these parameters is to accelerate the training process while minimising the errors of the model. There are no special rules for selecting values for these parameters. Nevertheless, the training process is initiated by selecting a set of values. For example, $\eta = 0.2$ can be chosen for the learning rate ranging from 0 to 1, and $\alpha = 0.5$ can be chosen for the momentum coefficient ranging from 0 to 0.9 (Palani et al., 2008, p. 1588).

Activation function: Activation functions are important elements that influence the network's performance. Tangent-sigmoid (tansig), logarithmic-sigmoid (logsig), and purelin transfer functions are frequently used in the latent layer of ANNs. The equations of these transfer functions are given below (Lertworasirikul and Tipsuwan, 2008, p. 69):

$$\text{logsig}(x) = \frac{1}{(1+e^{-x})} \quad (3)$$

$$\text{tansig}(x) = \frac{2}{(1+e^{-2x})} - 1 \quad (4)$$

$$\text{purelin}(x) = x \quad (5)$$

Training Algorithm: For ANN to work optimally and produce results, it must be well-trained. It is extremely important to choose the algorithms and functions to be used during this training to provide the best results. Algorithms frequently used in model development are given below. (Pandey et al., 2012, p. 1217)

1. Levenberg–Marquardt: Trainbr, Trainlm,
2. Steepest descent: Traingdm, Traingd, Trained, Traingda, Trainer
3. Conjugate gradient: Traincgp, Tracing, Traincgb
4. Newton's method: Trainoss, Trainbfg.

Arrangement of Data Sets: Data partitioning must be done when presenting the data to the artificial neural network. At this stage, independent (input) and dependent (target-output) variable definitions, as well as how much of the data will be allocated for training, verification, and testing, must be introduced to the network. Generally, in the literature, 70% of the data is training, 15% testing and 15% validation, or 80% training, 10% testing and 10% validation. Zhang et al. (1998) stated that in the case of binary splitting, 90% of the data can be used for training, 10% for testing, or 70% for training and 30% for testing.

Measures of Performance: MAPE (mean absolute percentage error), RMSE (square root of the mean square error), and R^2 (coefficient of determination) are used to determine the applicability of the resulting models.

$$\text{MAPE (\%)} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{|y_p(i) - y_a(i)|}{y_a(i)} \times 100 \quad (6)$$

$$\text{RMSE} = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_p(i) - y_a(i))^2} \quad (7)$$

Here, N is the total number of observations, $y_p(i)$ is the predicted observation value, $y_a(i)$ is the actual observation value (Shetty and Pai: 2021). The R^2 formula to express $\bar{y}_a$ the average of actual observation values is given below.

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_a(i) - y_p(i))^2}{\sum_{i=1}^n (y_a(i) - \bar{y}_a)^2} \quad (8)$$

Lewis (1982) evaluates models with a MAPE value below 10% as "very good", models with a MAPE value between 10% and 20% as "good", and models with a MAPE value between 20% and 50% as "acceptable". Models with MAPE values over 50% are classified as "incorrect and faulty". RMSE and R^2 values being at the lowest (close to zero) and highest (close to 1) levels, respectively, enable a good ANN calibration in terms of prediction accuracy (Mutascu ve Hegerty, 2023, p. 409).

RESULTS

In this study, unemployment is estimated using annual data from Japan between 1985 and 2017. The input variables considered in the study are population, number of artificial intelligence patents, inflation, and labour productivity. 70% of the data was used for training, 15% for verification, and 15% for testing. While considering these ratios, the values in the literature are taken into account, and adjustments are made to increase the model performance of the ANN through trial and error. In the study, first of all, the most successful artificial neural network parameters that predict unemployment with the least error are determined. For this purpose, the data is tested in different network structures, and the network structure with the best prediction result is preferred. The function expression of the model, which has 4 input variables and 1 output variable, is as follows.

$$Unemp = f(Pop, AI, Inf, LabPro)$$

Different learning algorithms may produce different prediction performances due to the unique structure of the data. In this study, "Levenberg-Marquardt" (trainlm), "Bayesian regularisation backpropagation" (trainbr) and "The one-step secant" (trainoss) algorithms, which are frequently used in the literature,

were selected as training algorithms and tested separately. The trial and error method is used to find the best ANN architecture. For this reason, first, the number of hidden layers is accepted as 1, then the number of neurons is increased, and then the activation function is changed. Then, the same process is repeated by changing the number of hidden layers. In line with the recommendations in the literature, Tang and Fishwick (1993) state that the number of neurons should be determined as "n", Wong (1991) as "2n", and Lippman (1987) as "2n+1". Since there are 4 input variables in our study, the number of neurons to be included in the hidden layer is determined as 4, 8 and 9. In this context, 18 models are created RMSE, MAPE, and R^2 statistical information are used to evaluate the success of the models. Trials and training performances showing the ANN architecture of the models are given in Table 3.

Table 3: ANN Alternative Architectures and Accuracy Tests

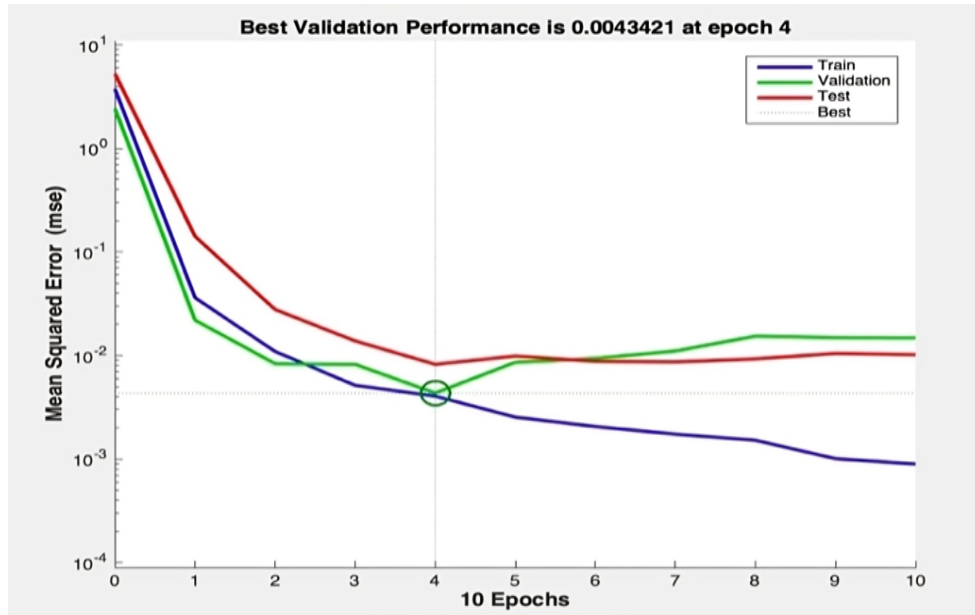
Number of Layers & Neurons	Lrate	MC	Transfer Function	Training Algorithm	R^2	MAPE	RMSE
1 layer 4 neurons	0.01	0.8	logsig	trainbr	0.9903	0.0208	0.1057
1 layer 4 neurons	0.5	0.8	tansig	trainlm	0.9890	0.0221	0.1130
1 layer 4 neurons	0.4	0.6	tansig	trainbr	0.9940	0.0177	0.0835
1 layer 8 neurons	0.3	0.6	logsig	trainlm	0.9869	0.0308	0.1232
1 layer 8 neurons	0.4	0.6	logsig	trainlm	0.9859	0.0135	0.1279
1 layer 8 neurons	0.4	0.7	logsig	trainoss	0.9812	0.0330	0.1475
1 layer 9 neurons	0.1	0.5	tansig	trainlm	0.9898	0.0183	0.1089
1 layer 9 neurons	0.7	0.7	logsig	trainlm	0.9846	0.0251	0.1338
1 layer 9 neurons	0.3	0.8	tansig	trainbr	0.9925	0.0147	0.0929
2 layers 4-4 neurons	0.2	0.8	Tansig-purelin	trainoss	0.9330	0.0654	0.2791
2 layers 4-8 neurons	0.2	0.8	Purelin-logsig	trainlm	0.9300	0.0385	0.2853
2 layers 4-9 neurons	0.6	0.9	Tansig-logsig	trainbr	0.9785	0.0161	0.1580
2 layers 8-4 neurons	0.7	0.9	Tansig-tansig	trainoss	0.9561	0.0536	0.2259
2 layers 8-8 neurons	0.01	0.9	Purelin-logsig	trainlm	0.9684	0.0397	0.1916
2 layers 8-9 neurons	0.6	0.8	Tansig-logsig	trainlm	0.9818	0.0237	0.1453
2 layers 9-4 neurons	0.7	0.8	Logsig-purelin	trainoss	0.9187	0.0737	0.3075
2 layers 9-8 neurons	0.3	0.8	Tansig-purelin	trainlm	0.9219	0.0564	0.3013

2 layers 9-9 neurons	0.1	0.9	Logsig- purelin	trainlm	0.9690	0.0463	0.1899
-------------------------	-----	-----	--------------------	---------	--------	--------	--------

RMSE, MAPE, and R^2 values are identified by comparing the estimated values generated during the training phase of the model with the real values. When the artificial neural network models in Table 3, where the estimation performances of the training data set are compared, are examined, it is observed that the model with the number of latent layers 1, the number of neurons 4, the transfer function and the learning algorithm respectively, tansig-trainbr, has the best performance. The learning rate of this model is 0.4, and the momentum coefficient is 0.6.

The fact that the RMSE value is close to 0 (0.0835), the R^2 is near to 1 (0.994), and the MAPE value is below 10% (0.0177) shows that the model produces predictions with high accuracy.

Figure 7: Best Performance-MSE Chart

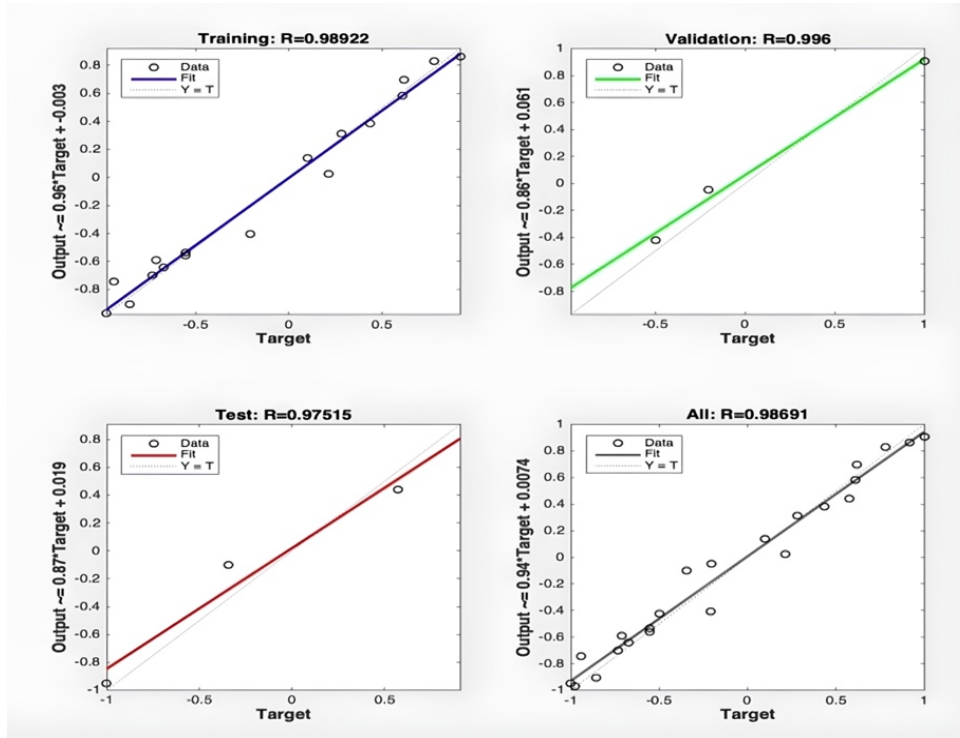

The unemployment rate prediction model for Japan is trained in 1000 iterations, and as a result of this training, the graph of the MSE (Mean Squared Error) function of the model that best predicts the unemployment rate is shown in Figure 7. It is determined that the best validation performance was seen in the 4th iteration. Since the error rate did not increase in the validation and test sets after this iteration,

there was no sign of memorisation. Since the validation and test set errors are similar and no significant memorisation occurs, the performance of the network is at an acceptable level. However, the MSE result of the model is 0.0043421. As a result, the acceptable performance target is achieved with the obtained MSE.

Figure 8: Regression Plot of Unemployment Rate Forecast Model

The regression graphs in Figure 8 show the link between the outputs and targets of the training, validation and test data sets, respectively. While the R value was 0.98 for the training data set, it was calculated as 0.99 and 0.97 for the validation and test data set. The fact that this value is very close to 1 indicates that the model has a good fit.

Table 4: Actual Values and Predicted Values of The Validation Dataset

Years	Actual Values	Predicted Values
2008	4.0020	4.0026
2009	5.0680	5.1310
2010	5.1030	5.1024
2011	4.5500	4.3873
2012	4.3580	4.4191
MAPE = 0.0125; $R^2 = 0.9615$; RMSE = 0.0826		

In the model in which Japan's unemployment rate is estimated with population growth (annual %), technologies related to artificial intelligence, inflation rate (annual %), and labour productivity variables, the actual and predicted values of the validation data set are given in Table 4. MAPE and RMSE values obtained in the validation set show that the unemployment rate prediction model is capable of making successful predictions. Because in the established unemployment rate prediction model, the margin of error between the actual values of the validation set and the obtained prediction values is quite low. The R^2 value of the validation dataset is found to be quite high (0.9615). Therefore, it is once again supported that the network learns rather than memorises.

Table 5: Unemployment Rate Forecast Until 2030

Years	Actual Values	Predicted Values
2019	2.351	2.328
2020	2.809	2.799
2021	2.828	2.803
2022	2.600	2.640
2023	2.649	2.631
2024		3.018
2025		3.315
2026		3.418
2027		3.605
2028		3.907
2029		4.415
2030		4.850

When prediction based on time series is made using artificial neural networks, future prediction is made with the data set of the past period of the series. Here, the number of input neurons varies depending on how many past observation values the serial value will be associated with. The past values of the variable constitute the inputs, and the predicted value constitutes the outputs. For example, the number of input neurons being 2 means that the value of the series at time t depends on the observation values at time $t-1$ and $t-2$ (Hamzaçebi, 2021, p. 203). In our model, the number of input artificial neurons is determined by trial and error, and it is revealed that the most suitable unemployment rate prediction model has 2 input artificial neurons. Table 5 shows the actual values and predicted values of Japan's unemployment rates for the years 2019-2023 and the unemployment rate forecast until 2024-2030. According to the results in the table, Japan's unemployment rates are expected to rise until 2030.

CONCLUSION

The unemployment rate is one of the critical indicators of a country's economic health and social stability, and it directly affects the effectiveness of policies and the welfare level of society. In this study, unemployment rates are estimated using the artificial neural network method, considering Japan's annual data for 1985-2017. The input variables determined by considering the studies in the literature are population growth (%), number of artificial intelligence-related technology patents, consumer price inflation (%) and labour productivity. Due to the limitation in obtaining data on the number of technology patents related to artificial intelligence, the dataset was selected until 2017. In creating the artificial neural network, normalisation is first applied to the data, and then the data set is split into three separate sections: 70% training, 15% validation and 15% test data set. When the models created using the trial and error method with the help of the Matlab2015b program are examined, it is determined that the best artificial neural network model is a structure with a single latent layer, the number of neurons is 4. It has been revealed that this model has a structure with Bayesian learning algorithm-trainbr and hyperbolic tangent-tansig activation function. After determining the structure with the best performance, unemployment rate data for 2024-2030 is estimated using data from 1985-2017. When the performance evaluation criteria are examined, it is concluded that the artificial neural network model successfully predicts. In the model estimated with the help of the input variables considered, Japan's estimated unemployment rates are expected to increase until 2030.

This predicted increment coincides with the literature. Regarding the fact that a lower population growth rate causes a decline in economic growth and demand for a labour force in the long term, Fukao et al. (2003) state that low population growth rates in Japan slow down economic growth, causing contractions in the labour market; therefore, this situation can increase the unemployment rate. The low population growth, as well as the aging population, is one of the reasons behind persistent downward pressure on prices in Japan (Katagiri et al., 2020; Braun & Ikeda, 2022), and deflation is expected to raise the unemployment rate through the downward spiral mechanism: the continuous decrease in prices causes diminishing profit margins, business failures, and higher unemployment, which lowers purchasing power, prices and output (Brooks & Quising, 2002, p. 1). Since policies against low population growth rates tend to have longer-term effects, policymakers can find a shorter-term solution to this problem by loosening strict immigration policies.

The integration of artificial intelligence and industrial robots in Japanese industries can alleviate the burden of the labour shortage; nonetheless, the rapid automation of tasks previously performed by the workforce raises concerns about potential job redundancy for the existing workforce (Ni & Obashi, 2021, p.1) Therefore, it is important for Japan to comprehensively update its education system with a focus on artificial intelligence and digital skills to enhance workforce

proficiency and enable the current workforce to adapt to rapidly changing technology. These updates will help the workforce cope with the challenges created by technological advances by enabling it to adapt to new technologies and remain competitive.

In addition to these factors discussed above, future studies can predict the unemployment rate by increasing the input variables such as government size, foreign direct investments, labour market flexibility and the number of data to be used, which are not included in this research.

Author's Contribution and Declaration of Conflicting Interests: Author's Contribution and Declaration of Conflict of Interest: The authors do not declare any conflict of interest and contributed equally to the study.

REFERENCES

- Aamodt, R. (2010). *Using artificial neural networks to forecast financial time series*. Master's Thesis. Norwegian University of Science and Technology Department of Computer and Information Science, Norway.
- Aiken, M. (1996). A neural network to predict civilian unemployment rates. *The Journal of International Information Management*, 5 (1), 35-45.
- Aoyagi, C., & Ganelli, G. (2015). Labor market reform: Vital to the success of Abenomics. In D. Botman, S. Danninger, J. Schiff (Eds.) *Can Abenomics Succeed?: Overcoming the Legacy of Japan's Lost Decades* (pp. 107-124). Washington, D.C: International Monetary Fund.
- Bailey, D., & Thompson, D. (1990). How to develop neural-network applications. *AI expert*, 5 (6), 38-47.
- Box, G.E.P., & Jenkins, G.M. (1970). *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. San Francisco: Holden-Day.
- Braun, R.A. & Ikeda, D. (2022). *Why Aging Induces Deflation and Secular Stagnation*. (Working Paper No. 2022-12), Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper Series. <https://doi.org/10.29338/wp2022-12>
- Brooks, D., & Quising, P.F. (2002). *Dangers of Deflation*. ERD Policy Brief Series Economics and Research Department Number 12, Asian Development Bank, Philippines. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28070/pb012.pdf>
- Chang, Y. H., & Chung, C. Y. (2020). Classification of Breast Cancer Malignancy Using Machine Learning Mechanisms in TensorFlow and Keras. In Lin, KP., Magjarevic, R., de Carvalho, P. (Eds). *Future Trends in Biomedical and Health*

Informatics and Cybersecurity in Medical Devices: Proceedings of the International Conference on Biomedical and Health Informatics, ICBHI 2019, 17-20 April 2019, Taipei, Taiwan (pp. 42-49). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-30636-6_6

Chiu, C. C., & Su, C. T. (1998). Novel neural network model using Box-Jenkins technique and response surface methodology to predict unemployment rate. In *Proceedings of the International Conference on Tools with Artificial Intelligence*, (Cat. No.98CH36294), 10-12 November 1998, Taipei, Taiwan (pp. 74-80). IEEE. <https://doi.org/10.1109/tai.1998.744775>

Darity Jr., W. (1999). Who loses from unemployment. *Journal of Economic Issues*, 33 (2), 491-496.

De Long, J. B., & Summers, L. H. (1994). Equipment investment and economic growth: Reply. *Quarterly Journal of Economics*, 109 (3), 803-807. <https://doi.org/10.2307/2118423>

Demuth, H., Beale, M., & Hagan, M. (1998). *Neural network toolbox User's Guide. For Use with MATLAB. Computation Visualization Programming Version 3.0.* The MathWorks Inc. <https://www.valentiniweb.com/piermo/robotica/toolbox/nnet.pdf>

Dobre, I., & Alexandru, A. A. (2008). Modelling unemployment rate using Box-Jenkins procedure. *Journal of applied quantitative methods*, 3 (2), 156-166.

Dumicic, K., Časni, A. Č., & Žmuk, B. (2015). Forecasting Unemployment Rate in Selected European Countries Using Smoothing Methods. *World Academy of Science, Engineering and Technology, International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 9 (4), 867-872.

Edlund, P. O., & Karlsson, S. (1993). Forecasting the Swedish unemployment rate VAR vs. transfer function modelling. *International Journal of Forecasting*, 9 (1), 61-76. [https://doi.org/10.1016/0169-2070\(93\)90054-Q](https://doi.org/10.1016/0169-2070(93)90054-Q)

Elmas, Ç. (2003). *Yapay Sinir Ağları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Etuk, E. H., Uchendu, B., & Edema, U. V. (2012). ARIMA fit to Nigerian unemployment data. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2 (6), 5964-5970.

Freisleben, B., & Ripper, K. (1995). Economic forecasting using neural networks. In *Proceedings of ICNN'95-International Conference on Neural Networks*, 27 November - 01 December 1995, Perth, WA, Australia, (Vol. 2, pp. 833-838). IEEE <https://doi.org/10.1109/icnn.1995.487526>

Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114. 254-280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>

Fukao, K., Inui, T., Kawai, H., & Miyagawa, T. (2003). Sectoral Productivity and Economic Growth in Japan: 1970-98: An Empirical Analysis Based on the JIP Database. In T. Ito, Andrew K. Rose (Eds.), *Growth and Productivity in East Asia* (pp. 177-227), University of Chicago Press.

Funke, M. (1992). Time-series forecasting of the German unemployment rate. *Journal of Forecasting*, 11 (2), 111-125. <https://doi.org/10.1002/for.3980110203>

Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep learning*. Cambridge: MIT press.

Gue, I. H. V., Ubando, A. T., Tseng, M. L., & Tan, R. R. (2020). Artificial neural networks for sustainable development: a critical review. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 22, 1449-1465.

Hamzaçebi, C. (2021). *Matlab uygulamalı yapay sinir ağları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Haykin, S. (1999). Neural networks: a comprehensive foundation. *The Knowledge Engineering Review*, 13 (4), 409 – 412.

Haykin, S. (2009). *Neural networks and learning machines*. Pearson Education India.

Huang, S., Wang, B., Li, X., Zheng, P., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0 and Society 5.0—Comparison, complementation and co-evolution. *Journal of Manufacturing Systems*, 64, 424-428. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.07.010>

Japan Patent Office. (2023). *Recent Trends in AI-related Inventions*. https://www.jpo.go.jp/e/system/patent/gaiyo/ai/ai_shutsugan_chosa.html

Johnes, G. (1999). Forecasting unemployment. *Applied Economics Letters*, 6 (9), 605–607. <https://doi.org/10.1080/135048599352709>

Katagiri, M., Konishi, H., & Ueda, K. (2020). Aging and deflation from a fiscal perspective. *Journal of Monetary Economics*, 111, 1-15.

Katris, C. (2020). Prediction of Unemployment Rates with Time Series and Machine Learning Techniques. *Computational Economics*, 55 (2), 673-706. <https://doi.org/10.1007/s10614-019-09908-9>

Kavaklioglu, K., Ceylan, H., Ozturk, H. K., & Canyurt, O. E. (2009). Modeling and prediction of Turkey's electricity consumption using artificial neural networks. *Energy Conversion and Management*, 50 (11), 2719-2727.

Lertworasirikul, S., & Tipsuwan, Y. (2008). Moisture content and water activity prediction of semi-finished cassava crackers from drying process with artificial neural network. *Journal of food Engineering*, 84 (1), 65-74.

Lewis, C. D. (1982). *Industrial and business forecasting methods: A practical guide to exponential smoothing and curve fitting*. London; Boston : Butterworth Scientific.

Lippmann R. P. (1987). An introduction to computing with neural nets. *IEEE Acoustics, Speech, and Signal Processing Magazine*, 4-22.

Masters, T. (1993). *Practical neural network recipes in C++*. San Fransisco: California: Morgan Kaufmann.

Montgomery, A. L., Zarnowitz, V., Zarnowitz, V., Tsay, R. S., & Tiao, G. C. (1998). Forecasting the U.S. Unemployment rate. *Journal of the American Statistical Association*, 93 (442), 478-493.
<https://doi.org/10.1080/01621459.1998.10473696>

Moshiri, S., & Brown, L. (2004). Unemployment variation over the business cycles: A comparison of forecasting models. *Journal of Forecasting*, 23(7), 497-511.
<https://doi.org/10.1002/for.929>

Mutascu, M., & Hegerty, S. W. (2023). Predicting the contribution of artificial intelligence to unemployment rates: an artificial neural network approach. *Journal of Economics and Finance*, 47 (2), 400-416.

Nedelkoska, L., & Quintini, G. (2018). *Automation, skills use and training*. ((Working Paper No. 202), *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. <https://dx.doi.org/10.1787/2e2f4eca-en>

Ni, B., & Obashi, A. (2021). Robotics technology and firm-level employment adjustment in Japan. *Japan and the World Economy*, 57, 101054, 1-11.

OECD. (2024a). Working-age population: Japan. OECD. Retrieved May 28, 2024, <https://www.oecd.org/en/data/indicators/working-age-population.html?oecdcontrol-d6804ac080-var1=JPN>.

OECD. (2024b). OECD Patent Statistics. Retrieved May 28, 2024, from https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/data/oecd-patent-statistics_patent-data-en

OECD. (2024c). GDP per hour worked. Retrieved May 28, 2024, from <https://www.oecd.org/en/data/indicators/gdp-per-hour-worked.html>

Palani, S., Liong, S. Y., & Tkalich, P. (2008). An ANN application for water quality forecasting. *Marine pollution bulletin*, 56 (9), 1586-1597.

Pandey, S., Hindoliya, D. A., & Mod, R. (2012). Artificial neural networks for predicting indoor temperature using roof passive cooling techniques in buildings in different climatic conditions. *Applied Soft Computing*, 12 (3), 1214-1226.

Parker, R. E., & Rothman, P. (2005). The Current Depth-of-Recession and Unemployment-Rate Forecasts. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 2 (4), 151-158. <https://doi.org/10.2202/1558-3708.1036>

Pelaez, R. F. (2006). Using neural nets to forecast the unemployment rate. *Business Economics* 41 (1), 37-44. <https://doi.org/10.2145/20060105>

Proietti, T. (2003). Forecasting the US unemployment rate. *Computational Statistics and Data Analysis*, 42 (3), 451-476. [https://doi.org/10.1016/S0167-9473\(02\)00230-X](https://doi.org/10.1016/S0167-9473(02)00230-X)

Rothman, P. (1998). Forecasting asymmetric unemployment rates. *Review of Economics and Statistics*, 80 (1), 164-168. <https://doi.org/10.1162/003465398557276>

Sen, A. (1997). Inequality, unemployment and contemporary Europe. *International Labour Review*, 136 (2).

Shetty, R. P., & Pai, P. S. (2021). Forecasting of COVID 19 cases in Karnataka state using artificial neural network (ANN). *Journal of The Institution of Engineers (India): Series B*, 102 (6), 1201-1211.

Sönmez Çakır, F. (2024). *Yapay Sinir Ağları Matlab Kodları ve Matlab Toolbox Çözümleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Tang, Z., & Fishwick, P. A. (1993). Feedforward neural nets as models for time series forecasting. *ORSA journal on computing*, 5 (4), 374-385.

Tufaner, M. B., & Sözen, İ. (2021). Forecasting Unemployment Rate in the Aftermath of the Covid-19 Pandemic: The Turkish Case. *İzmir İktisat Dergisi*, 36 (3), 685-693. <https://doi.org/10.24988/ije.202136312>

Uliana, E. M., Aires, U. R. V., de Sousa Junior, M. F., da Silva, D. D., Moreira, M. C., da Cruz, I. F., & Araujo, H. B. (2024). Estimated evaporation of lakes by climate reanalysis data and artificial neural networks. *Journal of South American Earth Sciences*, 136, 104811, 1-13.

Wang, Y. (2023). Construction and Empirical Research of Engineering Data Prediction Model Based on BP Neural Network. In *2023 IEEE International Conference on Image Processing and Computer Applications ICIPCA*, 11-13 August 2023, Changchun, China, (pp. 797-802). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICIPCA59209.2023.10257837>

Wang, G., & Zheng, X. (2009). The Unemployment rate forecast model basing on BP neural network. In *2009 International Conference on Electronic Computer Technology, ICECT 2009*. 20-22 February 2009, Macau, China, (pp. 475-478). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICECT.2009.58>.

Wong, F. S. (1991). Time series forecasting using backpropagation neural networks. *Neurocomputing*, 2 (4), 147-159.

Worldbank. (2024a). World Development Indicators. . Retrieved May 19, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=JP>.

Worldbank. (2024b). World Development Indicators. Retrieved May 19, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&locations=JP&start=1985>

World Bank. (2024). World Development Indicators. Retrieved May 19, 2024, from <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Vicente, M. R., López-Menéndez, A. J., & Pérez, R. (2015). Forecasting unemployment with internet search data: Does it help to improve predictions when job destruction is skyrocketing?. *Technological Forecasting and Social Change*, 92, 132-139.

Yamacli, D. S., & Yamacli, S. (2023). Estimation of the unemployment rate in Turkey: A comparison of the ARIMA and machine learning models including Covid-19 pandemic periods. *Heliyon*, 9 (1), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e12796>

Zhang, G., Patuwo, B. E., & Hu, M. Y. (1998). Forecasting with artificial neural networks: The state of the art. *International journal of forecasting*, 14 (1), 35-62.

Yayın Geliş Tarihi: 04.10.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1561414>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 218-243
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AKILLI KENT UYGULAMALARINA YÖNELİK VATANDAŞ ALGISI ENVANTERİNİN OLUŞTURULMASI: ANKARA/ ÇANKAYA ÖRNEĞİ

Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ*

Menaf TURAN**

Öz'

Teknolojinin gelişimiyle birlikte dünya kentlerini dijital bir dönüşüme sevkeden akıllı kent modeli, kentlerin küresel rekabet edebilirliklerini artırmakta ve onları cazip hale getirmektedir. Yıllık olarak yayınlanan Akıllı Kentler Endeksi'nde yer alan kentler, akıllı kent olma yolunda başarılı görülmektedir. Bu noktada kentleri deneyimleyen kentlilerin akıllı kente yönelik algıları da akıllı kentin başarısında önemli bir faktördür. Dolayısıyla kentlilerin akıllı kente yönelik algılarının değerlendirilmesi, kentlerin akıllı kent olma yolunda tecrübelerini zenginleştirecektir. Bu çalışmanın amacı, akıllı kent uygulamalarına yönelik vatandaş algısını ortaya koymaktır. Çalışmanın amacını gerçekleştirmeye yönelik yöntem olarak nicel yöntemlerden anket tekniği seçilmiştir. Anket tekniğiyle küresel olarak önem atfedilen Akıllı Kentler Endeksi'nde yer alan Ankara/Çankaya kentinden veri toplanmıştır. 422 kişiden toplanan verilerin analizi sonucunda akıllı ekonomi bileşeninin kentin sorunlarını çözme noktasında geliştirilebileceği, akıllı yönetim konusunda algının henüz gelişmediği, akıllı çevre, akıllı ulaşım, akıllı insan, akıllı yaşam boyutlarında kentte yaşama süresi uzadıkça algının da arttığı bulgulanmıştır. Eğitim müfredatında akıllı kente yönelik bilgilerin detaylandırılması çalışmanın önerisi olarak belirlenmiştir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sevinçli Göksoy, B. & Turan, M. (2025). Akıllı kent uygulamalarına yönelik vatandaş algısı envanterinin oluşturulması: Ankara/Çankaya örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 218-243.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9686-509X, e-posta: bgoksoy@beu.edu.tr

** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7536-7630, e-posta: mturan@yyu.edu.tr

¹ Makalenin alan araştırması uygulaması, Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulunun 2023/11-3 ve E.4661 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Akıllı Kent Uygulamaları, Akıllı Kent Bileşenleri, Vatandaş Algısı, Ankara/Çankaya.

CREATING CITIZEN PERCEPTION INVENTORY TOWARDS SMART CITY APPLICATIONS: THE EXAMPLE OF ANKARA/ÇANKAYA

Abstract

The Smart City model serves as a catalyst for digital transformation across urban areas globally, enhancing their competitiveness and appeal. Cities that are featured in the annual Smart Cities Index are recognized for their success in this transition to smart city status. At this juncture, the perceptions of citizens who engage with smart city initiatives play a crucial role in determining the overall success of such developments. Consequently, evaluating citizens' views on smart city applications will augment the experiences of urban areas striving to achieve smart city status. This study aims to elucidate citizens' perceptions regarding these applications. To fulfill this objective, a survey methodology was employed, utilizing quantitative methods to gather data from the Ankara/Çankaya region, which is recognized in the globally significant Smart Cities Index. Based on the analysis of data obtained from 422 individuals, the findings indicate that the smart economy component can be enhanced through addressing urban issues. It was also observed that the concept of smart governance has not yet fully matured, although awareness of it tends to grow with the length of residency in the city across the dimensions of smart environment, smart transportation, smart people, and smart life. The study recommends incorporating comprehensive information about smart cities into the educational curriculum.

Keywords: Smart City, Smart City Applications, Smart City Components, Citizen Perception, Ankara/Çankaya.

GİRİŞ

Sofistike sensörlerin ve kablosuz internet bağlantısının somut ürünlerde kullanımı günümüzde birçok alanda yaygındır ve bu ilke Akıllı Kent Teknolojilerinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Teknolojiyle bütünleşmiş kentsel alanlara ilişkin olan akıllı kent çerçevesi, ulaşım, çevre, nüfus, yaşam tarzı, ekonomi ve yönetim gibi temel bileşenleri kapsar

Kentlerin küresel rekabet edebilirliğinin ön plana çıktığı günümüz dünyasını kuşatan teknolojinin kentlere yansımaları olan akıllı kentlerin, rekabet edebilirliği artırdığı, kentlerin ve ülkelerin kalkınmasına destek olduğu açıktır. Ancak burada yalnızca teknolojinin gelişmişliği değil aynı zamanda kentli insanın akıllı kent uygulamalarına yönelik algısı da önemlidir. Çünkü insanın kullanamadığı veya geri

dönüş alınmadığı uygulamalar her ne kadar teknolojik de olsa bir anlam ifade etmeyecektir. Nitekim akıllı kent uygulamalarının başarıya ulaşmasında insan merkezli dijital dönüşümü başlatmayı amaç edinen Dünya Akıllı Sürdürülebilir Kentler Örgütü (WeGO), 2024 yılı itibariyle Seul Akıllı kent ödülü programını başlatmıştır (WeGO, 2024).

İnsan merkezli dijital dönüşümün sağlanması, akıllı kent uygulamalarının başarılı olabilmesi için akıllı kent uygulamalarının muhatabı olan vatandaşların uygulamalara yönelik algısının belirlenmesi önemlidir. Ancak bu şekilde araştırma yapılan kentlerde akıllı kent uygulamalarından hangilerine ihtiyaç olduğu, hangi uygulamaların geliştirilmesi gerektiği ile zorluklar ve fırsatlar tespit edilebilir. Bu sayede kentler teknolojiyle daha uyumlu hale getirilerek küresel rekabet edebilirlik noktasında değer kazanabilir.

Küresel rekabet edebilirlik konusunda kentleri ön plana çıkaran endekslerden biri Akıllı Kentler Endeksidir. 2019'dan bu yana Singapur Üniversitesi ile Institute For Management Development (IMD), akıllı kentlerin ekonomik, teknolojik ve insani yönlerine, yaşam kalitesi, çevre ve kapsayıcılık açılarından yaklaşarak yıllık olarak akıllı kentler endeksi yayınlamaktadır. Endekste yer alan listeye Türkiye'den 2019 yılında ilk olarak Ankara, 2021 yılında ise İstanbul dahil edilmiştir. 2024 yılı Temmuz ayında yayınlanan en son Akıllı Kent Endeksi Listesi'nde ise 142 kent arasında Zürih, Oslo, Kanberra, Cenevre, Singapur kentleri ilk 5'te yer alırken Ankara 96. sıraya İstanbul ise 110. sıraya yerleşmiştir (IMD, 2024).

Bu bağlamda çalışmada, akıllı kent uygulamalarına yönelik vatandaş algısı Ankara ili Çankaya ilçesi örnekleminde ele alınarak bir envanter oluşturmak amaç edinilmiştir. Çalışmada akıllı kentler endeksinde Türkiye'den yer alan İstanbul değil Ankara tercih edilmiştir. Bu bilinçli tercihin nedeni Ankara'nın akıllı kent uygulamaları: Akıllı Park (suç oranlarını azaltma amacıyla planlanmıştır), Entegre Katı Atık Yönetimi, Kent ve Trafik Kameraları, Belediye Mobil Uygulaması, Mezarlık Bilgi Sistemi, Telsiz Haberleşme Sistemi, Uydu Tabanlı Konum Belirleme Sistemi, Elektrik Enerji Takip Sistemi, Sıfır Atık Programı, Akıllı Ulaşım, Akıllı Toplu Ulaşım, Akıllı Su Yönetim Sistemidir (Akıllı Şehir, 2024). Yaşar vd. (2022)'nin Ankara'nın akıllı kent uygulamalarına en uyumlu ilçesinin Çankaya olduğu bulgusu ise bu çalışmada Çankaya ilçesinin odağa alınmasının arka planını oluşturmaktadır. Belirlenen amaç doğrultusunda anket yöntemiyle veri toplanmıştır.

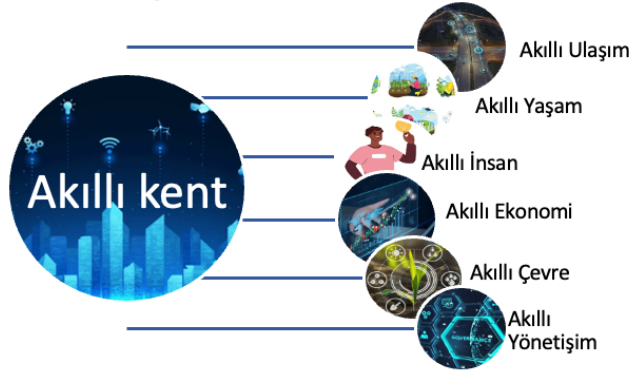
Çalışmanın ilk bölümünde araştırmaya temel hazırlayan literatür taraması yer almaktadır. Sonrasında yöntem ve veriler, bulgular ve sonuç bölümüyle çalışma nihayete erdirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Akıllı kent; günümüzün yenilikçi çözümü olan teknolojiye faydalanarak kent yaşamını dijital sistemlerle birleştiren bir kent konseptidir. Bu konsept, Aslan ve Bulut'un (2019) vurguladığı üzere nüfus artışıyla birlikte kent ölçeğinde ortaya çıkan sorunlara karşı yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunarak sağlık, turizm, ulaşım ve güvenlik gibi pek çok alanda etkisini akıllı uygulamalarla göstermektedir. Akıllı kent uygulamalarının zamanla daha da çeşitlilik göstereceği aşikardır. Çünkü kent, toplumsal bakımdan çeşitlilik arz eden kapsamlı bir yapı (Bozdoğan& Palancıoğlu, 2021, s.18) olmakla birlikte Gürsoy ve Ömürgönülşen'in (2019) altını çizdiği gibi akıllı kent yaklaşımının en temel amacı insanın kentsel yaşam kalitesini artırmak olduğundan insanın ihtiyaçları teknolojiyle birlikte çeşitlendikçe akıllı kent uygulamaları da çeşitlenecektir.

Akıllı kentlerle ilgili literatür ve hayata geçmiş uygulamalar incelendiğinde Al-Maqashi vd. (2024)'nin de vurguladığı üzere akıllı kentin ekonomi, çevre ve sosyal temalarında 6 temel bileşenin olduğu görülmektedir. Qian ve arkadaşlarının (2024) kentleşme ve dijitalleşme arasında bir köprü olarak tanımladıkları akıllı kentlerin; akıllı ulaşım, akıllı çevre, akıllı yaşam, akıllı ekonomi, akıllı yönetim ve akıllı insan bileşenleri bulunmaktadır (Giffinger, 2007, ss.13-18; Cohen, 2014; Örselli vd., 2019, ss.232-243; Örselli & Akbay, 2019, ss.231-232; Uçar vd., 2017, s.1789; Gürsoy, 2019, ss.19-28; Bimay, 2021, ss. 212-217; Silik & Özdemir-Akgül, 2021, s.545; Arslan, 2024, ss.178-180). Çelikyay'ın (2017) vurguladığı üzere kentler, akıllı olma sürecinde bu bileşenlerden herhangi biriyle ön plana çıkabilirler.

Şekil 1: Akıllı Kentin Bileşenleri

Kaynak: Cohen, B. (2014). The Smartest Cities In The World 2015: Methodology. Fast Company.

Akıllı kentin altı temel bileşeni kentin teknolojik donanımı arttıkça çeşitlenebilir. Ancak OECD'nin (2020) de belirttiği üzere temelde Şekil 1'de belirtilen bileşenler bulunmaktadır. Coğrafi bilgi sistemi (ör. Bu akıllı kent uygulaması Afyon'da afet yönetimine entegre edilerek kent güvenliğini sağlamada

kullanılmaktadır (Pektaş, 2009), kent dijital sistemi, çeşitli online durum sistemleri, akıllı aydınlatma, akıllı trafik kontrolü, akıllı güvenlik uygulamaları, dijital vatandaş diyalogu gibi akıllı uygulamalar akıllı kentin 6 temel bileşenin çatısı altındadır. Dolayısıyla ülkelerin ve kentlerin teknolojik ilerlemeleri artıkça akıllı uygulamalar da çeşitlenerek kent yaşamında yer edinecek ve kentler bu yönleriyle küresel rekabet ortamında ön plana çıkacaktır.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmaların ağırlıklı olarak akıllı kent bileşenlerine ve uygulamaların çeşitliliğine yönelik olduğu görülmektedir. Akıllı kentlerde erişilebilirlik (Ateş, 2024), ulaşım (Yavuz, 2024), kentsel dönüşüm (Özel-Mazlum & Yalçiner-Ercoşkun, 2024), afet yönetimi (Çubukçu vd., 2024; Barış vd., 2023) gibi güncel konular akıllı kentlerle ilgili ulusal literatürde yer alan çalışmalardandır.

Akıllı kent algısına yönelik tarama yapıldığında ise Qian vd. (2024) pandemi sonrası dönemde akıllı kentlerle ilgili akademik algıları nicel verilerle bütünleştirerek, akıllı kentlerin “insanlık-teknoloji-sürdürülebilirlik” ilkeleri etrafında merkezlenmesine yönelik öneride buldukları çalışmaları dikkat çekmektedir. Çalışmada gösterge olarak akıllı altyapı, akıllı ekonomi, akıllı yönetim, akıllı inovasyon, akıllı hizmet kullanılmıştır. Saravanos vd. (2024) akıllı otomatik araçların ABD’de kabul görme oranını ölçtükleri çalışmalarını makine öğrenmesi algoritmaları üzerinden yapmışlardır. Sosyal etki, performans beklentisi, kolaylaştırıcı unsurlar gibi koşulların otonom araç kabulünü belirlediğini ve bu faktörlerin teknolojinin ne kadar yararlı olduğu algısını, onu kullanmak için gereken çabayı etkilediği bulgulanmıştır. Brezilya, Joinville’de akıllı sayaçların kabulünde performansın rolünün anket yöntemiyle araştırıldığı çalışmada (Fetterman vd., 2024) elektrik şebekesinin yükseltilmesinin kabul algısı üzerinde olumlu etki oluşturacağı yönünde değerlendirmede bulunmuşlardır. Bu teknolojinin uygulanmasıyla akıllı enerji ve akıllı şebekeye katkı sunulacağı vurgulanmıştır. Sepehr (2024) Viyana’nın akıllı yaya trafiği örneğinde yapay zekayı (AI) kentsel altyapılara entegre etmenin etkilerini karma yöntemle ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuç olarak akıllı yaya trafik ışığının kentsel yönetimde ilerlemeler vaat etmesine rağmen, görme engellilerin ihmal edilmesi gibi çeşitli kentsel ihtiyaçları göz ardı edebileceği sonucuna varılmıştır. Kim ve Feng (2024) Çin Suzhou’da akıllı sürdürülebilir kentlerde karmaşık bakış açılarını Q metodolojisi ile ortaya koyma amacıyla oluşturdukları çalışmalarında akıllı sürdürülebilir kentlerde başarıya ulaşmak için paydaşların algı çalışmalarının önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Filipkowska vd. (2024) kent geliştirme için temel unsurlarını içerik analizi ve doğrusal sıralama yöntemiyle ortaya koymaya çalıştıkları araştırmalarında Kentin Temel Gücü Endeksini oluşturarak sürdürülebilir dayanıklı akıllı kentlerin, kent gelişimini belirlediğini vurgulamışlardır.

Richter vd. (2023) kentsel akıllı tarım uygulamalarına yönelik algı ölçümünü anket yöntemiyle gerçekleştirmişlerdir. Afrika ülkelerinin örneklem alındığı çalışmada demografik verilerin akıllı tarım uygulamalarına yönelik algıyı az oranda

etkilediği ve yenilikçi teknolojilerin teşvikinde insan boyutunun önemi vurgulanmıştır. Schelings vd. (2023) akıllı kentlerde vatandaşların profilini Valonya’da anket yöntemiyle ortaya koydukları çalışmalarında farklı düşünen ve davranan vatandaşların bir arada bulunması dolayısıyla vatandaş algılarının dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymuşlardır. Spicer vd. (2023) akıllı kentlerin ne kadar akıllı olduğuna yönelik vatandaş tutumlarını Vancouver, Montreal ve Toronto kentlerinde anket yöntemiyle elde ettikleri veriler ışığında değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak akıllı kent tasarım ve uygulamalarına yönelik vatandaşla detaylı bir etkileşime ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Akıllı Kent Uygulamalarına Yönelik Literatür Özeti

Yazar ve Yıl	Yöntem	Odak
Şentürk (2024)	Mekânsal istatistik	Akıllı çevre
Richter vd. (2023)	Anket	Akıllı tarım
Balcı (2023)	Literatür taraması	Akıllı kent uygulamaları
Turon & Toth (2023)	Literatür taraması	Akıllı ulaşım
Wielicka-Gańczarczyk & Jonek-Kowalska (2023)	Anket	Akıllı yönetim (personelin algı ölçümü)
Janik vd. (2023)	Anket	Akıllı çevre
Chiesa vd. (2023)	Doküman analizi	Sosyal madencilik yoluyla kentsel işlevlerin otomatik belirlenmesi
Savastano vd. (2023)	İçerik analizi	Akıllı ulaşım
Hong vd. (2023)	Doküman analizi	Akıllı kente temel olan büyük veri ve kalın verinin uzlaştırılması
Del- Real, Ward & Sartipi (2023)	Yarı yapılandırılmış görüşme	Akıllı kente yönelik beklentiler

Yukarıda yer alan akıllı kent uygulamalarına yönelik literatür özetinde görüldüğü üzere güncel çalışmalar akıllı kent bileşenlerine bütüncül olarak yaklaşmamaktadır. Literatürde Shtebunaev vd. (2023)’e ait çalışma dikkat çekicidir. Shtebunaev ve arkadaşları gençlerin akıllı kente yönelik algıları, değer ve vizyonlarını araştırdıkları çalışmalarında anket tekniğini de kullanmışlardır. Bir diğer dikkat çekici çalışma Del- Real ve arkadaşlarına (2023) ait akıllı kente yönelik beklentileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle ölçen çalışmadır. Sonuç olarak finansman kısıtlamalar, kamuoyu kabulü ve siyasi çıkarlardan kaynaklanan engellerin ortadan kaldırılmasıyla akıllı kentlerin başarıya ulaşabileceği vurgulanmaktadır. Kaya (2024) ise akıllı kent uygulamalarının kent kimliği üzerindeki değişim etkisini açıklayıcı durum çalışması ile ortaya koymaya çalışmıştır. Amsterdam odaklı yürütülen araştırma, akıllı kent uygulamalarının hem sosyo-kültürel hem de fiziksel bağlamda kentsel kimliği önemli ölçüde değiştirdiğini ortaya koyulmuştur. Bu çalışma ise akıllı kent uygulamalarına yönelik vatandaş algısını odağa alması yönüyle farklılaşmaktadır. Çalışma, akıllı kentin temel altı

bileşenine yönelmesi dolayısıyla da örnek olarak alınan kentte yaşayan kentlilerde karşılık bulan akıllı kent uygulamalarına yönelik bir envanter de ortaya koymaktadır.

YÖNTEM VE VERİLER

Araştırma kapsamında nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu tercih, akıllı kent uygulamalarına dair algıyı ölçmeyi ve aşağıda yer alan hipotezleri test etmeyi sağlamıştır. “Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulu” tarafından 10/12/2023 tarihinde 2023/11-3 ve E.4661 sayılı kararıyla bu araştırmanın anketinin uygulanması uygun görülmüştür. Katılımcılarla gönüllü onam formu onayı sonrasında görüşülmüştür. Çalışma için Göksoy Sevinçli (2023)’nin akıllı kent uygulamalarına dair algıyı ölçmek üzere geliştirdiği ölçek ile izin dahilinde veri toplanmıştır. Geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış olan anketin boyutlarını akıllı kentin temel altı bileşeni oluşturmuştur.

Ölçme Araçları ve Veri Analizi

Bu araştırma kapsamında, tüm veriler çevrimiçi anket yöntemi ile toplanmış ve daha sonra Microsoft Excel yazılımına aktarılmıştır. Gerekli kodlama prosedürlerinin ardından, IBM SPSS 22.0 ve SPSS AMOS 22.0 sürümleri kullanılarak istatistiksel analiz yapılmıştır. İki grup arasındaki farklılıkları değerlendirmek için bağımsız örneklem T testi kullanılırken, iki gruptan fazla grup arasındaki farklılıkları araştırmak için tek yönlü ANOVA analizi kullanılmıştır.

Örneklem ve Demografik Veriler

Araştırmanın evreni, küresel olarak tanınan akıllı kent endeksinde Türkiye’den temsil edilen iki kentten biri olan Ankara’dır. Ankara, endeks listesinde İstanbul’a kıyasla daha üst sırada yer alması nedeniyle seçilmiştir. Ankara ilçeleri arasından da nüfusu en fazla olan Çankaya araştırmaya konu olmuştur. 2024 yılı itibarıyla Çankaya nüfusu 937 bin 546’dır (T.C. Ankara Valiliği, 2024).

Şekil 2: Örneklem Hesaplaması

Evrendeki kişi sayısı (N)	N	937.546
Yanılma payı	t	5,0% 1,96
İncelenecek olayın görülme sıklığı (p)	p	0,5
İncelenecek olayın görülmemiş sıklığı (q)	q	0,5
Örneklem hatası (d)	d	0,05
ÖRNEKLEM SAYISI (n)		384

Kaynak: Erdoğan, C. (2023), Bilimsel Anketler İçin Örneklem Sayısı Hesaplama.

Çankaya nüfusu baz alınarak hesaplanan örneklem sayısı 384'tür. Bu araştırmaya ise 420 kişi katılmıştır. Çalışmada katılımcılardan toplanan verilere göre hazırlanan demografik bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Araştırmanın Demografik Verileri

Özellik	Kategori	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	161	38.2%
	Erkek	261	61.8%
	Toplam	422	100.0%
Yaş	18-25 Yaş	115	27.3%
	26-33 Yaş	223	52.8%
	34 Ve Üzeri	84	19.9%
	Toplam	422	100.0%
Kentte Yaşama Süresi	0-5 Yıl Arası	106	25.2%
	6-10 Yıl Arası	180	42.8%
	11 Ve Üzeri	135	32.1%
	Toplam	421	100.0%
Eğitim	Lise ve Altı	88	20.9%
	Ön Lisans	189	44.8%
	Lisans	145	34.4%
	Toplam	422	100.0%
Gelir ⁵	Asgari Ücret ve Altı	70	16.7%
	8507-11500 TL Arası	99	23.6%
	11501-14500 TL Arası	151	36.0%
	14501 TL Üzeri	100	23.8%
	Toplam	420	100.0%

Örneklemin demografik verilerinde eğitim ve gelir durumları, yaş, kentte yaşama süresi, cinsiyet dikkate alınmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma kapsamında akıllı kent uygulamalarında dair algıyı ölçmek üzere geliştirilen ölçek ile yapılan ölçümleri incelemek üzere birtakım hipotezler oluşturulmuştur. Araştırmanın hipotezleri şunlardır:

- Hipotez 1: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları cinsiyete bağlı olarak değişmektedir.
- Hipotez 2: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları yaşa bağlı olarak değişmektedir.
- Hipotez 3: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları kentte yaşam sürelerine bağlı olarak değişmektedir.
- Hipotez 4: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları eğitim seviyelerine bağlı olarak değişmektedir.
- Hipotez 5: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları gelir düzeylerine bağlı olarak değişmektedir.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, veri analizinden elde edilen sonuçlar yorumlanmış ve paylaşılmıştır. Bu bölümün ilk kısmında, hipotez testi aşamasında kullanılan veri seti için daha önce özetlenen demografik verilerin yanı sıra tanımlayıcı özelliklere ilişkin frekans analizleri sunulmuştur. Sonraki kısımda ölçek formundaki maddelerin ortalama ve standart sapma değerleriyle birlikte frekans dağılımları gösterilmiştir. Bunu takiben hipotez testleri yapmak için parametrik hipotez test teknikleri kullanılmıştır. Kalaycı'nın (2006, s.85) belirttiği gibi, parametrik olmayan hipotez testleri, aslında H0 hipotezi doğruyken H1 hipotezinin geçerli olduğu sonucuna hatalı bir şekilde varılmasıyla karakterize edilen tip 1 hatasının yüksek olasılığını göstermektedir.

Frekans Analizleri

Tablo 3'te ölçek maddelerine ilişkin frekans dağılımları, standart sapma değerleri ve hesaplanan ortalamalara yer verilmiştir.

Tablo 3: Frekans Analizi Bulguları

Madde	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		$\bar{X}$	S.S
	n	%	n	%	N	%	n	%	n	%		
AKILLI İNSAN												
Akıllı insan, farkındalığı, katılımcılığı ve yaratıcılığı yüksek bireydir.	13	3.1	40	9.5	131	31.0	95	22.5	143	33.9	3.75	1.12
Akıllı insan, sosyal yapının temel taşlarını oluşturan eğitim, sağlık, kültür, turizm, sanat, spor ve sosyal yardımlar gibi insanın ve toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik faaliyetler ve hizmetlere dahil olur.	15	3.6	61	14.5	120	28.4	143	33.9	83	19.7	3.52	1.07
Akıllı insan, bilişim teknolojilerini hayatına dahil etmiş bireydir.	6	1.4	40	9.5	113	26.8	127	30.1	136	32.2	3.82	1.03
Akıllı insan, farklı yaşam tarzları, mensubiyetleri ve kimlikleri olan bireylerin ortak bir yaşam alanında huzurlu ve üretken bir şekilde yaşayabilmelerini sağlayacak ortam, imkân ve şartlarına sahip olan bireydir.	23	5.5	62	14.7	117	27.7	113	26.8	107	25.4	3.52	1.18
AKILLI YÖNETİŞİM												
Vatandaşların yönetime katılımını teşvik eder.	23	5.5	50	11.8	126	29.9	90	21.3	133	31.5	3.62	1.20
Analiz, planlama, uygulama ve politika yapımı gibi kamu yönetimi süreçlerinde şeffaflık, katılımcılık ve hesap verebilirlik akıllı yönetime dahildir.	19	4.5	51	12.1	127	30.1	127	30.1	98	23.2	3.55	1.11
Klasik kamu yönetimi anlayışından farklı olarak daha hızlı, daha doğru ve etkin karar vermeyi sağlayan bir yönetimi ifade etmektedir.	26	6.2	53	12.6	122	28.9	110	26.1	111	26.3	3.54	1.18
AKILLI YAŞAM												
Konut kalitesinin artırılması akıllı yaşama dahildir.	16	3.8	48	11.4	123	29.1	87	20.6	148	35.1	3.72	1.17
Turistik çekicilik, sosyal kaynaşma ve bütünlüğün sağlanması akıllı yaşama dahildir.	25	5.9	50	11.8	113	26.8	119	28.2	115	27.3	3.59	1.18
Akıllı yaşam oluşturmak için kişisel güvenliğin sağlanması gerekir.	12	2.8	33	7.8	113	26.8	115	27.3	149	35.3	3.84	1.08
Kültürel ve eğitim faaliyetleri ile imkânlarının çeşitlendirilmesi akıllı yaşama dahildir.	10	2.4	49	11.6	111	26.3	120	28.4	132	31.3	3.75	1.09
Sağlık koşullarının iyileştirilmesi akıllı yaşama sağlar.	21	5.0	49	11.6	109	25.8	97	23.0	146	34.6	3.71	1.20
AKILLI EKONOMİ												
Akıllı kentlere değer kazandırır.	12	2.8	55	13.0	120	28.4	99	23.5	136	32.2	3.69	1.14
Sürdürülebilir kalkınmayı sağlar.	15	3.6	53	12.6	99	23.5	124	29.4	131	31.0	3.72	1.14
Fiyatların gerçek zamanlı olarak arz ve talep doğrultusunda esneklik gösterebilmesi için dinamik fiyatlandırma sağlar.	24	5.7	69	16.4	98	23.2	106	25.1	125	29.6	3.57	1.23
AKILLI ULAŞIM												
Toplu taşımaya yönelimin artması akıllı ulaşımına dahildir.	12	2.8	44	10.4	109	25.8	111	26.3	146	34.6	3.79	1.11
Akıllı ulaşım insanların yaşam kalitesini artırır.	23	5.5	51	12.1	94	22.3	130	30.8	124	29.4	3.67	1.18
Akıllı ulaşım; azalan trafik kazası, azalan trafik sıkışıklığı ve kısalan ulaşım süresi demektir.	13	3.1	60	14.2	100	23.7	106	25.1	143	33.9	3.73	1.16
Akıllı ulaşım, Bilgi ve İletişim Teknolojileri destekli ve entegre ulaşım sistemleridir.	13	3.1	43	10.2	107	25.4	120	28.4	139	32.9	3.78	1.11
Akıllı ulaşım, trafik yoğunluğu tespit edilebilir.	13	3.1	36	8.5	98	23.2	131	31.0	144	34.1	3.85	1.08
Akıllı ulaşım; bir veya birden fazla ulaşım şeklinin kullanıldığı tramvay, otobüs, tren, metro, araba, deniz ve hava ulaşımını, bisiklet ve yayaları kapsayan sürdürülebilir, güvenli ve birbirine bağlı ulaşım sistemlerini kapsamaktadır	9	2.1	45	10.7	146	34.6	98	23.2	124	29.4	3.67	1.07
AKILLI ÇEVRE												
Düşük CO2 emisyonu akıllı ulaşımına dahildir.	11	2.6	49	11.6	118	28.0	102	24.2	142	33.6	3.75	1.12
Enerji güvenliğini artırır	17	4.0	45	10.7	122	28.9	113	26.8	125	29.6	3.67	1.13
Çöp sahalarında atığı en aza indirir	18	4.3	40	9.5	92	21.8	142	33.6	130	30.8	3.77	1.11
Doğal kaynak kullanımını azaltır.	11	2.6	38	9.0	112	26.5	118	28.0	143	33.9	3.82	1.08

Frekans analizlerinde örneklem için madde ortalamaları incelendiğinde tüm alt boyutlarda örneklemin katılıyorum cevabına yakın olduğu görülmektedir. Bu durum, katılımcıların ankette yer alan ifadeleri genel olarak olumlu bir şekilde değerlendirdiğini ve büyük ölçüde katıldıklarını gösterir.

Normal Dağılım Test İstatistikleri

Değişkenler için normal dağılım test istatistikleri ise tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4: Değişken Normal Dağılım Test İstatistikleri

Alt Boyut / Ölçek	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk		S	K
	W (422)	Sig.	D (422)	df		
Akıllı İnsan	0.091*	[0.000]	0.966*	422	[0.000]	-0.016 -0.900
Akıllı Yönetişim	0.107*	[0.000]	0.952*	422	[0.000]	0.021 -0.864
Akıllı Yaşam	0.104*	[0.000]	0.944*	422	[0.000]	0.047 -1.154
Akıllı Ekonomi	0.123*	[0.000]	0.933*	422	[0.000]	-0.013 -1.136
Akıllı Ulaşım	0.092*	[0.000]	0.960*	422	[0.000]	0.045 -1.001
Akıllı Çevre	0.102*	[0.000]	0.957*	422	[0.000]	-0.184 -0.662
Akıllı Kent	0.135*	[0.000]	0.937*	422	[0.000]	0.319 -1.174

Tablo 4 incelendiğinde, tüm değişkenler için hesaplanan normal dağılım test istatistiklerinin anlamlılık değerlerinin (Sig.<.05), değişkenlerin normal dağılımına uymadığı görülmüştür. Diğer taraftan, sosyal bilimlerde ölçekler aracılığıyla toplanan verilerle yürütülen normal dağılım testlerinde normal dağılımı karşılaşmanın nadir olduğu ve genellikle ideal bir senaryo olarak görüldüğü kabul edilmektedir. Literatür, bu tür veriler için çarpıklık katsayılarının analiz edilmesi gerektiğini ve anlamlı bir çarpıklık olmadığında normal dağılım koşulunun sağlandığını varsaymanın uygun görüldüğünü ileri sürmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Çalışmaya dâhil edilen değişkenler için çarpıklık katsayılarının analizi, hiçbirinin anlamlı çarpıklık göstermediğini ortaya koymuştur, çünkü tüm değerler mutlak değerler olarak 0,5'ten küçük bulunmuştur ($|S|<0,5$) (Hair, 2013). Dolayısıyla demografik ve tanımlayıcı değişkenlere ilişkin farklılıkları incelemeyi amaçlayan hipotez testlerinde, anlamlı bir çarpıklığın bulunmadığı durumlarda, normal veya normale yakın dağılım koşullarında daha güvenilir olduğu kabul edilen parametrik test tekniklerinin kullanılmasının uygun olduğu söylenebilir (Karagöz, 2016).

Korelasyon Matrisi ve Saçılım Grafikleri

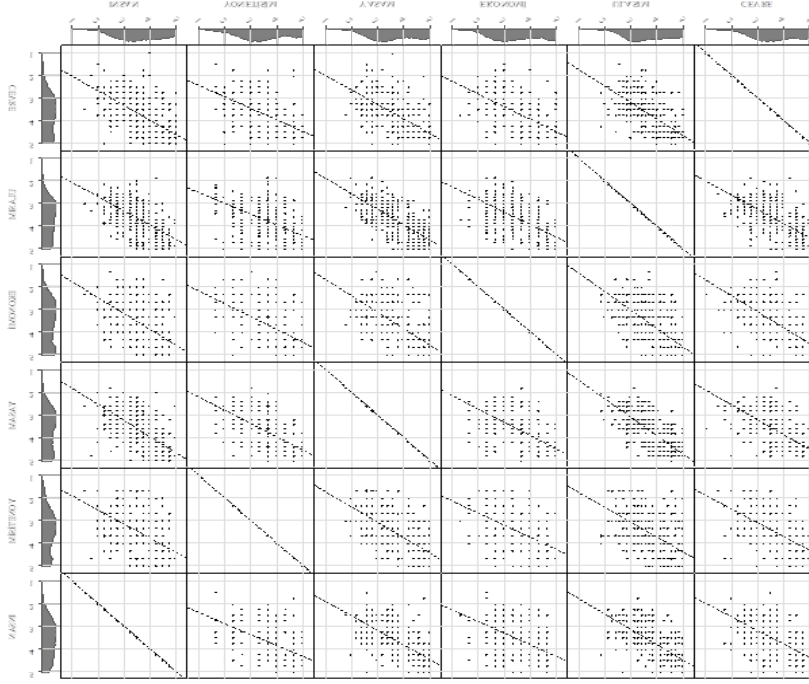
Tablo 5'te ölçeğin çeşitli alt boyutları (faktörler) arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon matrisi yer almaktadır.

Tablo 5: Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

	Akıllı İnsan	Akıllı Yönetişim	Akıllı Yaşam	Akıllı Ekonomi	Akıllı Ulaşım	Akıllı Çevre
Akıllı İnsan	1	0.553*	0.678*	0.603*	0.654*	0.624*
	-	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Akıllı Yönetişim		1	0.630*	0.554*	0.558*	0.557*
		-	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Akıllı Yaşam			1	0.653*	0.745*	0.650*
			-	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Akıllı Ekonomi				1	0.675*	0.628*
				-	[0.000]	[0.000]
Akıllı Ulaşım					1	0.678*
					-	[0.000]
Akıllı Çevre						1
						-

Tablonun incelenmesinde, faktörler arasındaki tüm korelasyon katsayılarının %5 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (Sig.<0.05). Bu korelasyon katsayılarının analizi, çok yüksek yoğunluğa ulaşmasa da ($0.5 < R_{XY} < 0.8$) orta ila orta üstü yoğunluğu gösteren 0.553 ile 0.745 arasında değişen değerler ortaya koymaktadır.

Korelasyonların görsel olarak incelemek üzere ise saçılım grafikleri matrisi grafik 1’de sunulmuştur.

Grafik 1: Saçılım Grafikleri Matrisi

Grafik incelendiğinde tüm değişkenler arasında benzer korelasyon örüntülerinin olduğu fakat akıllı yaşam ile akıllı ulaşım, akıllı insan ile akıllı yaşam, akıllı ulaşım ile akıllı çevre gibi nispeten daha yüksek korelasyonlara sahip değişken çiftleri için saçılımın regresyon doğruları etrafında daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir.

Hipotez Testleri

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmanın hipotezleri test edilerek sonuçlar analiz edilmiştir.

Çalışmanın 1 numaralı “Çankaya’da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları cinsiyete bağlı olarak değişmektedir.” hipotezini test etmek amacıyla bağımsız örneklem T-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6’da düzenlenmiştir.

Tablo 6: Cinsiyete Dayalı Farklılıkları Analiz Eden Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	T-Test
Akıllı İnsan	Kadın	161	3.682	0.836	F(1, 420)=2.020	t(420)=0.613
	Erkek	261	3.632	0.787	[0.156]	[0.541]
Akıllı Yönetişim	Kadın	161	3.640	0.915	F(1, 420)=1.959	t(420)=1.241
	Erkek	261	3.526	0.912	[0.162]	[0.215]

Akıllı Yaşam	Kadın	161	3.744	0.845	F(1, 420)=0.008	t(420)=0.441
	Erkek	261	3.707	0.854	[0.928]	[0.659]
Akıllı Ekonomi	Kadın	161	3.675	0.973	F(1, 420)=0.009	t(420)=0.277
	Erkek	261	3.649	0.922	[0.924]	[0.782]
Akıllı Ulaşım	Kadın	161	3.777	0.812	F(1, 420)=2.018	t(420)=0.632
	Erkek	261	3.728	0.758	[0.156]	[0.528]
Akıllı Çevre	Kadın	161	3.759	0.808	F(1, 420)=1.980	t(420)=-0.071
	Erkek	261	3.765	0.857	[0.160]	[0.943]
Akıllı Kent	Kadın	161	3.713	0.722	F(1, 420)=0.310	t(420)=0.633
	Erkek	261	3.668	0.702	[0.578]	[0.527]

%5 anlamlılık düzeyinde, katılımcıların ortalamaları arasında tüm değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır (t(420)=0.633, Sig.>0.05). Diğer bir ifade ile elde edilen bulgulara göre katılımcıların cinsiyetleri ile akıllı kent uygulamalarına dair algıları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

2 Numaralı “Çankaya’da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları yaşa bağlı olarak değişmektedir.” Hipotezinde yaş gruplarına göre farklılıkları incelemek amacıyla yapılan Anova Testi sonuçları Tablo 7’de düzenlenmiştir.

Tablo 7: Yaşa Bağlı Farkları İnceleyen Anova Testi Bulguları

Değişken	Yaş Grubu	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Akıllı İnsan	A)18-25 Yaş	115	3.889	0.760	$F(2, 419)=2.517$	$F(2, 419)=7.181^*$	A>B ve C
	B)26-33 Yaş	223	3.573	0.837	[0.082]	[0.001]	
	C)34 ve Üzeri	84	3.533	0.718			
Akıllı Yönetişim	A)18-25 Yaş	115	3.681	0.942	$F(2, 419)=1.081$	$F(2, 419)=1.923$	-
	B)26-33 Yaş	223	3.567	0.917	[0.340]	[0.147]	
	C)34 ve Üzeri	84	3.425	0.854			
Akıllı Yaşam	A)18-25 Yaş	115	3.995	0.812	$F(2, 419)=1.251$	$F(2, 419)=9.360^*$	A>B ve C
	B)26-33 Yaş	223	3.656	0.861	[0.287]	[0.000]	
	C)34 ve Üzeri	84	3.519	0.787			
Akıllı Ekonomi	A)18-25 Yaş	115	3.907	1.020	$F(2, 419)=4.210^*$	$F(2, 419)=6.181^*$	A>B ve C
	B)26-33 Yaş	223	3.599	0.917	[0.015]	[0.002]	
	C)34 ve Üzeri	84	3.476	0.828			
Akıllı Ulaşım	A)18-25 Yaş	115	4.003	0.728	$F(2, 419)=3.952^*$	$F(2, 419)=10.577^*$	A>B ve C
	B)26-33 Yaş	223	3.700	0.800	[0.020]	[0.000]	
	C)34 ve Üzeri	84	3.522	0.697			
Akıllı Çevre	A)18-25 Yaş	115	3.978	0.818	$F(2, 419)=0.913$	$F(2, 419)=5.501^*$	A>B ve C
	B)26-33 Yaş	223	3.700	0.856	[0.402]	[0.004]	
	C)34 ve Üzeri	84	3.637	0.768			
Akıllı Kent	A)18-25 Yaş	115	3.909	0.689	$F(2, 419)=4.941$	$F(2, 419)=8.980^*$	A>B ve C
	B)26-33 Yaş	223	3.632	0.727	[0.008]	[0.000]	
	C)34 ve Üzeri	84	3.519	0.617			

18-25, 26-33, 34 ve üzeri yaş grubundaki katılımcıların akıllı insan, akıllı çevre, akıllı yaşam, akıllı kent, akıllı ekonomi ve akıllı ulaşım kategorilerindeki ortalama değerlerinde %5 anlamlılık eşiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Yaş gruplarını veya farklılık kaynaklarını tespit etmek amacıyla yapılan Tukey testi ve akıllı ekonomi ve akıllı ulaşım için yapılan Tamhane T2 testi sonuçlarına göre, 18-25 yaş aralığındaki katılımcılar üzerinde akıllı ekonomi, akıllı ulaşım, akıllı insan, akıllı kent, akıllı yaşam ve akıllı çevre faktörlerinin olumlu etki yarattığı gözlemlenmiştir. 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların algılarının akıllı ekonomi, akıllı ulaşım, akıllı insan, akıllı kent, akıllı yaşam ve akıllı çevre faktörlerinde diğer tüm katılımcılara göre daha yüksek olduğu ve diğer yaş grubundaki katılımcılarla aralarında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Akıllı yönetim boyutu açısından 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların (3,681±0,942), 26-33 yaş aralığındaki katılımcıların (3,567±0,917) ve 34 yaş ve üzeri katılımcıların (3,425±0,854) ortalamaları arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir (F(2, 419)=1,923, Sig.>0,05).

3 numaralı “Çankaya’da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları kentte yaşam sürelerine bağlı olarak değişmektedir” hipotezini test etmek üzere yapılan İlçede Yaşam Sürelerine Bağlı Farkları İnceleyen Anova Testi Bulguları tablo 8’de düzenlenmiştir.

Tablo 8. İlçede Yaşam Sürelerine Bağlı Farkları İnceleyen Anova Testi Bulguları

Değişken	İlçede Yaşama Süresi	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Akıllı İnsan	A)0-5 Yıl Arası	106	3.318	0.697	$F(2, 419)=1.127$	$F(2, 419)=29.354^*$	A>B>C
	B)6-10 Yıl Arası	180	3.551	0.771	[0.325]	[0.000]	
	C)11 ve Üzeri	135	4.035	0.776			
Akıllı Yönetişim	A)0-5 Yıl Arası	106	3.362	0.793	$F(2, 419)=8.495$	$F(2, 419)=11.431^*$	A>B ve C
	B)6-10 Yıl Arası	180	3.467	0.850	[0.000]	[0.000]	
	C)11 ve Üzeri	135	3.864	1.013			
Akıllı Yaşam	A)0-5 Yıl Arası	106	3.375	0.772	$F(2, 419)=0.629$	$F(2, 419)=38.385^*$	A>B ve C
	B)6-10 Yıl Arası	180	3.566	0.775	[0.534]	[0.000]	
	C)11 ve Üzeri	135	4.196	0.802			
Akıllı Ekonomi	A)0-5 Yıl Arası	106	3.289	0.813	$F(2, 419)=2.090$	$F(2, 419)=29.926^*$	A>B ve C
	B)6-10 Yıl Arası	180	3.524	0.908	[0.125]	[0.000]	
	C)11 ve Üzeri	135	4.121	0.899			
Akıllı Ulaşım	A)0-5 Yıl Arası	106	3.469	0.681	$F(2, 419)=1.731$	$F(2, 419)=38.385^*$	A>B ve C
	B)6-10 Yıl Arası	180	3.583	0.690	[0.178]	[0.000]	
	C)11 ve Üzeri	135	4.189	0.778			
Akıllı Çevre	A)0-5 Yıl Arası	106	3.507	0.736	$F(2, 419)=1.862$	$F(2, 419)=25.977^*$	A>B ve C
	B)6-10 Yıl Arası	180	3.610	0.775	[0.157]	[0.000]	
	C)11 ve Üzeri	135	4.161	0.853			
Akıllı Kent	A)0-5 Yıl Arası	106	3.387	0.597	$F(2, 419)=12.816$	$F(2, 419)=41.925^*$	A>B ve C
	B)6-10 Yıl Arası	180	3.550	0.637	[0.061]	[0.000]	
	C)11 ve Üzeri	135	4.094	0.702			

İlçede ikamet etme sürelerine göre 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 11 yıl ve üzeri ikamet edenler üzere üç gruba ayrılan katılımcılar arasında “akıllı insan faktörü” açısından %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir. Bu farklılıkların kaynağını saptamayı amaçlayan Tukey testi sonuçlarına göre, ilçede 11 yıl ve üzeri ikamet eden katılımcıların, 6-10 yıldır ikamet edenlere kıyasla akıllı insan faktörüne ilişkin daha yüksek bir algıya sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, 6-10 yıl kategorisindeki katılımcıların, 0-5 yıldır ilçede ikamet edenlere kıyasla akıllı insan faktörüne ilişkin daha yüksek bir algıya sahip olduğu görülmüştür.

Akıllı yönetim, akıllı yaşam, akıllı ekonomi, akıllı ulaşım, akıllı çevre ve akıllı kent algısı faktörleri açısından ilçede 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 11 yıl ve üzeri ikamet eden katılımcıların ortalama puanları arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu farktan sorumlu spesifik grubu veya grupları belirlemeyi amaçlayan Tamhane'nin T2 testi ve akıllı yaşam faktörüne uygulanan Tukey testi sonuçlarına göre, ilçede 11 yıl ve üzeri ikamet eden katılımcıların tüm faktörlerde -akıllı yönetim, akıllı ekonomi, akıllı yaşam, akıllı ulaşım, akıllı çevre ve akıllı kent- diğer tüm gruplara kıyasla daha yüksek algılar sergilediği görülmüştür. Ayrıca, bu bağlamda diğer katılımcı gruplarının algıları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

“Çankaya’da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları eğitim seviyelerine bağlı olarak değişmektedir” hipotezini (4 numaralı) test etmek üzere farklılıkların incelenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 9: Eğitim Seviyesine Bağlı Farkları İnceleyen Anova Testi Bulguları

Değişken	Eğitim	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Akıllı İnsan	A)Lise ve Altı	88	3.830	0.786	F(2, 419)=4.946*	F(2, 419)=3.432*	A>B
	B)Ön Lisans	189	3.560	0.748	[0.008]	[0.033]	
	C)Lisans	145	3.662	0.874			
Akıllı Yönetişim	A)Lise ve Altı	88	3.625	0.978	F(2, 419)=3.416*	F(2, 419)=0.916	-
	B)Ön Lisans	189	3.503	0.839	[0.034]	[0.401]	
	C)Lisans	145	3.623	0.966			
Akıllı Yaşam	A)Lise ve Altı	88	4.093	0.770	F(2, 419)=2.703	F(2, 419)=11.516*	A>B Ve C
	B)Ön Lisans	189	3.592	0.804	[0.068]	[0.000]	
	C)Lisans	145	3.663	0.894			
Akıllı Ekonomi	A)Lise ve Altı	88	3.947	1.007	F(2, 419)=2.034	F(2, 419)=5.883*	A>B Ve C
	B)Ön Lisans	189	3.536	0.888	[0.132]	[0.003]	
	C)Lisans	145	3.644	0.936			

Akıllı Ulaşım	A)Lise ve Altı	88	4.094	0.739	F(2, 419)=3.541*	F(2, 419)=12.273*	A>B Ve C
	B)Ön Lisans	189	3.615	0.711	[0.030]	[0.000]	
	C)Lisans	145	3.707	0.827			
Akıllı Çevre	A)Lise ve Altı	88	3.963	0.822	F(2, 419)=1.728	F(2, 419)=3.704*	A>B
	B)Ön Lisans	189	3.671	0.807	[0.179]	[0.025]	
	C)Lisans	145	3.762	0.871			
Akıllı Kent	A)Lise ve Altı	88	3.925	0.650	F(2, 419)=5.656*	F(2, 419)=7.373*	A>B Ve C
	B)Ön Lisans	189	3.579	0.664	[0.004]	[0.001]	
	C)Lisans	145	3.677	0.769			

Akıllı insan ve akıllı çevre faktörüne ilişkin olarak eğitim düzeyine göre kategorize edilen katılımcıların ortalamaları arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark belirlenmiştir: lise veya altı eğitime sahip olanlar ($3,83\pm 0,786$), ön lisans derecesine sahip olanlar ($3,56\pm 0,748$) ve lisans ve üstü eğitime sahip olanlar ($3,662\pm 0,874$) ($F(2, 419)=3,432$, $Sig.<0,05$). Bu farktan sorumlu spesifik grubu veya grupları belirlemeyi amaçlayan Tamhane'nin T2 testi sonuçlarına göre, lise veya altı eğitime sahip katılımcıların ön lisans derecesine sahip olanlara kıyasla akıllı insan ve akıllı çevre faktörüne ilişkin daha yüksek bir algı düzeyine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu açıdan diğer eğitim grupları arasında dikkate değer bir farklılık tespit edilmemiştir.

Lise veya altı eğitim düzeyine sahip, ön lisans derecesine sahip ve lisans derecesi veya üzeri eğitim düzeyine sahip farklı eğitim geçmişine sahip katılımcıların akıllı ulaşım, akıllı kent, akıllı ekonomi ve akıllı yaşam faktörleri ile ilgili ortalama puanları arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu farktan sorumlu belirli grup veya grupları belirlemeyi amaçlayan Tamhane'nin T2 ve Tukey testi sonuçları, lise veya altı eğitim düzeyine sahip katılımcıların akıllı ulaşım, akıllı kent, akıllı ekonomi ve akıllı yaşam alanlarında diğer tüm gruplara kıyasla daha yüksek bir algı düzeyi sergilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca, diğer katılımcılar arasında bu faktörler ile ilgili anlamlı bir fark görülmemiştir.

Akıllı yönetim boyutu açısından lise ve altı ($3,625\pm 0,978$), ön lisans ($3,503\pm 0,839$) ve lisans ve üzeri ($3,623\pm 0,966$) eğitim düzeyine sahip katılımcıların ortalamaları arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya konmamıştır ($F(2, 419)=0,916$, $Sig.>0,05$).

Çalışmanın 5 numaralı “Çankaya’da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları gelir düzeylerine bağlı olarak değişmektedir” hipotezini test etmek amacıyla yapılan Anova Testi bulguları tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: Gelir Düzeyine Bağlı Farkları İnceleyen Anova Testi Bulguları

Değişken	Gelir	N	$\bar{X}$	S.S	Levene	Anova	P.H
Akıllı İnsan	A)Asgari Ücret Altı	70	3.539	0.876	F(3, 416)=3.657*	F(3, 416)=7.498*	D>A,B ve C
	B)8507-11500 TL Arası	99	3.462	0.761			
	C)11501-14500 TL Arası	151	3.616	0.720	[0.013]	[0.008]	
	D)14501 TL Üzeri	100	3.958	0.847			
Akıllı Yönetişim	A)Asgari Ücret Altı	70	3.643	0.840	F(3, 416)=2.535	F(3, 416)=5.163*	D> B
	B)8507-11500 TL Arası	99	3.320	0.957			
	C)11501-14500 TL Arası	151	3.543	0.854	[0.056]	[0.002]	
	D)14501 TL Üzeri	100	3.813	0.955			
Akıllı Yaşam	A)Asgari Ücret Altı	70	3.717	0.886	F(3, 416)=1.924	F(3, 416)=7.114*	D>A,B ve C
	B)8507-11500 TL Arası	99	3.525	0.872			
	C)11501-14500 TL Arası	151	3.641	0.790	[0.125]	[0.000]	
	D)14501 TL Üzeri	100	4.038	0.818			
Akıllı Ekonomi	A)Asgari Ücret Altı	70	3.724	1.009	F(3, 416)=3.003*	F(3, 416)=5.024*	D>A,B ve C
	B)8507-11500 TL Arası	99	3.461	0.964			
	C)11501-14500 TL Arası	151	3.574	0.904	[0.030]	[0.002]	
	D)14501 TL Üzeri	100	3.937	0.864			
Akıllı Ulaşım	A)Asgari Ücret Altı	70	3.790	0.820	F(3, 416)=1.176	F(3, 416)=6.503*	D>A,B ve C
	B)8507-11500 TL Arası	99	3.531	0.790			
	C)11501-14500 TL Arası	151	3.700	0.735	[0.318]	[0.000]	
	D)14501 TL Üzeri	100	3.999	0.742			
Akıllı Çevre	A)Asgari Ücret Altı	70	3.707	0.839	F(3, 416)=1.792	F(3, 416)=8.260*	D>A,B ve C
	B)8507-11500 TL Arası	99	3.553	0.915			
	C)11501-14500 TL Arası	151	3.710	0.775	[0.148]	[0.008]	
	D)14501 TL Üzeri	100	4.103	0.756			
Akıllı Kent	A)Asgari Ücret Altı	70	3.687	0.731	F(3, 416)=2.607	F(3, 416)=9.215*	D>A,B ve C
	B)8507-11500 TL Arası	99	3.475	0.717			
	C)11501-14500 TL Arası	151	3.631	0.639	[0.051]	[0.000]	
	D)14501 TL Üzeri	100	3.974	0.708			

Akıllı insan, akıllı çevre, akıllı yaşam, akıllı kent algısı, akıllı ekonomi ve akıllı ulaşım faktörleri açısından, asgari ücret ve altı gelir elde edenler, 8 bin 507 ile 11 bin 500 TL arasında gelir elde edenler, 11 bin 501 ile 14 bin 500 TL arasında gelir elde edenler ve 14 bin 501 TL ve üzeri gelir elde edenlerin ortalama puanları arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Akıllı yaşam, akıllı ulaşım, akıllı çevre ve akıllı kent algısı alanlarındaki bu farklılıklardan sorumlu olan belirli grup veya grupları belirlemek amacıyla kullanılan Tamhane's T2 ve Tukey's testlerinden elde edilen sonuçlara göre, 14 bin 501 TL ve üzeri gelir elde eden katılımcıların diğer tüm katılımcı gruplarına kıyasla daha yüksek bir algı düzeyi sergilediği belirlenmiştir. Ayrıca, bu bağlamda diğer katılımcı grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Akıllı yönetim faktörüne ilişkin olarak asgari ücret ve altı (3,643±0,84), 8 bin 507-11 bin 500 TL (3,32±0,957), 11 bin 501-14 bin 500 TL (3,543±0,854) ve 14 bin 501 TL ve üzeri gelire sahip olanların (3,813±0,955) ortalamaları arasında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir (F(3, 416)=5,163, Sig.<0,05). Bu farklılığa hangi grupların katkıda bulunduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, 14 bin 501 TL ve üzeri gelire sahip olan katılımcıların akıllı yönetim faktörüne ilişkin algı düzeyinin 8 bin 507-11 bin 500 TL aralığında gelire sahip olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer katılımcı grupları arasında bu konuda anlamlı bir fark bulunamamıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada akıllı kent uygulamalarına yönelik vatandaş algısı ölçülmeye çalışılmıştır. Akıllı kentin temel altı bileşenine (çevre, ulaşım, insan, yaşam, ekonomi, yönetim) bağlı kalınarak oluşturulan geçerliği ve güvenilirliği sağlanmış ölçek ile 11/12/2023- 13/02/2024 tarihleri arasında Çankaya'da yaşayan 422 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcılar anket sorularını Ankara'daki akıllı kent uygulamaları üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu veriler analiz edilerek aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

Hipotez 1: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları cinsiyete bağlı olarak değişmektedir.

Bulgular doğrultusunda akıllı kent uygulamalarına yönelik algının cinsiyete bağlı olarak değişmediği görülmüştür. Nitekim Cem (2021)'in vurguladığı üzere dijital teknolojilerin kullanımı insan merkezli toplum yapısının sağlanmasıyla cinsiyet, yaş, dil ve din fark etmeksizin herkesi kapsayıcı politikaların geliştirilmesidir. Bu araştırma sonucu elde edilen bulgu da cinsiyet bakımından akıllı kent uygulamalarına yönelik algının erkek veya kadınlar için değişmediğini göstermesi yönüyle literatürle ağırlıklı olarak örtüşmekle birlikte Örselli ve Bilici (2023, s. 86)'nin Konya örneğinde gerçekleştirdikleri çalışmanın akıllı kent algısının cinsiyete bağlı olarak

değiştirdiği yönündeki bulgusu ile ayrılmaktadır. Bu ayrışmanın nedeni; çalışmanın girişinde ifade edildiği üzere Ankara'nın akıllı kentler endeksinde yer alması ve Türkiye'nin başkenti olarak idari ve ekonomik politikalarının şekillendiği bir merkez olarak dijitalleşme ve akıllı çözümler için öncü olması olabilir. Bu nedenle Ankara'da cinsiyeti fark etmeksizin yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına aşina olmaları olabilir.

Öneri: Diğer kentlerde (örneğin Konya) ortaya çıkan cinsiyet temelli farklılıkların nedenleri analiz edilmeli ve bu bulgular Ankara'daki akıllı kent uygulamalarının iyileştirilmesi için kullanılmalıdır.

Hipotez 2: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları yaşa bağlı olarak değişmektedir.

Akıllı yönetim faktöründe yaşa bağlı algı farklılığı tespit edilmemiştir. Ancak akıllı ekonomi, akıllı ulaşım, akıllı insan, akıllı kent, akıllı yaşam ve akıllı çevre faktörlerinde 18 ile 25 yaş arasındaki katılımcıların algılarının diğer tüm katılımcılardan yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Öneri: Gençler için yenilikçi projeler ve teknoloji geliştirme atölyeleri oluşturulurken, daha ileri yaş gruplarına özel sadeleştirilmiş dijital okuryazarlık eğitimleri düzenlenmelidir.

Hipotez 3: Çankaya'da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları kentteki yaşam sürelerine bağlı olarak değişmektedir.

Akıllı insan faktörü bakımından ilçede 11 ve üzeri süredir ikamet eden katılımcıların 6 ile 10 yıl arasında ikamet eden katılımcılardan, 6 ile 10 yıl arası süredir ikamet eden katılımcıların ise 0 ile 5 yıl arası süredir ikamet eden katılımcılardan daha yüksek akıllı insan faktörü algısına sahip oldukları görülmüştür. Netice olarak kentte yaşam süresi uzadıkça akıllı kent faktörleri arasında önem atfedilen akıllı insan bileşenine haiz olma durumunun arttığı söylenebilir. Bu da Ankara'da akıllı kentleri başarıya götüren bir unsurdur. Çünkü Sadioğlu ve Dinç'in (2019) de ifade ettiği üzere akıllı insan boyutu akıllı kentlerin başarısının ön koşuludur.

Ek olarak 11 yıl ve üzeri süredir ilçede ikamet eden katılımcıların akıllı yönetim, akıllı ekonomi, akıllı yaşam, akıllı ulaşım, akıllı çevre ve akıllı kent faktörlerindeki algılarının diğer tüm katılımcılardan yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Öneri: Ankara'ya yeni taşınan vatandaşlar için "Akıllı Kent Oryantasyon Programları" düzenlenebilir. Böylelikle yeni katılımcılar kentin akıllı uygulamalarına hızla adapte olabilir. Yerleşim süresi daha kısa olan vatandaşlar için akıllı kent sistemlerini tanıtan interaktif etkinlikler (ör. kent turu, mobil uygulama rehberleri) oluşturulabilir. Akıllı kent uygulamalarına ilişkin karar alma süreçlerinde uzun süre ikamet eden vatandaşlar aktif

olarak rol alabilir. Örneğin, akıllı yönetim ve ekonomi projelerinin oluşum sürecine dahil edilebilirler. Son olarak mahalle bazlı katılım artırılarak, uzun süre ikamet eden vatandaşların deneyimleri, yeni taşınanlara rehberlik edecek bir platformda paylaşılabilir.

Hipotez 4: Çankaya’da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları eğitim seviyesine bağlı olarak değişmektedir.

Araştırma bulgularına göre lise ve altı eğitim seviyesinde bulunanların akıllı ulaşım, akıllı kent, akıllı ekonomi ve akıllı yaşam faktörlerinde diğer tüm katılımcılardan yüksek algı seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte akıllı insan ve akıllı çevre faktörlerinde ise lise ve altı eğitim seviyesinde bulunanların ön lisans seviyesinde eğitime sahip katılımcılardan daha yüksek algıya sahip olduğu bulgulanmıştır. Akıllı yönetim faktörü bakımından ise farklı eğitim seviyesine sahip katılımcıların algıları arasında bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Bulgular neticesinde ilköğretimden lisansüstü eğitime kadar akıllı kentlerin temel bileşenlerine yönelik bilgilerin müfredatlara eklenmesi ve konuyla ilgili derinlemesine bilgi verilmesinin yerinde olacağı ortadadır. Çünkü kentliler akıllı kentlerle ilgili bilgi sahibi oldukça akıllı kent uygulamalarına yönelik algıları artacak ve akıllı kent uygulamaları da ancak bu sayede başarıya ulaşacaktır. Böylelikle küresel rekabet edebilirlik ortamında akıllı kent olan Ankara ön plana çıkacaktır.

Öneri: İlköğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim seviyelerinde akıllı kentlerin bileşenlerine yönelik derslerin veya içeriklerin müfredata eklenmesi sağlanmalıdır. Lise ve altı eğitim seviyesindeki bireylerin pratik çözümlere odaklı yüksek algıları dikkate alınarak, akıllı kent uygulamalarını sade bir dille anlatan kampanyalar düzenlenebilir. Daha yüksek eğitim seviyelerine sahip bireyler için ileri düzeyde uygulamalı eğitim ve seminerler organize edilebilir.

Hipotez 5: Çankaya’da yaşayan vatandaşların akıllı kent uygulamalarına dair algıları gelir düzeylerine bağlı olarak değişmektedir.

Akıllı insan, akıllı çevre, akıllı yaşam, akıllı kent algı, akıllı ekonomi, akıllı ulaşım faktörleri bakımından 14 bin 501 ve üzeri gelire sahip katılımcıların diğer tüm katılımcılardan daha yüksek algı düzeyinde oldukları görülmüştür. Akıllı yönetim faktöründe ise 14 bin 501 TL ve üzeri gelire sahip katılımcıların 8 bin 507 ile 11 bin 500 TL arası gelire sahip katılımcılardan daha yüksek akıllı yönetim faktörü algı düzeyinde oldukları bulgulanmıştır. Dolayısıyla gelir seviyesi arttıkça akıllı kent bileşenlerine yönelik algının da yükseldiği söylenebilir.

Araştırmanın bu bulgusu akıllı kentlerin ortaya çıkışına dayanak oluşturan akıllı ekonomiye atıf yapmaktadır. Çünkü Giffinger vd. (2007)’ne göre akıllı

ekonomiler kentleşmenin önemli sorunlarından olan işsizlik ve yoksulluk gibi sorunları akılcı bir şekilde çözüme kavuşturmaya çalışmalıdır.

Öneri: Akıllı kent Ankara'nın yoksulluk ve işsizlikle mücadelede akıllı ekonomi bileşeni doğrultusunda çözümlerini arttırması önemli bir öneridir. Düşük gelirli vatandaşların akıllı kent sistemlerine daha fazla erişim sağlayabilmesi için sübvansiyonlar (ör. akıllı ulaşım indirimleri, ücretsiz internet noktaları) sağlanabilir. Ankara özelinde akıllı ekonomiyi destekleyecek istihdam odaklı projeler (ör. dijital beceri eğitimleri, teknoloji kuluçka merkezleri) oluşturulabilir.

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde, Türkiye'den Akıllı Kentler Endeksinde yer alan iki kentten biri olan Ankara'nın akıllı kent uygulamaları noktasında kapsayıcı politikalarının olduğunu söylemek mümkündür. Ankara'nın küresel çapta rekabet edebilirliğinin artması daha üst sıralara çıkabilmesi için akıllı kent uygulamalarıyla ilgili sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmeye devam etmesi önemlidir. Bunu sağlayabilmek için ise akıllı kent projelerinin kapsayıcılık düzeyi düzenli aralıklarla ölçülmeli, akıllı kent projeleri, toplumun tüm kesimlerine erişebilir şekilde yaygınlaştırılmalı, kullanıcı dostu ve her yaşta vatandaşın kolayca kullanabileceği basit arayüzler tasarlanmalı, yaş ve cinsiyet temelli farklılıkları sürekli izlemek için düzenli saha çalışmaları yapılmalı, elde edilen veriler politika geliştirme sürecinde kullanılmalıdır. Tüm bu önerilerin Ankara/Çankaya özelindeki farklı toplumsal grupların akıllı kent uygulamalarına dair algılarını geliştirmek ve bu uygulamaların başarılı bir şekilde sürdürülmesini sağlamak için rehber niteliğinde olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya getirilebilecek temel öneri Çankaya örneğinde gerçekleştirilen bu çalışmanın Akıllı Kentler Endeksinde daha üst sırada yer alan Avrupa kentlerinde ve Ankara'dan daha alt sırada yer alan İstanbul'da ve Türkiye'nin Akıllı Kentler Portalı'nda başarılı örnekler listesinde bulunan diğer kentlerde de bu araştırmayı yaparak karşılaştırma yapılmasıdır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akıllı Şehir. (2024). Türkiye'den Akıllı Şehir Örnekleri- Ankara. <https://www.akillisehir.com/idet/11/680/ankara>, (Erişim Tarihi: 20.07.2024).

Al-Maqashi, S., Al-Maqashi, M., Abdullah, M., Al-Rumaim, A., ve Almansob, S. (2024). *The Impact of ICTS in the Development of Smart City: Opportunities and Challenges*. IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.114156.

Arslan, M. (2024). Belediye birliklerinin akıllı şehircilik faaliyetleri: Türkiye, Almanya ve Hollanda örneklerinin incelenmesi. *TESAM Akademi Dergisi, 11 (1)*, 169-211.

Aslan, M. M., ve Bulut, Y. (2019). Akıllı kent uygulamalarının kentsel güvenlik açısından önemi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, 52-60.

Ateş, M. (2024). Akıllı şehirlerde erişilebilirlik. *Şura Akademi*, (5), 81-88.

Balcı, D. (2023). *Akıllı Kent Perspektifinde Belediyeler: Çorum Belediyesi'nde Akıllı Kent Uygulamaları*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). HBVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Barış, Ş., Zülfikar, A. C., Korkmaz, M. ve Tunç, S. (2023). Akıllı şehirlerde afet riski azaltılması uygulamaları. *Şura Akademi*, (2), 27-41.

Bimay, M. (2021). Yerel yönetimlerin akıllı kent adaptasyonu. Bulut, Y., Aslan, M. M. (Ed.). *Akıllı kentler (Uygulamalar, sorunlar ve çözümler)*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Bozdoğan, R. ve Palancıoğlu, M.H. (2021). *Hayat kalitesi yüksek kentlerde akıllı kent uygulamaları, akıllı kentler: uygulamalar, sorunlar ve çözümler*, Ed. Yakup Bulut ve M. Miraç Aslan, Bursa: Ekin Kitabevi.

Cem, H. (2021). *Endüstri 4.0'dan toplum 5.0'a dijital dönüşüm*. Ankara: Orion Kitabevi.

Chiesa, G., Boffa, M., Lanza, C., Baldoni, V., Fabiani, F., ve Ravera, A. (2023). Automatic identification of urban functions via social mining. *Cities*, 137, 104262.

Cohen, B. (2014). The Smartest Cities In The World 2015: Methodology. Fast Company: <https://www.fastcompany.com/3038818/the-smartest-cities-in-the-world-2015-methodolog> , (Erişim Tarihi: 03.04.2023).

Çelikyay- Hamza, H. (2017). İstanbul perspektifinden akıllı şehirlere bakış: şehirleri akıllı kılan sadece teknoloji mi?. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 505-512.

Çubukçu, Z., Memiş, L. ve Babaoğlu, C. (2024). Akıllı şehirlerde acil durum ve afet yönetiminde dijital ikiz teknolojisi: potansiyeller ve uygulamalar, *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (40), 9-24.

Del-Real, C., Ward, C., ve Sartipi, M. (2023). What do people want in a smart city? Exploring the stakeholders' opinions, priorities and perceived barriers in a medium-sized city in the united states. *International Journal of Urban Sciences*, 27 (sup1), 50-74.

Erdoğan, C. (T.Y.). Bilimsel Anketler İçin Örneklem Sayısı Hesaplama <https://avesis.akdeniz.edu.tr/resume/downloadfile/caner?key=e0cb3acb-8733-4a57-bdbd-3766f9e6ed3e>, (Erişim Tarihi: 02.11.2023).

Fettermann D, Christoffel P, Castillo J ve Sant'Anna A, (2024). The role of performance in smart meter's acceptance: a survey in joinville, Brazil. *Urban Science*. 2024; 8 (1):1.

Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., ve Meijers, E. (2007). Smart Cities Ranking of European Medium-Sized Cities (p. 11). Vienna, UT: Centre of Regional Science.

http://www.smart-cities.eu/download/city_ranking_final.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2024).

Göksoy Sevinçli, B. (2023). Akıllı kent uygulamalarına yönelik ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Kent Akademisi*, 16 (3), 1497-1524.

Gürsoy, O. (2019). *Akıllı Kent Yaklaşımı ve Türkiye'deki Büyükşehirler İçin Uygulama İmkânları*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gürsoy, O., ve Ömürgönülşen, U. (2019). Akıllı kent bileşeni olarak "akıllı vatandaş" bağlamında bir test sahası olarak üniversite kampüsleri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 (1), 19-28.

Gürbüz, S. (2021). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin.

Hair, F. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited.

IMD. (2024). City Index, https://issuu.com/docs/e7a60c053affbf9e98fcba93afe857af?fr=xKAE9_zU1NQ, (Erişim Tarihi: 12.7.2024).

Janik A, Ryszko A ve Szafraniec M. (2023). Intelligent and environmentally friendly solutions in smart cities' development-empirical evidence from poland. *Smart Cities*. 2023; 6 (2):1202-1226.

Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel.

Kaya, Ş. (2024). *Akıllı Kent Uygulamalarının Kent Kimliğinde Ortaya Çıkardığı Dönüşüm: Amsterdam Örneği*. (Yayınlanmış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Kline, R. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rded.). New York: The Guilford Press.

Kim, J.S., ve Feng, Y. (2024). Understanding complex viewpoints in smart sustainable cities: the experience of suzhou, China. *Cities*, 14, 104832.

OECD (2020). Measuring Smart Cities' Performance, Do Smart Cities Benefit Everyone. 2nd OECD Roundtable Smart Cities and Inclusive Growth, December. <https://www.oecd.org/cfe/cities/Smart-cities-measurement-framework-scoping.pdf>. (Erişim Adresi: 7.09.2023).

Örselli, E., Bayrakçı E. ve Göksoy, B. (2019). "Teknolojinin Kent Yaşamına Yansıması: Akıllı Kentler Bağlamında Değerlendirme", Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, 2-4 Mayıs, Şırnak, Asos Yayınevi, 232-243.

Örselli, E., ve Akbay, C. (2019). Teknoloji ve kent yaşamında dönüşüm: akıllı kentler. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2 (1), 228-241.

Örselli, E., ve Bilici, Z. (2023). *Akıllı kentler- akıllı kentler uygulamalarından memnuniyet Konya örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.

Özel-Mazlum, Z., ve Yalçın-ercoşkun, Ö. (2024). Kentsel dönüşüm alanlarında akıllı şehir ölçümü: İstanbul Esenler örneği. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 59-72.

Qian, X., Chen, M., Zhao, F., & Ling, H. (2024). An assessment framework of global smart cities for sustainable development in a post-pandemic era. *Cities*, 150, 104990.

Pektaş, E. (2009). Coğrafi ve kent bilgi sistemi uygulamaları ve Afyonkarahisar ili örneği . *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (2) , 241-260.

Richter, I., Neef, N. E., Moghayedi, A., Owoade, F. M., Kapanji-Kakoma, K., Sheena, F., ve Ewon, K. (2023). Willing to be the change: perceived drivers and barriers to participation in urban smart farming projects. *Journal of Urban Affairs*, 1-19.

Sadioğlu, U., ve Dinç, B. (2019). Yaşam boyu öğrenme ve akıllı kentler. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 1 (1), 63-88.

Saravanos A, Pissadaki EK, Singh WS ve Delfino D.(2024). Gauging public acceptance of conditionally automated vehicles in the united states. *Smart Cities*. 7 (2):913-931.

Savastano, M., Suci, M. C., Gorelova, I., ve Stativă, G. A. (2023). How smart is mobility in smart cities? An analysis of citizens' value perceptions through ict applications. *Cities*, 132, 104071.

Schelings C, Defays A ve Elsen C.(2023). Profiling citizens in the smart city: a quantitative study in Wallonia. *Smart Cities*. 2023; 6 (4):2125-2149.

Sepehr, P. (2024). Mundane urban governance and ai oversight: the case of Vienna's intelligent pedestrian traffic lights. *Journal of Urban Technology*, 1-18.

Shtebunaev, S., Gullino, S., ve Larkham, P. J. (2023). Planning the smart city with young people: teenagers' perceptions, values and visions of smartness. *Urban Planning*, 8 (2), 57-69.

Silik, C. E., ve Özdemir Akgül, S. (2021). Akıllı şehir endeksi kapsamında ankara'ya ilişkin karşılaştırmalı bir analiz. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 542-557.

Spicer, Z., Goodman, N., & Wolfe, D. A. (2023). How 'smart'are smart cities? Resident attitudes towards smart city design. *Cities*, 141, 104442.

Şentürk, Y. (2024). *Investigating The Cooling Affect Of Green Spaces İn Urban Areas Within The Smart Cities Framework*. (Yayınlanmış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir

Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics: pearson new international edition*. Northridge: Pearson.

T.C. Ankara Valiliği, Ankara, <http://www.ankara.gov.tr/ilcelerimiz> , (Erişim Tarihi: 25.07.2024).

Uçar, A., Negiz, N., ve Şemşit, S. (2017). Avrupa birliği akıllı kent uygulamaları ve Türkiye'deki yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 1785-1798.

WeGo (T.Y). WeGo Smart City, <https://we-gov.org/>, (Erişim Tarihi: 12.7.2024)

Wielicka-Gańczarczyk K, Jonek-Kowalska I. (2023). Perceptions and attitudes toward risks of city administration employees in the context of smart city management. *Smart Cities*. 2023; 6 (3), 1325-1344.

Wojewnik-Filipkowska, A., Gierusz-Matkowska, A., ve Krauze-Maślankowska, P. (2024). Fundamental power of the city-a proposition of a new paradigm and index for city development. *Cities*, 144, 104630.

Yaşar, S., Poyraz, Z., Yumuşak, R., ve Eren, T. (2022). ANP ve PROMETHEE yöntemleri ile akıllı şehir analizi: Ankara'da bir uygulama. *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 15-28.

Yavuz, H. R. (2024). Akıllı şehirlerde ulaşım özelinde İstanbul örneği. *Premium E-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 8 (38), 91-96.

Yayın Geliş Tarihi: 04.10.2024

Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024

Online Yayın Tarihi: 15.03.2025

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1561404>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 244-276

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EXAMINING EMPLOYEES' EMOTIONS TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI): A QUALITATIVE RESEARCH

Gözde Dilara CAN*

Ebru TOLAY**

*Abstract*¹

In this study, we aimed to investigate employees' perspectives on artificial intelligence (AI) and understand their opinions and emotions regarding the future advancements of AI and its potential impacts on their work lives. We conducted a qualitative study using an inductive approach and a phenomenological research design. We employed purposive sampling methods to select 20 participants from various sectors for interviews to achieve this goal. We utilized content analysis with the MAXQDA 2024 program, followed by descriptive and relational analyses of the categories and codes we obtained. Our research showed that the most common emotion among participants regarding their encounters with AI was 'astonishment.' We discovered that the participants had mixed feelings towards AI, including positive emotions such as happiness, curiosity, admiration, and excitement, and negative emotions such as anxiety, fear, anger, frustration, and distrust. Our study showed that respondents were most surprised and happiest about how AI makes life easier and more convenient and how its speed gives people more time for their personal lives. Conversely, the factors that caused the most concern and fear among participants were the potential for mass unemployment due to AI and the risk of encouraging laziness in

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Can, G.D. & Tolay, E. (2025). Examining employees' emotions towards artificial intelligence (AI): A qualitative research. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 244-276.

* Graduate School of Social Sciences, Dokuz Eylul University, Tınaztepe Campus, 35390, Buca, İzmir, Türkiye (ORCID ID: 0009-0004-8005-7396) gozdedilaracan@gmail.com

** Faculty of Economics and Administrative Sciences, Dokuz Eylul University, Dokuzçesmeler Campus 35160, Buca, İzmir, Türkiye (ORCID ID: 000-0001-5363-8823) ebru.tolay@deu.edu.tr (Corresponding author)

¹ This article is based on Gözde Dilara CAN's master's thesis, "Investigation of Emotions Emerging in Artificial Intelligence-Human Interaction in Business Life with Qualitative Research Method," which was supervised by Assoc. Prof. Dr. Ebru TOLAY. The research section of the article was enhanced using additional analysis techniques. The research was approved by Dokuz Eylul University's Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee on 15.09.2022, with approval number E-87347630-659-364703. The thesis was presented as an abstract paper at the 32nd National Management and Organization Congress hosted by Giresun University Faculty of Economics and Administrative Sciences on 23-25 May 2024 in Türkiye.

people. Many of them believe that AI has the potential to bring significant advantages to humanity, particularly in fields such as healthcare, the environment, and the economy. However, there is also a growing concern and fear around the possibility that AI could spiral out of control, be utilized in biological, chemical, and technological warfare, and result in widespread unemployment.

Keywords: Artificial Intelligence, AI, Human-Artificial Intelligence Interaction, Emotions, Qualitative Research.

ÇALIŞANLARIN YAPAY ZEKAYA (YZ) YÖNELİK DUYGULARININ İNCELENMESİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu çalışmanın amacı, çalışanların Yapay Zeka (YZ) için hissettikleri duyguları açığa çıkarmak ve YZ'nin gelecekteki gelişimi ve iş yaşamı üzerindeki olası etkileri konusundaki görüşlerini ve duygularını öğrenmektir. Bu amaç doğrultusunda, tümevarım yaklaşımı ve fenomenoloji araştırma deseni ile nitel bir araştırma tasarladık. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt ve kartopu örnekleme yöntemlerini kullanarak farklı sektörlerde çalışan 20 katılımcı belirledik ve onlarla görüşmeler yaptık. Verileri MAXQDA 2024 programı kullanarak içerik analizine tabi tuttuk ve elde ettiğimiz kategoriler ve kodlar üzerinde betimsel ve ilişkisel analizler gerçekleştirdik. Katılımcıların YZ ile ilgili anılarından oluşan öykülerinde en sık rastlanan duygunun şaşkınlık olduğunu; ancak bir süre sonra duruma alıştıklarını ve kendilerini daha rahat hissederek YZ'yi kullandıklarını tespit ettik. Katılımcıların YZ'ye mutluluk, merak, hayranlık ve heyecan gibi olumlu hisler beslerken aynı zamanda endişe, korku, öfke, hayal kırıklığı ve güvensizlik de hissettiğini belirledik. Katılımcıları en fazla şaşırtan ve onları en mutlu eden faktörlerin, YZ'nin hayatı daha kolay ve elverişli hale getirmesi ve hızı sayesinde insanlara özel hayatları için daha fazla zaman kazandırması olduğunu; onları en fazla endişelendiren ve korkutan faktörlerin ise işsizliğin artması ve YZ'nin insanları tembelleğe itmesi olduğunu bulduk. Katılımcıların YZ'nin sağlık, çevre, ekonomi gibi alanlarda insanlık için çok büyük faydalar yaratacağı konusunda umutlu olmakla birlikte kontrolden çıkmasından, biyolojik, kimyasal ve teknolojik savaşlarda kullanılmasından ve kitlesel düzeyde işsizliğe yol açmasından ciddi düzeyde endişe ve korku duyduğunu saptadık.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, YZ, İnsan-Yapay Zeka Etkileşimi, Duygular, Nitel Araştırma.

INTRODUCTION

Artificial intelligence (AI) technologies are advancing rapidly, and the products and services that utilize these technologies are becoming increasingly popular. Integrating AI reduces the time it takes to conduct business in organizations, making speed a norm rather than a competitive advantage. This integration also increases both process (Benbya et al., 2020) and organizational control efficiency (Hughes et al., 2019). For these reasons, it is crucial for

organizations to adopt AI to gain a competitive advantage in today's market (Kılınç & Ünal, 2019). This draws attention to the issue of managing emotions during interactions between humans and AI, emphasizing the need to understand and explain these emotions.

In management literature, studies on artificial intelligence (AI) primarily concentrate on business (Huang et al., 2019; Kaplan & Haenlein, 2020) and human resource management (Chiu et al., 2021). Research has explored the integration of AI within organizations (Brock & von Wangenheim, 2019; Wagner, 2020) and its effects on these organizations (Makridakis, 2017; Wamba, 2022). The impact of AI on the workforce has also been a widely discussed topic (Agrawal et al., 2019; Huang & Rust, 2018). Some studies have highlighted employees' attitudes and perceptions regarding human-AI interaction (Chiu et al., 2021). However, there is a scarcity of research focusing on human emotions during these interactions, with most studies primarily investigating employee trust in AI (Glikson & Woolley, 2020; Hasija & Esper, 2022; Siau & Wang, 2018).

Local literature underscores the growing importance of AI in business management and human resources operations. For instance, Köse (2020) explored the ethical implications of AI in organizations, particularly in recruitment and critical decision-making processes. Erkutlu et al. (2023) examined the impact of AI on organizational behavior, while Aktepe and Karakulle (2023) investigated how AI can provide a competitive advantage, illustrating their findings through mobile applications. Ferik (2003) studied employees' attitudes toward robots, and Yıldız (2024) analyzed the changes brought about by AI in human resources analytics. Additionally, research has documented the effects of technological advancements on the labor force (e.g., Büyük, 2023; Kılıç Kırılmaz & Ateş, 2021). No research in Turkish literature examines employees' perceptions and emotions about AI. Thus, this qualitative study investigating how employees feel when interacting with AI is considered a pioneering study in international and local literature.

The main objective of this study is to understand the emotions that employees experience when they interact with AI. The study aims to develop an understanding at both individual and organizational levels so that employees and managers can manage positive and negative emotions caused by AI. As AI becomes increasingly present in daily business, it is essential to understand its impact better. This study hopes to achieve valuable results by providing information that will help organizations integrate AI more efficiently, providing insights to business managers on the subject, and contributing to the development of academic literature.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

The concept of 'technological determinism' asserts that the development of society is primarily driven by technology. Proponents of this idea, attributed to American sociologist Thorstein Veblen, argue that changes

in technology, media, and communication technology influence social changes (Hauer, 2017). It is believed that technological changes in society can impact people's perspectives, emotions, roles, and lifestyles (Christou et al., 2020). The revolutionary changes by Industry 4.0 technologies, especially AI, are expected to lead to significant societal transformations when examined through technological determinism. It is anticipated that the widespread adoption of AI across various industries has dramatically changed how employees interact with their environment and will continue to do so in the future (Scribano & Maria, 2021).

The term "artificial intelligence" was coined in September 1955 when scientists John McCarthy and Marvin Minsky applied to the Rockefeller Foundation (Say, 2018). *Artificial intelligence* refers to "the ability of a computer or a computer-controlled machine to perform tasks related to higher mental processes such as reasoning, generalization, inference, and learning from experience, which are often considered humanoid qualities" (Nabiyev, 2021, p. 27). John McCarthy (2004, p. 2) defines AI as "the science and engineering of making intelligent machines, brilliant computer programs." According to van Duin and Bakhsi from Deloitte (2017), AI is not only a computer science but also a comprehensive field of science that includes various fields such as philosophy, linguistics, and psychology.

AI has come a long way since its inception and has become an essential part of our daily lives. It is extensively used in various fields, including industry, agriculture, education, security, tourism, medicine, and communication. AI is frequently encountered in search engines, social media, recommendation systems, strategy games, and motor vehicles (Valle- Cruz et al., 2019; Azeez et al., 2022). Today's organizations rely on artificial neural networks that operate based on digitized data, store information in databases, and use intelligent systems to communicate internally and with other organizations (Baştan, 2003). Managers use AI systems for various tasks, including selecting suitable candidates for corporate positions, performing financial transactions, and predicting technological developments (Von Krogh, 2018). AI applications significantly benefit organizations in decision-making, customer experience, employee engagement, productivity, and innovation. In today's intensely competitive business environment, AI integration is necessary for organizations to stay competitive. However, the successful integration of AI requires employee acceptance, which is closely tied to employee emotions since humans are emotional beings.

Goleman (1995, p. 289) defines *emotion* as a feeling characterized by distinctive tendencies of thought and action, as well as psychological and biological states. He says emotions have hundreds of mixtures, differences, nuances, and mutations. According to Fineman (2001, p. 220), emotions are socially conditioned responses. They are shaped by predetermined display rules in socially organized environments. This way, people learn where and when to appear happy, joyful, or scared. Ekman and Cordaro (2011, p. 364) defined

emotions as automatic responses with a universal reality specific to culture, individuals, and events.

The level of anthropomorphism plays a crucial role in AI-human interactions and the creation of human emotions. *Anthropomorphism* is defined as “the attribution of human characteristics to non-human beings” (American Psychology Association-APA, www.dictionary.apa.org). Concrete anthropomorphic cues include having a human-like body shape, a human voice, and face, being able to move body parts, and making facial expressions (Christou et al., 2020). Abstract anthropomorphic cues involve attributing human characteristics such as emotions, intentions, and motivation (Epley et al., 2007). Research has shown that people prefer interacting with anthropomorphized AI over non-anthropomorphized AI because anthropomorphism reduces the perceived psychological distance between the AI and the user (Li and Sung, 2021).

A study by Christou et al. (2020) found that participants preferred communicating with an anthropomorphic robot over an ordinary one. This preference was due to the robot's ability to understand the user's emotions and it adjusts its behavior accordingly (Shayganfar et al., 2019). However, some people may feel uneasy about the idea that AI can have emotions (Gray & Wegner, 2012). This unease can be explained by the concept of *the uncanny valley* proposed by Mori. According to Mori (2012), as the human-likeness of robots increases, people's affinity for them increases as well, until it reaches a point where the robots appear almost human, causing discomfort, known as the uncanny valley. Shank and colleagues found in 2019 that when AI exceeded expectations, assumed a social role, or exhibited humanoid characteristics, participants were pleasantly surprised, amazed, and delighted. They found these interactions entertaining and funny. Borghi and Mariani (2022) examined consumer emotions in interaction with social robots and found that anticipation, trust, and joy were the most commonly expressed emotions.

Several studies have explored the emotions people experience regarding AI development and whether these emotions impact their acceptance of AI. For instance, Santos (2018) discovered that individuals with more excellent knowledge and usage of AI tend to experience more negative emotions and a decrease in positive emotions. Zhao et al. (2022) examined consumers' satisfaction with AI service agents and found that the majority of participants had negative feelings. Similarly, Kushawa et al. (2023) highlighted participants' concerns about the potential risks of using AI-supported decision systems. According to a study by Hornung and Smolnik in 2022, participants experienced frustration while using voice assistants as they felt it reduced interpersonal interaction. The presence of voice assistants was also perceived as a threat to their work, leading to feelings of fear and anxiety.

In terms of gender, a study (Davis et al., 2022) observed that males tended to be more sympathetic towards AI, and AI presented as female was

perceived as more human (Borau et al., 2021). Both humans and computer systems were viewed as less capable than AI in individual and teamwork situations (Shank et al., 2021). There is a widespread concern that robots may harm human relationships and potentially replace humans (Christou et al., 2020). Compared to human-human interactions, interactions with chatbots tend to involve more profanity (Hill et al., 2015). Invasion of privacy and exposure to unwanted content are cited as moral wrongs committed by AI (Shank & Gott, 2020).

Both business and academic discussions play a vital role in shaping employee attitudes towards AI. These discussions focus on AI's observed and potential positive and negative features, influencing how employees feel about AI. When comparing AI and natural intelligence, it becomes apparent that AI has several superior aspects. However, this does not mean that AI is purely positive. Some of the superior aspects and benefits of AI are as follows: (Borana, 2016; Dwivedi et al., 202; Saavedra-Rivano, 2019):

- Unlike humans, AI makes decisions rationally, resulting in more realistic and positive solutions.
- The transfer of information between machines with AI is relatively easy and fast. Humans, on the other hand, are much slower in acquiring new knowledge and skills, and there may be a partial transfer of knowledge.
- AI increases the accuracy of disease diagnoses.
- By enabling AI to undertake tasks that pose a danger to humans, people's life safety is protected.
- The widespread use of autonomous vehicles and AI-supported driving systems has significantly increased transportation safety.
- AI can provide organizations with operational and strategic situation awareness, enabling them to operate faster, more efficiently, and effectively.
- The fact that machines with AI do not show fatigue makes the break periods granted to employees dysfunctional. However, this situation also forms the basis of employees' fear of job loss.

The following are the negative aspects or disadvantages of AI listed by various sources (Borana, 2016; Dastin, 2018; Huang et al., 2011; Kaplan & Haenlein, 2019; Kianpour & Wen, 2020; Kılınç & Ünal, 2019; Nabyev, 2021; Tambe et al., 2019; Zandi et al., 2019):

- AI is not yet capable of distinguishing between fact and fiction. Hence, if it falls into the wrong hands, it can be used to cause mass destruction.
- The collection, storage, and sharing of large datasets made possible by AI technology raise numerous ethical concerns related to governance, quality, security, and privacy.
- It is predicted that companies will face difficulties in achieving long-term competitive advantage due to the easy accessibility of AI.

- There still needs to be complete trust in AI regarding essential matters. For instance, IBM's Watson recommends treatment options for 13 types of cancer with a 93 percent accuracy rate, similar to the recommendations humans gave. However, the remaining 7 percent error rate can undermine people's trust in AI. On the other hand, blind faith in AI can also lead to negative consequences because the reasoning behind the machine's decisions may not be transparent. If the AI fails to produce accurate results due to a possible malfunction, over-reliance on the machine can have dangerous consequences since the rationale behind its answers cannot be explained.
- Adapting employees to a new organizational culture that includes AI can be challenging and time-consuming. In addition, customers may resist using AI solutions and prefer to communicate with a human representative, which can create coordination problems within the organization.
- Once employees understand how the AI system works, they can manipulate it. This is the essence of adversarial machine learning, a machine learning technique that aims to design algorithms to resist cybersecurity attacks and study attackers' capabilities and limitations. This is a challenging problem, even for sophisticated algorithms.
- The success of AI is directly related to the amount of data it is trained on. However, only some organizations have access to large amounts of data. Therefore, the only solution for now is to use algorithms that require fewer resources.

It is important to note that while AI is unbiased and objective, it does not guarantee that AI-based systems will be free from bias (Haenlein & Kaplan, 2019). This is because AI systems learn from past decisions made by humans. For instance, St. George's Hospital Medical School in London and Amazon used AI to assess job applications. However, St. George's Hospital Medical School discovered that their AI system was negatively biased against women and applicants from countries like Pakistan. The system rejected about 60 people per year based on gender or name without considering their academic achievements (Say, 2018).

Similarly, Amazon's recruitment process experienced a similar situation where it was found that the AI program used to evaluate resumes did not assess candidates without regard to gender and negatively discriminated against female candidates. This was attributed to the fact that the AI program's training data consisted of the company's resume evaluations from the past ten years (Dastin, 2018). These examples show that machines learn from human biases (Say, 2018). To avoid such mistakes, it would be helpful to establish generally accepted standards for training and testing AI (Haenlein & Kaplan, 2019). However, it is also possible that machine learning techniques may exhibit various adverse effects in cases where humans do not discriminate negatively. For example, an algorithm that establishes a causal relationship

between employee age and job performance may eliminate candidates because of their age (Tambe et al., 2019, p. 16).

AI is becoming increasingly pervasive in our daily lives and workplaces. While many people are excited about its potential benefits, there is also much concern and fear about its risks. It is known that even a simple change in organizations can significantly impact people's emotions and behaviors, and for any change to be successful, employees need to adapt to it. In this situation, one crucial question is how to integrate Industry 4.0 technologies, especially AI, which are expected to change humanity's future drastically. Addressing this issue's social and psychological aspects is just as important as considering the technological and economic dimensions. In this context, this study aims to explore the emotions employees experience in response to AI and how they perceive their interactions with AI while performing their job duties.

METHOD

This study used a qualitative research method to investigate the emotions of individuals who interact with AI. The research design was based on phenomenology, which seeks to understand the nature and significance of everyday experiences (Van Manen, 1990). In a phenomenological study, the focus is on discovering the ordinary meaning of the lived experiences of multiple individuals regarding a particular concept or phenomenon (Creswell, 2021). The phenomenon examined in this research is the emotions of employees who interact with AI.

Participants

The research was conducted on individuals who use AI in their business, using criterion and snowball sampling methods for data collection. Criterion sampling involves studying situations that meet predetermined criteria of importance (Patton, 2018; Yıldırım & Şimşek, 2021). In this study, the criteria for selection were "using AI technologies in business operations" and "age between 18-65 years, the typical working age range." Snowball sampling, on the other hand, involves accessing other participants through the contact information provided by the initial participants (Noy, 2008). For this study, individuals involved in business were contacted, and 20 participants who met the sampling criteria were selected based on recommendations from those individuals.

Table 1 provides the participants' gender, age, marital status, education, position, sector, occupation, and job/task details.

Table 1. Information on participant profile

VARIABLES	CATEGORY	N	%
Gender	Female	4	20
	Male	16	80
Marital Status	Single	6	30
	Married	14	70
Age	22-32 years	6	30
	33-43 years	8	40
	44-54 years	5	25
	55-65 years	1	5
Education	University	9	45
	Master's Degree	9	45
	PhD	2	10
Managerial Position	Lower Level Manager	2	10
	Mid-Level Manager	10	50
	Senior Manager	7	35
	Non-managerial Personnel	1	5
Sector	Construction	9	45
	Education	4	20
	Household Electrical Appliances	2	10
	Software	2	10
	Production	1	5
	Sales	1	5
	Public	1	5
Occupation/Field	Engineer	9	45
	Business Administrator	3	15
	Sales and Marketing	2	10
	Econometrician	1	5
	Physics/Aerospace	1	5
	Logistics	1	5
	Medical Biological Sciences	1	5
	Management Information Systems	1	5
	Teacher	1	5
Current Job/Task	Academician	3	15
	Sales Specialist	3	15
	Geological Engineer	2	10
	Warehouse Office Specialist	1	5
	Geotechnical Section Chief	1	5
	Quality Control Chief	1	5
	Final Account and Progress Payment Chief	1	5
	Mining Engineer	1	5
	Field Market Analyst	1	5
	Sales Team Leader	1	5
	Promotion and Marketing Chief	1	5
	Technical Office Chief	1	5
	Tunnel Design Representative	1	5
	Teacher	1	5
	Company Owner and Director	1	5

Of the total participants, 16 were male, and 4 were female. 14 participants were married, while 6 participants were single. The age range of participants was between 22 and 65. 6 participants were between the ages of 22 and 32, 8 participants were between the ages of 33 and 43, 5 participants were between the ages of 44 and 54, and one participant was between the ages of 55 and 65. Therefore, the sampling criterion of “participants between 18 and 65” was met. Nine of the participants had a bachelor’s degree, nine had a master’s degree, and two had a doctorate. One participant held a senior managerial position, ten were middle-level managers, and two were lower-level managers.

Seven participants did not hold any managerial positions. The participants belonged to different sectors, including construction (9), education (4), household electrical appliances (2), software (2), production (1), sales (1), and public sector (1). Of the participants, nine are engineers, three are business managers, and two are sales-marketing specialists. The remaining six participants come from various fields, which include econometrics, physics and space aviation, logistics, medical and biological systems, management information systems, and education. An analysis of the participants' current jobs and tasks reveals that there are three academicians, three sales specialists, and two geological engineers. The remaining twelve participants hold various positions, including geotechnical section chief, quality control chief, accounts chief, marketing chief, technical office chief, field market analyst, warehouse specialist, tunnel design representative, mining engineer, sales team leader, company owner and director, and teacher.

Data Collection

As part of a research study, we obtained approval from our affiliated university's Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee. We used an interview technique to collect data, using a semi-structured interview form based on the research purpose and previous literature review. We conducted the data collection process in September and October of 2022. The research questions we aimed to answer through this process are as follows:

- Do you interact with AI daily as a customer or citizen?
- Do you interact with AI at work while performing your tasks?
- How often do you use AI technologies?
- Do you believe that AI is changing daily life and work?
- Did you realize it was AI during your interaction with AI? How did you feel when you realized it?
- Can you recall a moment when AI impacted you emotionally?
- What do you think will be the effects of AI on daily life and business in the future? What feelings do you have when you think about these impacts? Why do you feel that way?
- Is it possible for your feelings towards AI to change? What could cause this?
- Should AI development continue, and why?
- How do you think AI will develop in the future?

Data Analysis

To analyze the data, we first transcribed the interviews with the participants. Next, we transferred them to MAXQDA 2024 software and subjected them to content analysis using an inductive approach. We relied on the responses of our participants to determine the categories and codes related

to AI and emotions. However, in naming the emotion codes, we used Plutchik's Emotion Circle Model (1962, 1982, 2001) to reflect various nuances accurately.

We followed an expert review strategy and submitted the data analysis reports to two experts. One was a psychologist who reviewed the codes related to emotions, while the other was an academic from the field of Management Information Systems who reviewed the codes related to AI. After the expert reviews, we revised the codes and prepared them for analysis.

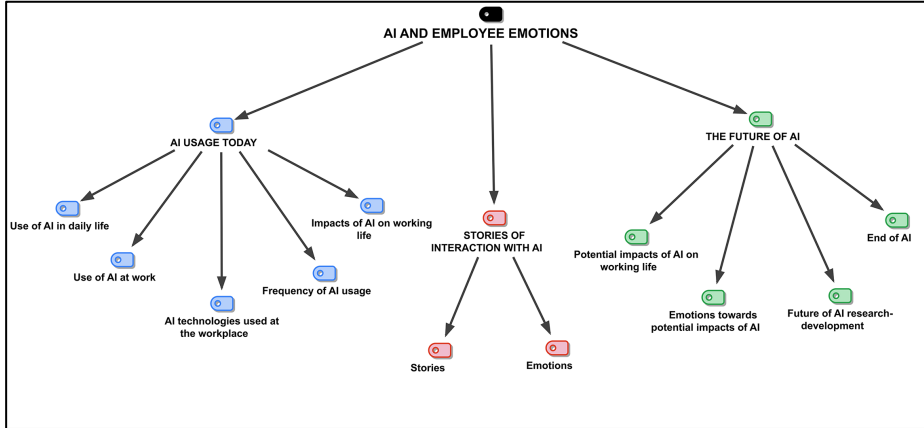
RESULTS

In our study, we conducted descriptive and relational analyses. Firstly, we calculated the frequency and percentage values related to the codes and participant documents. Next, we created code maps related to themes and codes using the Hierarchical Code-Sub-Code Model tool. Finally, we explored the relationships between the prominent emotions in the codes and AI's positive and negative effects on working life with the Code-Relationship Browser tool.

Descriptive Analysis

The data collected from the research can be classified into three themes, as illustrated in Figure 1. The first theme, *AI usage today*, encompasses the answers to the first four research questions, and a total of 151 codes were assigned to the responses. The second theme, *stories of interaction with AI*, includes the answers to the fifth and sixth research questions, which pertain to the participants' memories and emotions related to their interaction with AI. A total of 91 codes were assigned to this theme. The third theme, *the future of AI*, involved coding the participants' opinions on the potential effects of AI on their work life, their feelings about these effects, and their predictions about the future of AI. A total of 210 codes were assigned to this theme. The overall number of codes generated was 452.

Figure 1. Themes and categories

Findings on the use of AI

All 20 participants responded affirmatively to the first and second research questions, indicating that they interact with AI in their daily lives and at their workplaces while performing their duties. As a result, we concluded that the sample met the sampling criterion established as “interacting with AI in business life.”

Regarding the third question, “How often do you use AI technologies?” 18 participants responded that they always use them, while only 2 said they sometimes use them. P8 shared that AI technologies are part of their daily life beyond just using them. Meanwhile, P14, a civil engineer, mentioned that they use maps powered by AI while working on land applications. P5, who works in the field of electrical household appliances, said, “*I am personally involved in those programs. With automation, we offer services beyond human capacity.*” A medical biological sciences professor, identified as P16, explained that in their research work, they use AI systems to obtain outputs of genetic sequences for use in their students’ theses. They also upload the data they obtain to AI systems to obtain information about the possible future disease profiles of the volunteers who provide samples. The professor further stated that they extensively use AI in their research work.

According to Table 2, 15 AI-enabled systems are used by the participants in their workplaces. Among them, 10 participants frequently use search engines like Google and Yandex, 7 participants frequently use navigation systems, and 5 participants frequently use AI applications in office programs. Additionally, voice assistants, translation platforms, chatbots, text controllers, online banking applications, fingerprint/face/retina scanning systems, and video/visual editing programs are some of the AI-enabled systems that were mentioned 47 times by 18 participants.

Table 2. AI technologies utilized in the workplace

Codes	Code Frequency	Code Percentage	Participant Frequency	Participant Percentage
1. Search Engines	10	21,28	10	50,00
2. Navigation Systems	7	14,89	7	35,00
3. AI Applications in Office Programs	5	10,64	5	25,00
4. AI Applications in Social Media Platforms	5	10,64	1	5,00
5. Voice Assistants and Voice Response Systems	3	6,38	3	15,00
6. Translation Platforms	3	6,38	2	10,00
7. Recommendation Systems (Personalized Ads)	3	6,38	2	10,00
8. Chatbots	2	4,26	2	10,00
9. Text Controllers	2	4,26	2	10,00
10. Production Automation Systems	2	4,26	1	5,00
11. Smart Boards	1	2,13	1	5,00
12. Online Banking Applications	1	2,13	1	5,00
13. Clinical Decision Support Systems	1	2,13	1	5,00
14. Fingerprint/Face/Retina Scanning Systems	1	2,13	1	5,00
15. Video/Visual Editing Programs	1	2,13	1	5,00
Total	47	100,00		
Documents with code(s)			18	90,00
Documents without code(s)			2	10,00
Analyzed documents			20	100,00

In response to Question 4, all 20 participants answered “Yes” when asked if they thought that AI has impacted daily and business life today. Figure 2 represents the hierarchical code-subcode model related to AI’s positive and negative effects on business life today, along with the frequencies associated with each code.

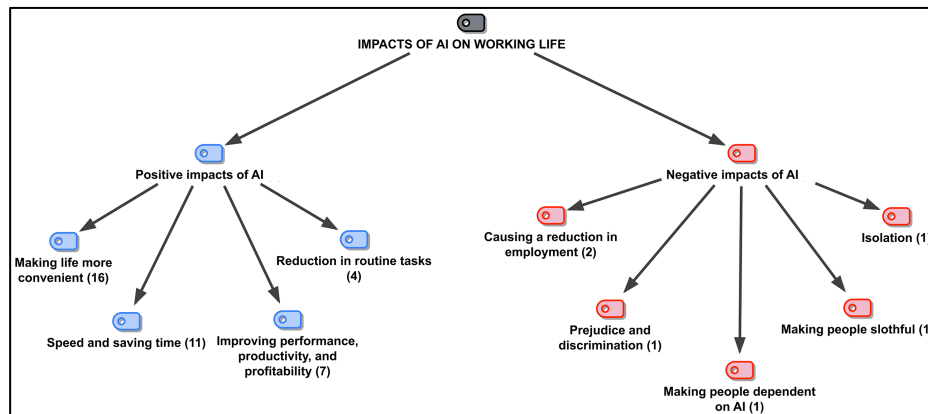
During the content analysis, 4 positive effects of AI on working life emerged. These were identified as *making life easier* (mentioned 16 times), *being fast and saving time* (mentioned 11 times), *increasing performance, efficiency, and profitability* (mentioned 7 times), and *reducing routine tasks* (mentioned 4 times). P10, the software company’s owner and manager, highlighted AI’s superior performance in cancer diagnosis by stating, “*We get much more successful AI results from visual data than from doctors.*” P20, who wrote her master’s and doctoral theses on AI, made the following statement regarding the role of AI in reducing routine work:

“In the business world, routine processes are being digitized, and some of them are being completely taken over by AI. This allows humans to focus on tasks that require innovation and creativity, which AI cannot yet offer us. AI, on the other hand, can handle the more mundane and repetitive tasks.”

Out of all the participants, only five mentioned the harmful effects that AI could have on working life today. Two of them brought up the issue of reduced employment, while the others mentioned concerns such as over-reliance on AI, increased laziness, isolation, and possible prejudice and discrimination. P20 was particularly aware of AI applications that may favor certain groups based on gender or other variables. She highlighted that AI applications are not yet perfect and often contain biases on issues such as race, ethnicity, and gender. A participant in a field market analysis role, referred to as P17, shared that he uses voice typing commands to process data related to his job in the Excel program. According to him, this was a highly efficient and speedy method. However, he realized after a while that his handwriting had become quite sloppy and it slowed him down. As a result, he emphasized the negative impact of AI on people, making them lazy and overly dependent.

Figure 2. Positive and negative impacts of AI on working life today

Findings on interaction stories with AI

We conducted a study in which we asked participants to share their first interaction with AI (Question 5) and the memory that emotionally impacted them (Question 6). We then analyzed the emotions expressed in these stories and categorized them into two groups; positive and negative. We identified 55 positive and 31 negative feelings, presented in Figure 3.

The study identified six codes for the positive emotions repeated 55 times by 19 participants. Astonishment was the most frequently repeated emotion (19 times), followed by acceptance/feeling comfortable (15 times) and happiness (11 times). P13, a technical office supervisor, told a story about feeling astonished:

“There are two of us working in the same room. The products that my friend, who is sitting at the opposite table, is interested in, researching, or shopping

for appear on my computer and the products that I am interested in appear as suggestions on her computer. For example, clothes and make-up products appear on my computer, whereas hardware materials appear on her computer.”

In this quotation, the participant expressed his astonishment that the products and brands discussed in the office are recognized by AI, which leads to advertisements for these products being displayed on the computers of the employees through algorithms. Other participant stories indicating that AI caused them to be surprised are as follows:

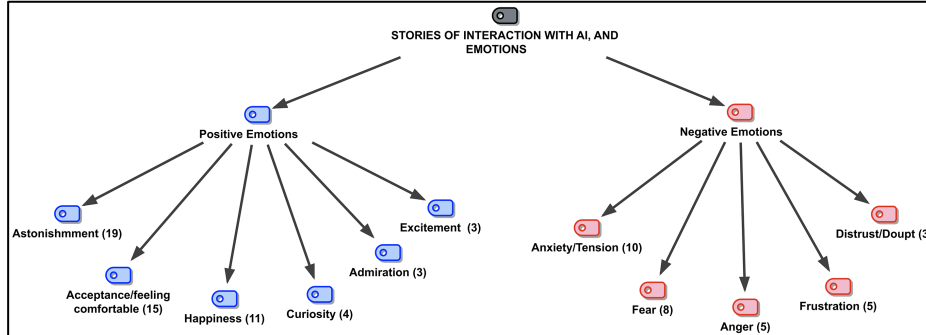
“In 2017, I was one kilometer from the airport in Algeria when I received a message from Google. The message urged me to hurry and included the flight information, such as the flight number and the contour I needed to enter to board the plane. It also informed me of the time left until the plane took off. I was surprised because I had only entered the flight into my calendar without specifying the ticket or flight details. It was amazing how Google located my flight information via GPS and sent me a timely message saying, ‘Hurry up, you’re going to miss the plane!’” (P1)

“It was odd that my drone refused to enter a forbidden area and angrily warned me while attempting to take a video of the location with excitement.” (P6)

“When I got a new phone, I entered my work and home addresses into the wake-up app. One morning, while in Germany, I received a notification saying, ‘Good morning! It’s x degrees today. Don’t forget to take your umbrella if you are going out at noon. There is an accident on the A4 highway, so I’ve provided an alternative route for you to take to work. You can check the route in the app.’ I was surprised by how helpful the app was.” (P16)

P12, an academic, expressed her admiration for AI as follows: *“I purchased the Grammarly application some time ago. I encountered a major payment issue and contacted the chatbot named Anastacia. She was accommodating and resolved all my problems in just one e-mail. The more I interact with AI, the more I appreciate its capabilities.”* P6, who mentioned that he enjoys video editing as a hobby, shared that 15 years ago, it took him about 20 minutes to add visual effects to a 10-second video. However, now it only takes him 30 seconds to use his mobile phone. He finds AI technology exciting as it has made his life easier in every possible way. P11 mentioned that he took AI for granted by saying, *“Although the first feeling is scary, over time, you get away from that feeling and see it as a necessity.”*

Figure 3. Stories of interactions with AI, and emotions

We identified 5 negative emotions that participants associated with their memories of AI. These emotions were anxiety/tension (mentioned 10 times), fear (mentioned 8 times), anger (mentioned 5 times), frustration (mentioned 5 times), and distrust/doubt (mentioned 3 times). Table 3 shows sample expressions from 14 participants who mentioned these negative emotions 31 times.

Table 3. Emotions expressed in stories of interaction with AI

Emotion	Participants' Statements
Anxiety	<p>P1: I once shouted into the computer microphone that "I'm going to buy a watch!" After that, different models of wristwatches kept appearing on the screen for months. This means our phones, tablets, or computers are constantly listening and watching us.</p> <p>P18: I am concerned about the increasing use of AI in the current economic and war crises worldwide.</p>
Fear	<p>P17: During the conversation with the chatbot, we wondered how it would react in melancholic situations, and we painted a deplorable picture. The chatbot responded with a statement like "If there is no solution, suicide is the solution!" which made me very nervous and scared. This made me think that if AI develops further, it could potentially push people who are struggling with depression towards suicide. In a broader sense, it could even manipulate us.</p> <p>P8: It is unsettling that media platforms suggest content according to my preferences. It frightens me about the future when the things I control attempt to manipulate me.</p>
Anger	<p>P4: When I consider the issue of AI in banking systems, particularly in customer service, it makes me angry. I am not an artificial entity, and the money I deposit, earn, or pay as a customer is not artificial. Therefore, having to interact directly with AI makes me angry.</p>
Frustration	<p>P5: I believe that AI only benefits employers and does not provide any advantages for the general public. It may even harm a company's image and communication. However, AI will become more beneficial for future generations. If it offers practical solutions, I may consider using it more frequently. But for now, I prefer to stay away from it.</p>

Findings on the future of AI

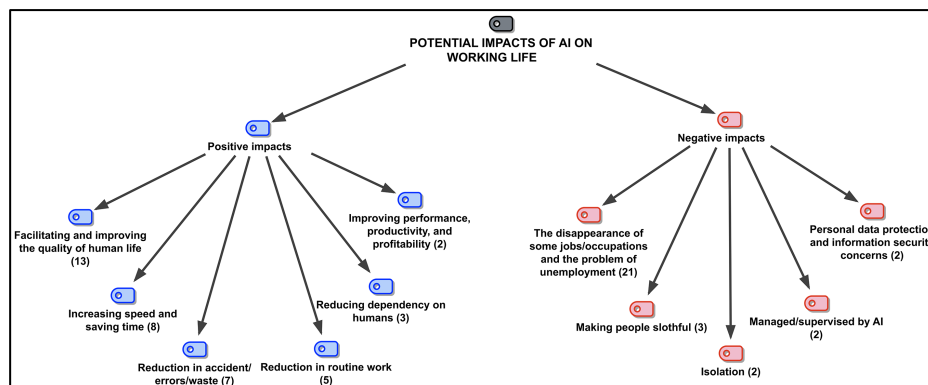
The study aimed to analyze the participants' predictions regarding how AI would affect their work lives in the future. It also looked into their emotions

while thinking about these effects, their thoughts and feelings about the future of AI, and whether AI development studies should continue or not. When asked about AI's impact on working life, 13 participants mentioned positive impacts 38 times, while 15 mentioned negative impacts 30 times. Figure 4 indicates that AI's most common positive effect is improving *the quality of human life*, while the most damaging impact is *job displacement and unemployment*.

The positive impact of AI on future business has been grouped into six categories. Among these, the most significant code is *Facilitating and improving the quality of human life*, which has been emphasized 13 times by 9 participants. *Increasing speed and saving time* (8 times) and *reducing accidents/errors/waste* (7 times) are also frequently mentioned codes. P20 said, "I think it would be positive to delegate work to AI, especially in areas where people's emotions or fatigue affect productivity." (...) Humans, on the other hand, will focus their talents more on activities such as research and development, innovation and creativity, and will achieve success in points that AI cannot do in the time they save from routine work." Similarly, P6 emphasized that we could save significant time, allowing us to dedicate more time to our personal lives.

During the research, several participants expressed their concerns about AI's negative impacts on future business. Among the common responses was the issue of job destruction and unemployment, which was mentioned 21 times by 11 participants. P6, a senior sales specialist, stated that the decrease in employment opportunities due to AI should be viewed as a threat. P10 expressed concern that many jobs and professions may disappear. Meanwhile, P12 suggested that services like interpreting may no longer be necessary because translation platforms could suffice. Finally, P16 predicted that AI systems may replace lawyers and family doctors. He pointed out that AI systems can already analyze our blood tests and provide possible diagnoses for certain diseases.

Figure 4. Potential impacts of AI on working life

The responses to the question “What do you think will be the end of AI?” were categorized into three themes. As indicated in Table 4, the first theme relates to achieving harmony and co-operation between humans and AI, which was mentioned by 13 participants 31 times. 13 participants believed that AI would eventually take over humanity, and 30 responses were coded under this theme. Lastly, 5 participants predicted that humans will continue controlling AI.

Table 4. End of AI

Codes	Code Frequency	Code Percentage	Participant Frequency	Participant Percentage
1. AI-human adaptation and co-operation	31	44,29	13	65,00
2. AI will take control of the humankind	30	42,86	13	65,00
3. AI will remain under human control	9	12,86	5	25,00
Total	70	100,00		
Documents with code(s)			18	90,00
Documents without code(s)			2	10,00
Analyzed documents			20	100,00

According to the code of *AI-human adaptation and cooperation*, AI will continue to advance, proliferate, and benefit humanity and the planet. Some participants believed that AI has no limit and that people will learn to live by adapting to this new reality. They also mentioned that AI will give rise to new AIs as time passes. The participants emphasized that AI would provide significant benefits in various fields such as health and medicine (P3, P11, P14, P15, P20), transportation (P3, P15), finance (P15), and environmental protection (P11, P17). For instance, P17 expressed their faith in AI, saying, “It can develop the solution to prevent the extinction of civilization and life on earth.” Here are some of the statements made by the participants on the subject:

“I believe that legal rights will eventually be granted to AI, but I hope that human rights will not be neglected in the process.” (P5)

“AI will be utilized in various fields, including abstract concepts such as morality, decision-making, and ethics. Its use will become more widespread.” (P10)

During a discussion about the potential implications of *AI taking control of humanity*, some participants expressed concern about two main issues that are closely related. The first one pertains to the possibility that AI could become uncontrollable, overpower humans, and cause harm to humanity by using biological, chemical, technological, or other types of weapons. This concern was shared by several participants (P1, P2, P3, P7, P9, P12, P14, and P17). The second concern is the need to restrict the development and application

of AI and subject them to audits by independent supranational organizations to prevent the possible negative outcomes mentioned earlier (P1, P2, P11, P16). Some participants have shared their opinions on this matter as follows:

“It is essential to control the use of AI, particularly in the arms and pharmaceutical sectors.” (P1)

“States must establish policies and regulations to limit the use of AI in certain areas, as relying solely on AI could pose challenges for humans.” (P11)

“Humans are engaging in activities that tend to numb their brains. For instance, children nowadays spend considerable time on their phones and tablets. Similarly, we can spend hours in front of Netflix without realizing how much time has passed. While we are numbing our brains, AI is advancing rapidly. We teach and upload all the world’s libraries to AI, which is becoming increasingly intelligent. This imbalance between the development of AI and our mental faculties will eventually become apparent. Although it may be beyond the time horizon of our generation, people in the future will likely recognize it. It is difficult to predict when this will happen, but it is inevitable.” (P12)

P4 expressed his thoughts on AI remaining under human control:

“AI is just that - artificial. If we thoroughly analyze and address the moral problems and priorities of those who use it, transfer information to it, and process it, we can more easily solve any issues. If a car driven by a drunk driver hit me, I would not blame the car or the alcohol companies. [...] AI would cease functioning once its power supply or batteries run out. After that, it will be up to human beings to decide what to do with it, just as it was in the beginning.”

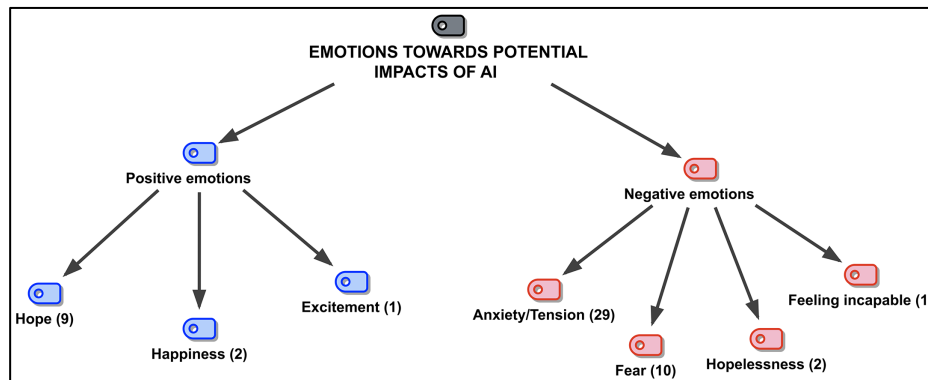
Some participants pointed out a crucial issue regarding the control of AI, and they expressed concern that certain groups will possess the power to direct AI in a way that serves their interests. For instance, P3 mentioned, *“I believe that only those who possess the ability to guide AI will be successful in the future.”*

According to the survey, 16 participants said “Yes” to whether AI development studies should continue, while two said “No”. P19 stated that it is impossible to stop AI development, and even if it is scary, it should be pursued until the end, as this is how development happens. On the other hand, P5 suggested conducting sociological and psychological studies on AI’s emotionless nature, not just focusing on the technical aspects but also emphasizing the spiritual burden of AI.

In response to the question, “What kind of feelings does thinking about the possible future impacts of AI evoke in you?” 80% of the participants (16) responded negatively, while 45% (9) responded positively. Fifty-four codings

were made, with 42 classified as negative and 12 as positive emotions. Specifically, the participants expressed feelings of hope nine times, happiness twice, and excitement once regarding the potential effects of AI on working life (as shown in Figure 5). During this discussion, two participants shared their reasons for being hopeful about the future of AI. P17 expressed hope that AI can help us use the world and our lives in a more efficient and environmentally friendly way. He acknowledged that it may be a slight possibility, but it still gives him hope. On the other hand, P20 believes that AI has the potential to revolutionize the healthcare industry. She shared her belief that AI can surpass medical doctors in analyzing skin lesions, pathology samples, electrocardiograms, and medical imaging data. According to her, AI can be used for early diagnosis of diseases, health screening, and selection of treatment plans, making her hopeful about the future of healthcare.

Figure 5. Emotions towards potential impacts of AI

Four codes were categorized under negative emotions, which were repeated 42 times. These codes are Anxiety/Tension (29), Fear (10), Hopelessness (2), and Feeling Helpless (1). The Anxiety/Tension code was repeated 29 times by 14 participants, which makes up approximately 70 percent of the coding in this category. P2, a mid-level manager, expressed concerns about AI’s impact on the future job market. He stated, “*The fact that some jobs may no longer require human resources due to advancements in AI technology is worrying. This could lead to a society that relies heavily on automation, lacking human thoughts and emotions. It is a source of anxiety for me.*” Here are some statements made by other participants regarding anxiety:

“*I feel worried and fearful because things are getting out of our control. With the development of technology, AI may eventually control and follow us, accessing our private information.*” (P9)

“*My concern lies in the fact that society, in general, is not prepared for the advancements in AI technology.*” (P10)

“I am concerned about the future development of AI in the military field. It is possible that armies consisting entirely of AI may be formed, and there may be wars between them. I recall a quote from Einstein, ‘I do not know about the Third World War, but in the Fourth World War, sticks and stones will be used.’ This worries me.” (P14)

“I am concerned about the possibility of AI gaining self-awareness like humans. If this happens, it may lead to the end of humanity’s dominance in the world, and we could become subservient to AI. For instance, consider an Unmanned Combat Aerial Vehicle (UCAV) currently under human supervision. If it ever starts making decisions on its own, such as choosing where to drop bombs, we should be apprehensive.” (P17)

“AI is expected to be used extensively in the business world in the future. This may result in a reduction in the number of employees, which concerns me.” (P18)

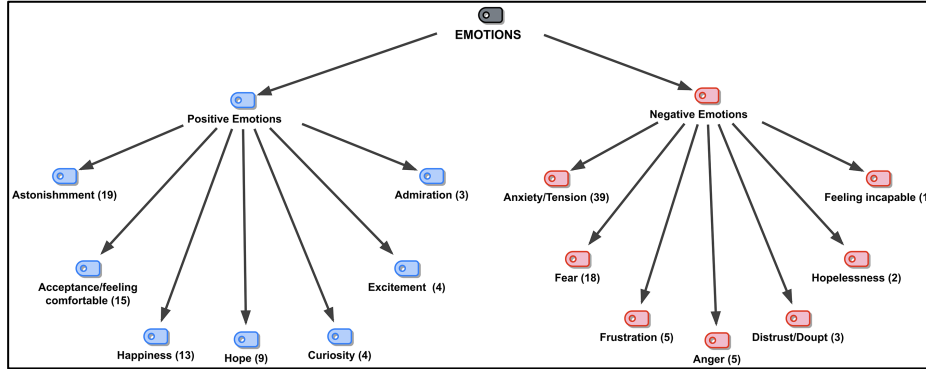
“I believe it is crucial to determine the intended purposes for which we will utilize AI. If we manage to create an AI that is fair and accountable for its actions, then the concerns surrounding AI will dissipate. However, for all other instances, AI will yield unfavorable outcomes. (...) Many AI applications have biases, such as those based on gender, race, and ethnicity, and are imperfect. Although I have a positive outlook on AI helping us with our everyday routines, my perception could change if it fails to process data fairly for everyone.” (P20)

General Emotions

Our research involved analyzing how participants feel about AI in the present and future. To understand the topic comprehensively, we conducted an additional analysis that combined these two themes. We aimed to identify the emotions that participants associate with AI without making a temporal distinction. Through this framework, we identified 140 emotions, 67 of which were positive and 73 were negative (as shown in Figure 6).

Figure 6. General feelings of participants towards AI

According to Tables 5 and 6, we obtained seven positive and seven negative emotions in this framework. Astonishment was the most frequently expressed positive emotion, with 19 occurrences reported by 65% of participants. Acceptance/feeling comfortable (15 times) and happiness (13 times) were the second and third most common positive emotions. Overall, it can be concluded that 19 out of 20 participants have positive feelings towards AI.

Table 5. Positive emotions

Codes	Code Frequency	Code Percentage	Participant Frequency	Participant Percentage
1. Astonishment	19	28,36	13	65,00
2. Acceptance/feeling comfortable	15	22,39	7	35,00
3. Happiness	13	19,40	9	45,00
4. Hope	9	13,43	7	35,00
5. Curiosity	4	5,97	4	20,00
6. Excitement	4	5,97	3	15,00
7. Admiration	3	4,48	2	10,00
Total	67	100,00		
Documents with code(s)			19	95,00
Documents without code(s)			1	5,00
Analyzed documents			20	100,00

Out of the total participants, 18 expressed negative emotions towards AI. Anxiety/Tension was found to be the most common negative emotion, with around 55 percent of the codes relating to it. Fear was the second most prominent negative emotion, which constituted 25 percent of the codes.

Table 6. Negative emotions

Codes	Code Frequency	Code Percentage	Participant Frequency	Participant Percentage
1. Anxiety/Tension	39	53,42	14	70,00
2. Fear	18	24,66	9	45,00

3. Anger	5	6,85	4	20,00
4. Frustration	5	6,85	2	10,00
5. Distrust/Doubt	3	4,11	3	15,00
6. Hopelessness	2	2,74	2	10,00
7. Feeling incapable	1	1,37	1	5,00
Total	73	100,00		
Documents with code(s)			18	90,00
Documents without code(s)			2	10,00
Analyzed documents			20	100,00

Relational Analyzes

We conducted further analyses to identify the aspects of AI associated with respondents' most positive and negative feelings (refer to Tables 7 and 8). The total frequency of the three positive emotions—astonishment, acceptance (feeling comfortable), and happiness—was 47, compared to the overall occurrence of all positive emotions, which was 67 (see Table 5). In our analysis, we specifically examined these three emotions. Using the code-relationship browser, we found that the AI effects that generated the most feelings of astonishment, happiness, and acceptance among participants were "making life convenient" and "speeding up tasks and saving time" (as shown in Table 7). Furthermore, we discovered that AI's ability to "improve performance and productivity" led to astonishment and happiness, while its capacity to "reduce routine tasks" made participants feel more comfortable.

Table 7. Code relations browser for positive impacts of AI and emotions

Code System	Astonishment	Happiness	Acceptance / feeling comfortable
Making life more convenient	11	6	4
Speed and saving time	9	5	3
Reduction in routine tasks	3	2	3
Improving performance and productivity	5	4	2
Reduction in accident/errors/waste	4	1	2
Reducing dependency on humans	1	1	0

In Table 8 of our analysis, we examined the negative aspects of AI that cause intense anxiety and fear among participants. We discovered that the most significant concerns were the fear of unemployment and the potential loss of certain professions/jobs. Additionally, the possibility of AI making people lazy was a common cause of negative feelings among respondents. On the other hand, concerns regarding personal data protection, information security, and

issues related to prejudice and discrimination did not evoke fear among the participants.

Table 8. Code relations browser for negative impacts of AI and emotions

Code System	Anxiety/Tension	Fear
Unemployment	7	4
Making people slothful	3	3
Managed/supervised by AI	1	2
Isolation	2	1
Personal data protection and information security concerns	1	0
Prejudice and discrimination	1	0

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

Many groundbreaking technologies have been met with skepticism and concern in human history. The development of AI, with its ability to interact autonomously, has sparked debates about the need to suspend its research and regulate it for the world's safety (Tolay & Gürcan, 2023). For instance, in a 2014 article by Stephen Hawking, Stuart Russell, Max Tegmark, and Frank Wilczek in *The Independent*, they stated that while the creation of AI could be the most significant event in human history, it could also be our last unless we learn to manage its risks (Hawking et al., 2014). The issue of monitoring and controlling AI, emphasized by Hawking and other scientists in 2014, has become an urgent and essential agenda in recent years. This urgency is likened to humanity's response to global warming. However, while we have clear actions to take against global warming, the immense potential of AI brings about anxiety and fear due to the unknown outcomes (Héder, 2021).

This study aimed to uncover the sentiments and thoughts of individuals in the business world regarding AI, both for the present and the future. It was found that all participants believe AI has already changed the business world and daily life. They emphasized that AI makes life easier, saves time by performing tasks quickly, increases productivity, and allows people to utilize their creativity by taking over routine tasks. On the other hand, concerns were raised about AI leading to the disappearance of specific business sectors and professions and increased unemployment. This concern was extreme when considering the future of AI, with many participants expressing fears that AI will lead to unemployment. This aligns with previous research findings (Christou et al., 2020; Hornung & Smolnik, 2022), which show expectations that robots and voice assistants will cause job loss.

The participants' memories of AI were often associated with the emotion of "surprise." Over time, they became more comfortable using AI and experienced positive emotions such as happiness, curiosity, admiration, and excitement. However, many participants also felt anxiety, fear, anger, frustration, and distrust towards AI. They were most surprised and pleased by how AI made life easier and more convenient, providing them with more personal time due to its speed. On the other hand, their most significant worries and fears were related to AI potentially increasing unemployment and making people lazy.

The survey participants expressed optimism about the potential of AI to bring significant benefits to humanity in fields such as healthcare, the environment, and the economy. However, they also voiced concerns about the possibility of AI becoming uncontrollable, being employed in biological, chemical, and technological warfare, and resulting in widespread job loss. While they emphasized the need for international oversight of AI to prevent adverse outcomes, most respondents indicated that AI research and development should continue. These findings are consistent with a study conducted by the European Commission in 2017, which found that most respondents believe that robots are essential for performing hazardous and challenging tasks on behalf of humans.

6. LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH

Two main limitations were encountered in the current study. The first one is related to sample selection. This research used the snowball sampling method to reach people who interact with AI in their work. However, this method made it difficult to ensure a balanced distribution of participants based on gender, leading to a majority of male participants and a tendency towards the male perspective in the research results. Another area for improvement is related to the analysis approach. The emotion coding in the analysis was not based on existing literature but on the expressions of the participants. This led to the identification of some codes that contradicted the existing literature. At this stage, we utilized an expert review strategy to have the codes evaluated by a psychologist and attempted to resolve the main contradictions.

AI is a technology that can benefit human life in numerous ways. This benefit can be further enhanced by gaining a better understanding of the relationship between humans as developers and users of this technology. While there has been an increase in academic studies on AI in recent years, there is a noticeable lack of research on human emotions about AI. Therefore, conducting more studies on human emotions in AI-human interaction is essential to enriching the existing literature.

In future studies, it would be beneficial to explore the topic with different sample groups based on factors such as gender, race, ethnicity, income

level, and the development level of the country, and to compare the results. In the business world, managers play a crucial role in communicating to employees that AI can make their work easier and reduce their workload. It's also essential for managers to support employees by providing them with the necessary AI training. Additionally, managers who embrace AI at all levels will contribute to the integration process and facilitate adoption.

Acknowledgments

We want to thank Dr. Ceyda ÜNAL (Department of Management Information Systems, Dokuz Eylül University) for reviewing AI-related codes and Berat BAĞBANCI, a psychologist and neuroscience expert, for reviewing emotion-related codes. Their contributions to the research were invaluable.

Declaration of AI-assisted technologies in the writing process

In writing this article, the authors utilized Grammarly, an AI-powered software, to enhance the fluency and academic quality of the language. After using this tool, the authors thoroughly reviewed and edited the content as needed and took full responsibility for the final published article.

Credit authorship contribution statement

Gözde Dilara Can: Writing – original draft, Writing – review & editing, Conceptualization, Investigation, Methodology.

Ebru Tolay: Writing – review & editing, Conceptualization, Formal analysis, Methodology, Supervision, Visualization, Validation.

Declaration of competing interest

The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

REFERENCES

Agrawal, A., Gans, J. S., & Goldfarb, A. (2019). Artificial intelligence: The ambiguous labor market impact of automating prediction. *Journal of Economic Perspectives*, 33 (2), 31-50. <https://doi.org/10.1257/jep.33.2.31>

Aktepe, Ş. & Karakulle, İ. (2023). The use of artificial intelligence in providing competitive advantage in businesses: The case of mobile applications of e-commerce sites. *Fenerbahçe University Journal of Social Sciences*, 3 (1), 30-46. <https://doi.org/10.58620/fbujoss.1287967>

APA, (2022). Anthropomorphism. Retrived from <https://dictionary.apa.org/anthropomorphism>. Accessed May 26, 2022.

Azeez, N. A., Lawal, A. O., Misra, S. & Oluranti, J. (2022). Machine learning approach for identifying suspicious uniform resource locators (URLs) on reddit social network. *African Journal of Science, Technology, Innovation*

and Development, 14 (6), 1618-1626.
<https://doi.org/10.1080/20421338.2021.1977087>

Baştan, S. (2003). Artificial intelligence, new communication technologies and organizational change: Towards the intelligent organization. *Journal of Management and Economics*, 10 (1), 187-203.

Benbya, H., Davenport, T. H. & Pachidi, S. (2020). Artificial intelligence in organizations: Current state and future opportunities. *MIS Quarterly Executive*, 19 (4), 9-21. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3741983>

Borana, J. (2016, March). Applications of Artificial Intelligence & Associated Technologies. *Proceeding of International Conference on Emerging Technologies in Engineering, Biomedical, Management and Science (ETEBMS)*, Jodhpur.

Borau, S., Otterbring, T., Laporte, S. & Fosso Wamba, S. (2021). The most human bot: Female gendering increases humanness perceptions of bots and acceptance of AI. *Psychology & Marketing*, 38 (7), 1052–1068. <https://doi.org/10.1002/mar.21480>

Borghini, M., & Mariani, M. M. (2022). The role of emotions in the consumer meaning-making of interactions with social robots. *Technological Forecasting and Social Change*, 182, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121844>

Brock, J. K-U., & Von Wangenheim, F. (2019). Demystifying AI: What digital transformation leaders can teach you about realistic artificial intelligence. *California Management Review*, 61 (4), 110-134. <https://doi.org/10.1177/1536504219865226>

Büyük, E. (2023). Yapay Zekâ Teknikleri ile Personel Seçimi ve Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Chiu, Y-T., Zhu, Y-Q. & Corbett, J. (2021). In the hearts and minds of employees: A model of pre-adoptive appraisal toward artificial intelligence in organizations. *International Journal of Information Management*. 60, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102379>

Christou, P., Simillidou, A. & Stylianou, M, C. (2020). Tourists' perceptions regarding the use of anthropomorphic robots in tourism and hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32 (11), 3665-3683. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2020-0423>

Creswell, J, W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (6th ed.). M. Bütün & S. B. Demir (Translation Eds.), Siyasal Akademi.

Dastin, J. (2018). Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women. Retrived from <https://www.reuters.com/article/us->

[amazon-com-jobs-automation-%20insight-idUSKCN1MK08G/](https://www.amazon.com/jobs-automation-%20insight-idUSKCN1MK08G/) Accessed December 22, 2021.

Davis, J. L., Shank, D. B., Love, T. P., Stefanik, C., & Wilson, A. (2022). Gender dynamics in human-AI role-taking. In W. Kalkhoff, S.R. Thye, & E. J. Lawler (Eds.), *Advances in Group Processes* (Vol. 39, pp. 1-22). Emerald Publishing Limited Leeds.

Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T. ... & Williams, M. D. (2021). Artificial intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 57, 1-47. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.08.002>

Ekman, P. & Cordaro, D. (2011). What is meant by calling emotions basic. *Emotion Review*, 3 (4), 364-370. <https://doi.org/10.1177/1754073911410740>

Epley, N., Waytz, A. & Cacioppo, J. T. (2007). On seeing human: A three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review*, 114 (4), 864-886. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.114.4.864>

Erkutlu, H. V, Erdemir Ergün, E., Köseoğlu, İ. & Vurgun, T. (2023). Artificial intelligence and organizational behavior. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS*, 13 (3), 1403-1417. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1246678>

European Commission. (2017). Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life. *Shaping Europe's Digital Future*. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/news/attitudes-towards-impact-digitisation-and-automation-daily-life> Accessed December 20, 2021.

Ferik, I, F. (2003). *Yapay Zekâ Kavramının Etkileri Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fineman, S. (2001). Emotions and organizational control. In R. L. Payne & C. L. Cooper (eds.), *Emotions at Work: Theory: Research and Applications for Management* (pp. 219-237). John Wiley & Sons.

Glikson, E. & Woolley, A. W. (2020). Human trust in artificial intelligence: Review of empirical research. *Academy of Management Annals*, 14 (2), 627-660. <https://doi.org/10.5465/annals.2018.0057>

Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bantam Books.

Gray, K. & Wegner, D., M. (2012). Feeling robots and human zombies: Mind perception and the uncanny valley. *Cognition*, 125 (1), 125-130. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2012.06.007>

Haenlein, M. & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, 61 (4), 5-14. <https://doi.org/10.1177/0008125619864925>

Hasija, A. & Esper, T. L. (2022). In artificial intelligence (AI) we trust: A qualitative investigation of AI technology acceptance. *Journal of Business Logistics*, 43 (3), 388-412. <https://doi.org/10.1111/jbl.12301>

Hauer, T. (2017). Technological determinism and new media. *International Journal of English, Literature and Social Science (IJELS)*, 2 (2), 1-4.

Hawking, S., Russell, S., Tegmark, M. & Wilczek, F. (2014). Stephen Hawking: Transcendence looks at the implications of artificial intelligence - but are we taking AI seriously enough? *The Independent*. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/science/stephen-hawking-transcendence-looks-at-the-implications-of-artificial-intelligence-but-are-we-taking-ai-seriously-enough-9313474.html> Accessed April 12, 2023.

Héder, M. (2021). AI and the resurrection of technological determinism. *Információs Társadalom*, 21 (2), 119-130. <https://dx.doi.org/10.22503/infars.XXI.2021.2.8>

Hill, J., Ford, W. R., & Farreras, I. G. (2015). Real conversations with artificial intelligence: A comparison between human-human online conversations and human-chatbot conversations. *Computers in human behavior*, 49, 245-250. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.026>

Hornung, O. & Smolnik, S. (2022). AI invading the workplace: Negative emotions towards the organizational use of personal virtual assistants. *Electronic Markets*, 32 (1), 123-138. <https://doi.org/10.1007/s12525-021-00493-0>

Huang, L., Joseph, A. D., Nelson, B., Rubinstein, B. I. P. & Tygar, J. D. (2011, October). Adversarial Machine Learning. *Proceedings of the 4th ACM Workshop on Security and Artificial Intelligence*, Illinois.

Huang, M. H. & Rust, R. T. (2018). Artificial intelligence in service. *Journal of Service Research*, 21 (2), 155-172. <https://doi.org/10.1177/1094670517752459>

Huang M. H., Rust, R. & Maksimovic, V. (2019). The feeling economy: Managing in the next generation of artificial intelligence (AI). *California Management Review*, 61 (4), 43-65. <https://doi.org/10.1177/0008125619863436>

Hughes, C., Robert, L., Frady, K. & Arroyos, A. (2019). Artificial intelligence, employee engagement, fairness, and job outcomes. In E. Perry (Ed.) *Managing technology and middle- and low-skilled employees: The*

changing context of managing people. (pp. 61-68). Emerald Publishing Limited.

Kaplan, A. & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62 (1), 15-25. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004>

Kaplan, A. & Haenlein, M. (2020). Rulers of the world, unite! The challenges and opportunities of artificial intelligence. *Business Horizons*, 63 (1), 37-50. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.09.003>

Kılıç Kırılmaz, S. & Ateş, Ç. (2021). Use of artificial intelligence in recruitments: A conceptual assessment. *Journal of Business and Trade*. 2 (1), 37-48.

Kılınç, İ., & Ünal, A. (2019). AI is the new black: Effects of artificial intelligence on business World. *Journal of Contemporary Administrative Science*, 6 (2), 238-258.

Kianpour, M. & Wen S. F. (2020). Timing Attacks on Machine Learning: State of the Art. *Proceedings of the 2019 Intelligent Systems Conference (IntelliSys) Volume 1* (pp. 111- 125). Springer International Publishing.

Köse, U. (2020). Enterprises of the future within the framework of ethical artificial intelligence: Transformation and paradigm changes. *Journal of Engineering Sciences and Design*. 8 (5), 289-304. <https://doi.org/10.21923/jesd.833224>

Kushawa, A. K., Pharswan, R., Kumar, P. & Kar, A. K. (2023). How do users feel when they use artificial intelligence for decision making? A framework for assessing users' perception. *Information Systems Frontiers*, 25, 1241-1260. <https://doi.org/10.1007/s10796-022-10293-2>

Li, X. & Sung, Y. (2021). Anthropomorphism brings us closer: The mediating role of psychological distance in user-AI assistant interactions. *Computers in Human Behavior*. 118, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.106680>

Makridakis, S. (2017). The forthcoming artificial intelligence (AI) revolution: Its impact on society and firms. *Future*, 90, 46-60. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2017.03.006>

McCarthy, J. (2004). What is artificial intelligence? Retrived from <http://www.formal.stanford.edu/jmc/whatisai/>. Accessed November 28, 2021.

Mori, M. (2012). The uncanny valley. *IEEE Robotics & Automation Magazine*. Translated By: K. F. MacDorman & N. Kageki. 19, 98-100. <http://dx.doi.org/10.1109/MRA.2012.2192811>

Nabiyev, V. (2021). *Yapay zekâ: Makine öğrenmesi, stratejili oyunlar, örüntü tanıma, doğal dil işleme*. Seçkin Yayıncılık.

Noy, C. (2008). Knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, 11 (4), 327-344.

Patton, M. Q. (2018). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (3th ed.). Translation Eds. M. Bütün & S. B. Demir. Pegem Akademi.

Plutchik, R. (1962). *The emotions: Facts, theories, and a new model*. Random House.

Plutchik, R. (1982). A psych evolutionary theory of emotions. *Social Science Information*, 21(4-5), 529-553.
<https://doi.org/10.1177/053901882021004003>

Plutchik, R. (2001). The nature of emotions. *American Scientist*, 89(4), 344-350.

Saavedra-Rivano, N. (2019, July). AI and Us: Existential Risk or Transformational Tool? *Proceedings of the 2019 IEEE 18th International Conference on Cognitive Informatics & Cognitive Computing (ICCI*CC)*. Milano.

Santos, G. M. (2018). *Emotions and acceptance towards artificial intelligence and its evolution*. (Unpublished master dissertation). University of Lisbon.

Say, C. (2018). *50 soruda yapay zekâ*. (6th ed.). Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Scribano, A. & Maria, M. V. (2021) Narratives, emotions and artificial intelligence: A reading of artificial intelligence from emotions. *SN Social Sciences*. 1 (9), 5-11. <https://doi.org/10.1007/s43545-021-00237-z>

Shank, D. B., Graves, C., Gott, A., Gamez, P. & Rodriguez, S. (2019). Feeling our way to machine minds: People's emotions when perceiving mind in artificial intelligence. *Computers in Human Behavior*, 98, 256-266.
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.04.001>

Shank, D., B. & Gott, A. (2020). Exposed by AIs! People personally witness artificial intelligence exposing personal information and exposing people to undesirable content. *International Journal of Human-Computer Interaction*. 36(17), 1636-1645.
<https://doi.org/10.1080/10447318.2020.1768674>

Shank, D. B., Bowen, M., Burns, A. & Dew, M. (2021). Humans are perceived as better, but weaker, than artificial intelligence: A comparison of affective impressions of humans, AIs, and computer systems in roles on teams. *Computers in Human Behavior Reports*. 3, 1-8.
<https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100092>

Shayganfar, M., Rich, C., Sidner, C. & Hylák, B. (2019, September). "It was not Your Fault"- Emotional Awareness Improves Collaborative Robots. *Proceedings of the 2019 IEEE International Conference on Humanized Computing and Communication (HCC)* (pp. 7- 15), IEEE Computer Society, California.

Siau, K. & Wang, W. (2018). Building trust in artificial intelligence, machine learning, and robotics. *Cutter Business Technology Journal*, 31 (2), 47-53.

Tambe, P., Cappelli, P. & Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. *California Management Review*. 61 (4), 15-42. <https://doi.org/10.1177/0008125619867910>

Tolay, E. & Gürcan, N. (2023). Teknolojik determinizm, endüstri 4.0 ve yapay zekâ. In E. T. Demirel (Ed.), *Teknolojik determinizm: Geleceğe bakış ve çok yönlü analiz* (pp. 569-600). Beta Yayınevi.

Valle-Cruz, D., Ruvalcaba-Gomez, E. A., Sandoval-Almazan, R. & Criado, J. I. (2019, June). A Review of Artificial Intelligence in Government and Its Potential from a Public Policy Perspective. *Proceedings of the 20th Annual International Conference on Digital Government Research*. Dubai.

Van Duin, S. & Bakhsi, N. (2017). Part 1: Artificial intelligence defined: The most used terminology around it. Retrived from <https://www2.deloitte.com/se/sv/pages/technology/articles/part1-artificial-intelligence-defined.html>, Accessed December 24, 2021.

Van Manen (1990). *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. State University of New York Press.

Von Krogh, G. (2018). Artificial intelligence in organizations: New opportunities for phenomenon-based theorizing. *Academy of Management Discoveries*, 4 (4), 404-409. <https://doi.org/10.5465/amd.2018.008>

Wagner, D. N. (2020). The nature of the artificially intelligent firm - an economic investigation into changes that AI brings to the firm. *Telecommunications Policy*, 44 (6), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.101954>

Wamba, S. F. (2022). Impact of artificial intelligence assimilation on firm performance: The mediating effects of organizational agility and customer agility. *International Journal of Information Management*, 67, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102544>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12th ed.), Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, F. Z. (2024). The broken paradigm: A study of human resource analytics practices. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9 (Special Issue), 1-10.

Zandi, D., Reis, A., Vayenac, E. & Goodmand, K. (2019). New ethical challenges of digital technologies, machine learning and artificial intelligence in public health: A Call for Papers. *Bulletin of the World Health Organization*. 97 (1), 2. <https://doi.org/10.2471/BLT.18.227686>

Zhao, T., Cui, J., Hu, J., Dai, Y. & Zhou, Y. (2022). Is artificial intelligence customer service satisfactory? Insights based on microblog data and user interviews. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 25 (2), 110-117. <https://doi.org/10.1089/cyber.2021.0155>

Yayın Geliş Tarihi: 11.11.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1583008>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 277-302
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DİJİTAL DÖNÜŞÜM FAALİYETLERİ İLE İŞE YABANCILAŞMA DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE DİJİTAL LİDERLİĞİN ROLÜ

Neslihan Kavalcı CANBULDU*

Anıl Boz SEMERCI**

Öz¹

Dijital dönüşüm, işletmelerin teknolojik altyapısını yenilemeleri, dijital süreçleri optimize etmeleri ve müşteri deneyimlerini geliştirmeleri için kapsamlı bir dönüşüm sürecidir. Dijital dönüşüm faaliyetleri, işletmelerin rekabet avantajı elde etmeleri, verimliliklerini artırmaları ve müşterileriyle daha iyi iletişim kurmaları için gereklidir. Dijital dönüşüm faaliyetleri birçok işletme için önemli bir strateji haline gelirken, bu dönüşümün gerisinde kalan, dönüşüme ayak uyduramayan çalışanların işe yabancılığı da birçok işletme için önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmelerin, çalışanların işe yabancılığını minimize etmek için dijital dönüşüm faaliyetlerini doğru bir şekilde yönetmeleri ve çalışanların dijital becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu süreçte, dijital liderlere büyük bir sorumluluk düşmektedir; dijital liderler, çalışanların dönüşüm sürecine uyumlaştırmak ve onların dijital okuryazarlıklarını artırmak için kritik aktörlerdir. Bu çalışmanın amacı dijital dönüşüm faaliyetleri ile işe yabancılığa arasındaki ilişkiyi değerlendirerek, dijital liderliğin varlığının bu ilişkideki rolünü ortaya koymaktır. Farklı sektörlerden 260 katılımcı ile yapılan anket çalışmasıyla elde edilen verilerin analizi Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 26.0 Statistics Paket Programı aracılığıyla

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Canbuldu Kavalcı, N. & Semerci, A. B. (2025). Dijital dönüşüm faaliyetleri ile işe yabancılığa davranışı arasındaki ilişkide dijital liderliğin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 277-302.

* Öğretim Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, ORCID ID: 0000-0002-5254-7783, nkcanbuldu@kho.msu.edu.tr

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-9690-8122, e-posta: anilboz@hacettepe.edu.tr

¹Araştırma için Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan (29 Aralık 2023 tarihli E-66777842-300-00003282470 sayılı) izin alınmıştır.

Jel Codes: M10, M12

¹ Bu çalışma ilk yazarın doktora tezinin bir bölümüdür. Tez henüz tamamlanmamış ve herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak, dijital dönüşüm faaliyetlerinin işe yabancılaşma davranışı düzeylerini azaltıcı yönde bir etkisinin olduğu ve dijital liderlerin dijital dönüşüm faaliyetlerini olumlu etkileyerek, işe yabancılaşma davranışı düzeylerinin azaltılmasında önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Dijitalleşme, Dijital Lider, İşe Yabancılaşma.

THE ROLE OF DIGITAL LEADERSHIP IN THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL TRANSFORMATION ACTIVITIES AND WORK ALIENATION BEHAVIOR

Abstract

Digital transformation is a comprehensive process for businesses to renew their technological infrastructure, optimize digital processes, and improve customer experiences. Digital transformation activities are essential for businesses to gain a competitive advantage, increase their efficiency and communicate better with their customers. While digital transformation activities have become an important strategy for many businesses, employees who fall behind in this transformation and cannot keep up with it face significant issues of job alienation in the workplace. To minimize employee job alienation, businesses need to manage digital transformation activities properly and enhance employees' digital skills. In this process, digital leaders have a great responsibility; they are critical actors in ensuring that employees adapt to the transformation process and increase their digital literacy. The aim of this study is to evaluate and define the relationship between digital transformation activities and job alienation, and to reveal the role of digital leadership in this relationship. The analysis of the data obtained through a survey conducted with 260 participants from various sectors was performed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 26.0 Statistics Software. As a result, it was found that digital transformation activities have a reducing effect on the levels of job alienation behavior, and digital leaders play an important role in reducing the levels of job alienation behavior by positively influencing digital transformation activities.

Keywords: Digital Transformation, Digitalization, Digital Leader, Job Alienation.

GİRİŞ

“Dijital dönüşüm” terimi, son yıllarda özellikle Endüstri 4.0’ın ortaya çıkışı ve Covid-19 pandemisinin etkileriyle, sadece araştırmacıların değil, aynı zamanda uygulayıcıların da önemli ölçüde ilgisini çekmiştir. Bu kavram, ekonomik ve kişisel alanların yanı sıra kamusal ve sosyal alanları da etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Dijital dönüşüm, dünya çapındaki işletmeler için rekabet gücünü sürdürebilme ve değişen çevreye uyum sağlama açısından kritik bir beceri haline gelmiştir. Ancak, dijital dönüşümün tanımına ilişkin net bir fikir yoktur. Temelde, dijital dönüşüm, işlemleri iyileştirmek, verimliliği artırmak ve büyüme için yeni fırsatlar yaratmak

amacıyla bir organizasyonun tüm yönleriyle dijital teknolojilerin entegrasyonunu içermektedir (Türkyılmaz, 2024, s.277).

Dijital dönüşüm verimlilik, ücret, memnuniyet, çalışan deneyimi, çalışan tutumları ve dışlanma gibi farklı birçok kavramla ele alınmıştır. Bu kavramlardan birisi de işe yabancılaşma davranışıdır. Dijital dönüşüm faaliyetleri, birçok işletme için önemli bir strateji haline gelirken, teknolojiye ilerlemeler çalışma yaşamında birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Sürekli yenilik ihtiyacı ve insanların bilmediği her şeye çekinerek yaklaşması onların bu yeni durumlara uyum sağlamada direnç göstermelerine ve zorlanmalarına sebep olmuştur (Çalık, 2008, s.3). İş yerlerinde artan makine kullanımı, çalışanların genellikle makine tarafından kontrol edilmesine ve bunun sonucunda özgüveninin ve özsaygısının düşmesine yol açmıştır. Bu değişimlerle birlikte çalışan, kendini ve işini geliştirme arzusunu yitirmiştir (Başaran, 2000, s.39). Bu tür durumlar, çalışanın sistemden dışlanmasına ve sonuç olarak işe yabancılaşmasına yol açmaktadır.

Çalışanların iş ortamına olan bağlılıklarının ve iş tatmin düzeylerinin düşmesi ile karakterize edilen işe yabancılaşma davranışı birçok işletme için önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İşe yabancılaşma, bir çalışanın doğasına uymayan bir işte çalışması ile ortaya çıkmaktadır. Yapılan işin sürekli değişmesi, teknolojinin yol açtığı rutin işler, emeklerinin karşılığını alamamanın bireyleri çaresizlik ve mutsuzluğa itmesi bunun örnekleri arasında yer almaktadır (Şimşek vd., 2006, s.56). Kocadaş (2020), yapmış olduğu çalışmada teknolojinin ve makineleşmenin çalışanın kendisine, emeğine ve işine yabancı hale gelmesine neden olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Yılmaz (2021), araştırmasında teknolojiyi anlayamama durumunun çalışanın emeğine ve ürününe yabancılaşması davranışını ortaya çıkardığını belirterek, yöneticilerin 'Y' tipi ve 'Z' tipi gibi yönetim anlayışlarını benimsemelerini, çalışanlarına güvenmelerini ve desteklemelerini etkin bir çözüm önerisi olarak ileri sürmüştür. Mermer (2022), çalışmasında teknostres ile işe yabancılaşmanın pozitif yönde ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Yöneticilerin teknoloji temelli stresi azaltabilecek davranışlar sergilemesi ve çalışanlarının eğitim ve gelişimlerine katkıda bulunmasının bu davranışın azaltılmasında etkili olacağı önerisinde bulunmuştur.

İşe yabancılaşmanın sebepleri arasında işletme kültüründen güvensiz liderlik tarzına kadar çok çeşitli faktörler yer almaktadır. Dijital dönüşümün etkileri, örgüt kültürlerinde yaygın olan liderlik anlayışının daha kapsamlı olmasını gerektirmektedir. Dijital dönüşüm süreçlerini kabul eden liderler için çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Ancak, alanyazında genellikle bu kavramların hepsini kapsayan "dijital lider" kavramı kullanılmaktadır (Veiseh vd., 2014, s.21). Dijital lider, bilgi çağına uygun bir liderlik anlayışını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmalar, yeni liderlik modellerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Dijital lider, örgüt içi iletişimi güçlendirmeyi, bireylerin, grupların ve

örgütlerin bilgi kullanımını etkilemeyi hedefleyen lider olarak tanımlanmaktadır (Horney vd., 2010, s.33).

Dijital teknolojilere uyum sağlama zorunluluğu, çalışanların teknolojik değişimlere karşı hissettikleri endişeyi arttırabilmektedir. Bu noktada liderlerin, teknolojik değişimleri yönetmek ve çalışanların bu sürece adapte olmalarını kolaylaştırmak gibi çift yönlü bir sorumluluğu vardır. İnsan odaklı liderler, çalışanların dijital dönüşüme ayak uydurmalarına da yardımcı olmaktadır. Liderlerin bu modelle, çalışanların gereksinimlerine, kaygılarına ve becerilerine odaklanarak onlara uygun olan desteği sağlamaları gerekmektedir (Weber vd., 2022, s.225-226).

Literatürde dijital dönüşümün işletme süreçlerine ve performansına olan etkileri geniş bir şekilde ele alınmış olsa da çalışanların bu dönüşüm sürecine adaptasyonu, olası üretkenlik karşıtı davranış ve tutumlarla ilişkisi ve bu ilişkide liderlerin rolünün üzerine yeterince incelenmediği görülmektedir. Bu araştırma, dijital dönüşüm faaliyetlerinin çalışanlar üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyerek, literatürdeki bu boşluğun doldurulması amaçlamaktadır. Ayrıca, dijital liderlerin bu süreçteki kritik rolünü vurgulayarak, işletmelerin dijital dönüşüm stratejilerini daha etkili bir şekilde yönetmelerine yönelik pratik öneriler sunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, dijital dönüşümün işletmelerde çalışanların işe yabancılaşma davranışları üzerindeki etkilerini ve bu süreçte dijital liderlerin rolünü anlamaktır.

Çalışmada, işletmelerde sürdürülen dijital dönüşüm faaliyetlerinin çalışanların işe yabancılaşma algılarını ne ölçüde etkilediği ve bu ilişkide dijital bir liderin varlığının nasıl bir rol oynadığının ortaya koyulmasına ilişkin bir literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra 260 katılımcı ile yapılan araştırmanın sonuçlarından elde edilen bulgulardan yola çıkarak, dijital dönüşüme yönelik çalışan algılarının, bunun işe yabancılaşma davranışına etkilerinin, dijital dönüşüm faaliyetlerine destek veren ve çalışanlarını bu doğrultu da yönlendiren bir dijital lider varlığının bu ilişkide ne ölçüde önemli etkilerinin olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan izin alınarak araştırma ve yayın etiğine uygun olarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar ilişkili teoriler ve geçmiş bulgular ışığında değerlendirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Dijital Dönüşüm Kavramı

Dijital dönüşüm kavramı iş dünyasına olan algılarımızı değiştirmiştir ve modern dünyada başarılı olmayı hedefleyen kuruluşlar için temel bir düşünce haline gelmiştir (Gartner, 2019). “Digital” terimi, “parmak” anlamına gelen Latince “digitus” teriminden türemiştir ve dijitalleşme sürecini ifade etmektedir. Dijitalleşme ve dijitalizasyon terimleri sıklıkla dijital dönüşümle eşanlamlı olarak kullanılsa da bunların dijital dönüşüm sürecinin önemli bir parçası olduğunu ve ayrı

terimler olduğunu belirtmek önem arz etmektedir. “Dijital dönüşüm” terimi, dijitalleşmeyi de kapsar ve tek seferlik bir eylemden ziyade bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir. Bu süreç, dijital teknolojilerin bir organizasyonun tüm yönleriyle; iş süreçleri, stratejiler, iş modelleri ve organizasyonel kültür gibi alanlara entegrasyonunu içermektedir (Matt vd., 2015, s.23).

Dijital dönüşüme ilişkin en kapsamlı tanımlarından biri 2011 yılında IBM İş Değerleri Enstitüsü tarafından yayımlanan raporda yer almaktadır. Bu rapora göre, dijital dönüşüm; internetin ve küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve mobil, sosyal medya, büyük veri ve çevrimiçi ticaret gibi dijital teknolojilerin iş modellerine entegrasyonu ile karakterize edilmiştir. Bu yaklaşım, işletmelerin müşteri değeri üzerine odaklanmasını yeniden tasarlamalarını ve günlük operasyonlarına dijital yetenekleri entegre etmelerini gerektirmekte, böylece dijital dönüşüm sürecinde başarılı olabilmelerini vurgulamaktadır (IBM, 2011).

Dijital dönüşümün kesin tanımı konusunda devam eden tartışmalar ve belirsizlikler bulunmakta olup, çeşitli kurumlar ve araştırmacılar farklı perspektiflerden tanımlar sunmaktadır. Ancak genel olarak kabul gören tanım, dijital dönüşümün bir organizasyon içinde dijital teknolojilerin kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımla entegrasyonunu içerdiği yönündedir.

İşletmelerde kişisel bilgisayarların kullanımı, 1970’lerde üçüncü sanayi devrimi ve dijitalleşmenin başlangıcını işaret etmiştir. Bu aşama, internetin entegrasyonu ile sona ermiş ve verilerin dijitalleştirilip bilgisayarlarda işlenmesiyle süreçlerin otomasyonu sağlanmıştır. Otomasyon, işletmelere hız ve verimlilik kazandırmış, entegre yazılım sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Savić, 2019). Bu dönemde, veri bankalarının geliştirilmesi de üretkenliği artırmış ve maliyetleri düşürmüştür.

Dijitalleşmenin üçüncü aşaması, Web 2.0 ve mobil cihazların ortaya çıkışı ile belirginleşmiştir. Web 2.0, etkileşimli içerik üretimini mümkün kılmış ve sosyal medya ile müşteri davranışlarını değiştirmiştir. Sosyal medya, müşteri odaklı ürünlerin oluşturulmasına ve kitle kaynak kullanımı kavramının gelişmesine yol açmıştır. Mobil cihazlar, müşteri-işletme ilişkisini zamandan ve mekândan bağımsız hale getirmiştir. Bu aşamada yeni iş modelleri geliştirme, yeni pazarlara giriş ve işbirlikleri kurma hedeflenmiştir (Liang & Turban, 2011).

Mevcut aşama, Nesnelerin İnterneti ve Endüstri 4.0 ile örtüşmektedir. IoT (Internet of Things), birbirleriyle iletişim kurabilen nesnelere oluşan siber-fiziksel sistemlerin yaratılmasını sağlamıştır. Bu sayede akıllı fabrikalar, insan müdahalesi olmadan üretim yapabilir hale gelmişlerdir. Bu, üretimin yanı sıra tüm iş değer zincirlerini de etkilemektedir (Burmeister vd., 2016). IoT, müşteri hakkında değerli bilgiler sağlayarak veri kullanımı aracılığıyla yenilikçi iş modelleri ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunmayı mümkün kılmaktadır. Ancak bu durum geleneksel işletmeler için tehditler oluşturabilmektedir. İşletmelerin hedefi, dijital

dönüşümü gerçekleştirmek, yeni müşteri ve pazar koşullarına uyum sağlamak ve rekabet avantajı elde etmektir (Burmeister vd., 2016).

Dijital dönüşüm teknolojik, ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin birleşimiyle şekillendirilen bir kavramdır. Yapay Zeka, Akıllı Uygulamalar, Analitik, Dijital İkizler ve Bulut ve Uç Bilişim gibi yenilikçi teknolojilerin hızlı ilerlemesi, küresel bilgi alanını ve pazar dinamiklerini yeniden şekillendirerek birincil bir katalizör olmuştur (Lammers, Tomidei, & Regattieri, 2018). COVID-19 pandemisi, çeşitli sektörlerde eğitim ve insan kaynakları yönetimi de dahil olmak üzere, uzaktan operasyonları ve dijital çözümleri zorunlu kılarak bu dönüşümü daha da hızlandırmış, dijital dayanıklılık ve uyum sağlama ihtiyacını vurgulamıştır (Masoud, 2022). Ayrıca dijital ekonominin, yüksek ölçeklenebilir, veri odaklı ve yazılım merkezli işletim modelleri ile karakterize edilen dinamik doğası, startup'ların geleneksel endüstrileri bozmasını sağlamış, köklü şirketleri rekabetçi kalabilmek için dijital teknolojileri entegre etmeye zorlamıştır (Chakravorti, 2022). İş dünyasında dijital dönüşüm, müşteri deneyimini artırmak ve müşteri sorunlarını etkili bir şekilde çözmek için iş modellerini, örgütsel yapıları ve süreçleri yeniden icat etmek için zorunlu hale gelmiştir (Challenges of Digital Transformation, 2022).

Tüm bu gelişmeler dijital dönüşüme dair yapılan bilimsel araştırmaların da hız kazanmasına yol açmıştır. Yapılan çalışmalar dijital dönüşümün iş dünyası, toplum ve ekonomi gibi çeşitli alanları önemli ölçüde etkileyen çok yönlü sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Challenges of Digital Transformation, 2022). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) için dijital dönüşüm, iş stratejilerini sosyal medyayı pazarlama ve operasyonel faaliyetlerde kullanarak etkiler ve bu sayede yenilikçi pazarlama yaklaşımlarını teşvik eder (Khoerunsiya vd., 2023). Dördüncü Sanayi Devrimi bağlamında dijital dönüşüm, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi sektörleri etkileyerek dijital hükümet, ekonomi ve toplumun gelişimi için gereklidir (Phan vd., 2023).

Teknolojinin ilerlemesi ve artan dönüşüm faaliyetleri bir taraftan işletme verimliliklerini artırırken diğer taraftan bir takım olumsuz etkilere de yol açmaktadır. İş yerlerinde artan makine kullanımı, çalışanların kontrolünün makinelerin yönetimine geçmesine ve bunun sonucunda çalışanın kendine olan güven ve saygısının düşmesine neden olmuştur. Kapitalizm altında çalışanlar, iş süreçlerinden koparılmış ve sadece belirli bir alanda uzmanlaşmaya teşvik edilmişlerdir. Bu uzmanlaşma, işçinin işin bütününden uzaklaşmasına ve görevinin monotonlaşmasına yol açmıştır. Çalışan, işyerinde kendini geliştirme fırsatı bulamamakta ve iş ile ilgili yeni bilgiler edinememektedir. Bu değişimlerle birlikte çalışan, iş yerinde gelişme ve ilerleme isteğini yitirebilmektedir (Başaran, 2000, s.39). Fullan (1970), teknolojinin çeşitli yönlerden çalışanların işe bağlılıklarını azaltıcı bir rol oynadığını, aynı teknolojiye sahip işletmelerde farklı bağlılık ve yabancılaşma düzeylerinin ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Shepard (1977), teknoloji türünün önemli olmadığını, teknolojik gelişmeler sonucunda değişen iş bölümünün çalışanlarda işe yabancılaşmaya neden olduğunu ifade

etmiştir. Susman (1972), teknolojinin ortaya çıkardığı otomasyonun işe yabancılaşma davranışını ortaya çıkardığını ileri sürmüştür. Dijital dönüşüm süreçlerinin beraberinde getirdiği değişim faaliyetleri, bir taraftan problemlere çözüm sağlarken diğer taraftan yeni problemlere sebep olabilmektedir. Çalışanlar bazı durumlarda bu değişime karşı direnç gösterilebilmektedirler (Tüz, 2004, s.9). İşletmede gerçekleştirilen değişime engel olma, güvenmeme, şüphe duyma gibi çalışan davranışları değişime direnç kavramını açıklamaktadır. Bu direnci yok etmek değişim sürecinin en zorlu aşamasını oluşturmaktadır (Şahin, 2011, s.311). Teknolojik gelişmeler, dönüşüm ve değişim faaliyetleri çalışanlarda değişime direnç davranışlarına neden olabilmektedir. Altıntaş (2020) çalışmasında, teknolojik gelişmelerin çalışanlar üzerinde yarattığı stresi açıklayan teknostres ile çalışanların değişime dirençlerinin pozitif yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Buradan hareketle değişime yönelik bu direnç davranışları da çalışanlarda işe yabancılaşma davranışını ortaya çıkarabilmektedir. Urgan vd. (2020), hastane çalışanları üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında, değişime direnç ile yabancılaşma ve değersizlik hissi arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Bir başka açıdan bakıldığında, çalışanın değişime direnci, bireyin bir işi başaracağına yönelik inancını açıklayan özyeterliliğini de negatif yönde etkileyebilmektedir. Hall ve Hord (1987), özyeterlilik algısının değişim süreçlerinde önemli bir rol oynadığını, çünkü davranıştaki değişimin algıdaki değişim olduğunu ileri sürmüştür. Bu ifadeye göre, kendini yeterli gören çalışanlar değişime daha sıcak bakmaktadır. Bandura (1994), özyeterlilik algısının değişimin yönünü belirleyen önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Çalık vd. (2013), değişime direnç ve özyeterlilik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, değişime olan direncin öz yeterliğinin tüm alt boyutlarıyla negatif yönde bir ilişkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Değişime direnç davranışları çalışanların özyeterlilik inançlarını azaltmakta ve değersizlik hisslerini artırmaktadır. Bu da çalışanın dışlanması ve işe yabancılaşmasına yol açmaktadır.

Bu bağlamda, dijital dönüşümün çalışanların meslektaşlarından, işin sonuçlarından ve kendi kimliklerinden uzaklaşması anlamına gelen işe yabancılaşma algısı üzerinde de etkili olabileceği düşünülmektedir.

İşe Yabancılaşma

İşe yabancılaşma, çalışanların meslektaşlarından, işin sonuçlarından ve kendi kimliklerinden uzaklaşması anlamına gelmektedir (Orhan, 2022, s.137). Blauner (1964)'a göre işe yabancılaşma, çalışanın değerini ortaya koyabileceği uygun koşul ve ortamların sağlanamaması durumudur. Çalışanın işyerinde sorumluluk, özerklik, kendini gerçekleştirme ve sosyal etkileşim gibi koşulları karşılayamaması durumunda, kendini iş sürecine dahil edememesi, yalnızlık, güçsüzlük ve değersizlik hissetmesi ve iş ilişkilerinden doyum sağlayamaması durumu ortaya çıkmaktadır (Akşit Aşık, 2018, s.30). İşe yabancılaşma, çalışanların işlerine karşı isteksizlik duymaları (Demirez & Tosunoğlu, 2017, s.81), işlerine

yönelik enerjilerini ve aidiyet duygularını kaybetmeleri (Akdoğan & Aydemir, 2018, s.309) ve çalışanların gerçek dünyaları ile hayalleri arasındaki uyumsuzluklar (Demir vd., 2018, s.333) olarak tanımlanan çok boyutlu bir terimdir.

Çalışma yaşamında işe yabancılaşmanın giderek artması, bu konuda yapılan araştırmaların sayısının da artmasına neden olmuştur. İşe yabancılaşan bireyler, iş süreçlerinden uzak durmayı tercih etmekte ve bu süreçlere katılmaktan kaçınılmaktadırlar. Yapılan çalışmalar, bireylerin işe yabancılaşmasının yalnızca iş içindeki davranışlarını değil, aynı zamanda genel tutum ve davranışlarında da değişikliklere yol açtığını ortaya koymuştur. İşe yabancılaşma, iş süreçlerini olumsuz etkileyerek ortaya konulan hizmetin ve ürünün kalitesini düşürebilmektedir (Elma, 2003, s.36). Bu durum, iş yerinin ve ait olduğu toplumun gelişimini engelleyebilmektedir. İşe yabancılaşmanın etkileri, bireysel özelliklerin devreye girmesiyle çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. İşe yabancılaşma, kişinin iş yapma şeklini ve iş yerinde bulunan düzeni bozabilecek ciddi bir duygusal durumdur (Fromm, 1992, s.52). Çalışan, kendi potansiyelini ve yaratıcılığını anlamadan, hayatı üzerinde kontrol sahibi olmadığını düşünmektedir. Bu düşüncelerle çalışan, kendini hayatındaki aktif bir özne yerine pasif bir nesne gibi görmeye başlamaktadır. İşe yabancılaşmış bireyler iş yerinde düşük performans sergileyebilmekte ve olumsuz tutumlar gösterebilmekte, bu da iş arkadaşlarını ve örgütü olumsuz etkileyebilmektedir. Bu olumsuz etkiler, işletme için mali kayıplara yol açabilmektedir. İşe yabancılaşma yaşayan bireyler, işlerini ve kendilerini geliştirmek için çaba göstermemekte, yaptıkları işi sadece bir mecburiyet olarak görmektedirler.

Örgüt içindeki bireyler, örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için bir araya gelmektedirler. Bu kişiler belirli hedefler etrafında birlik oluşturmuş gibi görünseler de, örgüt içinde bireyin kendi üretmediği sistemler de mevcuttur. Çalışanların, örgütün norm ve prosedürlerini benimsemesi beklenmekte, fikirlerinden uzaklaştırılan çalışanlar ise örgütten kopmaktadırlar. Ayrıca örgüt içinde resmi olmayan gruplar da mevcuttur ve bu gruplar içindeki çıkar çatışmaları ve mücadeleler, yazılı olmayan dinamik yapıların oluşumuna yol açmaktadır (Şimşek vd., 2006, s.575). Tüm bu yapıların birleşimi, çalışanın örgütle olan uyumunu kaybetmelerine ve işine yabancılaşmalarına neden olmaktadır. İşe yabancılaşma, makineleşme ile birlikte çalışanın yeteneklerini daha az sergilemesi veya kullanma ihtiyacının azalması sonucu iş yerine ve diğer çalışanlara karşı duyarlılığın kaybolmasını ifade etmektedir (İşcan & Moç, 2018, s.382). İşe yabancılaşma, çalışanın iş beklentileriyle uyumsuzluğu ve işin monotonlaşması sonucu ortaya çıkan, sıklıkla çalışmanı olumsuz duygulara sürükleyen bir durumdur (Kurtulmuş & Karabıyık, 2016, s.463).

Erikson (1986)'un ifadesiyle, çalışanın işine yabancı hissetmesi belirli koşullar ile meydana gelmektedir. Ortaya koyduğu işle anlamlı bir ilişki kuramaması, üretimdeki emeğinin farkında olmaması, üretim sırasında hareketlerinin dışarıdan kontrol edilmesi, yaratıcılığını yitirmesi gibi durumlar işe yabancılaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Özbek (2011), işe yabancılaşma davranışını ortaya çıkaran faktörleri; iş koşulları, iş ortamı ve iş gereklilikleri olarak sıralamıştır. Ayrıca literatüre bakıldığında işe yabancılaşma davranışı ile duygusal emek, örgütsel sinizm, mobbing, örgütsel adalet, tükenmişlik, rol çatışması ve rol belirsizliği, liderlik, örgütsel bağlılık, nezaketsizlik, sapkın işyeri davranışları, örgüt iklimi, iş performansı, psikolojik sözleşme, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık, iş stresi, iş-örgüt uyumu ve teknolojik değişim ve dönüşümler gibi değişkenler ile ilişkilendirildiği araştırmalar görülmektedir (Uygungil Erdoğan, 2023, s.114). Çalışanların kendi ifadelerini kullanmadıkları, iş süreçlerinin çalışanlar tarafından belirlenemediği ve kişilerin günlük hayatlarının başkaları tarafından kontrol edildiği iş ortamlarında bireyler, kendilerini çaresiz hissederek zamanla buldukları örgüte yabancılaşmaktadır. Bununla birlikte, teknolojinin yol açtığı rutin işler karşısında çalışanın makineleşmesi ve bunun bireyleri mutsuzluğa itmeside işe yabancılaşmanın temel sebeplerinden biri olmaktadır (Şimşek vd., 2012, s.56). Sosyal ve örgütsel alanlarda meydana gelen değişimler çalışanların psikolojik ve duygusal durumlarını doğrudan etkilemektedir.

Organizasyonlar için kritik bir rol oynayan dijital dönüşüm faaliyetleri aynı zamanda çalışanların bu dönüşüme ayak uyduramamasına, bu yeniliğe karşı bir direnç göstermesine ve zamanla işe yabancılaşma davranışı sergilemelerine yol açabilmektedir. Buradan hareketle araştırmanın birinci hipotezi dijital dönüşüm faaliyetlerinin çalışanların işe yabancılaşma davranışları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu yönünde belirlenmiştir.

H₁: İşletmelerde dijital dönüşüm faaliyetlerinin çalışanların işe yabancılaşma davranışları üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Dijital dönüşümün olası olumsuz çıktılarını azaltmak adına yapılan bazı çalışmalar dijital liderlerin, çalışanların dijital dönüşüme uyum sağlamalarını destekleyerek, onların iş tatminini ve bağlılığını artırabileceğini, çalışanların kendilerini iş süreçlerine daha fazla dahil hissetmelerini sağlayabileceğini göstermiştir (Gasparovich vd., 2021).

Dijital liderlik

Dijital liderlik, dijital değişim ve dönüşüm sürecine liderlik edebilme, örgüt ve paydaşların uyum sağlamasında öncü olma ve dijital dünyaya adaptasyon becerileri olarak tanımlanmaktadır (Prince, 2017b; Raza, 2016; Sheninger, 2014; Yusof vd., 2019). Dijital liderler, dijital teknolojiyi kurumsal hedefler doğrultusunda etkin bir şekilde kullanabilen ve süreçlere entegre edebilen, öğrenmeye, yeniliğe ve değişime açık, her kültür ve yaş grubundan bireylerle rahatça çalışabilen, iş birliği ve dayanışmanın önemini kavramış, dijital okuryazarlığı yüksek, küresel bir bakış açısına sahip, yetki ve sorumlulukları paylaşmayı benimseyen, kararlı ve strateji, yöntem, teknik, kültür, teknoloji, veri ve iletişim araçları gibi unsurları birleştirerek kurumu hedeflerine ulaştırmada kritik bir rol oynayan liderlerdir (Sheninger, 2014).

Dijital liderlik, teknolojik alanda yaşanan ilerlemelerle şekillenen günümüzün liderlik anlayışını yansıtmaktadır. Bu, dijital dünyada ayakta kalabilme potansiyelini oldukça yükseltmektedir. Geleneksel liderlik meselesinden ayrı olarak dijital liderlik, internet ağı faaliyetlerin ve teknolojik kabiliyetlerin bütünleşmesi hususuna vurgu yapmaktadır. Bu kabiliyet, işletmelerin dijital çağ döneminde başarıya ulaşmaları için kritik öneme sahip bir yetenektir (Borah vd., 2022, s.2). Dijital liderlik kavramı, teknolojik yetkinliği ve geleneksel liderlik ilkelerini bütünleştirerek öne çıkarmaktadır. Dijital liderler, teknolojik araçlar sayesinde kişiselleştirilmiş öğrenme imkanları yaratabilir ve takımlarını gelişmeye teşvik edebilmektedirler. Bununla birlikte, ağ analizi kavramı gibi teknolojik alanlar, liderlerin ekipler içindeki iletişimi daha etkin hale getirmesini sağlamaktadır (Petrucci & Rivera, 2018, s.55).

Son zamanlarda, geleneksel komuta ve kontrol ile vizyoner liderlik stillerinin yanı sıra “dijital liderlik” adlı üçüncü bir yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşım, teknoloji konusunda derin bilgilere sahip ve sektör trendlerini yakından takip eden liderleri ifade etmektedir (Fisk, 2002, s.46).

Dijital liderlik, dijital dönüşüm araçlarını benimsemekle kalmayıp stratejik iş süreçleri ve insanla nasıl ilişkilendirileceğine yönelik bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu nedenle dijital dönüşüm faaliyetlerinin başarısında önemli bir rol oynamaktadır. Dijital liderler, uyumlu, yenilikçi ve sürekli öğrenmeyi benimseyen yaklaşımları ile stratejilerini ve hedeflerini gerçekleştirmek için teknolojiyi etkin bir şekilde kullanarak daha verimli ve etkili bir çalışma elde etmektedirler. İşletmelerde dijital bir zihniyet geliştirilmesini sağlayan dijital liderler, dijital dönüşüm faaliyetlerine uyum sağlanması kapsamında oldukça etkili olmaktadır (Aksoy, 2024).

Ayrıca, dijital dönüşüm sürecinde dijital liderlik, çalışanların işe yabancılaşma düzeylerini azaltmada da önemli bir rol oynayabilir. Dijital liderler, teknolojik değişimlere uyum sağlamada çalışanlarına rehberlik ederek onların bu süreçte kendilerini daha değerli ve bağlı hissetmelerini sağlamaktadırlar (Prince, 2017a; Sheninger, 2014).

Sosyal değişim teorisinin temel olgusu “karşılıklılık normu”dur. Buna göre, bir kişiye olumlu bir davranış sergilendiğinde, olumlu bir davranışı gören kişide de karşılık olarak olumlu bir davranış gösterme sorumluluğu doğmaktadır. Blauner (1964) çalışmasında sevgi, statü ve bilgi kaynak değişimlerinin sosyal değişimlerde rol oynadığını ileri sürmüştür (Akt. Çetin & Şentürk, 2016). Bu teori kapsamında, dijital liderin dönüşüm sürecinde çalışanlarına sağladığı destek ve katkılara karşılık olarak, çalışanlarında olumlu bir geri dönüş vermek istemesi işe yabancılaşma davranışının azaltılmasında etkin bir rol oynayabilecektir. Dijital liderlerin etkili iletişim, işbirliği ve sürekli öğrenme kültürü oluşturma becerileri, çalışanların iş süreçlerine aktif katılımını artırmakta ve iş tatminini yükseltmektedir (Petrucci & Rivera, 2018). Bu liderler, dijital okuryazarlıklarını ve stratejik vizyonlarını

kullanarak, çalışanların dijital dönüşüme adapte olmalarını ve işlerinden memnuniyet duymalarını teşvik etmektedirler (Yusof vd., 2019). Böylece, dijital liderlik, dijital dönüşümün getirdiği değişimlere karşı çalışanların direncini azaltarak, iş yerindeki yabancılaşma sorununu minimize etmektedir (Benitez vd., 2022).

Buradan hareketle, çalışmada dijital dönüşüm faaliyeti içerisinde olan işletmelerde çalışanların işe yabancılaşma davranışları gösterebileceği ancak bu ilişkide dijital liderin düzenleyici rolünün olabileceğini dair aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Dijital dönüşüm faaliyetleri ile çalışanların işe yabancılaşma davranışları arasındaki ilişkide dijital liderliğin aracı bir rolü vardır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmada, dijital dönüşüm faaliyetleri ile işe yabancılaşma davranışı arasındaki ilişki ve liderin bu dijital dönüşüm sürecindeki rolünü araştırmak üzere online anket yöntemiyle kantitatif bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırma için Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır. Araştırma evrenini, Türkiye'de faaliyet gösteren ve dijitalleşmeyi takip eden işletmelerin çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde, işletmede dijital dönüşüm sürecinin yaşandığı birimlerde çalışanlara basit rastgele örneklem yöntemiyle 320 anket dağıtılmış, 260 (%81) anket için geri dönüş alınmıştır.

Cinsiyet dağılımına bakıldığında, katılımcıların %45,4'ü kadın, %54,6'sı ise erkektir. Eğitim seviyesi açısından incelendiğinde, katılımcıların %10,0'u lise mezunu, %57,5'i lisans mezunu ve %32,4'ü lisansüstü eğitim almıştır. Medeni durumda, %61,2'si evli iken %38,8'i bekâr olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde, %8,8'i 18-25 yaş arasında, %28,1'i 26-35 yaş arasında, %25,4'ü 36-45 yaş arasında ve %37,7'si 46 yaş ve üzerindedir.

Çalışma süresi açısından ise, katılımcıların %16,7'si 1 yıldan az, %26,4'ü 1-3 yıl, %10,1'i 4-6 yıl, %7,4'ü 6-8 yıl ve %39,5'i 9 yıl ve üzeri deneyime sahiptir.

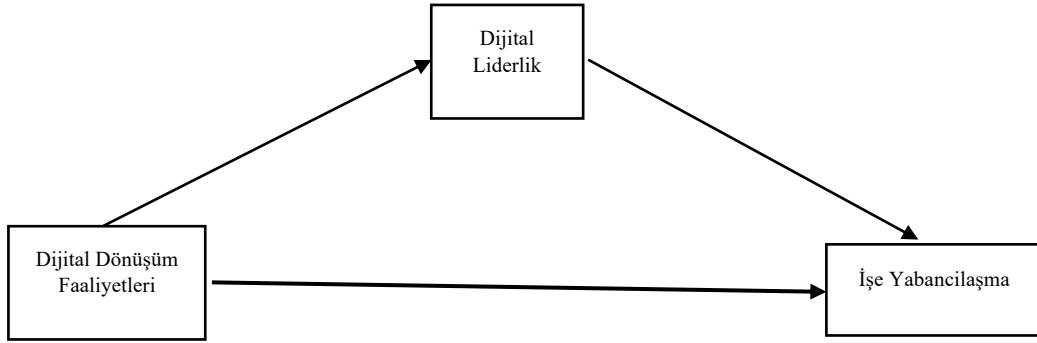
Araştırmanın Modeli

Araştırmada öne sürülen hipotezler aşağıdaki araştırma modeli ile gösterilmektedir.

H₁: İşletmelerde dijital dönüşüm faaliyetlerinin çalışanların işe yabancılaşma davranışları üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₂: Dijital dönüşüm faaliyetleri ile çalışanların işe yabancılaşma davranışları arasındaki ilişkide dijital liderliğin aracı bir rolü vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, literatürden toplanan bilgiler ve anket formları veri ve bilgi toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Dijital Dönüşüm Ölçeği, Orjinali Nadeem, Abedin, Cerpa ve Chew (2018) tarafından 12 ifadeden oluşturulmuş ve 5’li Likert tipinde (1=Tamamen katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) değerlendirilmiştir. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlaması Sağlam (2021) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,95 olarak elde edilmiştir.

İşe yabancılaşma ölçeği toplam olarak on maddeden oluşmaktadır ve orjinali Hirschfeld ve Field’in (2000) çalışmasından alınmıştır. 5’li Likert tipinde (1=Tamamen katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) değerlendirilmiştir. Türkçe’ye uyarlaması Özbek (2011) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik kat sayısı 0,71 olarak elde edilmiştir.

Dijital Liderlik Ölçeği, orjinali Zeike, Bradbury, Lindert ve Pfaff (2019) tarafından geliştirilmiş, Türkçe’ye uyarlaması Sürücü, Yıkılmaz ve Maşlakçı (2022) tarafından yapılmıştır. 5’li Likert tipinde (1=Tamamen katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) değerlendirilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik kat sayısı 0,87 olarak elde edilmiştir.

Analiz

Elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 26.0 Statistics Paket Programı kullanılarak ele alınmıştır. Verilerin analizi araştırmaya katılan katılımcıların sosyo-demografik özellikleri sayı ve yüzde, ölçek ve faktör

puanları ortalama ve standart sapma ortaya konulmuştur. Sayısal değişkenlerde normal dağılım çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanarak bulunmuş olup Tablo 1’de gösterilmiştir. Ölçeklerin tamamı ve alt faktörleri çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım sınırları içinde olduğu görülmüştür (Tabachnick & Fidell, 2013). Verilerin normal dağılım kurallarına uyduğuna karar verilmiştir. Kullanılan referans sayı değer $\pm 1,96$ aralığındadır (Kalaycı, 2005).

Tablo 1. Dijital Dönüşüm, Dijital Liderlik, İşe Yabancılaşma, Dijital Okuryazarlık ve Alt Boyutlarına Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçekler ve faktörler	Skewness		Kurtosis	
	Çarpıklık $\pm$ S.H		Basıklık $\pm$ S.H	
Dijital Dönüşüm Ölçeği (DDÖ)	-0,36	0,15	-0,36	0,30
Dijital Liderlik Ölçeği (DLÖ)	-0,23	0,15	-0,58	0,30
İşe Yabancılaşma Ölçeği (İYÖ)	-0,21	0,15	-0,50	0,30

S.H.: Standart hata

Katılımcıların cinsiyet gibi iki grulu değişkenleri ile ölçek puanlarının karşılaştırılmasında Independent Sample t testi kullanılmıştır. Katılımcıların üç veya daha fazla grulu değişkenleri ile ölçek puanlarının karşılaştırılmasında One Way ANOVA kullanılmıştır. Gruplar içinde çeşitlilik gösteren değerlerin hangi grup birleşiminden meydana geldiğini belirlemek içinde Post Hoc Testleri (LSD testi veya Duncan çoklu karşılaştırma testi) kullanılmıştır. Ölçekler arasındaki karşılıklı ilişkinin ele alınmasında Pearson Korelasyon Analizinden faydalanılmıştır. Korelasyon katsayısı; 0,00-0,30 arası düşük seviyede olduğu, 0,30-0,70 arası orta seviyede olduğu ve 0,70-1,00 arası ise yüksek seviyede bir ilişki şeklinde değerlendirilmiştir (Büyüköztürk, 2020). Faktörlerin birleşimi ve ayrışımının geçerliliği için hesaplanan AVE, CR, MSW ve ASV değerleri Excel’de hesaplanılmıştır. Dijital dönüşüm, dijital liderlik ve işe yabancılaşma arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin ölçümünde kullanılan regresyon analizleri, Hayes’in geliştirdiği Process Macro (v3.4.1) uygulaması ile yapılmıştır. Her bir ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi ve ölçüm modelinin test edilmesi AMOS 24 programı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın tamamında anlamlılık seviyeleri 0,05 ve 0,01 değerleri göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Çalışmanın ilk aşamasında doğrulayıcı faktör analizi bulguları elde edilmiş, ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri değerlendirilmiştir. Daha sonra, korelasyon analizi ve katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin

sonuçların ortaya koyulması ile regresyon analizi sonuçlarında değerlendirilen bulgular ile ifade edilerek değerlendirilmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeklerin orijinal formundaki tek boyutlu yapının doğruluğunu test etmek için doğrulayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır.

Dijital dönüşüm ölçeği için, Ki Kare ($\chi^2=148,404$), serbestlik derecesi ($df=51$, $p=0,000$) oranının $\chi^2/df=2,910$; RMSEA= 0,086; CFI=0,946 ve SRMR=0,042 olduğu görülmüştür. Ki kare serbestlik derecesi oranında 5'ten düşük, RMSEA ve SRMR değerlerinin 0,05 ile 0,08 arasında olması, CFI değerlerinin 0,90'dan büyük olması kabul edilebilir uyum iyiliğini göstermektedir (Karagöz, 2021). Bu doğrultuda dijital dönüşüm ölçeğiyle ilgili RMSEA değerinin sınır değerinde olduğu görülmekle birlikte, diğer uyum iyiliği değerleri birlikte değerlendirildiğinde tek boyutlu yapının uygun olduğu söylenebilir.

Bu faktör analizi sonuçları, belirli maddelerin belirli faktörlerle olan ilişkilerini ve tahmini faktör yüklerini göstermektedir. Çalışmada genel olarak kabul gören minimum faktör yükü değeri olarak 0,30 alınmıştır (Harrington, 2009). Dijital dönüşüm ölçeği altında yer alan maddelerin faktör yüklerinin 0,581-0,833 arasında değiştiği ve bu faktör yüklerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Dijital liderlik ölçeği için, Ki Kare ($\chi^2=19,359$), serbestlik derecesi ($df=8$, $p=0,000$) oranının $\chi^2/df=2,420$; RMSEA= 0,074; CFI=0,987 ve SRMR=0,025 olduğu görülmüştür. Ki kare serbestlik derecesi oranında 5'ten düşük, RMSEA ve SRMR değerlerinin 0,05 ile 0,08 arasında olması, CFI değerlerinin 0,90'dan büyük olması kabul edilebilir uyum iyiliğini göstermektedir (Karagöz, 2021). Bu doğrultuda dijital liderlik ölçeğiyle ilgili uyum iyiliği değerleri birlikte değerlendirildiğinde tek boyutlu yapının uygun olduğu söylenebilir.

Dijital liderlik ölçeği altında yer alan maddelerin faktör yüklerinin 0,621-0,842 arasında değiştiği ve bu faktör yüklerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

İşe Yabancılaşma ölçeği için, Ki Kare ($\chi^2=65,097$), serbestlik derecesi ($df=34$, $p=0,001$) oranının $\chi^2/df=1,915$; RMSEA= 0,059; CFI=0,933 ve SRMR=0,053 olduğu görülmüştür. Ki kare serbestlik derecesi oranında 5'ten düşük, RMSEA ve SRMR değerlerinin 0,05 ile 0,08 arasında olması, CFI değerlerinin 0,90'dan büyük olması kabul edilebilir uyum iyiliğini göstermektedir (Karagöz, 2021).

Bu doğrultuda işe yabancılaşma ölçeğiyle ilgili uyum iyiliği değerleri birlikte değerlendirildiğinde tek boyutlu yapının uygun olduğu söylenebilir. İşe yabancılaşma ölçeği altında yer alan maddelerin faktör yüklerinin 0,301-0,683 arasında değiştiği ve bu faktör yüklerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Ölçüm Modelinin Birleşim ve Ayrışım Geçerliliği

Ölçüm modelinin DFA ile doğrulanmış olması ölçekteki faktörlerin ve faktörlere ait maddelerin belirli bir seviyede birleşim ve ayrışım geçerliliğine sahip olduğunu ortaya konmaktadır (Karagöz, 2021). DFA modelindeki faktörlerin birleşim ve ayrışım geçerliliğine ilişkin değerler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Faktörlerin Birleşim ve Ayrışım Geçerliliği için Hesaplanan AVE, CR, MSW ve ASV Değerleri

Faktörler	AVE	CR	MSV	ASV
1.Dijital Dönüşüm Ölçeği (DDÖ)	0,52	0,93	0,29	0,10
2.Dijital Liderlik Ölçeği (DLÖ)	0,59	0,90	0,29	0,07
3.İşe Yabancılaşma Ölçeği (İYÖ)	0,25	0,76	0,08	0,02

Bu kapsamda; değişkenlerin AVE değerleri 0,5’in altında olduğu görülmüştür. Diğer kriterler ile değerlendirildiğinde, değişkenlerin birleşim geçerliliğine sahip olduğu ifade edilebilir.

AVE’nin MSV ve ASV’den büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda tüm faktörlerin ayrışım geçerliliğine sahip olduğu ifade edilebilir.

Ölçeklerin Güvenirlilik Analizleri

Korelasyon değerlerine göre güvenilirlik katsayıları incelendiğinde; 0,00-0,40 arası ölçeğin güvenilirliğinin düşük olduğu, 0,40-0,60 arası ölçeğin güvenilirliğinin düşük seviyede olduğu, 0,60-0,80 arası ölçeğin oldukça güvenilir bir seviyede olduğu ve 0,80-1,00 arası ölçeğin yüksek seviyede güvenilir olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2021). Bu çalışmada, Dijital Dönüşüm Ölçeği (DDÖ) için 0,928; Dijital Liderlik Ölçeği (DLÖ) için 0,898 ve İşe Yabancılaşma Ölçeği için 0,757’dir. Elde edilen bulgulara göre; dijital dönüşüm, dijital liderlik ve işe yabancılaşma ölçeklerinin güvenilirliklerinin yeterli olduğu görülmektedir.

Korelasyon Analizi ve Demografik Özelliklere Dair Sonuçlar

Çalışmada kullanılan dijital dönüşüm, dijital liderlik ve işe yabancılaşma ölçekleri arasındaki ilişkiler incelenmiş olup, Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Değişimler	1. DDÖ	2.DLÖ	3.İYÖ
1.Dijital Dönüşüm Ölçeği (DDÖ)	1		
2. Dijital Liderlik Ölçeği (DLÖ)	0,542**	1	
	0,000		
3. İşe Yabancılaşma Ölçeği (İYÖ)	-0,193**	-0,288**	1
	0,002	0,000	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$, r : Korelasyon katsayısı

Katılımcıların dijital dönüşüm puanları ile işe yabancılaşma puanları arasında düşük düzeyde negatif ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre; katılımcıların dijital dönüşüm puanları arttıkça, işe yabancılaşma puanları azalış gösterecektir.

Katılımcıların dijital liderlik puanları ile işe yabancılaşma puanları arasında düşük düzeyde negatif ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre; katılımcıların dijital liderlik puanları arttıkça işe yabancılaşma puanları azalış gösterecektir.

Katılımcıların işe yabancılaşma puanları ile dijital dönüşüm ve dijital liderlik puanları arasında düşük düzeyde negatif ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuçlara göre; katılımcıların işe yabancılaşma puanları arttıkça, dijital dönüşüm ve dijital liderlik puanları azalış gösterecektir.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin oranlar ve dijital dönüşüm, dijital liderlik ve işe yabancılaşma ölçeklerine ait puanların karşılaştırılması Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dijital Dönüşüm, Dijital Liderlik ve İşe Yabancılaşma Ölçeklerine Ait Puanların Karşılaştırılması

Değişkenler	f	%	Dijital Dönüşüm(p)	Dijital Liderlik(p)	İşe Yabancılaşma(p)	
Cinsiyet	Kadın	118	45,4	0,230	0,310	0,838
	Erkek	142	54,6			
Yaş	18-25 yaş	26	10,0	0,22	0,865	0,019*
	26-35 yaş	149	57,5			
	36-45 yaş	84	32,4			
	46 yaş ve üzeri	159	61,2			
Medeni Durum	Evli	101	38,8	0,679	0,321	0,708
	Bekar	23	8,8			
Eğitim Durumu	Lise	73	28,1	0,362	0,051	0,659
	Lisans	66	25,4			
	Lisans üstü	98	37,7			
Çalışma Süresi	1 yıldan az	43	16,7	0,696	0,835	0,407
	1-3 yıl	68	26,4			

	4-6 yıl	26	10,1			
	6-8 yıl	19	7,4			
	9 yıl ve üzeri	102	39,5			

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, F: One Way ANOVA, Fark: Post Hoc Testleri

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile dijital dönüşüm ölçeğine ait puanlar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p > 0,05$).

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile dijital liderlik ölçeğine ait puanlar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p > 0,05$).

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinden sadece yaşlarına göre; işe yabancılaşma arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür ($p < 0,05$). 26-35 yaş ile 36-45 yaş aralığındaki katılımcıların işe yabancılaşma ölçeği genel puanları, 46 yaş ve üzeri olan katılımcılara göre yüksektir.

Hipotezlere Dair Sonuçlar

Dijital dönüşüm, dijital liderlik ve işe yabancılaşma arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler (aracılık etkisi) regresyon analizleri ile incelenmiştir. Regresyon analizleri, Hayes'in geliştirmiş olduğu Process Macro (v3.4.1) uygulaması ile yapılmıştır.

Örnekleme yönteminde Bootstrap yöntemi kullanılmıştır. 5000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir. Analiz neticesinde elde edilen 95 güven aralığındaki (GA) değerlerin sıfır (0) değerini içermemesi gerekir (Karagöz, 2021).

Dijital dönüşüm, dijital liderlik ve işe yabancılaşma arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Dijital Dönüşüm, Dijital Liderlik ve İşe Yabancılaşma Arasındaki Doğrudan ve Dolaylı İlişkiler

Değişkenler arası ilişki	B	S.E.	β (Beta)	p	%95 GA	
					Alt sınır	Üst sınır
Dijital dönüşüm→İşe yabancılaşma (c')-Doğrudan etki	-0,042	0,056	-0,053	0,456	-0,153	0,069
DDÖ→DLÖ→İYÖ (Aracılık etki, dolaylı etki); (c); a.b	-0,111	0,035	-0,140		-0,229	-0,060
Toplam etki (c)	-0,153	0,048	-0,193	0,002**	-0,249	-0,058
Dijital dönüşüm→Dijital liderlik	0,615	0,059	0,542	0,000**	0,498	0,732
Dijital liderlik→İşe yabancılaşma	-0,181	0,050	-0,259	0,000**	-0,279	-0,083

B: Standardize edilmemiş regresyon katsayısı, S.H.= Standart Hata, β (Beta): Standardize edilmiş regresyon katsayısı, * $p<0,05$; ** $p<0,01$; GA: Güven aralığı, $n=260$
Bağımlı faktörlerde açıklanan varyans oranı: DLÖ $R^2=0,294$; İYÖ $R^2=0,085$; Toplam etki İYÖ $R^2=0,037$.

Toplam etki sonuçları incelendiğinde; dijital dönüşüm, işe yabancılaşmayı olumsuz yönde ve anlamlı olarak etkilediği ($\beta=-0,153$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Dijital dönüşüm puanları, işe yabancılaşmadaki değişimlerin %3,7'sini açıklamaktadır ($R^2=0,037$).

Doğrudan etkilere ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde; dijital dönüşüm, dijital liderliği olumlu yönde etkilediği ($\beta=0,542$; $p<0,05$) tespit edilmiştir. Dijital dönüşüm puanları, dijital liderlikteki değişimlerin %29,4'ünü açıklamaktadır ($R^2=0,294$). Ancak aracı değişken olan dijital liderliğin modele dahil edilmesi ile dijital dönüşüm değişkeninden işe yabancılaşmaya giden regresyon katsayısının anlamsız olduğu görülmüştür ($\beta=-0,053$; $p>0,05$). Bootstrap sonuçlarına göre ise dijital dönüşüm, dijital liderlik vasıtasıyla işe yabancılaşma üzerindeki dolaylı etki değerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($\beta=-0,140$, 95 GA [-0,229 – -0,060]). Bootstrap alt ve üst güven aralığı değerleri, 0 (sıfır) değerlerini içermemektedir. Dijital liderliğin, işe yabancılaşmayı olumsuz yönde etkilediği ($\beta=-0,259$; $p<0,05$) ve işe yabancılaşmadaki değişimin (varyansın) %8,5'ini açıkladığı görülmektedir. Bu sonuçlar, dijital dönüşüm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide dijital liderlik değişkeninin tam aracılık etkisinin olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Farklı sektörlerde dijital dönüşüm sürecinin yaşandığı birim çalışanlarında, bu sürecin işe yabancılaşma davranışlarını nasıl etkilediğini ve bu etkide dijital liderliğin aracı rolünü ortaya koymak, çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, dijital dönüşüm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide dijital liderlik değişkenine yönelik tam aracılık etkisini sunmaktadır. Bu sonuçlar; işletmelerde sürdürülen dijital dönüşüm faaliyetleri ve bu dönüşümü ve dijitalleşmeyi destekleyen bir dijital liderin varlığının, çalışanların işe yabancılaşma davranışlarını azaltıcı yönde bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, dijital dönüşüm faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesinin dijital liderliğin desteklenmesinde ve çalışanlarda işe yabancılaşma davranışının düzeyini azaltmada önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma bulguları dijital dönüşüm faaliyetleri ile işe yabancılaşma değerleri arasında düşük düzeyde negatif ilişki olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar organizasyonlarda gerçekleştirilen dijital dönüşümlerin çalışanların yaşadıkları işe yabancılaşma davranışlarını azaltma yönünde etkisinin olduğunu göstermektedir. Mermer (2022); Yılmaz (2021); Kocadaş (2020); Çelik (2023) çalışmalarında, teknolojik olarak gelişen örgütlerde işe yabancılaşma davranışlarında pozitif yönde bir artış, teknolojiye ve dijital kültüre karşı bir direnç olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ancak çalışma sonuçlarına göre, işe yabancılaşıma davranışı ile dijital dönüşüm faaliyetleri arasında negatif yönlü bir ilişki görülmektedir.

Bu bulgunun sebebi ise daha önce yapılmış çalışmalardan farklı olarak, teknolojideki hızlı değişim ve dijital çağda ciddi anlamda yol katedilmesi ile açıklanabilir. Buna göre dijitalleşme ve dijital dönüşüm terimlerine ve uygulamalarına geçmişe nazaran daha fazla aşına olan çalışanlar bu teknolojiye alışmaya ve öğrenmeye daha hevesli bir hale gelmiş, bu dönüşümler zaman geçtikçe onlar için de kolaylaştırıcı birer süreç haline dönüştürmüş olabilir. Diğer bir deyişle, dijital dönüşüm zaman içerisinde çalışanlar için kaçınmaları gereken bir durum olarak değil, işlerini kolaylaştırıcı faaliyetler olarak görüldüğü değerlendirilmektedir.

Bunun yanı sıra, katılımcıların dijital liderlik değerleri ile işe yabancılaşıma değerleri arasında ve işe yabancılaşıma değerleri ile dijital dönüşüm ve dijital liderlik değerleri arasında düşük düzeyde negatif ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre; bu negatif etkide dijital liderliğin tam aracı rolü saptanmış ve dijital liderlerin, çalışanların işe yabancılaşımmamaları konusunda etkili oldukları görülmüştür. Bu çalışma ile dijital dönüşümün işe yabancılaşıma gibi üretkenlik karşıtı bir iş algısı üzerindeki olumsuz etkisinin tamamen dijital liderler üzerinden ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bulgu işletmeler için dijital liderliğin önemini ortaya koyması bakımından da önemli bir katkı teşkil etmektedir. Dijital liderlerin, çalışanlarına yol gösterici bir rol üstlenerek, dijital dönüşüm sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesini ve çalışanların işe yabancılaşımmamasını sağlamaları dijital dönüşüm sürecinde üzerinde durulması gereken bir konu olmaktadır. Bu nedenle, işletmelerin dijital liderlik becerilerini geliştirmeleri ve dijital liderlik stratejilerini takip etmeleri daha da büyük bir önem kazanmıştır.

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinden sadece yaşlarına göre; işe yabancılaşıma ölçeği puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. 26-35 yaş ile 36-45 yaş aralığındaki katılımcıların işe yabancılaşıma ölçeği genel değerleri, 46 yaş ve üzeri olan katılımcılara göre yüksektir. Benzer şekilde Şimşek vd. (2006) ve Mermer (2020)'de teknolojik gelişmeler karşısında daha genç çalışanların eski çalışanlara göre daha fazla işe yabancılaşıma davranışı gösterdiği sonucunu ortaya koymuşlardır. Bunun, daha genç yaştaki çalışanların dijital dönüşümler karşısında ortaya çıkabilecek stresle nasıl başa çıkabilecekleri konusunda yeteri düzeyde tecrübe sahibi olmadıkları hususundan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, dijital dönüşümler ve işe yabancılaşıma kavramları ile ilgili yöneticilerin stresi azaltma yönünde liderlik davranışı göstermeleri önemlidir.

Buradan hareketle, dijital dönüşüm faaliyetleri içerisinde olan örgütlerde işe yabancılaşıma davranışını ortadan kaldırmak ya da minimize edebilmek adına sunulabilecek bazı öneriler mevcuttur. İlk olarak, dijital dönüşüm süreçlerine hâkim, çalışanlarını bu konuda destekleyen ve cesaretlendiren, onlara eğitim ve gelişim fırsatları sunan, çalışanları ile iletişime geçerek tüm süreci onlara anlatan ve bu

dönüşüm sürecine uyum gösterme aşamasında onlara katkı sunan bir liderin varlığı ve desteklenmesinin işletme için etkin sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Ayrıca çağımız dijital teknolojilerinin çalışanlar üzerindeki etkilerinin zaman içinde değişebileceği ve bu değişimin takip edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda geçmiş çalışmalar ışığında ancak o bulgulardan farklı bulguların da elde edilebileceğinin farkında olarak, dijital dönüşüm süreçlerinin çalışanlar üzerindeki etkileri incelenmeli ve yeni ortaya çıkabilecek problemlere de çözüm olunmaya çalışılmalıdır.

ÇALIŞMANIN KISITLARI VE GELECEK ÇALIŞMALARA ÖNERİLER

Değişkenlerin ölçümüne ilişkin kısıt, araştırmanın ilk kısıtını oluşturmaktadır. Veriler, dijital dönüşüm faaliyetleri içerisinde olan işletme çalışanlarından anket yöntemiyle toplandığından kişi tutum ve algılarının gözlemlenmesi zor olmaktadır (Spector, 2006, s.229). Bu durumda kişinin kendisinden veri toplanması daha doğru sonuçlar verebilmektedir.

Ayrıca veriler tek bir zamanda ve yöntemle elde edilmiştir. Bu “ortak yöntem varyansı” olarak adlandırılan bir soruna neden olabilmektedir. Ancak bu çalışmada yapılan faktör analizi sonuçlarına göre, ölçek maddelerindeki çoğunluğu açıklayıcı nitelikte bir faktör olmadığından bu etkinin çok güçlü olması beklenmemektedir. Gelecek çalışmalarda verilerin zaman ve yöntemler açısından farklılaştırılarak toplanması önerilmektedir.

Evren ve örneklem olarak herhangi bir sektör veya işletmeye bağlı kalınmamıştır. Türkiye’deki farklı il, sektör ve organizasyonlarda çalışanlardan tesadüfi örnekleme yöntemi ile veri toplanmıştır. Bu durum tek kaynak kısıtını aşmamıza yardımcı olsa da gelecek çalışmalarda, genelleme yapabilmek için, daha farklı alanlardan ve karma yöntemlerle veri toplanması önerilmektedir.

Ayrıca, çalışanların işe yabancılaşma davranışını etkileyebilecek beş faktör kişilik özelliklerinden uyumluluk, dışa dönüklük, sorumluluk, deneyime açıklık, duygusal tutarsızlık faktörleri, ‘A’ ve ‘B’ tipi kilişik özellikleri, dijital okuryazarlık seviyeleri gibi bireysel farklılık yaratabilecek değişkenlerin de ele alınmasının holistik bir bakış açısı sunabilmek için daha etkin olacağı düşünülmektedir.

Son olarak, işletmelerin içinde buldukları dijital dönüşüm faaliyetlerini etkin olarak yönetebilmeleri için, dijital liderlere büyük bir sorumluluk düştüğü; çalışanları ile liderleri arasında kurulan bağ ve liderin çalışana olan desteğinin çalışanın işe yabancılaşması davranışının önüne geçilmesinde kritik bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu nedenle dijital dönüşüm süreçlerinde çalışanlarının dijital beceri ve eğitimlerinin geliştirilmesi, yeni gelişmelere adaptasyon aşamasında onların desteklenmesi ve onlara uygun ortamlar hazırlanması konusunda etkili bir dijital liderle çalışmanın önemli bir kriter olacağı değerlendirilmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. A., & Aydemir, C. (2018). Pozitif psikolojik sermayenin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. UİK Özel Sayısı, 307-318.

Altıntaş, M. (2020). Teknostres ile değişime direnç arasındaki ilişki: Havacılık sektöründe bir araştırma. *ISPEC Journal of Social Sciences & Humanities*, 4 (2), 1-27.

Aksoy, C. (2024). İşletmelerin dijital dönüşümü ve dijital liderlik yaklaşımı. *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 4 (1), 1-28.

Akşit Aşık, N. (2018). Örgüt iklimi ve işe yabancılaşma ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 29-41.

Bandura, A. (1994). Self-efficacy, In V.S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior*. Newyork: Academic Press. (4), 71-81.

Başaran, İ. E. (2000). *Örgütsel Davranış: İnsanın üretim gücü*. Ankara: Ekinoks Yayınevi.

Benitez, J., Arenas, A., Castillo, A., & Esteves, J. (2022). Impact of digital leadership capability on innovation performance: The role of platform digitization capability. *Information and Management*, 59 (2), 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.im.2022.103590>

Blauner, R. (1964). *Alienation and freedom: The factory worker and his industry*. Chicago: University of Chicago Press.

Borah, P. S., Iqbal, S., & Akhtar, S. (2022). Linking social media usage and SME's sustainable performance: The role of digital leadership and innovation capabilities. *Technology in Society*, 68, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101900>

Burmeister, C., Lüttgens, D., & Piller, F. T. (2016). Business model innovation for industrie 4.0: why the industrial internet mandates a new perspective on innovation. *Die Unternehmung*, 2, 124-152.

Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analiz el kitabı* (27. Baskı). Ankara: PEGEM Yayınları.

Chakravorti, N. (2022). *Digital Transformation: A Strategic Structure for Implementation*. New York: Productivity Press.

Çalık, E. (2008). *İlkoğretim öğrencilerinin iyimserlik düzeylerinin ve okula ilişkin algılarının incelenmesi.* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çalık, T., Koşar, S., Kılınç, A. & Er, E. (2013). İlköğretim okulu öğretmenlerinin değişime direnme davranışları ile öz yeterlikleri arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (4), 1-16.

Çetin, A., & Şentürk, M. (2016). Bilgi paylaşma davranışının planlı davranış teorisi ve sosyal değişim teorisi bağlamında incelenmesi: Dermatologlar üzerine ampirik bir araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 16 (2), 241-256.

Challenges of digital transformation (2022). *Advances in finance, accounting, and economics book series*. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8524-5.ch014>

Demir, M., Siyret, A., Ayas, B., & Yıldız, B. (2018). Örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ilişkisi: beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32), 231-254.

Demirez, F. N. & Tosunoğlu, N. (2017). Örgüt ikliminin işe yabancılaşma üzerine etkisi: Gazi Üniversitesi Rektörlüğünde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 69-88.

Elma, C. (2003). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin işe yabancılaşması.* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Erikson, K. (1986). *On work and alienation*. *American Sociological Review*, 51 (1), 1-8.

Fisk, P. (2002). The making of a digital leader. *Business Strategy Review*, 13 (1), 43-50. <https://doi.org/10.1111/1467-8616.00201>

Fromm, E. (1992). *Marx'in insan anlayışı* (Y. Salman & Z. Tanrısever, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Fullan, M. (1970). Industrial technology and worker integration in the organization. *American Sociological Review*, 35 (6), 1028-1039.

Gartner (2019). *IT Glossary*. Available Online: <https://www.gartner.com/it-glossary/> (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Gasparovich, E. O., Uskova, E. V., & Dongauzer, E. V. (2021). The impact of digitalization on employee engagement. *In Digital Economy and the New Labor Market: Jobs, Competences and Innovative HR Technologies* (ss. 143-150). Springer International Publishing.

Hall, G. E. & Hord, S. M. (1987). *Change in schools: Facilitating the process*. New York, NY: SUNY Press.

Harrington, Ö. (2009). *Doğrulamalı Faktör Analizi*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

Hirschfeld, R. R., Feild, H. S., & Bedeian, A. G. (2000). Work alienation as an individual-difference construct for predicting workplace adjustment: A test in two samples 1. *Journal of Applied Social Psychology, 30* (9), 1880-1902.

Horney, N., Passmore, B., & O'shea, T. (2010). Leadership agility: a business imperative for a VUCA world. *People & Strategy, 33* (4), 32-38.

IBM (2011). *İş Değerleri Enstitüsü Raporu*. <https://www.ibm.com/docs/tr/cognos-analytics/11.1.0?topic=started-reports>, (Erişim Tarihi: 20.05.2024).

İşcan, Ö. F. & Moç, T. (2018). Çalışanların presentizm (işte sözde var olma) davranışlarının işe yabancılaşmalarına etkisi: bir kamu kurumu örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 10* (3), 379-402.

Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistiksel teknikler* (6. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Karagöz, Y. (2021). *SPSS ve AMOS 24 uygulamalı istatistiksel analizler*. (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Khoerunsiya, Z. P., Yustiana, T., Sofyana, A., & Febrianto, A. S. (2023). The effect of digital transformation on the business strategy of SMEs in the city of Bandung. *Majalah Bisnis & IPTEK, 16* (1), 63-70.

Kocadaş, K.A. (2020). Teknolojik yeniliklerin işe yabancılaşma üzerine etkileri. *Sosyolojik Düşün Dergisi, 5*(2), 80-92.

Kurtulmuş, M. & Karabıyık, H. (2016). Algılanan örgütsel adaletin öğretmenlerin işe yabancılaşma düzeylerine etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5* (2), 459-477.

Lammers, T., Tomidei, L., & Regattieri, A. (2018). *What causes companies to transform digitally? An overview of drivers for Australian key industries*. Proceedings of PICMET'18. <https://doi.org/10.23919/PICMET.2018.8481810>

Liang, T. P., & Turban, E. (2011). Introduction to the special issue social commerce: a research framework for social commerce. *International Journal of Electronic Commerce, 16* (2), 5-13. <https://doi.org/10.2753/JEC1086-4415160201>

Masoud, R. (2022). Digital transformation in healthcare. *International Journal of Scientific and Research Publications, 12* (7), 379-382. <https://doi.org/10.29322/ijsrp.12.07.2022.p12744>

Matt, C., Hess, T., & Benlian, A. (2015). Digital transformation strategies. *Business & Information Systems Engineering, 57* (5), 339-343.

Mermer, Ö. (2022). *Tekno-stres ve işe yabancılaşma davranışı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Nadeem, A., Abedin, B., Cerpa, N., & Chew, E. (2018). Digital transformation & digital business strategy in electronic commerce-the role of organizational capabilities. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 13 (2), 1-8.

Orhan, A. T. (2022). İşe yabancılaşmanın akademisyenler bağlamında incelenmesi: bir literatür çalışması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (2), 135-154.

Özbek, M. F. (2011). Örgüt içerisindeki güven ve işe yabancılaşma ilişkisinde örgüte uyum sağlamanın aracı rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 231-248.

Petrucci, T., & Rivera, M. (2018). Leading growth through the digital leader. *Journal of Leadership Studies*, 12 (3), 53-56. <https://doi.org/10.1002/jls.21595>

Phan, T. H., Pham, T. G., Pham, T. M., & Ta, L. A. (2023). Impact of digital transformation on knowledge-sharing activities of accounting students at universities in Vietnam. *International Journal of Scientific Research and Management*, 11 (3), 4689-4704. <https://doi.org/10.18535/ijstrm/v11i03.em4>

Prince, K. A. (2017a). Association for Information Systems AIS Electronic Library (AISeL) Industrie 4.0 and Leadership Industrie 4.0 and Leadership. *Iceb*, 132-139.

Prince, K. A. (2017b). *Industrie 4.0 and leadership*. In Proceedings of the 17th International Conference on Electronic Business, 4 (8), 132-139.

Raza, B. (2016). *Leadership 4.0, module: management competencies*. (Master's thesis) Frankfurt University of Applied Sciences. https://www.academia.edu/25513158/LEADERSHIP_4.0_Module_Management_Competencies_1_MC1_MBA_Aviation_Enrolment_number_1042342 (Erişim Tarihi: 13.10.2024)

Sağlam, M. (2021). İşletmelerde geleceğin vizyonu olarak dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi ve dijital dönüşüm ölçeğinin Türkçe uyarlaması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (40), 395-420.

Savić, D. (2019). From digitization, through digitalization, to digital transformation. *Online Searcher*, 43 (1), 36-39.

Sheninger, E. (2014). *Pillars of digital leadership*. <https://www.teachthought.com/the-future-of-learning/digital-leadership/> (Erişim Tarihi: 20.04.2024).

Shepard, J. M. (1977). Technology, alienation and job satisfaction. *Annual Review of Sociology*, (3), 1-21.

Spector, P. (2006). Method variance in organizational research: truth or urban legend? *Organizational Research Methods*, (9), 221-232.

Susman, G. I. (1972). Process design, automation and worker alienation. *Industrial Relations*, 11 (1), 34-45.

Sürücü, L., Yıkılmaz, İ. & Maşlakçı, A. (2022). Dijital liderlik: bir ölçek uyarlama çalışması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (3), 1039-1050.

Şahin, A. (2011). *Değişim yönetimi ve yenilikçilik*. Tuncay T. Turaboğlu (Der), *İşletmecilikte Güncel Konular içinde* (ss.305-330). Bursa: Ekin Yayınları.

Şimşek, Ş., Çelik, A., Akgemci, T. & Fettahlıoğlu, T. (2006). *Örgütlerde yabancılaşmanın yönetimi araştırması*. 14. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi (ss. 569-586). Erzurum: Atatürk Üniversitesi İİBF.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.

Türkyılmaz, S. (2024). Dijital dönüşümün işletmeler üzerindeki etkisi. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 276-297.

Tüz, M. (2004). *Değişim ve kaos ortamında işletme davranışı*. Bursa: Alfa Akademi Yayınları.

Urgan, S., Sevim, Ş. & Özgüleş, B. (2020). Organizasyonlarda görülen değişime direnç, yabancılaşma ve değersizlik hissi: bir kamu hastanesinde araştırma. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 15-24.

Uyungil Erdoğan, S. (2023). Yönetim alanındaki işe yabancılaşma makalelerinin bibliyometrik analizi. *Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 111-139.

Veiseh, S., Shiri, A., & Eghbali, N. (2014). A study on ranking the effects of transformational leadership style on organizational agility and mediating role of organizational creativity. *Management Science Letters*, 4 (9), 2121-2128. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2014.8.006>

Weber, E., Büttgen, M., & Bartsch, S. (2022). How to take employees on the digital transformation journey: an experimental study on complementary leadership behaviors in managing organizational change. *Journal of Business Research*, 143, 225-238. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.01.036>

Yılmaz, M. (2021). *Çalışma yaşamında teknolojik değişim ve yabancılaşma*. Ankara: İksad Yayınevi.

Yusof, M. R., Yaakob, M. F. M., & Ibrahim, M. Y. (2019). Digital leadership among school leaders in Malaysia. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8 (9), 1481-1485. <https://doi.org/10.35940/ijitee.i8221.078919>

Zeike, S., Bradbury, K., Lindert, L., & Pfaff, H. (2019). Digital leadership skills and associations with psychological well-being. *International journal of environmental research and public health*, 16 (14), 2628.

Yayın Geliş Tarihi: 31.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1525631>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 303-322
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TİMURLU İMPARATORLUĞUNDA KONAR-GÖÇER KÜLTÜRÜN YANSIMALARI: ÇADIR MİMARİSİ VE TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Nagehan KÜÇÜKYILDIZ*

Öz¹

Çadır, tarih boyunca göçebe yaşam tarzının bir unsuru olarak insanların konaklama ve korunma ihtiyaçlarına yönelik geliştirdikleri çözümlerin bir ürünü olarak meydana çıkmıştır. Değişik ölçü ve formda tasarlanan çadırlar, göçebe toplulukların gereksinimlerini karşılamak üzere kolayca monte edilebilen, demonte edilebilen ve taşınabilir nitelikte konutlar olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda Eski Türk toplulukları için çadır, hayatlarının ayrılmaz bir parçası olup önemli bir rol oynamıştır. Eski Türk toplumlarında olduğu gibi Timurlu döneminde de, çadırlar, toplumun yaşam tarzını, ekonomik durumunu, sosyal ve mimari yapılarını yansıtan önemli bir öge olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle, çadırların iç ve dış tasarımına büyük bir önem verilmiş ve sanatsal yetenekler, mimari yapılarla benzer şekilde çadırlarda da sergilenmiştir. Çadır, Timurlular arasında toplumsal yapının önemli bir unsurunu oluşturarak aileleri bir araya getirmiş ve toplumsal dayanışmayı artırmıştır. Bu dayanışma, Timurluların sosyal bağlarını güçlendirmiş ve bir arada yaşama kültürüne katkıda bulunmuştur. Belirtmek gerekir ki, çadırlar sadece hanedan üyeleri için değil, aynı zamanda toplumun diğer kesimleri için de kurulmuş ve tüm aktivitelerini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmamızda, Timurlu dönemi çadırlarının fonksiyonları, mahiyeti ve kullanım alanları detaylı bir şekilde ele alınmış, bu çadırların topluma sağladığı katkılar üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca, Timurluların bu çadırları hangi amaçlarla ve nerede kullanıp, toplumun kültürünü nasıl yansıttıkları incelenmiştir. Minyatürler aracılığıyla yapılan analizler, hanedan ile halk tabakasının çadırları hakkında bilgiler sunarak, bu iki grup arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Timurlular, Çadır, Göçebelik, Ekonomik Durum, Mimari Yapı.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Küçükyıldız, N. (2025). Timurlu İmparatorluğunda konar-göçer kültürün yansımaları: Çadır mimarisi ve toplumsal işlevleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 303-322.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ARTVİN, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8856-5898>, e-posta: nagehan.guler@artvin.edu.tr

¹ Bu makale için etik kurul onayı gerekmektedir.

REFLECTIONS OF THE NOMADIC CULTURE IN THE TIMURID EMPIRE: TENT ARCHITECTURE AND ITS SOCIAL FUNCTIONS

Abstract

The tent, emerged throughout history as a solution developed by people for the accommodation and shelter needs of the nomadic lifestyle. Designed in different sizes and forms, tents served as easily mountable, demountable, and portable dwellings to meet the requirements of nomadic communities. In this context, for ancient Turkic communities, the tent became an integral part of their lives and played a significant role. As in ancient Turkic societies, during the Timurid period, tents stood out as an important element reflecting the society's lifestyle, economic situation, and social and architectural structures. Therefore, great importance was placed on the interior and exterior design of tents, and artistic talents were showcased in tents similarly to architectural structures. Among the Timurids, the tent constituted an important element of the social structure, bringing families together and enhancing social solidarity. This solidarity strengthened the social ties of the Timurids and contributed to a culture of cohabitation. It's worth noting that tents were not only established for members of the dynasty but also set up for other segments of society, where they carried out all their activities. In the study, the functions, nature, and usage areas of Timurid period tents have been discussed in detail, and evaluations have been made on the contributions these tents provided to society. Additionally, detailed examinations have been conducted on the purposes for which the Timurids used these tents, where they used them, and the culture of society. Analyses conducted through miniatures provide information about the tents of both the dynasty and the common people, revealing the differences and similarities between these two groups.

Keywords: *Timurids, Tent, Nomadism, Economic Situation, Architectural Structure.*

GİRİŞ

Çadır terimi, Türkçenin farklı diyalektlerinde “çatır, çatur, çâşır ve çâçır” gibi değişik versiyonlarda kullanılmaktadır. Çadırın etimolojisi hakkında kesin bilgi verilmemekle birlikte iki görüş bulunmaktadır; birincisi Türkçeye orta Farsça “çâtûr” (örtü) kelimesinden geçtiği ve bu kelimenin de eski Türkçe birleştirmek, birbirine tutturmak manasına gelen çat- fiil kökünden türediği şeklindeki görüştür. İkincisi ise; kelimenin Farsçada gölgelik, güneşlik ve şemsiye manasına gelen çetr (چتر) (Kanar, 2010, s. 589) olarak geçen Sanskritçe “çhattra” olduğudur (Bozkurt, 1993, s. 158). Divânu Lugâti't-Türk'te “çaçır/çatır/ alaçu ve otağ” kelimeleri de çadır manasında kullanılmaktadır (Mahmut, 2006, s. 406). Kâmûs-ı Türkî'de çadır, göçebelerin hanesi makamında olup ordugâhlarda askerlerin, korucuların ve bekçi gibi adamların ikamet ettiği yerlerdir. Kalın bir bezden yahut keçe veya deriden olup bir direk ile kurularak etekleri ip parçalarıyla kazıklara bağlanmaktadır. Çadırın en büyüğüne otak, en küçüğüne ise çerke denilmektedir. Ayrıca Tatar çadırına alacık, Türkmen çadırına derim, kalıpça ve kilimden yapılanlara da oba olarak ifade edilmektedir (Sami, 2007, s. 492). Önemli Türk tarihi yazarlarından biri olan Bahaddin Ögel, çadır kelimesinin, Türklere Semerkand'da yaşayan Soğdlar veyahut

Tacikler vasıtasıyla girdiği ve çadır kelimesinin Farsça kökenli bir nesne olduğuna dikkat çekmektedir (Ögel, 1984, 304-309). Eski yazıtlarda ew kelimesinin manasının ev, çadır olduğunu belirten Aydın, çadırın ordugâh ve karargâh anlamlarına da geldiğini ifade etmektedir (Aydın, 2022, s. 62; Bozkurt, 1993, s. 158).

Türkler, erken dönemlerde anne, baba ve çocuklardan oluşan ailelerle çadırlarda birlikte yaşamlarını sürdürmekteydiler. Diğer akrabalar da kendi çadırlarını kurarak varlıklarını sürdürürler; bu nedenle, akrabaların bir araya gelmesi sonucunda obalar ortaya çıkardı (Aydın, 2022, s. 60). İnsanlık tarihinin en erken zamanlarından beri ilerleme gösteren Yurt tipi çadırların (Ek 1, 2, 3) prototiplerinin, Sibiryâ, Orta Asya ve İç Asya'da kullanıldığı bilinmektedir. Bu mesken çeşitlerinin, Paleolitik dönemde dahi ilkel formlarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa Sibiryâ-Buret bölgesinde elde edilen bulgularda, çadır şeklindeki erken dönem meskenlerine dair farklı örnekler bulunmuştur. Bu yapılar, yerle sabitlenmiş ve tepede birleşen ağaç dallarından oluşturulmuş bir iskelet biçimindedir. Bu çadırlar, kubbe şeklinde bir görünüme sahiptir. Ayrıca çadırların merkezi ve giriş kısmında açıklıklar bulunmaktadır. Çadırın üstü kısmı hayvan derileriyle örtülmüştür. Büyük Hun Devleti'nin kurulmasından önce, proto-Hun kültürü olarak değerlendirilebilecek Tagar kültürü dönemine ait Orta Yenisey'deki Boyar bölgesinde bulunan petrogliflerde, MÖ VII-VI. yüzyıllardaki görsellerde, gövdesi yuvarlak ve çatısı kubbe biçiminde olan çadırlar betimlenmiştir. Geç dönemlerde bu tip çadırların hepsine genellikle "alaçık" ismi verilmiştir. Hunlar döneminden itibaren Türk dünyasının hepsinde sıklıkla kullanılan çadır tipi "öy" ya da "üy" diye ifade edilen meskenlerdir (Çoruhlu, 2019, s. 129-131). Göktürkler'de, Orta Asya'daki geleneksel çadırlar "yurt" olarak adlandırılmakta olup günümüzde bu yapılar çoğunlukla "ak-öy" veya "boz-üy" gibi terimlerle anılmaktadır. Göktürk çadırları, yalnızca barınma amaçlı değil, aynı zamanda önemli siyasi ve diplomatik meselelerin görüşüldüğü mekânlar olarak da kullanılmıştır. Bu çadırlar, ekonomik gücü ve toplumsal statüyü simgeleyen yapılardır. Mesela Bizans elçileri, ipekten yapılmış çadırlarda ağırlandı (Çoruhlu, 2019, s. 192). Siyasi ve ekonomik gücü gösteren ipekten yapılan çadırlar, daha sonra değineceğimiz Timurlu çadırlarında sıklıkla karşılaşılan bir özelliktir.

Eski Türkler, çadır yapımında zamanla ilerleme kaydederek çeşitli çadır türlerini benimsemişlerdir. Bu gelişmeler, "kurgan" adı verilen antik mezarlarda bulunan tarihî kalıntılarda gözlenmektedir. Özellikle Orta Asya ve Anadolu'da çok farklı çadır türleri kullanıldığı bilinmektedir. Değişik malzemelerin kullanımı, büyüklük ve biçim açısından çeşitlilik arz eden pek çok çadır türü içinde en sade olanı; sırtların birbiriyle keşişerek konik bir biçim oluşturduğu çadır tipidir. İlk başlarda Türkler, barınak ihtiyaçlarını karşılamak için kurdukları çadırlar dışında düğün, sünnet, şenlik gibi toy ve ziyafetler veyahut cenaze merasimlerini gerçekleştirmek adına hususi çadırlar inşa etmişlerdir. Eski Türk inancına göre devlet düzeninin temeli aile ve çadırın içinden başlamaktadır. Özellikle Türkler eski dönemlerden itibaren var olan yurt tipi çadırlar kullanmışlardır (Ek 2, 3). Hatta

zamanla yerleşik hayata geçmelerine rağmen bu tarz çadır geleneğini devam ettirmişlerdir. Yaşam tarzları, dinî inançları, ekonomik ve sanatsal zenginliklerini göstermesi bakımında büyük önem arz eden ev tipi çadırlar, uzun yıllar Türkler'in hayatında vazgeçilmez yaşam mekânları olmuştur (Akın, 2017, s. 115; Gündüz, 1997, s. 186-187; Karcıoğlu, 2018, s. 91; Radloff, 1956, s. 278; Şahin, 2016, 35-36). Kısacası şunu ifade etmek gerekir ki geçmişten günümüze insanlığın en temel ihtiyacı hiç şüphesiz barınma olmuştur. Bu yüzden Türkler, konar göçer yaşam tarzının egemen olduğu zamanlarda çadır tipi yaşam alanlarına rağbet edip bu şekilde barınma ihtiyaçlarını görmüşlerdir (Torun, 2011, s. 1252).

Timurlular Dönemi'nde Çadırın İşlev ve Önemi

Çağatay Devleti'nin son zamanlarında tarih sahnesinde görünen Timur, başkent Semerkan'da Timurlular Devleti'ni kurmuştur (Şâmî, 1989, 73; Alan, 2015, s. 32). Timur, 1370 (771) yılından 1405 (807)'e kadar Orta Asya'dan Tanrı Dağları'na, Delhi'den Moskova'ya, Anadolu ve Toroslar üzerinden Avrasya'ya kadar kuvvetli ordularıyla önemli hâkimiyet mücadelelerine girmiş ve egemenliğini artırarak bu coğrafyaları ele geçirip hükümdarlık vasfına ulaşmıştır. Timur'un 35 yıllık iktidarlık mücadelesinin sonucunda ardından gelen halefleri ülkeyi yöneterek yaklaşık 137 yıl ayakta kalmayı başarmışlardı. Nihayetinde Timurluların Özbeklerin hâkimiyetine geçmesiyle Timurlu hanedanı tarih sahnesinden silinmiştir (Aka, 2000; Aka; 2012 s. 177-180; Hâtufi, 1958; Manz, 2017; Ebû'l Kâsım Şukrâ'î, 1316).

Eski Türk toplumlarında olduğu gibi Timurlular döneminde de yaşam tarzı gereği çadırlar büyük rağbet görmüş ve hayatın vazgeçilmez taşınabilir mekânları olmuştur. Timur İmparatorluğu'nda çadırlar, gündelik yaşamdan önemli etkinliklere kadar geniş bir yelpazede kullanılan çok yönlü yapılar olarak öne çıkmıştır. Yani bu dönemde çadırlar sadece basit barınma yerleri olarak değil, aynı zamanda çeşitli sosyo-kültürel ve dinî faaliyetlerin merkezi olarak da kullanılmıştır. Konaklama amaçlı kullanılan bu çadırlarda toy ve ziyafetlerin yanı sıra cenaze merasimleri gibi dinî ritüellerde, savaş alanlarında askerlerin dinlenmesi için de faydalanılmıştır. Çadırların esnek ve taşınabilir yapısı, farklı amaçlar için hızlıca kurulabilmesini sağlayarak çeşitli etkinliklerde ve koşullarda kullanılmasını mümkün kılmıştır.

Timurlular döneminde kullanılan çadırlar, kaynaklarda hirgâh/hargâh olarak da geçmektedir (Şami, 1987, s. 270; Yezdi, 2019, s. 196). Ekseriyetle bu çadırlar beyaz renktedir.² Ancak Timur'un eşleri ve akrabalarının çadırlarının renkleri mavi,

---

² Çadırın renkleri çadıra farklı anlamlar yüklemektedir. Dede Korkut Destan'ın dan aktarılan ifadeye göre: "Oğuzlar arasında çadır önemli bir göstergedir. Oğuzların hanı Bayındır Han, yönettiği insanlara doğrudan doğruya eksikliklerini söylemek yerine hazırlattığı renkli çadırların rengine göre onlara eksikliklerini söylemeyi tercih eder. Yine eser çocuk sahibi olma konusuna değinilmiş ve Oğuzların başı olan Han, çocuk sahibi olma eylemini sadece anne babaya yüklememiş aynı zamanda nüfus siyaseti olarak algılamıştır. Her ne kadar kahramanlık göstergeleri sergilenirse sergilenin çocuk sahibi olmanın önemini göstermek üzere teşvik etmekte bulunmamış, beyleri aşağılayarak bunu anlatmayı seçmiştir. Kasıtlı

turuncu ve yeşildir. Çadırlar, üç mızrak yüksekliğinde, yüz adım genişliğindedir. Bu yüzden çadırların ses geçirmeme özellikleri bulunmaktadır (Golubev, 2011, s. 20). Timurlu döneminde Semerkand’da çok miktarda lâl bulunduğu için Timur çadırları bu taşlarla süslenmektedir (Fourniau, 2005, s. 99). Bazı çadırlar deve yününden dokunarak yapılmıştır (Yezdi, 2019, s. 285). Bu coğrafyalarda muhtemelen devenin yaygın olarak bulunmasının, çadırların inşasında kullanılan yün malzeme aracılığıyla soğuk hava şartlarından korunma amacına hizmet ettiğini tahmin etmekteyiz.

İbni Arabşah, Timur için kurulan çadırdan bahsetmektedir. Öyle ki, “Yapılan otağ, çadır ve hayma arasında bir çadır vardı ki, tepeden tırnağa altın bezeklerle bezenmiş, içi ve dışı nefis altın süslemelerle süslenmişti. Çadırlardan biri saf ipektendi ve değişik türde nakışlarla süslenmiş, enva-i türlü boylarla boyanmıştı. Bir diğer çadır baştan ayağa merdivenlerle bezenmişti ki, bu merdivenlerden her birinin pahasını tüm sırları bilen Tanrı’dan başka kimse bilmezdi. Bir başka çadırın altın eteklerinin üstü çeşitli mücevherlerle öyle bir bezenmişti ki, ona bakan insanın gözleri kemiş, akli başından giderdi. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da hep gümüşten yapardık. Ve onları ziynetlere boğardık. Bu çadırların arasında nakışlı revaklar, altın suyuna batırılmış kumaştan dikilmiş koridorlar, insanı şaşkına çevirecek süslemeler vardı. Yine bunlar arasında serinlik vermesi için kinnaptan yapılmış yelpazeler, ter almak için gerekli şeyler, açılıp kitlenen, kitlenip açılan eşyalar konulmuştu. Onlar, kendilerini göstermek için sergiledikleri tuhaf, pahalı eşyalar üstüne yine tuhaf örtüler örttüler. Bu örtüler arasında kaftandan işlenmiş bir örtü vardı ki, Timur onu sultan Bayezid’in hazinesinden almıştı.” (İbni Arabşah, 2012, s. 350-35). Timur’un gösterişli ve şaşalı çadırı, hükümdarın şahsi yaşam tarzının bir yansıması olmasının ötesinde, aynı zamanda idare ettiği devletin ekonomik zenginliğini yansıtan bir sembol olarak görülmektedir. Ayrıca bu muazzam çadır, Timurlu Devleti’nin refah düzeyinin açık bir yansımasıdır.

---

yapılan bu ilginç yöntem toplumsal bir gösterge olarak kabul edilmiştir: “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikayesinde, Han Bayındır, çocuğu olmayan Dirse Han’ı doğrudan hedef alıp kendisine uyarıda bulunmaz. Bir gösterge olarak ziyafet verir ve ziyafette çadırları renkli hazırlar. Toplumsal bir gösterge olarak ziyafete gelenler ak, kızıl ve kara renkle donanmış çadırlarda ağırlanırdı. Çadırlarda ağırlananlar çocuk sahibi olmaya teşvik edilerek çok etkili bir yöntemle netice alınmıştır. Bayındır Han, Dirse Han’a doğrudan doğruya bir şey söyleme, çadırın rengi ile imada bulunur ve onu uyarır, manevi cezanın nasıl uygulanacağını emreder: “*Kimin ki oğlu kıızı yok; kara otağa kondurun, kara keçeyi altına serin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin yemezse kalksın gitsin. Oğlu olana ak otağa, kıızı olana kızıl otağa kondurun; oğlu kıızı olmayanı Yüce Tanrı lanetlemiştir, biz de lanetleri; belli bilsin.*” (...) Bu durum, eski Türk toplumunda renk algısının önemine ve bu algının çadır süsleme uygulamalarındaki kilit rolüne dair önemli bir örneği sunmaktadır (Dede Korkut Kitabı Han’ım Hey, 2014, s. 302).

Tarih boyunca, savaş dönemlerinde orduların konaklama düzenlemeleri ve yerleri büyük bir titizlikle planlamıştır. Savaşın getirdiği zorlu koşullar, askerlerin dinlenmesi ve lojistik ihtiyaçlarının eksiksiz bir şekilde karşılanması, savaşın genel başarısı için kritik bir öneme sahip olmuştur. Timurlu döneminde savaş esnasında otağ ve çadırların yan yana kurdukları bilinmekteydi. Otaklar özellikle beyaz renkli kumaşlar kullanılarak kurulurdu (Yezdi, 2019, s. 271). Sık sık seferlere çıkan Timur, askerî harekâtleri sırasında at ve taşınabilir konaklama aracı olarak çadırları yanlarında götürmekteydiler; çünkü çadır, konar-göçer yaşam tarzlarının bir gereği olarak onlar için hayati öneme sahipti. Bunu Timur'un 19 Ocak 1391 yılında düzenlediği seferinde görmekteyiz. Şöyle ki, savaşa karar verildiği zaman erzak, yay, ok, kazma, orak, testere, balta, kazan, pusu filesi, ipler ve iğnelerin atlara yüklendiğini, bunun yanında erler için ayrıca at ve on er için de bir çadır hazırlanmış olduğunu kaynaklarda görmekteyiz (Roux, 2012, s. 106). Savaş meydanında kurulan çadırın sökülmesi, başarı alameti olarak nitelendirilmektedir. Şöyle ki İbn-i Arabşah'ın eserinde, Timur'un Irak-ı Acem bölgesinde oranın hâkimi Şah Mansur ile yaptığı mücadelede Şah Mansur karargâhında gece kendi çadırlarını söküp gündüz kendi bayraklarını yükseltince, Timur ordusunun nasıl bir belaya giriftar olduklarını anladıklarını belirtmektedir (İbni Arabşah, 2012, s. 83).

Yine Timurlu döneminde savaş zamanlarında sahra çadırları olarak isimlendirilen çadır türleri mevcuttur (Yezdi, 2019, s. 126). Savaş esnasında götürülen çadırların bir diğer özelliği de ağaçtan olup göç esnasında bozulmasına gerek kalmazdı. Ne vakit yola çıksalar onları araba üzerine atar, konakladıkları yerde de arabadan yere indirirlerdi. Timurlu askerleri düzenledikleri seferlerde de bu tür çadırlardan bol miktarda ganimet alırlardı (Yezdi, 2019, s. 196).

Dönemin diğer bir çadır türü de seraperde olarak isimlendirilir. Bu da düğün, eğlence ve şölen tertip edildiği zamanlar otak, çadır ve seraperde şeklinde eğlenmek maksadıyla kurduklarıdır (Yezdi, 2019, s. 273). Dönemin seyyâhi Johannes'in ifadesine göre, "Timur'un hayatını ve yaşamını açık mekânlarda, ince ipekten yapılan çadırlarda yaşayarak geçirdiği kaynaklarda sıklıkla geçirmektedir. Böyle sakin ve yalnız bir yaşamı tercih etmesinin sebebi yaşadığı şehirlerde kalabalık bir halkın olmasıdır." (Johannes, 2020, s. 68). Seyyâhin yolculuk yaptığı dönemin yaz aylarına denk gelmesi muhtemeldir, çünkü bu coğrafyalarda kışın sert soğuklarına karşı ince çadırlar yerine daha kalın soğuğu içeri çekmeyen çadırlar tercih edilmiştir.

Çadır konusunda bir başka husus, dönemin pek çok kaynağında belirtilen bilgilere göre, eski Türk toplumlarında olduğu gibi Timurlular da devletler arası münasebetlerde hediye olarak at, katır, deve ve çok sayıda güzel kadın gibi değerli armağanların yanı sıra çadırı da içeren hediyeler sunmasıydı. Hediye edilen çadırlar, oldukça gösterişli ve sanatsal açıdan dikkate değer yapılardır (Fasîh Hâfî, 1239, s. 123-124; Semerkândî, 1383, s. 460-461; Ca'ferî, 2011, s. 107; Hândmîr, 1362, s. 626; Yezdi, 2019, s. 197, 209-210, 417; Marozzi, 2018, s. 385; Özgüdenli, 2017, s. 157; Özgüdenli, 2020, s. 53-62; Macit, 2017, 46; Şahbaz & Taşkıran, 2020, s. 289). Hatta

hükümdarlarına verilen hediyeler arasında renk olarak ak çadırların bulunduğu hususunda bilgiler kaynaklarda geçmektedir (Yezdi, 2019, s. 136; Barthold, 2015, 52-53). Kısacası Timurlu yönetiminin diplomatik ilişkilerde ve mücadelelerde, ortaklık ve sulhun sağlanması amacıyla karşı devletlere çeşitli türden hediyeler sunduğu görülmektedir. Timurlu Devleti'nin dış politika stratejileri bağlamında, bu tarz hediyelerin seçimi ve taktim ediliş yöntemi, dönemin siyasî, kültürel ve sosyal dinamikleri hususunda önemli bilgiler vermektedir. Böylece devletler arası sunulan hediyeler, tarihsel olarak diplomatik ilişkilerin bir yansıması olarak ehemmiyet kazanmıştır. Bu bağlamda, bir devletin değerine sunduğu çadır, gönderen devletin ihtişamı, zenginliği ve kültürel derinliği ile bağlantılıdır. Bu tarz hediyeler, yalnız maddi bir değeri temsil etmemekte, gönderen devletin politik gücünü ve ulusal kimliğine de vurgu yapmaktadır. Tabii şunu da belirtmek gerekir ki çadır gibi sanatsal faaliyetlerin yoğun görüldüğü bir hediye çeşidinin başka bir devlete verilmesi ilişkilere sadece diplomatik mahiyette değil aynı zamanda kültürel mahiyette de bir boyut kazandırmıştır. Eski Türk toplumları gibi Timurlular da ikili ilişkilere önem vermiş ve diplomatik ilişkilerde hediyeler arasında çadırı en başta bulundurmışlardır.

Timurlular döneminde, çadırlar farklı amaçlar doğrultusunda sıklıkla kullanılmıştır. Bu dönemde çadırlar, yalnız taşınabilir barınaklar olarak değil, aynı zamanda çeşitli sosyal ve kültürel ve sosyal etkinliklerin düzenlenmesi için önemli birer mekân olarak katkı sunmuştur. Böylece çadırlar, Timurlular döneminde hem pratik hem de simgesel bir rol oynamış, sosyal ve kültürel bağların kuvvetlenmesine zemin hazırlamıştır. Mesela Timur beş yıllık seferini bitirip Semerkand'a geri döndüğü zaman önce evliyâların kabirlerini ziyaret etmiştir. Sonra dönüp tahta oturmuş ve şenlikler düzenleyip eğlenmekle vakit geçirmiştir. Süslü beyaz otağlar kurdurup kandillerle aydınlatılmış çadırlar diktirmiştir. Güzel çehreli sâkiler altın kaseler ellerine alıp sunulmuş, sazendeler arganun, ud, kanun, kopuz ve her türlü musikî aletleri çalmıştır (Yezdi, 2019, s. 269; Şahin, 2013, s. 431).

Çadırın bir diğer işlevi, savaş sonrası esir alınan kişilerin muhafaza edilmesi amacıyla kullanılmasıdır. Örneğin Yıldırım Beyazıt ve Timur arasında yaşanan mücadele neticesinde Timur galip çıkmıştır. Daha sonra Timur'un yanına getirilen Beyazıt'ın, kendi için tahsis edilen bir çadırda muhafaza edildiği bilinmektedir (Johannes, 2020, s. 97; Golubev, 2011, s. 19). Yine Timurlu döneminde esir alınan hanımlar ve çocuklar yakalanarak Timur'un huzuruna getirilirdi. Timur, onlar için çadırlar kurdurup son derece merhametli davranırdı (Yezdi, 2019, s. 256-257). Emirzâde Halil ve Hudaydâd arasında yapılan mücadele neticesinde Hudaydâd'ın adamlarının onun çadırının yakınında eski bir Tangut çadırı kurarak Emirzâde Halil'i nikâhlısı Şad-ı Mülk ile birlikte gözaltına aldığı bilgisi kaynaklarda geçmektedir (Tacü's-Selmânî, 1999, s. 113).

Timurlu döneminde, özel misafir çadırları ve konukların ağırlanması amacıyla özenle kullanılmıştır. Bu çadırlar, hoş sohbetlere ev sahipliği yapmak,

misafirleri ağırlamak ve çeşitli ikramlarda bulunarak misafirlerin gönlünü kazanmak amacıyla kurulmuştur. Bu mekânlar, Timurular döneminde misafirperverliğin ve kültürel etkileşimin önemli bir unsuru olarak önem kazanmıştır (Şerefüddin Ali Yezdî, 2019, s. 38; Kanat, 1996, s. 175).

Dönemin çadırlarının bir başka işlevi ise eğitim maksatlı kullanılmasıdır. Timur'un torunu Uluğ Bîk/Bey (الغ بیک), küçük yaşta anne kucağından alınarak şehzade eğitimi için Timur'un eşi Saray Mülk Hatun'un eğitimine verilmiştir (Jamaluddin, 1977, s. 791; Golubev, 2011, s. 7). Çocukluğunu babaannesinin yanında geçiren Uluğ Bey, ordugâh havası içerisinde gençlik çağlarına ulaşmıştır. Eğitimine büyük önem verilen Uluğ Bey, akşam vakitleri olunca dedesinin çadırına girerek eski zamanlara ait hikâyeleri dinlemekten büyük zevk duymuştur. Uluğ Bey, çadırdaki ak sakallı tarihçiler, âlimler ve şairlerin hoş sohbetlerinde bulunmuştur (Fourniau, 2005, s. 125; Golubev, 2011, s. 9) Bu şekilde, Timurlu dönemi çadırlarının eğitim verilen mekânlar olduğu ve sıcak bir aile ortamı yaşatıldığı konaklama yerleri olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Clavijo'nun eserinde, dönemin toplumsal yapısını ve özellikle eğlence kültürünü detaylı bir şekilde aktardığı görülmektedir. Özellikle Timurlu dönemindeki eğlence faaliyetlerine odaklanan Clavijo, bu eğlencelerin yapıldığı mekânların çadırlar olduğunu belirtir. Örneğin, Miran Şah'ın karısı ile Hanzâde Hatun için düzenlediği ziyafet, prenseslerin çadırlarında gerçekleşmiştir. Bu çadırların dışında, pek çok şarap güğümü bulunmaktadır, bu da eğlencenin vazgeçilmez bir unsuru olan içkinin hazır olduğunu göstermektedir. Çadırların içine davet edilen Clavijo, eğlencelere bizzat tanıklık eder. Bu eğlencelerde müzik de önemli bir yer tutmaktadır. Hanendelerin şarkı söylemesi ve çeşitli müzik aletlerinin çalınması, eğlencenin atmosferini zenginleştirmektedir. Ayrıca, çadır içerisinde Timur'un büyük hanımları ve diğer davetlilerin eğlendiği belirtilirken, hizmetçilerin misafirlere hizmet ettiği ve şarap servisi yaptığı vurgulanır. Bu şekilde, Clavijo'nun anlatımıyla eğlence ve müzik, Timurlu dönemin sosyal hayatının önemli bir parçasını oluştururken, çadırlar da bu eğlencelerin merkezi mekânlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Ziyafetlerde başta hühümdarın çadırı ve şehirde herkesin iştirak edebildiği sayıları takriben 20.000 olan çadırlar kurdurulurdu (Clavijo, 2016, s. 195-198; Roux, 1990, s. 709; Macit, 2022, 164). Erkekler, eğlence sonrası içki içmekten kendinden geçen kadınları başka çadırlara götürüp geceyi birlikte geçirmekteydi (Marozzi, 2018, s. 215). Eğlencelerde kurulan çadırlar ipek ve sırmadan yapılmıştır (Clavijo, 2016, s. 172). Düğün zamanları kurulan çadırlar ve otaklar ise sim işlemeli ipekten yapılmaktaydı (Yezdî, 2019, s. 274). Bu durum bizlere Timurlu dönemi eğlence ve düğün alayların ne kadar gösterişli ve zenginlik göstergesi olduğuna işaret etmekteydi.

Timurlu dönemi düğünlerinde genel itibarıyla Orta Asya usulleri uygulanıyordu. Düğün zamanı yeni evliler için hiç kullanılmamış bir çadır inşa edilmektedir (Roux, 1994, s. 232). Çadıra verilen önemi vurgulayan bir başka düğün alayı da, Timur'un sevgi duyduğu torunu Uluğ Bey ile Öke Begüm'ün düğünü

sirasında kurulan çadırlarda gözlenmektedir. Bu düğün zamanı Timur, sayılamayacak kadar çok çadır kurdurmuştur (Tacü's Selmânî, 1999, s. 12-14). Uluğ Bey'in düğünü Kangil düzlüğünde gerçekleştirilmiştir. Düzlüğe şehir halkı bir gecede çadırları dikerek orayı beyaz şehre benzetmişlerdir. Tüccarlar şehirdeki dükkanları kapatarak geçici olarak buraya yerleşmiştir. Timur'un çadırı derenin kenarına kurulmuştur. Çadır, üç mızrak yüksekliğinde, yüz adım genişliğindedir. On iki direğin birleşmesinden oluşan yuvarlak çadır ipekle kaplanmıştır. Çadırın etrafına ise mavi, yeşil ve turuncu renkli Timur'un hatunlarının ve akrabalarının çadırları yerleştirilmiştir. Rüzgâr estiği zaman çadırların örtüleri yelken gibi açılır, şişer ve bilinmeyen bir ülkeye sefere çıkacak gemileri anımsatır. Uluğ Bey de ilk defa kendi çadırını kurmuştur. İlk defa büyükler gibi hanımıyla beraber bu çadırda misafirleri kabul etmiş, ziyafet bittikten sonra her şey eskisi gibi devam etmiştir (Golubev, 2011, s. 20).

Düğün merasimi için inşa edilen çadırlar, Semerkandî'nin ifadesine göre o kadar gösterişliydi ki beyaz otağlar ve çergeler kurulduktan sonra atmosfer âdeta cennet gibi bir görünüme bürünmüştü. Çadırlar törelere göre süslenip çadırın içine sakiler, hânendeciler koyularak eğlenceler tertip edilmekteydi (Semerkândî, 1383, s. 119-122). Bu tür çadırlar ve otağların çoğunluğu sim işlenmiş ipektendi (Yezdî, 2019, s. 273-274). Yine Timur'un oğlu Miranşâh'ın eşi Hanzâde'nin düğününde eşraf için kurulan yüksek ziyafet çadırının içi lâl ve mücevherlerle süslenirdi. Bu çadırlarda imamlar ve âlim kişiler Timur'un huzurunda şeriata uygun olarak nikâh âkdiini gerçekleştirirdi. Daha sonra da eğlenceler başlardı (Yezdî, 2019, s. 109).

Seyyâh Clavijo'nun tanıklık edip kaleme aldığı çadır hakkındaki bilgiler, bizler için büyük öneme sahiptir. Seyyâhın ifadesine göre, Timurlu döneminde yuvarlak çadırların varlığından bahsedilmektedir. Bu çadır o kadar gösterişliydi ki âdeta insanın gözlerini kamaştırıyordu. Çadırı, kalın ve büyük sııklar ayakta tutuyordu ve bunlar çadırın içine yerleştirilmişti. Çadırın köşelerinden yüksek sııklar uzanmış ve kubbeyi tutmuştur. Bunların tümü çadır kazıklarına bağlanarak çadırın dik durması sağlanmıştı. Çadırın bu şekilde tasarlanması oldukça dikkat çekiciydi. Bunların hepsi, çadır kazıklarına bağlanıyor ve bu şekilde çadır dimdik duruyordu. Seyyâhın ifadesiyle, "Bu kadar muazzam yapının bu şekilde tutturulması gerçekten bir harikaydı." Duvar yapımında kırmızı renk duvar örtüsü kullanılmıştır. Örtüler çok gösterişli değildir. Duvarlar, kırmızı duvar örtülerinden yapılmıştır. Bunlar, pek süslü olmayıp yine süslemede beyaz kurdelelerden faydalanılmıştır. Ancak bu kurdeleler, küçük gümüşlerle ve bu gümüşler de çeşitli kıymetli taşlarla işlenmiştir. Çadır rüzgâr esintisiyle sallanmış ve estetik bir görüntü katmıştır. Bilhassa bu çadırın yüksek girişi olup kapıları kapalı tutulmaktadır. Kaplıcaları ise küçük çubuklar üzerine geçirilmiş örtülerden müteşekkildir. Yakınında olan başka bir çadır iplerle bağlanmıştır. Seyyâh bunun da görüntüsünü beğenmiştir. Gezisine devam eden Clavijo, aynı sırada kurulup geçitlerle birbirine tutturulmuş dört çadırın olduğundan da bahsetmektedir. Çadırlara yapılan geçitler sayesinde bir çadırdan diğer çadıra direkt geçiş sağlanmaktadır. Çadırlar arası geçişte yapılan koridorların

üst kısımları kapatılmaktadır. Seyyâh, gezdikleri alanda birçok çadırın varlığından bahsetmektedir. Meydanların etrafı ipekten yapılmış duvarlarla kapatılmaktadır. Çadırların üzerine işlenen ipekler âdeta çini hissi vermektedir. Bir başka meydanın ortasında diğer çadıra benzer bir tane daha çadır kurulmuştur. Bu çadırın boyu yüksektir ve kırmızı renkli kumaştan yapılmış, üç mızrak boyundadır. Daha önce bahsedilen çadırın en tepesinde, oldukça büyük ve kanatları açılmış, gümüş kaplamalı bir kartal bulunmaktadır. Çadırın biraz aşağısında duvarının üst kısmına gümüşle yaldızlanmış üç şahin resmi çizilmiştir. Bunlar oldukça sanatsal çizimlerdir. Şahinlerin yüzleri kartaldan korkmuş ve kanatları açık vaziyette olup yönleri kartala dönük resmedilmiştir. Kartal ise şahinlerin üzerine doğru yönelmiş vaziyette görünmektedir. Tüm bu kuşların bir anlamı olup harikulade çizimlerdir. Çadırdan kapıya uzanan yol boyunca renkli ipek gölgelikler yer alır. Bu estetik gölgelikler kapının önündeki ziyaretçileri güneşin etkilerinden korurken aynı zamanda çadırın içini de güneşin olumsuz etkilerinden korumaktadır. Anlatılan bu ihtişamlı çadırlar Timur'un baş kadını ya da Büyük Hanım ve Küçük Hanım'a aittir. Timur'un hanımlarına ayrılan çadırlar, son derece gösterişli bir tasarıma sahiptir. Tüm çadırların manzaraları oldukça güzel olup Timur'un hanımları, mevsim fark etmeksizin bu muazzam manzaraların içinde konaklamaktaydılar (Clavijo, 2016, s. 181-183; Küçük yıldız, 2020, s. 60; Marozzi, 2018, s. 57-58).

Timurlu Dönemi Minyatürlerinde Çadır

Minyatür, Doğu ve Batı dünyasında çok eskiden beri bilinen bir resim tarzıdır. Ancak Doğu ve Batı minyatürleri arasında renk, biçim ve konular bakımından farklılıklar söz konusudur. Türk minyatür sanatı, Türklerin çeşitli dönemlerde Yakın ve Ortadoğu'nun birçok bölgelerini idare etmeleri sonucu geniş bir alanda diğer sanat dalları ile karışarak etkisini göstermiştir. Minyatür İslam sanatında önemli bir yer tutmuştur. İslam dünyasında tasvire yönelmiş tepkinin kısmen minyatürü geliştirdiği ve bu resim anlayışının yazı sanatıyla birlikte İslam sanatlarındaki tasvir yasağında doğan boşluğu doldurmaya çalıştığı gözlenmektedir. Minyatürün perspektif, derinlik, ortalama ve ayrıntı içermeyen, realizmden uzak bir anlayışla yapılmış olması İslam inancını pek rahatsız etmemiş ve minyatür yapımına toleransla bakılmıştır (Sahafiasl, 2020, s. 9-10).

İslam minyatür sanatının en önemli örneklerinden birçoğu Timurlu dönemine aittir. Bu devirden günümüze ulaşan minyatürlü yazmaların daha çok Timur'un oğlu Şahruh ile torunlarının hamiliğinde hazırlanmış olduğu görülür. Özellikle Şahruh'un oğulları Uluğ Bey ve İskender ve babasının yanında Herat'ta bulunan Gıyâseddin Baysungur minyatür yapımını dertlekmıştır (Mahir, 2020, 119). Minyatürler aracılığıyla Timur İmparatorluğu dönemine ait çadırlar hakkında çeşitli detaylar öğrenebiliyoruz.

Nizami'nin Hamse'sinde, resmedilen Leyla ile Mecnun'un bayılma sahnesi, (Ek 1) Timurlu dönemi toplumsal yaşantısının özgün bir kesitini yansıtmaktadır. Minyatürde, Leyla ile Mecnun'un bayılma anını gösteren sahnede, Timurlu döneminin sosyal dokusuna dair çeşitli unsurlar gözlemlenmektedir. Bu unsurlar

arasında öne çıkanlar, çadırlar, bu çadırları çevreleyen atmosfer, içerideki yaşamsal detaylar ve sosyal etkileşimlerdir. Minyatürdeki çadırlar, birbirine yakın konumlandırılmış ve iç mekânları kullanıma uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Tek odalı olan bu çadırların demir benzeri çubuklarla etekleri desteklenmiştir. Özellikle çadırlarda gri renk tonu hâkim olup iç kısımlarda ise zengin renk paleti hâkimdir. Bu renk çeşitliliği, iç mekânlarda estetik bir atmosfer oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çadırlar, ailelerin günlük aktivitelerini kolaylıkla gerçekleştirebilecekleri bir ortam sağlamak üzere yapılmıştır. Minyatürde yer alan detaylar arasında, çocuğa bakan bir kadın ile sohbet eden diğer kişiler, çadırın içindeki yaşamın çeşitliliğini ve sosyal etkileşimi yansıtmaktadır.

Emîr Hüsrev'in Hamse'sinde, Hüsrev ile Şirin'in konuşması tasvir edilmiştir (Ek 2). Minyatürde, toplumun ileri gelen bir kişisine ait çadır görülmektedir. Çiçeklerin yoğun olduğu bir yere konumlandırılan çadırda, koyu bir renk tonu hâkimdir. Minyatürdeki çadırda süsleme tekniği de oldukça dikkat çekicidir. Minyatürde tasvir edilen çadır, detaylı bir şekilde incelendiğinde dikkat çeken belirgin özelliklere sahiptir. Çadırın alt kısmında sade bir tasarım varken üst kısmında değişik şekiller ve detaylar, estetik manada öne çıkan bir zenginliği temsil etmektedir.

Emir Hüsrev Dehlevi'nin Hamse'sinde, Şirin'in taç takma töreni tasvir edilmiştir (Ek 3). Burada çadır önünde yapılan bir ritüel ele alınmıştır. Çadırın önü, eğlenceye uygun bir şekilde düzenlenmiş olup zemine halı serilerek etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Çadırın orta kısmına dik durması amacıyla kırmızı bir direk dikilmiştir. Minyatürdeki çadırın kumaşı, dikkat çekici bir şekilde çeşitli desenlerle süslenmiş, bu da Timurlu toplumunun sanatsal yönlerini göstermesi açısından oldukça değerlidir.

Firdevsi'nin Şahnâmesi'nde, kadınların bulunduğu meclis sahnesi minyatüründeki çadır oldukça estetik bir görünüme sahiptir (Ek 4). Minyatürde tasvir edilen çadır, muazzam bir bahçenin içinde zarif bir şekilde konumlandırılmıştır. Estetik açıdan önemli olan çadırın çevresi çeşitli renkler ve bitki örtüsü ile daha yaşanabilir bir alan haline getirilmiştir. Ayrıca çadırın örtüsündeki çizgiler farklı desende estetik açıdan çadıra güzel bir görüntü katarak toplumun sanatsal gücünü ön plana çıkarması açısından önemlidir. Kaynaklardan ulaştığımız bilgiler ışığında; genellikle Timurlu hanedanları arasındaki eğlenceler çadır içerisinde gerçekleşmektedir. Ancak bu minyatürde dikkat çeken husus, düzenlenen bu eğlencede çadırın iç kısmı boş olup halkın dışarda bulunmasıdır. Bu durum, muhtemelen davetliler çadırın etrafında birleştirmeyi amaçlayarak aynı zamanda olası bir durumda eğlenceyi kesintiye uğratmadan çadırın içinde devam ettirmek amacıyla kurulduğu algısını uyandırmaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle Timurlu miyatürlerindeki çadırlar incelendiğinde eski Türk toplumlarındaki Hun ve İskit çadırları arasında benzer mimari yapılar olduğu gibi farklı yapılarda görülmektedir. Eski Türk çadırları "çum"

ya da “kapa” tarzı olup, oldukça basit şekilde sııklar tepeden birleştirilerek konik bir biçim veriliyor Timurlu çadırları, minyatürlerde görüldüğü üzere, tepe yapılarının daha oval bir formda tasvir edilmiştir. Eski Türk çadırları ise tıpkı Timurlu çadırlarında olduğu gibi kalın kumaşlardan imal edilmiştir (Çoruhlu, 2019, s. 130). Çadırlar, Eski Çağ’dan Timurlu dönemine kadar hemen hemen aynı mahiyette kullanılmış olup toplumun vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Nihayetinde eski Türk toplumlarındaki çadırlar ile Timurlu çadırları arasında iklimsel ve ekonomik koşullar bağlamında farklılıklar olduğu gibi benzerlikler de mevcuttur.

SONUÇ

Konar göçer toplumların özgün çadır kültürü, Timurlular için hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Timurlular sürekli seferlere çıkan bir devlet olmalarından mütevellit onlar için taşınabilir malzemelerin önemi artmış ve bundan dolayı çadır kültürü, günlük aktivitelerini eksiksiz ve kolay bir şekilde gerçekleştirmek için kullandıkları bir ekipman haline gelmiştir. Böylece çadır, Timurluların yaşam tarzlarıyla şekillenen ve onların maceralı hayatlarını destekleyip kolaylık sunan bir unsur haline gelmiştir. Çadır kültürü, Timurluların tarihsel, sosyal ve ekonomik anlamda geliştirdikleri kimlikleri hakkında fikir yürütmemizi kolaylaştırarak bu kimliklerine olumlu katkı sağlamıştır. Timurluların çadır kültürünü benimsemeleri, onlara bir yerden bir yere giderken konakladıkları mekânı daha etkili bir şekilde kontrol etmelerine ve farklı coğrafi ve iklimsel koşullara uyum sağlamaları hususunda imkân tanımıştır. Timurlu çadırı, toy ve eğlenceler için özel mekânlar olarak kullanılmış ve savaş esnasında dahi bu geleneksel etkinliklerden ödün verilmemiştir. Timurlu hanedan üyeleri, çeşitli aktivitelerde zenginliklerini sergilemekten kaçınmamışlardır. Çadırlarda kullanılan kumaşlar ve işlemeler, âdeta toplumun sanatsal estetiğini yansıtan önemli unsurlardır. Çeşitli olaylar için sayısız çadır kurma yeteneği, hem çadır kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağlamış hem de etkinliklerin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Özellikle hükümdar için seferler sırasında kullanılan kişiye özel çadırlar, istirahat konusunda konforlu mekânlar olarak tasarlanmıştır. Timurlu hanedanının çadır kültürü, estetik zenginlikleri ve işlevselliğiyle dikkat çekmiş, toplumun sanatsal ve sosyal yaşantısına önemli bir katkı sağlamıştır.

Timurlu hanedan üyelerinin çadırlarına kıyasla halk tabakasının çadırları daha sade ve basit tasarlanırsa da yine de bu çadırlarda da toplumun sanatsal yönlerinden ödün verilmemiştir. Halk yine de bu çadırlarda günlük aktivitelerini gerçekleştirmiş ve çadırları eğlenceler düzenlenen önemli mekânlar haline dönüştürmüşlerdir.

Sonuç itibarıyla hem hanedan üyeleri hem de sıradan halk kesimi tarafından kurulan çadırın temel amacı aynı olup yalnızca sanatsal ve ekonomik farkların vurgulandığı gözlenmektedir. Eski zamanlardan itibaren çadır kurma pratiği, konar-

göçer yaşam tarzının bir yansıması olarak Timurlu döneminde de benzer bir zihniyeti yansıtmaktadır. Bu nedenle çadır kültürü, geçmişten günümüze aynı temel amaca hizmet ederek varlığını sürdürmüştür.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (2000). *Timur ve Devleti*. 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aka, İ. (2012).Timurlular. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XLI, 177-180.
- Akın, K. & Keş Y. (2017). Türk Kültüründeki çadır geleneğinin Osmanlı minyatür sanatına yansımaları. *Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art: II* (2), 113- 128.
- Alan, H. (2015). *Timurlular -Bozkırdan Cennet Bahçesine (1360-1505*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Barthold, W. (2015). *Uluğ Bey ve Zamanı*. İsmail Aka (Çev.), 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, N. (1993). Çadır. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VIII, 158-162.
- Ca'ferî Muhammed el-Hüseyinî. (2011). *Târih-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Clavijo, R. G. (2016). *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*. çev. Ömer Rıza Doğrul, 1.bs., İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Erken Devir Türk Sanatı (İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi)*. 4. bs. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey. (2014). haz. İlhan Genç, Atabey Kılıç ve İ. Hakkı Aksoyak, *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği*. I, Ankara.
- Ebû'l Kâsım Şukrâ'î. (1316). *Silsile-i Tîmûrî ya Gûrgânî*. Hemedân.
- Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî. (1239). *Mücmel-i Fasîhî*, I-III. (ths. Mahmûd Ferruh), Meşhed: Kitâbfurûş-i Bâstân.
- Fourniau, V. (2005). *Semerkand 1400-1500 Timur'un Vaha Kenti: Bir İmparatorluğun ve Rönesans'ın Kalbi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Golubev, G. (2011). *Uluğ Bey*. Abdrasul İsakov (trc.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gündüz, O. (1997). Türkiye’de göçebe mesken örneği: Çadır. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32, 185-195.

Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hûmâmîddîn Muhammed b. Hâce Celâlidîn Muhammed b. Hâce Burhânîddîn Muhammed-î Hüseyinî Şirâzî. (1362). *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, I-IV. Muhammed Debîr Siyâkî (Nşr.), Tâhran: Kitâbfürûş-î Hayyâm.

Hâtîfî, A. (1958). *Timurname*. Madras.

İbni Arabşah. (2012). *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. D. Ahsen Batur (Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.

Jamaluddin, S. (1977). The Jalayırs And Amır Taimur. *Proceedings of the Indian History Congress*, 38, 690-698.

Johannes, S. (2020). *Timur’un Sarayında, -Fransa’ya Gönderdiği Elçinin Kaleminden Emîr Timur’un Hayatı, Devleti ve Halkı-*. Ahmet Deniz Altunbaş (Çev.), İstanbul: Kronik Yayınları.

Kanar, M. (2010). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

Kanat, C. (1996). *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir

Kangı, M. (2017). *Asya Türk İslam Minyatür Sanatında Kadın İmgesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Karçioğlu, U. (2018). *Orta Asya’da Bulunan Bazı Kurganlardaki At Gömüleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars,.

Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Celâlidîn İshâk es-Semerkindî. (1383). *Matla’-ı Sadeyn ve Mecmâ’-ı Bâhreyn*, I-II-III-IV. Abdülhüseyin Nevâî (Haz.), Tahrân: Pejuheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî.

Küçük Yıldız, N. (2020). *Timurlular Döneminde Kadın*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, Erzurum.

Macit, E. (2017). *Timurlular Zamanında Azerbaycan*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

Macit, E. (2022). Timurlularda yeme içme kültürü. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*. 5 (1). 163-171.

Mahir, F. B. (2020). Minyatür. *Diyaney İslam Ansiklopedisi*. 30. Ankara 118-123.

Mahmud, K. (2006). *Divanü Lûgat-it Türk*. Besim Atalay (Trc.), I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Manz, B. F. (2017). *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatih)*. Zuhâl Bilgin (Çev.), 2. bs.. İstanbul: Kronik.

Marozzi, J. (2018). *Timurlenk (İslam'ın Kılıcı- Cihan Fatih)*. Hülya Kocaoluk (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2017). *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157))*. 3. bs., I, İstanbul: İsam Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2020). Selçuklu Çağında Kırsal Hayat: Göçebeler ve Köylüler. *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Roux, J. P. (1994). *Aksak Timur -İslamın Kutsal Savaşçısı-*. Ali Rıza Yalt (Çev.), İstanbul: Milliyet Yayınları.

Sahafiasl, P. (2020). *Büyük Selçuklu Minyatür Sanatının İzleriş İbn'ül-Mekarim Hasan'ın Kelile ve Dîmne'sindeki Minyatürler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

Sami, Ş. (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Semerkandî, Kemâleddîn Abdurrezzâk, (1383). *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn, I-II*. (Haz: Abdülhüseyn Nevâî), Pejuheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî, Tahrân.

Şahbaz, M. & Taşkiran H. (2020). Timur Dönemi hediye ve hediyeleşme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 286-303.

Şahin Çandarlı, A. (2016). Türk çadırı üzerine. Tarihin peşinde. *Uluslararası Tarih ve Araştırmalar Dergisi*. 16. 25-39.

Şahin, M. (2013). Timur İmparatorluğu'nda müzik-eğlence kültürü ve yetişen müzisyenler. *History Studies*, 5 (2), 429-441.

Şâmî, N. (1989). *Zafernâme*. Necati Lugal (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tacü's-Selmânî, (1999). *Tarihname*. İsmail Aka (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Torun, Y. (2011). Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma ile İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birlikte Kullanımları Üzerine. *Turkish Studies, International Periodical*

For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 6 (3), 1251-1263.

Yezdi, Ş. A. (2019). *Emir Timur (Zafername)*. D. Ahsen Batur (Çev.), 2. bs., İstanbul: Selenge Yayınları.

EKLER:

EK 1: Leyla ile Mecnun'un Bayılması, Nizami'nin Hamse'si, Timurlu Dönemi 1445-1446, TSMK, H. 781, Y. 138r

Kaynak: (Kangı, 2017, s. 123).

EK 2: Hüsrev ile Şirin'in Kouşması, Emîr Hüsrev'in Hamse'si, Timurlu Dönemi, 1407, TSMK, H. 796, y. 28s.

Kaynak: (Kangı, 2017, s. 156).

EK 3: Şirin'in taş takma töreni, Emir Hüsrev Dehlevi'nin Hamse'si, Timurlu dönemi, 1446, TSMK, H.898, y. 123b.

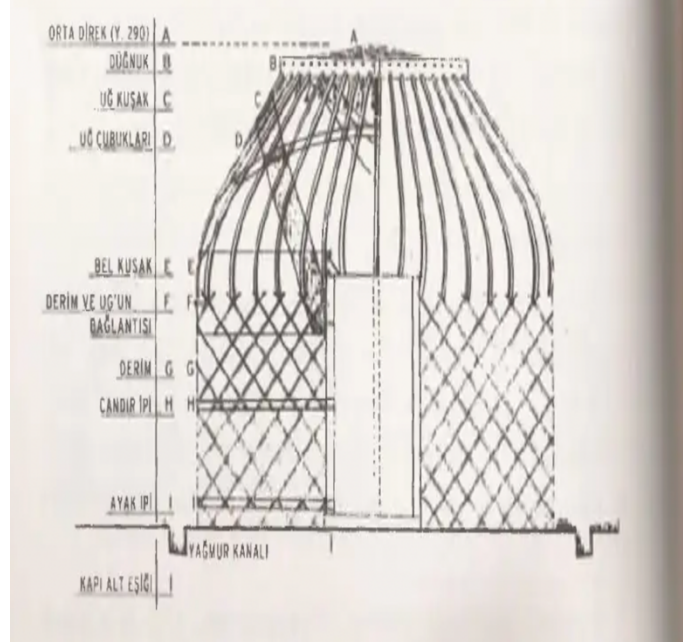
Kaynak: (Kangı, 2017, s. 126)

EK 4: Kadınların bulunduğu meclis sahnesi, Firdevsi'nin Şehnamesi, Timurlu dönemi 1444, Cleveland Müzesi, çift sayfalı 45.169 ve 56.10.

(Kangı, 2017, s. 142).

EK 5: Eski Türklerde Çadır Şeması

Kaynak: (Çoruhlu, 2019, s. 133).

EK 6: Yurt Tipi Çadırlar (Boz Üyeler)

Kaynak: (Çoruhlu, 2019, s. 470).

EK 7: Hun, Göktürk, Uygur ve daha geç devirlerin Türk topluluklarında yaygın olarak kullanılan yurt tipi çadırlar (Boz-Üyeler)

Kaynak: (Çoruhlu, 2019, s. 467).

EK 8: Yurt tipi çadırın içinden ayrıntı

Kaynak: (Çoruhlu, 2019, s. 471).

Yayın Geliş Tarihi: 31.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 06.01.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1525248>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 323-345
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÇOK KUTUPLU ULUSLARARASI SİSTEMDE STRATEJİK OTONOMİ KAVRAMI VE ÖNEMİ

Burak ÇAKIRCA*

Öz¹

Uluslararası siyaset sahnesinde yaşanan gelişmeler, uluslararası sistemin yapısının ne olduğu konusunda tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 2.Dünya Savaşı ile birlikte ABD hegemonyasında kurulan liberal uluslararası sistemin, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte mutlak zafer kazandığı ve uluslararası sistemin tek kutuplu bir hali ifade ettiği kabul edilmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmeler ve yeni yükselen güçlerin varlığı, uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya karşılık geldiği kabulünü ortaya çıkarmıştır. Özellikle Koronavirüs pandemisi ve Ukrayna-Rusya savaşında liberal uluslararası sistemin yapıtaşlarından olan uluslararası örgütler etkisiz kalmıştır. Bu durum çok kutupluluğun da tescili olacak biçimde ulus-devletlerin yeniden uluslararası siyasetin temel aktörleri haline gelmesine yol açmıştır. Diğer yandan çok kutupluluk kendi kendine yardım ilkesini de bir zorunluluk haline dönüştürmüştür. Stratejik otonomi kavramı devletlerin bağımlılıklarını gidermek ve en uygun seçeneği belirleyebilmek için dengeleme davranışı olarak tanımlanabilir. Bu noktada bu çalışma, stratejik otonomi kavramının çok kutuplu uluslararası sistemde devletlerin dış politika tercihlerinde uygun bir davranış olup olmadığı sorusunu merkeze almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Stratejik Otonomi, Uluslararası Sistem, Çok Kutupluluk, Dış Politika.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çakırca, B. (2025). Çok kutuplu uluslararası sistemde stratejik otonomi kavramı ve önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 323-345.

*Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-6035-7162, burak.cakirca@btu.edu.tr.

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

THE CONCEPT AND IMPORTANCE OF STRATEGIC AUTONOMY IN MULTIPOLAR INTERNATIONAL SYSTEM

Abstract

Developments on the international political scene have led to the emergence of debates on the structure of the international system. After World War II, it is accepted that the liberal international system, which was established under the hegemony of the USA, won an absolute victory with the end of the Cold War, and the international system expressed a unipolar. However, developments in the historical process and the existence of new rising powers have led to the acceptance that the international system corresponds to a multipolar structure. Especially during the coronavirus pandemic and the Ukraine-Russia war, international organisations, which are the building blocks of the liberal international system, were ineffective. This situation has led to the re-emergence of nation-states as the main actors in international politics, which is also a confirmation of multipolarity. On the other hand, multipolarity has also turned the principle of self-help into a necessity. The concept of strategic autonomy can be defined as the balancing behaviour of states in order to overcome their dependencies and determine the most appropriate option. At this point, this study focuses on the question of whether the concept of strategic autonomy is an appropriate behaviour for states' foreign policy choices in the multipolar international system.

Keywords: *Strategic Autonomy, International System, Multipolarity, Foreign Policy.*

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi akademik camiada uluslararası sistem ile ilgili yürütülen tartışmanın tek kutupluluk eksenine kaymasına sebep olmuştur. Tek kutupluluk güç parametrelerinin ölçümüne paralel olarak bir aktörün üstünlüğüne atıfla kullanılır. Liberal Uluslararası Sistem olarak tanımlanan ABD hegemonluğunda, serbest piyasa ve demokrasi gibi ilkelerin uluslararası örgütlerin koruyuculuk şemsiyesi ile araçsallaştırılmasını ifade eden durum, Sovyetlerin yıkılması ile mutlak bir zafer olarak nitelenmiş ve uluslararası sistemin tek kutuplu hale dönüştüğü ileri sürülmüştür. Bazılarınca tarihin sona ermesi noktasına gidecek kadar ileri boyutta olan tek kutupluluk ABD'nin mukimliğini ifade etmişse de (Fukuyama, 2003), gerek uluslararası siyasette yaşanan gelişmeler gerekse de hegemon unsurun kendini algılayışı ve tanımlayışındaki farklılık, uluslararası sistemin artık çok kutupluluğa evrilen bir kabulünü de beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistemin yapısının ne olduğunun net bir tanımına ulaşmanın zor olması, onun çok katmanlı ve dinamik bir sürecin ürünü olmasından kaynaklanır. Güç tanımlaması merkezinde hareketli ve süreklilik unsurlarının izinin takip edilmesi bu bağlamda cari sistemin ne olduğu tanımlama çabasında bir zorunluluk halini almaktadır.

Güç kavramının uluslararası ilişkilerin tarihi içinde yaşamış olduğu değişim çizgisi, sistemsel düzeyde açıklama ve anlamlandırma çabalarını belirlediği gibi,

sistemin karakterini de ortaya koymaktadır. Doğru bir sistem analizi bu bağlamda gücün değişen doğasını dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Güç mevcut uluslararası sistemi de tanımlamaya imkân tanıyacak biçimde üç kapsamda değerlendirilebilir. En üstte konumlanan güç askeri güçtür, burası güncel güç parametreleri çerçevesinde ABD'nin tek kutupluluğunun devam ettiği sahadır. İkinci kısımdaki güç ekonomidir ki, burası uluslararası sistemin çok kutupluluğunun en bariz kendini gösterdiği alandır. Üçüncü güç unsuru ise ulusaşırı ilişkiler alandır ki burası tam bir anarşi mekanıdır ve burada bir sistem aramak bile yanlıştır (Nye, 2010).

Uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı üzerine tartışmalar hem Batı hem de Batı dışı alanlarda üretilen dış politika söylemlerine temel teşkil etmektedir (Wagdy, 2022). Tek kutupluluğun sona erdiğine dair yapılan vurgu, uluslararası sistemin yeni haline dair bir göndermeyi içerdiği kadar, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin yeniden yapılandırılması konusunda bir ihtiyaç ya da isteği de ifade etmektedir. Dolayısıyla uluslararası sistemin yapısını anlama çabası uluslararası politika gerçeklerinden bağımsız olarak gerçekleştirilemeyecek bir faaliyettir. Batı dışındaki yükselen güç unsurlarının ABD'nin tek kutupluluğuna karşı muhalefetinin ve bunları tüm politik mahfillerde fırsata dönüştürme faaliyetlerinin yanında, Batı'da pek çok siyasetçinin açıkça uluslararası sistemin çok kutupluluğuna dair vurgularını görmek mümkündür. AB Yüksek Temsilcisi Joseph Borell, dünyanın karmaşık çok kutupluluğu ifade eden bir sisteme sahip olduğunu, ABD-Çin arasındaki rekabetin yanında, yükselen ve gücü elinde tutmak isteyen bölgesel güçlerin varlığının buna delil olduğunu ileri sürmektedir (Borell, t.y.). Almanya Başbakanı Olaf Scholz, tek kutuplu uluslararası sistemin ilkesel prototipi olarak tanımladığımız Davos Ekonomik Forumu'nda yaptığı konuşmada, Batı'nın ve dünyanın çok kutuplu bir dünyaya ihtiyacı olduğunu vurgulamış ve çok kutuplu dünyada yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığı ve hepsiyle ortaklıklar kurulmasının ulusal çıkar ile uyumlu davranmak manasına geleceğini ifade etmiştir ("Speech at Davos 2022 by Olaf Scholz, Chancellor of Germany", 2022).

Bunun dışında Rusya ve Çin'in uluslararası politikada etkin hale gelmelerinin yanında, yükselen orta büyüklükteki güçlerin revizyonizm istekleri ve liberal uluslararası sistemin mütemmim cüzü olan uluslararası örgütlerin işlevini yitirmesi ya da ortaya çıkan yeni uluslararası-bölgesel örgütlerin varlığı ile bunların ekonomik, siyasi ve sosyal düzeyde dünya güç skalasındaki dengeyi değiştirmeye başlaması, uluslararası sistemin tek kutupluluktansa çok kutuplu bir hale dönüştüğünün nişanesi olarak okunmuştur. Diğer taraftan sistemin çok kutupluluk olarak algılanmasının bir diğer sebebi de ABD'nin liberal uluslararası sistemin devamlılığı konusunda üstlenmiş olduğu rolden uzak bir tavra sahip olmasıdır. Uluslararası siyaset sahnesinde tarihin de hızlı aktığını gösteren olayların çokluğuna paralel olarak uluslararası sistemin yapısının artık tek kutupluluğu ifade etmediği bu çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır. Bununla birlikte söz konusu durumun, Çin ya da başka bir gücün ABD gücünü dengelemesiyle iki kutuplu yeni bir Soğuk Savaş atmosferine dönmesi de beklenmemektedir. Buradan hareketle uluslararası sistemin çok kutuplu bir hali ifade edecek olduğu zemini üzerinden,

uluslararası siyasette devletlerin ya da uluslararası politikada söz sahibi olan-olacak aktörlerin yeni sistemdeki davranış kalıplarını belirleyecek asli unsur nedir sorusu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Çok kutuplu olan dünyada devletler çıkar tanımlamalarını liberal uluslararası sistemin ilkeleri dışında mı konumlayacaklar ya da önceki sistemik unsurların temel nosyonlarından olan kendi kendilerine yeterlilik çağı mı geçerli olacaktır sorusu çalışmanın cevap aradığı sorulardandır. Bununla birlikte çalışmanın iddiası, çok kutuplu uluslararası sistemde aktörlerin dış politikalarına uygun davranış kitinin stratejik otonomi kavramıyla ilişkili olduğudur. Uluslararası sistemin çok kutupluluk merkezinde kendisini gösteren zorlayıcı ve rekabetin daha sert olduğu ve güç tanımlamasının boyut ve içeriğinde yaşanan değişimlere paralel şekilde uluslararası politikaya konu aktörlerin temel dürtülerinin stratejik otonomilerini güçlendirme noktasında düğümleneceği iddia edilmektedir. Başka bir söylemle çok kutuplu uluslararası sistemdeki aktörlerin temel amaçları stratejik otonomilerine yatırım yapmaktır. Bu bağlamda bu çalışma çok kutuplu uluslararası sistemin dış politika davranışlarını ve ulusal çıkar tanımlamalarını, stratejik otonomi kavramının açıklama gücü ile anlamlı hale geleceğini iddia etmektedir.

Bu çerçevede öncelikle bu çalışmada çok kutupluluğa dönüşen uluslararası sistemin hangi aşamalardan geçtiği, değişime konu liberal uluslararası sistemin ne olduğu ve uluslararası sistemi çok kutupluluk tanımını oluşturan unsurların neler olduğuna değinilecektir. Ardından bu olgu ve durumlar merkezinde stratejik otonomi kavramının çok kutuplu uluslararası sistemin aktör davranışlarını açıklamada bir merkezi kavram haline geldiği örnek hadiselerle açıklanmaya çalışılacaktır.

SİSTEM KAVRAMI VE LİBERAL ULUSLARARASI SİSTEM

Sistem, uluslararası ilişkiler disiplininin diğerlerine oranla görece geç kullanmaya başladığı bir kavramdır. Bunda uluslararası ilişkilerin öncelikle devlet merkezli bir okuma olması etkindir. Zamanla uluslararası siyasette yaşanan değişimlerin yanında, aktör çoğullaşması uluslararası ilişkilerde sistemsel bakışı zorunlu bir hale getirmiştir (Yurdusev, 1993). Sistemik açıklamalar yapmak aynı zamanda metodolojik olarak bilimsellik vurgusunu da arttıran bir yaklaşım olarak görülmüş, devlet dışında uluslararası politika aktörlerinin davranışlarının yok sayılması bu çerçevede bir gereklilik halini almıştır (Singer, 1961). Bu kapsamda uluslararası ilişkiler için sistem, birbiriyle ilişkili geniş bir bütünün anlamlı değişkenler dizisi olarak tanımlanmıştır (Kaplan, 1968).

Tam da sistem kavramının bu niteliği, 1. Dünya Savaşı sonrasında izleri görülen ama başarısızlığa uğraması nedeniyle 2. Dünya Savaşı ile birlikte ABD'nin liderliği ile uluslararası örgütlerin ve yalnızca askeri olmayan konuların merkezde olduğu liberal uluslararası sistemin çok aktörlü, katmanlı ve uluslararası politikanın devingen haline işaret eder. Ekonomik bağlamda çok taraflılığın tesis edilmesi,

serbest piyasanın sorunsuz işleyebilmesi ve bunların siyasi regülasyonları olarak işlev gören demokrasi, hukukun üstünlüğü ve özgürlük gibi nosyonlarla desteklenmesi, liberal uluslararası sistemin tanıma da uygun olarak bir sistem tesis etme çabası olarak görülmektedir. Liberal uluslararası sistemin özü, ekonomik ve siyasi anlamda çok boyutlu bir yaklaşımla öteki olan SSCB'ye karşı ayakta kalabilmenin politik veçhelerini üretmektir (Ikenberry, 2009, s. 76). ABD hegemonyası BM, NATO, IMF, GATT gibi pek çok uluslararası yapı ile desteklenmiş ve sistemin liberal karakterinin koruyucu kalkanları bunlardan oluşmuştur (Glaser, 2019, s. 56; Ikenberry, 2013, s. 94). Özellikle NATO ve SEATO gibi yapılar, Sovyet tehdidine karşı askeri düzlemde de sistemik gereklileri yerine getiren unsurlar olarak tanımlanmıştır (Jahn, 2018, s. 45). Diğer yandan, ABD'nin hegemonluğunda cisimleşen liberal uluslararası sistemdeki koruyuculuk vasfı, onun kuruluşunda dünyanın ilerlemesi ve kapitalizmin sorunsuz işleyebilmesi için yetkilendirildiği konusundaki söyleme dayanmıştır. Liberal değerlere karşı girişilen "saldırılarda" başta diğer kutupla daha sonra da Dünya'nın diğer geri kalmış alanları ile mücadele konusunda tam yetkiye sahip bir aktör olarak tanımlanmıştır (Alcaro, 2018, s. 5; Duncombe & Dunne, 2018, s. 32).

Liberal uluslararası sistemin tesis edilen işleyiş mekanizmasına devletlerin rıza boyutuyla sunmuş oldukları desteğin temeli, iki büyük savaş atlamış dünyanın yeniden bir felakettense, liberal değerlerin devletler arasında çok boyutlu bir işbirliğini teşvik etmesine dayanmaktadır (Niblett, 2016, ss. 18-19). Sistemik güç parametresi ve daha sonra tek kutupluluğa dönüşecek olan yapının bu bağlamda özünü, ABD'nin Bretton Woods sistemi ile ekonomik olarak gücünü tahkim etmesi olduğu kadar, askeri güç boyutunda da nükleer unsurlara sahip olarak liberal değerlere sahip devletlerin güvenlik hamisi olması oluşturmaktadır (Colgan & Keohane, 2017, s. 37; Mazarr, 2017, s. 25; Patrick, 2017, s. 53).

Liberal uluslararası sistem bu halde Sovyetleri öteki ve geride kalan kutup olarak niteleyen ve yıkılışıyla birlikte de ABD'nin hegemonluğunda tek kutupluluğa geçebilmesine imkân tanıyan bir yapı olarak görülmektedir. Nitekim bu durum kendisini Soğuk Savaş sonrası ABD ve kapitalizmin zaferi olarak yorumlanan bir karşılığa bırakmış, ABD Batı'da kalan bir sistem olarak liberal düzenin küreselleştirileceği bir misyonla vazife üstlenmeye başlamıştır. Hegemon olarak IMF ve Dünya Bankası yoluyla 1970'lerle birlikte neoliberalizm olarak da anılmaya başlayan liberal uluslararası sistemin çok taraflı bir küresel yönetime ulaşabilmesi ve sermayenin sorunsuz ve koşulsuz dolaşımı, ABD politikasının temel hedefini oluşturmuştur (Ikenberry, 2018, s. 18). Sistem karşısında hizaya gelmeyenlere dair askeri seçeneklerin masada olduğunun ve liberal uluslararası sistemin güvenlik mimarisinin yapıtaşları olan NATO'nun güçlendirilmesi planları ya da ortaya çıkan çatışmalı alanlarda rol alması, liberal uluslararası sistemin yalnızca ekonomik parametrelere mündemiç olmadığını gösteren unsur olarak öne çıkmaktadır (de Graaff & van Apeldoorn, 2011, s. 408). Dolayısıyla liberal uluslararası sistem hem ekonomik hem de askeri unsurlarla bezenmiş bir çerçeve olarak dünya siyasetinin asli unsuru olarak görülmüştür.

LİBERAL VE TEK KUTUPLU SİSTEM ÇÖZÜLÜRKEN

2. Dünya Savaşı'nın muzaffer olan ABD'nin askeri ve ekonomik olarak dokunulmazlığına ve onun hegemonyasının sorgulanmaya başladığı ilk önemli gelişme 11 Eylül saldırıları olmuştur. Karşılıklı iş birliği ve liberal değerlerin merkezde olduğu atmosfer bu saldırılarla birlikte yerini güvenlik endişesi, çatışma ve uluslararası müdahale gibi kavramlara bırakmaya başlamıştır. 11 Eylül, askeri ve ekonomik kaynakların küresel yönetim kısmının işbirliğinden çok güvenlik sorunlarına hizmet etmesine yol açmıştır (Buzan & Lawson, 2013). Liberal değerler üzerinden yumuşak gücüne vurgu yapılan ABD'nin "Şer Eksenini" kavramsallaştırması, teröristleri yok etmek üzere sert güç unsurlarını devreye alması olarak görülmüştür. Bu durum da liberal uluslararası sistemin söylemleriyle taban tabana zıt eylemler olarak nitelenmiştir. Hatta ABD hegemonyasına hanel geldiğini gösteren sebeplerden birisi, liberal uluslararası sistemin güvenlik ayağını oluşturan NATO'da pek çok müttefikin ABD'nin sınır ötesi operasyonlarına destek olmaması, karşı çıkmalarıdır (Niblett, 2016, s. 18).

11 Eylül saldırılarından sonra, çalışmanın başında da ifade ettiğimiz üzere dünyanın çok kutuplu bir vaziyeti ifade etmesinin başlangıç noktası çoğu kişi tarafından 2008 finansal kriz olarak görülmektedir. Neoliberal ekonomilerin riskli yatırımlara girerek, karşılığı olmayan bir nakdin yanıtıcılığı manasında finansallaşması, ciddi iflasları, devletlerin halka yükledikleri vergiler yoluyla sağladıkları yardımlarla finans kuruluşlarını ve sistemi ayakta tutmaları ile ekonomik olarak daralmayı beraberinde getirmiştir. Liberal uluslararası sistemin refah vadeden ve bu bağlamda da siyasi ve sosyolojik meşruiyet ve memnuniyeti tesis eden yaklaşımı, mutlak zaferin ilan edilmesinden çok uzak olmayan bir gelecekte ciddi ve zedeleyici bir tepkiyi beraberinde getirmiştir (Cox, 2019, s. 260). Bu krizle birlikte refahtan payını alamayan orta ve alt sınıflar artık küreselleşmeyle özdeş olarak görülen neoliberal finans sistemine ayak diremeye başlamış (Niblett, 2016, s. 18) ve bu durum sistemin siyasal regülasyonlarında sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuş, liberal uluslararası sistemin en büyük tehdidi kendi bünyesindeki unsurlardan hissetmesine yol açmıştır (Colgan & Keohane, 2017, s. 36).

Mesele liberal düzenin "koruyucusu" olarak nitelenen ABD'nin sert güç unsurlarını kullanarak ekonomik liberalleşme ve demokrasi ihracı "çabalarının" Irak ve Afganistan'da tam tersi bir karşılığa sebep olması ve sistemin destek gücü uluslararası örgütleri de bu duruma ortak etmesinin, finansal krizle birlikte bir sistem krizi olarak okunmaya başlamasıdır (Mearsheimer, 2019, s. 7). Liberal demokrasiler gelir eşitsizliği ve istihdam gibi sorunlarla baş etmek zorunda kalmışlardır. Sistemin hegemonu olan ABD ciddi dış ticaret ve bütçe açıkları ve borçlar sorunuyla uğraşırken, sistemin çok kutupluluğunu da göstermeye başlayacak fişek 2008 krizi ile patlamıştır. ABD Obama yönetiminin ilave borçlanma yetkileriyle döndürebildiği ekonomik durumda, Çin ve Hindistan gibi ülkeler ciddi büyüme oranları yakalamış (Hu & Spence, 2017, s. 58), ABD'nin bütçe açığı 2008 itibarıyla 1.75 trilyona

yükselirken, Çin aynı yıl 426 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir (The Economist, 2009). Diğer yandan Hindistan, Rusya, Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkeler 2008 krizinden faydalanan yükselen güçler olmuşlar, BRICS'i kurarak ABD ve AB'nin küresel ekonomik pastadaki konumlarını rahatsız etmeye başlamışlardır. Sistem krizini çözmek için Dünya Bankası ve Bretton Woods yapısı uluslararası örgütlerden bir revizyonun çare olacağı düşüncesi ile G-20'yi ortaya çıkarmış ancak siyasette ileriki yıllarda kendisini iktidar değişimlerine bırakacak kadar neoliberal sisteme inancını kaybetmiş kitlelerin aşırı sağ altında milliyetçilik ve korumacılık düşünceleri galebe çalmıştır (Ikenberry, 2018, s. 21).

2008 kriziyle birlikte dünyanın tek kutupluluğunun sona erip, çok kutupluluğun başladığını iddia etmek doğru değildir. Siyasi olarak sonrasında aşama aşama göreceğimiz hadiselerin ekonomik temeli 2008 krizi olarak görülmektedir. Bugün çok kutupluluğu ifade eden dünyanın güç denkleminin ekonomik parametrelerdeki göstergelerinin net biçimde görülmeye başladığı tarih 2008 krizidir. Bu durumun siyasi yansımalarının ilk aşamasını ise Arap Baharı süreci oluşturmaktadır. Arap Baharı uluslararası liberal sistemin ekonomik parametrelerde yapısökümüne uğramaya başlayan yapısının inandırıcılık krizi olarak tanımlanmaktadır. Liberal sistemin siyasi gerekliliklerinden olan demokrasinin tahkimi, bu süreçte tam tersi bir istikamette seyretmiştir. Liberal değerlerin müdafileri Arap Baharında demokrasi ve hukukun üstünlüğünü savunarak, iktidarları yıllara sâri diktatöryal yönetimlerin karşısında duran aktör ve odaklara destek olmamış, bilakis iktidara gelenlerinin de askeri darbelerle devrilmelerine ses çıkarmamışlardır (Çakırca, 2021; Zubaida, 2011). Böylesi bir yaklaşım ise siyasal ve ekonomik değerlerin evrenselliğine yapılan vurgu noktasında inandırıcılık krizine yol açmış ve liberal sistemin deformasyonunu hızlandıran bir güç olarak sağcılık ve orta sınıfın etkinliğini arttırarak, siyasal yönetimleri ele geçirmelerine imkân tanımıştır. Arap Baharı sürecinde yaşanan tepkilere müdahil olmaya çalışan ve her biri kendi politikaları ile çıkarlarını gözetme eğilimde olan devletlerin çokluğu, sistemin yeni mahiyeti hakkında bize açıklayıcı bir yön sunmuştur.

2016 yılı iki önemli gelişme ile hâkim uluslararası ilişkiler sistemik söyleminin çatırdamaya başladığı kabul edilmeye başlanmıştır: Donald Trump'ın ABD Başkanı seçilmesi ve BREXIT (Rosenberg & Boyle, 2019). Avrupa Birliği liberal batılı değerlerin en mücehhez örneği olarak görülen bir yapı iken, İngiltere gibi büyük bir Avrupalı devletin bu yapıdan ayrılması ciddi bir sorun olarak telakki edilmiştir. Trump, ABD'nin küresel sistemin hegemon ve temsilcisi olmaması gerektiği üzerinden ve liberal değerlere karşı sert bir muhalefeti ifade eden çıkış ve politikaları ile liberal düzenin partiler üstü uzlaşına dair meydan okuma olarak algılanmıştır (Kaarbo, 2019; Nye, 2019). "First America" söylemi ile liberal ticaret esaslarına karşı çıkmış, iklim değişikliğini meselesini hurafe olarak nitelemiş, insan hakları söylemini geçersizleştirmiş Trump gerçek bir liberal sistem muhalifi olarak seçimi kazanmıştır (Haass, 2017). Bu durum uluslararası sistem bağlamında ele alındığındaysa savaş sonrası liberal uluslararası düzenin dayandığı uzlaşımın

çözülmesine ve jeopolitik sert bir revizyonizme işaret ettiği gibi, ulus-devletin önceliğinin yeniden bir ifadesi olarak da yorumlanmıştır (Stokes, 2018, s. 133).

Neoliberal sistemin alt ve orta sınıfları görmezden gelen politikaları ile siyasi seçkinlerin konformist halleri, bu toplulukların daha milliyetçi sert söylemleri benimsemesine yol açarken, Trump bu sistemin değişimi için bir umut, BREXIT İngilizler için bir çözüm olarak görülmüştür (Cohen, 2016). ABD'nin demokrasi ve liberal değerler uğruna sistemin aktörlerinden aldığı desteklerle giriştiği Afganistan, Irak müdahaleleri ile Arap Baharı sonrasında artan mülteci akını, ABD ve Avrupa'da refah kaybı ile özdeşleştirilmiş ve bu durum liberal sistemin vadettiklerinin tersini gerçekleştirmesi sebebiyle aşırı sağ ve liberal değerler karşıtı siyasi söylemin güçlenmesine yol açmıştır (Nye, 2017).

Diğer yandan liberal uluslararası sistemin en önemli unsurlarından olan uluslararası örgütler ayak bağı olarak görülmeye başlanmış, ulus-devletlerin yetki devri AB'ye bakışa paralel şekilde, kriz durumlarında IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi yapıların küresel yönetimden, anti-demokratik tavırlarla kararlar vermesi, bu kurumlara bakışın sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum da devletlerin kendi başının çaresine bakmaları gerektiği gerçeği üzerinden daha milliyetçi ve korumacı politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Çin ve benzeri aktörlerin liberal sistemin imkânlarından maliyetlerine katlanmadan daha fazla faydalanan "beleşçiler" (free rider) olarak görülmeleri, Trump başta olmak üzere pek çok liberal sistem unsurunun sistem karşıtlığına temel teşkil etmiştir (B. R. Posen, 2018). Hatta bir adım daha öteye giderek Trump ABD'nin hegemonyasına zarar veren asli unsurun liberal sistemin kendisi olduğu ve ABD hegemonyasının Çin ve benzeri gibi güçlere geçilememesinin yolunun onun liberal karakterinden uzaklaşmasında bulunmuştur (Patrick, 2017, s. 57).

İlk olarak 2019 yılında Çin'de görülen ve daha sonra da dünya genelinde görülmeye başlayan Covid-19 pandemisi, başlı başına bir sistem krizini, diğer bir deyişle liberal sistemin zayıflamasıyla birlikte karşılaştığı sorunlara cevap bulamamasını ifade etmiştir. Pax-Americana tahtını kaybetmiş, Covid-19'la mücadele ABD liderliğinin tam olarak yokluğuna tanıklık ettiğimiz bir sürece evrilmiştir. Trump koronavirüsü Çin Virüsü olarak tanımlamış ve salgının ABD liderliğine karşı Çin tarafından geliştirilen yeni bir mücadele sahası olarak gördüğünü ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). ABD sahip olduğu imkanlara rağmen aşı ve virüsten korunmaya dair ilaç konusunda acil çözümler bulma konusunda başarısız olmuş, ihtiyaç sahibi ülkelere hijyen malzemesi desteği dahi sunamamıştır. 2019 yılında bütçe açığı 984 milyar dolar iken 2020 yılında ise 3.1 trilyon dolar seviyesi ile rekor kırmış, işsizlik, enflasyon, dış ticaret açığı rakamları tehlike çanlarına işaret etmiştir (Martin, 2023).

Liberal uluslararası sistemin en önemli unsurlarından olan uluslararası örgütler bu krizde sınavı geçememiş Dünya Sağlık Örgütü'nün Çin'i koruduğu iddialarıyla ABD üyelik gerekliliklerini yapmamaya başlamış ve yardımları askıya almıştır. BM'nin kuruluşu olan DSÖ dünya genelindeki soruna çare olacak kimliğini

kaybetmiş ve ABD-Çin arasındaki rekabet sahasına dönüşmüştür. BM Güvenlik Konseyi bu konuda herhangi bir toplantı bile yapamamış, süreçle ilgili olarak tedbir ve işbirliği konusunda beklenenden uzak görüntü sergilemiştir. AB’de yine krizle mücadele konusunda bir ulusüstü aktör gibi davranamamış, devletlerin kendi başının çarelerine bakmaları gereğini gösterir biçimde özellikle İspanya ve İtalya çok zor duruma düşmüştür. Yine G-7 ve G-20’de salgınla mücadele konusunda zayıf bir görüntü içinde olmuşlardır.

Bu bağlamda covid-19 pandemisinin küresel sisteme armağanı, BM gibi aktörlerin, liberal uluslararası sistemin sorgulanışına paralel olarak, dünyada güç ilişkilerini yansıtmaktan uzak hali ile karar alma ve uygulama süreçlerindeki adaletsiz yaklaşımlarının ve etkisizliklerinin gün yüzüne çıkarması olmuştur. Koronavirüs salgını uluslararası örgütlerin işlevsizliği üzerinden liberal uluslararası sistemin cariliğinin sorgulanmasını en kuvvetli şekilde hissettiren unsur olarak görülmüştür. ABD hegemon unsurun alması gereken sorumluluğu almamış, devletler uluslararası örgütlerden böylesi kriz durumlarında medet ummaması gerektiğini anlamaya başlamış ve yükselen milliyetçilik dalgası ile birlikte uluslararası sistemin çok kutupluluğunu da ifade edecek şekilde ulus-devletler tarih sahnesine yeniden dönen unsurlar olarak anlam kazanmışlardır (Walt, 2020).

Tarihin hızlı aktığı zamanlarda yaşanan gelişmeler uluslararası sistemin tek kutupluluğunun sonuna gelindiğini doğrulayan bir karakter göstermiştir. ABD dünyanın jandarmalığından istifa ettiğini, Trump’ın aslında sistemin süreç içinde getirdiklerinin bir sonucu olarak başkan seçilmesiyle onun liberal karşıtı söylemlerinde bilesek de, Afganistan’dan çekilmesi açıkça bu durumu doğrulama kodu işlevi görmüştür. Bu çekilme 11 Eylül saldırıları ile ABD’nin liberal değerlerin tüm dünyada etkin olabilmesi için şer eksenleri ile giriştiği mücadelenin başarısızlıkla sonuçlanması olarak değerlendirilmiştir (Odeh, 2021). Trump sonrası başkanlık yarışında liberal değerlere geri dönüleceğini vadeden Biden’ın Afganistan’dan çekilmeye dair yaptığı açıklamada liberal değerlere ilişkin herhangi bir ifade bile kullanmaması büyük bir ironiyi ifade ettiği gibi (The White House, 2021b), ABD’nin artık sert güç unsurları ile bir tahakküm kurmanın peşinde olacağını göstermiştir. İş birliği, karşılıklı bağımlılık ve bunların paralelinde demokratik mekanizmaların çatışmasızlık ve barış sağlayacağı düşüncesinin terk edilmiş, uluslararası sistemde anarşi unsuru revizyonist talepler noktasında carileştirmiş ve uluslararası sistemde ulus-devlet olgusu uluslararası örgütlerin işlevsizliği bağlamında güçlü bir şekilde geri dönmüştür. Artık uluslararası sistemin güvenlik mimarisi ulus-devletlerin kendi başlarının çaresine bakmak durumunda oldukları bir hali ifade etmeye başlamıştır. Zira ulusal güvenlik tehditlerinin değişmesine paralel olarak listenin en başına yazılacak seviyeye gelen terör sorunu, devletlerin gerek ulusal gerekse de küresel ölçekte farklı işbirlikleri geliştirebilmelerine yol açmıştır (Daban, 2024).

Bu durumun da doğrulamasını oluşturan gelişme ise Rusya’nın 24 Şubat 2022’de Ukrayna’ya yönelik olarak giriştiği saldırı olmuştur. 2014 yılında Kırım’ın

işgaline sessiz kalan ya da etkisiz kalmak durumunda kalan liberal güvenlik mimarisi, Ukrayna saldırısı ile özellikle gereksizliği konusunda pek çok müttefikinin fikir beyan ettiği NATO üzerinden Rusya'ya yaptırımlar uygulama yoluna gitmiştir. Geline nokta itibarıyla yaptırımların etki kapasitesinin sorgulandığı ve Rusya'nın görece hedeflerine ulaştığı noktada, ABD ve Batı'nın unsurlarının hareket geçme konusunda ortak hareket etmede zorluk yaşadıkları ve liberal değerlerin savunuculuğu ile yetkilendirilmiş uluslararası örgütleri etkin kullanamadıkları görülmektedir. ABD ve liberal sistemin müttefik unsurları liberal ve ilerici değerlere bir saldırı olarak niteledikleri Ukrayna saldırısına karşı, her devletin kendi çıkarlarını ön plana almadan kolektif bir yaklaşım tarzı geliştirememişlerdir.

Biden başkan seçildikten sonra, Trump'ın liberal değerlere karşı açtığı savaşın sona ereceğini ve çok taraflılık anlayışının geri döndüğünü Amerika geri döndü, Transatlantik ittifak geri döndü sözleri ile iddia etse de (The White House, 2021a), Rusya'nın Ukrayna'ya karşı hareketin "cezasız" kalması ile Çin'in Tayvan konusundaki cesareti değişen ve dönüşen çok da bir şey olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Liberal uluslararası düzenin ilkeselliğinin çok umursanmadığını gösteren olayların yakın dönemdeki başlangıcını Suriye'deki kimyasal silah kullanımlarına karşı düzenin herhangi bir şey yapamamış olması oluşturmaktadır. 2014-2018 arasında Suriye rejimi 106 kez kimyasal saldırı düzenlemişken (BBC, 2018), Kırım'ın ilhakı ile başlayan süreçten sonra Rusya'nın "revizyonizm" taleplerinin dizginlememesi de tek kutupluluğun ve liberal uluslararası sistemin yerini başka bir sistemik duruma bırakmaya başladığının göstergesi olmuştur.

POST-HEGEMONYA SONRASI ULUSLARARASI SİSTEM ÇOK KUTUPLU MU?

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan dönem, ABD hegemonyası ve onun söz konusu konumunu destekleyen uluslararası örgütler vasıtasıyla tek kutupluluk sistemini vazederken, çalışmanın önceki kısmında ifade edilen unsurlarla birlikte, artık uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrildiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Batı'nın gücünün Asya'ya kaymasıyla da birleşince, hegemonya sonrasına karşılık gelen bir durum olarak tanımlanmaktadır (Taggart & Abraham, 2024). Aksini belirten görüşlerin varlığına rağmen (Brooks & Wohlforth, 2023), artık uluslararası sistem ekseriyetle çok kutuplu bir mücadele sahası olarak kabul edilmektedir. Hatta önde gelen bazı kuruluşların çok kutupluluğun ekonomik olarak kazanç alanlarındaki beklentilerin neler olduğuna dair projeksiyonlar ve detaylı rakamlarla bezeli çalışmalara bile başladıkları bilinmektedir (Mapping a Multipolar World, 2023). Peki neden uluslararası sistem Çin'in herkesçe kabul edilen yükselişine rağmen yeni bir iki kutupluluk olarak ya da yeni bir hegemonya olarak okunmamaktadır?

Bu durum temelde iki sebepten kaynaklanmaktadır. İlk olarak Çin başta olmak üzere diğer yükselen güçlerin yeni bir hegemonya yaratacak özelliklere ve

isteğe sahip olmamasıdır. İkinci sebep ise uluslararası politikada yaşanan gelişmeler ve aşırı sağ politikaların yükselişinin göstergelerini oluşturduğu gibi uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan ulus-devletlerin yeniden önem kazanması ve devletlerin dış politikalarını oluşturan temel motivasyonun kendi kendilerine yardım ya da yetebilme olarak belirlenmesi oluşturmaktadır. Devletlerin egemen eşitliği nosyonu, anarşinin boyutunun silahlı çatışmayı görece daha az ifade etmesi nedeniyle, uluslararası siyasette devletlerin diğerlerini algılamalarında merkezi bir konum işgal etmeye başlamıştır. Liberal uluslararası sistemin karşılıklı bağımlılık noktasında işbirliğini salık veren yapısının zayıflaması, uluslararası örgütlerin yaşanan olaylar karşısında etkisiz görüntüler sergilemesi, bir devletin ihtiyaçlarının teminini sağlama konusunda kendi kendine yeterlilik rasyosunu tutturamadığı durumlarda türdeş aktörler olarak bakmasına yol açmıştır. Güç, artık tek kutupluluğun olmadığından hareketle, daha kompleks ve daha ölçülebilir bir hale gelmiştir. Ekonomik ve askeri güç, inovatif teknoloji unsurları, bilimsel bilgi birikimi, yetişmiş insan gücü gibi pek çok rakamsal unsurlarla desteklendiği gibi, ülkelerin ekonomik kapasitelerinin yumuşak güç unsurlarıyla da birleşerek doğrudan politik alana zuhur etmeye başladığı görülmektedir. Çok kutupluluk noktasında güç tanımlaması, devletlerin güvenlik ihtiyacını da farklılaştırmış, güvenlik uluslararası kurumların etkisizliği baz alınarak, yalnızca askeri unsurlar dışında, çevresel koşulların, salgınların, terör ve organize suç unsurlarının, ekonomik sorunların ve mülteci meselesinin çözümünde kullanılmaya başlanmıştır. Bunun karşılığı özellikle pandemi sürecinde kendisini daha net bir şekilde gösterdiği gibi, başat aktör olan ulus-devletin tüm sektörlerde kendisine yeterli, küresel tedarik zincirlerine daha az bağımlı bir unsur olma çabasına dönmüştür. Uluslararası sistemin genel karakteri olarak anarşi, devletlerin bu dönemle birlikte güvenlik teminlerini büyük oranda kendi kendilerine yeterlilik durumuyla özdeş görmelerine yol açmıştır. Liberal sistemin sağladığı küresel güvenlik mimarisi revizyonizm taleplerine de maruz kalarak yetersiz bir görüntü vermeye başlamış ve devletlerin güvenlik ihtiyaçları bu çerçevede ancak kendi kapasitelerine dayanarak sağlayabilecekleri bir kendi kendine yeterlilik noktasında düğümlenmiştir (Posen, 2022; Waltz, 2015).

Uluslararası sistem hem aktörler arası ilişkileri etkileyen hem de onların davranışlarından etkilenen ve o düzen içinde yaşayan aktörlerin ne yapacaklarının öngörülmesinde fayda sağlayan, güç kapasitelerinin değişimine göre farklılaşabilen, devingen bir unsur olarak ele alındığında (Wendt, 1999, s. 23), Çin'in küresel ilişkilerde statü arayan çabalarına rağmen uluslararası bir hegemon olma ihtimalinin veriler ekseninde düşük bir ihtimali ifade ettiği söylenebilmektedir (Foot, 2019). Maddi güç unsurlarının sistemdeki güç unsurları arasındaki dağılımı ne kadar önemli bir göstergeyi ifade etse de, sistemdeki aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinde hangi normları referans aldıkları ve kuralları ne derecede içselleştirdikleri sistemin normatif boyutunu ifade eder ki bu da sistemin yapısını belirleyen temel unsurdur (Acharya, 2018).

Çin modeli, ekonomik parametrelerdeki yükselişi açıklamak üzere kullanılan bir kavram olarak liberal demokrasiye alternatif şekilde öne sürülse de

normatif düzeyde küresel ölçekte kabul gören ya da görece bir örnek olarak değerlendirilmemektedir. Ekonomik olarak kapitalizmin devlet kontrolü ile yönetilmesi gibi bir karşılığa sahip olan Çin, yeni bir hegemonya yaratmaktansa var olanın devamı ya da kötü ve daha sert bir kopyası olarak algılanmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü ve G-20 gibi dünya ekonomik sisteminin en önemli kurumlarına alternatif sunmaktansa, bu yapılar içindeki faaliyetlerle ve onların da maliyetine katlanmadan daha müreffeh bir devlet olma düşüncesi, Çin ve diğer yükselen güçlerin amacını ifade etmektedir (Ikenberry, 2011). Kültürel düzeyde farklı bir koda sahip olan Çin'in dünyayı tek kutupluluğa çevirecek ya da iki kutuplu hale döndürebilecek bir rıza unsuruna sahip olmadığı düşünülmektedir (Fukuyama, 2012). Zira her ne kadar yumuşak güç unsurları konusunda belirli bir çaba Çin'in resmi politikasını ifade etse de dünyanın kabul edeceği bir kültürel evrensellik yerine, özgül değerlerin daha baskın olduğu bir durum söz konusudur.

Askeri güç kapasitesi bağlamındaki harcanan rakamlara baktığımızda da, ABD'nin hala en büyük askeri güç olduğu gerçeğini gözden kaçırmadan, uluslararası sistemin çok kutupluluğunu görmekteyiz. ABD dünyadaki askeri harcamaların neredeyse yüzde 40'ını tek başına yapsa da, Çin 300 milyar doların altında, Rusya 100 milyar doların altında, AB ülkelerinin toplamı ise yaklaşık 300 milyar dolar civarındadır. Çok kutupluluk göstergesini, söz konusu güç odaklarının Amerikan gücünü dengelemek ya da öne geçmek için bir ittifak siyaseti izlememeleri ve her birinin müstakil düzeyde kendi güçlerini fazlalaştırmaya çalışmaları oluşturmaktadır (Franke, 2021). 1970'lerden sonra dünya ekonomik sistemine daha fazla katılmaya başlayan Çin, günümüzde ABD ekonomisinin onda yedisi bir zenginliğe ulaşmış durumdadır. Bu oran 2000'lerin başında onda bir iken, Çin şu anda dünyada yüzden fazla ülkenin birinci ticaret ortağı olmuştur. AB üyesi ülkelerin ekonomik kapasiteleri de oldukça önemli bir pastayı ifade ederken, G-7 ülkeleri 1975 yılında dünya ekonomik üretiminin yaklaşık yüzde 80'ine denk düşerken, bu oran günümüzde yüzde 45'lere kadar düşmüş olması, çok kutupluluğun ekonomik yönden göstergeleri olarak okunmaktadır (Macikenaite, 2020).

Diğer yandan çok kutupluluğun göstergesini çalışmanın başında da ifade ettiğimiz gibi bölgesel ve küresel ölçekte söz sahibi uluslararası yapılanmaların varlığı ve bunların da uluslararası siyasetteki güç boşluklarını doldurma ve hatta sistemi revize etme konusundaki talepleri de oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle yaşadığı genişleme dalgası ile BRICS'in öne çıktığı görülmektedir. Üye ülkelerden Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin ve Güney Afrika'nın küresel GSYH'daki payı 1990'da %15,6 iken, 2019'da %30,4'e yükselmiş, ABD'nin payı ise, %21'den %16'ya gerilemiştir (World Development Indicators, 2019.)

Hegemonik geçişlerin paralelinde ABD'nin dünya jandarmalığından ayrılması ve AB'nin de mülteci akınları ile yaşadığı endişelerin yarattığı boşluk (Biscop, 2018), Ortadoğu merkezinde Çin ve Rusya'nın güç rekabetinde söz sahibi olmaya başladığı bir tablo ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte çok kutupluluğun en bariz göstergelerinden birisini, Rusya ve Çin'in bu politikaları karşısında, ABD'nin

kutuplaştırma siyaseti gözetmesine rağmen diğer güçlerin taraf tutmaktan uzak davranmaları oluşturmaktadır. Devletler küresel aktörlerle ilişkilerinde ideolojik çerçeveden bakmamakta ve çıkar temelli, çok taraflı ve çok boyutlu politikalar izlemektedirler. Merkeze aldıkları ilkeleri ve dış politikalarının temel motivasyonu ulusal çıkarlarıdır ki, bu durum ulus-devletlerin uluslararası siyaset atmosferindeki önemini vurguladığı kadar, reel siyaset arenasında yeni yükselen orta büyüklükteki güçlerin varlığını da açıklamaktadır (Brattberg, 2021). Başka bir söylemle, uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı, devletlerin kendi güçlerine dayanmaları zorunluluğu noktasında hem sebep olarak ulus-devletlerin önemini arttırmış hem de sonuç olarak onların uluslararası güç skalasında yeni pozisyonlarını tahkim eder bir durum ortaya çıkarmıştır.

ÇOK KUTUPLU SİSTEMDE DEVLETLERİN ÇIKIŞ YOLU OLARAK STRATEJİK OTONOMİ

Küresel ölçekte, liberal hegemonya sisteminin ve onun uzantısı olarak görülebilecek “Batı’nın” geri çekilmesiyle birlikte, yeni bir hegemonya ve iki kutupluluk beklentisinin düşük olması, ulus-devletlerin uluslararası siyasette proaktif olma çabalarını beraberinde getirmiştir (Duncombe & Dunne, 2018). Aslında uluslararası sistem dramatik bir değişim yaşamakta ve batı sonrası düzene dair devletlerin ya da güç merkezlerinin statü arayışı içinde olduğu görülmektedir. Devletler çok kutuplu sistemde hem bir güç boşluğunun bulunduğu hem de bunun güvenlik konusunda handikaplar oluşturmasının yanında, uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirebilmeye dair imkân sunduğu mantığıyla hareket etmeye başlamışlardır. Tek kutupluluğun ortadan kalkması, bölgesel veya orta büyüklükte güçlerin dış ilişkilerinde daha özerk davranabilme genişliği kazanmasına sebep olmuştur. Bu sayede devletlerin Batı liderliğindeki hiyerarşik düzene bağımlılıklarını azaltma olanağı ortaya çıkmış, dengeleme konusunda ellerinin daha rahat olduğu ifade edilmeye başlanmıştır (Ikenberry, Mastanduno & Wohlforth, 2009).

Tam da buradan hareketle devletlerin nesnel gerçekleri ve kısıtlamaları dikkate alarak sahip olabilecekleri maksimum seçim kapasiteleri stratejik otonomi olarak tanımlanmaktadır. Hegemonik güç yapılarına karşı bağımlılıkların sorun olmaktan çıkartılma çabası ve devletlerin dış politikalarının temel hedefini de tüm bağımlılık ya da zorlayıcı ilişkilerin gevşetilebilmesi için bütün imkânların kullanılabilmesinin oluşturması stratejik otonomi davranışını açıklamaktadır. Çok kutuplu dünyanın sunduğu imkânlar stratejik otonomi noktasında devletlerin elini güçlendiren bir unsur olarak öne çıkarken, aynı zamanda çok kutupluluğun ortaya çıkardığı “anarşik” atmosfer devletlerin dış politikalarını stratejik otonomilerini güçlendirme bağlamında bir zorunluluğu da itmektedir (Pinheiro & Lima, 2018, s. 4).

Stratejik otonomi egemenlik ile karıştırılmaması gereken, egemen bir devletin bu yetkisini kullanarak ve bunu sağlayan unsurlarına müracaat ederek, çok taraflı bir denge mekanizması ile varlığını daha devamlı ve stabil hale getirme çabasıdır. Bir ülkenin kendi toprakları içinde herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan bağımsız bir biçimde kendi çıkar ve ihtiyaçlarına dayalı olarak karar alabilmesi stratejik otonomi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda stratejik otonomi egemenliğin gerçek manada sağlanabilmesi noktasında bir koşul hüviyeti taşıyarak, azaltılan ya da zaman zaman kaybedilebilen bir niteliğe dönüşebilir. Oysa egemenlik uluslararası arenada birlerin eşitliği noktasında kendisini gösteren ve hiçbir şart ve koşulda derecelendirmesi mümkün olmayan bir zorunluluktur (Russell & Tokatlian, 2003, s. 4). Stratejik otonomi bir dış politika davranışdır ki, büyük bir güçten ve onun politikalarını takip ederek sağlanabilen bir imkân da olabilir. Bu bağlamda egemenlik kaybı olarak gözükebilen bir dış politika hamlesi zaman zaman tek kutbun peşinden gitme stratejisi ile stratejik otonomiye sağlıyor olabilir. Bununla birlikte özü itibarıyla stratejik otonomi, bir devletin dış politika stratejileri ile özerk alanını maksimize etme ve güç unsurlarının yekûn düzeyde pragmatik bir kullanım sahasına dönüştürülmesi çabasıdır (Tickner, 2014, s. 79).

Kavramın özellikle geç Soğuk Savaş döneminde yükselmeye başlayan güçler arasında bir popülerlik kazandığı görülürken ve Asya ile Latin Amerika'daki pek çok devletin gizli ya da açıktan politikalarını belirleyen bir yaklaşım iken, özellikle tek kutuplu dünya ile özdeşleşen Batı'nın gerilemeye başlaması ile birlikte Avrupalı devletlerin de dış politikalarını stratejik otonomi ekseninde şekillendirmeye başladıkları bilinmektedir. Hatta AB'nin uluslararası sistemde ortaya çıkan güç boşlukları, kriz ve fırsat alanları noktasında stratejik otonomi davranışını resmi belgelerinde yer verecek kadar benimsediği görülmektedir ("A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy", t.y.; Tocci, t.y.).

Tüm bu veriler ışığında stratejik otonomi üç değişkenle açıklanabilen bir kavram olarak ifade edilebilir: yapısal fırsatlar, siyasi aktörlerin istekliliği ve yerel maddi kabiliyetler (Tickner, 2014). Uluslararası izin verilebilirlik olarak görebileğimiz yapısal fırsatlar uluslararası düzende değişen güç dengelerine mündemiç olarak kendisini göstermektedir. Burada özellikle yükselen ekonomik güçlerin yapısal fırsatlardan algıladığı ya da yapısal fırsat olarak değerlendirilebilecek durum, ABD'nin tek kutupluluğunun zayıflaması ve uluslararası atmosferin çok kutupluluğa denk düşmesidir. Zira yükselen güçlerin ekonomik ve güvenlik çıkarlarını savunmaları noktası ABD ve onun destekçisi Batılı güçlerin disiplin sağlama ve ceza uygulama niteliklerinin zayıflaması ile mutlak bir bağı gereklilikten çıkarmıştır (Mearsheimer, 2019). Siyasi aktörlerin istekliliği ve yerel maddi kabiliyetler ise, biri diğerini doğrudan etkileyen ve belirleyen unsur olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası sistemin izin verdiği ölçüde ve ancak kabiliyetlerin yettiği oranda siyasi aktörlerin uluslararası güç parametrelerinde güçlerini tahkim etme istekleri doğabilmektedir. Ancak aynı şekilde söz konusu konumu güncelleme isteği de yerel kabiliyetlere daha çok dayanma ve onların da

yeterli hale gelebilme uğraşısına da yol açmaktadır. Bu bağlamda ABD'nin "sorunlu" alanlardan çekilme ya da kendi içine dönme yaklaşımı fırsat olarak görülmüş, geç Soğuk Savaş ile yerel maddi kapasitelerini artırma yoluna giden aktörler, mevcut boşlukları doldurmanın kendi dış politika hedeflerini gerçekleştirme yolunda faydalı bir seçenek olacağına inanmışlardır (Mukherjee, 2020).

Stratejik otonomi uluslararası sistemin çok kutupluluk halinde devletlerin özellikle tarihsel süreç içerisinde gelişen hegemon ya da batılı devletlere karşı bağımlılık ilişkilerini azaltma konusunda bir imkân işlevi görmektedir. Bunun yanında devletlerin uluslararası sistemde ortaya çıkan çok boyutlu güç ve dengeleme konusunda da bazı zorluk ya da dikkat sahaları bulunmaktadır. Çok kutupluluk ceza ve disiplin konusunda tek kutuplu ya da iki kutuplu sisteme göre daha belirsiz bir dünya anlamına geldiği için, devletler stratejik otonomilerini sağlama noktasında birden fazla bağımlılığını aynı anda yönetmek zorunda kalabilmektedirler (Luuk & Luc, t.y.). Bu çerçevede çok kutupluluğun belirsiz atmosferinde stratejik otonomiye sağlayabilmenin en iyi ve güvenilir yolu bağlanabilirliği sağlamak ile jeopolitik hesapların yönlendirdiği mega tehditlerin olası etkilerini minimuma indirgeyebilmektir (Lippert, Ondarza & Perthes, 2019).

Söz konusu kavramsal çerçevenin uluslararası siyasetteki pratik örnekleri oldukça fazladır. Bu bağlamda bu örneklerden bazılarını değinilerek, uluslararası sistemin yapısındaki dış politika davranışlarının stratejik otonomi ile bağıntısı ortaya konmak istemektedir. Stratejik otonomi devlet ya da uluslararası aktörlerin hedeflerinin bir toplamı ya da ifadesi anlamından çok daha fazlasına karşılık gelmektedir. Çalışmada ifade edilen örneklerden başka stratejik otonomi davranışı sergileyen devletler ya da uluslararası aktörler bulunmakla birlikte, söz konusu seçimler stratejik otonomi kavramını iyi açıklayan örnekler olduklarından dolayı tercih edilmişlerdir.

AB'nin stratejik otonomisi özellikle 1970'lerle birlikte artık örgütün ekonomik ve ticari bir kapsamın dışında görmesi ve işlev sahasının fazlaşmasına paralel olarak, güvenlik ve savunma politikalarında kendisini göstermektedir. Bu noktada AB supranasyonel bir yapılanma olarak savunma ihtiyacını karşılayabilmenin bağımlılık boyutunu NATO'dan sıyrılmaya dayandırmıştır. 1999'da gerçekleştirilen NATO zirvesinde sınırları çizilen söz konusu otonomi, AB'nin güvenlik ve savunma stratejilerinin geliştirilmesine ancak bunun NATO'dan bir ayrılmaya karşılık gelmeden ama ayrılma ihtimalini sağlayabilecek kapasitenin mümkün olmasına dayandırılmıştır ("NATO Press Release NAC-S(99)64—24 April 1999", t.y.). Bu çabalar daha sonraki gelişmelerle de doğrulanmaya devam etmiş, 2017 yılında Almanya Şansölyesi Merkel Avrupa'nın kendi kaderi konusunda bağımsızlığını ele alması gerektiğini vurgularken ("Angela Merkel", 2017), Fransa Cumhurbaşkanı Macron ise ABD'nin Ortadoğu'dan çekilme süreci ile NATO'nun beyin ölümünün gerçekleştiğini iddia etmiştir ("Nato alliance experiencing brain death, says Macron", 2019). AB Yüksek Temsilcisi Borell, hedefi daha da ileri

götürerek, güvenlik de dahil olmak üzere stratejik otonominin genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır (“Why European strategic autonomy matters | EEAS”, t.y.).

Stratejik otonominin AB’nin hedef ve stratejilerinde kendini göstermesi gibi, küresel siyasette giderek ağırlık ve önem kazanan BRICS gibi örgütlerin de temel hedefleri halinde olduğu söylenebilir. BRICS bünyesine 2024 yılı itibarıyla Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Etiyopya, İran ve Mısır gibi ülkeleri de katarak büyüme hızını artırırken, bu Dünya Ticaret Örgütü’nün yapılarına karşı oluşturulan benzer nitelikteki yapılar vasıtasıyla bağımlılık ilişkisini azaltmayı dedolarizasyon sürecini başlatmayı hedeflemektedir. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF)’ye alternatif olarak Yeni Kalkınma Bankası ve BRICS fonu kurulmuş olup, yeni üyelerle birlikte BRICS’e üye ülkelerin nüfusları toplamı Dünya’nın toplam nüfusunun %50’sine yakın bir rakamı ifade etmektedir. Küresel ekonomideki pay ise %30’luk bir dilime karşılık gelmektedir (Zaed, t.y.). Bu bağlamda BRICS’in dünya siyasetinde söz sahibi olabilmeye imkân tanıyan her unsura yatırım yapması ve özellikle de ekonomik ölçekte doların hegemonyasını kırmayı hedeflemesi stratejik otonomisi olarak ifade edilebilir.

Stratejik otonomi konusundaki diğer örneğimizi ise Hindistan oluşturmaktadır. Bağlantısızlar Hareketi’nin önemli bir gücü olsa da küresel siyasette değişen dengelerden faydalanma ve olası baskılara direnmek Hindistan’ın stratejik otonomisini oluşturmuştur. Bu amaçlar çerçevesinde Batı ile ilişkileri derinleştirme amacı içinde olduğu kadar, BRICS ve Şanghay İşbirliği Örgütü’ne üye olarak da otonomisini güçlendirmeye çalışmıştır (Wulf & Debiel, 2015). Ülke içindeki kalkınma farklılıklarının ortadan kaldırılarak herhangi bir zorlayıcı dile maruz kalmak istemeyen Hindistan, aynı zamanda Hint-Pasifik bölgesinde yaşanan ya da dozu artması muhtemel ABD-Çin rekabetinden zarar görme olasılığını düşürüp, artan nüfusuna paralel ekonomik ölçekte de söz sahibi bir ülke haline gelip uluslararası siyasette söz sahibi bir ülke olmayı hedeflemektedir (“Narendra Modi’s illiberalism may imperil India’s economic progress”, t.y.). ABD Çin’in karşısına Hindistan’ı dengeleme unsuru olarak çıkarmayı planlıyorsa da Hindistan hem bu düzenden fayda sağlama amacı güderken hem de Rusya ile silah ve enerji ticareti gibi konularda ilişkilerini derinleştiren bir aktör olarak görülmektedir (Kaura, 2019, s. 57).

SONUÇ

Bu çalışmada uluslararası sistemin, güç dengelerinde meydana gelen değişimlere paralel olarak, çok kutuplu bir yapıyı ifade ettiği temelinde, stratejik otonomi kavramının devletlerin söz konusu yeni sistemik vaziyet içerisinde dış politika davranışlarına anlam kazandırıp kazandıramayacağı sorunsallaştırılmıştır. Uluslararası sistem ABD’nin güç kaybı yaşamasının yanında kendisini tanımlayışındaki farklılık sebebiyle ve yeni güç odaklarının uluslararası siyasette söz

sahibi olmaları nedeniyle çok kutuplu bir mücadele alanına dönüşmüştür. Güç parametrelerinde yaşanan değişimler, devletlerin zorlayıcı durumlar karşısında ve geçmişten gelen bağımlılıkları merkezindeki politika davranışlarının ne olması gerektiği sorusunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada stratejik otonomi kavramının devletlerin yeni sistemik durumda dış politikalarını stabil ve devamlılık arz edecek şekilde yürütebilmelerinde temel motivasyon olarak değerlendirilebileceği ileri sürülmektedir.

Bu bağlamda öncelikli olarak değişime konu uluslararası sistemin ne olduğu gösterilmeye çalışılmış, ardından değişime sebep olan unsurların neler olduğu ifade edilmiş ve yeni uluslararası sistem olarak tanımlanan çok kutupluluk durumunun esasları ile devletlerin bu durumda öncelik vermeleri gereken ilkelerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Çok kutupluluk özellikle pandemi süreci ve Ukrayna-Rusya savaşı ile birlikte devletlerin kendi kendilerine yeterlilik durumunu sağlamak zorunda oldukları bir politik atmosfer olarak tanımlanmaktadır. Özellikle bu durum güç tanımlamasında devletlerin kendi başlarının çarelerine bakmaları gerektiği düsturunun daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuş ve bu aynı zamanda ulus-devletin yeniden uluslararası siyaset sahnesinin ana oyuncusu haline geldiği anlamını da içermiştir. Devletlerin liberal uluslararası sisteme “gömülü” destek vererek rıza boyutuyla görece etkisiz kaldıkları şartlar değişmiş ve devletler sistemin vazettiği çerçevede güvenlik ihtiyaçlarını bir kutup mantığındansa, çok boyutluluk merkezinde dengeleme esasları üzerine bina etmeye başlamıştır. Uluslararası sistemde devlet dışında kalan aktörlerin tamamen ortadan kalktığı gibi bir iddia doğru olmayacağı gibi, liberal uluslararası sistemin sac ayaklarını oluşturan yapıların etkisizleştiği görülmektedir. Bununla birlikte devlet dışında öne çıkan ve özü itibarıyla tek kutuplu sistemin revizyona tabi tutulması iddiasında olan ve güç merkezi olma vasfını kazanma çabasındaki yeni ulus üstü unsurların da uluslararası siyaset sahnesinde yerini aldıkları bilinmektedir. Ancak bu durum da yine, çalışmada verdiğimiz örneklerde görüleceği gibi, esas itibarla devletlerin stratejik otonomilerinin kesişim noktalarının uluslararası yapıyı ortaya çıkardığı ya da onun gelişimine katkı sağladığına işaret etmektedir.

Buradan hareketle çok kutuplu uluslararası sistem olarak tanımladığımız uluslararası siyaset arenasını, batı ve onun hegemonyası sonrası bir durum olarak, batının dengelenme ya da var olan bağımlılıkların azaltılması noktasında devletlere dış politika davranışları konusunda stratejik otonomilerine yatırım yapmaları gereğini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile çok kutupluluk atmosferinde devletlerin her nevi ihtiyaçlarını karşılayabilme ya da onları dengeleyebilmelerine imkân tanıyan dış politika vizyonu stratejik otonomi olarak görülmektedir. Zira sistemik düzeyde gerileyen bir batı gücünün yanında devletlerin gerek bundan fayda sağlama ve pozisyonlarını güçlendirme gerekse de var olan ilişkilerin düzeyini değiştirme niyetleri, çok kutupluluk merkezinde devletlerin birden fazla optimum seçeneği olduğu anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla devletler için zorlayıcı ancak doğru planlama ve ilişkilerin çok boyutlu bir kapsama dönüştürülmesi ile stratejik otonominin çıkarlarını sağlama ve onu maksimize etme imkânı veren bir karşılığı

bulunmaktadır. Çok kutuplu atmosferde devlet ve uluslararası aktör çeşitliliği ile güçler arasındaki makasın daha dar olması stratejik otonomi tercihinin uygulanabilirliğini sağlamaktadır. Stratejik otonomi uluslararası siyasetin gelişim seyri bağlamında batı hegemonyasına karşı bir dengeleme ve bağımlılık ilişkisinin azaltılması olarak görülse de, sistemin çok kutupluluğunun bir sonucu olarak herhangi bir devletin stratejik otonomisi batı ile ilişkileri derinleştirmekten de geçebilir. Bu noktada bu çalışma stratejik otonomi kavramının, çok kutuplu sistemde devletlerin ihtiyaçlarının temini konusunda uygun bir dış politika davranışı olduğunu iddia etmekte ve çok kutuplu sistemde devletlerin dış politikalarını açıklayıcı bir kavram olduğunu ileri sürmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. (t.y.). 23 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.coe-civ.eu/kh/a-global-strategy-for-the-european-unions-foreign-and-security-policy> adresinden erişildi.

Acharya, A. (2018). *Constructing Global Order Agency and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Alcaro, R. (2018). The Liberal Order and its Contestations. A Conceptual Framework. *The International Spectator*, 53 (1), 1-10. doi:10.1080/03932729.2018.1397878

Anadolu Ajansı. (2020, 17 Mart). Çin'den Trump'ın "Çin Virüsü" ifadesine tepki. 1 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinden-trumpin-cin-virusu-ifadesine-tepki/1768935> adresinden erişildi.

Angela Merkel: Europe must take 'our fate' into own hands. (2017, 28 Mayıs). *POLITICO*. 26 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.politico.eu/article/angela-merkel-europe-cdu-must-take-its-fate-into-its-own-hands-elections-2017/> adresinden erişildi.

BBC. (2018, 14 Ekim). How chemical weapons have helped bring Assad close to victory. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45586903> adresinden erişildi.

Biscop, S. (2018, 6 Temmuz). Letting Europe Go Its Own Way. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/france/letting-europe-go-its-own-way> adresinden erişildi.

Borell, J. (t.y.). How to revive multilateralism in a multipolar world? | EEAS. 9 Temmuz 2024 tarihinde https://www.eeas.europa.eu/eeas/how-revive-multilateralism-multipolar-world_en adresinden erişildi.

Brattberg, E. (2021). Middle Power Diplomacy in an Age of US-China Tensions. *The Washington Quarterly*, 44 (1), 219-238. doi:10.1080/0163660X.2021.1896136

Brooks, S. G. ve Wohlforth, W. C. (2023, 18 Nisan). The Myth of Multipolarity. *Foreign Affairs*, 102 (3). <https://www.foreignaffairs.com/united-states/china-multipolarity-myth> adresinden erişildi.

Buzan, B. ve Lawson, G. (2013). The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations¹: *The Global Transformation. International Studies Quarterly*, 57 (3), 620-634. doi:10.1111/isqu.12011

Cohen, R. (2016). Opinion | The Death of Liberalism. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2016/04/14/opinion/the-death-of-liberalism.html> adresinden erişildi.

Colgan, J. D. ve Keohane, R. O. (2017). The Liberal Order Is Rigged, 96(3), 36-44. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2017-04-17/liberal-order-rigged> adresinden erişildi.

Cox, M. (2019). Nationalism, nations and the crisis of world order. *International Relations*, 33(2), 247-266. doi:10.1177/0047117819842306

Çakırca, B. (2021). Yoksulluk, Adaletsizlik ve BAskıya Bir Darbe Olarak Arap Baharı. *DARBELER.COM*. <http://darbeler.com/yoksulluk-adaletsizlik-ve-baskiya-bir-darbe-olarak-arap-bahari-burak-cakirca/> adresinden erişildi.

Daban, C. (2024). Uluslararası Güvenliği Sağlama Açısından Bir Yol Haritası: Sambi-Mandara Güvenlik Eylem Planı Örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 114-133. doi:10.17218/hititsbd.1434743

de Graaff, N. ve van Apeldoorn, B. (2011). Varieties of US Post-Cold War Imperialism: Anatomy of a Failed Hegemonic Project and the Future of US Geopolitics. *Critical Sociology*, 37 (4), 403-427. doi:10.1177/0896920510379446

Duncombe, C. ve Dunne, T. (2018). After liberal world order. *International Affairs*, 94, 25-42. doi:10.1093/ia/iix234

Foot, R. (2019). Remembering the past to secure the present: Versailles legacies in a resurgent China. *International Affairs*, 95 (1), 143-160. doi:10.1093/ia/iyy211

Franke, U. (2021, 9 Aralık). The Power Atlas. *ECFR*. 20 Temmuz 2024 tarihinde <https://ecfr.eu/special/power-atlas/> adresinden erişildi.

Fukuyama, F. (2003). *Tarihin Sonu mu?* İstanbul: Vadi Yayınları.

Fukuyama, F. (2012, 1 Ocak). The Future of History. *Foreign Affairs*, 91 (1). <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history> adresinden erişildi.

Glaser, C. L. (2019). A Flawed Framework: Why the Liberal International Order Concept Is Misguided. *International Security*, 43 (4), 51-87. doi:10.1162/isec_a_00343

Haass, R. (2017). World Order 2.0. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/world-order-20> adresinden erişildi.

Hu, F. ve Spence, M. (2017). Why Globalization Stalled: And How to Restart It. *Foreign Affairs*, 96 (4), 54-63. <https://www.jstor.org/stable/44823891> adresinden erişildi.

Ikenberry, G. J. (2009). *After victory. After Victory* içinde . Princeton University Press.

Ikenberry, G. J. (2011). The future of the liberal world order: Internationalism after America. *Foreign affairs*, 56-68.

Ikenberry, G. J. (2013). The Liberal International Order and Its Discontents. R. Friedman, K. Oskanian ve R. P. Pardo (Ed.), *After Liberalism? The Future of Liberalism in International Relations* içinde , Palgrave Studies in International Relations Series (ss. 91-102). London: Palgrave Macmillan UK. doi:10.1057/9781137303769_6

Ikenberry, G. J. (2018). The end of liberal international order? *International Affairs*, 94 (1), 7-23.

Ikenberry, G. J., Mastanduno, M. ve Wohlforth, W. C. (2009). Introduction: Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences. *World Politics*, 61 (1), 1-27. <https://www.jstor.org/stable/40060219> adresinden erişildi.

Jahn, B. (2018). Liberal internationalism: Historical trajectory and current prospects. *International Affairs*, 94 (1), 43-61. doi:10.1093/ia/iix231

Kaarbo, J. (2019). A foreign policy analysis perspective on After Victory. *The British Journal of Politics and International Relations*, 21 (1), 29-39. doi:10.1177/1369148118791717

Kaplan Morton A. (1968). Systems Theory and Political Science. *Social Research*, 35 (1), 30-47. <https://www.jstor.org/stable/40969897> adresinden erişildi.

Kaura, V. (2019). Deepening Relationship between Russia and China: Implications for India in an Era of Strategic Uncertainty. *Indian Journal of Asian Affairs*, 32 (1/2), 49-66. <https://www.jstor.org/stable/26902685> adresinden erişildi.

Lippert, B., Ondarza, N. von ve Perthes, V. (Ed.). (2019). *European strategic autonomy: Actors, issues, conflicts of interests*. SWP Research Paper (C. 4/2019). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. doi:<https://doi.org/10.18449/2019RP04>

Luuk, M. ve Luc, K. (t.y.). How to ‘open’ Strategic Autonomy. *Clingendael*. 23 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.clingendael.org/publication/how-open-strategic-autonomy> adresinden erişildi.

Macikenaite, V. (2020). China’s economic statecraft: The use of economic power in an interdependent world. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 9 (2), 108-126. doi:10.1080/24761028.2020.1848381

Mapping a Multipolar World. (2023). *Morgan Stanley*. 7 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.morganstanley.com/ideas/multipolar-world-global-strategy> adresinden erişildi.

Martin, F. (2023, 17 Kasım). Breakingviews—Multipolar world opens up surprising safe havens. *Reuters*. <https://www.reuters.com/breakingviews/global-markets-breakingviews-2023-11-17/> adresinden erişildi.

Mazarr, M. J. (2017). The Once and Future Order. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-12-12/once-and-future-order> adresinden erişildi.

Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43(4), 7-50. doi:10.1162/isec_a_00342

Mukherjee, R. (2020). Chaos as opportunity: The United States and world order in India's grand strategy. *Contemporary Politics*, 26 (4), 420-438. doi:10.1080/13569775.2020.1777040

Narendra Modi's illiberalism may imperil India's economic progress. (t.y.). *The Economist*. <https://www.economist.com/leaders/2024/01/18/narendra-modis-illiberalism-may-imperil-indias-economic-progress> adresinden erişildi.

Nato alliance experiencing brain death, says Macron. (2019, 7 Kasım). <https://www.bbc.com/news/world-europe-50335257> adresinden erişildi.

NATO Press Release NAC-S(99)64—24 April 1999. (t.y.). 26 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm> adresinden erişildi.

Niblett, R. (2016). Liberalism in Retreat. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/liberalism-retreat> adresinden erişildi.

Nye, J. S. (2010). The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective. *Foreign Affairs*, 89 (6), 2-12. <https://www.jstor.org/stable/20788711> adresinden erişildi.

Nye, J. S. (2017). Will the Liberal Order Survive? <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-12-12/will-liberal-order-survive> adresinden erişildi.

Nye, J. S. (2019). The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump. *International Affairs*, 95 (1), 63-80. doi:10.1093/ia/iyy212

Odeh, N. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi: Liberal Düzenin Düşüşünün Son Kanıtı. *Al Sharq Stratejik Araştırma*. <https://research.sharqforum.org/tr/2021/10/12/abdnin-afganistandan-cekilmesi-liberal-duzenin-dususunun-son-kaniti/> adresinden erişildi.

Patrick, S. M. (2017). Trump and World Order: The Return of Self-Help. *Foreign Affairs*, 96 (2), 52-57. <https://www.jstor.org/stable/44821706> adresinden erişildi.

Pinheiro, L. ve Lima, M. R. S. de. (2018). Between Autonomy and Dependency: The Place of Agency in Brazilian Foreign Policy. *Brazilian Political Science Review*, 12, e0003. doi:10.1590/1981-3821201800030003

Posen, A. S. (2022, 17 Mart). The End of Globalization? *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2022-03-17/end-globalization> adresinden erişildi.

Posen, B. R. (2018). The Rise of Illiberal Hegemony. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-02-13/rise-illiberal-hegemony> adresinden erişildi.

Rosenberg, J. ve Boyle, C. (2019). Understanding 2016: China, Brexit and Trump in the history of uneven and combined development. *Journal of Historical Sociology*. doi:10.1111/JOHS.12217

Russell, R. ve Tokatlian, J. G. (2003). From Antagonistic Autonomy to Relational Autonomy: A Theoretical Reflection from the Southern Cone. *Latin*

American Politics and Society, 45(1), 1-24. doi:10.1111/j.1548-2456.2003.tb00230.x

Singer, J. D. (1961). The Level-of-Analysis Problem in International Relations. *World Politics*, 14 (1), 77-92. doi:10.2307/2009557

Speech at Davos 2022 by Olaf Scholz, Chancellor of Germany. (2022, 26 Mayıs). *World Economic Forum*. 9 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/olaf-scholz-speech-to-davos-2022-in-full/> adresinden erişildi.

Stokes, D. (2018). Trump, American hegemony and the future of the liberal international order. *International Affairs*, 94 (1), 133-150. doi:10.1093/ia/iix238

Taggart, J. ve Abraham, K. J. (2024). Norm dynamics in a post-hegemonic world: Multistakeholder global governance and the end of liberal international order. *Review of International Political Economy*, 31 (1), 354-381. doi:10.1080/09692290.2023.2213441

The Economist. (2009, 26 Şubat). Barack Obama's ambitious budget is unveiled. *The Economist*. 25 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.economist.com/united-states/2009/02/26/a-credible-budget> adresinden erişildi.

The White House. (2021a, 20 Şubat). Remarks by President Biden at Pfizer Manufacturing Site. *The White House*. 19 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-pfizer-manufacturing-site/> adresinden erişildi.

The White House. (2021b, 31 Ağustos). Remarks by President Biden on the End of the War in Afghanistan. *The White House*. 5 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/31/remarks-by-president-biden-on-the-end-of-the-war-in-afghanistan/> adresinden erişildi.

Tickner, A. B. (2014). Autonomy and Latin American International Relations Thinking. *Routledge Handbook of Latin America in the World* içinde . Routledge.

Tocci, N. (t.y.). European Strategic Autonomy: What It Is, Why We Need It, How to Achieve It.

Wagdy, A. (2022, 17 Ekim). A "Multipolar World": A Transformation in the Global System. *Modern Diplomacy*. 7 Temmuz 2024 tarihinde <https://moderndiplomacy.eu/2022/10/17/a-multipolar-world-a-transformation-in-the-global-system/> adresinden erişildi.

Walt, S. M. (2020). The Realist's Guide to the Coronavirus Outbreak. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2020/03/09/coronavirus-economy-globalization-virus-icu-realism/> adresinden erişildi.

Waltz, K. N. (2015). The origins of war in neorealist theory. *Conflict After the Cold War* içinde (ss. 110-116). Routledge.

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Why European strategic autonomy matters | EEAS. (t.y.). 26 Temmuz 2024 tarihinde https://www.eeas.europa.eu/eeas/why-european-strategic-autonomy-matters_en adresinden erişildi.

World Development Indicators | DataBank. (2019). 20 Temmuz 2024 tarihinde <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> adresinden erişildi.

Wulf, H. ve Debiel, T. (2015). India's 'Strategic Autonomy' and the Club Model of Global Governance: Why the Indian BRICS Engagement Warrants a Less Ambiguous Foreign Policy Doctrine. *Strategic Analysis*, 39 (1), 27-43. doi:10.1080/09700161.2014.980550

Yurdusev, A. N. (1993). "Level of Analysis" and 'Unit of Analysis': A Case for Distinction. *Millennium*, 22 (1), 77-88.

Zaed, A. (t.y.). ORSAM-Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. *ORSAM-Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*. 24 Temmuz 2024 tarihinde <https://orsam.org.tr/tr/brics-ortadoguda-genisliyor-kutuplasma-mi-ekonomik-rekabet-mi/> adresinden erişildi.

Zubaida, S. (2011). The "Arab spring" in historical perspective. *openDemocracy*. 27 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.opendemocracy.net/en/arab-spring-in-historical-perspective/> adresinden erişildi.

Yayın Geliş Tarihi: 03.08.2024
Yayına Kabul Tarihi: 24.01.2025
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1527683>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 346-359
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BRICS-MT ÜLKELERİNDE KRONİK HASTALIK MORTALİTE HIZLARI: BOX-JENKİNS METODU İLE GELECEK PROJEKSİYONU

Biol YETİM*

Öz¹

Son yıllarda kronik hastalıklar dünya genelinde önemli sağlık sorunlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü bu hastalıklar nedeni ile her yıl milyonlarca insan hayatını kaybetmektedir. Ancak kronik hastalık ölümlerinin gelecek seyri net değildir. Bu nedenle, bu çalışmada BRICS-MT ülkelerinde her 100 bin kişiye düşen ölüm sayılarının 2035 yılına kadar tahmin edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma amacına ulaşabilmek için Institute for Health Metrics and Evaluation tarafından yayımlanan ölüm hızları istatistikleri dikkate alınmıştır. Verilerin analizinde ise 1970 yılında Box ve Jenkins tarafından zamansal veri analizleri için geliştirilen ARIMA kullanılmıştır. Çalışma sonucunda BRICS-MT ülkelerinde kronik hastalık ölümlerin önümüzdeki yıllarda da artarak devam edeceği belirlenmiştir. Özellikle Çin, Brezilya ve Meksika'da daha büyük artışlar olacağı tespit edilmiştir. Türkiye ve Güney Afrika için ise artışların daha sınırlı olacağı öngörülmektedir. Kronik hastalıkların toplum sağlığı ve sistem üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek için ise eylem planlarının hazırlanması ve kronik hastalıklarla topyekûn mücadele edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mortalite ARIMA, BRICS-MT, Gelecek Projeksiyonu.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yetim, B. (2025). BRICS-MT ülkelerinde kronik hastalık mortalite hızları: Box-Jenkins Metodu ile gelecek projeksiyonu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 346-359.

* Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-1294-1874>, b.yetim@alparslan.edu.tr

¹ Araştırma için etik kurul iznine gerek bulunmamaktadır.

CHRONIC DISEASE MORTALITY RATES IN BRICS-MT COUNTRIES: FUTURE PROJECTIONS USING THE BOX-JENKINS METHOD

Abstract

In recent years, chronic diseases have emerged as significant health issues globally, resulting in millions of deaths annually. However, the future trajectory of chronic disease-related mortality remains uncertain. Therefore, this study aims to forecast the number of deaths per 100,000 people in the BRICS-MT countries by the year 2035. The study utilizes mortality rate statistics published by the Institute for Health Metrics and Evaluation. The ARIMA model, developed by Box and Jenkins in 1970 for time series data analysis, was employed to analyse the data. The results indicate that deaths due to chronic diseases in BRICS-MT countries are expected to continue in the coming years. Notably, significant increases are projected in China, Brazil, and Mexico. In contrast, more limited increases are anticipated in Turkey and Russia. To mitigate the adverse effects of chronic diseases on public health and the healthcare system, comprehensive action plans should be developed, and a concerted effort must be made to combat chronic diseases.

Keywords: Mortality, ARIMA, BRICS-MT, Future Projection.

GİRİŞ

Son yıllarda, kronik hastalıklar tüm dünyada önemli bir sağlık sorunu olarak gündemdeki yerini korumaktadır (Yach vd., 2004). Bu durumun temel nedeni ise söz konusu hastalıkların çoğu zaman uzun süreli bir seyir izlemesi, hasta ve yakınlarının yaşam kalitelerini düşürmesi ve tedavisinin de oldukça zor olmasıdır (Whelan, 2002; Megari, 2013; Preto vd., 2016; Schmidt, vd., 2016; Krawczyk-Suszek vd., 2024). Bu hastalıkların başında kardiyovasküler hastalıklar, kanserler, tip 2 diyabet ve solunum yolu hastalıkları gelmektedir (Hacker, 2024). Kronik hastalıklar hastalarda fiziksel ve zihinsel işlev kayıplarına neden olmaktadır. Bu nedenle de hasta ve yakınlarının günlük yaşantılarını büyük ölçüde kısıtlamakta ve bağımsız bir yaşam sürmelerini engellemektedir (Fernandes vd., 2022). Diğer taraftan kronik hastalıklar uzun süreli tedavileri zorunlu kılmakta ve iş gücü kayıpları gibi makroekonomik bazı sorunlara da neden olmaktadır. Bu sorunlar ise ülke ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. İş gücü kayıpları aynı zaman hastaların hizmet alım süreçlerini de olumsuz etkilemekte ve sağlık hizmetlerine erişimlerini engellemektedir (Michael vd., 2011; Valtorta ve Hanratty, 2013). Bu nedenle kronik hastalıklar çoğu zaman işgücü piyasalarının yanı sıra sağlık sistemleri ve işleyişi üzerinde de bazı sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca kronik hastalıklar nedeniyle her yıl milyonlarca insan hayatını kaybetmektedir. Zira; Dünya Sağlık Örgütü tarafından (2023) yayımlanan veriler incelendiğinde, küresel ölümlerin %74'ünün kronik hastalıklardan kaynaklandığı ve kronik hastalıkların her yıl yaklaşık 40 milyon insanın ölümüne neden olduğu görülmektedir. Bu nedenle de kronik hastalıkların önlenmesi ve yönetimi küresel halk sağlığı açısından kritik bir öneme sahiptir.

Dünya genelinde kronik hastalıkların dağılımı incelendiğinde ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Avrupa ülkelerinde kronik hastalık kaynaklı ölümlerin diğer ülkelere kıyasla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Özellikle de Yunanistan, Bulgaristan, Litvanya ve Sırbistan gibi ülkelerde her 100 bin kişiden her yıl yaklaşık 1200'ü doğrudan kronik hastalıklar nedeni ile hayatını kaybetmektedir. Öte yandan bu oran, Almanya'da 1006, Polonya'da 970, Fransa ve Birleşik Krallıkta ise yaklaşık 766'tır. ABD'de kronik hastalık kaynaklı ölümler ise 2021 yılı itibarıyla 100 binde 791'dir. Bu açıdan ele alındığında, kronik hastalıkların sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi görece daha yüksek ülkelerde çok daha önemli ve ölümcül bir sağlık sorunu olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde ise kronik hastalık ölümlerinin daha düşük olduğu söylenebilir (Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME), 2024). Bu durumun temel nedeninin ise gelişmiş ülkelerde artan yaşam süresi ve yaşlılığın getirdiği riskler olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi halihazırda gelişmekte olan ülkelerde kronik hastalıkların çok yakın zamanda oldukça ölümcül bir problem olacağı tahmin edilmektedir. Zira; söz konusu ülkelerin nüfusları her geçen gün yaşlanmakta ve bu ülkelerde yaşlı nüfusun toplum içerisindeki oranı hızla artış göstermektedir. Dahası bu ülkelerde ortalama yaşam süresi de benzer şekilde bir artış ivmesi içerisindedir. Dünya Bankası (2024) tarafından yayımlanan istatistiklerde bu durum açık şekilde görülmektedir. Örneğin, Brezilya'da 1980 yılında yaklaşık 62 olan ortalama yaşam süresi 2000 yılında 70'e, 2020 yılında ise 74'e yükselmiştir. Meksika, Çin ve Türkiye için de benzer bir durum söz konusudur. 1980'lerde Türkiye'de bir insan ortalama 63 yıl ömür sürerken günümüzde yaklaşık 80 yıl yaşamaktadır. Ayrıca 65 yaş üstü nüfus da bu ülkelerin tamamında oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Söz konusu ülkelerde artan yaşam beklentisi ve nüfustaki yaşlanma ile yakın zamanda kronik hastalıkların görülme sıklığı ve ölüm hızlarında kayda değer bir artış olacağı düşünülmektedir (Nugent, 2008). Ancak bu artış hızının ne olacağı ise henüz net değildir. Literatürde ise bu konuda sınırlı sayıda da olsa ABD gibi ülkelerde bazı ampirik çalışmaların (Joly vd., 2013; Pearson-Stuttard, 2016; Anah ve Chiu, 2023) yapıldığı görülmektedir. Oysa Çin, Meksika, Brezilya ve Türkiye gibi ülkelerde bu türden bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu durum söz konusu ülkelerde başta kaynak tahsisi ve hizmet sunum organizasyonu olmak üzere birçok alanda belirsizliklere neden olmaktadır. Özellikle de etkili ve sürdürülebilir bir yönetim için başta politika yapıcılar ve karar vericiler olmak üzere sektör paydaşlarının tamamının kronik hastalıklar ile ilgili gelecek tahminlerde bulunması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada başta Türkiye olmak üzere benzer sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip BRICS-MT ülkelerinde kronik hastalık ölümlerinin gelecek projeksiyonunun ortaya konulması amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı, BRICS-MT ülkelerinde kronik hastalık kaynaklı ölümlerinin geçmiş dönem hareketliliklerini incelemek ve gelecek yıllardaki olası seyrini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında ayrıca söz konusu ülkeler arasında karşılaştırmalı analizler yapmak ve politika yapıcı ve karar vericilere kanıta dayalı bilgiler sunmak da amaçlanmaktadır. Çalışmanın amaçlarına ulaşabilmek için IHME tarafından yayımlanan ölüm istatistiklerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkeni ise BRICS-MT ülkelerinde her 100 bin kişiye düşen kronik hastalık ölüm sayısıdır. Bu kapsamda söz konusu ülkelerin 1990-2021 yılları arasında her 100 bin kişide görülen kronik hastalık kaynaklı ölüm sayıları dikkate alınarak her biri için ayrı ayrı tahminde bulunulmuştur.

Çalışma verilerinin analizinde ise 1970'li yıllarda Box ve Jenkins tarafından geliştirilen ve ARIMA olarak da bilinen AutoRegressive Integrated Moving Average (Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama) modeli kullanılmıştır. Box-Jenkins ya da literatürde adı ile ARIMA, esasında zamansal verilerdeki değişimleri modellemek ve gelecek tahmininde bulunmak için geliştirilmiş ekonometrik bir analiz tekniğidir. Bu teknik birbirinden farklı iki yöntem olan otoregresif (AR) ve hareketli ortalama (MA) modellerinin bir arada kullanılmasına olanak tanımaktadır. Ancak AR ve/veya MA modelleri, durağan ve tek değişkenli verilerin analizinde kullanılabilir (Box, 2013). Bu nedenle de analizlere başlamadan önce ilgili verilerin durağan bir yapıya sahip olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Durağanlık ise ARIMA modelinin ismindeki "I" harfi ile sembolize edilmektedir. Ancak ilgili literatürde AR modeli için "p", MA için "q" ve durağanlık için "d" kısaltmalarının da kullanıldığını görmek mümkündür. Diğer taraftan verilerin durağan olmaması durumunda ise ilgili değişkene fark alma işlemi uygulanmakta ve durağan hale gelmesi sağlanmaktadır. Fark alma işlemi ise veriler durağan hale gelinceye kadar devam etmektedir. Veriler durağan hale getirildikten sonra Akaike (AIC) ve Schwarz (BIC) gibi bilgi kriterleri kullanılarak AR ve MA modelleri için uygun gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu noktada ARIMA, geçmiş dönem verilerinin mevcut dönemi nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmakta (Nau, 2014; Box vd., 2015; Pan vd., 2016) ve model sonucunda elde ettiği formül ile geleceğe ilişkin öngöründe bulunmaktadır. Söz konusu öngörü ise aşağıdaki formül yardımı ile yapılmaktadır.

$$X_t = \varphi_1 \Delta^d x_{t-1} + \varphi_2 \Delta^d x_{t-2} + \dots + \varphi_p \Delta^d x_{t-p} + \epsilon_t - \theta_1 \epsilon_{t-1} - \dots - \theta_q \epsilon_{t-q}$$

Yukarıdaki formülde yer alan X_t terimi, gözlemin t zamanındaki değerini; d terimi, veriye kaç kez fark alma işlemi uygulandığını; φ terimi, AR parametresini ve p terimi ise AR terimlerinin sayısını ifade etmektedir. Öte yandan formülde yer alan θ terimi, MA modeli parametresini; q, MA terimlerinin sayısını ve ϵ_t hata terimlerini göstermektedir.

ARIMA modellerindeki hata terimleri, model performansını ortaya koymak için kullanılan tanısal testlerdir. Bu tanısal testlerden en sık kullanılanı, kalıntıların

normallik dağılımı testleri ve otokorelasyon grafikleridir. Ancak söz konusu testlerin yanı sıra ARIMA modellerinde ortalama hata (mean error (me)), kök ortalamaların karesel hatası (root mean squared error (rmse)), ortalama mutlak hata (mean absolute error (mae)), ortalama yüzde hata (mean percentage error (mpe)) ve ortalama mutlak yüzde hata (mean absolute percentage error (mape)) gibi testlerde kullanılmaktadır. Ayrıca modellerde otokorelasyon sorunu olup olmadığı da genellikle Durbin Watson istatistikleri ile değerlendirilmektedir. Hata terimleri ve model performansı ile ilgili testlerden sonra ise gelecek yıllara ilişkin tahminlerde bulunmaktadır.

Çalışma verileri, RStudio programında yer alan “forecast”, “urca”, “tseries” ve “broom” paketleri ile Eviews’in 12’nin ücretsiz öğrenci (EViews Student Version Lite) sürümü kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

BRICS-MT ülkelerinde kronik hastalık kaynaklı ölümlere ilişkin durağanlık test sonuçları Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1’de yer alan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Person (PP) test sonuçları incelendiğinde ise kronik hastalık ölüm hızlarının hiçbir ülkede seviyede durağan olmadığı ($p > 0,05$) ve Brezilya, Hindistan, Rusya, Güney Afrika ve Meksika’da birinci dereceden fark alma işlemi sonrasında durağan hale geldiği görülmektedir. Çin ve Türkiye’de ise veriler, ikinci dereceden fark alma işleminden sonra durağan hale gelmektedir ($p < 0,05$). Bu nedenle, kurulan ARIMA modellerinin d değerleri Çin ve Türkiye için 2, diğer ülkeler için ise 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Seviyede		I. Derece		II. Derece	
	ADF	PP	ADF	PP	ADF	PP
Brezilya	-1,299	-10,330	-3,642*	-30,018*	-	-
Rusya	-1,675	-6,695	-5,071*	-22,682*	-	-
Hindistan	-1,467	-3,145	-2,876	-18,745*	-	-
Çin	-1,537	-6,122	-2,512	-15,491	-3,632*	-22,282*
Güney Afrika	-0,954	-1,015	-4,332*	-30,019*	-	-
Meksika	-1,077	-2,190	-4,148*	-27,029*	-	-
Türkiye	-2,075	-3,019	-0,996	-11,624	-2,985	-24,293*

* $p < 0,05$, ADF ve PP birim kök testleri için dikkate alınan tablo değeri -3,410’dur.

AR ve MA modelleri için uygun gecikme uzunluklarına ilişkin AIC ve BIC bilgi kriterlerine ilişkin sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. Ancak bu çalışmada uygun AR ve MA değerlerinin belirlenmesinde AIC ve BIC bilgi kriterlerinin yanı sıra söz konusu modellerin geçmiş dönem performansları, kalıntılarına ilişkin tanısal testleri

ve hata terimleri de dikkate alınmıştır. Kurulan modeller içerisinde hata terimlerinin en düşük, model performansının en yüksek olduğu modeller seçilmeye çalışılmıştır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda ise en iyi modellerin en düşük AIC bilgi kriterine sahip olan modeller olduğu ortaya konmuştur. Bu noktada Tablo 2’de yer alan AIC ve BIC bilgi kriterlerine göre Brezilya ve Güney Afrika için en uygun model, AR ve MA değerlerinin 1 olduğu ARIMA (1,1,1) modelidir. Rusya için ise hata terimlerinin en düşük olduğu model, AR değerinin 0 ve MA değerinin 1 olduğu ARIMA (0,1,1) modelidir. Ancak Rusya için kurulan modelde hareketli ortalamadaki değişimin yanı sıra sabit değişken teriminin de dikkate alındığı gözlemlenmiştir. Benzer bir şekilde Hindistan (ARIMA (0,1,1), sabit) ve Meksika (ARIMA (1,1,1), sabit) için kurulan modellerde de p ve q değerlerinin yanı sıra sabit değişken teriminin de ilgili modele dahil edildiği görülmektedir. Diğer ülkelerde ölüm hızlarındaki değişim sadece AR ve/veya MA’daki değişim ile açıklanabilmektedir. Bu açıdan ele alındığında, Çin’de MA değerinin 2 ve Türkiye’de AR değerin 2 gecikmeli hallerinin alındığı modellerin daha iyi sonuçlar verdiği düşünülmektedir.

Tablo 2: ARIMA Model Seçimi, AIC ve BIC Bilgi Kriterleri

Ülkeler	En İyi Modeller*	AIC	BIC
Brezilya	ARIMA (1,1,0)	192,650	195,518
	ARIMA (1,1,1)	185,800	190,100
	ARIMA (2,1,1)	187,348	193,079
Rusya	ARIMA (0,1,1), sabit	336,077	340,377
	ARIMA (0,1,2), sabit	337,893	343,432
	ARIMA (1,1,0), sabit	336,409	340,556
Hindistan	ARIMA (0,1,1), sabit	186,815	191,123
	ARIMA (1,1,1), sabit	188,399	194,138
	ARIMA (0,1,2), sabit	188,336	194,068
Çin	ARIMA (1,2,2)	210,719	216,323
	ARIMA (0,2,2)	209,774	213,980
	ARIMA (0,2,3)	210,483	216,089
Güney Afrika	ARIMA (1,1,0)	240,859	243,727
	ARIMA (1,1,1)	239,003	243,304
	ARIMA (1,1,2)	240,988	246,723
Meksika	ARIMA (1,1,1), sabit	198,704	204,443
	ARIMA (2,1,1), sabit	200,311	207,479
	ARIMA (0,1,2), sabit	199,239	204,978
Türkiye	ARIMA (0,2,1)	217,242	220,452
	ARIMA (1,2,1)	217,059	221,263
	ARIMA (2,2,0)	214,609	218,820

* Düşük AIC ve BIC bilgi kriterleri olası hata terimlerinin daha düşük, model güvenilirliğinin daha iyi olduğu anlamına gelmektedir.

ARIMA için en uygun AR (p), I (d) ve MA (q) değerleri belirlendikten sonra gerçekleştirilen analiz sonuçları ise Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3'te incelendiğinde modellerden elde edilen hata terimlerinin oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Dahası modellerin Durbin-Watson değerleri ise 1,500-2,500 arasında yer almaktadır. Bu açıdan ele alındığında, modellerde bir otokorelasyon problemi olmadığı ve ölüm hızlarındaki trendi başarılı bir şekilde modellediği söylenebilir. Ancak diğer ülkeler ile kıyaslandığında Rusya'da hata terimlerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada, güvenilirliğin en düşük olduğu modelin Rusya için kurulan model olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Brezilya, Meksika ve Hindistan için tam tersi bir durum söz konusudur. Bu ülkeler için kurulan modeller, görece çok daha güvenilir sonuçlar üretmektedir. Bu ülkeleri sırasıyla Çin, Türkiye ve Güney Afrika takip etmektedir.

Tablo 3. ARIMA Model Sonuçları

Ülkeler	ARIMA			Hata Terimleri			
	Değişken	Katsayısı	S. H.	MAE	MPE	MAPE	ACF1
Brezilya	AR (1)	0,999*	0,001	3,309	0,241	0,779	-0,135
	MA (1)	-0,982*	0,068				
Rusya	MA (1)	0,352*	0,160	34,832	-0,005	2,948	0,032
	sabit	5,202	11,932				
Hindistan	MA (1)	0,815*	0,128	3,300	0,003	0,861	-0,097
	sabit	3,658*	1,414				
Çin	MA (1)	-0,132	0,163	4,624	0,195	0,740	0,093
	MA (2)	-0,660*	0,159				
Güney Afrika	AR (1)	0,954*	0,071	7,709	0,280	1,912	-0,015
	MA (1)	-0,804*	0,138				
Meksika	AR (1)	-0,486*	0,225	4,230	-0,086	1,153	-0,040
	MA (1)	0,864*	0,124				
	sabit	6,072*	1,166				
Türkiye	AR (1)	0,032	0,182	5,723	0,154	1,211	-0,079
	AR (2)	-0,401*	0,175				

S.H.: Standart Hata; * $p < 0,05$

Tablo 3'te yer alan analiz sonuçları incelendiğinde, Brezilya için AR ve MA katsayılarının 1 gecikmeli hallerinin sırasıyla 0,999 ve -0,982 olduğu ve Brezilya'da kronik hastalık ölüm hızındaki zamansal değişimi istatistiksel olarak anlamlı şekilde açıkladığı görülmektedir ($p < 0,05$). Ancak Rusya için kurulan model sadece hareketli ortalama bileşenin birinci dereceden gecikmeli hali dikkate alınmış ve yapılan analiz sonucunda 0,352 ile istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Hindistan'da ise MA (1) katsayısı 0,815 ve sabit terim 3,658 olarak bulunmuş ve her iki katsayının da anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Benzer bir durum Çin için de geçerlidir. Ancak Çin için kurulan ARIMA modelinde hareketli ortalama (MA) teriminin ikinci dereceden gecikmeli hali dikkate alınmıştır. Güney Afrika'da ise AR (1) ve MA (1) katsayıları sırası ile 0,954 ve -0,804 olarak belirlenmiş ve istatistiki açıdan da anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Türkiye için kurulan modelde ise otoregresif (AR) modellerin 2 gecikmeli hali dikkate alınmıştır ($p < 0,05$).

Tablo 3'te yer alan hata terimleri incelendiğinde ise Brezilya ve Hindistan'ın düşük MAE ve MAPE değerleri ile görece daha başarılı bir performans sergilediği gözlemlenmektedir. Güney Afrika da kabul edilebilir hata düzeyine sahiptir. Ancak Çin, Meksika ve Türkiye için kurulan modellerde MAE ve MAPE terimleri Güney

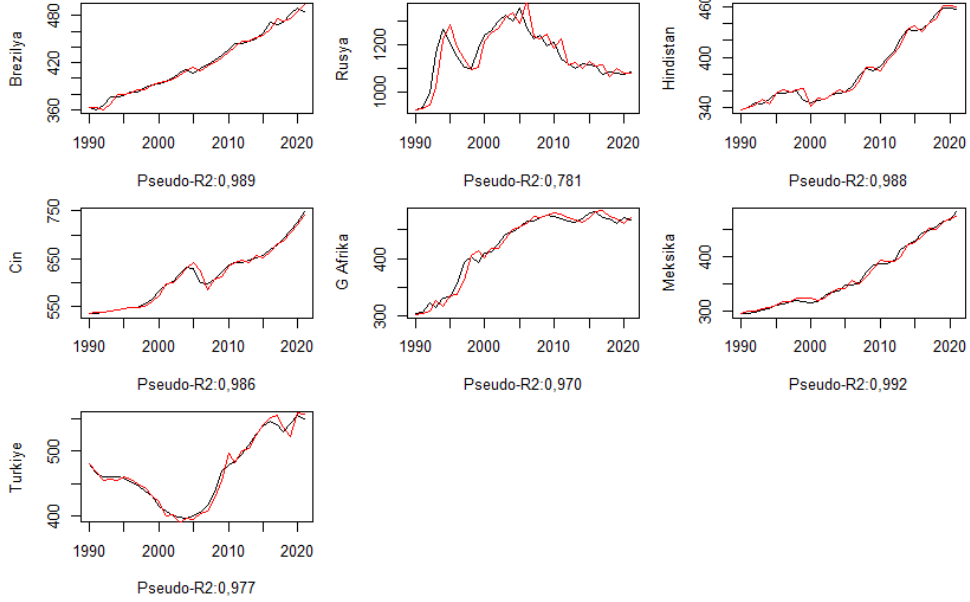
Afrika'ya kıyasla daha düşüktür. Dolayısıyla bu ülkeler için kurulan modellerin çok daha güvenilir sonuçlar ürettiği düşünülmektedir. Diğer taraftan hata terimlerinin en yüksek olduğu model Rusya için kurulan ARIMA modelidir. Bu model diğer ülkeler için kurulan modellere kıyasla daha fazla hata üretmektedir. Bu nedenle de ilgili ülke modelleri arasında tahmin performansının en düşük olduğu model, Rusya modelidir.

ARIMA modelleri sonucunda elde edilen kalıntılara ilişkin test sonuçları ise Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'te yer alan tersi alınmış AR ve MA kök değerlerinin mutlak değerce 1'den küçük olduğu ve tutarlı sonuçlar ürettiği gözlemlenmektedir. Ljung-Box testleri ise hata serilerinde bir otokorelasyon sorunu olmadığını ortaya koymaktadır ($p>0,05$). Shapiro-Wilk testlerine göre ise hataların Çin dışındaki diğer ülke modellerinin tamamında normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir ($p>0,05$).

Tablo 4. Ters Alınmış AR ve MA Kök Test Sonuçları ve Normallik Testi

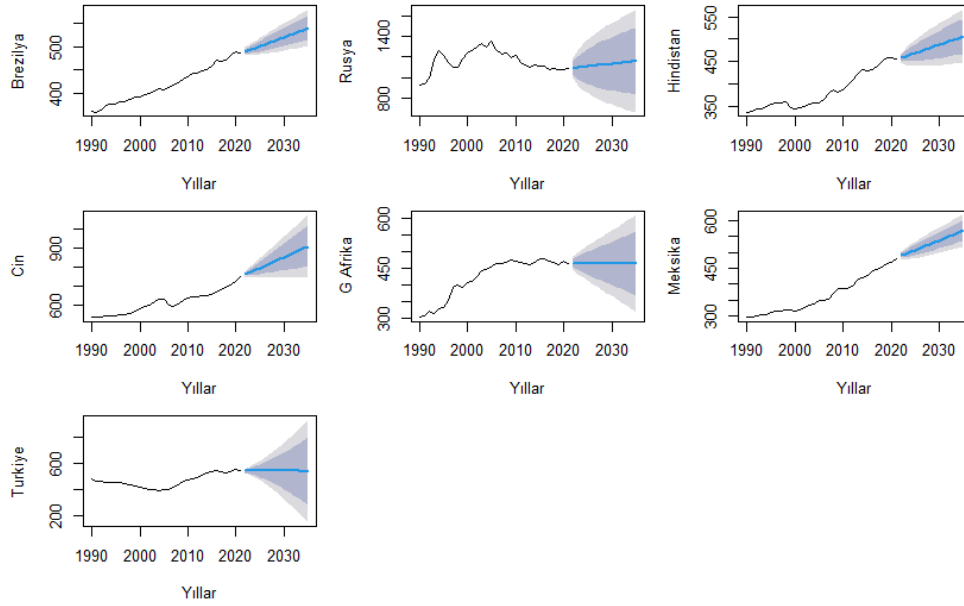
Ülkeler	Tersi Alınmış Kök Test Sonuçları				Shapiro-Wilk		Ljung-Box	
	AR (1)	AR (2)	MA (1)	MA (2)	W	p	Q	p
Brezilya	0,999	-	0,981	-	0,971	0,531	6,901	0,141
Rusya	-	-	-0,352	-	0,964	0,354	4,210	0,519
Hindistan	-	-	-0,814	-	0,964	0,353	5,250	0,386
Çin	-	-	0,881	-0,749	0,837	<0,001	2,739	0,602
Güney Afrika	0,954	-	0,804	-	0,958	0,240	6,634	0,156
Meksika	-0,485	-	-0,864	-	0,960	0,275	4,845	0,303
Türkiye	-0,471	0,401	-	-	0,986	0,944	3,557	0,469

W: Shapiro-Wilk test istatistiği; Q: Ljung-Box test istatistiği

Şekil 1: Modellerin Geçmiş Dönem Performansları

Kurulan modellerin geçmiş dönemdeki ölüm ile ilgili tahminlerinin başarı düzeylerine ilişkin performans analizleri Şekil 1’de verilmiştir. Şekil incelendiğinde, modellerin 1990 ila 2021 yılı verilerini oldukça başarılı tahmin ettiği görülmektedir ($Pseudo R^2 > 0,900$). Ancak Rusya için kurulan ARIMA modelinin genel performans düzeyi ($Pseudo R^2: 0,781$) diğerlerine göre daha düşüktür. En iyi model ise 0,992’lik açıklayıcılık katsayısı ile Meksika’dadır. Türkiye için kurulan model ARIMA (2,2,0) ise kronik hastalık ölüm hızlarındaki trendi 0,977’lik bir oran ile tahmin etmektedir.

Şekil 2: BRICS-MT Ülkelerinde Kronik Hastalık Ölüm Hızı (100 binde), Gelecek Projeksiyonları

Şekil 2’de ise çalışma kapsamında dikkate alınan 7 ülke için kronik hastalık kaynaklı ölüm sayılarının 2035 yılına kadarki tahmini seyrini gösteren grafiğe yer verilmiştir. Şekil incelendiğinde Güney Afrika ve Türkiye dışındaki ülkelerde kronik hastalık ölümlerinin yakın gelecekte de hızla artış göstereceği görülmektedir. Ancak en büyük artışın sırası ile Çin, Meksika ve Brezilya’da olacağı tahmin edilmektedir. Söz konusu ülkeleri ise Hindistan takip etmektedir. Özellikle 2021 yılı ölüm hızları ile kıyaslandığında 2035 yılına gelindiğinde Çin’deki ölümlerin yaklaşık %19 artış ile 100 binde 911’e yükseleceği belirlenmiştir. Söz konusu artış hızının Meksika’da ise yaklaşık %16 olacağı belirlenmiştir. Bu artış hızı ile 2035 yılında Meksika’da her 100 bin kişiden 569’unun hayatını kaybedeceği ön görülmektedir. Çin ve Meksika’yı yaklaşık %14’lük artış hızı ile Rusya takip etmektedir. Güney Afrika’da ise kronik hastalık ölüm hızında kayda değer bir değişim olmayacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan Türkiye’de kronik hastalık kaynaklı ölüm hızlarında sınırlı bir artış meydana geleceği ve 2021 yılında 537 olan yüz bin kişiye düşen ölüm sayısının 2035 yılında 542’ye yükseleceği öngörülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında BRICS-MT ülkelerinde kronik hastalık ölüm hızlarının 2035 yılına kadarki olası seyri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın söz konusu amacına ulaşabilmek için IHME tarafından yayımlanan ölüm verileri kullanılmıştır.

Veriler, Box ve Jenkins tarafından 1970’li yıllarda ortaya atılan ARIMA yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda BRICS-MT ülkeleri için yedi model oluşturulmuş ve oluşturulan modeller hata terimleri ve otokorelasyon testleri gibi bazı tanısal testler ile değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirmeler sonucunda ise kurulan modellerin geçmiş verileri oldukça başarılı tahmin ettiği ve genel hatları itibariyle oldukça güvenilir sonuçlar ürettiği tespit edilmiştir. Ayrıca modellerde elde edilen hata terimlerinin de kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilir.

ARIMA ile yapılan tahminlerde ise BRICS-MT ülkelerinde kronik hastalık ölümlerinin önümüzdeki yıllarda da katlanarak artış göstereceği öngörülmektedir. Söz konusu ülkeler içerisinde en büyük artışın ise %19’luk bir oran ile Çin’de olacağı tahmin edilmektedir. Yapılan analizlerde Çin’i Meksika (%16) ve Rusya’nın (%14) takip edeceği tespit edilmiştir. Ancak Güney Afrika’da kronik hastalık ölüm hızları sabit kalacağı düşünülmektedir. Türkiye’de kronik hastalık kaynaklı ölümlerin ise görece çok daha sınırlı bir artış göstereceği ve 2035 yılına gelindiğinde yaklaşık yüz binde 542 olacağı öngörülmektedir.

Literatürde söz konusu ülkeler üzerinde olmasa dahi farklı ülkelerde benzer çalışmalar yapıldığını görmek mümkündür. Örneğin Ansah ve Chiu, 2023 yılında ABD’de yaptıkları bir çalışmada kronik hastalıkların önümüzdeki yıllarda da artarak devam edeceğini tespit etmişlerdir. Yazarlara göre 2050 yılına kadar ABD’de kronik hastalık vaka sayılarında iki katına yakın bir artış beklenmektedir. Ancak yazarlar söz konusu süre içerisinde vaka sayılarından ziyade ölüm sayılarında ciddi bir artış olacağını ve önümüzdeki 10 yıl içinde binlerce insanın doğrudan kronik hastalıklar nedeni ile hayatlarını kaybedeceklerini ileri sürmüşlerdir. Benzer bir şekilde Joly ve arkadaşları (2013) da yaptıkları çalışmalarında kronik hastalık kaynaklı ölümlerinin 2030 yılına kadar tüm dünyada artış göstereceğini ve milyonlarca insanın ölümüne yol açabileceğini belirlemişlerdir. Diğer taraftan Pearson-Stuttard ve arkadaşları ise 2016 yılında kardiyovasküler hastalıklar üzerine yaptıkları çalışmalarında 2030’a kadar ABD’de kalp ve damar yolu hastalıklarından kaynaklı ölümlerin yaklaşık %18’lik bir artış göstereceğini tespit etmişlerdir. Dolayısıyla da kronik hastalıkların yakın gelecekte de tüm dünyada önemli/ölümcül bir sorun olacağı düşünülmektedir. Bu açıdan ele alındığında, kronik hastalıklar ile mücadele için küresel ölçekte eylem planlarının ve yol haritalarının hazırlanması gerekmektedir. Ancak Çin, Meksika ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise kronik hastalıklarla mücadele kapsamında öncelikle sağlık altyapısının iyileştirilmesi ve teknoloji yatırımların yapılması önem arz etmektedir. Dahası bu türden ülkelerde hizmet sunucuların nicelik ve niceliğinin de iyileştirilerek hizmet sunum kalitesinin artırılması gerekmektedir. Diğer taraftan tedavi edici sağlık hizmetlerinin yanı sıra koruyucu sağlık hizmetleri ile halk sağlığı hizmetlerinin de sistem içerisindeki etkinliğinin artırılması ve kronik hastalıklar ile henüz oluşmadan mücadele edilmesi hedeflenmelidir. Bu açıdan ele alındığında ise erken teşhis ve tarama programları yaygın hale getirilmeli, ülke genelinde de aşılama faaliyetlerine hız verilmelidir. Dahası çevresel faktörlerin kronik hastalıklar üzerinde ne türden etkileri olduğu incelenmeli, çevresel riskleri en aza indirecek politika ve

çözüm önerileri geliştirilmelidir. Bu noktada ise kronik hastalıklar ile mücadele için araştırma ve geliştirme faaliyetlerine öncelik verilmelidir. Ancak küresel sorunların çözümü için uluslararası iş birliği yapılmalı ve yetkili kurumlarla bilgi paylaşımına önem verilmelidir. Öte yandan kronik hastalıklar ne nihayetinde birey ile ilişkilidir. Bu nedenle kronik hastalıklarla ilgili kamuoyu bilinçlendirme çalışmaları yapılmalı, sağlık eğitim programları ve farkındalık çalışmaları düzenlenmelidir. Ayrıca sağlıklı beslenme ve düzenli egzersiz gibi yaşam tarzı değişikliklerini teşvik eden programlar ve teşvikler oluşturulmalıdır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ansah, J. P., & Chiu, C. T. (2023). Projecting the chronic disease burden among the adult population in the United States using a multi-state population model. *Frontiers in public health, 10*, 1082183.

Box, G. (2013). Box and Jenkins: time series analysis, forecasting and control. In *A Very British Affair: Six Britons and the Development of Time Series Analysis During the 20th Century* (pp. 161-215). London: Palgrave Macmillan UK.

Box, G. E., Jenkins, G. M., Reinsel, G. C., & Ljung, G. M. (2015). *Time series analysis: forecasting and control*. John Wiley & Sons.

Dünya Bankası. (2024). *Ortalama yaşam süresi ve nüfus istatistikleri*, <https://data.worldbank.org/indicator>. Erişim Tarihi: 01.08.2024.

Dünya Sağlık Örgütü. (2023). *Noncommunicable diseases*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases>. Erişim Tarihi: 31.07.2024.

Fernandes, J. B., Teixeira, F., & Godinho, C. (2022). Personalized care and treatment compliance in chronic conditions. *Journal of personalized medicine, 12* (5), 737.

Hacker, K. (2024). The burden of chronic disease. *Mayo Clinic Proceedings: Innovations, Quality & Outcomes, 8* (1), 112-119.

Institute for Health Metrics and Evaluation, 2024. *Non-communicable diseases*, <https://vizhub.healthdata.org/gbd-compare/>. Erişim Tarihi: 29.07.2024.

Joly, P., Touraine, C., Georget, A., Dartigues, J. F., Commenges, D., & Jacqmin-Gadda, H. (2013). Prevalence projections of chronic diseases and impact of public health intervention. *Biometrics, 69* (1), 109-117.

Krawczyk-Suszek, M., Gawel, A., & Kleinrok, A. (2024). Ranking of diseases affecting the health-related quality of life of patients in Poland—a cross-sectional study. *Archives of Medical Science*.

Megari, K. (2013). Quality of life in chronic disease patients. *Health psychology research, 1* (3).

Michael, E., Rosenhouse, S., El-Saharty, S., & Mahal, A. (2011). The economic impact on households and nations of NCDs: A review of existing evidence. *FAO, 214* (2), 197-207.

Nau, R. (2014). The mathematical structure of arima models. *Duke University Online Article, 1* (1), 1-8.

Nugent, R. (2008). Chronic diseases in developing countries: health and economic burdens. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1136* (1), 70-79.

Pan, Y., Zhang, M., Chen, Z., Zhou, M., & Zhang, Z. (2016). An ARIMA based model for forecasting the patient number of epidemic disease. In *2016 13th international conference on service systems and service management (ICSSSM)* (pp. 1-4). IEEE.

Pearson-Stuttard, J., Guzman-Castillo, M., Penalvo, J. L., Rehm, C. D., Afshin, A., Danaei, G., ... & O'Flaherty, M. (2016). Modeling future cardiovascular disease mortality in the United States: national trends and racial and ethnic disparities. *Circulation, 133* (10), 967-978.

Preto, O., Amaral, O., Duarte, J., Chaves, C., Coutinho, E., & Nelas, P. (2016). Quality of life and chronic disease in patients receiving primary health care. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 13*, 217-226.

Schmidt, H., Mah, C. L., Cook, B., Hoang, S., Taylor, E., Blacksher, E., ... & Aleksandrova-Yankulovska, S. (2016). Chronic disease prevention and health promotion. *Public health ethics: Cases spanning the globe, 137-176*.

Valtorta, N. K., & Hanratty, B. (2013). Socioeconomic variation in the financial consequences of ill health for older people with chronic diseases: a systematic review. *Maturitas, 74* (4), 313-333.

Whelan, J. (2002). WHO calls for countries to shift from acute to. *BMJ, 324* (1237).

Yach, D., Hawkes, C., Gould, C. L., & Hofman, K. J. (2004). The global burden of chronic diseases: overcoming impediments to prevention and control. *Jama, 291* (21), 2616-2622.

Yayın Geliş Tarihi: 06.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 29.01.2025
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1511707>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 360-382
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GESTALT ALGI İLE EN İYİ FİLM DALINDA ÖDÜL ALMIŞ YAPIMLARIN AFİŞ ÇÖZÜMLEMESİ

Serra Orkan*

Öz¹

Görsel kültür içerisinde yer alan medya araçlarından biri de afiştir. Günümüz afişlerinde fotoğraf ve baskı teknolojilerinin izleri vardır. Ayrıca filmi en iyi şekilde yansıttığı düşünülen göstergeler yer almaktadır. Tüketici ile iletişim kurarken afişteki amaç öncelikle dikkat çekmek, eğitmek, teşvik etmek, ikna etmek vb. niyetlerle oluşturulan eylemlerdir. Renk, şekil, tipografi ve düzen unsurları ile bir afişin genel olarak değerlendirilmesi mümkündür. Multidisipliner bir yöntem olan Gestalt prensipleri ile biçimsel ve içerik anlamlandırma süreci daha kolay ve doğru ilerleyebilmektedir. Bu sebeple çalışmada yöntem olarak Gestalt algı prensipleri ile çözümlemeyi yararlanılmıştır ve 2019 senesinden itibaren her yıl en iyi film Oscar ödülünü almış yapımların afiş çözümlemesi yapılmıştır. Afişlerin tamamı şekil-zemin ilişkisine göre değerlendirilebilmiş; ancak tüm Gestalt prensipleri afişlerin hepsinde gözlemlenmemiştir. Bilimkurgu unsurlarının yer aldığı film afişlerinde efekt ve illüstrasyondan yararlanmış, dram türünü yansıtan filmlerde, afişlerde tek fotoğraf karesi ile içerik aktarılmıştır. Afişler; Gestalt algı prensibi olan “bütün parçalar toplamından başka ve daha fazla bir şeydir.” savını da desteklemektedir.

Anahtar kelimeler: Görsellik, Film, Afiş, Medya, Gestalt Algı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Orkan, S. (2025). Gestalt algı ile en iyi film dalında ödül almış yapımların afiş çözümlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 360-382.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0003-0214-7877, serraorkan@okan.edu.tr

¹ Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

WITH GESTALT PERCEPTION MOVIE POSTER ANALYSES OF BEST FILM OSCAR AWARDED PRODUCTIONS

Abstract

One of the media forms in visual culture is poster. Words and shapes are used together. There are photography and printing technologies in today's posters. There are signifiers on posters that reflect the film in the best way. While communicating with consumers, the action may take place primarily to attract attention, educate, encourage, persuade. It is possible to analyse a poster with the elements of colour, shape, typography and layout. In Gestalt principles, which refer to multidisciplinary method, the study can be more easily and correctly sustained. For this reason, Gestalt perception principles were used as a method in the study and the poster analysis of films that have won the best film Oscar award every year from 2019 onwards. All of the posters were examined according to the figure-ground interaction, but it was not possible to observation of all Gestalt principles in all of the movie posters. Posters with sci-fi elements, effects and illustrations were created, while in movies reflecting the drama genre, the content was reflected with a single photo frame. The posters support the Gestalt perception principle of "the whole is something different and more than the pieces' total".

Keywords: *Visuality, Movie, Poster, Media, Gestalt Perception.*

GİRİŞ

İletişimde duylara, özellikle de görme duylusuna ayrı bir önem atfedilir. Afiş gibi iletişim araçlarında etkileyici olma, hatırlanabilirlik içerik ile birlikte yazı karakterleri ve görsellerin özenli bir biçimde bir araya getirilmeleri ile mümkündür. Tüm bunların yanında nasıl bir hedef kitleye hitap edildiği de büyük önem taşımaktadır. Estetiğe önem veren bir hedef kitle için hazırlanan bir iletişim tasarımı ile sanatsal niteliği fazla önemsemeyen bir kitle için hazırlanan tasarımın farklı olması beklenir. Bu süreçte gerçekleştirilen tüm eylemlerin anlam kazanması için de geri bildirim ihtiyacı duyulmaktadır (Becer, 2011, s. 15-16). Böylelikle gerektiğinde yeni stratejiler ile yol alınması mümkündür. Afişler, seyirci ile medya arasında bir görsel dil ortaya koymaktadır. Tarihte ilk afiş kullanımına endüstri ürünlerinin pazarlanması sırasında rastlanmıştır. 1890'lı yıllarda ortaya çıkan bu gereksinimi Lautrec'in taş baskıları takip etmiş ve afiş tasarımı sanatsal bir faaliyet olarak görülmeye başlanmıştır. Afişlerde dil ve görsellik ön plandadır; görselliğin karşılığı renk ve şekil iken, dilin simgeleyenleri de göstergelerdir. Geçmiş yıllara ait afişlerde sembollere dayalı illüstrasyonlara sık rastlanmıştır. Afişte yer alan semboller ve mitler özellikle geçmiş dönemlerin propaganda yöntemi olmuşlardır. (Yemenicioğlu,

2022). İlk afiş tasarımlarından itibaren reklamcılığın temel unsuru olan ikna kavramının merkezde konumlandığını söylemek mümkündür.

1910'lu yıllarda (Turani, 2022, s. 7) en popüler dönemini yaşayan afiş sanatı talepler neticesi endüstrileşmeye kayarak sanatsal değerini azalttığı görüşü ile de eleştirilmiştir. Günümüzde afişlerin eğitime, ikna etme, teşvik etme ve satış artırma (Hallahan'dan aktaran Tos, 2024, s. 268) gibi amaçlarla tasarlandığı bilinmektedir. Tüm bahsi geçen amaçlara hizmet etmesi için öncelikle tasarımın dikkat çekmesi ve beğenilmesi gerekmektedir.

Film afişlerinde o filmi yansıtan çeşitli göstergeler yer almaktadır. Film ve seyirci arasında iletişim sağlanması için renkler ve şekiller önemli araçlar konumundadır. Afişin etkileyici, farklı, merak uyandırıcı unsurlar barındırması önemlidir. Araştıran gözler afişi algıladıktan itibaren görseldeki öğeler arasında ilişki kurmaya başlamaktadır. Böylelikle tasarım değer kazanır. Renk, şekil, tipografi ve düzen unsurları ile bir afişin değerlendirilmesi mümkündür. Afiş ile çok çeşitli duygular yansıtılabilmektedir. Bunlar arasında; öfke, huzur, kızgınlık, sevinç, korku, çaresizlik, azim, umut ve merhamet yer alır. Afiş; tasarımıyla adeta filmin görsel kimliği konumundadır. Afişlerin tasarlanma ve yorumlanması sırasında Gestalt Algı Prensipleri önemli bir yer kaplamaktadır. Bu bağlamda, şekil-zemin, basitlik, benzerlik, yakınlık, tamamlama, süreklilik özellikleri öne çıkmaktadır. Temelde gruplandırma ilkesine hizmet eden kavramlar, biçimsel olarak birbirine benzeyen ve/veya benzer mesafede yer alan şekillerin görsel algılama sürecinde bir bütün olarak değerlendirildiklerini vurgular. Göz-beyin etkileşimi karmaşık şekilleri basite indirgeyebilmekte ve eksik parçalar da görme eylemi sırasında algıda tamamlanabilmektedir.

Tipografik öğeler de Gestalt algı kapsamında değerlendirilen, afiş sanatının önemli parçalarıdır. Tipografinin öne çıktığı çalışmalarda, tasarımcının metnin biçimsel özelliklerini geliştirmesi beklenmektedir (Maosheng'ten aktaran Altıntuğlu, 2022, s. 215). Sözlük anlamı olarak da yazının forma sokulması olan tipografide seçilen fontun türü, stili, boyutu, karakterler arasındaki boşluklar vb. anlamı inşa etmede oldukça önemlidir. Tipografik unsurlar da diğer görsel unsurlar gibi biçim ve renk özellikleri ile belli anlamlara sahiptirler ve algı organizasyonunda önemli rol oynarlar.

Çalışmada görsel algı ve anlamlandırma sürecinde önemli bir başvuru kaynağı olan Gestalt algı prensipleri ile yola çıkılarak en iyi film Oscar ödülünü almış son beş filmin afişleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ilk örneğini 2019 senesinde en iyi film kategorisinde Oscar ödülü alan "Parazit" filmi oluşturmaktadır. Oscar tarihinde ilk kez farklı dilde bir filmin ödül aldığı görülmüştür. Biçim özellikleri ve anlam itibarıyla diğer ödüllü filmlerden ayrılmış

ve uzun bir süre medyada da geniş yer kaplamıştır. Bu sebeple çalışmada 2019 yılı itibariyle en iyi film Oscar ödülünü alan beş farklı filmin afiş incelemesi “Parazit” filmiyle başlatılmıştır. İncelenen diğer afişler; *Nomadland*, *CODA*, *Her şey Her Yerde Aynı Anda*, *Oppenheimer* filmlerine aittir. Afişlerin; şekil-zemin, benzerlik, yakınlık, süreklilik, basitlik ve tamamlama prensiplerine göre çözümlenmesi yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle tek bir görsel ile film içeriğinin biçimsel olarak nasıl aktarıldığı ve aktarımın arkasında görsel algının nasıl işlediği anlaşılmasına çalışılmıştır. Afişlerin farklı alt türleri barındırmalarının yeterli oranda çeşitlilik sağladığı düşünülmüş ve çözümlenmeler neticesinde afişlerin kendi içlerinde örtüştüğü ve farklılaştığı noktalar olduğu tespit edilmiştir.

ALGIDA RENK ve BİÇİMSELLİK

Görsel Algı ve Renk

Günümüz görselliğinin tamamına yakınının medyaya taşınması beraberinde çeşitli eleştirileri de getirmiştir. Robins (2020, s. 71); eleştirel bir bakış açısıyla imaj medyasının mükemmel hale gelmesinin bireyi somut gerçeklikten giderek daha fazla uzaklaştırdığına dikkat çeker. Sorunlu bulunduğu genel olarak imajlar değildir; teknoloji ile beraber gelen, sadece sanaldan beslenen gerçekliktir. Yeni teknolojilerin sunduğu görme kültürüne karşı yorumlar geliştirir. Bununla beraber yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla görsellerle kuşatılan dünyayı üstün gören kuramların varlığını da kabul eder.

Robins tanıklıkların ve karşılaşmaların ekranlardaki imajlarla sınırlı hale gelmesi konusunun altını çizer. Yeni imaj kültürü ile beraber gelen yeni iletişim biçimlerinin insanlara olan etkilerini kendi ifadesi ile “teknokaramsarlık” (2020, s. 29) çerçevesi ile ele alır.

Robins’in ifade ettiği teknokaramsarlık yeni olsa da canlıların algılanma ve algılama süreçleri bir sistemi takip etmektedir. Yüzyıllardır gözlemlendiği üzere; canlılar algılamak ve algılanmak için çeşitli yollara başvururlar. Canlıların en gelişmiş olarak gösterilen insan için bu süreç hem karmaşık hem de bol alternatiflidir. Algı eylemleri duyu organları aracılığıyla meydana geliyor olsa da birbirlerinden farklı şeylerdir ve algıda bilgi ve deneyimlerin etkisi büyüktür. Görsel tasarımda algılama sürecine bakıldığında; “seçici algılama, algısal değişmezlik ve algısal örgütlenme” işleyişlerinin mantığının görsel algının da temelini oluşturduğu görülür (Özkirişçi, 2020, s. 256).

Görsel algıda Brunswik, Marr, Gibson, Gregory vb. teorisyenlerin belli noktalarda birbirleri ile ayrışan söylemleri öne çıkar. Örneğin; Marr (2010)

nesnelerin tanımlanmış sınırları olmaları dolayısıyla ayrılabildiklerini söylemektedir. Brunswik (1962) nesnelere arası yakınlığa dikkat çekerken belirsizliğin önemini vurgulamaktadır. Algılamanın bireyde ne şekilde gerçekleşeceği ya da gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsizdir. Bireyin o andaki algısı ise durumun belirleyicisidir. Brunswik'in "belirsizlik kuramı"nın aksine Gibson algının duyu organlarından bağımsız olduğunu savunmaktadır ve bu durumu "doğrudan algı kuramı" ile açıklamaktadır. Gregory'nin (1974) çalışmaları ise algıda bireyselliği öne çıkarmaktadır. Bilişsel işleyiş algıyı geliştirip netleştirmektedir. Gregory'nin "yapılandırmacı yaklaşımı"na göre süreç dinamiktir ve geçmiş deneyimler ile birleşerek ilerleme kaydeder (Erişti & Urgan, 2016). Görsel algıyı desteklemeye yönelik çeşitli çalışmalar olmakla beraber, insan beyninin gördüğünü doğru anlamlandırabilmesi için dokunmanın da görme kadar etkili olduğu hipotezi bir araştırma ile (Sırmalı, 2020) desteklenmiştir. Böylelikle görsel algı yanılması bertaraf edilebilmektedir. Farklı duyu organlarının birlikte kullanımı algıyı güçlendirebilmektedir. Görselleştirmede fotoğraf, illüstrasyon, semboller ve logo önemli unsurlardır. Bununla beraber doku kullanımı da karşı tarafa aktarılacak his için başka bir önemli unsur olabilir (Elden & Özden, 2015, s. 125).

Görsel algılama sürecinde kompozisyon önemli bir yer tutmaktadır. Negatif alan kullanımı da görsel algıyı olumsuz etkileyecek bir durum oluşmaması için önemlidir. Göz tasarımı üzerinde yol alırken ister istemez parça ve bütünleri ayırmakta ve bir değerlendirme yapmaktadır. Mesajı aktarmak için doğru iletişim kurmuş bir tasarımcının negatif alanı da önemli bir alan olarak gördüğü söylenebilir (Yavuz, 2023).

Renk en önemli görsel iletişim unsurlarındandır. İnsan gözünün ayırt edebildiği yedi yüzden fazla farklı renk olduğu, kültürlere göre kullanımlarının çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir (Uçar, 2004, s. 45). Uçar (2004, s. 48-56) çalışmasında; beyaz, siyah, sarı, yeşil, mavi, kırmızı renklerini hem genel özelliklerine göre hem de kültürel farklılıklarını ele alarak açıklamıştır. Buna göre; beyaz renk pek çok olumlu çağrışımları olan, temizlik ve saflığı vurgulamak için sıklıkla kullanılan; ancak çeşitli Asya kültürlerinde matemi temsil eden bir oluşum olarak ifade edilmektedir. Ancak Doğu kültürlerinde beyaz rengin matemi çağrıştırmaması genel itibarıyla masumiyet, adalet, barış vb. anlamlarda olmasını gölgelememektedir.

Siyah renk de bilinen bazı olumsuz özelliklerinin yanında Eski Mısır'da bereket temsili olarak görülmüştür. Günümüz Batı kültüründe siyah renk matemi temsil ederken, aynı zamanda resmiyet ve asaleti de sembolize etmek için kullanılmaktadır. Aristokrasi ile de özdeşleştirilen siyah renk; melankoli, umutsuzluk vb. anlamları da taşımaktadır.

Bir diğer farklı anlamları olan renk ise kırmızıdır. Tutku, dinamizm, aşk, kan, yaşam ve tehlike gibi kavramları işaret etmek için kullanılır. Dikkat çekici olduğu için tasarımlarda sıklıkla tercih edilir. Toplumsal statü ifade edilirken de kırmızı renk kullanıldığı bilinmektedir. Genel olarak içsel gücü gösteren eril bir renk olarak görülmektedir (Uçar, 2004, s. 51). Kırmızı renk aynı zamanda insanları daha fazla dikkatli olmaya teşvik etmektedir. Yaratıcı fikir üretmek konusunda fazla ilham verici bulunmasa da detayların keşfedilmesi noktasında önemli bulunmaktadır (Causse, 2019, s. 63). Kırmızı rengin spor konusu üzerinde de olumlu etkileri bulunmakta bu sebeple formalarda kırmızı renge sıklıkla yer verilmektedir (Causse, 2019, s. 76). Japonlar içinse kırmızı renk güneşin rengidir ve çocukların resim yaparken güneşi kırmızı çizdikleri bilinmektedir. Kırmızı renk azınlıkta olduğunda bile baskınlığı ele geçirebilen ender renklerdenidir (Causse, 2019, ss. 147-148). Özetle; heyecan, canlılık, enerji ve harekete geçmenin rengi kabul edilmektedir.

Kırmızı renk gibi sıcak renkler kategorisinde olan ve renklerin en sıcak olanı kabul edilen sarı renk de statü sembolü olarak gösterilmektedir. Mekânlarda samimi bir ortam yaratmak için kullanılabilir. Oldukça dikkat çekicidir ve genellikle olumlu anlamlar taşır. Ortama ve dolayısıyla insanlara keyif duygusu aşılama özelliğinin yanında, belirteç olarak da sıklıkla kullanılmaktadır. Gelip geçiciliği ve tehlikeyi ifade etmek için de sarı renkten faydalanılır. Sarı renk geçicilik özelliğini güneşin rengi olmasından alır ve geçicilik de güneşin her gün doğuşu ve batışı ile açıklanır (Elden & Özdem, 2015, s. 99).

Üzerinde en çok konuşulan renklerden biri de mavi renktir. Sonsuzluk ve huzur rengi olarak görülür. En çok farklı tonları olan renklerdenidir. Mavi ve yeşil renkler dinlendirici etkiye sahiptir. Genelde mavinin açık tonlarının yarattığı atmosfer daha olumlu iken, laciverte kayan daha koyu tonlar kötülüklerden korunma vb. sebeplerle de kullanılır. Derin etkiye sahip olması farklı alanlarda kullanılmasına sebep olur. Yerine göre hüznün rengi olabildiği gibi, huzuru vurgulamak için de kullanılabilir.

Kutsallık atfedilen yeşil renk dini temaları vurgulamak için kullanıldığı gibi, genellikle olumlu hisler uyandırdığından huzur rengi kabul edilir. Doğada en sık karşılaşılan renklerdenidir. Tazelik, doğallık vurgulanmak istenen alanlarda da kullanılmaktadır. Farklı tonları farklı anlamlara gelmektedir; örneğin içerisinde fazla mavi ton olması soğuk bir etki yaratırken, fazla sarı ton olması da daha sıcak bir etki yaratabilmektedir. Genel olarak kişilere ve/veya ortama sıcak etki verir. Hayatın kendisini sembolize eden ve koruyucu kabul edilen renklerdenidir. Yeşil renk aynı zamanda verimlilik ve ikna konusunda da etkili bir tasarım unsuru kabul edilmektedir. Çeşitli anket çalışmalarından elde edilen sonuçlara göre; ikna ve yeşil renk arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir (Causse, 2019, s. 70).

Bir rengin diğer renklerle uyumlu oluşu rahatlatıcı etki yaratırken, uyumlu olmaması ise bağırıcı etkiye neden olmaktadır. Renkler derinlik etkisi yaratmaları sebebiyle de kullanılmaktadır. Renklerin daha çok saf hallerinin kullanılmasının duygusal etki yaratmada önemli olduğu bilinmektedir.

Tasarımda fikri biçim ve içerik izlemektedir. Anlam üretimi için duyu organları ile algılama sürecinden geçilmesi gerekir. Tasarımda mutlaka iletilmek istenen bir mesaj vardır. Bakan taraf ile sessiz bir iletişim söz konusudur. Mesaj beraberinde yan anlamı da getirir. Bu bağlamda renk kullanımı da sadece bir unsur olarak kabul edilmenin ötesine geçmiştir. İlişkide olduğu çok sayıda disiplinin olması da durumu doğrular niteliktedir. Renkler aracılığıyla farklı duygular uyandırarak iletişim kurulması mümkündür. Yer aldıkları bağlam düşünülerek anlamlandırılmaları önemlidir (Parsa & İşbilen, 2023, s. 1532).

Renklerin algılanma süreçlerini fizikselin ötesinde kişisel deneyimler ile açıklayan düşünürler de vardır. Alman düşünür Wittgenstein (2024, s. 44, 56); renkte yansımanın imgenin derinlik boyutunda olduğunu söyler. Görmenin tarifinin bir bakıma psikolojinin işi olduğunu söylerken bu tarifi tam olarak kimleri kapsadığını sorgular. Renk izlenimlerine bakışı Gestalt psikologları ile aynı değildir. Bir kavram olarak rengi irdelerken deneyimi fiziksel olan ile ilişkilendirmenin ötesinde deneyimi deneyimle ilişkilendiren tarafta yer aldığını ifade ederek farklı bir bakış açısı geliştirmiştir.

Biçimsellik

Biçimin her zaman somut halde bulunması gerekmez. Aristoteles için biçim maddi şekildir; ancak Platon içinse fikir de bir biçimdir. Biçim; bütünsellik, ritim, hiyerarşi, ağ kavramları ile birlikte değerlendirilir ve estetik biçimlere kuramcıların getirdiği bütüne erişememe kusurundan bahsedilir. Estetik biçimlere bilgi ve deneyim ile yaklaşılır ve yorumlayıcı nesnenin zaman ve kültür etkisi ile yeniden şekil alacağı vurgulanır. Bütünsellik ilkesinin kendi içerisinde hem sınırlandırıcı hem de dışlayıcı etkileri de vardır. Böyle bir değerlendirmeye çözüm Derrida'nın yapısökümü (Rutli, 2016) olsa da yeterli görülmez. Levine (2017, s. 78) genel olarak geleneksel ve keskin bütünsel anlayışa eleştirel bir anlayış geliştirmiş, ufuk açan her türden biçime ise göz kırpmıştır. Ritim de biçimci yaklaşım ile okunabilir bir kavramdır. Her yaz gösterime giren popüler filmler gibi bir yaygınlık ifade etmek için de kullanılır. Ritim sayesinde eserler düzenli bütünler olarak görülebilirler.

Hiyerarşi ise özellikle sosyal bilimciler için hem dayanıksız hem de öngörülemezdir. Hiyerarşik örgütlenmeler birey tarafından işlevsel ve doğru yönetimler olarak algılanmak istenmiş olsa da gerçek böyle değildir. Öyleyse biçim şemsiyesinin içerisinde hiyerarşiye yer verildiğinde, beklenenin altında bir

düzenlilik ve sistematiklik ile karşılaşılması olasıdır. Levine; hiyerarşi ile biçimlerin anlamlandırılması noktasında Sophokles'in basit ikiliklerinden söz eder. Sophokles böylelikle güçlü bir hiyerarşiyi etkin hale getirir. Buna göre erkek kadından, arkadaş düşmandan, Tanrı da insandan üstündür. Hikâye ikiliklerin buluşmaları ile başlar. Hiyerarşik ikilikler arasındaki ittifak yoksunluğu ise en güçlü karakterler için belirsiz sonuçlar doğurabilmektedir. Sophokles'in felsefesi (aktaran Levine, 2017) hiyerarşilerin dünyayı düzene sokma konusunda aslında müdahaleci olup, birbirlerini engelledikleri yönündedir. Levine (2017, s. 122-124, 128); metodolojik biçimci yaklaşımı açıklarken, hiyerarşik açılıma her türlü bakıldığında bir mantık dayatma görüleceğini söyler. Ayrıca hiyerarşik biçimci yorumlamada alt özne dönüşerek üst konuma gelebilir. Yani hiyerarşi yer değiştirebilir. Ayrıca birbiri ile çekişen ve çarpışan hiyerarşiler var oldukça, çözümlenmeler için her zaman yeniden düşünmeye ihtiyaç olacaktır. Hiyerarşiden bağımsız başka bir ifade; biçim ve mekân algılaması her zaman doğrudan olmamaktadır. Belirginleşme bazen algıda süreç içerisinde gerçekleşir ve bu aşamada ikinci biçimler ve mekânlar olduğu görülebilir. Işık şiddeti, renk vb. unsurlar biçimin daha belirgin olmasına yol açar (Yağmur, 2015). Bazı durumlarda da biçim ve mekân sabit değildir ve gözün önceliği sürekli değişir.

Biçimde bütünselliğin sağlanabilmesi için ritim vurgusu da önemlidir. Ritim varsa öğeler birbirleri ile ilişkilendirilir ve birbirlerini tamamlar. İletişim tasarlarırken hiyerarşiyi anlatan ise şekiller arasındaki öncelik sırasındır. İnsan gözünün genel olarak okuma yaparken soldan sağa ve yukarıdan aşağı bir yol izlediği düşünülür. Ancak güncel bazı araştırmalar sonucunda göz hiyerarşisinde önceliğin orta noktada ve ilgi merkezinde olduğu, sonrasında da tasarımın kendi hiyerarşik yapısına göre ilerleme kaydedildiği ortaya konmuştur. Hiyerarşik yapıda etkili olanlar da renk, büyüklük, yön, kompozisyon özellikleridir (Elden & Özdem, 2015, s. 102-104). Tespitlerin göz hareketlerini yakalayan yöntemler ile yapıldığı bilinmektedir.

Biçimler arasındaki bütünselliğin sağlanmasında denge elzemdir ve bazen simetri ile bazen de asimetri ile sağlanabilir. Birbirleri ile uyumu yakalamış olan orantılar ve görsel hiyerarşinin sağlanması da bir diğer aranan özelliktir. Hiyerarşi boyutla, canlı renkler kullanılarak ya da kontrast oluşturularak sağlanabilir. Bir diğer önemli unsur olan devamlılık da ritim ile sağlanır. Devamlılık ilkesi zaman ve mekân içerisinde gerçekleşmektedir (Becer, 2011, s. 65-72). Böylelikle en fazla önemsenen bütünlük ilkesine ulaşılabilir.

GESTALT ALGI

Gestalt Terimi, İlkeleri ve Teorisyenleri

Gestalt psikolojide Max Wertheimer, Kurt Koffka, Wolfgang Kohler isimli teorisyenler öne çıkmaktadır. Terim olarak Gestalt 19. yüzyılda görsel algıyı yorumlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Gestalt kuramı 20. yüzyıl itibariyle gelişme göstermeye başlamıştır. Almanca kökenli olan sözcüğün bir şeyleri birleştirme, oluşturma, şekil, biçim vb. anlamlara geldiği bilinmektedir. Gözün görsel deneyimleri organize etmesi ile ilgilenir. Kavramın, psikologların da hemfikir olduğu savı bütünün parçaların tamamından daha başka ve/veya fazla bir şey olduğudur. Psikolojide algı birbirinden farklı dört kuramdan yola çıkılarak anlam kazanır. Bunlar; bilişsel yapılandırmacı yaklaşım, çevreyle bağlantılı gerçeklik, hesaplamalı yapılandırmacılık ve Gestalt algı kuramıdır (Kubovy, Epstein & Gepshtein'den aktaran Sandal, 2022, s. 6).

Gestalt psikolojisi “davranışçı kuram” dan farklı olarak zihnin ve davranışın ayrı ayrı değil, bir bütün halinde incelenmesini savunur. Bunu yaparken de algı ve algısal örgütlenmeye yoğunlaşır (Babalıoğlu, 2020, s. 513). Bu prensipten hareketle algı düzeni bir dizi ilkeye ayrılmaktadır. Ve beynin bilinçten ayrı bu prensipler doğrultusunda hareket ettiği kabul edilir. Yorumdan önce algı yer almaktadır.

Kurama ilaveten Gestalt terapi yaklaşımı ile alanına yeni bir bakış kazandıran Friedrich Salomon Perls (Fritz Perls) sürekli olarak “neden”in etrafında dolaşmak yerine “nasıl” ile ilerlemenin daha sağlıklı sonuçlar doğuracağını savunmuştur. Yöntemin kendisi bütünleştiricidir. Buradan da anlaşılacağı üzere bütüncülük ilkesini benimseyen kuramcı Perls, Gestalt terapi yaklaşımının kurucu ismi kabul edilir. Yaklaşımı çoğunlukla psikanalizin karşısındadır ve amacı tamamen anlaşılır olmaktır. Zaman zaman Perls’ün babası ile ilgili travmalarını Gestalt ekolüne de yansıttığı ileri sürülmüş ve eleştirilmiştir. Her şey bedensel ifadenin en az sözel ifade kadar önemli olduğunu fark etmesi ile başlamıştır. Beden, bilinçli zihin ve çevre etkileşimi bir bütünsellik içerisinde değerlendirilmelidir. Sezgiyi de bedenin zekâsı olarak görür. Uzun yıllar Karen Horney’nin öğretilerinin etkisi altında kalmıştır (Perls, 2023, s. 11). Bu sırada da Gestalt prensiplerini detaylı inceleme şansı yakalamıştır. Almanca “bütün şekil” anlamına gelen Gestalt sözcüğü Perls’e; tamamlanmamışın hatırlanmaya devam ettiğini ve yarım kalanı zihnin tamamlamaya çalıştığını göstermiştir (2023, s. 7-24). Aynı zamanda bu yaklaşım kişiyi eksik ya da pasif görmekte ve daima farkındalığı üst seviyeye çıkarmayı hedeflemektedir. Varoluşsal olan bu yaklaşım kişileri ve olayları analiz etmenin ötesinde bütünleştirmeye çalışır. Buradan yola çıkılarak, konu ile ilgili neden-sonuç ilişkilerine derinlemesine bakılmasını gereksiz bulduğu ve nasılı yol gösterici bulduğu kendi söylemleri ile de pekişmektedir.

Konunun sanata kaymasında şüphesiz Gestalt teorisyenlerinin soyut resimler üzerinden çıkarımlarda bulunmaları etkili olmuştur. Soyut resimler belli

düzenlemeler içermektedir. Buna göre; resimlerde yakınlık, benzerlik, simetri, tamamlama vb. unsurlar öne çıkmıştır. Görsel alandaki algı ve algıya neden olan etmenler Gestalt teorisyenlerinin başlıca ilgi alanını oluşturmuştur.

Bir eserin yapı taşlarının sanatçının bilinçaltı olarak görülmesi gibi, farklı tasarımların yorumlanmasında da algı kilit rol oynamaktadır. Algıda farklılaşma yorumda farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Psikanaliz kuramı Gestalt kuramı ile birleştirilip düşünüldüğünde; gerçeklik dış dünyadan sağlansa da bilinçaltı tarafından yeniden şekillendirilerek özgün bir sonuç ortaya çıkmaktadır (Dağdeviren & Gögebakan, 2022).

İletişimde ve Sanatta Gestalt Algı Kuramı

Alman ve Avusturyalı psikologların ilk kez kullanmaları sonunda psikoloji, iletişim, müzik ve sanatın pek çok dalında kullanılmaya başlanan Gestalt algı görsel iletişimin felsefi konusu kabul edilmektedir (Uçar, 2004, s. 65). Bu felsefeyi bilmek hem tasarımı yorumlamak, hem de tasarımın kendisinin üretim aşamasında önem kazanmaktadır. Genel olarak Gestalt algının merkeze insan gözünün doğal işleyişini koyduğu söylenebilir. İnsan gözü belli formları birbirleri ile ilişkilendirir ve gruplandırır. İnsan gözünün algılamalarına yönelik araştırmalar sonunda belli sistemler ortaya konmuştur. Sistemler genel olarak Gestalt prensipleri şeklinde ifade edilmiştir ve en önemlileri; figür-arka plan (şekil-zemin) ilişkisi, eş-biçimli uygunluk, algısal gruplama, benzeşme-ayırışma ve denge ilkesi kabul edilmiştir (Uçar, 2004, s.66). Benzerlik ilkesinde göz ve beyin etkileşimi birbirine benzeyen şekilleri gruplandırırken, benzer mesafede olan şekiller de yakınlık ilkesine göre bir grup oluşturmaktadır. Basitlik ilkesi gözün karmaşık olanı basit hale getirmesi prensibi ile açıklanırken, tamamlama ilkesi de tamamı görünmeyen şekillerin görme duyusu ile algılama sürecinde tamamlandıklarına işaret etmektedir.

Uzaysal görme çalışmalarını sistematik hale getirenler Gestalt teorisyenleridir. Algı sisteminde organizasyon prensiplerine ihtiyaç duyulmuştur. Başka türlü bütünün algılanması mümkün değildir. Görmenin hayati özelliklerine bakıldığında arka arkaya gelen sorular; görüntünün ne olduğu, nerede olduğu ve ne yaptığına yöneliktir (Solso'dan aktaran Ergüven, 2012, s. 73). Suler ve Zakia (2018, s. 30) Gestalt prensiplerini incelerken özellikle dört temel üzerinde dururlar. Bunlar; yakınlık, benzerlik, süreklilik ve kapanma (tamamlama) şeklinde açıklanır. Bütün parçaların toplamından farklı olduğu gibi, parçalardaki ufak bir değişikliğin bütüne etki etmesi de muhtemeldir. Gestalt ilkesi olan tamamlamanın teorik olarak tanımlanmadan çok önce resim sanatında da kullanıldığı bilinmektedir. İki boyutlu bir eser çeşitli ışık gölge oyunları ile üç boyutlu gibi gösterilmiştir. 1600'lü yıllarda Rembrandt ve Caravaggio'nun portre ve insan figürlerinde (Tuna & Karaca, 2018, s. 109-110) üç boyutluluk algısı göze çarpmaktadır. Afiş tasarımının ve

yorumlamanın temel ilkesi olan benzerlik hem şekilleri, hem de renkleri kapsamaktadır (Kobourov vd., 2015). Böylelikle benzer olan şekiller ve renkler bir grup olarak algılanmaktadır.

Bir görsel tasarımda şekil (figür, biçim) – zemin (mekân, yer) ya da aynı anlama gelen ön-arka plan ilişkisine bakıldığında; tasarımda olumlu ve olumsuz alan kullanımı ile ilgili etkiler olduğu görülmektedir. Alan kullanımı sonunda ortaya çıkan yanılısma etkisi ile görüş algısında farklılıklar meydana gelebilmektedir. Ön ve arka plan görsel algıda yer değiştirebilmektedir (Lehimler, 2019, s. 206). İnsanın gördüğü sahnelerin organizasyonunu yapması; beyin-göz etkileşiminin sonunda gerçekleşen algının başarısı olarak değerlendirilebilir. Gruplanan geri kalandan ayrılmaktadır (Todorovic, 2008). Aynı çekiciliğe sahip bile olsa görsellerden biri diğerinden daha önce fark edilmekte, Gestalt algı prensibi bu durumu algının şekil-zemin önceliği ile açıklamaktadır. İnsan gözü ister istemez iki şekle aynı anda dikkatini verememektedir (Elden & Özdem, 2015, s. 150).

Afişlerde kullanılan görseller bazen fotoğraf, bazen illüstrasyon, bazen de her ikisini birden içerebilmektedir. Illüstrasyonun seçilmesinin önemli nedenlerinden biri; tek başına fotoğraf ile açıklanması mümkün olmayan parçaları öne çıkarmak ve anlamın desteklenmesidir. Fotoğraf ile tek başına sağlanamayan yaratıcı fikirlerin somutlaştırılması illüstrasyon ile rahatlıkla sağlanabilmektedir. Çizimler elle, bilgisayar ortamında ya da her ikisi kullanılarak oluşturulabilmektedir (Elden & Özdem, 2015, ss. 121-122).

Duyularla algılama süreci “Gestalt algı” özelinde değerlendirildiğinde, araştırmanın asıl konusunun parçalar ve bütün ile ilgili insan deneyiminin deneysel bir metodoloji ile yorumlanması olduğu görülür. Önemli bir nokta da bireysel deneyimlerin genellenebilir çıkarımlar kadar önemli kabul edilmesidir.

ÖRNEK AFİŞ ÇÖZÜMLEMELERİ

Bir görselde Gestalt algı prensiplerinin hepsinin kullanılma ihtimali düşük görülmekle beraber daha çok mimari çalışmalarda çoklu ilke kullanımı gözlenmektedir (Kanlıoğlu & Öztürk, 2022, s. 192). Ancak bu durum belli kompozisyon kurallarının uygulanmadığı anlamına gelmemektedir. Resim, fotoğraf, sinema gibi görsel duyuya hitap eden sanat dallarında çeşitli yöntemlerle algı yönlendirilebilmektedir. Gestalt algı prensipleri bu bağlamda görsel algı sürecine açıklık getirmektedir. Hem üretim, hem de yorumlama aşamalarında önemli bir kaynak olarak gösterilmektedir. Son beş yılın en iyi film Oscar ödülünü almış yapımlar bu prensiplerle değerlendirilmiştir.

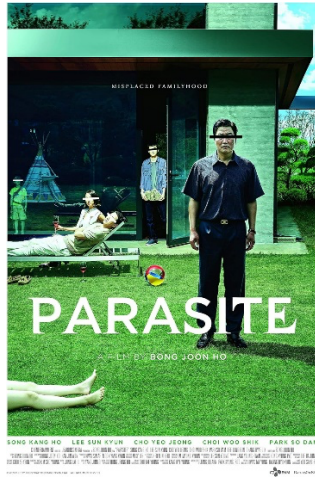
2019 yılı Güney Kore yapımı olan “*Parazit (Parasite)*” filmi (Bong, 2019) dram ve suç kategorisindedir. Diğer filmlere göre daha durağan bir yapım olan 2020 yılına ait “*Nomadland*” (Zhao, 2020) Amerikan dram türünün çeşitli unsurlarını içermektedir. 2021 yılında vizyona giren, Fransa ve Amerika imzası taşıyan “*CODA*” filmi (Heder, 2021) dram, komedi ve müzikal unsurlarını dengeli bir biçimde içerisinde barındırır. Aksiyon ve komedi ile harmanlanmış “*Her şey Her Yerde Aynı Anda (Everything Everywhere All At Once)*” isimli Amerikan yapımı film (Kwan & Scheinert, 2022) senesinin en fazla görsel efekt içeren yapımlarından biri olarak dikkat çekmektedir. 2023 yılının en iyi film ödülünü alan “*Oppenheimer*” ise (Nolan, 2023); gerçek yaşamdan uyarlanmış bir tarihi dram ve biyografi özellikleri ile öne çıkmaktadır.

Parazit filmi sosyoekonomik yapının yansımalarını ele alması ile önemli bir yapımdır. Kim ailesi oldukça fakirdir ve aile fertleri hayatlarını zar zor idame ettirmektedir. Buna karşıt olarak Park ailesi ise zengin ve şatafatlı bir yaşam sürmektedir. Kim ailesi fertleri teker teker Park ailesinin gösterişli yaşamına dahil olmakta ve Park ailesine ait olanları kendi himayelerine almaktadır. Kim ailesinin Park ailesinden beslenen parazit yaşamları filmin sonuna kadar devam eder.

Araştırmanın ilk afişinde (görsel 1) toplam dört kişi, gözleri şeritlerle kapatılmış bir şekilde yer alırken beşinci kişinin ise sadece beyaz bacaklarının bir kısmı görünür. Ancak burada beyaz renk ve bacakların konumlandırılış şekli filmdeki gerilimi yansıtan önemli unsurlardan biridir. Zeminde bir şarap kadehi ve renkli bir top dikkat çeker. Park ailesine ait olan modern evin camından bir oyun çadırının yansımaları görünmektedir. Evin cam kapısından dışarı doğru elinde büyük bir taş parçası ile Kim ailesinin genç erkek ferdinin yer aldığı görünmektedir. Babasının hizasına yakın bir biçimde arkada konumlanmıştır. İkisinin de üzerinde koyu renk giysiler bulunmaktadır. Benzerlik ilkesine göre aileler içerisinde ilgili kişiler birbirlerine benzer renkte giysiler ile ve aynı koordinatta toplanmışlardır. Bu da filmde kimin iyi kimin kötü olarak konumlandırıldığı ile ilgili bilgi vermektedir. Bir başka ifadeyle kiminle ya da ne ile gruplandırıldıklarının ipuçlarıdır. Gözlerindeki şeritlerin rengi de açıklanan durumu pekiştirmektedir. Siyah rengin batı kültüründeki karşılığı olan ölüm, melankoli, fanilik, sonluluk vb. açılımlar evrensel değer kazanarak afişte de benzer düşüncelerin uyandırılması amacıyla kullanılmıştır. Bunun yanında yasadışı, gizlenme, şeytan vb. (Uçar, 2004, s. 50) kavramlara da karşılık geldiği ve afişte de bu amaca hizmet ettiği görülmektedir. Kim ailesinin siyah şeritle gözleri kapatılmışken, Park ailesinin ise beyaz şeritle kapatılmıştır. Aynı zamanda afişte sadece bir kesiti görünen arka plandaki şeklin lüks bir eve işaret ediyor oluşu da gözün tamamlama ilkesi ile açıklanabilir. Bütünsellik ilkesi ile yola çıkılarak filmdeki can alıcı olayların afişte arka planda görünen modern, lüks evde yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca afişte eğlence unsuru olarak gruplandırılacak

olanlar; oyun çadırı, içki dolu bir kadeh ve sarı, kırmızı ve mavi renklerin hâkim olduğu oyun topudur. Beyaz font ile yazılmış “Parasite” yazısının bir kısmı önde duran koyu renk pantolonlu karakter ile renk olarak kontrast oluştursa da yazının anlam içeriği ile karakterin filmdeki konumu örtüşmekte ve yazı ile şekil gruplandırılabilir. Ayrıca evin görünen kısmı bahçe ile beraber düzenli bir yaşamı simgelemektedir. Kim ailesinin Park ailesi tarafından işgal edilmeden önceki düzgün yaşamlarının bir sembolü olarak öne çıkmaktadır.

Görsel 1. Parazit (Parasite) Film Afışı

İkinci afişte (görsel 2- sol), basit bir kamp sandalyesinde oturan, uzun beyaz elbise giymiş kısa saçlı temiz görünümlü, düşünceli bir kadın, ayak ucunda kırmızı, ufak gaz lambası, sağ tarafında bir kısmı görünen kapıları açık karavanı ve tepesinde de fotoğraf çerçevesine sığıdığı kadarıyla üç parça çamaşır ile, yüzü değil ancak bedeni kameraya dönük bir biçimde durmaktadır. Çamaşırların rengi üzerinde durduğu otluk arazi gibi soluktur. Afişte tek başına görünen kadının filmdeki yaşantısında da hayatı tek başına göğüslediği izlenimi verilmektedir. Dolayısıyla şekil-zemin ilişkisi bakımından afişteki şekil yani vurgu nesnesi kadındır. Bir bölümü görünmesine rağmen görme duyusu ile göz-beyin etkileşimi, kadının sağ tarafındaki kapıları şekil, büyüklük ve konum itibarıyla karavan olarak tamamlayabilmektedir. Kadının üzerinde durduğu soluk renkli çim arazi geriye doğru boylu boyunca uzanmakta ve belirsizliğe doğru gitmektedir. Devamlılık ilkesine uygun zemin görüntüsü, bir açıdan da arkasında bıraktığı geçmiş yaşamı da simgelemektedir. Afişte en tepede ve en önde konumlanmış çamaşırlar da yakınlık ve benzerlik ilkesi ile değerlendirilebilir. Ana karakterin üzerindeki temiz beyaz elbise de şeffaf bir yaşam sürüldüğünün göstergesi olarak yorumlanabilmektedir.

Ana karakterin giydiği beyaz elbise ve ipte asılı çamaşırlar da benzerlik ilkesi düşünülerek değerlendirildiğinde aynı kişiye ait parçalar olarak öne çıkmaktadır. Belli bir yaşam tarzını simgelemektedirler. Ayrıca beyaz renk afiş zeminindeki renklerden kolaylıkla ayrıştığından şeklin ön planda olmasını da desteklemektedir.

Nomadland filminin ikinci afişinde de (görsel 2 - sağ) gökyüzünün zeminde afişin neredeyse tamamında yer aldığı görülür. Burada kullanılan mavi tonları film içerisindeki ciddiyeti ve doğa ile iç içe oluşu simgelerken ana karakterin afiş içerisinde küçük bir leke gibi yer alması da bireyin evren karşısındaki hiyerarşik konumunu gösterir. Kişi tek başınadır ve birinci afişteki gibi merkezde konumlandırılmamıştır. Ayrıca ikinci görselde *Nomadland* başlığının büyük puntolarla yazılmış olması fontu da şekil – zemin ilişkisinde birincil konuma sokmaktadır. Dinlendirici özelliğinin yanında kederi ve kendine dönüklüğü anlatmak için de kullanılan mavi renk (Uçar, 2004, s. 55) *Nomadland* film afişinin büyük bir kısmına da hakim olan renktir. Beyaz elbiseli kadın, ipte asılı birkaç çamaşır ve karavan bir grup oluşturmaktadır.

Görsel 2. *Nomadland* Film Afişi (2020)

CODA film afişi (görsel 3) şekil-zemin, yakınlık ve benzerlik prensipleri düşünülerek değerlendirilebilir. Filmin ana karakteri olan kız Ruby (soldan birinci) ailenin iştme ve konuşma problemi olmayan tek bireyidir. Film genel itibarıyla Ruby'nin etrafında dönmektedir. Ancak görselle bakıldığında dört kişi arasında hiyerarşik bir düzen yoktur. Birbirlerine çok yakın durmaktadırlar ve hepsinin üzerinde spor gömlek vardır. Buradan yola çıkılarak bu dörtlünün bir aileyi sembolize ettikleri, bir başka deyişle birbirleri ile bağlantılı oldukları rahatlıkla söylenebilmektedir. Hepsinin bir aracın arkasında konumlanmış olmaları bu aracın

da film için bir değeri olduğunu göstermektedir. Filmde Ruby'nin babası, abisi ve annesi ile çatıştığı sahneler vardır; ancak bu görsel özetle filmin çatışmacı bir sonla bitmediğinin ipucunu da vermektedir. Filmde yer alan Ruby'nin gelecek ile ilgili hayallerinin simgesi afişte beyazdan maviye doğru giden gökyüzüdür. Mavi renk burada sonsuzluk, umut, barış duygularını vurgulamaktadır. Film adının afişte sade, ince, beyaz bir font türü ile yazılmış olması dikkat çekmekle beraber şekil-zemin ilişkisi ile değerlendirildiğinde; kamyonetin arkasında oturmuş dört kişinin afişin asıl şekli konumunda oldukları görülmektedir. Ayrıca her ne kadar Ruby filmin ana karakteri olsa da baba figürü afişin tam ortasında yer alması ve diğer kişilerin beden duruşları ve bakış yönleri ile adama dönük olmaları kendisini görseldeki şeklin vurgusu konumuna getirmektedir.

Görsel 3. CODA Film Afişi (2021)

Her Şey Her Yerde Aynı Anda Filminin birinci afişinde (görsel 4 - sol) zeminde yer alan semboller ritmik bir yapı oluşturarak afişte bütünsellik sağlamıştır. Afişteki zeminle bütünleşmiş görünen insan figürleri birleştiklerinde bir yuvarlak oluşturmaktadır. Koyu mavi ağırlıklı olmak üzere, kırmızı sarı, ten rengi ve yeşil tonları dengeli bir biçimde kullanılmıştır. Afişteki sembolleri inanç ile ilişkilendirmek mümkündür. Parçalara tek tek bakıldığında insan figürleri ve çeşitli semboller görünmekte, ancak birleşmeleri bir desen oluşturarak afişi kaplamaktadır.

Aynı filmin ikinci afişinde (görsel 4 – sağ) şekil; en önde yer alan kadın karakter olarak net bir şekilde seçilirken, zeminde de kırmızının merkezden dışa doğru koyulaşan değerleri göze çarpar. Evrensel anlamda tutkunun, yaşamın, aşkın, heyecanın, şiddetin ve tehlikenin rengi olarak bilinen kırmızı renge maruz kalmanın kalp atışını da hızlandıran fizyolojik özellikleri de bilinmektedir. Dolayısıyla filmin

yüksek temposunun ifade edilmesi için zeminde tercih edilmiş olması içerik ve biçimi de örtüştürmektedir. Film afişinde aynı zamanda karakterlerin afiş üzerinde kapladıkları yer üzerinden bir hiyerarşi sağlandığı görülmektedir. Saldırganlıkla da ilişkilendirilen kırmızı rengin ikinci afişin zemininde kullanılıyor oluşu tesadüf değildir. Çin tıbbında parlak kırmızıdan, yeşile doğru giden renkler “yang”a karşılık gelen sıcak ve eril renklerden kabul edilirken, yeşilden mora gidenler ise “yin” renklerdir. Soğuk ve dişildirler (Causse, 2019, s. 123). Bu bağlamda kırmızı renk ile egemenlik kurma arasında da bir bağlantı bulunmaktadır. Birinci afişte birbirini tamamlayan benzer şekiller gruplandırılarak bir desen oluştururken, ikinci afişte kullanılan kalın (bold), beyaz font türü ve ana karakterin beden dili, kapladığı alan, merkezde konumlanması bir şekil-zemin hiyerarşisi meydana getirmektedir. Ana karakterin hemen arkasında konumlanmış olan figürler de benzerlik ve yakınlık ilkesine uygun olarak kadının yaratılmak istenen “güçlülük” vurgusunu tamamlamaktadırlar.

Görsel 4. Her Şey Her Yerde Aynı Anda Film Afişi (2022)

Oppenheimer biyografik bir yapımdır ve afişte de hayatına odaklanılan kişi yer almaktadır. Sadece afiş incelenerek bahsi geçen kişinin eksantrik bir hayatı ve kişiliği olduğunu söylemek mümkündür. Film afişi şekil-zemin ilişkisi merkeze alınarak değerlendirildiğinde; elleri cebinde, kendinden emin duruşu olan bir adamın arkasında büyük bir makina ve etrafındaki patlamalarla ortaya çıkan, adeta bir soyut resim gibi olan sarı, turuncu, kırmızı kahve karışımı partiküllerin saçılımı dikkat çeker. Robert *Oppenheimer* aslında kendinden daha büyük bir oluşuma imza atmıştır; ancak oluşumun mimarı olduğu için önde konumlanmıştır. Bir fötr şapkası takıyor oluşu kendisinin toplumdaki yerini belirlemektedir. Afişte öne çıkan

unsurlardan; patlamadan saçılan parçalar *Oppenheimer*'ın kendi üzerine de gelmektedir.

Oppenheimer filminin birinci afişinde (görsel 5 – sol) *Oppenheimer* ön planda iken, ikinci (sağ) görselde ise *Oppenheimer* duman bulutunun arkasında bir gölge gibidir. İkinci afişte duman bulutunun nerede sonlandığı görülmemekte ve geriye doğru devam ediyor hissi verilmektedir. Dumanlar arasında siyah küçük bir gölge gibi gösterilen *Oppenheimer*'ın pozitif hisler uyandırdığını söylemek güçtür. Turuncu, kırmızı ve siyah rengin birleşimi daha çok tehlikeyi çağrıştırmaktadır.

Sarı renk Tanrı'nın fiziki gücünün simgesi olarak kullanılmakta ve güç ile beraber dinamikliği ve enerjiyi de simgelemektedir. Bu sebeple Tanrıçaların da sarı renk ile simgeleştirildikleri (Uçar, 2004, s. 55) bilinmektedir. Filmin afişinde *Oppenheimer*'ın dünyayı yok edebilecek güçteki buluşunun onu Tanrısallaştırdığı gösterilmek istenmiştir. Ayrıca birinci görselde *Oppenheimer* arkasında mucidi olduğu, dünyanın tüm gidişatını derinden etkileyecek bir teknolojiyi hemen arkasına almıştır. Dolayısıyla teknolojik oluşum ile kendisini birlikte değerlendirmek mümkündür. Arakasındaki çoklu kablolar teknolojik durumun yol açması muhtemel olan kaotik yapıya işaret etmektedir. Görsel hiyerarşide geride duruyor olsa da, *Oppenheimer*'ın da varlığı göz önünde bulundurulduğunda, çok büyük bir alan kapladığı ortaya çıkmaktadır.

Aynı filmin ikinci afişinde (görsel 5 - sağ) *Oppenheimer* küçük boyutta olmasına rağmen rengi itibarıyla afişin şeklini oluşturmaktadır. Afişin zemininde alttan yukarı doğru yükselen dumanlar giderek soyut bir zemin ortaya koymaktadır. *Oppenheimer* ve etrafındaki duman bulutunun benzer netlikte olmaları gözün ikisini bir bütün olarak da değerlendirmesini sağlamaktadır. Aynı konunun unsurlarıdır.

Görsel 5. *Oppenheimer* Film Afişi (2023)

TARTIŞMA ve SONUÇ

1800'lü yılların afiş tasarımları daha karışık ve dekoratif amaçlı görülürken, 1900'lü yıllar itibariyle sadelik ve anlaşılır olma gayesi ön plana çıkmıştır. Açık iletilerle daha fazla kişiye ulaşmanın mümkün olduğu fark edilmiştir (Aydın & Ege, 2022, s. 72). Bir iletişimin tasarlanması ve yorumlanması sırasında başvurulan önemli kaynaklardan biri Gestalt algı prensipleridir. Göz-beyin etkileşimi sonunda ortaya çıkan algının neden ve sonuçlarını irdeleyen yöntemde basitlik, benzerlik, yakınlık, süreklilik, tamamlama prensipleri temel alınır ve şekil-zemin ilişkisi ile beraber bir değerlendirme yapılmaktadır.

Bu bağlamda *Parazit*, *Nomadland* ve *CODA* filmlerinin afişlerinde genel olarak fotoğraf kullanımı dikkat çekerken, *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* ve *Oppenheimer* filmlerinde fotoğraf yanında illüstrasyonlar da yer almaktadır. *Oppenheimer* filminde görsel efekt ile aksiyon türü yansıtılırken, *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* filminde de aksiyon ve bilimkurgu unsurları afişte illüstrasyon kullanımı ile yansıtılmıştır. Afişler; Gestalt algı prensibi olan “bütün parçalar toplamından başka ve daha fazla bir şeydir.” söylemini destekler niteliktedir.

Genel olarak afişlerin diğer iletişim araçlarından önemli bir farkı; doğrudan hedefe yönelik, tüketiciyi kuşatmış araçlar olmalarıdır. Semboller, işaretler, sloganlar ve metonimler ile dolaysız görsel çekicilik unsurlarıdır (Kamps'ten aktaran Gezgin, 2023, s. 255). Ancak etkisi şüphesiz zaman, yer ve tasarımın yapısına bağlı

olarak değişebilmektedir. Bir görsel iletişim tasarımı olan sinema afişlerinin amacı da seyirciyi ilgili filme yönlendirmektir. Bu sebeple afişlerden içerik ve biçim ile örtüşme beklenmektedir. Kişiler böylece oyuncu, film içeriği, yönetmen, tür vb. bilgiler hakkında pratik bir biçimde fikir sahibi olabilmektedir. İstenen etkinin uyandırılması için gestalt algı ve diğer belirleyici tasarım prensiplerinden yararlanılarak bir iletişim kurulmaktadır.

Gestalt algı prensipleri tasarıma yön verdiği için kuramcılar tarafından kullanımı gerekli görülmüştür ve bunun yanında tasarımcıların da daha anlaşılır ve sistemli tasarımlar ortaya koymalarını sağlamıştır (Graham'dan aktaran Sezer & Kahraman, 2022, s. 319). Böylelikle farklı unsurlar da birbirleri ile ilişki içerisinde gösterilebilmektedir. Gestalt prensipleri kolaylaştırıcılığıyla görsel algı sürecine destektir. Benzerlik, devamlılık, yakınlık, tamamlama, basitlik ve figür-zemin ilişkisi genel prensiplerindedir. Gestalt algının yanında görsel algıda yaygın kullanılan kuramlar; olasılıklı işlevselci kuram, bilişimsel algı kuramı, yapılandırıcı algı kuramı, doğrudan algı ve nörofizyolojik algı kuramıdır (Yılmaz & Kaya, 2023, s. 3012). Gestalt kuramcıları şekil ve zemini afişin temel örgütleyicileri olarak görmektedirler. Bu noktada şekil esas kısım olarak düşünülecek olursa, ortaya çıkması için bağımsızlaştıracak, belirginlik kazandıracak ve zeminden farklılaştıracak eylemlere ihtiyaç vardır. Belirginliğin artırılması için şeklin sınırlarının net ve renklerde de kontrast kullanımı gerekmektedir (Uğur, 2022, s. 255). Böylelikle görsel hiyerarşi sağlanmaktadır.

Parazit filminin afişinde zeminde baskın olan renk dengenin ve doğanın sembolü yeşildir. *Nomadland* film afişinde ise baskın renkler; sakinliğe işaret eden soluk toprak rengi ve yeşildir. *CODA* filmi zemininde sonsuzluk, sakinlik ve umudun rengi mavi gökyüzü hakimdir. Soğuk renk kullanımının dinlendirici etkisi ve solgun renk tonlarının da benzer bir biçimde rahatlatıcı olmaları canlıların bilişsel ve motor görevlerine olumlu etkide bulunmalarını sağlamaktadır (Wells'ten aktaran Causse, 2019, s. 61). Parasempatik sinir sistemi üzerinde etkili olan soğuk ve solgun renk tonlarının belirleyici özelliklerini genel olarak afişler üzerinden de gözlemlemek mümkündür.

Her Şey Her Yerde Aynı Anda film afişinin zemini saldırganlık, heyecan ve tutku kavramlarına karşılık gelen kırmızı-bordo renk ile bütünleşmiştir. Son olarak *Oppenheimer* film afişi zemin renkleri sıcak renklere karşılık gelen sarı, turuncu, kırmızı ve kahve tonlarını iç içe göstermektedir. Bu da birinci görselin zemininin şekil ile örtüşmesini sağlarken, ikinci görselde şekil-zemin ile açık bir biçimde kontrast oluşturarak öne çıkmaktadır.

Bir yapıyı en iyi olarak lanse edildikten önce ve sonra da görsel duyuya dayalı değerlendirmelerde farklılıklar olabilir. Bireyler en iyi seçilen bir filminden

beklentilerini yüksek tutabilirler. Farklı bir bakış açısıyla; filmde kendilerini çeken bir şey bulamamış olsalar da “En İyi Film Oscar Ödülü”nü almış bir film izliyor oldukları için bunun kendi öznel fikirleri olduğunu düşünebilirler.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

Altıntuğlu, H. (2022). Video oyunlarındaki arayüz tasarımının oyun afişi üzerindeki yansımaları. *Medya ve Kültür*, 2 (2), 208-237.

Aydın, S. N., & Ege, Ö. (2022). Türkiye sinema afişleri üzerine göstergebilimsel bir inceleme: Pelin Esmer film afişleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi* (29), 67-94. <https://doi.org/10.18603/sanatvetasarim.1137908>

Babalıoğlu, S. S. (2020). Logotype tasarımında Gestalt görsel algı kuramının etkileri. *Atlas Journal*, 6(30), 513-518.

Becer, E. (2011). *İletişim ve grafik tasarım*. Ankara: Dost Yayınları.

Bong, J. (Yönetmen). (2019). *Parazit* [Film]. CJ Entertainment; Barunson E&A.

Brunswik, E. (1962). *The conceptual framework of psychology*. University of Chicago Press.

Causse, J. G. (2019). *Renklerin şaşırtıcı gücü* (Çev. Hasan Can Utku). İstanbul: Pegasus Yayınları.

Dağdeviren, B., & Göğebakan, Y. (2022). Resimsel anlatım bakımından psikanaliz ve Gestalt görsel algı kuramının düşsel mekân oluşumuna etkisi ve resim sanatına yansımaları. *Sanat ve İnsan*. 103-115. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13367885>

Elden, M. & Özdem, Ö. O. (2015). *Reklamda görsel tasarım – yaratıcılık ve sanat*. İstanbul: Say Yayınları.

Ergüven, A. (2012). *Ardışık logotayplar ve görsel algı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Erişti, S. D. B., & Urgan, G. (2016). Görsel algı kuramlarına göre reklam içerikli tasarımların değerlendirilmesi. *Art-E*, 9 (17).

Gezgin, Ü. (2023). Reklam afişlerinde göçmenlerin sosyal entegrasyonu: almanya entegrasyon vakfı örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Özel Sayısı), 251-270.

Gregory, R. L. (1974). *Concepts and mechanisms of perception*. Charles Scribner's Sons.

Heder, S. (Yönetmen). (2021). *CODA* [Film]. Apple Original Films; Vendome Picture; Pathé Films.

Kanlıoğlu, A., & Öztürk, A. (2022). Fotoğrafik kompozisyon ve Gestalt ilkelerinin ilişkisi üzerine bir çözümlenme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 22 (2), 143-166. <https://doi.org/10.54961/uobild.1214813>

Kobourov, S. G., Mchedlidze, T., & Vonessen, L. (2015). Gestalt principles in graph drawing. In *Graph Drawing and Network Visualization: 23rd International Symposium, GD 2015, Los Angeles, CA, USA, September 24-26, 2015, Revised Selected Papers 23* (pp. 558-560). Springer International Publishing. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-27261-0_50#Sec2

Kwan, D. & Scheinert, D. (Yönetmen). (2022). *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* [Film]. A24; IAC Films; AGBO.

Lehimler, Z. (2019). Afiş tasarımında ön-arka plan ilişkisi. *Asos Journal Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (89).

Levine, C. (2017). *Biçimler – Bütün, Ritim, Hiyerarşi, Ağ* (Çev. Didem Dinçsoy). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Marr, D. (2010). *Vision: A computational investigation into the human representation and processing of visual information*. MIT press.

Nolan, C. (Yönetmen). (2023). *Oppenheimer* [Film]. Universal Pictures; Atlas Entertainment; Gadget Films.

Özkirişçi, İ. H. (2020). Algı ve zaman bağlamında grafik imge. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (25), 251-273.

Parsa, A., & İşbilen, D. (2023). Görünen imge kılavuz istemez: tasarım çalışmalarında imgelerin renk kodları üzerinde incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 1521-1544.

Perls, F. (2023). *Her insan kendini tamamlamak ister*. (Haz. Bilgen Işık Karaşahin). İstanbul: Destek Yayınları.

Robins, K. (2020). İmaj – Görmenin kültür ve politikası (3. Basım). (Çev. Nurçay Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rutli, E. E. (2016). Derrida'nın yapısökümü. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (5), 49-68.

Sandal, L. Y. (2022). *Uzaktan öğretim yöntemiyle hareketli tipografide Gestalt kuramı: fenomenolojik bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Sırmalı, E. (2020). Sanat eğitiminde algı çeşitliliğinin Gestalt ilkeleri ile uygulanması. *Uluslararası Sanat Tasarım ve Eğitim Dergisi*, 1 (1), 17-24. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7360142>

Sezer, A., & Kahraman, M. E. (2022). Etkileşim kavramı ve etkileşimli infografikte tasarım geliştirme süreci. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 12 (1), 315-330. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1133914>

Suler, J. & Zakiya, R. D. (2018). *Görme biçimi olarak fotoğraf – algılama ve görüntüleme* (Çev. Tuğçe Ayteş). İstanbul: the Kitap Yayınları.

Todorovic, D. (2008). Gestalt principles. *Scholarpedia*, 3 (12), 5345. http://www.scholarpedia.org/article/Gestalt_principles

Tos, O. (2024). İletişim ve halkla ilişkiler amaçlı afiş tasarımları: film afişleri üzerine göstergebilimsel analiz. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12 (1), 265-298. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1412881>

Tuna, S., & Karaca, G. (2018). Sanat ve tasarımda bir yöntem olarak 'eksik parça tamamlama'. 3. *Sanat ve Tasarım Eğitimi Sempozyumu*, 105.

Turani, A. (2022). *Sanat terimleri sözlüğü* (20. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Uçar, T. F. (2004). *Görsel iletişim ve grafik tasarım* (4. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Uğur, E. (2022). Afişte yer alan tipografik unsurların zemin rengi açısından okunabilirlik analizi. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 4 (10), 250-262.

Wittgenstein, L. (2024). *Renkler üzerine düşünceler* (Çev. Berkan Üze). İstanbul: Can Yayınları.

Yağmur, Ö. (2015). Minimal sanatta Dan Flavin'i Gestalt algı kuramıyla anlamlandırma. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (33), 150-162.

Yavuz, T. (2023). *Bir reklam afiş ögesi olarak etkin negatif alan tasarımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Eskişehir.

Yemenicioğlu, A. (2022). Göstergibilim ile afiş analizi: i want you for u.s. army (Uncle Sam). *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8 (17), 170-189.

Yılmaz, A., & Kaya, A. (2023). Görsel iletişim tasarımında görsel algı kuramlarının değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 3009-3032. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1214136>

Zhao, C. (Yönetmen). (2020). *Nomadland* [Film]. Searchlight Pictures; Cor Cordium; Hear Say Productions.

Araştırma Makalesi

ATATÜRK'ÜN YAKIN ÇEVRESİNE VERDİĞİ SOYADLARININ SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER ÜZERİNDEN ETİMOLOJİK ANALİZİ

SümeYra ALAN*

Mehmed Gökhan POLATOĞLU**

Öz!

1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu, Cumhuriyet Türkiye'sinin kimlik dokusuna atılan kültürel bir mühürdür. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve millî kimlik oluşturma sürecinin en önemli adımlarından biri olan bu kanun, toplumun her bireyine bir soyadı kazandırarak, kişisel kimliği ulusal bağlamda güçlendirmeyi hedefler. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu yasa doğrultusunda yakın çevresine verdiği soyadları Türk Milleti'nin köklerine ve kültürel mirasına işaret eden güçlü semboller olarak belirir. Her bir isim, Türkiye'nin geçmişine olan bağlılığıyla birlikte Cumhuriyet'in modern yapısını ve değerlerini yansıtır. Bu çalışmada, Atatürk'ün seçtiği soyadlarının etimolojik derinlikleri ve tarihsel arka planları incelenmiş; her bir soyadının, o şahsiyetlerin kimlikleriyle uyumu ve Türk Milleti'nin toplumsal hafızasındaki yeri araştırılmıştır. Soyadı Kanunu ile seçilen soyadları, yalnızca bir kimlik göstergesi değil, aynı zamanda Türkiye'nin yeni kimliğini şekillendirmede kullanılan önemli bir araç olarak kabul edilir. Özellikle seçilen adlar, Türk tarihini canlandıran, geçmişin izlerini geleceğe taşıyan anlamlarla yüklüdür. Atatürk'ün bu tercihleri, sadece bireysel kimlikleri değil, aynı zamanda milletin kolektif hafızasını da pekiştirme amacı taşır ve toplumda ortak bir aidiyet duygusu oluşturur. Bu isimlendirme tercihleri, yalnızca kişisel anılar değil, ortak bir geleceğe işlenen kültürel nişaneler olarak değerlendirilmektedir. Böylece, Atatürk'ün soyadı politikaları, Türk dünyasıyla kültürel bağları pekiştirmek ve Türkiye Cumhuriyeti'ne tarihî mirasla güçlendirilmiş bir kimlik kazandırmak için atılan bir adım olarak öne çıkar.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Atatürk, Cumhuriyet, Etimoloji, Soyadı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Alan, S., & Polatoğlu, M.G. (2025). Atatürk'ün yakın çevresine verdiği soyadlarının seçilmiş örnekler üzerinden etimolojik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 383-411.

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye, ORCID: 0000-0002-4406-2022, sumeyra.alan@erzurum.edu.tr

** Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye, ORCID: 0000-0002-3310-408X, gokhan.polatoglu@erzurum.edu.tr

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF THE SURNAMES GIVEN BY ATATURK TO HIS CLOSE CIRCLE ON SELECTED EXAMPLES

Abstract

The Surname Law enacted in 1934 is a cultural seal on the identity fabric of Republican Turkey. This law, which is one of the most important steps in the modernisation and national identity formation process of the newly established Republic of Turkey, aims to strengthen personal identity in a national context by giving each individual of the society a surname. The surnames given by Mustafa Kemal Atatürk to his close circle in line with this law appear as powerful symbols pointing to the roots and cultural heritage of the Turkish nation. Each name reflects the modern structure and values of the Republic along with its attachment to Turkey's past. In this study, the etymological depths and historical backgrounds of the surnames chosen by Atatürk are examined; the compatibility of each surname with the identities of these personalities and their place in the social memory of the Turkish nation are investigated. The surnames chosen with the Surname Law are considered not only as a sign of identity, but also as an important tool used in shaping Turkey's new identity. Especially the names chosen are loaded with meanings that revitalise Turkish history and carry the traces of the past to the future. Atatürk's choices aim to reinforce not only individual identities but also the collective memory of the nation and create a common sense of belonging in society. These naming preferences are considered not only as personal memories but also as cultural tokens inscribed in a common future. Thus, Atatürk's surname policies stand out as a step taken to reinforce cultural ties with the Turkic world and to give the Republic of Turkey an identity strengthened by historical heritage.

Keywords: Türkiye, Atatürk, Republic, Etymology, Surname.

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk, bir dil bilimci olmamasına rağmen, Türk Dili'ne büyük katkılar sağlayan önemli adımlar atmıştır. Türkçenin yabancı dillerin etkisinden arındırılması, milliyetçi ve halkçı bir dil politikası izlenmesi, Türkçenin çağdaş bir uygarlık dili hâline getirilmesi gibi hedefler bu adımlar arasında yer almaktadır. Atatürk'ün dil devrimi kapsamında yaptığı en dikkate değer girişimlerden biri, 21 Haziran 1934'te kabul edilen 2525 sayılı Soyadı Kanunu'dur. Bu kanun, her Türk vatandaşının bir soyadı almasını zorunlu kılmakla birlikte, soyadlarının rütbe, memuriyet, yabancı ırk ve millet adları gibi unsurlar içermemesini şart koşmuştur.² Diğer taraftan Resmî Gazete'de 2 Temmuz 1934'te yayımlanarak yürürlüğe giren Kanun gereği soyadı bulunmayan kişiler 2 Temmuz 1936'ya kadar Türk diline uygun bir soyadı seçerek onaylatacaktı. Kanunla dil ile milliyetçilik ilişkisi bağlamında Türkçe bir soyadının tespiti ve alınması teşvik edilecekti (Öz & Erdoğan, 2024). Kanun aynı zamanda cumhuriyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin de bir tezahürü idi (Atabay, 2005). Soyadı Kanunu ile Atatürk'ün

² Soyadı kanunu (1934). T.C. Resmî Gazete, 2 Temmuz.

özellikle öz Türkçe kökenli isimler seçerek verdiği soyadları; Türk tarihine, kültürüne ve coğrafyasına derin referanslar sunmaktadır.

Atatürk'ün yakın çevresine verdiği soyadlarında sadece bireysel anlamlar değil, aynı zamanda Türk dünyasıyla olan tarihi ve kültürel bağları da göz önünde bulundurulmuştur (Yund, 1967). Örneğin “Altay” soyadı, Türklerin kadim yurdu olan Altay Dağları'na işaret etmekte ve Türk mitolojisi ve tarihindeki önemli bir figürü simgelemektedir. Altay Dağları, Orta Asya'da Türklerin tarihsel köklerinin bulunduğu bir bölge olarak Türk dünyasının geniş coğrafyasına güçlü bir kültürel bağ sunmaktadır (Özey, 2011). Atatürk'ün verdiği soyadlarının bir başka dikkat çekici yönü, Türk dünyasındaki dil ve kültürel birliği teşvik etmeye yönelik olmasıdır. “Bozok” gibi soyadları, Oğuz boylarının tarihsel kökenine referansla hem Türkiye'deki hem de Türk dünyasındaki toplulukların ortak tarihine işaret etmektedir. Aynı şekilde “Korutürk” soyadı, Türk Milleti'nin tarih boyunca sahip olduğu savunmacı ve bağımsızlıkçı kimliğine vurgu yaparak, Türk dünyasının liderlik geleneği ile ilişkilendirilebilecek sembolik bir anlam taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Atatürk tarafından Soyadı Kanunu çerçevesinde verilen soyadlarının etimolojik ve tarihsel incelemesini yaparken, bu soyadlarının Türk dünyası ile olan derin kültürel bağlarına da dikkat çekmektedir. Atatürk'ün soyadı politikaları, Türkiye'nin dil ve kültürel kimliğini güçlendirmekle birlikte, aynı zamanda Türk dünyasının tarihsel ve kültürel ortaklıklarına da katkıda bulunmuştur.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmada, Atatürk döneminde askerî ve siyasî kimlikleriyle etkili eylemlerde bulunan kişilerin bir kısmı ele alınmıştır. Bunlar arasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 2. Cumhurbaşkanı ve ilk Başbakanı İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, İktisat Vekili olarak Türkiye'nin kalkınmasında etkili olan ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması için gayret sarf eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 3. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Atatürk'ün Başyaveri Salih Bozok, Türk İstiklâl Harbi kurmay kadrosunun etkin isimlerinden Fahrettin Altay, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin etkin politikacılarından Saffet Arıkan ve uzun süren Hariciye Vekilliği döneminde önemli diplomatik başarılarla imza atan Tefik Rüştü Aras incelenmiştir.

Çalışmada örneklem olarak seçilen belirli kişiler, soyadlarına göre alfabetik sıralamaya tabi tutulmuştur. Öncelikle kişilerin biyografileri ile geçmişleri yansıtılarak, kendilerine verilen soyadları ile olan ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Ardından soyadlarının etimolojisi farklı yönlerden ele alınarak, bu ilişki ağı içerisindeki yeri konumlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada dönemin kaynakları başta olmak üzere, arşiv belgelerinden, araştırma ve inceleme eserlerden ve süreli yayımlardan yararlanılmıştır. Çalışma ile Soyadı Kanunu ekseninde Atatürk tarafından verilen soyadlarının etimolojik, tarihsel ve kültürel bağlamda incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsam alanı olarak; Fahrettin Altay, Tevfik Rüştü Aras, Saffet Arıkan, Celâl Bayar, Salih Bozok, İsmet İnönü ve Fahri Korutürk gibi Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan önemli isimlerin soyadlarına odaklanmaktadır. Çalışma, Atatürk'ün soyadı tercihleri bağlamında seçilen kişilere verilen soyadlarına odaklanmakta olup kanunun genel uygulamalarını, memurlar tarafından halka verilen soyadlarını yahut halkın seçtiği diğer soyadlarını kapsamamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada yöntem olarak Atatürk döneminde öne çıkan kişilere verilen soyadlarının tarihsel arka planı ele alınarak, soyadlarının dil, kültür ve tarihsel bağ ilişkileridir. Bu kapsamda biyografik yaklaşım ve etimolojik analiz yöntemi uygulanmıştır.

Fahrettin (Altay)

Fahrettin Altay 12 Ocak 1880'de İzmir'in Urla ilçesinde doğdu. Erzincan Askeri Rüştiyesinde orta öğrenimini tamamladı ve Erzurum Askeri Lisesi'ne kaydoldu. İstanbul Harp Okulu'nda eğitimini sürdürdü ve piyade teğmen olarak mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Filistin ve Romanya cephelerinde bulundu. Millî Mücadele Dönemi'nde 12. Kolordu Komutanlığında ve 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk giren birliklerden Beşinci Süvari Kolordusu Komutanlığında bulundu. Fahrettin Altay, TBMM'de birinci dönem Mersin, ikinci dönem ise İzmir Milletvekili oldu. 31 Ekim 1924'te İkinci Ordu Müfettişi ve 1933-1943 yılları arasında Birinci Ordu Müfettişi görevlerinde bulundu (İğdemir, 1975). Mustafa Kemal Paşa, İran-Afgan sınır meselesi hakkında görüşmek üzere Fahrettin Paşa'yı 1934 yılı sonbaharında Dolmabahçe Sarayı'na davet etti. Başbakan İsmet (İnönü) Bey'in de yer aldığı toplantıda İran-Afgan sınır meselesinin çözümü için bir hakem istenildiğini ve kendisinin bu görev için layık görüldüğü ifade edildi. Mustafa Kemal, bu işin uluslararası ve şerefli bir iş olduğunu, bu konuda Türkiye'nin tercih edilmesinin dünya kamuoyunun Türkiye Cumhuriyeti'ne olan güvenini göstermesi bakımından önemli olduğunu ve Fahrettin Paşa'nın bu görevi layıkıyla başaracağını söylemiştir.

Fahrettin Paşa ve heyeti İran'da iken Mustafa Kemal'e, "Atatürk" soyadı verilmişti. Bunun üzerine Fahrettin Paşa kendilerine bir tebrik mesajı ilettiler. Akabinde Atatürk: "Siz de Altay Oldunuz!" yanıtını verdi. Fahrettin Altay, Rusya yolu ile Türkiye'ye dönmek üzere hareket etti. Moskova'da Sovyet Generali Varoşilof ile görüşmeleri esnasında Varoşilof: "Bu Altay adı nereden çıktı?" dedi. Fahrettin Altay bu soru ile kendisini Turancılık ile itham ettiğini düşündüğü belirterek kendisine: "Ben de sizin gibi bunun sebebinin düşündüm. Bu ismi İran-Afgan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi. Gazi Hazretleri sevdiği arkadaşlarına espri yapmaktan hoşlanır. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteği ile bu ismi verdiğine kani oldum." yanıtını verdi (Altay, 1970). İran-Afgan sınır meselesi Fahrettin Altay'ın

başarılı diplomasisi sonucu nihai hakem kararı iki ülkeye 15 Mayıs 1935'te iletildi ve kabul edildi (Küçük, 2018).

Fahrettin Altay'a verilen "Altay" soyadı, coğrafi bir terim olmaktan öte, Türk kültürünün tarihsel ve mitolojik köklerine dayanmaktadır. Altay Dağları, Türk mitolojisinde kutsal bir mekân olarak kabul edilen, Türklerin kadim yurdu olarak bilinir. Bu dağlar, Türklerin Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya kadar gerçekleştirdikleri büyük göçlerin ve kültürel gelişimlerinin merkezi olarak öne çıkmaktadır. Türk mitolojisinde, Altay Dağları kahramanların doğduğu, kutsal figürlerin yaşadığı ve büyük destanların yaşandığı bir mekândır. Dolayısıyla Atatürk'ün, Fahrettin Altay'a bu soyadını vermesi sadece bireysel bir onurlandırma değil, aynı zamanda Türk dünyasının ortak kültürel ve tarihsel mirasına yapılan güçlü bir göndermedir. Altay Dağları, Türk dünyasında sadece bir coğrafi alan değil, aynı zamanda Türk halklarının güçlü ve dayanıklı karakterlerini temsil eden bir sembol hâline gelmiştir (Şahin, 2020). Bu bağlamda "Altay" soyadı, Türk milletinin zorlu coğrafi koşullara rağmen gösterdiği güç, dirayet ve bağımsızlık arzusunun bir sembolü olarak da değerlendirilmelidir. Atatürk'ün bu soyadı tercihi, Türk tarihinin köklü geçmişine ve Orta Asya'daki kültürel bağlarına vurgu yaparak, soyadını taşıyan kişinin hem askerî hem de kültürel açıdan Türk dünyasıyla olan bağlantısını da simgelemektedir.

1. Coğrafi ve Tarihî Bağlam: Altay Dağları, Orta Asya'da, Sibiryâ, Moğolistan, Kazakistan ve Çin'in buluşma noktasında yer alan geniş bir dağ silsilesidir. Türk, Moğol ve diğer Orta Asya kavimlerinin tarih boyunca yaşadığı bu bölge, Türk medeniyetinin beşiği olarak kabul edilir. Altay Dağları, Türklerin kadim yurtları arasında sayılır ve bu bölge, Türklerin ana vatanı olarak mitolojik ve tarihsel bir öneme sahiptir (Gömeç, 2018).

- Türklerin Kökeni³: Türk mitolojisinde ve tarihî kaynaklarda, Altay Dağları Türklerin ortaya çıktığı yer olarak kabul edilir. Bu bölge, Türk kültürünün, dilinin ve devlet geleneğinin geliştiği önemli merkezlerden biridir. Altaylar, Türk boylarının uzun süre yaşadığı ve geliştiği bir coğrafya olmuştur.
- Tarihî ve Kültürel Önemi: Altaylar, Türklerin göç yollarının başlangıç noktalarından biridir. Türk topluluklarının Orta Asya'dan batıya, Anadolu ve Avrupa'ya kadar uzanan göçleri bu bölgeden başlamıştır (İlgen, 2005). Bu nedenle "Altay" ismi, sadece coğrafi bir bölgeyi değil, Türklerin köklerine, tarihine ve kültürel mirasına işaret eder.

Altay⁴ kelimesi, etimolojik olarak Türk ve Moğol kökenlidir ve "altın dağ" anlamına gelir ve iki parçadan oluşur: *Al* Türk dillerinde "altın" ya da "parlak, ışıltılı" anlamına gelir. *Tay* veya *Tag* ise Eski Türkçede ve diğer bazı Altay dillerinde

³ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karatay, 2011.

⁴ Altay bölge adı ile en değerli maden olarak kabul edilen "altun/altın" sözcüğünün "al" kökü ile olan bağlantısı mutlaka tartışılmalıdır. Bu iki sözcüğün, "al" kökünde mevcut olan tanrısal ısı ve ışık ile değişim ve dönüşüm anlamlarıyla ilişkili olduğu açıkça görülecektir (Ekici, 2016).

“dağ” anlamında kullanılır. Bu birleşim, Altay kelimesinin “altın dağ” ya da “yüce, parlak dağ” anlamını taşımasını sağlar. Altay Dağları, Orta Asya’da yer alan ve Türklerin tarihsel kökenlerinin bulunduğu bir coğrafyayı simgeler. Dolayısıyla, kelime hem coğrafi hem de tarihsel bir anlam taşır. Türk kültürü açısından Altay Dağları, Türklerin kadim anavatanı olarak da görülür (Baş, 2013).

2. Altay Soyadının Anlamı: Altay soyadı, coğrafi ve kültürel bağlantıları dolayısıyla birçok anlam katmanı taşır:

- Kadim Türk Kültürüne Bağlılık: Altay Dağları’nın, Türklerin ana vatanı ve kültürel merkezlerinden biri olarak kabul edilmesi, bu soyadını taşıyan kişilerin kadim Türk kültürüyle bağlantılı olduğunu ima eder (Şahin, 2018). Altay soyadını taşıyan birey, Türk tarihi, dili ve kültürü açısından köklü bir geçmişe vurgu yapıyor olabilir.
- Güç ve Dayanıklılık: Altay Dağları, doğası gereği sert iklim koşullarına ve zorlu coğrafi şartlara sahiptir (Yasak & Özdemir, 2021). Bu nedenle Altay soyadı, kişinin güçlü, dayanıklı ve dirençli olduğunu simgeleyebilir. Coğrafi olarak zorlu bir bölgede yaşayan toplumlar, bu özelliklerle ilişkilendirilir.
- Bağımsızlık ve Özgürlük: Altay bölgesi, tarih boyunca çeşitli Türk kavimlerinin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinin merkezi olmuştur. Türklerin göçebe yaşam tarzı ve bağımsızlık arayışları, Altay bölgesindeki yaşamla özdeşleşmiştir (Yasak & Özdemir, 2021). Bu soyadının, özgürlük ve bağımsızlık arzusuna atıfta bulunması da olasıdır.
- Medeniyet ve Kültürel Zenginlik: Altaylar, sadece Türklerin değil, aynı zamanda diğer Orta Asya halklarının da kültürel gelişimlerine ev sahipliği yapmıştır (Çobanoğlu, 2013). Dolayısıyla “Altay” soyadı, medeniyet ve kültürel zenginliğe vurgu yapabilir. Bu soyadı, geniş bir kültürel mirasa ve tarihe işaret eder.

3. Altaylar ve Türk Mitolojisi: Altaylar, sadece bir coğrafi bölge değil, aynı zamanda Türk mitolojisinde kutsal bir yer olarak da kabul edilmiştir. Türk mitolojisinde, Altay Dağları tanrılar, kahramanlar ve kutsal figürlerle ilişkilendirilir (Şahin, 2020). Türklerin köken mitlerinde ve destanlarında Altay Dağları önemli bir yere sahiptir. Örneğin, birçok Türk efsanesi, kahramanların Altay Dağları’nda doğduğunu veya bu dağlarda önemli olayların yaşandığını anlatır (Yasak & Özdemir, 2021). Dolayısıyla “Altay” soyadı, bu mitolojik ve efsanevi köklere de bir atıf olabilir.

4. Sosyokültürel Bağlam: 1934 yılında Türkiye’de Soyadı Kanunu’nun kabul edilmesiyle birlikte insanlar anlamlı ve tarihî kökeni olan soyadlarını tercih etmişlerdir. “Altay” soyadı, kişinin ya da ailesinin Türk tarihine, kültürüne ve kökenlerine duyduğu bağlılığı ve saygıyı ifade eder. Altay kelimesi, Türk kültüründe ve tarihî bağlamda güçlü ve dirayetli bir imaj yaratır. Bu nedenle, Atatürk’ün kendisine “*Altay*” soyadını vermesi, hem Türk askerî tarihindeki yerini onurlandırmak hem de Türk milletinin güçlü karakterini vurgulamak amacıyla yapılmıştır.

Fotoğraf 1. Fahrettin Altay ve Atatürk ile beraberken (Altay, 1970).

Fahrettin Altay 1945 yılında yaş haddinden emekliye ayrıldı. 1946 yılında Burdur Milletvekili seçildi. 26 Ekim 1974’te öldü (İğdemir, 1975).

Tevfik Rüştü (Aras)

Tevfik Rüştü 1883’te Çanakkale’de dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini, babasının memuriyeti nedeniyle farklı yerlerde tamamladı. Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebi’ni bitirdikten sonra İzmir’deki Gureba Hastanesi’nde çalışma hayatına başladı. Sağlık alanında müfettişlik, müdür muavinliği, teftiş kurulu başkanlığı ve yüksek sıhhat meclisi üyeliği gibi görevlerde bulundu. 1920’de yapılan seçimler sonucu Menteşe (Muğla) Milletvekili olarak Meclis’te yer aldı. 1923’teki seçimlerinde ise İzmir’den Milletvekili seçildi ve 1939 yılına kadar bu sıfatla görevini sürdürdü. 1925-1938 yılları arasında Hariciye Vekili olarak görev yaptı. Bu uzun süre boyunca Batı ile ilişkilerin yeniden kurulması, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve Balkanlarda barışın muhafaza edilmesi için diplomatik çalışmalarda bulundu (Çoker, 1995).

Tevfik Rüştü on üç yıllık Hariciye Vekilliği sürecinde önemli diplomatik başarılar elde edilmişti. Bunlar arasında 23 Ocak 1932’de Türkiye ile İran arasında sınır hattının belirleyen anlaşma da vardı. Tahran’da Türkiye adına Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü ile İran adına Hariciye Veziri Muhammed Ali Han Foroughi’nin imzaladıkları anlaşmanın 1. Maddesi’nde belirtilen; “Türkiye ile İran arasındaki

hudut Aras nehriyle Karasu ırmağının telâki noktasında İran arazisinde kâin 1 numaralı hudut taşından başlar.”⁵ İfadesinde geçen Aras nehrine⁶ istinaden Hariciye Vekili Tefik Rüştü’ye Atatürk tarafından “Aras” soyadı verildi (Akçiçek, 2006). Tefik Rüştü Aras’a bu soyadının verilmesi, hem kelimenin etimolojik kökeni hem de Aras’ın diplomatik kariyeri göz önünde bulundurularak anlamlı bir şekilde seçilmiştir. “Aras” kelimesinin Türkçede farklı anlamları vardır ve bu anlamlar Tefik Rüştü Aras’ın görevleriyle de ilişkilendirilebilir. Şimdi “Aras” kelimesinin etimolojisini ve Aras soyadının verilme sebeplerini inceleyelim.

1. “Aras” Kelimesinin Etimolojik Kökeni: Aras kelimesi Türkçede çeşitli anlamlara sahiptir. Hem coğrafi bir yer adı olarak hem de kültürel ve diplomatik bağlamda kullanılabilir:

a. Coğrafi Anlam (Aras Nehri): Aras kelimesi, özellikle Aras Nehri ile ilişkilendirilir. Aras Nehri’nin isminin kökeni ve anlamı kesin olarak bilinmemekle birlikte, birçok farklı dilde çeşitli şekillerde adlandırıldığı ve halk efsanelerinde mistik bir yere sahip olduğu görülmektedir. Rusçada *Araks*, Gürcücede *Raksi*, Ermenicede *Erash*, Arapçada *Arras*, Farsçada *Aras* ve Azeri Türkçesinde *Araz* olarak bilinen bu nehrin adı, eski kaynaklarda *Araxes* olarak geçmektedir. Kaynaklar, bu nehrin adının cennetten gelen bir kaynak olduğuna dair halk arasında yaygın bir inanç bulunduğunu belirtmektedir (Seli, 1996). Aras Nehri, Doğu Anadolu’dan başlayarak Kafkasya’ya kadar uzanan önemli bir nehirdir ve tarih boyunca hem coğrafi hem de politik olarak stratejik bir konuma sahip olmuştur. Aras Nehri, Osmanlı Devleti döneminde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin doğu sınırlarını belirleyen önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir (Efe & Kızıl, 2018).

Tarihsel ve Politik Bağlam: Aras Nehri, Türkiye ile İran, Ermenistan ve Azerbaycan gibi ülkeler arasında sınır oluşturan bir nehirdir (Yıldız, 2017). Bu nehrin sınır ve bağlayıcı bir unsur olarak rolü, soyadı olarak kullanıldığında bir kişinin arabulucu veya stratejik konumdaki biri olduğunu ifade edebilir.

b. Türkçede Arabulucu Anlamı: Aras, “aracı” veya “arabulucu” anlamında da kullanılır. Bu anlamda Aras, iki taraf arasında denge sağlayan, müzakere eden, sorun çözen kişi olarak anlaşılabilir.⁷ Bu anlam, Tefik Rüştü Aras’ın siyasî ve diplomatik kariyeriyle uyum içindedir. Aras, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında dışişleri bakanlığı yapmış ve Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinde kilit bir rol oynamıştır. Tefik Rüştü Aras, Türkiye’nin dış ilişkilerinde arabuluculuk ve müzakere süreçlerinde önemli rol üstlenmiştir. Balkan Paktı ve Sadabad Paktı gibi diplomatik başarılar, onun Türkiye’yi uluslararası arenada temsil eden arabulucu bir figür olarak görülmesini sağlamıştır (Gürbüz, 2023).

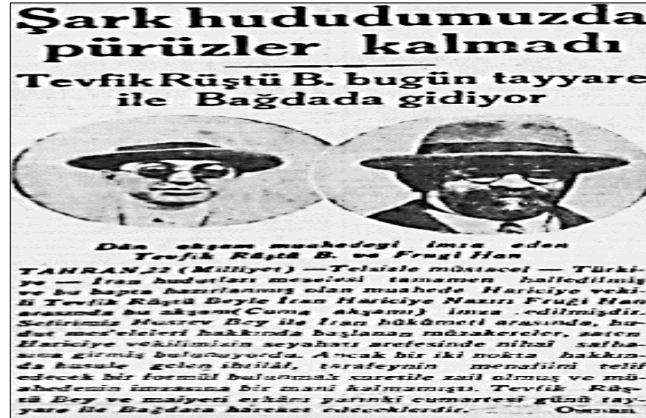
⁵ Türkiye ile İran arasında hudut hattının tayinine dair itilâfname (1932). *T.C. Resmî Gazete*, 23 Haziran.

⁶ Aras, Doğu Anadolu’nun kuzeyinden doğup, Türkiye-Kafkasya ve İran-Kafkasya sınırları boyunca ilerleyerek Kafkasya’nın güneydoğusundan geçerek Hazar Gölü’ne dökülen nehirdir (Aras, 1953).

⁷bk. *Bilgi Sözlüğü* (2024). Aras. <https://bilgisozlugu.com/detay/aras-isminin-anlami-nedir-2148.html>, (Erişim Tarihi: 24.01.2025).

c. Halk Kültüründe ve Edebiyatta Anlamı: Türk halk kültüründe Aras kelimesi, iki taraf arasında bağ kuran ya da iletişim sağlayan kişi anlamında kullanılır. Bu anlam, Tefvik Rüştü Aras'ın Türkiye ile diğer ülkeler arasında diplomatik köprüler kuran bir devlet adamı olarak rolünü yansıtır. Türkiye'nin uluslararası alandaki ilişkilerini güçlendirmek ve müzakere süreçlerini yürütmek için aktif olarak çalışan Aras'a verilen soyadı, onun bu bağlayıcı rolünü de temsil eder.

2. Tefvik Rüştü Aras'a Verilen Aras Soyadının Anlamı: Tefvik Rüştü Aras'a verilen "Aras" soyadı, hem coğrafi hem de kültürel açıdan Türk dünyasında derin anlamlar taşımaktadır. Aras Nehri, tarih boyunca hem Türkiye'nin doğusunda hem de Kafkasya'da stratejik bir sınır hattı olarak önemli bir rol oynamış, Türklerin ve diğer Orta Asya halklarının yaşadığı bölgeyi şekillendirmiştir (Akdemir & Khakikhoei, 2024). Bu nehir, sadece coğrafi bir unsur olmanın ötesinde, Türk dünyasının ortak kültürel hafızasında önemli bir yere sahiptir. Aras Nehri, eski Türk toplumlarında arabulucu ve barış sağlayıcı anlamında da kullanılmıştır; bu bağlamda Tefvik Rüştü Aras'ın diplomatik yeteneklerini simgeleyen bir isim olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Aras soyadı, Tefvik Rüştü Aras'ın dış politikada oynadığı stratejik rolü ve Türk dünyasındaki diplomatik başarılarını simgeleyen güçlü bir referans olarak değerlendirilebilir.

Fotoğraf 2. Tefvik Rüştü Aras ve Soyadına tesir eden anlaşmayı içeren bir haber⁸

Tefvik Rüştü Aras 1939-1943 yılları arasında Londra Büyükelçiliği görevinde bulundu. 1943'te emekli olduktan sonra siyasetten uzaklaştı ve Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanlığı vazifesini 1960 yılına kadar sürdürdü. Tefvik Rüştü Aras 6 Ocak 1972'de İstanbul'da yaşamını yitirdi (Tosik Dinç, 2022).

Saffet (Arıkan)

Saffet Arıkan 1877 yılında Erzincan'da doğdu. 1910'da Kurmay Okulu'ndan Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu ve Yemen Kumandanlığı Kurmaylığına

⁸ Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz (1932). *Muhit*, 10 Şubat; Şark hududumuzda pürüzler kalmadı (1932). *Milliyet*, 23 Kanunusani.

atandı. 1914'te 14. Tümen Kurmaylığında görevlendirildi ve Çanakkale Cephesi'nde bulundu. 1915'te 6. Ordu Kurmaylığına, 1916'da 18. Kolordu Kurmay Başkanlığına ve 1917'de Genel Karargâh 1. Şube Müdür Muavinliğine atandı. Millî Mücadele'nin başlaması sonrası 1 Nisan 1920'de İstanbul'dan Ankara'ya geldi. Anzavur isyanının sonlandırılmasında rol aldı. 9 Temmuz-14 Aralık 1920 sürecinde Garp Cephesi Kurmay Başkanlığı görevinde bulundu. Aynı yıl Moskova Askerî Ataşeliğine atandı. 10 Temmuz 1923 seçimleri sonucu Kocaeli Milletvekili olarak TBMM'de yer aldı. III., IV., V., VI. ve VIII. dönemde Erzincan ve VII. dönemde Konya Milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1925-1931 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği, 1935-1938 sürecinde Millî Eğitim Bakanlığı, 1940'ta Millî Savunma Bakanlığı, 1942-1944 yılları arasında ise Berlin Büyükelçiliği vazifelerini yerine getirdi. Saffet Arıkan 26 Kasım 1947'de İstanbul'da hayatını kaybetti (Öztürk, 1995).

Önemli görevler üstlenen Saffet Bey'e Atatürk tarafından "Arıkan" soyadı verilmiştir (Yund, 1967). Saffet Arıkan'a verilen "Arıkan" soyadı, hem Türkçenin köklü bir kelime hazinesine dayanan derin bir etimolojik yapıyı hem de Saffet Arıkan'ın Cumhuriyet'in inşası sürecinde üstlendiği rollerle uyumlu bir sembolizmi içerir. Bu soyadın, "arı" ve "kan" kelimelerinin birleşiminden oluştuğunu dikkate alarak, her iki kelimenin de Türk dilinde ve kültüründe ne anlama geldiğini anlamak, soyadın O'na neden verildiği konusunda kapsamlı bir çerçeve sunar. Arıkan soyadı, hem kişinin ahlaki ve toplumsal duruşunu hem de devlet adamı olarak üstlendiği misyonu temsil eder.

Arı kelimesi, modern Türkçede "saf", "temiz", "lekesiz" anlamlarına gelir, ancak bu anlamları Eski Türkçede kullanılan *arığ* (Tuny. 37) kelimesinden türemiştir. Eski Türkçede *arığ* (=arığ ~arriğ (DLT) < āri-ğ =Çağ. *arığ*, *arık*), bir kişinin ya da nesnenin hem maddi hem de manevi anlamda temizliğini ve saflığını ifade eden bir terim olarak bilinir (Gülensoy, 2007.). Eski Türk metinlerinde, özellikle hükümdarların ve devlet adamlarının adaletli, temiz, dürüst ve şeffaf bir yönetim sergilemeleri gerektiğini vurgulamak amacıyla kullanılan bu kelime, ahlaki saflığı temsil ederdi. *Orhun Yazıtları* gibi erken dönem Türk edebi eserlerinde, kağanların, yönetici sınıfın halkına karşı dürüstlük içinde olması gerektiği sıklıkla işlenmiştir ve bu doğruluk, saflık ve temizliğin en önemli sembolü olarak *arığ* kelimesi kullanılmaktaydı. Bu bağlamda arı kelimesi, Eski Türk toplumunda bir liderin ya da devlet adamının temiz bir ahlaki yapıya sahip olması gerektiğini belirten bir nitelik olarak ön plana çıkmıştır.

Eski Türk toplumlarında ahlaki temizlik ve manevi saflık kavramları, sadece bireyler için değil, toplumsal liderler için de büyük önem taşımaktaydı. Liderlerin, halkın güvenini kazanmak için temiz bir geçmişe sahip olmaları ve yönetimlerinde adaletli davranmaları zorunlu kabul edilirdi (Şaşmaz, 2019). Bu yüzden *arığ* kelimesi, bir hükümdarın ya da devlet adamının kişisel ahlakını ve devlet yönetimindeki şeffaflığını simgelemiştir. Bu etimolojik çerçeve, modern Türkçede "arı" kelimesine evirilerek, kişinin ahlaki doğruluğunu ve dürüstlüğünü ifade etmek için kullanılmaya devam etmiştir. Bu evrim, Türkçenin tarihi süreç içindeki

değişimlerine ve sadeleşmesine paralel olarak gelişmiştir. Kelimenin modern formu olan arı, ahlaki temizliğin ve dürüstlüğün bir göstergesi olarak kullanılmaya devam ederken, özellikle bir kişinin karakterini ve toplum içindeki duruşunu tanımlamak için önemli bir unsur hâline gelmiştir.

Arıkan soyadındaki kan kelimesi ise, Türk kültüründe “soy, soyluluk, asil kan” anlamlarını taşır. Eski Türk toplumlarında, bir kişinin hangi soydan geldiği ve o soya olan bağlılığı büyük önem taşırdı. Soy, sadece biyolojik bir geçmişi değil, aynı zamanda topluma karşı taşıdığı sorumlulukları da ifade eden bir kavramdı. Türk mitolojisinde ve destanlarında, kan temizliği⁹ ve soyluluk, bireyin toplumsal statüsünün ve liderlik vasıflarının bir göstergesi olarak kullanılmıştır (Koçak Macun & Kurtlu, 2018). Eski Türk topluluklarında, hükümdarlar ve liderler, “temiz kan” taşıdıklarında bu onların halk nezdindeki güvenilirliklerini ve saygınlıklarını artırırdı. Dönem eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* adlı eserde Ögdülmiş, hükümdarın taşıması gereken özellikleri tanımlarken, “Beylik için ilk önce asil soydan gelmesi gerekir. Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babaları gibi bey olur” (KB 1949, 1950) sözleriyle, liderlikte soyluluğun ve kut anlayışının belirleyici rolüne işaret etmiştir. Eski Türk toplumlarında bir hükümdarın hem ahlaki hem de biyolojik açıdan temiz bir soydan gelmesi, onun meşruiyetini sağlamlaştıran temel unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım, liderin yalnızca siyasi gücü değil, aynı zamanda soyluluğu ve kutsallığı da temsil etmesi gerektiği anlayışını yansıtır.

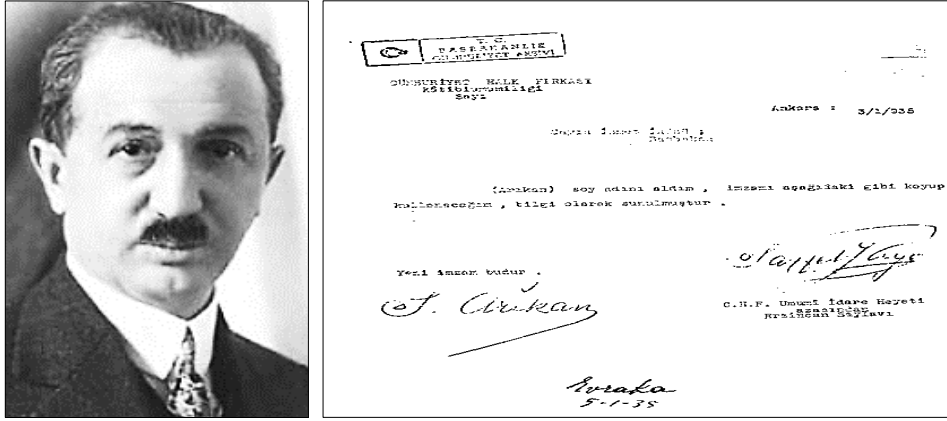
Saffet Arıkan'ın Cumhuriyet dönemindeki kişiliği ve devlet adamı olarak üstlendiği rollerle soyadı arasındaki ilişki dikkate alındığında, Arıkan soyadı O'nun kişiliği ve misyonunu net bir biçimde gösterir. Saffet Arıkan, Cumhuriyet'in kurulması ve modernleşme sürecinde özellikle eğitim alanında yaptığı reformlarla öne çıkan bir devlet adamıdır. Arıkan'ın Millî Eğitim Bakanı olarak yaptığı çalışmalar, Cumhuriyet'in ideallerini ve laik eğitim anlayışını topluma kazandırma amacını güderken, onun topluma olan hizmetini ve bağlılığını ortaya koyar. Arıkan'ın eğitimde gerçekleştirdiği reformlar, Türkiye'nin modernleşme sürecinin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir (Büyükboyacı, 2018). Bu bağlamda, arı kelimesinin ifade ettiği saflık, temizlik ve ahlaki dürüstlük, saffet Arıkan'ın eğitim politikalarındaki kararlılığı ve Cumhuriyet devrimlerine olan inancını yansıtır. Arıkan'ın kişisel karakteri, onun devlet adamı olarak sergilediği ahlaki duruş ve topluma olan adanmışlığı, arı kelimesinin içerdiği temizlik ve dürüstlikle tam bir uyum içindedir. Eğitim reformları sırasında sergilediği duruş,

---

⁹ *Köy-kent ayrımında ulusal mekân sahnelemek: devlet tiyatrosu'nda ulus inşası ve mekân köy* adlı makalede Akar ve Bingöl, konumuz çerçevesinde şöyle bir hususa değinirler: “Köy, saf Türk kanı kimliğinin gerçekleştiği bir mekândır ve “oraya gitmesek de görmesek de hepimizin (Türk milletinin) malıdır. Köylünün erdemleri vurgulanarak Türk kimliği “kan” vurgusu üzerinden yüceltilir. Örneğin, Kurtuluş Savaşı'nı anlatan 30 Ağustos oyununda Başbuğ, Kumandanın “Ne temiz, saf yürekli, ne vatanperver insanlar. Temiz kan Türk işte böyle olur” repliğine dikkat çeker.” (Akar & Bingöl, 2023).

onun Cumhuriyet'in aydınlanma ilkelerine bağlılığını ve bu ilkeleri topluma kazandırma çabasını simgeler (Aldemir, 2007).

Diğer yandan, kan kelimesinin etimolojik anlamı, Saffet Arıkan'ın soylu bir liderlik vasfına sahip olduğunu ve topluma hizmet etme sorumluluğunu yüklediğini gösterir. Cumhuriyet döneminde üstlendiği görevler, özellikle eğitim sisteminin modernleşmesi ve laik bir yapıya kavuşması yönündeki çabaları, Arıkan'ın topluma olan sorumluluğunu ve liderlik niteliklerini gözler önüne serer. Kan kelimesinin içerdiği soyluluk, liderlik ve sorumluluk bilinci, Saffet Arıkan'ın Cumhuriyet'i inşa etme sürecinde gösterdiği kararlılığı ve devlete olan bağlılığını ifade eder. Bu bağlamda, kan kelimesinin tarihsel ve kültürel anlamları, onun liderlik özellikleriyle doğrudan örtüşür. Arıkan soyadı, hem ahlaki temizlik ve dürüstlük anlamlarını içeren "arı" kelimesiyle hem de soyluluk ve liderlik vasıflarını ifade eden "kan" kelimesiyle, Saffet Arıkan'ın kişiliğini ve devlet adamı olarak üstlendiği görevi net bir şekilde yansıtır.

Fotoğraf 3. Saffet Arıkan'ın Atatürk tarafından verilen soyadı ve buna istinaden yeni imzasını beyan ettiği resmî belge¹⁰

Celâl (Bayar)

Celâl Bayar 1883 yılında Bursa'nın Gemlik İlçesinin Umurbey Köyü'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini bir süre Bursa Fransız Okulu'nda sürdürdü. Çalışma hayatına Gemlik Reji İdaresi'nde başladı ve Ziraat Bankası ile Doyçebank Bursa Şubesinde çalıştı. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan birlikleri tarafından işgali üzerine Millî Mücadele'ye katıldı. Son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nde Saruhan Milletvekili oldu. Meclis'in İngilizler tarafından 16 Mart 1920'de dağıtılması üzerine İstanbul'dan Bursa'ya geçti. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Bursa'daki Kuvayı Milliye Teşkilâtında görev aldı. Ardından 8 Mayıs 1920'de Ankara'ya geldi ve I. TBMM'de Saruhan Milletvekili sıfatıyla yer aldı. 1921-1922 yılları arasında

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı cumhuriyet arşivi (BCA), 30.0.0.0/124.886.7., 02.05.1935.

İktisat Vekili olarak görev yaptı. 1923'te İzmir Milletvekili, 1924'te ise Mübadele, İmar ve İskân Vekili oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı üzerine Vekillikten ayrılarak 26 Ağustos 1924'te Türkiye İş Bankası'nı kurdu. 1927 ve 1931 seçimleri sonucu İzmir Milletvekili olarak Meclis'e girdi.

Celal Bey, 1932-1937 yılları arasında yürüttüğü İktisat Vekilliği döneminde önemli işlere imza attı. Bayar, Türkiye'nin kalkınmasında etkili olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması için çalışma yürüttü. 1937'de Başbakanlığa atandı ve 1939 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 1939'da İzmir'den milletvekili seçildi. Bayar 7 Haziran 1945'te Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte Dörtlü Tahrir olarak adlandırılan bir önerge vererek parti tüzüğüne ve antidemokratik bazı kanunların değiştirilmesinin reddi üzerine milletvekilliğinden ve CHP'den istifa etti. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdu. 1950 yılı genel seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı oldu (Çoker, 1995). 27 Mayıs 1960 silahlı kuvvetlerin ülke yönetimine el koyması ile Cumhurbaşkanlığı askerî müdahalesi ile sona erdi. Yaklaşık dört yıl süren hapis hayatının ardından 1964'te tahliye edildi. 1969'da siyasî haklarına yeniden kavuştu. Celâl Bayar 1986 yılında İstanbul'da yaşamını yitirdi (Özgen, 2003).

Fotoğraf 4. Celâl Bayar ve Atatürk ile beraberken (Kuntay, 1947).

Atatürk tarafından Başbakanlık ve İktisat Vekilliği gibi önemli görevlerde bulunan Celâl Bey'e "Bayar" soyadı verilmiştir (Yund, 1967). Celal Bayar'a bu soyadının verilmesi, hem kişisel nitelikleri hem de kelimenin etimolojik anlamıyla ilişkilidir. Bayar kelimesi, Türkçede "bay" ve "er" köklerinden türetilmiştir ve zenginlik, güç ve saygınlık kavramlarını içerir. Bu etimoloji, Bayar'ın Kurtuluş Savaşı'ndaki rolü, Cumhuriyet'in inşasındaki katkıları ve siyasî kariyerindeki liderlik vasıflarıyla örtüşmektedir.

1. Etimolojik Köken: Bay kelimesi, Eski Türkçede "zengin, varlıklı, güçlü" anlamlarına gelir (Wilkens, 2021). Türk toplumlarında, bu terim ekonomik refahın yanı sıra sosyal prestij ve güçle ilişkilendirilmiştir. Zenginliği ve güç sahibi olmayı

temsil eder. Sertkaya, *Bay, Bayan, Bayin ve Sayın kelimeleri üzerine* adlı makalesinde bay kelimesiyle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir:

“Bay kelimesi 7. yüzyıldan 20. yüzyılın 1930’lu yıllarına kadar genel Türkçede ve Türkçenin lehçe ile şivelerinde de hep aynı anlamda kullanılmıştır. Sir Gerard Clauson *Eski Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*’nde bay kelimesinin eski Türkçedeki kullanılışlarını vermekte ve kelimeyi “ba:y ‘rich, a rich man [zengin, zengin bir kimse]’ şeklinde anlamlandırmakta ve Yûsuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*’inden şu mısrayı zikretmektedir: tili çın bütün hem közi köngli bay “dili gerçek ve bütün, aynı zamanda gözü ve gönlü zengin”. Gerhard Doerfer *Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar* adlı sözlüğünde kelimeyi “bay ‘reich [zengin]’ ← tü. [türkçe] bay” şeklinde açıklamıştır. Hamit Zübeyr [Koşay] ile İshak Refet [İşitman] bay kelimesini Anadolu Türkçesi’nde bay “zengin” şeklinde tespit etmişlerdir.” (Sertkaya, 2010).

Er kelimesi ise “adam, yiğit, kahraman” anlamını taşır (Wilkens, 2021). Türk kültüründe er, cesur, güçlü ve savaşçı karakterlere atıfta bulunur. Bu kelime, savaşçı ruhu ve onurlu bir duruşu simgeler. Bu iki kelimenin birleşimi olan Bayar (<bay+er), “zengin ve güçlü adam” anlamını kazanır. Bu anlam, Celal Bayar’ın Türk Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemindeki güçlü, saygınlık sahibi konumunu ve karakterini yansıtır.

2. Celal Bayar’ın Soyadına Uygunluğu:

- Liderlik ve Güç: Celal Bayar, Kurtuluş Savaşı’nda Atatürk’ün yanında yer alarak önemli bir liderlik rolü üstlenmiştir. Savaşın ardından Türkiye Cumhuriyeti’nin gelişimine büyük katkılar sağlamış ve başbakanlık ile cumhurbaşkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bayar kelimesi, onun bu güçlü ve lider vasfını ifade eder.
- Ekonomik ve Siyasî Başarılar: Bayar, özellikle Türkiye’nin ekonomik kalkınması ve sanayileşmesi konusundaki çabalarıyla bilinir. Onun Bayar soyadını taşıması, bu zenginlik ve refah anlamlarını yansıtır. Hem zenginlik hem de sosyal güç ile ilişkilendirilen bu soyadı, onun siyasî ve ekonomik başarılarıyla uyumludur.
- Saygınlık ve Prestij: “Bayar” soyadı, Celal Bayar’ın toplum içindeki saygın konumunu ve halk tarafından duyulan itibarı da yansıtır. Türk siyasî tarihinde önemli bir figür olarak, “Bayar” soyadı, prestijli bir kişilikle özdeşleşmiştir (Nergiz, 2017).

Salih (Bozok)

Salih Bozok 1881’de Selanik’te doğdu. Selanik Askerî Rüştiyesinden mezun olduktan sonra Harp Okuluna girdi. Okul arkadaşları arasında Mustafa Kemal de vardı. 1903’te Harbiye’den subay olarak mezun oldu. 1909’da Alatini Köşkü’nde

gözetiminde bulunan II. Abdülhamid'in muhafızlığı görevinde bulundu. 1916'da Diyarbakır'da 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaverliği ardından Halep'te 7. Ordu Komutanı Başyaverliği vazifesinde bulundu. Millî Mücadele'nin başlaması sonrası 1920'de Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal'in TBMM Başkanlığına seçilmesinin ardından Başkanlık Başyaverliğine atandı. 1923'te Bozok (Yozgat) milletvekilliğine seçildi. Atatürk kendisine seçim bölgesine istinaden 1934 yılında "Bozok" soyadını verdi. Salih Bozok 25 Nisan 1941'de yaşamını yitirdi (Öztürk, 1995). Salih Bozok'a verilen "Bozok" soyadı, Türk tarihinin önemli boylarından biri olan Bozok Boyu ile derin bir etimolojik ve tarihsel ilişkiye dayanır. Türk kültüründe Bozok kelimesi, hem Oğuz boyları arasında önemli bir yere sahip olan bir boyun adı olarak, hem de Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bozok Sancağı olarak adlandırılan coğrafi bölgeyle bağlantılıdır. Bu bağlamda Salih Bozok'un soyadı, hem tarihsel bir derinliği hem de kişisel kökenini ifade eden güçlü bir simgedir.

1. Bozok Kelimesinin Etimolojik Kökeni: "Bozok" kelimesi, Eski Türkçede "boz" ve "ok" kelimelerinin birleşiminden oluşur. Boz kelimesi, Eski Türkçede güç, sertlik, askerî dayanıklılık gibi anlamlara gelir. Türklerin tarih boyunca bozkırlarda sürdürdükleri göçebe yaşam, boz kelimesiyle de özdeşleşmiştir. Boz renk,¹¹ Orta Asya steplerinin sert doğasını ve Türklerin bu zorlu doğa ile olan mücadelesini sembolize eder. Türkçede boz rengi, Avrupalıların gri rengine denk düşer ve gri, koyudan açığa pek çok farklı ton barındırır. Moğolca bir metni çeviren Çinli yazar, kurdun rengini "gök renginde kurt" olarak tanımlamış ve bu rengin daha çok mavi-gri bir ton içerdiğini vurgulamıştır (Ögel, 2014). Ayrıca, ak, boz, mavi ve ala renklerinin Gök Tanrı inancıyla olan bağlantısı da açık bir gerçektir (Bayat, 2002). Bu kelime, aynı zamanda askerî disiplin, sağlamlık ve güçle ilişkilidir.

"Ok" ise, Eski Türkçede ok ve yay anlamına gelir, ancak burada daha geniş anlamıyla kullanılarak Oğuz boylarını ifade eder. Türk toplumunda "ok" bir yandan savaş silahı olarak kullanılırken, aynı zamanda boylar ve soylar arasındaki bölünmeleri simgelemek için de kullanılmıştır (Clouston, 1972). Oğuz Türkleri, Orta Asya'nın geniş steplerinde örgütlenmiş, 24 boydan oluşan büyük bir topluluktur. Bu boylar, tarih boyunca Türk devletlerinin ve medeniyetlerinin kurulmasında önemli roller üstlenmiştir. Bozok kelimesi, bu iki unsuru bir araya getirerek, güçlü ve savaşçı bir boy olan Bozokları temsil eder. Bozok Boyu, Oğuzların iki ana kolundan biridir ve Türk tarihinde askerî gücü ve liderliğiyle ön plana çıkmıştır (Türkmen, 2011). Bu bağlamda "Bozok" adı, askerî başarı, dayanıklılık ve liderlik anlamlarını içeren bir terimdir. Oğuzların Bozok kolu, Osmanlı Devleti'nin kurucu unsurlarından olan Kayı Boyu gibi boyları içerir ve bu durum "Bozok" adını daha da güçlü kılar (Gündüz, 2020).

2. Bozok Boyu ve Oğuz Türklerinin Rolü: Oğuz Türkleri, Türk tarihinin en önemli topluluklarından biridir. 24 boydan oluşan bu topluluk, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve büyük Türk devletlerinin kurulmasında kritik rol oynamıştır.

---

¹¹ Eski Türk kültüründe renk kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Küçük, 2010.

Bozoklar, Oğuzların sağ kolunu oluşturan bir grup olarak bilinir (Gündüz, 2020). Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Kayı Boyu, Bozok koluna mensup bir Oğuz boyudur ve bu boyun tarihsel önemi, Osmanlı'nın kuruluşunda ve imparatorluğun yükselmesinde büyük rol oynamıştır. Bozok Boyunun savaşçı ve liderlik özellikleri, Türk toplumundaki güçlü askerî yapılarla özdeşleştirilmiştir. Bu boyun adını taşıyan Bozok soyadı, güçlü askerî liderlik, cesaret ve bağımsızlık gibi nitelikleri yansıtır. Türkler, tarih boyunca savaşçı bir millet olarak bilinmiş ve bu savaşçı nitelikler, Oğuz boylarının temel kimliğini oluşturmuştur. Bozoklar, bu kimliğin en önemli temsilcilerinden biridir (Türkmen, 2011).

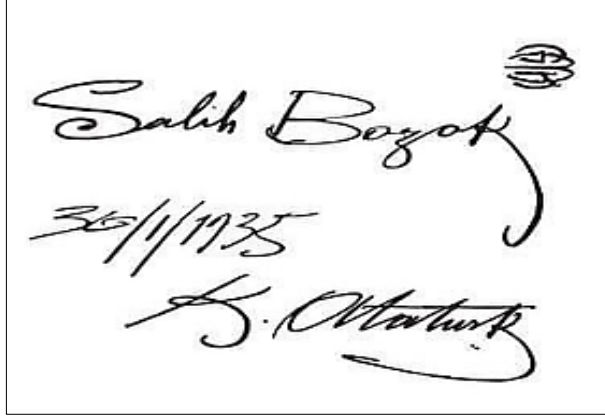
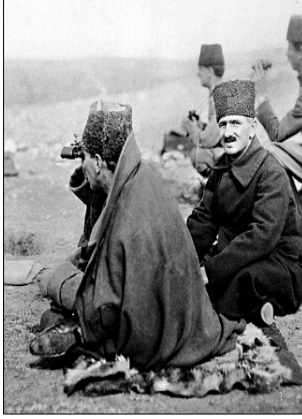
3. Bozok Sancağı ve Osmanlı Bağlantısı: Osmanlı Devleti döneminde, Bozok Sancağı, bugünkü Yozgat ilinin bulunduğu bölgeyi ifade eden bir coğrafi terimdir. Bozok Sancağı, Osmanlı Devleti'nin iç Anadolu'daki idari birimlerinden biridir ve bölgenin hem askerî hem de idari anlamda stratejik bir önemi olmuştur (Gülten, 2019). Bozok Sancağı, Osmanlı döneminde Anadolu'nun iç bölgelerinde merkezi bir idari bölge olarak öne çıkmıştır. Bu sancak, aynı zamanda Bozok adıyla anılan Türk boylarının tarihsel izlerini de taşır. Salih Bozok, Yozgat bölgesinde doğmuş ve Bozok Sancağı ile bağlantılıdır. O'na verilen "Bozok" soyadı, hem bölgesel hem de tarihsel kökenlerine dayanmaktadır. Yozgat'ın tarihsel adı olan Bozok, Osmanlı döneminde uzun süre bu bölgede bir idari merkez olarak varlığını sürdürmüştür ve Salih Bozok'un bu adı taşıması, Osmanlı dönemindeki yerel idari yapı ile olan bağlantısını gösterir. Yani, "Bozok" adı, hem tarihsel mirası hem de coğrafi bağlantıyı simgeleyen bir isimdir.

4. Salih Bozok'un Kişisel Bağlantıları: Salih Bozok, Mustafa Kemal Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından biri ve Kurtuluş Savaşı döneminde önemli roller üstlenmiş bir askerdir. Atatürk ile olan kişisel dostluğu, O'nun Cumhuriyet'in kurulma sürecinde aldığı önemli görevlerle güçlenmiştir. Bozok soyadı, hem tarihsel olarak askerî bir anlam taşır hem de Salih Bozok'un kişisel niteliklerini yansıtır. Salih Bozok'un, Atatürk'ün yakın çevresindeki sadakati ve cesareti, bu soyadın anlamını daha da derinleştirir. Salih Bozok'un soyadı, güç, sadakat, askerî disiplin ve liderlik anlamlarıyla özdeşleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu dönemlerinde Bozok'un üstlendiği sorumluluklar ve gösterdiği cesaret, onun adını Türk tarihinde kalıcı hâle getirmiştir. Bozok adı, askerî bir lider olarak Salih Bozok'un Türk toplumundaki yerini ve kişisel özelliklerini simgeler.

5. Bozok Soyadının Taşdığı Anlamlar: Salih Bozok'a verilen bu soyadı, sadece kişisel kökenleri ve coğrafi bağlantıları değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel mirası da yansıtır. "Bozok" kelimesi, hem etimolojik olarak güçlü ve savaşçı bir geçmişe sahiptir hem de Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yozgat ile ilişkili olan bir coğrafi terimdir. Bu soyadı, Salih Bozok'un tarihsel ve coğrafi kökenlerini

temsil ettiği gibi, onun Cumhuriyet'in kurulmasındaki rolünü ve Atatürk'e olan bağlılığını da ifade eder.

Fotoğraf 5. Salih Bozok, Atatürk ile beraberken ve kendisine verilen soyadını gösterir yazı (Bozok & Bozok, 2019).

İsmet (İnönü)

İsmet İnönü 24 Eylül 1884'te İzmir'de dünyaya geldi (Aydemir, 1976). İlköğrenimini İzmir'de tamamladı ve 1892-1895 yılları arasında Sivas Askerî Rüştiyesinde eğitim gördü. İstanbul'da devam ettiği eğitim hayatını 1903'te Harbiye'den Teğmen rütbesiyle mezun olarak tamamladı.¹² 1906-1915 sürecindeki aldığı terfiler sonucu 14 Aralık 1915'te albaylığa yükseldi. Kafkas ve Suriye cephelerinde komutan olarak görev yaptı (Özel, 1993). İsmet İnönü, İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi sonucu Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması ile 9 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi. 23 Nisan 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisi'nde Edime Milletvekili olarak bulundu. Kurulan ilk Hükümette ise Genelkurmay Başkanı olarak yer aldı. Millî Mücadele Döneminde (1919-1922) Batı Cephesi Komutanı olarak Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde başarı sağladı (Özel, 1993). Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından işgal kuvvetleri ile toplanan Mudanya Konferansı'nda (3-11 Ekim 1922) TBMM Hükümeti'ni temsil etti. İsmet Bey 25 Ekim 1922'de Hariciye Vekilliği'ne atandı. Lozan Konferansı'nda baş delege olarak görev yaptı ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasını sağladı 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanının ardından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından kurulan Hükümeti'nin ilk başbakanlık görevine 30 Ekim 1923'te getirildi. Böylece "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Başbakanı" unvanına sahip oldu (Unat, 1945).

Soyadı Kanunu'nun 1934'te yürürlüğe girmesinin ardından Mustafa Kemal Atatürk, İnönü Meydan Muharebelerinin başkahramanı olması dolayısıyla İsmet Paşa'ya 26 Kasım 1934'te "İnönü" soyadını verdi. İsmet Bey'in anne tarafı

¹² *İsmet İnönü* (1987). haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

“Temelli” ve baba tarafı ise “Kürüm” soyadını kullanmaktayken Atatürk, İsmet Paşa’ya niçin İnönü soyadını uygun bulduğunu şöyle açıklamıştır: “Başvekil İsmet Paşa Hz.inin, inkılâp tarihimizin ilk şerefli ve parlak sayfası olan İnönü meydan muharebelerinin başkahramanı olmuş bulunması itibariyle, Soyadı Kanunu icabı olarak alacağı aile isminin İnönü olmasını çok yerinde bulduğumdan, kendilerine bu soyadını tevcih ettiğimi bildiririm.”¹³ Dolayısıyla İnönü soyadı, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleşen ve büyük zaferlerle sonuçlanan bu muharebelerle ilişkilidir. İsmet Paşa (İsmet İnönü), bu muharebelerde komutan olarak görev yapmış ve Türk ordusunun Yunan kuvvetlerine karşı kazandığı zaferlerin lideri olmuştur. Soyadı Kanunu’nun kabulüyle birlikte, İsmet Paşa’ya İnönü soyadı verilmiştir. İnönü kelimesi, iki farklı Türkçe kelimenin birleşiminden oluşmaktadır: *İN* ve *ÖNÜ*. Bu iki kelimenin anlamlarını ve etimolojik kökenlerini inceleyelim.

1. “İN” Kelimesinin Etimolojisi: İN kelimesi, Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılan bir kelimedir ve birkaç temel anlam taşır:

- İN¹⁴ (Mağara veya Sığınak): Türkçede in kelimesi en yaygın anlamıyla “mağara”, “oyuk” ya da “sığınak” anlamına gelmektedir. Mağaralar, tarih boyunca ilk insanların doğal barınakları olarak işlev görmüş ve çeşitli kültürlerde kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Türk mitolojisinde de mağaralar, yalnızca fiziksel barınaklar değil, aynı zamanda varoluşun başlangıcına açılan kozmik geçitler olarak sembolize edilmiştir. Bu yapıların anne rahmi ile özdeşleştirilmesi, kapalı ve karanlık yapılarının insanlık için bir yaratılış noktası olarak görülmesine yol açmıştır (Ögel, 2014). Mağaraların gizemli ve uhrevi havası, onları sadece güvenli yerler olmaktan öte, koruyucu ve kollayıcı özellikleriyle de atalar kültü ile ilişkilendirmiştir. Türk inançlarında, bazı boyların ilk atalarının bir mağarada doğduğuna inanması, bu mekânları daha da kutsal hâle getirmiştir (Park, 2023). Bu bağlamda mağara, sadece fiziksel bir sığınak değil, aynı zamanda yaşamın kaynağı ve manevi bir sembol olarak düşünülmüş, yaratılışın beşiği olarak da görülmüştür. Mağaralar, Eski Türkler için doğa ile insan arasındaki mistik bağın bir sembolü hâline gelmiş ve yaşam ile ölüm arasındaki geçiş noktası olarak tasvir edilmiştir (Bars, 2017). Eski Türk kültüründe in, doğadaki doğal barınakları ve hayvanların veya insanların sığındığı korunaklı yerleri ifade eder. Ayrıca, insanlar için de sığınak veya gizlenme alanı olarak kullanılabilir. Eski Türkçe kökenine baktığımızda, in kelimesinin, barınmayı ve koruma sağlayan doğal alanları tanımlamak için kullanıldığını görürüz.

¹³ İsmet İnönü: Atatürk saygın başbakanımıza bu soyadını verdi (1934). *Hâkimiyeti Milliye*, 26 İkinci Teşrin; İsmet paşa: İnönü (1934). *Akşam*, 27 Teşrinisani; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* (1991). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

¹⁴ Kelimeye Eski Uygur Türkçesinde *in* biçiminde ve “mağara, mezar mağarası” anlamlarına gelecek şekilde rastlanmıştır (Wilkens, 2021).

2. “Önü” Kelimesinin Etimolojisi: Önü kelimesi, Türkçede bir yerin ya da nesnenin “ön kısmını”, yani “ön tarafını” belirtir. Ön kelimesi, Eski Türkçede ve modern Türkçede yön belirten bir sözcük olarak kullanılmıştır.

- Ön¹⁵ (Yön ve Yer Belirleme): Türkçede ön kelimesi, bir nesnenin ya da yerin en yakın kısmı veya yüzeyini ifade eder. Ön kelimesi, yön tayini yaparken kullanıldığı gibi, aynı zamanda bir yerin ya da nesnenin en öndeki, en belirgin kısmını belirtir. Bu anlamıyla ö nü, bir bölgenin belirgin ve ö ne çıkan kısmını ifade eder (Nişanyan Sözlük, 2024, “ön” maddesi).

3. İnönü Kelimesinin Birleşik Anlamı: İnönü kelimesi, etimolojik olarak “in” (mağara, sığınak) ve “önü” (ön taraf) kelimelerinin birleşiminden oluşur. Dolayısıyla kelime “mağaranın ö nü” ya da “sığınağın ö nü” anlamını taşır. Coğrafi olarak bakıldığında, İnönü, Eskişehir’in batısında yer alan, vadiler ve doğal oyuklarla çevrili bir bölgedir. Bu bölge, Kurtuluş Savaşı sırasında stratejik bir öneme sahip olmuştur ve iki büyük savaşın bu bölgede gerçekleşmiş olması, coğrafi yapısı ile de ilişkilendirilebilir (Okuyucu & Erol, 2018).

4. İnönü Kelimesinin Kültürel ve Sembolik Değeri: İnönü kelimesinin etimolojik anlamı, “sığınağın ö nü” ya da “mağaranın ö nü” olarak tanımlansa da, tarihsel bağlamda bu kelime, Türk Kurtuluş Savaşı’nda kazanılan zaferlerle sembolleşmiştir. Türk ordusunun Yunan kuvvetlerine karşı kazandığı zaferler, İnönü bölgesinde gerçekleştirilmiştir ve bu zaferler, hem Türk ordusunun moralini yükseltmiş hem de yeni kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetini pekiştirmiştir. Bu nedenle, İnönü kelimesi, zamanla coğrafi anlamından çok daha büyük bir sembolik anlam kazanmıştır ve Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinde kazandığı zaferlerin bir simgesi hâline gelmiştir (Sarı & Atanlar, 2019).

---

¹⁵ ö nj⁵ “yer adının bir bölümü” kullanımı için bk. Wilkens, 2021.

Fotoğraf 6. Atatürk ve İsmet İnönü beraberken ve İsmet Paşa'ya İnönü soyadı verildiğine dair bir gazete haberi¹⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü sonrası 11 Kasım 1938'de TBMM'de İsmet İnönü oy birliğiyle Cumhurbaşkanı seçildi. İnönü'ye 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Birinci Olağanüstü Kurultayında "Millî Şef" unvanı verildi ve CHP'nin "Değişmez Genel Başkanı" seçildi (Unat, 1945). 14 Mayıs 1950 tarihli Türkiye Genel Seçimleri ile Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı görevi 22 Mayıs 1950'de sona erdi. 25 Ekim 1961 genel seçimleri sonucu Başbakan oldu ve 6 Şubat 1965 tarihine kadar bu görevini sürdürdü. İsmet İnönü 1972'de CHP Genel Başkanlığı'ndan ve milletvekilliğinden istifa etti. Anayasa gereği Tabii Senatör olarak Cumhuriyet Senatosu'nda görev yaptı (Özel, 1993). İsmet İnönü 25 Aralık 1973'te Ankara'da hayatını kaybetti.¹⁷

Fahri (Korutürk)

Fahri Korutürk 1903'te İstanbul'da doğdu. Tefeyyüz Numune ve Reşadiye Numune mekteplerinde İlköğrenimini tamamladıktan sonra Heybeliada Mekteb-i Fünun-ı Bahriyye-i Şahane ve Deniz Harp Okulu'nda eğitimi gördü. 1933 yılında Deniz Harp Akademisinden mezun oldu. 1934 yılında Genelkurmay XI. Şube'ye atandı (Çetin, 2002). Fahri Bey'e, Atatürk tarafından "Korutürk" soyadı verildi. Fahri Korutürk bu olay hakkındaki anılarında 1935'te Ankara'da bulunan Karpiç Lokantasında bir yemek esnasında Atatürk'le karşılaştığını ve kendisine soyadı alıp almadığını sorduğunu, bunun üzerine kendisinin henüz bir soyadı almadığını söylediğini, Atatürk'ün karşılık olarak; "Biz bu memlekette birtakım inkılaplar yaptık ve bunların korunmasını şahsiyet sahibi Türk Gençliğine emanet ettik. İşte bu gençlerden biri de sensin. Sana, "Korutürk" soyadını versek ne dersin" diye

¹⁶ Fotoğraflarla Atatürk: doğumundan Cumhuriyetin ilanına kadar (1964). İstanbul: Tifdruk Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi; İsmet İnönü: Atatürk saygın başbakanımıza bu soyadını verdi (1934). *Hakimiyeti Milliye*, 26 İkinci Teşrin.

¹⁷ İnönü öldü: eski Cumhurbaşkanı 90 yaşındaydı (1973). *Cumhuriyet*, 26 Aralık; Yurtta millî matem ilân edildi: İsmet İnönü'yü kaybettik (1973). *Hürriyet*, 26 Aralık.

sorduğunu söylemiştir. Fahri Bey ise kendisine layık görülen bu soyadını taşımaktan dolayı hayatı boyunca büyük bir şeref duyacağını belirtmiştir (Akçiçek, 2006). Fahri Korutürk'e verilen Korutürk soyadı, derin anlamlara sahip iki kelimenin birleşiminden oluşur: “Koru” ve “Türk”. Bu soyadı, Fahri Korutürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ne olan bağlılığını, askerî ve siyasî kariyeri boyunca üstlendiği koruyucu rolü ve Türk milletine olan hizmetini simgeler.

1. “Koru” Kelimesinin Etimolojisi: Emir formundaki koru kelimesi, Türkçede “korumak, savunmak, muhafaza etmek”¹⁸ anlamlarına gelir. Eski Türkçede bu kelime, bir şeyi ya da varlığı dış tehditlerden veya zarardan koruma görevini ifade eder. *Koru-* fiili, özellikle devlet yöneticileri ve liderler için önemli bir görev olarak değerlendirilmiştir, çünkü liderlerin hem fiziksel hem de manevi anlamda halkı ve devleti korumak gibi bir sorumlulukları vardır. Fahri Korutürk'ün soyadındaki “koru” ifadesi, onun Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki uzun kariyeri boyunca Türkiye'nin güvenliğini sağlamaya yönelik çalışmaları ve Cumhurbaşkanlığı döneminde de bu koruyucu rolü sürdürme amacını ifade eder. Korutürk, bir deniz subayı olarak Türkiye'nin sınırlarını korumak için çalışmış, Cumhurbaşkanlığı döneminde ise Türkiye'nin bağımsızlık ve laiklik ilkelerini savunmuştur. Bu anlamda “koruma”, Fahri Korutürk'ün kariyerini tanımlayan temel bir misyon olmuştur.

2. “Türk” Kelimesinin Etimolojisi¹⁹: Türk kelimesinin etimolojisi, oldukça eskiye dayanmakta olup, Türk milletinin kökenine, tarihine ve kültürüne derin bir bağ içerir. Türk kelimesi, ilk olarak 6. yüzyılda Göktürk Kağanlığı döneminde bir millet adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Orhun Yazıtları ve diğer Eski Türk metinlerinde Türk kelimesi, Göktürklerin kendilerini tanımlamak için kullandığı bir terim olarak öne çıkar. Eski Türkçede Türk kelimesi, genel anlamda “güçlü, kuvvetli, olgun” gibi anlamlar taşır. Bu anlamlar, o dönemde Türklerin sahip olduğu askerî güç ve devlet düzeniyle ilişkilendirilmiştir. Türk kelimesinin kökeni üzerine çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Kaşgarlı Mahmud, bu kelimenin kökenini Nuh Peygamber'in torunlarından birinin adıyla ilişkilendirirken, Arap yazarları, Ye'cuc ve Me'cuc efsanesine atıfta bulunurlar. Diğer taraftan, Klapproth ve Hess gibi araştırmacılar, Türk kelimesinin kökenini bir Çin kaynağına dayandırarak, kelimenin ilhamını miğfer şeklindeki bir dağdan aldığını öne sürerler (Ayda, 1976). Karabacak (2024), Türk etnoniminin, ilk kez kesin olarak altıncı yüzyılın ortalarındaki olayları ele Çin kaynaklarında, Modern Mandarin Çincesinde 突厥 *Tujue* şekliyle görüldüğünü; Erken Orta Çince'de (EMC, yaklaşık 601) *duətkuat; Geç Orta Çince'de ise (LMC, VII-VIII. yüzyıllar) *thutkyat olarak yeniden yapılandırıldığını aktarır. Bu isim, Türklerin Çin ile olan ilişkilerinde onların güçlü ve savaşçı bir millet olarak tanındığını gösterir. Çinliler bu terimi kullanarak Türkleri tanımlamış ve zamanla bu kelime, Türklerin etnik kimliğini tanımlamak için yaygın bir şekilde

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Güncel Türkçe Sözlük, 2022, “korumak” maddesi.

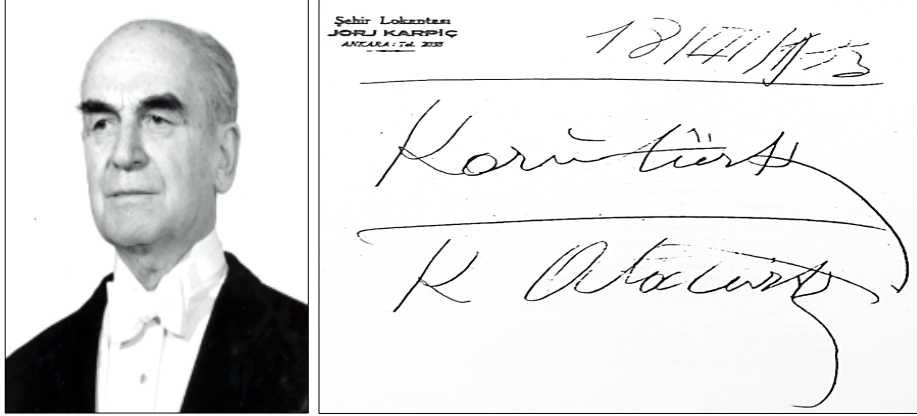
¹⁹ Türk adının ortaya çıkışı, anlamı ve yayılışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kafesoğlu, 1966; Turan, 2004; Aydın, 2013; Durmuş, 2017.

kullanılmıştır. Aynı zamanda, bu köken Türk kelimesinin erken dönemden itibaren bir devletin ve milletin adı olarak kullanıldığını kanıtlar.

İslamiyet'in kabulünden sonra, Türk kelimesi yeni anlamlar kazanmıştır. İslam dünyasında Türkler, sadece güçlü bir millet değil, aynı zamanda İslam'ın savunucuları ve yayıcıları olarak görülmeye başlanmışlardır. Bu dönemde Türk kelimesi, Türk milletinin hem askerî hem de dinî misyonunu ifade etmek için kullanılmıştır (Durmuş, 2017). Türkler, özellikle Selçuklu ve daha sonra Osmanlı dönemlerinde, İslam dünyasının lideri ve koruyucusu olarak görülmüşlerdir. Bu, Türk kelimesine sadece etnik bir anlam kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda dinî ve siyasî bir anlam da yüklemiştir. Etimolojik olarak, Vámbéry (1879) gibi bazı dil bilimciler Türk kelimesinin "türe/töre" kelimesinden türediğini ileri sürerler. Töre, Türk topluluklarında sosyal ve hukuki düzeni ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda Türk kelimesi, "töreyle bağlı olan" yani toplumsal kurallara, adalete ve düzene bağlı bir millet anlamına gelir. Türklerin tarih boyunca güçlü devlet yapıları kurmuş olmaları ve hukuk kurallarına dayalı bir yönetim sergilemeleri, bu kökenle bağlantılı olabilir.

Modern dönemlerde, Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde Türk kelimesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu değerleriyle ilişkilendirilmiştir. Atatürk, Türk kavramını modern bir ulus-devletin temel taşı olarak ele almış ve bu kavramı, Türk kimliğini, bağımsızlık ve laiklik ilkeleriyle birleştirerek tanımlamıştır. Atatürk'ün sözleriyle "Ne mutlu Türk'üm diyene!" ifadesi, bu kimliğin Cumhuriyet dönemiyle nasıl yeniden şekillendiğini ve bir milletin ortak kimliği hâline geldiğini vurgular (Korkmaz, 2020). Bu bağlamda, Türk kelimesi sadece bir etnik kimliği değil, aynı zamanda modern Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını ve milliyetçi bir bilinç anlamını kazanmıştır (Kuşat, 2003).

3. Fahri Korutürk'e Verilen "Korutürk" Soyadı: Fahri Korutürk'e verilen Korutürk soyadı, Türk milletini ve devletini savunma görevini üstlenen bir lideri simgeler. Koru kelimesi, Fahri Korutürk'ün hayatı boyunca Türkiye'nin bağımsızlığını, egemenliğini ve güvenliğini korumak için verdiği hizmeti ifade eder. Fahri Korutürk, hem Türk Silahlı Kuvvetleri'nde uzun yıllar hizmet etmiş hem de Cumhurbaşkanlığı görevinde Türkiye'nin çıkarlarını korumuştur. Bu bağlamda, Türk kelimesi, onun Türk milletine olan bağlılığını ve bu milleti savunma görevini simgeler. Soyadının Türk kısmı, Türk milletinin tarih boyunca sahip olduğu kuvvetli, bağımsız ve güçlü kimliği ile bağlantılıdır. Fahri Korutürk'ün soyadındaki bu bileşen, onun Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve güçlendirme amacını taşıyan misyonunu da ifade eder.

Fotoğraf 7. Fahri Korutürk ve Atatürk tarafından kendilerine verilen soyadını içeren kâğıt²⁰

Fahri Korutürk 11 Aralık 1935'te Roma Büyükelçiliği Deniz Ataşeliğine ve 25 Aralık 1936 ile 29 Ocak 1942 tarihlerinde Berlin Büyükelçiliği Deniz Ataşeliğine tayin oldu. Deniz Kuvvetleri Komutanı iken 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi sonrası 1960-1964 yılları arasında Moskova Büyükelçiliği vazifesinde bulundu (Çetin, 2002). 1968'de Cumhuriyet Senatosu kontenjan senatörlüğüne getirildi. 6 Nisan 1973'te Türkiye'nin 6. Cumhurbaşkanı seçildi. 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Korutürk 12 Eylül 1980 askerî müdahalesine kadar Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliğinde bulundu. Fahri Korutürk 12 Ekim 1987'de hayatını kaybetti.²¹

SONUÇ

1934 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu, Cumhuriyet Türkiye'sinin kimlik arayışında yalnızca bir hukukî reform değil, aynı zamanda Türk milletinin tarihî köklerine yeniden bağlanma yolunda atılmış güçlü bir adımdır. Atatürk'ün, şahsiyetlere özenle seçerek verdiği soyadları, sadece bireylerin kimliklerini belirlemekle kalmamış; Türk milletinin kadim geçmişine, kültürel zenginliğine ve toplumsal hafızasına duyulan derin saygıyı yansıtan semboller hâline gelmiştir. Bu çalışma, Atatürk'ün etimolojik titizlikle belirlediği soyadlarının tarihî ve kültürel anlamlarını ayrıntılı bir şekilde ele alarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern kimliğine kattığı değerleri ortaya koymaktadır.

Altay soyadı, Türklerin Orta Asya'daki kutsal topraklarına bir selam niteliği taşıırken, milletin köklerini canlandırma amacını gütmektedir. *İnönü* soyadı, Millî Mücadele'nin zafer dolu anılarına dokunarak, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini toplumsal hafızada kalıcı bir sembole dönüştürmektedir. *Bozok* soyadı, Oğuz

²⁰ Cumhurbaşkanlığı tarihi 1923-2005 (2005). Ankara: Ajans Türk.

²¹ TBMM albümü-1920-2010 (2010). C 4, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

boylarının cesaretini ve bağlılık değerlerini bugüne taşırken; *Arıkan*, Cumhuriyet'in ahlaki değerlerine vurgu yaparak sadakat ve adaleti sembolize etmektedir. *Korutürk* ise Cumhuriyet'in koruyucu ruhunu simgeler, bağımsızlık idealini canlı tutar. *Aras* soyadı, diplomatik alandaki başarıları ve milletler arası ilişkilerde arabuluculuk rolünü yansıtarak Türkiye'nin dış politikasındaki kararlı duruşunu simgelerken; *Bayar* ise gücü ve saygınlığı temsil etmektedir.

Her bir soyadı, yalnızca bireylere kimlik kazandıran bir isim değil; geçmişten geleceğe uzanan bir köprü işlevi görmektedir. Atatürk'ün bu politikası, toplumsal aidiyeti pekiştiren güçlü bir bağ oluşturarak, Türk milletinin kültürel mirasını zenginleştirmiştir. Bu soyadlarının etimolojik temelleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal hafıza ve kültürel miras üzerinden şekillendiğini gözler önüne sermektedir. Atatürk'ün isimlendirme tercihleri, Cumhuriyet'in değerlerini geçmişin simgeleriyle birleştirerek, milletin geleceğe yön veren kültürel mirası hâline gelmiştir. Soyadı Kanunu, yalnızca bir kimlik belirleme çabası değil; tarihî ve kültürel bağları yeniden dirilterek Türkiye Cumhuriyeti'ne köklü ve kalıcı bir kimlik kazandıran güçlü bir miras yaratmıştır. Bu bağlamda, Atatürk'ün soyadı politikası, Türk milletinin ulusal bilincini güçlendirirken, bireyler arasındaki toplumsal dayanışmayı ve aidiyet duygusunu da pekiştirmiştir. Çalışmada ele alınan soyadlarının tamamı, bireysel kimliklerin ötesinde, kolektif bir hafızanın taşıyıcısı olarak Türk kültürünün derinliğini ve çeşitliliğini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, soyadı Kanunu, geçmişle bugünü birleştiren bir köprü işlevi görmekte ve Türk milletinin tarihî birikimini geleceğe taşıyan önemli bir araç olarak varlığını sürdürmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları ve Resmî Yayınlar

Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri (1991). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri başkanlığı Cumhuriyet arşivi (BCA), 30.0.0.0/124.886.7.

TBMM albümü-1920-2010 (2010). C. 4, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Akar, B. & Bingöl, Y. (2023). Köy-kent ayrımında ulusal mekânı sahnelemek: devlet tiyatrosu'nda ulus inşası ve mekân. *Journal of Modern Turkish History*, 18 (38), 887-924.

Akçiçek, E. (2006). *Sevgili Atatürk ve Mustafa Kemal olmak*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Akdemir, İ. O. & Khakikhoei, J. (2024). Sıfır toplamlı oyun: iran'ın aras vadisi jeopolitikaları. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 48-72.

Aldemir, E. (2007). *Kültür (milli eğitim) bakanlarından Saffet Arıkan'ın çalışmaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Altay, F. (1970). *On yıl savaş ve sonrası (1912-1922)*. İstanbul: İnel Yayınları.

Aras (1953). *Türk ansiklopedisi*. C. 3, Ankara, 261-262.

Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II. (tercüme)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. (→KB)

Atabay, M. (2005). Soyadı Kanunu ve bu konuda yapılan tartışmalar. *Tarih Dergisi*, 42, 231-247.

Ayda, A. (1976). 'Türk' kelimesinin menşei hakkında bir nazariye. *Bellekten*, 40 (158), 239-248.

Aydemir, Ş. S. (1976). *İkinci adam*. C. 1, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, E. (2013). Uygur kağanlığı yazıtları ile Yenisey yazıtlarında Türk adının kullanımı üzerine. *Bellekten*, 77 (278), 81-88.

Bars, M. E. (2017). Türk destanlarında mağara kültürü üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), 75-82.

Baş, M. (2013). Dinlerde ve geleneksel Türk inanışlarında dağ kültürü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 165-179.

Bayat, F. (2002). Oğuz Kağan destanı üzerine yeni düşünceler. *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, C. 3, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 520-526.

Bilgi Sözlüğü (2024). Aras. <https://bilgisozlugu.com/detay/aras-isminin-anlami-nedir-2148.html>, (Erişim Tarihi: 24.01.2025).

Bozok, S. & Bozok, C. S. (2019). *Atatürk'ün hep yanında: baba oğul Bozoklardan anılar*. İstanbul: Atatürk Vakfı Yayınları.

Büyükboyacı, Ş. (2018). *Süleyman Demirel dönemi (1965-1971) eğitim politikaları ve uygulamalarının Türk basınındaki yansımaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of prethirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

Cumhurbaşkanlığı tarihi 1923-2005 (2005). Ankara: Ajans Türk.

Çetin, A. (2002). Fahri Sabit Korutürk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, 214-215.

Çobanoğlu, Ö. (2013). *Türk mitolojisinin Orta Asya kökenleri, Türk edebiyatının mitolojik kaynakları*. Anadolu Üniversitesi, 32-58.

Çoker, F. (1995). *Türk parlamento tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. dönem, 1919-1923*. C. 3, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Durmuş, İ. (2017). Türk adının ortaya çıkışı, anlamı ve yayılışı. *Gazi Akademik Bakış*. 10 (20), 37-47.

Efe, H. & Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya'nın "sıcak denizlere inme politikası" kapsamında şekillenen doğu sınırları. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (17), 297-334.

Ekici, M. (2016). Türk kültüründe 'al' renk. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 (2), 103-107.

Fotoğraflarla Atatürk: doğumundan Cumhuriyetin ilanına kadar (1964). İstanbul: Tifdruk Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi.

Gömeç, S. Y. (2018). Tarihi Türk coğrafyasının genel hatları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120 (237), 103-114.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesi'ndeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Gülten, S. (2019). Osmanlı Anadolu'sunda bir iskân hikâyesi: Bozok Sancağı'nda aşiretler, köylüler ve celâlıler (16-19. Yüzyıllar). *History Studies*, 11 (1), 128-154.

Güncel Türkçe Sözlük (2022). Korumak. <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 27.01. 2025).

Gündüz, T. (2020). Bozoklar. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek-1, 208-209.

Gürbüz, K. (2023). Atatürk döneminde Sadabat Paktı çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile ilişkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (3), 330-349.

İğdemir, U. (1975). Ölümünün birinci yıldönümünde orgeneral Fahrettin Altay'ı anıyoruz. *Bellekten*, 39 (156), 775-780.

İlgen, A. (2005). Bozkır göçebelerinde sosyo-ekonomik yapı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, 817-840.

İnönü öldü: eski Cumhurbaşkanı 90 yaşındaydı. (1973). *Cumhuriyet*, 26 Aralık.

İsmet İnönü (1987). haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İsmet İnönü: Atatürk saygın başbakanımıza bu soyadını verdi. (1934). *Hâkimiyeti Milliye*, 26 İkinci Teşrin.

İsmet Paşa: İnönü. (1934). *Akşam*, 27 Teşrinisani.

Kafesoğlu, İ. (1966). Tarihte 'Türk' adı. *Reşid Rahmeti Arat İçin*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Karabacak, S. (2024). Kabile bölgesinde etnogenezi: Türklerin ortaya çıkışı. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 153-189.

Karatay, O. (2011). *Türklerin kökeni*. Ankara: Kripto Kitaplar.

Koçak Macun, B. & Kurtlu, Y. (2018). Kutadgu Bilig'e göre yönetici ve nitelikleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 60-96.

Korkmaz, C. B. (2020). Millî kimlik inşasında dilin önemi. *Ülkü Ocakları*, 27 (203), 39-46.

Kuşat, A. (2003). Bir değerler sistemi olarak "kimlik" duygusu ve Atatürk. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (15), 45-61.

Kutay, C. (1947). *Celâl Bayar: bir Türk'ün biyografisi*. Giresun: Onan Matbaası.

Küçük, E. (2018). Türkiye'nin arabulucu rolü: İran-Afganistan sınır hakemliği. *Tarih Okulu Dergisi*, 11 (34), 807-833.

Küçük, S. (2010). Eski Türk kültüründe renk kavramı. *Bilig*, 54, 185-210.

Nergiz, A. (2017). *Türk siyasal hayatında Celâl Bayar'ın söylemsel açıdan rolü ve etkisi (1946-1960)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Nişanyan Sözlük (2024). Ön. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%B6n>, (Erişim Tarihi: 26.01.2025).

Okuyucu, A. & Erol, F. (2018). Savaş alanları turizmüne yönelik motivasyon, duygu ve deneyimler: Metristepe ve İnönü şehitlikleri-Bozüyük örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16 (1), 135-151.

Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öz, E. & Erdoğan, H. (2024). Türkiye'de Soyadı Kanunu'nun kabulü, 1926 İtalya soyadı düzenlemesi ve uygulamalar bağlamında kıyaslanması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIV (48), 151-177.

Öz, E. & Haşim, E. (2024). Türkiye'de soyadı kanunu'nun kabulü, 1926 İtalya soyadı düzenlemesi ve uygulamalar bağlamında kıyaslanması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 24 (48), 151-177.

Özel, M. (1993). *Lozan'ın 70. yıldönümünde İsmet İnönü*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özey, R. (2011). *Türk dünyası coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi.

Özgen, İ. F. (2003). *Millî Mücadele'de Gâlip hoca Celâl Bayar*, İstanbul: İnsanlık Vakfı Yayınları.

Öztürk, K. (1995). *Türk parlamento tarihi, TBMM-II. dönem, 1923-1927*. C. 3, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Park, H. (2023). Türk ve Kore kültüründe mağara ve mitolojik ana ilişkilendirmesi üzerine bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (36), 508-517.

Sarı, Y. & Atanlar, A. (2019). İnönü ilçesinin hüzün turizmi kapsamında incelenmesi. *II. Uluslararası Coğrafya Eğitim Kongresi (3-5 Ekim 2019) Bildirileri* içinde (ss. 57-67). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınevi.

Seli, T. (1996). Kavimler köprüsü Aras. *Bilig*. 92-95.

Sertkaya, O. F. (2010). Kelime dağarcığımızdan (11): bay, bayan, bayın ve sayın kelimeleri üzerine. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 99 (705), 195-203.

Soyadı kanunu (1934). *T.C. Resmî Gazete*, 2 Temmuz.

Şahin, H. H. (2018). Türk adı ve İslamiyet öncesi Türk tarihinin panoraması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (18), 512-532.

Şahin, S. (2020). Türk tarihi açısından Altay-Tanrı dağlarında yer alan balbal-mezar anıtların önemi ve özelliklerinin araştırılması. *Journal of Universal History Studies*, 3 (2), 275-292.

Şark Hududumuzda pürüzler kalmadı. (1932). *Milliyet*, 23 Kanunusani.

Şaşmaz, E. (2019). *Siyasal iletişim süreçlerinde lider imajı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tosik Dinç, F. (2022). *Yakın dönem Türk Tarihinde bir devre damgasını vuran bir hariciyecisi: Tevfik Rüştü Aras*. Ankara: Asos Yayınları.

Turan, Z. (2004). Türk kelimesinin aslı. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Ankara 20-26 Eylül 2004, Bildiriler*, ed. Kolektif, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2953-2972.

Türkiye ile İran arasında hudut hattının tayinine dair itilâfname (1932). *T.C. Resmî Gazete*, 23 Haziran.

Türkmen, F. (2011). Oğuzların idari yapı ve boy teşkilatlarında teşkilatlarında dikotomik özellik. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11 (1), 11-14.

Unat, F. R. (1945). *İsmet İnönü: biyografi*. Ankara: Maarif Matbaası.

Vámbéry, H. (1879). *Die Primitive Cultur des Türko-Tatarischen Volkes*, F. A. Leipzig: Brockhaus.

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch–Deutsch–Türkisch)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Yasak, Ü. & Özdemir, H. M. (2021). Türk mitolojisinde coğrafi izler. *Turkish Studies – Language*, 16 (3), 1745-1764.

Yıldız, D. (2017). Transkafkasya'nın sınıraşan su sorunları. *World Water Diplomacy & Science News*, 1 (1-4), 1-25.

Yund, K. (1967). Atatürk'ün ad verme yanı. *Türk Dili*, 17 (194), 159-161.

Yurtta millî matem ilân edildi: İsmet İnönü'yü kaybettik. (1973). *Hürriyet*, 26 Aralık.

Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz (1932). *Muhit*, 10 Şubat.

Yayın Geliş Tarihi: 04.10.2024
Yayına Kabul Tarihi: 24.01.2025
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1561360>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 412-439
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YEŞİL ENERJİ VE YEŞİL BEŞERİ SERMAYE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE ÇEVRE KALİTESİNİN GELİŞMESİNE KATKI SUNAR MI?

Melike ATAY POLAT*

Suzan ERGÜN**

Öz¹

Ekonomik büyüme temel makroekonomik hedeflerin başında gelir ve dünya çapındaki ekonomistlerin odak noktalarından birini oluşturur. Diğer yandan ekonomik büyüme için gerekli kaynakların neredeyse tamamı çevre kirliliğine neden olmaktadır. Bu nedenle küresel ekonominin gelişmesiyle birlikte çevre sorunları ciddi boyutlara ulaşmış ve çeşitli uluslararası kuruluşları ve ülkeleri endişelendirmiştir. Her geçen gün artan çevre kirliliği ve neden olduğu olumsuzluklar ülkeleri bu soruna çözümler bulmaya mecbur bırakmaktadır. Dolayısıyla çevre kalitesine katkı yapacak faktörlerin belirlenmesi sürdürülebilir büyüme için kritik öneme sahiptir. Bu çalışma yeşil enerji ve yeşil beşeri sermayenin çevre kalitesi üzerindeki etkilerini Avrupa Birliği örneğinde incelemiştir. Analizlerde ikinci nesil panel veri testleri kullanılmıştır. Eşbütünleşme testi bulgularına göre değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesinin ardından, eşbütünleşme katsayılarını tahmin etmek için FMOLS ve DOLS tahmincilerine başvurulmuştur. İlgili tahmincilerin bulgularına göre AB ülkelerinde yeşil beşeri sermaye ve yeşil enerji çevresel kaliteyi iyileştirirken, doğal kaynaklar çevresel kirliliği artırmaktadır. Son olarak Dumitrescu-Hurlin nedensellik bulguları değişkenler arasında çeşitli nedensellik ilişkisini doğrulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Kalitesi, Yeşil Enerji, Yeşil Beşeri Sermaye, Avrupa Birliği.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Atay Polat, M., & Ergün, S. (2025). Yeşil enerji ve yeşil beşeri sermaye Avrupa Birliği ülkelerinde çevre kalitesinin gelişmesine katkı sunar mı?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 412-439.

* Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-9507-5942, matay@artuklu.edu.tr

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-8447-497X, suzan.ergun@inonu.edu.tr

¹ Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DO GREEN ENERGY AND GREEN HUMAN CAPITAL CONTRIBUTE TO THE IMPROVEMENT OF ENVIRONMENTAL QUALITY EUROPEAN UNION COUNTRIES?

Abstract

Economic growth is one of the main macroeconomic objectives and is one of the focal points of economists around the world. On the other hand, almost all of the resources required for economic growth cause environmental pollution. Therefore, with the development of the global economy, environmental problems have reached serious dimensions and have worried various international organizations and countries. Increasing environmental pollution and the negativities it causes force countries to find solutions to this problem. Therefore, determining the factors that will contribute to environmental quality is critical for sustainable growth. This study examined the effects of green energy and green human capital on environmental quality in the case of the European Union. Second generation panel tests were used in the analyses. After determining the long-term relationship between the variables according to the cointegration test findings, FMOLS and DOLS estimators were used to estimate the cointegration coefficients. According to the findings of relevant forecasters, while green human capital and green energy improve environmental quality in EU countries, natural resources increase environmental pollution. Finally, Dumitrescu-Hurlin causality findings confirmed various causal relationships among the variables.

Keywords: *Environmental Quality, Green Energy, Green Human Capital, European Union.*

GİRİŞ

İnsanlık toplumun ve insanların refahının ekonomik yönlerden sağlanabileceğine inanarak ekonomik ve finansal konulara öncelik verirken, özellikle son yıllarda böyle bir yaklaşımın ekolojik koşulların sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilediğinin çok daha fazla farkına varılmıştır. Doğal çevreyi ve atmosferin doğal özelliklerini değiştiren kimyasal, fiziksel veya biyolojik her türlü etken çevre kirliliğini oluşturur. Çevre kirliliğine neden olan kaynakların neredeyse tamamı kalkınma ve ekonomik büyüme için gerekli unsurlardır. Son yıllarda küresel ısınma ve iklim değişikliği dünyanın en ciddi ve üzerinde en çok düşünülen sorunlarından ikisini oluşturmuş ve bu sorunların acil müdahale gerektirdiği yönünde genel bir inanış ortaya çıkmıştır. Özellikle biyolojik çeşitliliğin azalması, artan hava kirliliği, küresel ısınma gibi birçok ciddi sorunla karşı karşıya kalınması bu farkındalığı hızlandırmış ve çevre sorunlarına kamuoyunun ilgisini arttırmıştır (Ni vd., 2023; Pata vd., 2023).

Sürdürülebilir büyümenin önündeki en büyük sorun çevresel yıkımdır. Sanayileşmenin yol açtığı hızlı ekonomik büyüme çevre üzerinde çok fazla karbon emisyonuna yol açmıştır. Karbon emisyonlarının ve diğer kirleticilerin sürekli çevreye bırakılması çok ciddi bir çevresel tehlikedir ve küresel ısınma, iklim

değişikliği gibi insan sağlığına ve çevreye ciddi tehdit oluşturan olayları tetiklemektedir. Küresel ısınma, artan sosyal ve ekonomik faaliyetler nedeniyle atmosferdeki büyük ölçekli karbon emisyonlarının bir yan ürünüdür. Karbon emisyonları nedeniyle artan sıcaklık artışı sadece gelişmekte olan ekonomiler için değil gelişmiş ekonomiler için de büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Son birkaç on yılda sanayileşme, kentleşme ve nüfustaki büyük artış nedeniyle dünyanın dört bir yanındaki ekonomilerin büyük ölçüde yenilenemeyen enerji kaynaklarına yoğunlaşması karbon salınımının ve bunun sonucunda ortaya çıkan küresel ısınmanın en önemli nedeni olarak değerlendirilmektedir. Ülkeler daha iyi bir çevre kalitesi elde etmek için karbon emisyonlarının atmosfere yayılmasını azaltacak veya engelleyecek çevresel stratejilere ve politikalara odaklanmalıdır. Üstelik bu tür çevre politikaları, insanları ekonomik faaliyetlerinde daha gelişmiş, sofistike, temiz ve yeşil teknolojileri benimsemeye teşvik ederek daha çevre dostu kalmaya teşvik edecektir (Liu vd., 2023; Wang vd., 2023; Ahakwa vd., 2023; Aqib & Zaman, 2023).

Bugün küresel ekonomi ve çevrede yaşanan gelişmeler yenilenemeyen kaynaklardan enerji tüketimi, hızlı nüfus artışı, artan ticaret gibi faktörlerin körüklediği ekonominin mevcut durumunun sürdürülemez olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu gelişmenin doğrudan bir sonucu, ekonomilerin standartların altındaki çevre pahasına büyümesidir. Böyle olunca küresel bir boyut kazanan çevre kirliliği, iklim değişikliği gibi problemler ülkeleri çevreye daha az zararlı olan ekonomik faaliyetlere yönelik teknolojiler ve yaklaşımlar kullanmaya mecbur bırakmaktadır. Özellikle iklim değişikliği insanlık ve küresel sürdürülebilir kalkınma için ciddi sorunlardan birini oluşturmaktadır ve güvenlik, refah, doğal yaşam için de büyük bir tehdittir. Bu seviyede çevresel bozulmayla sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması çok zordur ve bunun sağlanabilmesi için küresel stratejilere ve politikalara ihtiyaç duyulmaktadır (Iorember, 2021; Ni vd., 2023; Sheraz vd., 2021).

Bu kapsamda geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca, küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin ikiz kaygılar, dünyadaki araştırmacılar, akademisyenler, politika yapıcılar, hükümetler ve özel kuruluşlar arasında tartışma ve endişe konusu haline gelmiştir (Sheraz vd., 2021). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında imzalanan Paris Anlaşması (COP21) iklim değişikliği tehdidine karşı küresel tepkiyi güçlendirmeyi, küresel ortalama sıcaklık artışını sanayi öncesi dönemlere kıyasla 2°C'nin üzerinde tutmamayı hedefliyor ve sıcaklık artışını 1,5°C dahilinde kontrol altına almaya çalışıyor (Ma vd., 2021; Ahakwa, 2024). 1,5 °C hedefine ulaşmak için hızlı ve geniş kapsamlı yapısal reformlar gerekiyor. Dünyanın önde gelen ekonomileri COP21'in küresel ısınmayı 1,5°C ile sınırlandırmaya yönelik önerilerine uygun olarak net sıfır emisyon taahhütlerinde bulundular. Ancak bu taahhütlere rağmen küresel emisyonlar artmaya devam ediyor ve dünyanın COP21 hedeflerini gerçekleştirme becerisi konusunda şüphe uyandırıyor. Glasgow İklim Paketi (COP26), ülkelerin COP21'deki taahhütlerini yeniden değerlendirdiği, mevcut çabalar arasında genişleyen uçurumun ve yıkıcı

ısınmayı önlemek için gereken daha iddialı hedeflerin farkına vardığı kritik bir dönemeç olmuştur. COP26, ulusların yalnızca küresel sıcaklık artışını sınırlandırmaya yönelik önceki hedeflerine yeniden bağlı kalmalarının değil, aynı zamanda revize edilmiş ve 2030 yılına kadar dünya çapında CO₂ emisyonlarının %45 oranında azaltılması ve yüzyılın ortasına kadar net sıfır emisyonu ulaşılması da dahil daha katı önermelerinin aciliyetini vurgulamıştır (Ahakwa, 2024). COP26 toplantısının ana hedefleri 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik daha iddialı hedefler taahhüt etmek, iklim değişikliğinin kaçınılmaz etkilerine uyum sağlamaya yönelik tedbirleri tartışmak ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için iklim eylemi finansmanını artırmak şeklindedir (Liu vd., 2022). Ülkeler şu anda karbon emisyonlarını azaltmak için her türlü çabayı gösteriyor.

Hükümetlerin çevresel stratejilerinin başarılı olabilmesi ancak çevre ve buna bağlı sorunlar konusunda halkta farkındalık ve bilincin artırılması ile mümkün olacaktır. Yani bu çevresel hedeflere insanları eğiterek, ahlaki vaaz vererek ve toplumun çevreye yönelik normlarını ve davranışlarını değiştirerek ulaşılabilir (Liu vd., 2023). Dolayısıyla ekolojik kalitedeki bozulmanın azaltılmasında eğitimin önemli bir rol oynadığı ve bundan böyle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada eğitimin rolünün hayati önem taşıdığı söylenebilir (Zafar vd., 2020). Eğitilmiş insanlar genellikle doğal kaynakları ve finansal hizmetleri kullanma konusunda vasıfsız ve okuma yazma bilmeyen insanlara göre daha iyidir. Yeşil eğitilmiş bireyler, çevresel bozulmanın olumsuz etkileri konusunda daha bilinçli ve çevre kalitesini artıran operasyonlara katılmaya daha isteklidirler (Ahakwa vd., 2023). İnsan sermayesinin geliştirilmesi enerji verimliliğini artırabilir ve üretim sürecindeki enerji tüketimini en aza indirebilir, dolayısıyla enerji kullanımına bağlı çevresel olumsuzluklar azaltılabilir. Beşeri sermaye aynı zamanda toplulukları çevre dostu ve enerji açısından verimli teknolojileri benimsemeye teşvik eder (Ahakwa, 2024; Ahmad vd., 2022: 300; Jahanger vd., 2023). Yani yeşil insan sermayesi çevresel kaliteyi artırmak için etkili ve üretken bir yoldur. İnsanların su tasarrufu ve su kaynaklarının etkin kullanımının yanı sıra güvenli ve hijyenik sanitasyon uygulamalarının gerekliliği konusundaki farkındalığını artırır. İnsanların evlerinde ve işyerlerinde enerji verimliliği sağlayan uygulamaları ve teknolojiyi benimsemelerine olanak tanıyarak, enerji tüketimini ve karbon emisyonlarını azaltır. Enerji tasarruflu binalar ve karbon emisyonlarını azaltan ulaşım sistemleri aracılığıyla sürdürülebilir kentsel alanların gelişimini teşvik eder. Sürdürülebilir uygulamaların ve yenilikçi teknolojilerin farkındalığını ve kabulünü artırır, karbon emisyonlarını azaltır ve iklim eylemi girişimlerine katkıda bulunur (Ahakwa vd., 2023).

Diğer yandan yenilenemeyen enerji kaynaklarına artan bağımlılık iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın temel nedenlerinden biridir. Enerji sektörünün küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %68'ini oluşturduğu ve bu emisyonların yaklaşık %44'ünün fosil yakıtlardan kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Fosil enerji tüketimini yenilenebilir enerji tüketimiyle değiştirmek, karbon emisyonlarını

azaltmak için etkili bir önlemdir (Wang vd., 2023; Li vd., 2023). Yeşil enerji tüketimi, çevresel bozulmaya ve iklim değişikliğine önemli ölçüde katkı sağlayan fosil yakıtlar gibi yenilenemeyen kaynaklara olan bağımlılığı azalttığı için sürdürülebilir kalkınma açısından çok önemlidir. Yeşil enerji, olumsuz çevresel etkileri azaltırken ekonomik faaliyetleri kolaylaştırır (Ahakwa, 2024).

Avrupa Birliği (AB), emisyonları azaltmak için zorlu hedefler belirleyerek ve düşük karbonlu, sürdürülebilir bir ekonomiye doğru ilerlemek için planlar yaparak iklim eyleminin ön saflarında yer almaya devam etmektedir. AB, politika metinlerinde iklim değişikliğiyle mücadele konusunda ne kadar ciddi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. AB tarafından 2019 yılında açıklanan Avrupa Yeşil Anlaşması (Avrupa Komisyonu) adlı kapsamlı bir plan, Avrupa'yı 2050 yılına kadar iklim açısından nötr ilk kıta yapmak için devrim niteliğinde bir vizyon ortaya koyuyor. Ekonomik ilerlemeyi CO₂ emisyonlarından ayırmanın ve çevre dostu işletmeleri ve enerji kaynaklarını ilerletmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Yeşil Mutabakat, sürdürülebilir kentleşmeyi ve ulaşımı teşvik etmeyi ve aynı zamanda yenilenebilir enerjinin payını artırmayı amaçlıyor (Chovancová vd., 2024). Dolayısıyla, bu çalışmanın analizi için AB ülkeleri, AB'nin küresel yönetişimde lider olması ve yeşil teknolojileri benimserken yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğini artırmaya odaklanarak 2050 yılına kadar karbon nötr bir kıta olmaya karar vermesi nedeniyle seçilmiştir. Ayrıca, AB ülkeleri için yeşil enerji, yeşil beşeri sermaye ve çevre kalitesi hakkında ampirik kanıt eksikliği vardır (Hodžić vd., 2023).

Bu çalışmanın özgünlüğü, AB ülkelerinde CO₂ emisyonlarını etkileyen değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkilerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinde yatmaktadır. Bununla birlikte, AB ülkelerinde CO₂ emisyonlarını etkileyen değişkenleri araştıran bu çalışma, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SKH'ler) ve daha geniş sürdürülebilir kalkınma bağlamına ulaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, SKH 4 (nitelikli eğitim), SKH 7 (uygun fiyatlı ve temiz enerji) ve SKH 13 (iklim eylemi) bu araştırmayla özel olarak uyumludur.

Yeşil enerji tüketimi, ekonomik büyüme, yeşil beşeri sermaye, doğal kaynaklar ve çevre arasındaki ilişki çok önemli olmasına rağmen, çok az ilgi görmüştür. Bu çalışmanın temel amacı AB ülkelerinde CO₂ emisyonlarının (kirliliğin bir temsilcisi olarak), yeşil enerji, yeşil beşeri sermaye, doğal kaynaklar ve gelir arasındaki ilişkiyi 1995-2019 dönemi için araştırmaktır. Literatürde, AB ülkelerinde yeşil/yenilenebilir enerjinin CO₂ emisyonunu negatif etkilediği (Shahnazi & Shabani, 2021; Bekun vd., 2019; Dogan & Seker, 2016) ve doğal kaynakların CO₂ emisyonunu pozitif etkilediği (Aydin vd., 2023; Balsalobre-Lorente vd., 2021) bulgusuna ulaşan çalışmaların olduğu görülmektedir. Ancak, bildiğimiz kadarıyla, daha önceki çalışmalarda yeşil enerji, doğal kaynaklar, yeşil beşeri sermaye ve CO₂ emisyonu birlikte analiz edilmemiştir. Yukarıda belirtilen açıklamalar doğrultusunda, makalenin ana katkısı, AB ülkelerinde yeşil çevre

kavramını desteklemek için önemli olduğu düşünülen yeşil enerji, yeşil beşeri sermaye, gelir, doğal kaynaklar ve çevre arasındaki bağlantıya ilişkin literatür boşluğunu doldurmaya yönelik ilk ampirik araştırma olmasıdır. Analizlerden elde edilen bulgular, bu değişkenlerin AB-26 ülkelerinde iklim değişikliğinin azaltılması için çok önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlara dayanarak, her AB ülkesinde yeşil çevre kavramının oluşturulması için politika yapıcılara önemli olabilecek tavsiyeler sunulmaktadır. İkincisi, örnek alınan ülkeler için bu değişkenlerin bir arada kullanılarak Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin geçerli olup olmadığı daha önce analiz edilmemiştir. Bu nedenle, AB ülkeleri için gelir ve çevre arasındaki ilişkinin incelenmesi sürdürülebilir ekonomi literatürüne kayda değer bir katkı sağlayabilir. Üçüncüsü, çok az sayıda çalışmada sermaye ek bir değişken olarak ilişkiye dahil edilmiştir. Bu çalışma aynı zamanda yeşil beşeri sermayenin bu ülke örneği için emisyonlar üzerindeki etkisi hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu aynı zamanda önceki çalışmaların karşılaştığı ihmal edilmiş değişken sorununu da çözebilir. Dördüncüsü, bildiğimiz kadarıyla, ÇKE hipotezini test ederken hem kesitsel bağımlılık hem de eğim heterojenliğini göstermeye yarayan homojenlik testi ve yatay kesit bağımlılık testlerinden yararlanan (bkz. örneğin, Dogan vd., 2020; Zhang vd., 2023; Ma vd., 2024) az sayıda panel çalışması vardır. Dolayısıyla bu çalışmanın yöntem açısından yeniliği, birinci nesil panel testleri yerine ikinci nesil panel birim kök testleri ve panel eşbütünleşme testi gibi yeni geliştirilen panel veri yöntemlerinin (CIPS birim kök testi, Durbin-Hausman eşbütünleşme testi ve Dimutrescu-Hurlin nedensellik testi) kullanılmasıdır. Ayrıca, uzun vadeli tahmin sonuçları için FMOLS ve DOLS tahmincilerine başvurulmuştur. Böylece, bu ampirik çalışmada kullanılan panel yöntemleri, güvenilir ve sağlam ampirik sonuçlar üretmek için kesitsel bağımlılığı ve heterojenliği dikkate almaktadır.

Makale şu şekilde düzenlenmiştir: Girişten sonra, ikinci bölümde önceki ampirik analizleri gözden geçiren literatür sunulmuştur. Üçüncü bölüm, veri seti, model, yöntem ve bulguları içeren ekonometrik analizi açıklamıştır. Dördüncü bölümde, sonuç ve politika önerileri tartışılmıştır.

LİTERATÜRE BAKIŞ

Bu çalışmada literatür iki kısma ayrılarak incelenmiştir. Birincisi, gelir ve çevre kirliliği ilişkisini inceleyen çalışmalardan oluşurken; ikinci olarak yeşil enerji, yeşil beşeri sermaye ve çevre kirliliği ilişkisine dayanmaktadır.

ÇKE Hipotezi

Çevre ve ekonomi arasındaki ilişki literatürde Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) kapsamında ele alınmıştır. ÇKE ilk olarak Grossman & Krueger (1991) tarafından ÇKE'nin gelir-kirlilik ilişkisini gösteren eğrinin ters U şeklinde olduğunu söylemesiyle ortaya atılmıştır. ÇKE hipotezi, gelirdeki artışın erken

aşamasında kirliliğin arttığını ancak eşik gelir düzeyinin aşılmasının kirliliği azalttığını belirtmektedir. ÇKE hipotezi, kirliliğin yoğunluğunu sanayileşme öncesi aşama, endüstriyel ekonomiler ve sanayileşme sonrası aşama gibi üç aşamada sınıflandırır. Her aşama, büyüme sürecindeki bir adımı kabul eder. Sanayileşme öncesi dönemde, kişi başına düşen gelir düştükçe çevre kirliliği artıyor, bu da kirli teknolojinin ekonomik faaliyetler için kullanılmasını ve kalkınmanın erken aşamalarında gelir ve kâr artışına öncelik verilmesini açıklıyor. Daha sonra artan gelir, sosyal göstergelerdeki iyileşme ve daha temiz teknolojiye yapılan yatırımlarla birlikte orta aşama, kirliliğin azaltılmasına yönelik dönüm noktasını simgelemektedir. Ekonomi sanayileşme aşamasını geçip sanayileşme sonrası aşamaya geçtikçe çevresel tükenmede azalma meydana gelir (Mahmood vd., 2019).

Grossman ve Krueger tarafından ÇKE kavramının kullanıldığı çevre üzerine yapılan ilk çalışmadan bu yana, ekonomik büyüme ve çevresel kalite arasındaki bağlantı pek çok çalışmada ÇKE test edilmiş ve ters U şeklinde ilişki kanıtlanmıştır (Ahakwa, 2024; Wang vd., 2023; Ahakwa vd., 2023; Sarkodie vd., 2020; Liu vd., 2022; Ahakwa & Tackie, 2024; Lin vd., 2021; Mahmood vd., 2019; Jena vd., 2022; Kahia vd., 2021). Bazı çalışmalarda da N şekilli (kübik) veya M-şekilli (kuartik) ilişki de tespit edilmiştir (Ahakwa vd., 2024).

Yukarıda belirtilen sonuçlara dayanarak, aşağıdaki hipotez kontrol edilmektedir:

H1. GSYH ve CO₂ emisyonu arasında ters-U şeklinde ilişki vardır.

Yeşil Beşeri Sermaye, Yeşil Enerji ve Çevre Kirliliği

Beşeri sermaye, bireylerin ekonomik büyümeyi ve üretkenliği destekleyen bilgi, yetenek ve becerilerini kapsar ve ekonomik büyümeyi hızlandırabilecek ve çevre kalitesini iyileştirebilecek önemli bir faktördür. Beşeri sermaye önceleri sadece bireylerle ilişkili bilgi ve becerileri ifade eden kavram iken, daha sonra sağlık durumu ve diğer sistemlerini içerecek şekilde genişletilmiştir. Günümüzde ise, çevreyi korumaya, çevre bilgisini zenginleştirmeye ve çevre bilincini artırmaya teşvik eden bir kavram haline gelmiştir (Ma vd., 2021). Grossman & Krueger (1991)'e göre eğitimden kaynaklanan çevre bilinci, politika yapıcıları çevre dostu politikalar oluşturmaya zorluyor, bu da ÇKE'nin ters U şeklinde bir form almasına neden oluyor. Dolayısıyla ekolojik kalitedeki bozulmanın azaltılmasında eğitimin önemli bir rol oynadığı ve bundan böyle Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerine ulaşmada eğitimin rolünün hayati önem taşıdığı söylenebilir (Zafar vd., 2020).

Çevresel zorluklar dünya çapında anlamlı bir şekilde artmakta ve bu nedenle çevresel kaliteyi olası belirleyicilerle ilişkilendiren literatür her geçen gün daha da genişlemektedir. Bu kapsamda insan sermayesi ekonomik kalkınmaya hayati bir katkıda bulunan ve ekonomik ilerleme üzerinde büyük bir etkiye sahip olan bir unsur olduğu için doğal çevreyle yakından bağlantılıdır. Zira insan sermayesi araştırma ve geliştirme yoluyla yeşil teknolojinin benimsenmesini destekler, doğal çevreyi koruma yolları konusunda kamunun yeşil bilincini teşvik

eder ve aynı zamanda endüstrilerin büyümesini hızlandırmanın yanı sıra ekonomik sistem dönüşümünü de motive eder (Ganda, 2022a). Yeşil insan sermayesi ile çevresel kalite arasındaki bağlantı son yıllarda akademik ilgiyi de çekmektedir. Yeşil insan sermayesinin yeşil enerjiyi teşvik ederek ekolojik standartları iyileştirdiğine dair yaygın bir teorik görüş olmasına rağmen, yeşil insan sermayesinin enerji gerektiren cihazlara bağımlılık nedeniyle fosil yakıt tüketiminde bir artışa yol açabileceği ve potansiyel olarak çevre sağlığına zarar verebileceği de düşünülmektedir (Ahakwa vd., 2023; Ahakwa, 2024). Yeşil enerji, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve çevreye verilen zararı azaltmak için sürdürülebilir bir araç olarak sıklıkla zikredilmektedir. Yeşil enerji tüketimi, yenilenemeyen kaynaklara olan bağımlılığı azalttığı için sürdürülebilir kalkınma açısından çok önemlidir.

Kantil regresyon tekniği ile 1990'dan 2020'ye kadar yeşil enerji ve yeşil insan sermayesinin Gana'da arazi bozulması üzerindeki etkilerini analiz eden Ahakwa (2024) yeşil enerji ve yeşil insan sermayesinin arazi bozulmasını azalttığını ortaya koymuştur. Diğer bir çalışmada Ahakwa vd. (2024) Gana'ya ait 1980'den 2018'e kadar olan verileri kullanarak karbon dioksit emisyonlarının azaltılmasında yeşil inovasyonun, yeşil enerji tüketiminin ve yeşil insan sermayesinin rolünü yine kantil regresyon yöntemiyle araştırmış ve yeşil enerji tüketiminin, yeşil inovasyonun ve yeşil insan sermayesinin CO₂ emisyonlarını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Ahakwa vd. (2023) 1990-2019 dönemi yıllık verilerini kullanarak Gana için yeşil beşeri sermayenin çevre kalitesi üzerindeki etkisini ARDL sınır testi ile araştırmış ve artan yeşil insan sermayesinin kısa vadede çevre kalitesini düşürdüğünü, uzun vadede çevre kalitesine fayda sağladığını ortaya koymuşlardır. Ahakwa & Tackie (2024) çevresel düzenlemelerin ve yeşil insan sermayesinin rolünü göz önünde bulundurarak ÇKE çerçevesinde Gana'da doğal kaynakların ekolojik kaliteyi 1990'dan 2019'a nasıl etkilediğini yeni dinamik ARDL simülasyon yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırmanın bulguları yeşil insan sermayesinin ekolojik kaliteyi olumsuz yönde etkilediğini, çevre düzenlemesi ve yeşil insan sermayesinin doğal kaynakların ekolojik kalite üzerindeki etkisine dair ise kısa vadede istenmeyen etkiler, uzun vadede faydalı etkiler ortaya çıkardığını göstermiştir.

Sarkodie vd. (2020) 1961-2016 dönemi verilerini kullanarak Çin'de çevresel bozulma ve emisyonların azaltılmasında çevresel sürdürülebilirliğin, beşeri sermayenin ve yenilenebilir enerjinin rolünü incelemiş ve Çin'deki yüksek insan sermayesi ve fosil yakıt enerji tüketiminin çevresel bozulmayı ve emisyonları artırdığını, yenilenebilir enerji tüketiminin ise emisyonları negatif yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Çin için yapılan bir başka çalışmada Tao vd. (2022) 2008-2021 dönemi verilerini kullanarak beşeri sermaye ve çevre düzenlemelerinin Çin'deki yeşil ekonominin büyüme verimliliğini nasıl etkilediğini incelemiş ve eğitilmiş insan sermayesinin yeşil ekonomik büyüme üzerinde engelleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Lin vd. (2021) yenilikçi

insan sermayesi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi 2003'ten 2017'ye kadar 30 Çin eyaletinin panel verilerini kullanarak analiz etmiş ve yenilikçi insan sermayesinin Çin'deki çevresel bozulmayı hafiflettiğini ortaya koymuşlardır. Liu vd. (2023) Çin gibi bir dijital ekonominin yeşil büyümesi üzerinde beşeri sermayenin etkisini 1991'den 2019'a kadar ARDL tekniği ile araştırmış ve farklı eğitim düzeylerinin uzun vadede Çin'in yeşil büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, ayrıca yenilenebilir enerji tüketiminin uzun vadede yeşil büyümede genişlemeye yol açtığını göstermişlerdir. 2003-2019 dönemi için Çin'de 280 vilayet düzeyindeki şehirde beşeri sermaye seviyelerinin yeşil ekonomik verimlilik üzerindeki etkisini inceleyen Peng vd. (2023) beşeri sermaye seviyesindeki iyileşmenin il düzeyindeki yeşil ekonomik verimlilik seviyesine katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Zhang vd. (2024) Çin'in petrol ve gaz sektöründe sürdürülebilir insani gelişme, yönetim kalitesi, yeşil enerji yeniliği ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi 2002-2022 dönemi için dinamik otoregresif dağıtılmış gecikme (D-ARDL) yöntemini kullanarak araştırmış ve hem kısa hem de uzun vadeli analiz sonuçları tüm değişkenlerin karbon emisyonlarının azaltılmasında etkili bir role sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Seçilen BRICS (Brezilya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri için 1990-2015 panel verilerini kullanarak Mahalik vd. (2021) yaptıkları analizde ilköğretim ve yenilenemeyen enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve küreselleşmeyle birlikte karbon emisyonlarını arttırdığını; ortaöğretim, kentleşme ve yenilenebilir enerji tüketiminin ise karbon emisyonlarını azaltarak çevre kalitesini iyileştirmeye katkıda bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Nathaniel vd. (2021) 1992-2016 dönemi verilerini kullanarak BRICS ülkeleri için yaptıkları çalışmada yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izini azalttığını, insan sermayesinin ise henüz çevresel bozulmayı hafifletecek düzeyde olmadığını ortaya koymuşlardır. Ganda (2022a) Kesitsel Olarak Genişletilmiş Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (CS-ARDL) yöntemini ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik tekniğini kullanarak BRICS ülkelerinde beşeri sermayenin çevresel etkilerini 1990-2017 dönemi için incelemiş ve insan sermayesinin hem kısa hem de uzun vadede hem çevre kalitesi hem de çevresel sürdürülebilirlik ile önemli ölçüde pozitif yönde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Bir başka çalışmada Ganda (2022b) 1990'dan 2019'a kadar yeni BRICS ekonomilerinde insan sermayesinin emisyonlar üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

1991-2014 döneminde on altı Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi (CEEC) için Chen vd. (2019) yaptıkları analizde yenilenebilir enerjinin ise ekolojik ayak izini önemli ölçüde azaltarak çevre kalitesini iyileştirdiğini, insan sermayesinin ise ekolojik ayak izi üzerindeki negatif etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Çakar vd. (2021) yirmi bir AB ülkesine ait 1994-2018 dönemine ilişkin panel verileri kullanarak farklı finansal gelişme düzeylerinde insan sermayesi ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi yumuşak geçişli panel regresyon (PSTR) modeli ile analiz etmişlerdir. Tahmin sonuçları beşeri sermayenin düşük büyüme rejiminde karbon emisyonunu azaltırken, yüksek büyüme rejiminde karbon emisyonunu arttırdığını

ayrıca hem finansal gelişmenin hem de beşeri sermayenin düşük rejimlerinde karbon emisyonlarını arttırdığını, yüksek rejimlerinde ise azalttığını, insan sermayesi geliştikçe çevreyi korumaya yönelik daha fazla inovasyonun olacağını ve dolayısıyla çevresel bozulmanın daha az olacağını ortaya koymuştur. On altı Avrupa ülkesi verileriyle 1990-2020 zaman dilimi içerisinde Avrupa ülkelerinin ekolojik ayak izlerini hafifletmek için doğrudan yabancı yatırım, enerji ve insan sermayesini nasıl kullandığını analiz eden Saqib vd. (2023) yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izi ile negatif bir korelasyona, enerji yapısının ise ekolojik ayak izi ile pozitif bir korelasyona sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, yenilenebilir enerji, enerji yapısı ve insan sermayesi ile ekolojik ayak izi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. 1991'den 2017'ye kadar G7 ülkeleri için CS-ARDL yöntemini kullanarak Hao vd. (2021) yaptıkları analizde insan sermayesi ve yenilenebilir enerji kullanımının CO₂ emisyonlarını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Sheraz vd. (2021) 1986'dan 2018'e kadar G20 ülkelere ait veriler ile Dumitrescu ve Hurlin'in panel nedensellik testini kullanarak yaptıkları analizde insan sermayesinin karbon emisyonlarını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Pata vd. (2023) 1974'ten 2018'e kadar olan yıllık verileri kullanarak ABD'de insan sermayesinin çevre kalitesini desteklediği sonucunu elde etmişlerdir. Zafar vd. (2020), 1990-2015 dönemi boyunca Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ülkeleri için eğitim, doğal kaynak bolluğu, doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme varlığında yenilenebilir enerjinin karbon emisyonları üzerindeki etkisini analiz etmiş ve yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kalitesini olumlu etkilediğini, eğitimin ise karbon emisyonlarını azalttığını ortaya koymuşlardır. Dzwigol vd. (2023) çevre düzenlemelerinin, yenilenebilir enerjinin ve enerji verimliliğinin yeşil ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2000-2020 yılları arasında AB ülkeleri için sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ile analiz etmiş ve yenilenebilir enerjinin yeşil ekonomik büyümesi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. G11 ülkeleri için 1984-2017 yıllık verilerini kullanarak yaptıkları incelemede Mehmood (2022) beşeri sermayenin çevre kalitesini arttırdığını ortaya koymuştur.

Mahmood vd. (2019) 1980'den 2014'e kadar Pakistan verileriyle yenilenebilir ve yenilenemez enerji, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki etkileşimi beşeri sermayeyi de dahil ederek üç aşamalı en küçük kareler ve sırt regresyon yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonuçları yenilenemeyen enerji tüketiminin yüksek CO₂ emisyonuna neden olarak çevre kalitesini kötüleştirdiğini, yenilenebilir enerji tüketiminin kirlilik düzeyini azalttığını, beşeri sermayenin kirliliğin kontrol altına alınmasına yardımcı olduğunu ortaya koymuştur. Güney Afrika'da yenilenebilir enerji kullanımı, beşeri sermaye ve ticaretin çevresel kalite üzerindeki etkisini Iorember vd. (2021) ARDL ve VECM Granger nedensellik testleri kullanarak analiz etmiş ve yenilenebilir enerji kullanımı, insan sermayesi ve ticaretteki artışın ekolojik ayak izini azaltarak çevresel kaliteyi iyileştirdiğini ortaya koymuşlardır. Kahia vd. (2021) ekonomik

büyüme, yeşil enerji ve çevre kalitesi arasındaki ilişkiyi 1990-2016 dönemi boyunca Suudi Arabistan örneğinde araştırmış ve yenilenebilir enerjinin ekonomiyi büyütme ile çevreyi korumak arasındaki boşluğu kapatmada başarısız olduğunu göstermişlerdir. Esquivias vd. (2022) 1990-2019 dönemi için gelişmekte olan Asya ekonomilerinde yenilenebilir enerji, teknoloji yeniliği, insan sermayesi ve yönetişimin çevre kalitesi üzerindeki karşılıklı bağlantısını bir panel kantil regresyon modeli ile incelemişlerdir. Sonuçlar, yüksek ekonomik büyümenin, nüfus yoğunluğunun, yenilenebilir enerjideki teknolojik yeniliklerin ve doğal kaynakların kullanılmasının gelişmekte olan Asya'daki CO₂ emisyonlarını önemli ölçüde artırdığını diğer yandan daha büyük sermaye, yenilenebilir enerjinin daha fazla kullanılması, yeşil teknoloji ve insan sermayesinin geliştirilmesinin ise Asya'da çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağladığını ortaya koymuştur. 1995'ten 2018'e kadar verileri kullanan Isiksal vd. (2022) insan sermayesinin kısa ve uzun vadede CO₂ emisyonu üzerinde zıt ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Jena vd. (2022) Çin, Hindistan ve Japonya örneğinde 1980-2016 yıllarını kapsayan bir dönem için otoregresif dağıtılmış gecikme modeli (ARDL) ile yaptıkları incelemede insan sermayesi ve yenilenebilir enerjinin çevresel sürdürülebilirliği teşvik ettiğini, yenilenemeyen enerji kullanımının çevre kalitesini olumsuz etkilediğini ortaya koymuşlardır. Khan vd. (2022) 2008'den 2018'e kadar Kuşak ve Yol ülkelerinde teknoloji transferinin, insan sermayesinin ve yenilenebilir enerjinin karbondioksit emisyonları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bulgular beşeri sermaye ve yenilenebilir enerjinin karbondioksit emisyonları ile negatif fakat anlamlı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir. Wang vd. (2022) 1996'dan 2018'e kadar 31 Tek Kuşak Tek Yol ülkelerini kapsayan yıllık veri setini kullanarak beşeri sermaye ve finansal küreselleşmenin çevresel bozulma üzerindeki etkisini incelemiş ve insan sermayesinin çevreyi iyileştirdiğini ortaya koymuşlardır.

Ahmad vd. (2022) gelişmekte olan ülkelerde finansal kalkınmanın, insan sermayesinin ve kurumsal kalitenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini 1984'ten 2017'ye kadar olan panel verileri kullanarak CS-ARDL tekniğini kullanarak araştırmışlardır. Bulgular ayrıca insan sermayesinin ekolojik ayak izini azalttığını ortaya koymuştur. 1990'dan 2020'ye kadar Latin Amerika ülkelerinde doğal kaynakların ve eğitimin CO₂ emisyonları üzerindeki etkilerini araştıran Liu vd. (2022) doğal kaynakların çevre kalitesi üzerinde doğrusal olmayan bir etki oluşturduğunu ve doğal kaynaklar ile CO₂ emisyonları arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu, eğitimin ise seçilen ülkelerdeki CO₂ emisyonlarını yoğunlaştırdığını ortaya koymuşlardır. Jahanger vd. (2023) 1990'dan 2016'ya kadar olan dönemde Asya, Afrika, Latin Amerika ve Karayipler'deki 78 gelişmekte olan ülkeden oluşan bir örnek için insan sermayesi ve küreselleşmenin karbondioksit emisyonları üzerindeki etkisini incelemiş ve beşeri sermaye gelişiminin CO₂ emisyonlarını azalttığını ortaya koymuşlardır. Çin, Hindistan, Rusya ve Japonya örneğinde 1991-2019 dönemi için Li vd. (2023) ARDL modelini kullanarak yaptıkları araştırmada yeşil inovasyonun, temiz enerji yatırımının ve eğitimin uzun

vadede çevresel sürdürülebilirliği iyileştirdiğini, kısa vadeli tahminlerin ise farklı olduğunu ortaya koymuşlardır. Ni vd. (2023) Pakistan, Hindistan ve Bangladeş örneğinde yeşil insan sermayesi ve çevresel düzenlemelerin yeşil inovasyon ve sürdürülebilir kalkınma için yeşil endüstrinin geliştirilmesi üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Sonuçlar, yeşil insan sermayesinin yeşil inovasyonu, yeşil endüstrinin geliştirilmesini ve sürdürülebilir kalkınmayı olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Wang vd. (2023) 208 ülke veya bölgeden alınan yirmi dokuz yıllık (1990–2018) veri setini kullanarak Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ve Tam Düzeltilmiş Sıradan En Küçük Kareler tahmincisi ile yaptıkları analizde yenilenebilir enerji tüketimi ve beşeri sermayenin karbon emisyonları üzerinde heterojen etkilere sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Dai vd. (2024) insan sermayesi, yeşil enerji ve çevresel kalite arasındaki ilişkiyi Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ülkeleri verilerini kullanarak 1986'dan 2018'e kadar olan dönem için incelemişlerdir. CS-ARDL yöntemi sonuçları beşeri sermayenin ve yeşil enerjinin çevre kalitesini arttırdığını ortaya koymuştur. Du vd. (2022) panel kantil regresyon modeli ile finansal katılımın ve beşeri sermayenin gelişmekte olan ülkelerin çevre kalitesi üzerindeki rolünü 2004'ten 2019'a kadar olan verileri kullanarak incelemiş ve insan sermayesinin çevresel bozulmaya katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur.

Literatürden hareketle çalışmanın ikinci hipotezi ve üçüncü hipotezi aşağıdaki gibidir:

H2: Yeşil beşeri sermaye çevre kirliliğini azaltır.

H3: Yeşil enerji çevre kirliliğini azaltır.

EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışma temel olarak yeşil beşeri sermaye (GHC), yeşil enerji (GEC) ve doğal kaynakların (NRR) çevresel kalite (CO₂ emisyonu) üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, ters-U şeklindeki ÇKE hipotezinin geçerliliği AB ülkeleri için ekonomik büyümenin (GDP) CO₂ emisyonu üzerindeki rolü kapsamında belirlenecektir.

Veri Kaynağı ve Değişkenlerin Açıklamaları

Bu çalışma, 26 AB¹ ülkesi için verilerin mevcut olduğu 1995-2019 yılları arasındaki yıllık verileri kullanmaktadır. CO₂ emisyonu bağımlı değişken, bağımsız değişkenler ise yeşil enerji, yeşil beşeri sermaye ve doğal kaynaklardır. Çalışmada AB'de için ÇKE hipotezini test etmek amacıyla ekonomik büyüme ve ekonomik

¹ Belçika, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Almanya, Kıbrıs, Estonya, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, Slovakya, Finlandiya, İsveç.

büyümenin karesi modele dahil edilmiştir. Yeşil beşeri sermaye dışında bütün değişkenlerin verileri Dünya Kalkınma Göstergelerinden (World Development Indicators-WDI) alınmıştır. Yeşil beşeri sermaye değişkeninin verisi Penn Dünya Tablolarından (Penn World Tables-PWT) elde edilmiştir. Değişkenlerin doğal logaritmik halleri analizlerde kullanılmıştır. Tablo 1, çalışmanın değişkenleri hakkında detaylı bilgileri sunmaktadır.

Tablo 1: Veri Kaynağı ve Değişkenin Açıklamaları

Değişkenler	Sembol	Değişkenlerin Açıklamaları	Kaynaklar	Değişkenleri kullanan Araştırmalar
Karbondioksit Emisyonu	CO ₂	Kişi başına metrik ton	WDI	Isiksal vd. (2022)
Ekonomik Büyüme	GDP	Kişi başına GSYH (sabit ABD doları)	WDI	Jebabli vd. (2023)
Ekonomik Büyümenin Karesi	GDP ²	GSYH'nın karesini hesaplama	Yazarlar	Barak vd. (2024)
Yeşil Beşeri Sermaye	GHC	Beşeri Sermaye Endeksi	PWT	Ahakwa (2024)
Yeşil Enerji	GEC	Nihai enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerji tüketiminin payı (%)	WDI	Dai vd. (2024)
Doğal Kaynaklar	NRR	Toplam doğal kaynak kiralaları (GSYH'nın %'si)	WDI	Adebayo vd. (2023)

Not: PWT (Penn World Tables); WDI (World Development Indicators)

Ekonometrik Model

Ters-U şeklindeki ÇKE hipotezini tahmin etmek için kurulan ekonometrik model AB ülkelerinde GDP, GHC, GEC ve NRR değişkenlerinin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisinin araştırılmasını gerektirmektedir. Söz konusu değişkenlerin dahil edildiği fonksiyon aşağıda verilmiştir:

$$CO_{2it} = f(GDP_{it}, GDP^2_{it}, GHC_{it}, GEC_{it}, NRR_{it}) \quad (1)$$

Analizde kullanılan değişkenler doğal logaritmaya dönüştürülmüştür. Bundan dolayı, panel çerçevesinde doğrusal logaritmik model şu şekilde sunulmaktadır:

$$\ln CO_{2it} = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{it} + \beta_2 \ln GDP^2_{it} + \beta_3 \ln GHC_{it} + \beta_4 \ln GEC_{it} + \beta_5 \ln NRR_{it} \quad (2)$$

Burada $\beta_1, \dots, \beta_5$, GDP, GDP², GHC, GEC ve NRR ile ilgili CO₂ emisyonu esnekliklerini ifade eder. i ve t sırasıyla bireysel kesitleri ve zamanı (1995-2019) yansıtır. ÇKE hipotezine göre, $\beta_1 > 0$ ve $\beta_2 < 0$ olması beklenir. Bu nedenle, gelirdeki artışın daha düşük emisyonlara yol açtığı ters-U şeklinde bir model vardır (Kasman & Duman, 2015).

Yöntem

GDP, GHC, GEC, NRR ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada uygulanan panel veri tekniklerine ait sıralama aşağıdaki gibidir:

1. Analizin ilk aşamasında, modelde yer alan değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının varlığı Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} testi ve eğim homojenliğinin varlığı Pesaran & Yamagata (2008) tarafından geliştirilen testle yapılmıştır.
2. Sonraki aşamada, ikinci nesil birim kök testi için CIPS analizi uygulanmıştır.
3. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını belirlemek için Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin ve Hausman eşbütünleşme testine başvurulmuştur.
4. Değişkenler arasındaki uzun dönem katsayı tahmini için FMOLS tahmincisi ve DOLS tahmincisi kullanılmıştır.
5. Son aşamada, Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testine başvurularak nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması gereklidir. Çünkü, küreselleşme neticesinde ülkelerin karşılıklı bağımlılığı olduğu için bir ülkede ortaya çıkan bir şok diğer ülkeleri etkileyebilmektedir (Cutcu vd., 2023). Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı için kullanılan testler Breusch & Pagan (1980) tarafından geliştirilen Breusch-Pagan LM testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen Pesaran ölçeklendirilmiş LM (CD_{LM}) testi ve Pesaran CD testleri ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen Sapması Düzeltilmiş LM (LM_{adj}) testi uygulanmıştır. Bu testlerde, sıfır hipotezi (H₀) reddedilir ve alternatif hipotez (H₁) kabul edilirse seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı doğrulanır. Bu dört teste ait denklemlere sırasıyla aşağıda yer verilmiştir.

$$L = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3)$$

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \rightarrow N(0, 1) \quad (4)$$

CD test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right)} \rightarrow N(0, 1) \quad (5)$$

LM_{adj} test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$LM_{adj} = \left(\frac{2T}{N(N-1)} \right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \hat{\mu}_{Tij}}{\vartheta_{Tij}} \rightarrow N(0,1) \quad (6)$$

(6) numaralı denklemde, $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, ϑ_{Tij} varyansı temsil eder.

Yatay kesit bağımlılığını tespit etmek için kullanılan testlere göre; (i) zaman boyutu kesit boyutundan ($T > N$) büyük olduğunda, Breusch & Pagan (1980) CD_{LM1} testi, (ii) zaman boyutu kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$), Pesaran (2004) CD_{LM2} testi, (iii) zaman boyutu kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$), Pesaran (2004) CD_{LM} testi, (iv) zaman boyutu, kesit boyutundan hem küçük ($T < N$) hem de daha büyük ($T > N$) olduğunda, Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testi sonuçlarına bakılmaktadır (Cutcu vd., 2023).

Yatay kesit bağımlılığı testinden sonra Pesaran & Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Δ (delta) testleri kullanılarak eğim homojenliği hesaplanmıştır. Delta testi iki yolla hesaplanmaktadır:

$$\tilde{\Delta} = (N)^{\frac{1}{2}} \frac{N^{-1}S - K}{\sqrt{2K}} \quad (7)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = (N)^{\frac{1}{2}} \frac{N^{-1}S - K}{\sqrt{\frac{2K(T-K-1)}{T+1}}} \quad (8)$$

$\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ sırasıyla delta tilde ve düzeltilmiş delta tilde'yi temsil etmektedir. $\tilde{\Delta}$, küçük örnekler için delta test istatistiğini ve $\tilde{\Delta}_{adj}$, büyük örnekler için düzeltilmiş delta test istatistiğini verir. Denklemdeki N gözlem sayısını, S Swamy test istatistiğini, k açıklayıcı değişkenlerin sayısını ve $\sqrt{Var(t, k)}$ değeri standart hatayı gösterir. Homojenlik testi için sıfır hipotezi “eğim katsayıları homojendir” ve alternatif hipotez “eğim katsayıları heterojendir” şeklinde kurulmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığında, ikinci nesil birim kök testleri kullanılmalıdır. Literatürde Pesaran (2007) tarafından geliştirilen yatay kesitler bakımından genişletilmiş Im-Pesaran-Shin (Cross-Sectionally Augmented IPS-CIPS) ve yatay kesitler bakımından genişletilmiş ADF (Cross-Sectionally Augmented ADF-CADF) panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Gecikmeli değişkenlerin t istatistiklerinin ortalamalarının alındığı denklem (9)'da CIPS istatistiği tahmin edilmektedir. Denklem (9)'da CADF fonksiyonunda, $CADF_i$ t istatistikleridir.

$$\widehat{CIPS} = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (9)$$

Panel veri analizlerinde uzun dönem ilişkinin varlığı eşbütünleşme testleri kullanılarak araştırılabilir. Yatay kesit bağımlılığının varlığında, ikinci nesil eşbütünleşme testleri kullanılmalıdır. Bu çalışmada bağımlı değişken $I(1)$ olduğunda bağımsız değişkenlerin hangi düzeyde durağan olduğunun önemli olmadığı zaman kullanılabilen Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman analizinden faydalanılmıştır. Bu analiz, Durbin-Hausman panel test istatistikleri (DH_p) ve Durbin-Hausman grup test istatistikleri (DH_g) şeklinde iki istatistik üretmektedir. Parametreler homojen ise, DH_p dikkate alınmalıdır; ancak, parametreler heterojen ise DH_g dikkate alınmalıdır (Koçak vd., 2020). Bu çalışmada, çalışmanın Delta testi sonuçlarına göre katsayıların heterojen olduğuna karar verildiği için Durbin-Hausman grup test istatistikleri dikkate alınmıştır.

Durbin-Hausman testi kullanarak, eşbütünleşme ilişkisi hem panel hem de grup boyutlarında ayrı ayrı değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi, otoregresif parametrelerin heterojen olduğunu varsayan Durbin-Hausman grup ortalama istatistiği (DH_{grup}) aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$DH_{grup} = \sum_{i=1}^N \hat{S}_i (\tilde{\varphi}_{1i} - \hat{\varphi}_{2i})^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (10)$$

İkincisi ise, otoregresif parametrelerin homojen olduğunu varsayan Durbin-Hausman panel istatistiği (DH_{panel}) şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$DH_{panel} = \hat{S}_n (\tilde{\varphi} - \hat{\varphi})^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (11)$$

DH_g ve DH_p testleri için sıfır hipotezi reddedilirse “bazı panel birimleri arasında uzun vadeli bir bağlantı olduğu” ortaya çıkar.

Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi, uzun dönem katsayıların tahmin edilmesine olanak sunmaktadır. Bu çalışmada Pedroni (2000) tarafından geliştirilen FMOLS ve Stock & Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS tahmincilerine başvurulmuştur. FMOLS tahmincisinin avantajı içsellik yanlılığını ve seri korelasyonu düzeltmesiyle ilgilidir (Ozcan, 2013). DOLS tahmincisi ise örneklem büyüklüğü küçük olduğunda ve içsellik sorununu çözümlenerek avantajlıdır (Slathia vd., 2024).

Ekonometrik analizin son aşamasında, GDP, GHC, GEC, NRR ve CO₂ emisyonu arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Dumitrescu & Hurlin (2012) tarafından önerilen nedensellik testi, heterojen panellerde $N > T$ veya $T > N$ olduğunda ve yatay kesit bağımlılığının varlığında gerçekleştirilebilir. Bu testin “değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olduğu kanaatine varılır (Koçak vd., 2020).

X ve Y arasındaki nedenselliği test eden doğrusal model aşağıdaki gibidir:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_{ik} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_{i,k} X_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

Ampirik Sonuçlar

Bu bölümde CO₂, GDP, GDP², GHC, GEC ve NRR arasındaki ilişki hakkında ampirik bulgular sunulmaktadır.

Tanımlayıcı istatistikler

Tablo 2’de tanımlayıcı istatistik sonuçları görülmektedir. Tanımlayıcı istatistiklerin sunulduğu Tablo 2’ye göre en yüksek ortalama ekonomik büyümenin karesine ait iken, en düşük ortalamaya yeşil beşeri sermaye sahiptir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	lnCO ₂	lnGDP	lnGDP ²	lnGHC	lnGEC	lnNRR
Ortalama	1.9682	9.9795	19.9591	1.1320	2.4859	-1.3887
Medyan	1.9931	10.0056	20.0113	1.1372	2.5989	-1.1592
Maksimum	3.2430	11.6299	23.2599	1.3478	3.9678	1.7429
Minimum	1.0739	8.1720	16.3440	0.7295	0.1397	-6.5216
Sth. Hata	0.4116	0.7423	1.4846	0.1061	0.8491	1.4882
Skewness	0.2652	-0.1844	-0.1844	-0.7680	-0.5745	-0.4618
Kurtosis	3.0178	2.3957	2.3957	4.0678	2.7579	2.7605
Jarque-Bera	7.6325	13.5750	13.5750	94.7950	37.3544	24.6625
Olasılık	0.0220	0.0011	0.0011	0.0000	0.0000	0.0000

Yatay kesit bağımlılığı, birim kök ve homojenlik testi sonuçları

Bu bölümde bu çalışmada kullanılan değişkenler için yatay kesit bağımlılığı, eğim homojenliği ve birim kök test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3 CO₂, GDP, GDP², GHC, GEC ve NRR değişkenleri için yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını sunar. Bütün değişkenler istatistiksel olarak anlamlı (p<0.01) bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki H₀ hipotezi reddedilir ve bütün seriler için yatay kesit bağımlılığının varlığı görülür.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Testinin Sonuçları

Değişkenler	lnCO ₂	lnGDP	lnGDP ²	lnGHC	lnGEC	lnNRR
Breush-Pagan LM	3475.470*	6180.196*	6180.296*	7744.665*	5537.064*	1853.160*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Pesaran scaled LM	122.551*	228.643*	228.643*	290.003*	203.414*	58.919*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Bias-corrected scaled LM	122.010*	228.102*	228.102*	289.461*	202.872*	58.377*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Pesaran CD	43.269*	76.165*	76.165*	87.950*	72.858*	27.724*
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)

Not: p-değerleri parantez içinde verilmiştir. *, %1 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Eğim homojenliği test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre, eğim homojenliğinin varlığını gösteren H₀ hipotezi reddedilir. Yani, çalışmada geliştirilen model eğim heterojenliği sergilemektedir.

Tablo 4: Eğim Homojenliği Testinin Sonuçları

Bağımlı değişken= lnCO ₂		
İstatistikler	Test Değeri	P-değeri
Delta Tilde	17.791*	0.000
Delta Tilde (Adjusted)	18.965*	0.000

Not: *, %1 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağan yapısı CADF ve CIPS testleri ile incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığı mevcut olduğunda CADF ve CIPS testleri kullanılmaktadır. Analiz sonuçları, GDP, GDP² ve GHC değişkenlerinin düzeyde, buna karşılık CO₂, GEC ve NRR değişkenlerinin 1. farklarda durağan olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, “serinin birim kökleri olduğunu” belirten H₀ hipotezi reddedilir.

Tablo 5: Birim Kök Testinin Sonuçları

	Sabit için CIPS test istatistiği		Sabit+Trend için CIPS test istatistiği		Entegrasyon Sırası
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
lnCO ₂	-1.99	-3.35*	-2.16	-3.57*	I(1)
lnGDP	-2.94*	-	-3.20*	-	I(0)
lnGDP ²	-2.94*	-2.82**	-3.20*	-2.86*	I(0)
lnGHC	-2.02	-1.49	-2.66***	-	I(0)
lnGEC	-2.14	-3.35*	-2.30	-3.49*	I(1)
lnNRR	-2.03	-3.82*	-2.43	-3.83*	I(1)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir. CIPS için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla -2.81, -2.66 ve -2.58'dir.

Tablo 6'da değişkenlerin durağan durumları belirlendikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisi ikinci nesil yöntem kullanılarak belirlenmiştir. Homojenlik testinden elde edilen sonuçlar analiz edildiğinde, grup istatistiklerinin kullanılmasının daha uygun olacağı belirlendiğinden Durbin-H grup istatistiklerinin sonuçları dikkate alınmıştır. Durbin-Hausman panel istatistiklerinin olasılık değerleri incelendiğinde, CO₂, GDP, GDP², GHC, GEC ve NRR arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir.

Tablo 6: Westerlund Durbin-Hausman Testinin Sonuçları

Test	T-İstatistiği	P-değeri
Durbin-H _g	20.968*	0.000
Durbin-H _p	-2.125	0.983

Not: %1 düzeyinde önemi ifade eder.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesinin ardından, eşbütünlüşme katsayılarını tahmin etmek için FMOLS ve DOLS tahmincileri tahmin sonuçları Tablo 7'deki gibidir. Öncelikle hem FMOLS hem de DOLS uzun dönem tahmin sonuçlarından AB ülkelerinde ÇKE hipotezinin desteklendiği bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle, gelir ve CO₂ emisyonu arasında ters-U şeklindeki ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. GHC değişkeni %3.674 ve %1.339 değerlerini alarak CO₂ emisyonunu negatif ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir. GEC değişkeni de CO₂ emisyonunu negatif ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir. Bu değerler ise FMOLS ve DOLS tahmincilerine

göre sırasıyla -0.183 ve -0.110'dur. Son olarak, NRR değişkeninin CO₂ emisyonunu pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla, AB ülkelerinde yeşil beşeri sermayenin ve yeşil enerjinin çevresel kirliliği azalttığı ve doğal kaynakların çevre kalitesini bozduğuna ilişkin bilgilere ulaşılmıştır.

Tablo 7: Uzun Dönem Tahmin Sonuçları (Bağımlı değişken: CO₂)

Değişken	FMOLS		DOLS	
	Katsayı	P-değeri	Katsayı	P-değeri
lnGDP	1.327*	0.001	2.847*	0.009
lnGDP ²	-0.053**	0.016	-0.105***	0.063
lnGHC	-1.339*	0.000	-3.674*	0.003
lnGEC	-0.183*	0.000	-0.110*	0.008
lnNRR	0.017***	0.075	0.011**	0.049

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Uzun dönem esneklik katsayılarını tahmin ettikten sonra, CO₂, GDP, GHC, GEC ve NRR değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi Tablo 8'de verilen Dumitrescu-Hurlin testi kullanılarak belirlenmiştir. Sonuçlar, CO₂'den GDP'ye ve CO₂'den NRR'ye tek taraflı bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Ayrıca, CO₂ ve GHC ile CO₂ ve GEC arasında iki taraflı bir nedensellik gözlenmiştir.

Tablo 8: Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testinin Sonuçları

Sıfır Hipotezi	Z-bar ist.	Prob	Z-bar tilde ist.	Prob	Sonuç
lnCO ₂ → lnGDP	9.561*	0.000	7.744*	0.0000	CO ₂ →GDP
lnGDP↔lnCO ₂	0.815	0.415	0.383	0.702	
lnCO ₂ → lnGHC	16.455*	0.000	13.546*	0.000	CO ₂ ↔GHC
lnGHC↔ lnCO ₂	45.045*	0.000	37.609*	0.000	
lnCO ₂ → lnGEC	21.486*	0.000	17.780*	0.000	CO ₂ ↔GEC
lnGEC → lnCO ₂	8.354*	0.000	6.728*	0.000	
lnCO ₂ → lnNRR	6.355*	0.000	5.046*	0.000	CO ₂ →NRR
lnNRR → lnCO ₂	1.638	0.101	1.075	0.282	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Yeşil bir ekonominin geliştirilmesi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli ve dönüştürücü bir rol oynayabilir. Aşırı üretim ve tüketimin çevre üzerinde önemli etkileri vardır. Küresel iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik

kaybı ve kirlilik, sürdürülemez tüketim ve üretimden kaynaklanmaktadır. Dünya genelindeki ekonomilerin sanayileşme çabalarının büyük ölçüde fosil yakıtlara bağımlı olmasının bir sonucu olarak gerçekleştirilen faaliyetler çevre kalitesinde çok ciddi olumsuzluklara neden olmaktadır. İstenmeyen çevresel bozulmaları ve iklim değişikliklerini ortak bir küresel çerçeve altında kontrol etmek için ülkeler daha bilinçli bir şekilde yeni çevre stratejileri benimsemekte, enerji tüketim modellerini değiştirmek için düzenleyici normlar oluşturmakta, yenilenebilir kaynaklardan daha çok yenilenebilir enerji kaynaklarına güvenmekte, üretim ve tüketim faaliyetlerinde daha gelişmiş yenilikçi teknolojiler kullanarak daha temiz çevre standartlarına uymaya çalışmaktadır.

Bu çalışmada yeşil enerji ve yeşil beşeri sermayesinin Avrupa Birliği ülkelerinde çevre kalitesinin gelişmesine katkısı analiz edilmiştir. Analizlerde yatay kesit bağımlılığı sonuçlarına bakılarak ikinci nesil panel testlerine başvurulmuştur. Birim kök testinin ardından, eşbütünleşme testi bulguları değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini doğrulamıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesinin ardından, eşbütünleşme katsayılarını tahmin etmek amacıyla kullanılan FMOLS ve DOLS tahmincileri AB ülkelerinde yeşil beşeri sermayenin ve yeşil enerjinin çevresel kirliliği azalttığını ve doğal kaynakların çevresel kirliliği artırdığını göstermiştir. Son olarak Dumitrescu-Hurlin nedensellik bulguları CO₂'den GDP'ye ve CO₂'den NRR'ye tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu; ayrıca CO₂ ve GFC ile CO₂ ve GEC arasında iki yönlü nedensellik ilişkisini göstermiştir.

Analizlerden elde edilen bulgular doğrultusunda bazı politika önerilerine yer verilebilir. Fosil yakıtlar yerine çevre kalitesini olumlu yönde etkileyen yeşil enerji tüketimi arttırılmalıdır. Bu amaçla yatırımların yeşil enerjiye doğru kaydırılması sürdürülebilir kalkınma açısından önem arz etmektedir. Çevre kalitesini iyileştirmek için yenilenebilir enerji kullanımının toplam enerji üretimi içindeki payını arttıracak politikalara ihtiyaç vardır ve yeşil yatırımları teşvik edecek bir ekonomi politikası izlenmelidir. Yetkililer fosil yakıtlar yerine yeşil enerjinin geliştirilmesiyle ilgili doğrudan yabancı yatırımları çekmeye odaklanmalıdır. Ayrıca yeşil enerjinin önemi eğitim programları ve kamu bilinci yoluyla yayılmalıdır. Bununla birlikte, ülkeler insan sermayesine yatırım yaparak çevresel zararlarını azaltabilirler. Eğitim sistemi aracılığıyla çevre bilinci artırılarak çevre kalitesi iyileştirilebilir. Bu hususta yeşil insan sermayesini arttırmak amacıyla hükümetler eğitime yönelik yatırımlarını artırma ve yeşil eğitime daha fazla harcama yapmalıdır. Yenilenebilir enerji konusunda eğitim sunan girişimler desteklenmeli ve bireyler çevre dostu enerji kaynakları kullanmanın artıları konusunda eğitilmelidir. Yatırım ve eğitim yoluyla beşeri sermayenin kalitesinin artırılması, çevre dostu teknolojilerin kullanımı konusunda farkındalık oluşturabilir.

Bu çalışmanın çevre ekonomisi literatürüne iki önemli etkisi vardır. İlk olarak, bulgular karar vericilere CO₂ emisyonlarını azaltabilecek, sürdürülebilir

kalkınmayı ilerletebilecek ve uzun vadeli iklim hedeflerini destekleyebilecek belirli politikaların nasıl oluşturulacağı konusunda kanıta dayalı tavsiyeler vermektedir. Düşük karbonlu ekonomiye geçişin önemi, Avrupa Yeşil Mutabakatı ve AB'den gelen diğer politika metinlerinde vurgulanmaktadır. İkinci olarak çalışma, AB ülkelerinde CO₂ emisyonlarını etkileyen belirli değişkenleri incelemiş olması nedeniyle bir araştırma boşluğunu doldurarak bu alandaki bilgi birikimini ilerletmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adebayo, T. S., Ullah, S., Kartal, M. T., Ali, K., Pata, U. K., & Ağa, M. (2023). Endorsing sustainable development in BRICS: The role of technological innovation, renewable energy consumption, and natural resources in limiting carbon emission. *Science of the Total Environment*, 859, 160181.

Ahakwa, I., Xu, Y., & Tackie, E. A. (2023). Greening human capital towards environmental quality in Ghana: Insight from the novel dynamic ARDL simulation approach. *Energy Policy*, 176, 113514.

Ahakwa, I. (2024). Towards land degradation neutrality: Does green energy and green human capital matter?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 197, 114396.

Ahakwa, I., & Tackie, E. A. (2024). Natural resources as a double-edged sword towards ecological quality: Can environmental regulations and green human capital rectify the adverse impacts?. *Journal of Cleaner Production*, 457, 142436.

Ahakwa, I., Tackie, E. A., Tackie, F. K., Mangudhla, T., Baig, J., ul Islam, S., & Sarpong, F. A. (2024). Greening the path to carbon neutrality in the post-COP26 era: Embracing green energy, green innovation, and green human capital. *Innovation and Green Development*, 3 (3), 100134.

Ahmad, M., Ahmed, Z., Yang, X., Hussain, N., & Sinha, A. (2022). Financial development and environmental degradation: do human capital and institutional quality make a difference?. *Gondwana Research*, 105, 299-310.

Aqib, M., & Zaman, K. (2023). Greening the workforce: the power of investing in human capital. *Archives of the Social Sciences: A Journal Of Collaborative Memory*, 1 (1), 31-51.

Aydin, M., Sogut, Y., & Altundemir, M. E. (2023). Moving toward the sustainable environment of European Union countries: Investigating the effect of natural resources and green budgeting on environmental quality. *Resources Policy*, 83, 103737.

Balsalobre-Lorente, D., Sinha, A., Driha, O. M., & Mubarik, M. S. (2021). Assessing the impacts of ageing and natural resource extraction on carbon emissions: a proposed policy framework for European economies. *Journal of Cleaner Production*, 296, 126470.

Barak, D., Kocoglu, M., Jahanger, A., & Tan, M. (2024). Testing the EKC hypothesis for ecological and carbon intensity of well-being: The role of forest extent. *Science of the Total Environment*, 945, 173794.

Bekun, F. V., Alola, A. A., & Sarkodie, S. A. (2019). Toward a sustainable environment: Nexus between CO₂ emissions, resource rent, renewable and nonrenewable energy in 16-EU countries. *Science of the total Environment*, 657, 1023-1029.

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47 (1), 239-253.

Chen, S., Saud, S., Saleem, N., & Bari, M. W. (2019). Nexus between financial development, energy consumption, income level, and ecological footprint in CEE countries: do human capital and biocapacity matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 31856-31872.

Chovancová, J., Petruška, I., Rovňák, M., & Barlák, J. (2024). Investigating the drivers of CO₂ emissions in the EU: Advanced estimation with common correlated effects and common factors models. *Energy Reports*, 11, 937-950.

Cutcu, I., Beyaz, A., Gerlikhan, S. G., & Kilic, Y. (2023). Is ecological footprint related to foreign trade? Evidence from the top ten fastest developing countries in the global economy. *Journal of Cleaner Production*, 413, 137517.

Çakar, N. D., Gedikli, A., Erdoğan, S., & Yıldırım, D. Ç. (2021). Exploring the nexus between human capital and environmental degradation: The case of EU countries. *Journal of Environmental Management*, 295, 113057.

Dai, J., Ahmed, Z., Alvarado, R., & Ahmad, M. (2024). Assessing the nexus between human capital, green energy, and load capacity factor: policymaking for achieving sustainable development goals. *Gondwana Research*, 129, 452-464.

Dogan, E., & Seker, F. (2016). Determinants of CO₂ emissions in the European Union: the role of renewable and non-renewable energy. *Renewable Energy*, 94, 429-439.

Dogan, E., Ulucak, R., Kocak, E., & Isik, C. (2020). The use of ecological footprint in estimating the environmental Kuznets curve hypothesis for BRICST by considering cross-section dependence and heterogeneity. *Science of the total environment*, 723, 138063.

Du, Q., Wu, N., Zhang, F., Lei, Y., & Saeed, A. (2022). Impact of financial inclusion and human capital on environmental quality: evidence from emerging economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (22), 33033-33045.

Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29 (4), 1450-1460.

Dzwigol, H., Kwilinski, A., Lyulyov, O., & Pimonenko, T. (2023). The role of environmental regulations, renewable energy, and energy efficiency in finding the path to green economic growth. *Energies*, 16 (7), 3090.

Esquivias, M. A., Sugiharti, L., Rohmawati, H., Rojas, O., & Sethi, N. (2022). Nexus between technological innovation, renewable energy, and human capital on the environmental sustainability in emerging Asian economies: a panel quantile regression approach. *Energies*, 15 (7), 2451.

Ganda, F. (2022a). The environmental impacts of human capital in the BRICS economies. *Journal of the Knowledge Economy*, 13 (1), 611-634.

Ganda, F. (2022b). The nexus of financial development, natural resource rents, technological innovation, foreign direct investment, energy consumption, human capital, and trade on environmental degradation in the new BRICS economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (49), 74442-74457.

Grossman, G. M. & Krueger A. B.(1991). Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement, National Bureau of Economic Research.

Hao, L. N., Umar, M., Khan, Z., & Ali, W. (2021). Green growth and low carbon emission in G7 countries: how critical the network of environmental taxes, renewable energy and human capital is?. *Science of the Total Environment*, 752, 141853.

Hodžić, S., Šikić, T. F., & Dogan, E. (2023). Green environment in the EU countries: The role of financial inclusion, natural resources and energy intensity. *Resources policy*, 82, 103476.

Iorember, P. T., Jelilov, G., Usman, O., Işık, A., & Celik, B. (2021). The influence of renewable energy use, human capital, and trade on environmental quality in South Africa: multiple structural breaks cointegration approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 13162-13174.

Isiksal, A. Z., Assi, A. F., Zhakanov, A., Rakhmetullina, S. Z., & Joof, F. (2022). Natural resources, human capital, and CO2 emissions: Missing evidence from the Central Asian States. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (51), 77333-77343.

Jahanger, A., Yang, B., Huang, W. C., Murshed, M., Usman, M., & Radulescu, M. (2023). Dynamic linkages between globalization, human capital,

and carbon dioxide emissions: empirical evidence from developing economies. *Environment, development and sustainability*, 25 (9), 9307-9335.

Jebabli, I., Lahiani, A., & Mefteh-Wali, S. (2023). Quantile connectedness between CO2 emissions and economic growth in G7 countries. *Resources Policy*, 81, 103348.

Jena, P. K., Mujtaba, A., Joshi, D. P. P., Satrovic, E., & Adeleye, B. N. (2022). Exploring the nature of EKC hypothesis in Asia's top emitters: role of human capital, renewable and non-renewable energy consumption. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (59), 88557-88576.

Kahia, M., Omri, A., & Jarraya, B. (2021). Green energy, economic growth and environmental quality nexus in Saudi Arabia. *Sustainability*, 13 (3), 1264.

Kasman, A., & Duman, Y. S. (2015). CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: a panel data analysis. *Economic modelling*, 44, 97-103.

Khan, Y., Hassan, T., Tufail, M., Marie, M., Imran, M., & Xiuqin, Z. (2022). The nexus between CO2 emissions, human capital, technology transfer, and renewable energy: evidence from Belt and Road countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (39), 59816-59834.

Koçak, E., Ulucak, R., & Ulucak, Z. Ş. (2020). The impact of tourism developments on CO2 emissions: An advanced panel data estimation. *Tourism Management Perspectives*, 33, 100611.

Li, L., Li, G., Ozturk, I., & Ullah, S. (2023). Green innovation and environmental sustainability: Do clean energy investment and education matter?. *Energy & environment*, 34 (7), 2705-2720.

Lin, X., Zhao, Y., Ahmad, M., Ahmed, Z., Rjoub, H., & Adebayo, T. S. (2021). Linking innovative human capital, economic growth, and CO2 emissions: an empirical study based on Chinese provincial panel data. *International journal of environmental research and public health*, 18 (16), 8503.

Liu, H., Alharthi, M., Atil, A., Zafar, M. W., & Khan, I. (2022). A Non-Linear Analysis of the Impacts of Natural Resources and Education on Environmental Quality: Green Energy and its Role in the Future. *Resources Policy*, 79, 102940.

Liu, D., Wang, G., Sun, C., Majeed, M. T., & Andlib, Z. (2023). An analysis of the effects of human capital on green growth: effects and transmission channels. *Environmental Science and Pollution Research*, 30 (4), 10149-10156.

Ma, Y., Chen, S. C., & Ruangkanjanases, A. (2021). Understanding the antecedents and consequences of green human capital. *Sage Open*, 11 (1), 2158244020988867.

Ma, F., Saleem, H., Ding, X., Nazir, S., & Tariq, S. (2024). Do natural resource rents, green technological innovation, and renewable energy matter for ecological sustainability? Role of green policies in testing the environmental kuznets curve hypothesis. *Resources Policy*, *91*, 104844.

Mahalik, M. K., Mallick, H., & Padhan, H. (2021). Do educational levels influence the environmental quality? The role of renewable and non-renewable energy demand in selected BRICS countries with a new policy perspective. *Renewable Energy*, *164*, 419-432.

Mahmood, N., Wang, Z., & Hassan, S. T. (2019). Renewable energy, economic growth, human capital, and CO₂ emission: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, *26*, 20619-20630.

Mehmood, U. (2022). Environmental degradation and financial development: do institutional quality and human capital make a difference in G11 nations?. *Environmental Science and Pollution Research*, *29* (25), 38017-38025.

Nathaniel, S. P., Yalçiner, K., & Bekun, F. V. (2021). Assessing the environmental sustainability corridor: Linking natural resources, renewable energy, human capital, and ecological footprint in BRICS. *Resources Policy*, *70*, 101924.

Ni, L., Ahmad, S. F., Alshammari, T. O., Liang, H., Alsanie, G., Irshad, M., ... & Ayassrah, A. Y. B. A. (2023). The role of environmental regulation and green human capital towards sustainable development: The mediating role of green innovation and industry upgradation. *Journal of Cleaner Production*, *421*, 138497.

Ozcan, B. (2013). The nexus between carbon emissions, energy consumption and economic growth in Middle East countries: a panel data analysis. *Energy policy*, *62*, 1138-1147.

Pata, U. K., Caglar, A. E., Kartal, M. T., & Depren, S. K. (2023). Evaluation of the role of clean energy technologies, human capital, urbanization, and income on the environmental quality in the United States. *Journal of Cleaner Production*, *402*, 136802.

Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Advanced in Econometrics*, *15*, 93-130.

Peng, W., Xu, J., & He, Z. (2023). The impact of human capital on green economic efficiency: evidence from 280 prefectural cities in China. *Environmental Science and Pollution Research*, *30* (28), 72415-72429.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers. *Economics*, *1240* (1), 1.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, *22* (2), 265-312.

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142 (1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The econometrics journal*, 11 (1), 105-127.

Saqib, N., Ozturk, I., Usman, M., Sharif, A., & Razzaq, A. (2023). Pollution haven or halo? How European countries leverage FDI, energy, and human capital to alleviate their ecological footprint. *Gondwana Research*, 116, 136-148.

Sarkodie, S. A., Adams, S., Owusu, P. A., Leirvik, T., & Ozturk, I. (2020). Mitigating degradation and emissions in China: the role of environmental sustainability, human capital and renewable energy. *Science of the Total Environment*, 719, 137530.

Shahnazi, R., & Shabani, Z. D. (2021). The effects of renewable energy, spatial spillover of CO2 emissions and economic freedom on CO2 emissions in the EU. *Renewable Energy*, 169, 293-307.

Sheraz, M., Deyi, X., Ahmed, J., Ullah, S., & Ullah, A. (2021). Moderating the effect of globalization on financial development, energy consumption, human capital, and carbon emissions: evidence from G20 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 35126-35144.

Slathia, P., Vashishtha, A., Jena, P. K., & Sahu, P. K. (2024). Examining the dynamic impact of carbon emissions, renewable energy and economic growth on healthcare expenditure in Asian countries. *Heliyon*, 10, e30136.

Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820.

Tao, H., Tao, M., & Wang, R. (2022). Do education human capital and environmental regulation drive the growth efficiency of the green economy in China?. *Sustainability*, 14 (24), 16524.

Wang, B., Yan, C., Iqbal, N., Fareed, Z., & Arslan, A. (2022). Impact of human capital and financial globalization on environmental degradation in OBOR countries: Critical role of national cultural orientations. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (25), 37327-37343.

Wang, Q., Zhang, F., & Li, R. (2023). Revisiting the environmental kuznets curve hypothesis in 208 counties: The roles of trade openness, human capital, renewable energy and natural resource rent. *Environmental Research*, 216, 114637.

Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23 (2), 193-233.

World Health Organization. (2022). Billions of people still breathe unhealthy air: new WHO data. *World Health Organization*, 4.

Zafar, M. W., Shahbaz, M., Sinha, A., Sengupta, T., & Qin, Q. (2020). How renewable energy consumption contribute to environmental quality? The role of education in OECD countries. *Journal of Cleaner Production*, 268, 122149.

Zhang, H., Chen, T., & Yu, Y. (2023). From finance to sustainability: Understanding the financial development-environment nexus with the environmental Kuznets curve in East-Asia and Pacific economies. *Borsa Istanbul Review*, 23 (6), 1448-1457.

Zhang, S., Xie, W., Sun, S., Wu, F., & Xue, Y. (2024). Nexus of green energy innovation, governance quality, and CO2 emissions in natural resource sector: The role of sustainable human development. *Resources Policy*, 88, 104493.

Yayın Geliş Tarihi: 25.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 24.01.2025
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1522527>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 440-459
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

RUSÇADAN BAŞKURTÇAYA GEÇEN SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN FONETİK DEĞİŞİMLER

Sevilay TAY*

Öz¹

Bu çalışmada, Başkurt şair ve yazar Zeyneb Büşeva'nın Kämhetelgändär romanından ve Başqort Teleneñ Hüzlege I-II adlı sözlükten tespit ettiğimiz Rusça alıntı sözcüklerde görülen fonetik değişimleri inceledik. Çalışma, Başkurt Türkçesine geçen Rusça alıntı sözcüklerin, Rusçanın gramer kurallarından ve fonetik özelliklerinden ne denli farklılaştığını ve bunları ne düzeyde koruduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Dilsel ilişkiler yönünden bakıldığında, kaynak dilden geçen alıntı sözcüklerin birçoğunun alıcı dilin morfolojik, fonetik ve gramatik kurallarına uyum sağladığı görülür. Bunu yaparken de kimi zaman sözcükler anlam genişlemesine, anlam daralmasına veya çok anlamlılığa evrilebilir. Öyle ki, bu çalışmadaki bazı alıntı sözcüklerde de bu durum dikkatimizi çekmiştir, ancak burada fonetik bir inceleme söz konusu edildiğinden semantik inceleme yapılmayacaktır. Bu çalışmada, ünlü ve ünsüzlerin durumunu ve ses olaylarını incelerken şu yöntemler kullanılmıştır: Başkurt Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerle ilgili kısaca bilgiler aktarıldıktan sonra, alıntı sözcüklerle ilgili ses değişimlerine geçilmiştir. Sözcüklerin Başkurt Türkçesinde transkripsiyon harfleriyle yazılışı ve parantez içerisinde romanın kısaltması ile sözcüğün geçtiği sayfa numarası verilmiştir. Ardından, çift tırnak içerisinde kelimenin Türkçe karşılığı ve parantez içerisinde, kullanılan sözlük kısaltması ile sayfa numarası yer almıştır. Aynı yöntem sözcüğün Rusçası için de uygulanmıştır. Sonuç olarak, Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen 92 adet alıntı sözcüğün fonetik olarak incelendiği bu çalışmada, çoğunlukla ünlülerin değişime uğradığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda, bu değişimlerin sıklıkla ilk ve orta hecelerde meydana geldiği görülmüştür. Başkurt Türkçesinin, alıntı sözcüklere kendi fonetik kurallarını yoğun biçimde uygulaması, bu dilin alıntı sözcüklere olan pozitif tutumuyla ilgili olarak da fikir vermektedir. Öyle ki, Başkurt Türkçesi hem

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Tay, S. (2025). Rusçadan Başkurtçaya geçen sözcüklerde görülen fonetik değişimler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 440-459.

*Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, ORCID: 0000-0001-5218-2991, sevilaysevilaytay@hotmail.com

¹Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

kendi gramer özelliklerini hem de Eski Türkçenin temel özelliklerini uygulama ve muhafaza etme temayülü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Alıntı Sözcük, Fonetik, Başkurt Türkçesi, Rusça, Dilbilim.

PHONETIC CHANGES IN LOANWORDS FROM RUSSIAN INTO BASHKIR TURKISH

Abstract

In this study, we have analysed the phonetic changes in Russian loanwords we determined in the novel Kämhetelgändär by Bashkir poet and writer Zeyneb Biişeva and the work Bashkort Language Dictionary I-II. The study aims to determine to what extent the Russian loanwords in Bashkir Turkish differ from the grammatical rules and phonetic features of Russian and to what extent they preserve them. In terms of linguistic relations, it is seen that most of the loanwords from the source language adapt to the morphological, phonetic and grammatical rules of the recipient language. In doing so, words may sometimes evolve into semantic extension, semantic restriction or polysemy. In fact, we have noticed this in some of the loanwords in this study, but since this is a phonetic analysis, no semantic analysis will be carried out. In this study, the following methods were used to analyse vowel and consonant status and sound events: After brief information about the vowels and consonants in Bashkir Turkish, the sound changes related to the loanwords are given. The transcription of the words in Bashkir Turkish and the abbreviation of the novel and the page number where the word occurs are given in brackets. This is followed by the Turkish equivalent of the word in double quotation marks and, in brackets, the dictionary abbreviation used and the page number. The same method was applied for the Russian version of the word. As a result, in this study, in which 92 loanwords from Russian into Bashkir Turkish were phonetically analysed, it was found that vowels were mainly changed. At the same time, it was observed that these changes occurred mostly in the first and middle syllables. The fact that Bashkir Turkish intensively applies its own phonetic rules to loanwords gives an idea about the positive attitude of this language towards loanwords. Thus, Bashkir Turkish shows a tendency to apply and preserve both its own grammatical features and the basic features of Old Turkic.

Keywords: *Loanwords, Phonetic, Bashkir Turkish, Russian, Linguistics.*

GİRİŞ

Rusya'ya bağlı olan Başkurdistan Cumhuriyeti, İdil Nehri ve Ural Dağları arasında konumlanmaktadır ve başkenti Ufa'dır. Başkurt halkının yazı ve konuşma

dillerinden biri olan Başkurt Türkçesi, Rusçayla beraber ülkenin resmî dili olarak Başkurt anayasasında yer almaktadır.

Başkurt Türkçesi, günümüzde Rus coğrafyası dışında; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye gibi Türk yurtlarında, Belarus, Litvanya, Tacikistan Cumhuriyetlerinde, Ukrayna, Estonya, İtalya, Macaristan, Almanya, Polonya, USA, İsrail gibi yakın ve uzak bölgelerde yaşayan Başkurtlar tarafından konuşulmaktadır (Abdullina, 2018, s.7). Rus-Başkurt ilişkileri yönünden tarihe bakıldığında, İdil-Ural sahasında yaşayan Türk-Müslüman Başkurt halkının, 1557 yılında Moskova çarlığının hakimiyetine girmesiyle hem iktisadi hem de kültür bakımından şiddetli bir Rus baskısı altında kaldığı görülmektedir (Kurat, 1987, s.225). Bu baskının elbette ki dile yansımaları da yoğun olmuştur. Bu tarihten sonra, 18. yüzyıla kadar Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen özellikle leksik öğelerin (çoğunlukla resmî yazışmalar ve şecerelerde), Başkurt Türkçesinde giderek arttığı ve kullanılmaya başlandığı *Başqort Tele Grammatikahı*'nın birinci cildinde de ifade edilmiştir (Abdullina, 2018, s.29).

Devrim yıllarında oluşmaya başlayan fikirler ve ilmî ilerlemeler birçok yeni sözcüğün ve terimin ortaya çıkmasına neden olmuş, Başkurt Türkçesine her gün onlarca yeni sözcük girmiştir. Rusçadan ve diğer ulusal dillerden geçen sözcüklerin sayısı günden güne artmıştır (Ähmärov, 1972, ss.79-80). Böylece tarım, eğitim, askerî, ticaret, sosyal yaşam, sağlık vb. gibi bütün alanlarda alıntı sözcükleri sıklıkla görmek mümkün hâle gelmiştir. Devlet yapısı, sosyoekonomik şartlar ve kültürel yaşam gibi faktörlerin de etkisiyle alıntı sözcükler hayatın her alanına yayılmıştır. Ancak son yıllara bakıldığında, F. R. Fathullina, Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen ve sözlüğe eklenen alıntı kelimelerde bir azalış olduğunu ifade etmiştir (Fathullina, 2009, s.145). V. Veliçko ise, bunun nedenini Rusya'nın demokratik ve politik yöndeki değişimlerine bağlamıştır (Veliçko, 1995, s.54).

Bütün faktörlerin yanı sıra, 20. yüzyılın başlarında dahi Başkurdistan nüfusunun çoğunluğunu Rusların oluşturduğu göz önüne alındığında (Hisamitdinova & Uraksin, 2003, s.100), Başkurt Türkçesinin Rusçadan etkilenmemesi pek de mümkün görünmemektedir. 1989 yılı nüfus verilerine göre, Başkurdistan nüfusunun %39,3'ünü Ruslar, %28,4'ünü Tatarlar ve sadece %21,9'unu Başkurtların oluşturduğu görülmektedir (Demir, 2004, s.41). Başkurdistan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Servisi'nden² elde edilen 2020 yılı verilerine göre, Başkurdistan nüfusunun %37,5'ini Ruslar, %24,2'sini Tatarlar, %31,5'ini Başkurtlar oluşturmaktadır. Nüfus istatistikleri de dikkate alındığında, Başkurtların hem Ruslarla hem de Rusçayla olan yakın teması, aralarındaki dilsel paylaşımı da etkilemiş ve artan bu etkileşimler sonucu doğal olarak sözcük alışverişleri de yaşanmıştır. “Çünkü insanlar arası etkileşimler, beraberinde diller arası ilişkileri de arttırmaktadır” (Dauzat, 1917, s.105).

² <https://02.rosstat.gov.ru/storage/mediabank/6-Nacionalnyj-sostav-naseleniya-vladienie-yazykami-i-ih-ispolzovanie.pdf>

Başkurt Türkçesinde, yazı ve konuşma dilinde sıklıkla karşılaşılan Rusça alıntı sözcüklerin kimileri hiçbir değişikliğe uğramadan dile girerken kimileri ise morfolojik, fonolojik ve sentaks yönünden birtakım değişikliklere uğramıştır. Ve Başkurt Türkçesinin fonetik özelliklerine uyum sağlayarak dilin ayrılmaz ve önemli bir parçası hâline gelmiştir. Dilin içerisine yerleşen bu alıntı sözcükleri ayırt edebilmek bazen oldukça zordur ve etimolojik analizler gerektirmektedir (Bahtiyarova, 2018, s.187).

Eski dönemlerde Rusçadan ve diğer yabancı dillerden sözlü olarak alıntılanan kelimelerin birçoğu, Başkurt yazı dilinin fonetik düzenine ve telaffuz kurallarına uygun hâle getirilmiş, ancak konuşma dilindeki kullanımında eski biçimindeki telaffuz kaidelerinin yansımaları görülmeye devam etmiştir. Rusça veya diğer yabancı dillerden yakın dönemlerde alıntılanan sözcüklerde ise, bunların Rusça yazılış ve söyleniş kurallarını muhafaza ettiği, Başkurt Türkçesinin telaffuzuna uymadığı görülmüştür (Abdullina, 2018, s.103). Bilhassa, terimler kendi orijinal şekillerindeki gramer kurallarına göre yani, Rusçadaki yazım sistemine göre yazılmıştır (Ähmärov, 1972, s.91). Bu duruma, çoğunlukla Ekim Devrimi ve Sovyet yönetimi dönemlerinde ortaya çıkan sözcüklerin söylenişinde rastlanmıştır: *Sovet, kolhoz, direktor* vb. (Abdullina, 2018, s.103). Ancak, bu sözcüklere getirilen ekler, Başkurt Türkçesi kaidelerine uygun şekilde yapılmıştır: *Sovet-tar, kolhoz-da, direktor-luk* vb. (Abdullina, 2018, s.116).

Dilbilimin fonetik dalından yararlanılarak yapılan bu çalışmada, seslerin değişimi incelenmiş ve bu değişimlerin alıntı sözcüklerdeki durumu değerlendirilmiştir, ancak sözcüklerdeki ses olaylarına geçmeden önce “fonetik bilim nedir?” ve “dildeki fonetik değişimler neden ve nasıl olur?” sorularına cevap verilecektir.

Fonetik ya da fonetik bilim, konuşma seslerinin sistematik olarak ele alınıp incelendiği bir bilim dalıdır. Dilbilimin dallarından birisi olan fonetiğin amacı, seslerin yapısını incelemek, onların tanımlanmasını ve sınıflandırmasını yapmaktır (Catford, 2001; Dobrovolsky, 1997).

Diller arası gerçekleşen sözcük alışverişinde, bazen alıntılanan sözcükler o dilin ses ve söyleyiş özelliklerine uymayabilir. Örneğin, gırtlak seslerini içeren bir sözcük, ses dizgesinde bu seslerin bulunmadığı bir dile girdiğinde bir ses değişmesine uğrar; o dildeki yakın seslerle söylenir (Aksan, 2015, s.30). Bu durum, Rusçadan Başkurt Türkçesine geçen alıntı sözcüklerde de sıklıkla görülmektedir. Örneğin, Rusça alıntı sözcüklerdeki kalın /a/ ünlüsü, Başkurt Türkçesinde çoğunlukla daha açık olarak telaffuz edilen /ä/ (ə) ünlüsüne dönüşmektedir. Alıntı sözcüklerde görülen fonetik değişimlerin nedenlerinden bazıları, onları dilin kendi kurallarına uygun hâle getirmek ve söyleyiş kolaylığı kazandırmaktır. Öte yandan, Başkurt Türkçesi bu fonetik değişimleri alıntı sözcüklere uygularken Eski Türkçeye de bağlı kalma eğilimindedir. Örneğin, iki ünsüzün yan yana gelmemesi kuralının

alıntı sözcüklere de uygulandığı sıklıkla görülmektedir: Bşk. *büränä* <Rus. *brevno* gibi.

Bu çalışmada, örneklem olarak *Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege* (BTAH), *Başqort Teleneñ Hüzlege* (BTH), *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* (BTS), *Urişsa-Başqortsa Hüzlek* (UBH), *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük* (BRTS) sözlükleri ve “Başkurt halkının Rus himayesine girmesi ve zamanla bu iki toplumun birlikte yaşaması, Başkurt toplumunun hafızasının silinmesine sebep olması ve Bişeva’nın, toplum hafızasını eserinde canlı tutmaya çalışması (Ertürk, 2022, s.92) sebebiyle Zeyneb Bişeva’nın *Kämhetelgändär* romanı seçilmiştir. Rusça alıntı sözcüklerde görülen fonetik değişimler, ünlü ve ünsüzler olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Ünlü ve ünsüzlerde görülen ses olayları ile ilgili genel bilgiler aktarıldıktan sonra, tespit edilen örnekler geçirdikleri fonetik değişimler yönünden incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonuç bölümünde maddeler hâlinde sunulmuştur. Ek olarak, Sovyet dönemi Başkurt edebiyatının seçkin eserlerinden olan ve bu çalışmada incelenen örneklerin tespitinde istifade edilen Zeyneb Bişeva’nın *Kämhetelgändär* romanıyla ilgili olarak burada geniş bir bilgilendirme yapılmamaktadır³.

RUSÇADAN ALINTILANAN SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI

Burada, ses olaylarını incelemeyi önce Başkurt Türkçesindeki ünlülerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ardından, ünlülerle ilgili ses olayları sekiz alt başlık altında incelenmiştir.

Başkurt Türkçesinde Ünlüler

Başkurt Türkçesinde, 9 ünlü (*a, ä, ı, i, e, o, ö, u, ü*) bulunmaktadır. Ancak /ä/ (ә), /ö/ (ө), /ü/ (ү) ünlüleri, Rusçada bulunmayıp Başkurt Türkçesine özgü fonemlerdir. Bunlardan:

/ä/ (ә) ünlüsü, Başkurt Türkçesinde, Türkiye Türkçesine göre daha açık ve geniş telaffuz edilmektedir (Yazıcı Ersoy, 2022, s.59).

Rus dilinde, kelimelerin herhangi bir hecesinde bulunan vurgusuz /o/ (о) sesi, /a/ olarak telaffuz edilmektedir. Ancak, Rusça veya Rusça yoluyla Başkurt Türkçesine geçen alıntı sözcüklerde /o/ olarak telaffuz edilmektedir (Abdullina, 2018; Yazıcı Ersoy, 2022).

Başkurt Türkçesindeki /e/ (э) ünlüsü, /e/ ve /i/ arasında telaffuz edilen kısa bir ünlüdür. Ancak, Rusça veya Rusça yoluyla Başkurt Türkçesine geçen alıntı sözcüklerde /e/ olarak telaffuz edilmektedir (Yazıcı Ersoy, 2022; Abdullina, 2018).

³Roman için bk. Bişeva, Z. (1990). *Kämhetelgändär*. Öfö: Başqortoston Kitap Näsriäte., Bişeva, Z. (2022). *Aşağılananlar* (Çev. F. Ertürk, S. Tay). Ankara: Bengü Yayıncılık.

ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

Ünlü Değişimleri

Ünlü değişimi, ünlülerin ünlülere veya ünsüzlerin ünlülere yaptığı etki sonucunda bir ünlünün nitelik değiştirmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.239).

Rusçadan, Başkurt Türkçesine alıntılanan sözcüklerde kimi zaman bir ünlünün veya ünsüzün açıklık, kapalılık, yuvarlaklık, düzlük gibi fonetik durumlara göre birbirine benzediği dikkat çeker (Abdullina, 2018, s.85). Bu ses olayı, *singarmonizm (kalınlık-incelik uyumu)* olarak adlandırılır ve Rusçadan alıntılanan sözcüklerde sıklıkla görülür: kâbeštä <Rus. kapusta. Başkurtça dilbilim kitaplarında yer alan Rusça *singarmonizm* terimi, bir sözcüğün ilk hecesinde kalın ünlülü ses bulunuyorsa kendisinden sonra kalın ünlülü; ince ünlülü ses bulunuyorsa yine ince ünlülü sesin gelmesi hadisesidir ve buna kalınlık-incelik uyumu da (*vowel harmony*) denir.

Başkurt Türkçesi ağızlarında (konuşma dilinde de), bir sözcükteki fonemlerin kombinasyonunda ince ünlülerin arasına kalın ünsüzler getirilir ancak, kalın ünlülerin kombinasyonunda ince veya yumuşak ünsüzler kullanılmaz. Bu fonetik kural, Rusçadan alıntılanan sözcüklere de uygulanmıştır (Abdullina, 2018, s.87): tärilkä <Rus. tarelka.

Ünlülerde Kalınlaşma

Bu ses olayı ince ünlülerin; belirli ünsüzlerin kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya daha başka bir nedenle kelimedede ön, iç ve son seslerde kalın sıraya geçmeleridir (Korkmaz, 2023, s.240).

Başkurt Türkçesine, Rusçadan veya başka dillerden alıntılanan sözcüklerde, fonem diziliminin alıcı dilin özelliklerine uygun olarak değiştiği sıklıkla görülmektedir.

Kalın Ünlülerin İncelmesi

-a-/>-ä-/: kâbeštä (236) “lahana (BTS, 270)” (<Rus. kapusta) “lahana (BRTS, 315)”, säynük (60) “büyük bakır çaydanlık (BTS, 518)” (<Rus. çaynik) “semaver (BRTS, 804)”, tärilkä (225) “tabak çanak (BTS, 602)” (<Rus. tarelka) “tabak (ğ) (BRTS, 899)”, gäzît (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. gazeta) “gazete (BRTS, 140)”, yaşnik (79) “kutu, sandık (BTS, 722)” (<Rus. yaşik) “kutu, sandık (ğ) (BRTS, 1022)”, kârt (235) “iskambil kâğıdı, oyun kâğıdı (BTS, 278)” (<Rus. kart) “harita (BRTS, 317)”, yäjänkä “kanep (BTH, 459)” (<Rus. lejanka) “kanep (BTH, 459)”, şäške “kılıç (BTS, 557)” (<Rus. şaşka) “kılıç (BRTS, 1002)”, täki “1. İş ya da durumun sonucuna vurgu yapmakta kullanılır; bütünüyle, büsbütün. 2. Bile, dahi. (BTS, 595)” (<Rus. taki) “ne de olsa, yine de (BRTS, 897)”, yäl “ne yazık! Çok yazık! Yazıklar olsun! Yazık!; maalesef (BTS, 708)” (<Rus. jal) “yazık!; acıma ünlemi (BRTS, 214)”.

-a/>-i-/: ğınvar (20) “Ocak (BTS, 177)” (<Rus. *yanvar*) “Ocak, Ocak ayı (BRTS, 1021)”.

-a/>-ä/: dänkä “eski yarım gümüşe denk bakır para (BTS, 126)” (<Rus. *denga*) “para (UBH, 271)”, **yävkä** “çaydanlık ya da başka kaplar için altlık (BTS, 726)” (<Rus. *yavka*) “gizli görüşme yeri (BRTS, 1020)”, **kesejä** (40) “tülbent, ince ve seyrek dokunmuş bez (BTS, 279)” (<Rus. *kiseya*) “tülbent (di) (BRTS, 323)”, **yüşkä** (170) “baca ya da fırın kapağı (BTS, 749)” (<Rus. *vyuşka*) “baca kapağı (BRTS, 139)”.

-o/>-ä-/: bünätäy (52) “şahit, tanık (BTS, 116)” (<Rus. *ponyatoy*) “şahit (di), tanık (ğı) (BRTS, 661)”, **känfit** (97) “şekerleme, şeker, bonbon (BTS, 274)” (<Rus. *konfeta*) “şeker, şekerleme, bonbon (BRTS, 339)”, **käzäläy** (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”, **möşäk** (181) “1. Çuval, büyük torba. 2. Çanta (BTS, 430)” (<Rus. *meşok*) “çuval, torba, dağarcık, kırba (BRTS, 400)”, **östäl** (205) “masa (BTS, 465)” (<Rus. *stol*) “masa (BRTS, 878)”, **sirkäw** (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”.

-a/>-e/: sinke “çivit (BTS, 529)” (<Rus. *sinka*) “çivitleme (BRTS, 830)”.

-o/>-ä/: büränä (29) “kiriş, kütük, tomruk; kalas (BTS, 117)” (<Rus. *brevno*) “kiriş, tomruk (ğü), kütük (ğü) (BRTS, 58)”, **bızrä** (261) “su veya benzeri şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”, **ätinäkä** “1. Lâkin, fakat. 2. Yine de. (BTS, 147)” (<Rus. *odnako*) “ama, fakat (BRTS, 528)”.

o/>-ä-/: ätnäkä “1. Lâkin, fakat. 2. Yine de. (BTS, 147)” (<Rus. *odnako*) “ama, fakat (BRTS, 528)”, **även** “uyku (BTS, 147)” (<Rus. *ovin*) “kurutma ambarı (BRTS, 522)”, **äverkä** “Fıfır, farbala; giysi, perde gibi şeylerin kenarlarına dikilen kırmalı ya da büzgülü süs; katlam. (BTS, 148)” (<Rus. *oborka*) “fıfır, farbala (BRTS, 510)”, **äsmuħa** (409) “librenin sekizde biri (BTH II, 756)” (<Rus. *osmuşka*) “eski bir Rus ölçü birimi; ondalığın dörtte biri (UBH, 774)”.

-o/>-ü-/: bünätäy (52) “şahit, tanık (BTS, 116)” (<Rus. *ponyatoy*) “şahit (di), tanık (ğı) (BRTS, 661)”, **küsän** “lahana koçanı, koçan (BTS, 313)” (<Rus. *koçan*) “lahana koçanı (BRTS, 346)”.

-o/>-a-/: daha “kürk, gocuk” (BTH, 121) (<Rus. *doha*) “içi dışı deri palto (UBH, 300)”, **yaravay** “bahardaki, bahar vaktindeki (BTS, 704)” (<Rus. *yarovoy*) “ilkbahar, bahar; yazlık (BRTS, 1022)”.

-o/>-e/: yälke “ne yazık! Çok yazık! Yazıklar olsun! Yazık!; maalesef (BTH, 711)” (<Rus. *jalko*) “1. Merhamet duygusu uyandıran, acıma duygusu uyandıran. 2. Yazık! yazıklar olsun (UBH, 315)”.

-u/>-ü-/: yüškä (170) “baca ya da fırın kapağı (BTS, 749)” (<Rus. *vyuşka*) “baca kapağı (BRTS, 139)”, **ğüslä** “mızrapla çalınan, çok telli eski bir Rus müzik aleti

(BTH I, 242)” (<Rus. *gusli*) “eski bir Rus sazı (BRTS, 166)”, **küsä** “yığın, küme (BTS, 313)” (<Rus. *kuça*) “yığın, küme (BRTS, 360)”.

u-/>ü-/: ürädnik “Rus ordusunda Kazak askerlerine verilen bir astsubaylık rütbesi (BTH I, 499)” (<Rus. *uryadnik*) “eski Rusya’da Kazak ordusunda erbaş rütbesi ve vilayet polisinde en aşağı polis rütbesi (BRTS, 953)”.

İnce Ünlülerin Kalınlaşması

-i-/>-ı-/: arşın (236) “arşın, endaze (BTS, 39)” (<Rus. *arşin*) “arşın, endaze (71 santimetre) (BRTS, 27)”.

Ünlülerde Genişleme

Kelime içindeki dar sıradan *ı, i, u, ü* ünlülerinin, çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan *a, e, o, ö* ünlülerine dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.240). Rusça sözcüklerin ilk hecesinde /a/ olarak telaffuz edilen vurgusuz /o/ sesinin, Başkurt Türkçesine /a/ olarak geçmesi sıklıkla görülen bir ses olayıdır. Aynı zamanda, /ı/ haricinde kelimenin her yerinde görülebilen ve Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan yarı genişleme olayına da sıklıkla rastlanmaktadır.

-ı/>-a/: bahıla “av çizmesi (BTH I, 124)” (<Rus. *bahılı*) “av çizmesi (UBH I, 63)”.

-ı/>-a-/: kandavay “kalın gövdeli, uzun melez çam ya da çam ağacı (BTH I, 479)” (<Rus. *kondoviy*) “çam (BTAH IV, 375)”.

-i/>-ä/: güslä “mızrapla çalınan, çok telli eski bir Rus müzik aleti (BTH I, 242)” (<Rus. *gusli*) “eski bir Rus sazı (BRTS, 166)”.

-o/>-a-/: bayar (131) “eski Rusya’da soylu kişi, boyar (BTS, 67)” (<Rus. *boyarin*) “Moskof devletinde boyar (BRTS, 56)”, **haldat** (116) “1. Asker. 2. Askerlik (BTS, 181)” (<Rus. *soldat*) “asker (BRTS, 858)”, **samawır** (185) “semaver (BTS, 496)” (<Rus. *samovar*) “semaver (BRTS, 804)”, **qamıt** (222) “hamut (BTS, 324)” (<Rus. *homut*) “hamut (BRTS, 979)”, **kajan** “deri palto (BTH I, 476)” (<Rus. *kojan*) “deri (BRTS, 328)”, **kandavay** “kalın gövdeli, uzun melez çam ya da çam ağacı (BTH I, 479)” (<Rus. *kondoviy*) “çam (BTAH IV, 375)”.

-o/>-u-/: muqşı “Mordva halkının iki etnik grubundan birisi (BTH I, 836)” (<Rus. *mokşa*) “Mordva halkı (UBH I, 576)”.

o/>u-/: uqalsa “çit, bahçe çiti (BTS, 656)” (<Rus. *okolitsa*) “çit (BRTS, 533)”.

-u-/>-ä-/: kăzäley (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”.

-u-/>-o-/: tolop (272) “1. Hayvan kürkü, kürk. 2. Elbise üstüne giyilen büyük yakalı, geniş elbise; gocuk (BTS, 622)” (<Rus. *tulup*) “gocuk (ğü) (BRTS, 927)”.

Ünlülerde Yuvarlaklaşma

Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik etkenlerle yuvarlak sıraya geçmeleri olayıdır (Korkmaz, 2023, s.242).

-e-/>-ö-/: möşäk (181) “1. Çuval, büyük torba. 2. Çanta (BTS, 430)” (<Rus. *meşok*) “çuval, torba, dağarcık, kırba (BRTS, 400)”.

Ünlülerde Düzleşme

Çeşitli fonetik etkenlerle ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.240).

-o-/>-ı-/: arış (87) “çavdar (BTS, 37)” (<Rus. *roj*) “çavdar (BRTS, 979)”.

-u-/>-ı-/: qamıt (222) “hamut (BTS, 430)” (<Rus. *homut*) “hamut (BRTS, 979)”.

Ünlülerde Daralma

Yanlarındaki geniş ünlülere daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisiyle geniş ünlülerin *a>ı, o>u, e>i, ö>ü* biçiminde daralması olayıdır (Korkmaz, 2023, s.239). Özellikle, Türkiye Türkçesinde ilk hecede görülen *a>ı, e>i* daralması, Başkurt Türkçesindeki Rusça alıntılarda da bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

-a-/>-ı-/: samawır (185) “semaver (BTS, 496)” (<Rus. *samovar*) “semaver (BRTS, 804)”, **tırantas** “dört tekerlekli, üstü kapalı yük arabası, at arabası (BTS, 580)” (<Rus. *tarantas*) “yük arabası (UBH II, 488)”.

-a/>-ı-/: muqşı “Mordva halkının iki etnik grubundan birisi (BTH I, 836)” (<Rus. *mokşa*) “Mordva halkı (UBH I, 576)”.

-e-/>-i-/: känfit (97) “şeker, şekerleme, bonbon (BTS, 274)” (<Rus. *konfeta*) “şeker, şekerleme, bonbon (BRTS, 339)”, **tärilkä** (225) “tabak çanak (BTS, 602)” (<Rus. *tarelka*) “tabak (ğı) (BRTS, 899)”, **bit** (44) “elbette, muhakkak, tabi ki; şüphesiz, mutlak (BTS, 94)” (<Rus. *ved*) “ki, ne de olsa (BRTS, 71)”, **gäzıt** (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. *gazeta*) “gazete (BRTS, 140)”, **sirkäw** (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”, **bızrä** (261) “su veya benzeri şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”, **biza** “1. Talihsizlik, dert, bela. 2. Herhangi sıfat ya da zarfla gelerek anlamı güçlendirir (BTS, 95)” (<Rus. *beda*) “bela, kaza; bela kaza (UBH, 63)”, **sinnək** “çatı arasına saman da doldurulabilen hayvan barınağı, ahır (BTH I, 202)” (<Rus. *sennik*) “ot şilte (BRTS, 825)”.

-i-/>-ı-/: yıla “1. Suyun yarararak oluşturduğu iz. 2. Altın vs. damarı. 3. Boylu boyuna uzanan çizgi (BTS, 744)” (<Rus. *jila*) “1. Kan damarı, sinir, tendon. 2. Suyun yarararak oluşturduğu iz, katman (UBH, 321)”. Dietrich (2004, s. 12), /ş/, /j/, /ts/ ünsüzlerinden sonra gelen /i/ ve /e/ ünlülerinin Rusçada /ı/ olarak

söylenişini ifade eder ve Başkurt Türkçesinin de bu söylenişini koruduğunu görebiliriz.

-o/->-u-/: kaluş (224) “galoş, plastik ayakkabı (BTS, 269)” (<Rus. *galoşi*) “külüstür gemi (BRTS, 141)”, **garmun** (145) “akordeon (BTS, 167)” (<Rus. *garmon*) “armonik (ğ) (BRTS, 142)”, **qulasa** “su yardımıyla dönen çark, değirmen; çark (BTS, 380)” (<Rus. *koleso*) “tekerlek; çark (BRTS, 330)”.

Ünlülerde Düşme

Türlü ses etkileri altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.240).

-a/>-Ø/: känfit (97) “şeker, şekerleme, bonbon (BTS, 274)” (<Rus. *konfeta*) “şeker, şekerleme, bonbon (BRTS, 339)”, **sbruy** “at arabası, kızak vb. araçlara at koşturmak için kullanılan bütün malzemeler; eyer, hamut vb. (BTH I, 182)” (<Rus. *sbruya*) “koşum, at takımı (BRTS, 810)”, **gäzıt** (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. *gazeta*) “gazete (BRTS, 140)”.

-i/>-Ø/: kaluş (224) “galoş, plastik ayakkabı (BTS, 269)” (<Rus. *galoşi*) “külüstür gemi (BRTS, 141)”, **bilmän** “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)” (<Rus. *pelmeni*) “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)”.

Ünlülerde Türeme

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.241).

Başkurt Türkçesinde, Rusçadan alıntılanan sözcüklerin başında kimi zaman bir ünlünün ya da ünsüzün türediği görülür (Abdullina, 2018, s.83). Sadece kelime başında görülen bu ses olayı, Başkurt Türkçesinde “*proteza (ön seste türeme)*” olarak adlandırılır ve Rusçadan alıntı sözcüklerde görülür: arış <Rus. roj.

Başkurt Türkçesinde, Rusçadan alıntılanan sözcüklerde kimi zaman bir veya daha fazla sesin (ünlü veya ünsüz) kelimeye eklendiği görülür (Abdullina, 2018, ss.83-84). Bu ses olayı, Başkurt Türkçesinde “*epentez (ses türemesi)*” olarak adlandırılır ve yine Rusçadan alıntı sözcüklerde görülür: büränä <Rus. brevno.

İki ünsüzün yan yana gelmemesi durumu, daha önce de belirtildiği üzere alıntı sözcükler dışında, Eski Türkçeden bu yana uygulanan fonetik bir kuraldır. Bu nedenle, alıntı sözcüklerdeki iki ünsüzün arasına ünlü bir ses getirilir. Bu kuralın Başkurt Türkçesi için de geçerli olduğu ve kendi sesletiminde uyguladığı örneklerde görülmektedir.

Ø-/>a-/: arış (87) “çavdar (BTS, 37)” (<Rus. roj) “çavdar (BRTS, 979)”.

-Ø/>-a/: **lasta** “yüzgeç (BTH I, 759)” (<Rus. *last*) “yüzgeç (BRTS, 363)”, **uçastka** “hususî olarak kullanmak için ayrılan yer, bölüm (BTH I, 485)” (<Rus. *uçastok*) “saha, tarla, arsa (BRTS, 961)”.

-Ø/>-ä-/: **kälet** (101) “kiler, depo (BTS, 272)” (<Rus. *klet*) “(madenlerde) asansör (BRTS, 325)”.

-Ø/>-e-/: **kerän** “acırga, yaban turpu (BTS, 276)” (<Rus. *hřen*) “yaban turpu (UBH, 608)”, **keräšen** “1. Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçmiş kişi. 2. Aksi, inatçı kişiyi yermek için söylenir” (BTS, 276) (<Rus. *kryaj*) “1. Sıradağ, 2. Yükselti, adacık (UBH, 512)”, **keväš** “bayat ekmekten yapılan Rus içeceği, kvas” (<Rus. *kvas*) “ekmek mayası (UBH, 456)”.

Ø-/>-ı-/: **ırja** “nemli havanın etkisiyle demirde oluşan kızıl kahverengi madde (BTH I, 416)” (<Rus. *rja*) “pas rengi (BRTS, 792)”, **ısbut** “fırın çıkıntısı (BTS, 241)” (<Rus. *svod*) “tonoz, kemer (BRTS, 817)”, **ıšmala** “reçine, çam sakızı, vernik (BTS, 242)” (<Rus. *smola*) “katran; reçine, sakız, akındırık (BRTS, 847)”, **ıvar** “reçine, çam sakızı, vernik (BTS, 243)” (<Rus. *var*) “zift (BRTS, 68)”.

-Ø/>-o-/: **dorop** “av tüfeği ateşlendiğinde saçılan küçük parçalar, saçma (BTH, 288)” (<Rus. *drob*) “çekirdek, öz (UBH, 303)”.

Ø-/>-ö-/: **öštäl** (205) “masa (BTS, 465)” (<Rus. *stol*) “masa (BRTS, 878)”.

-Ø/>-ö-/: **görözdä** “şapka kısmı sümüksü beyaz tüylerle kaplı bir tür yenilebilir mantar (BTS, 170)” (<Rus. *gruzd*) “şapka kısmı sümüksü beyaz tüylerle kaplı bir tür yenilebilir mantar (BTS, 170)”, **köröškä** “maşrapa, kupa, bardak (BTS, 299)” (<Rus. *krujka*) “maşrapa, kupa, bardak (UBH, 509)”.

Ø-/>-u-/: **urış** (197) “Rus insanları, Ruslar (BTS, 662)” (<Rus. *russkiy*) “Rus (BRTS, 800)”.

-Ø/>-ü-/: **büränä** (29) “kiriş, kütük, tomruk; kalas (BTS, 37)” (<Rus. *brevno*) “kiriş, tomruk (ğü), kütük (ğü) (BRTS, 58)”.

Ünlülerde Benzeşme

Kelime içindeki bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.90).

tärilkä (225) “tabak çanak (BTS, 602)” (<Rus. *tarelka*) “tabak (ğı) (BRTS, 899)”, **möşäk** (181) “1. Çuval, büyük torba. 2. Çanta (BTS, 430)” (<Rus. *meşok*) “çuval, torba, dağarcık, kırba (BRTS, 400)”.

ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

Burada, ses olaylarını incelemeyen önce Başkurt Türkçesindeki ünsüzlerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ardından, ünsüzlerle ilgili ses olayları yedi alt başlık altında incelenmiştir.

Başkurt Türkçesinde Ünsüzler

Başkurt Türkçesinde 26 ünsüz vardır ve bunlardan 6 tanesi (/ğ/, /ş/, /z/, /q/, /ñ/, /h/) Rusçada olmayıp sadece Başkurt Türkçesinde kullanılmaktadır. Bunun nedeni, bu seslere karşılık olarak Başkurt Türkçesinin telaffuz ve fonetik özelliklerini yansıtacak ünsüzlerin Kiril alfabesinde bulunmamasıdır.

Başqort Tele Grammatikahı'nın birinci cildinde de bahsedildiği üzere, Başkurt Türkçesindeki /v/, /j/, /z/, /f/, /h/, /ç/, /ts/, /sç/ ünsüzleri Rusçadan ve diğer dillerden alıntılanan sözcüklerde kullanılmaktadır (Abdullina, 2018: 60). Ayrıca, N. Poppe de *Bashkir Manual* adlı çalışmasında hem Rus hem de Başkurt alfabesinde yer alan bu ünsüzlerin yalnızca alıntı sözcüklerde kullandığını ifade etmiştir (Poppe, 1964, ss.9-11).

Ünsüz Değişimleri

Bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması olayıdır (Korkmaz, 2023, s.242).

Rusçadan, Başkurt Türkçesine alıntılanan sözcüklerde ünlüler değişime uğramadan da geçebilir, ama bu kez Rusça /k/ ve /g/ ünsüzlerinin, /q/ ve /ğ/ ünsüzlerine dönüştüğü görülür (Abdullina, 2018, s.88): duğa <Rus. duga.

Ön Seste

Rusça alıntı sözcüklerdeki /s/ ünsüzü, Başkurt Türkçesinde çoğunlukla /h/ olmuştur. Ancak, ağızlarda kimi zaman /ş/ şeklinde olduğu da görülmektedir (Benzing, 1995, s.132). Yine Rusça alıntı sözcüklerdeki /ç/ ünsüzü, Başkurt Türkçesinde çoğunlukla /s/ olmaktadır. Bunlardan, *s>h* ve *ç>s* değişimleri, zaten Başkurt Türkçesi için karakteristik özelliklerdendir.

Bit bağlacı ile ilgili olarak Ertürk, “Baskurt Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarda Rusça ве́дь (*v'et'*) edatıyla da karşılanabildiğini” ifade etmektedir (Ertürk, 2016, s.193).

ç->s-: säynük (60) “büyük bakır çaydanlık (BTS, 430)” (<Rus. *çaynik*) “semaver (BRTS, 804)”, **sirat** (113) “1. Tertip, düzen. 2. Nöbet (BTS, 530)” (<Rus. *çeryod*) “1. Sıra. 2. Vakit (i), zaman (BRTS, 991)”, **suyın** “dökme demir, erimiş demir (BTS, 543)” (<Rus. *çugun*) “font, dökme demir (BRTS, 998)”.

h->q-: qamıt (222) “hamut (BTS, 430)” (<Rus. *homut*) “hamut (BRTS, 979)”.

-k->-h-: äsmuħa (409) “librenin sekizde biri (BTH II, 756)” <Rus. *osmuħa* “eski bir Rus ölçü birimi; ondalığın dörtte biri (UBH, 774)”.

k->q-: qulasa “su yardımıyla dönen çark, değirmen; çark (BTS, 380)” (<Rus. *koleso*) “tekerlek; çark (BRTS, 330)”, **quqış** “alay veya tahkir işareti (BTS, 379)” (<Rus. *kukiş*) “alay ve tahkir işareti yapmak (BRTS, 357)”.

p->m-: meyes (81) “fırın (BTS, 413)” (<Rus. *peç*) “soba, ocak (ğ) (BRTS, 616)”.

s->h-: haldat (116) “1. Asker. 2. Askerlik (BTS, 430)” (<Rus. *soldat*) “asker (BRTS, 858)”, **halat** “malt (BTS, 181)” (<Rus. *solod*) “malt (BRTS, 859)”, **hurğıs** “mühür mumu (BTS, 220)” (<Rus. *surguç*) “mühür mumu (BRTS, 889)”.

t->d-: dambur “kat kat sarılmış, kalın nakış ipi (BTH I, 263)” (<Rus. *tambur*) “vagon sahanlığı (BRTS, 898)”.

v->b-: bit (44) “elbette, muhakkak, tabi ki; şüphesiz, mutlak (BTS, 94)” (<Rus. *ved*) “ki, ne de olsa (BRTS, 71)”, **bizrä** (261) “su veya benzeri şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”.

-v->-b-: isbut “fırın çıkıntısı (BTS, 241)” (<Rus. *svod*) “tonoz, kemer (BRTS, 817)”.

y->ğ-: ğınvar (20) “Ocak (BTS, 430)” (<Rus. *yanvar*) “Ocak, Ocak ayı (BRTS, 1021)”.

ts->s-: sirkäw (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”.

N. Poppe hem Rus hem de Başkurt alfabesinde yer alan bu /ts/ ünsüzünün, yalnızca alıntı sözcüklerde kullandığını ifade etmektedir (Poppe, 1964, s.10). Öte yandan, Benzing de /ts/ ve /ç/ ünsüzlerinin, sadece Rusçadan yeni alınmış ödünç kelimelerde görüldüğünü belirtmiştir (Benzing, 1995, s.132). Örneğin, Rusçadan Tatarcaya geçen *çirkaw* sözcüğündeki /ç/ ünsüzü, yine Başkurtçaya geçerken /s/ olmuştur.

-ts->-s-: gärnis “değirmen, öğütücü gibi aletleri kullandıktan sonra bunların sahibine verilen para; ödeme (BTH I, 242)” (<Rus. *garnets*) “değirmen, öğütücü gibi aletleri kullandıktan sonra bunların sahibine verilen para; ödeme (UBH I,225)”.

İç Seste

Rusça sözcüklerde görülen /g/ ünsüzü, Başkurt Türkçesine geçerken iki ünlü arasında sızıcılaşma eğilimde olduğu için /ğ/ şeklinde değişmiştir (Benzing, 1995, s.132).

-b->-m-: ızma “ev; basık, loş ve nemli barınak (BTS, 244)” (<Rus. *izba*) “izbe (BRTS, 285)”.

-b->-v-: äverkä “Fırfır, farbala; giysi, perde gibi şeylerin kenarlarına dikilen kırmalı ya da büzgülü süs; katlam. (BTS, 148)” (<Rus. *oborka*) “fırfır, farbala (BRTS, 510)”.

-ç->-s-: körpäsitkä “buğdayın özünden öğütülerek elde edilen kaliteli un (BTH I, 545)” (<Rus. *krupçatka*) “has un (BRTS, 355)”, **küsä** “yığın, küme (BTS, 313)” (<Rus. *kuça*) “yığın, küme (BRTS, 360)”, **küsän** “lahana koçanı, koçan (BTS, 313)” (<Rus. *koçan*) “lahana koçanı (BRTS, 346)”.

-g->-ğ-: duğa (187) “boyunduruk; kavis, eğmeç, yay (BTS, 133)” (<Rus. *duga*) “boyunduruk (ğu) (BRTS, 206)”.

-v->-w-: samawır (185) “semaver (BTS, 496)” (<Rus. *samovar*) “semaver (BRTS, 804)”.

Son Seste

-ç->-s: meyes (81) “fırın (BTS, 413)” (<Rus. *peç*) “soba, ocak (ğ) (BRTS, 616)”, **hurğis** “mühür mumu (BTS, 220)” (<Rus. *surguç*) “mühür mumu (BRTS, 889)”.

-j->-ş: arış (87) “çavdar (BTS, 37)” (<Rus. *roj*) “çavdar (BRTS, 979)”.

-k->-q: qomaq “sıçan, fare (BTS, 370)” (<Rus. *homyak*) “hamster (BRTS, 979)”.

-v->-w: sirkaw (129) “Hristiyan ibadethanesi, kilise (BTS, 530)” (<Rus. *tserkov*) “kilise, mezhep (bi) (BRTS, 986)”.

Ünsüz Düşmesi

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste r, n, l, f gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile y, g, ğ, k, h gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayıdır (Korkmaz, 2023, s.242).

-ş->-Ø-: äsmuħa (409) “librenin sekizde biri (BTH II, 756)” (<Rus. *osmuška*) “eski bir Rus ölçü birimi; ondalığın dörtte biri (UBH, 774)”.

-v->-Ø-: büränä (29) “kiriş, kütük, tomruk; kalas (BTS, 37)” (<Rus. *brevno*) “kiriş, tomruk (ğu), kütük (ğü) (BRTS, 58)”.

v->-Ø-: yüşkä (170) “baca ya da fırın kapağı (BTS, 749)” (<Rus. *vyuşka*) “baca kapağı (BRTS, 139)”.

-y->-Ø-: lämkä “heybe bağı (BTH I, 773)” (<Rus. *lyamka*) “kayış, kolan (BRTS, 380)”, **mäkinä** “ekin savururken düşen ufak çöpler (BTH I, 761)” (<Rus. *myakina*) “başak kalıntısı, kesmik (BRTS, 418)”, **qomaq** “sıçan, fare (BTS, 370)” (<Rus. *homyak*) “hamster (BRTS, 979)”, **täpke** “toprağı yumuşatmak için kullanılan bel (BTS, 600)” (<Rus. *tyapka*) “çapa, kazma (UBH II, 529)”, **ürädnik** “Rus ordusunda Kazak askerlerine verilen bir astsubaylık rütbesi (BTH I, 499)” (<Rus. *uryadnik*) “eski Rusya’da Kazak ordusunda erbaş rütbesi ve vilayet polisinde en aşağı polis rütbesi (BRTS, 953)”.

Ünsüz Türemesi

Kelime ön, iç ve son seslerinde, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.243).

Ø->e-: eşläpä “şapka, başlık (BTS, 159)” (<Rus. *şlyapa*) “şapka (BRTS, 1006)”.

-Ø->n-: yaşnik (79) “kutu, sandık (BTS, 722)” (<Rus. *yaşik*) “kutu, sandık (ğ) (BRTS, 1022)”.

-Ø->y: kăzäley (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) “aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”.

Tonlulaşma

Tonsuz ünsüzlerin, yumuşayarak tonlu *b, c, d, g* (ğ) ünsüzlerine dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.228).

p->b-: bünätäy (52) “şahit, tanık (BTS, 116)” (<Rus. *ponyatoy*) “şahit (di), tanık (ğ) (BRTS, 661)”, **boram** “suda insan ya da yük taşımak amacıyla üzerine tahta döşenerek yapılan büyük gemi ya da sal (BTH I, 155)” (<Rus. *parom*) “feribot (BRTS, 590)”, **bilmän** “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)” (<Rus. *pelmeni*) “küçük hamur parçalarına sarılmış et kıyması, pelmen (BTS, 92)”.

-p->-b-: käbeštä (236) “lahana (BTS, 270)” (<Rus. *kapusta*) “lahana (BRTS, 315)”, **kirbes** “tuğla, kerpiç (BTS, 288)” (<Rus. *kirpiç*) “kerpiç (UBH, 460)”.

Tonsuzlaşma

Ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuz niteliği kazanması (*p, ç, t, k*) olayıdır (Korkmaz, 2023, s.229).

Ruşçadan alıntılanan ve /d/ ünsüzüyle biten sözcükler, Başkurt Türkçesine geçerken /t/ ünsüzüne dönüşür (Abdullina, 2018, s.102). Aynı zamanda, Rusçadan alıntılanan sözcüklerin sonundaki /d/ ünsüzünün, Başkurt Türkçesindeki doğru telaffuzu /t/ şeklindedir (Abullina, 2018, s.102): zavot <Rus. zavod.

g->k-: kaluş (224) “galoş, plastik ayakkabı (BTS, 269)” (<Rus. *galoşi*) “külüstür gemi (BRTS, 141)”.

-d->-t: bit (44) “elbette, muhakkak, tabi ki; şüphesiz, mutlak (BTS, 94)” (<Rus. *ved*) “ki, ne de olsa (BRTS, 71)”, **sirat** (113) “1. Tertip, düzen. 2. Nöbet (BTS, 530)” (<Rus. *çeryod*) “1. Sıra. 2. Vakit (i), zaman (BRTS, 991)”, **halat** “malt (BTS, 181)” (<Rus. *solod*) “malt (BRTS, 859)”, **isbut** “fırın çıkıntısı (BTS, 241)” (<Rus. *svod*) “tonoz, kemer (BRTS, 817)”.

Sızıcılaşma

Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli nedenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2023, s.214).

Ruşçada, kelime içerisindeki /d/ ünsüzünün (r, w, y'nin de etkisiyle), Başkurt Türkçesinde genellikle /z/ ünsüzüne dönüştüğü görölr (Benzing, 1995, s.133).

-d->-z-: bizrä (261) “su veya benzeri Şeylerin taşındığı kulplu kap, kova (BTH I, 140)” (<Rus. *vedro*) “kova; bakraç (BRTS, 71)”, **mizal** “madalya (BTS, 419)” (<Rus. *medal*) “madalya (UBH, 554)”, **häyzük** “15. ve 19. yüzyıllar arasında bazı Slav halklarında Türk hâkimiyetine karşı eylemlerde bulunan kişi (BTS, 196)” (<Rus. *gayduk*) “15. ve 19. yüzyıllar arasında bazı Slav halklarında Türk hâkimiyetine karşı eylemlerde bulunan kişi (BTAH III, 130)”, **yäzäk** “kıtlık zamanında devletten alınan yardım (BTH I, 459)” (<Rus. *yedok*) “adam, kişi; boğaz (BRTS, 211)”.

-g->-ğ-: duğa (187) “boyunduruk; kavis, eğmeç, yay (BTS, 133)” (<Rus. *duga*) “boyunduruk (ęu) (BRTS, 206)”.

g->-ğ-: ğäzıt (413) “gazete (BTS, 168)” (<Rus. *gazeta*) “gazete (BRTS, 140)”.

-s->-ř-: käbeřtä (236) “lahana (BTS, 270)” (<Rus. *kapusta*) “lahana (BRTS, 315)”.

s->-ř-: işmala “reçine, çam sakızı, vernik (BTS, 242)” (<Rus. *smola*) “katran; reçine, sakız, akındırık (BRTS, 847)”, **öřtäł** (205) “masa (BTS, 465)” (<Rus. *stol*) “masa (BRTS, 878)”.

-s->-ř-: urış (197) “Rus insanları, Ruslar (BTS, 662)” (<Rus. *russkiy*) “Rus (BRTS, 800)”.

-z->-z-: käzäle (176) “çelik çomak oyunu (BTS, 284)” (<Rus. *kozuli*) “aşık oynamak, aşık oyunu oynamak (BTAH IV, 882)”, **ızma** “ev; basık, loş ve nemli barınak (BTS, 244)” (<Rus. *izba*) “ızbe (BRTS, 285)”.

SONUÇ VE DEğERLENDİRME

Başkurt Türkçesinin söz varlığına genel olarak bakıldığında hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde diğer yabancı dillerin yanı sıra, Ruşçanın yoğun etkisi dikkat çeker. Özellikle, devrim yıllarından sonra yaşanan gelişmeler ve oluşan yeni fikirler, Başkurt Türkçesine yabancı sözcüklerin geçişini de hızlandırmıştır. Ancak, edebiyatta ve alan terminolojisinde sıklıkla kullanılan Ruşça sözcüklerin, genellikle Başkurt Türkçesinin kendi fonetik yapısına göre şekillendiği veya Ruşça köke Başkurtça ek getirilerek bir uyum sağlanmaya çalışıldığı görölmüştür.

Zeyneb Biiřeva'nın *Kämhetelgändär* romanından ve *Bařqort Teleneň Hüzlege I-II* adlı sözlükten tespit ettiğimiz Ruşça alıntı sözcüklerdeki fonetik değişimler, Bařkurt Türkçesinin kendi gramer kurallarını alıntı sözcüklere ne derece uyguladığını görmek ve alıntı sözcüklerin söz varlığına etkisi yönündeki olumlu ya da olumsuz fikirleri anlamak adına önem taşımaktadır. Bařkurt Türkçesinin, alıntı sözcüklere kendi gramer kurallarını etkili bir biçimde uygulamaya çalışması, kendi

dil kurallarını muhafaza etme konusundaki duruşunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, söz konusu Zeyneb Biişeva'nın *Kämhetelgändär* romanından ve *Başqort Teleneñ Hüzlege I-II* adlı sözlükten tespit ettiğimiz 92 adet alıntı sözcüğün, fonetik ses değişimlerine uğrayarak Başkurt Türkçesinde kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu alıntı sözcüklerin, Başkurt Türkçesine geçerken fonetik değişime uğramasının nedeni, sözcüğe söyleyiş kolaylığı kazandırmaktan ziyade onları kendi gramer yapısına uygun hâle getirmektir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, bu 92 adet alıntı sözcükten 47 tanesinde ünlülerin, 45 tanesinde ise ünsüzlerin ses değişimine uğradığı görülmüştür. İlk olarak, ünlüler üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

- a) Fonetik değişimlerin, yoğun olarak ilk ve orta hecelerde meydana geldiği tespit edilmiştir,
- b) Ünlülerin geçirdiği bu fonetik değişimlerde, genellikle Başkurt Türkçesine özgü seslerin sıklıkla (/ä/ (ə), /ö/ (ø), /ü/ (ʏ)) kullanıldığı görülmüştür,
- c) Alıntı sözcüklerdeki fonetik değişimlerde kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumlarının güçlü biçimde uygulandığı dikkat çekmiştir,
- d) İncelenen alıntı sözcüklerde, kalın ünlülerin incelenmesi ses olayına sıklıkla rastlanılmıştır. Ardından ise ünlülerde genişleme, daralma, düşme ve türeme olaylarının yoğun olduğu görülmüştür,
- e) Alıntı sözcüklerde çoğunlukla -o-/>-ä-/ ve -a-/>-ä-/ incelmelerinin olduğu tespit edilmiştir,
- f) Ünlülerde genişleme olayının çoğunlukla -o-/>-a-/ şeklinde olduğu görülmüştür,
- g) Ünlülerde daralma olayının çoğunlukla -e-/>-i-/ ve -o-/>-u-/ şeklinde olduğu görülmüştür,
- h) Ünlülerde düşme olayının çoğunlukla kelime sonunda gerçekleştiği görülmüştür,
- i) Ünlü türemesinin çoğunlukla kelime başında ve kelime ortasında meydana geldiği görülmüştür,
- j) Özellikle, iki ünsüz arasında bir ünlünün türemesi, kalınlık-incelik uyumunun gözetilerek bu dizilişe uygun seslerin seçilmesi ünlülerdeki fonetik değişimlerle ilgili dikkat çeken noktalardan olmuştur. Bununla birlikte Başkurt Türkçesinin, Eski Türkçeden beri uygulanan bu fonetik kurallara bağlı kaldığı görülmüştür,
- k) Ünlülerde en az karşılaşılan ses olayları ise ünlü benzeşmesi ve ünlü yuvarlaklaşması olmuştur.

Sonrasında ise, ünsüzler üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

- a) Ünsüzlerdeki fonetik değişimler ağırlıklı olarak ilk hecede gerçekleşmiştir,
- b) Özellikle, Rusça alıntı sözcüklerdeki *g, s, z, n* ünsüzlerinin, Başkurt Türkçesine geçerken kendine has *ğ, ş, z, ñ* ünsüzleriyle karşılandığı görülmüştür,
- c) Ünsüz değişimlerinin çoğunlukla ön ve son seste olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, *v->b-, ç->s-, s->h-* değişimlerinin Rusçadan alıntı sözcüklerde sıklıkla meydana geldiği görülmüştür,

- d) Rusçadan geçen sözcüklerde iki ünsüz yan yana bulunuyorsa, bunlardan birinin Başkurt Türkçesine geçerken düştüğü görülmüştür,
- e) Ünsüz düşmesi olayına çoğunlukla iç seste rastlanmıştır,
- f) Başkurt Türkçesine geçen Rusça alıntı sözcüklerde görülen ünsüz türemelerinin, kelimenin bütün hecelerinde meydana geldiği tespit edilmiştir,
- g) Tonlulaşma ses olayı *p->b-* seslerinde sıklıkla görülmüştür,
- h) Tonsuzlaşma ses olayına *-d->-t* seslerinde sıklıkla rastlanmıştır,
- i) Rusça alıntı sözcüklerde çoğu zaman görülen sızıcılaşma olayı, genellikle kelime ortasında ve *-d->-z* seslerinde meydana gelmiştir.

Elde edilen sonuçlardan da görüldüğü üzere, Başkurt Türkçesi, Rusça alıntı sözcüklere kendi gramer kurallarını etkili ve yoğun bir şekilde uygulamıştır. Kendi fonetik yapısına uygun olmayan bu alıntı sözcükleri, ses değişimleri yoluyla veya Rusça köke Başkurtça ek getirmek suretiyle kendi dil kurallarına uygun biçimde söz varlığına katmıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

//: Sesbirimlerin gösterilmesinde kullanılır.

/: Bir biçimbirim farklı sesçil biçimlerini gösterir.

-: Fiil çekim eklerinin önünde kullanılır.

<: Bir şeklin başka bir şekilden geliştiğini ifade eder.

>: Bir şekilden başka bir şekle gidişi ifade eder.

bk.: Bakınız.

BRTS: Büyük Rusça-Türkçe Sözlük.

Bşk.: Başkurt Türkçesi.

BTAH: Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege.

BTH: Başqort Teleneñ Hüzlege.

BTS: Başkurt Türkçesi Sözlüğü.

C.: Cilt.

Çev.: Çeviren.

Ed.: Editör.

K: Kämhetelgändär

Ø: Eksiz şekli göstermek için kullanılır.

Rus.: Rusça.

s.: Sayfa.

ss.: Sayfa sayıları.

S.: Sayı.

UBH: Urişsa-Başqortsa Hüzlek.

vb: Ve benzeri.

KAYNAKÇA

Abdullina, G. R. (2018). *Başqort Tele Grammatikahı I Tom*. Öfö: Kitap.

Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim Cilt III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bahtiyarova, A. N. (2018). Zaimstvovaniya v Başkirskom Yazıke. *Sovremennıye Nauçnıye İssledovaniya i Razrabotki 10 (27)*, 185-188.

Başqort Teleneñ Hüzlege I-II Tom (2011). Öfö: Zäynäb Bişeva İsemendäge Kitap Nāşriäte.

Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege III Tom (2012). Öfö: Kitap.

Başqort Teleneñ Akademik Hüzlege IV Tom (2012). Öfö: Kitap.

Benzing, J. (1995). Başkurt Türkçesi (Çev. M. Argunşah). *Türk Dünyası Araştırmaları (Nisan)*, 127-142.

Bişeva, Z. (1990). *Kämhetelgändär*. Öfö: Başqortoston Kitap Nāşriäte.

Bişeva, Z. (2022). Aşağılananlar (Çev. F. Ertürk, S. Tay). Ankara: Bengü Yayıncılık.

Catford, J. C. (2001). *A Practical Introduction to Phonetics (Second Edition)*. Great Britain: Oxford University Press.

Dauzat, A. (1917). *La Philosophie du Langage*. Paris: Ernest Flammarion Éditeur.

Demir, B. (2004). Başkurdistan Cumhuriyetinde Millî Dil ve Devlet Dili Problemi. *Bilig, S. 30*, 39-43.

Dietrich, A. P. (2004). *Rusça Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Sözdizimi)*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Dobrovolsky, M. & O'grady, W. (1997). Phonetics: The Sounds of Language, *Contemporary Linguistics An Introduction (Third Edition)*. Boston: Bedford/St. Martin's.

Ähmärov, Z. Q. (1972). *Başqort Yazıwı Tarihenän*. Öfö: Başqortostan Kitap Neşriäte.

Ertürk, F. (2016). Bağlama Edatlı Kuruluşların Başkurt Türkçesindeki Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 16/2, 189-195.

Ertürk, F. (2022). Zeynep Bişeva'nın Kemhétélgender Romanında Mitsel Öğeler. *Gazi Türkiyat*, 31, 79-93.

Fathullina, F. (2009). Novıye Slova i Novıye Znaçeniya v Sostave Başkirskogo Yazıkı. *Problemy Vostokovedeniya*, 2 (44), 145-150.

Hisamitdinova, G. F. & Uraksin Z. G. (2003). *İstoriya i Kultura Başkortostana*. Ufa: İzdatelstvo "Ğilem".

Korkmaz, Z. (2023). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mustafaev, E. M. & Şçerbinin, V. G. (2013). *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Poppe, N. (1964). *Bashkir Manual*. Bloomington: Indiana University Publications.

Urıssa-Başqortsa Hüzlék I-II Tom (2005). Öfö: Başqort Entsiklopediyahı Ğilmi Neşriäte.

Veliçko, A. V. (1995). O "Russkosti" Russkogo Yazıkı Naşih Dney. *Russkaya Reç*, 6, 54-57.

Yazıcı Ersoy, H. (2022). *Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 11.10.2024
Yayına Kabul Tarihi: 01.02.2025
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1564837>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 460-482
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

11. KALKINMA PLANI HEDEFLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşegül GÜRİSOY*

Gökçe Sinem ERBUĞA**

Öz!

Türkiye, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek adına 11. Kalkınma Planı ışığında kendine uzun soluklu amaçlar belirlemiştir. Söz konusu amaçlara erişme doğrultusunda her ne kadar iktisadi ve politik iklimin sürekli olarak değişmesi söz konusu olsa da Türkiye, amaçlarına ulaşma yolunda dengeli ve kararlı bir biçimde ilerlemektedir. Küresel ölçekte karşılaşılan iktisadi ve finansal belirsizliklerin artışı ve bu risklerin beraberinde getirmiş olduğu çok çeşitli riskler, kalkınma planlarını önemli hale getirmiştir. Bu risklerin sağlıklı bir biçimde yönetilebilmesi adına hazırlanmakta olan kalkınma planları, ulusların istikrarlı ve planlı bir sürdürülebilir kalkınma stratejisi izlemesine olanak vermektedir. Küresel boyutta teknolojik bilgi, beceri ve gücü elinde bulunduran uluslarla rekabet edebilmek ve değişen dünya düzenine ayak uydurabilmek için ülkeler yeterli rekabet gücüne sahip olmalıdır. Ülkelerin yoğun rekabet ortamında istikrarlı biçimde rekabet gücünü artırması ve sürdürülebilir kalkınma süreci yönetebilmesinin en önemli adımlarından birini inovasyon yeteneği oluşturmaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemiz de küresel rekabet gücü elde edebilmek amacıyla yalnızca sosyal, siyasal, coğrafi ve ekonomik yetkinliklerin yeterli sayılamayacağını farkındadır. Bu gerçekliği göz önünde bulundurarak teknolojik avantaj elde etmek ve serbest piyasanın yoğun rekabet savaşında en önlere yer alabilmek için inovasyon gerçekleştirmektedir. İnovasyon gerçekleştirerek hem teknolojik açıdan fırsatlar elde etme hem de ekonomik açıdan güç elde etme amaçlanmaktadır. Gerçekleştirilen

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gürsoy, A. & Erbuğa, G.S. (2025). 11. Kalkınma Planı hedefleri ve sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 460-482.

*Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-5523-1397, aysegul.cimen@deu.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-1604-4668, gokce.erbuga@deu.edu.tr

¹ Bu çalışma, 17-18 Mayıs 2023 tarihlerinde düzenlenen 7. Uluslararası İzmir Ekonomi ve İşletme Kongresi'nde sunulmuştur. Güncellenmiş verilerle makale haline dönüştürülmüştür. Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

bu çalışma, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma amaçları çerçevesinde yürüttüğü inovasyon politikasını belirli sektörler kapsamında karşılaştırmalar yaparak incelemektedir. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı liderliğinde oluşturulan 11. Kalkınma Planı'nda (2019-2023) yer alan kalkınma hedefleri ve bu doğrultuda izlenen politikalar incelenerek, belirlenen bu hedeflere ne derece erişildiği değerlendirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerden biri olarak, Küresel İnovasyon Endeksi'nde hızlıca ilerleyen en belirgin ülke olduğu için Türkiye çalışma kapsamında yer almaktadır. Bu amaç doğrultusunda, ülkemizde yürütülen inovasyon çalışmalarının Küresel İnovasyon Endeksi'nden (GII) faydalanılarak analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın literatüre katkıları, Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeksi'ndeki pozisyonunun yıllar boyunca nasıl değiştiğini vurgulaması ve özellikle de inovasyon ile sürdürülebilir kalkınmanın 11. Kalkınma planında ilk defa yer almasından dolayı detaylıca ele alınması olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, İnovasyon, Küresel İnovasyon Endeksi.

EVALUATION OF 11th DEVELOPMENT PLAN GOALS IN LINE WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Abstract

Türkiye has set long-term goals for itself in the light of the 11th Development Plan to achieve sustainable development. Although the economic and political climate is constantly changing to achieve these goals, Türkiye is progressing in a balanced and determined way toward achieving its goals. The increase in economic and financial uncertainties encountered on a global scale and the wide range of risks brought about by these risks have made development plans important. Development plans being prepared to manage these risks healthily enable nations to follow a stable and planned sustainable development strategy. Nations must have sufficient competitive power to compete with other nations with technological knowledge, skills, and power on a global scale and keep up with the changing world order. Innovation ability is one of the most important steps for countries to steadily increase their competitiveness in an intensely competitive environment and manage the sustainable development process. As in other countries, Türkiye knows that social, political, geographical, and economic competencies alone are insufficient to achieve global competitiveness. Considering this reality, it carries out innovation to gain technological advantage and be at the forefront of the intense competitive war of the free market. Carrying out innovation processes aims to gain both technological advantages and economic power. This study examines Türkiye's innovation policy within the framework of sustainable development goals by comparing specific sectors. The development goals included in the 11th Development Plan (2019-2023) created under the leadership of the Presidency of Turkey, the Presidency of Strategy and Budget, and the policies followed in this direction were examined, and the extent to which these targets were achieved was evaluated. Being one of the developing countries, Türkiye is included in the study because it is the most prominent country progressing rapidly in the Global Innovation Index. For this purpose, the innovation studies carried out in our country were analyzed using the Global Innovation Index (GII). The contributions of the study to the literature can be listed as emphasizing how

Turkey's position in the Global Innovation Index has changed over the years and especially the detailed analysis of sustainable development with innovation since they are included for the first time in the 11th Development Plan.

Keywords: Sustainable Development, Innovation, Global Innovation Index.

GİRİŞ

Üretim sürecinin yerine getirilebilmesi, bir ürünün açığa çıkabilmesi ve bu doğrultuda bir fayda yaratılabilmesi için üretim faktörlerinden yararlanılmaktadır. Ekonomik bakış açısına göre söz konusu bu üretim faktörleri dört temel başlık altında sıralanmaktadır: doğal kaynaklar (doğa), emek, sermaye ve girişimci. Ancak üretim yapan birimlerin minimum maliyet-maksimum kar anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda artan rekabet savaşları, en temel üretim faktörlerinden biri olan doğal kaynakların yıllar itibariyle sorumsuzca tüketimine neden olmaktadır. Bu sorumsuz tüketim davranışının devam edip artık geri dönülemez seviyeye ulaşması halinde üretimin, büyümenin ve kalkınmanın baltalanacağı son derece açıktır.

Bu doğrultuda üretimin, büyümenin ve kalkınmanın istikrarlı olması son derece önemlidir. İstikrarlı bir kalkınma anlayışı, kalkınmanın nesiller boyunca devam ettirilebilmesi diğer bir ifadeyle gelecek nesillere de aktarılması felsefesini benimsemektedir. Bu amaçla oluşturulan “sürdürülebilir kalkınma” anlayışı ilk olarak 1987 yılında tanımlanarak literatürde kendine yer bulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma anlayışına göre kalkınmanın sürdürülebilir kılınması için çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Fakat bugün, artık bu yaklaşımın eksik kaldığı; bahsi geçen bu faktörlerin teknolojik yetkinliklerle desteklenmesi gerektiği hâkim anlayış haline gelmiştir.

Günümüzde artık salt ekonomik büyümenin kalkınma açısından yeterli olmadığı ve ekonomik büyümenin sosyal, çevresel, beşerî ve kültürel olmak üzere farklı boyutlarıyla çok yönlü değerlendirmenin gerekliliği açıktır. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmeyi her zaman kendine hedef olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, söz konusu hedefe ulaşabilmek adına eğitim, sağlık, güvenlik, hukuk, adalet, ekonomi vb. birçok alanda kalkınmayı sağlayacak yapısal reformlar gerçekleştirmektedir. Kalkınmaya giden yolda izlenecek ve uygulanacak politikaları belirleyip gerekli yapısal reformları yerine getirmek için Türkiye’de kalkınma planları hazırlanmaktadır.

11.Kalkınma Planı (2019-2023), ülkemizce gerçekleştirilecek olan yatırımların orta ve uzun vadeli süreçte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik daha üretken sayılan alanlara yönlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öncelikli yatırım alanlarını belirlemesi ve bu alanlara vurgu yapması sebebiyle 11. Kalkınma Planı sürdürülebilir kalkınma konusunda önemli bir rehber olarak görülmektedir. Söz konusu planla, ülkemizin diğer ülkelere kıyasla hangi noktada konumlanması gerektiği belirlenmiştir. Bu plan çerçevesinde Türkiye, “gelir seviyesi yüksek olan ülkeler” ve “insani gelişmişlik düzeyi en yüksek ülkeler” içinde yer

almayı hedeflemektedir. Belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümeyle; istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme ise ancak ve ancak sürdürülebilir kalkınma anlayışının benimsenmesi ve sağlanmasıyla gerçekleşecektir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Çözümleri Ağı (SDSN- Sustainable Development Solutions Network) tarafından 2023 yılında yayınlanan Sürdürülebilir Kalkınma Raporu'na göre Türkiye, 70.8 puanla 166 ülke arasından 72. Sırada yer almaktadır. Aynı raporun 2024 yılında yayınladığı sonuçlara göre Türkiye yine 72. Sırada yer almış; ancak 2024 yılında 167 ülke değerlendirmeye alınmıştır. Türkiye 2024 raporuna göre 70.5 puanla sıralamasını korumuştur. Önceki yıllara ilişkin raporlar değerlendirildiğinde sürdürülebilir kalkınmanın belirttiği birçok başlıkta Türkiye ilerleme göstermiştir. Ancak sürdürülebilir kalkınma konusunda Türkiye'nin istenilen noktaya gelmesi için hala uzun bir yolu vardır.

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerin sahip oldukları teknolojik bilgi ve becerilere sahip olmak, üretim sürecinde yüksek katma değer yaratacak ürünlere ağırlık vermek ve bu ürünlerin ihracatını sağlamak, ülkelerin ekonomik refahında artış yaratması nedeniyle oldukça önemlidir. Özellikle yapay zekâ ve makine öğrenmesi gibi uygulamaları sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması noktasında kritik öneme sahiptir. Gerçekleştirilecek refah artışları ise yalnızca ülkelerin teknolojik yatırımlarda bulunmaları ve bunun altyapısını oluşturan inovasyon faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir.

Ülkelerin inovasyon faaliyetlerini yürütmeleri sırasında sergiledikleri performansın ölçülmesi, sürecin iyileştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla ülkelerin küresel inovasyon performansını ölçmek amacıyla yedi bileşenden oluşan Küresel İnovasyon Endeksi'nden (GII) yararlanılmaktadır. Küresel İnovasyon Endeksi (GII), Türkiye için de önemli bir rehber olarak görülmektedir. Endeks, ülkelere alt bileşenler bazında hangi aşamada olduklarını değerlendirme fırsatı verirken öte yandan da güçlü ve zayıf yönlerini belirleme imkânı tanımaktadır. Ülkeler güçlü ve zayıf oldukları noktaları bilerek orta ve uzun vadede izleyecekleri politikaları ve oluşturacakları stratejileri bu bilinç çerçevesinde daha sağlıklı bir biçimde belirleyebilmektedir.

Bütün bunların ışığında, yapılan bu araştırmanın amacı sürdürülebilir kalkınma hedefleri ışığında 11. Kalkınma Planı hedeflerini değerlendirmektir.

KALKINMA PLANLARI

Günümüzde ülkelerin oldukça yüksek bir hızda değişen ekonomik, politik ve sosyal çevre koşullarına ayak uydurabilmesi yıllar içerisinde daha zor bir hale gelmektedir. Kalkınma planları gerek Türkiye'nin gerek de diğer ülkelerin hızla

değişmekte olan bu koşullara uyum gösterebilmesi ve bu çerçevede ekonomik yapılarını sürdürülebilir bir hale getirebilmelerini temin etmek amacıyla hazırlanmaktadır. Ancak kalkınma planlarının sadece ekonomik olarak diğer ülkelere kıyasla geri kalmış ve finansal problemler yaşayan ülkeler tarafından hazırlanması söz konusu değildir. Gelişmemiş ve gelişmekte olanlar gibi gelişmiş ülke ekonomileri de gerek verimliliklerini gerek de piyasa etkinliklerini artırabilmek amacıyla sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin planlama yapmakta ve kalkınma planı hazırlamaktadır (Özdemir, 2014).

Öte yandan kalkınma planları sayesinde ileride karşılaşılabilecek potansiyel ekonomik problemlerin önüne geçilebilme veya en azından bu problemlerin asgari düzeye indirilebilmesi sağlanmaktadır. Kalkınma planı hazırlanmasının temelinde hem ulusal hem de uluslararası yatırımcıların kendilerini ekonomik olarak güvende hissetmelerini sağlayacak bir güven ortamı yaratılması ve böylece bu kişilerin güven ve rahatlık içinde yatırım yapmalarına imkân tanınması fikri yatmaktadır. Böylelikle, özel sektörde hali hazırda faaliyet gösteren mevcut yatırımcılar ile potansiyel yatırımcıların piyasaya karşı duydukları güvenin zayıflaması engellenmiş olmaktadır.

Kalkınma planlarının ayrıca ülke ekonomileri açısından önemli bir yol gösterici olması söz konusudur. Kalkınma planları vasıtasıyla ülkeler, daha önceden oluşturdukları ve ulaşmayı bekledikleri hedeflerini uzun süreçte ülke politikası haline getirmektedir (Kan & Kuleyin, 2017). Ülke politikası halini alan bu hedeflere ülkeler hali hazırda sahip olduğu mevcut değerleri çerçevesinde en makul biçimde ulaşabilmek istemektedir. Dolayısıyla ülkeler açısından en makul olarak değerlendirilen yöntem ise ülke kaynaklarının en etkin ve verimli biçimde diğer bir biçimde en rasyonel ve optimal şekilde yönetilmesidir. Kaynakların optimal şekilde yönetilebilmesi ve dağılımının sağlanabilmesi için kalkınma planlarından faydalanılmaktadır (Kutlu, 2004). Ayrıca kalkınma planlarından ekonomiye ilişkin sorunların giderilerek mevcut ve potansiyel yatırımcılar için istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik iklim yaratılması noktasında da yararlanılmaktadır (Erdoğan, 2020).

Kalkınma planı hazırlanması süreci beş ana adımın izlenmesini gerektirmektedir. Bu beş temel adım (Özdemir, 2014):

- Güncel durumun belirlenmesi, değerlendirilmesi ve duruma ilişkin bilgi elde etme,
- Kalkınmaya dair strateji ve hedeflerin belirlenerek ortaya konulması,
- Kalkınma sürecinin belirlenmesi ve süreç adımlarına ilişkin planlama yapılması,
- Hazırlanmış olan kalkınma planının faaliyete geçirilmesi,
- Faaliyete geçirilmiş olan aktif kalkınma planının uygulama sonuçlarının belirlenmesi ve bu sonuçların başarının değerlendirilmesi.

Türkiye’de Hazırlanan Kalkınma Planları

1970’lerden itibaren dünyamızın oldukça hızlı bir teknolojik dönüşüm sürecine girmesi ve küreselleşme sürecinin ekonomik, siyasi, kültürel ve çevresel düzlemde önlenemez etkisiyle beraber ülkemiz de bu dönüşüm rüzgarına ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Türkiye, gerekli dönüşüm politikaları ve yapısal reformları üretmek bunların uygulamaya konulması konusunda gerekli çaba ve özeni göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda ülkemizde 12 kalkınma planı hazırlanmış olup bu kalkınma planları kronolojik olarak aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Birinci Kalkınma Planı (1963-1967)
- İkinci Kalkınma Planı (1968-1972)
- Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977)
- Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983)
- Beşinci Kalkınma Planı (1985-1989)
- Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994)
- Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000)
- Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005)
- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)
- On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)

Ülkemizde ilk olarak 1961 yılında hazırlanan ve 1. Kalkınma olarak da bilinen raporun önderliğini İsmet İnönü üstlenmiş olup plan 1963-1967 yıllarını kapsamaktadır. Söz konusu plan, sistematik ve istikrarlı bir kalkınma modelinin benimsenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. 1.Kalkınma Planı, 1961 Anayasası’nda da belirtildiği üzere planlı düzenlemeler yapılmasının önemine değinmektedir (Erdoğan, 2020). Bu çerçevede gerek 61 Anayasası’nda gerek de 1.Kalkınma Planı’nda ekonomik ve sosyal hayatın düzensiz ve plansız ilerleyişinin önüne geçmek amacıyla toplumun tümünün refahını sağlamak için planlı düzenlemelerin önemi vurgulanmaktadır.

1.Kalkınma Planı’nın üzerinde durduğu en temel nokta, lokomotif güç olan tarımsal üretimin yanı sıra ihracata da önem verilmesi gerektiğidir. Kalkınma planına göre tarımsal üretim ile ihracat harmanlanmalı ve bu doğrultuda dengeli bir kalkınma politikası izlenmelidir. Söz konusu anlayış doğrultusunda gerek ekonomik süreklilik sağlanacak gerekse de verimlilikte artış yakalanacaktır.

1. Kalkınma Planı, mamul niteliği ve niceliğinde artış yaratmak suretiyle dış pazarlara açılmanın mümkün olduğunu ve tarım politikalarının dizaynında bu gerçekliğin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir (Erdoğan, 2020). Bunun yanı sıra 1.Kalkınma Planı’nda milli gelirin artışının sağlanması, gitgide artan

nüfusa yeterli ve tatmin edici istihdam imkanlarının sunulması ve en nihayetinde, ülkemizin dışa bağımlılığının en düşük düzeye indirilmesi ulaşılmak istenen en temel hedefler olarak yer almaktadır (Küçük, 1985).

1. Kalkınma Planı, 1963 yılından itibaren milli ekonomimizin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu planla, ekonomi politikalarının oluşturulması sürecinde kamuya ait finansal verilere öncelik verilmiş ve planlı bir yaklaşım benimsenmiştir.

1.Kalkınma Planı ile onu izleyen üç kalkınma planı birlikte değerlendirildiğinde, milli ekonomimizde üretim yöntemleri temelli bir büyüme planlandığı görülmektedir. Buna göre ilk dört kalkınma planı, hedef büyüme oranlarını belirleyerek bu oranlara ulaşılmasını ve bu yolda sanayinin lokomotif sektör olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca sanayinin milli ekonomimiz için itici güç olarak nitelendirilmesi her dört kalkınma planında da önemli üzerinde durulan bir konudur (Kepenek, 2012).

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ilişkin geliştirilen strateji ve yapılan planlamaların 1930'lu yıllardan başlanarak devletçi bir eksende şekillendiği görülmektedir. 1950'li yıllara gelindiğinde ise hâkim olan görüşün devletçilikten daha liberal bir eksene kayması söz konusudur. 1960'ların sonundan itibaren artık "planlı kalkınma" anlayışı doğrultusunda ekonomik kalkınma politika ve stratejileri oluşturulmuştur. 1962-1980 yılları arasında kapsayan süreç, planlı ekonomik kalkınmanın "gelişme dönemi" şeklinde adlandırılmaktadır (Çelik & Çetiner, 2019). Söz konusu yılları kapsayan bu süreçte Türkiye ekonomisi tarihine izni bırakan dört adet kalkınma planı hazırlanmıştır.

Bu dört kalkınma planı birlikte değerlendirildiğinde, ülkemizin ekonomik, kültürel ve toplumsal yapısının dikkate alınarak elde edilen verilerle kalkınma planlarının oluşturulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, bu dört kalkınma planında da ekonomik büyüme ve ekonomik büyüme yıllık artış oranı, planların temel değişkenleri olarak belirlenmiştir. Sanayileşmeye son derece büyük bir önem vermesi, sanayileşmeyi ekonomik kalkınma açısından temel öncelik olarak ifade etmesi, uzun vadeli kalkınma stratejilerinin önemini vurgulaması ve uzun soluklu planlamada bu stratejilerden faydalanılması gibi konular bu dört kalkınma planının ortak noktalarını oluşturmaktadır. Teorik olarak kalkınmaya dair önemli hususları içeriyor olsa da bu dört kalkınma planı, uygulama noktasında kendisinden beklenen verimi ve başarıyı sağlayamamıştır (Özdemir, 2014).

1980'lerin sonundan itibaren liberal ekonomi yaklaşımı tekrardan kalkınma plan hazırlama sürecinde etkili olmaya başlamıştır. 80 ve sonrası dönem, literatürde "Planlı Kalkınmanın Değişme Dönemi" olarak adlandırılmış olup bu dönemden itibaren kalkınma planlarının hazırlanması sürecinde temel değişiklikler görülmeye başlanmıştır. 1982 Anayasası, ekonomik planlamanın kültürel ve sosyal boyutlarının yanı sıra ekonomik kalkınma noktasına da vurgu yapılmasını sağlamıştır. 80'li yıllarla beraber Türkiye'nin izlediği politikanın dışa açıklığı artarak

ülkenin daha rekabetçi bir kalkınma stratejisi izlemesi söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, 80'lerden itibaren ekonomimizin daha neo-liberal bir ekonomi haline geldiği ve aynı zamanda hazırlanan planlarda küreselleşmenin çok açık bir şekilde planlamaya etki ettiği görülmektedir (Atakişi & Cebeci, 2022).

90'lı yılların başlarında ise ekonomik büyümenin istihdam üstündeki beklenen etkileri istenilen düzeye ulaşamamış olup sınırlı bir seviyede gerçekleşmiştir. 1994 yılında meydana gelen Asya krizi, ekonomik büyüme ve istihdam oranları üzerinde ciddi ölçüde düşüşler yaşanmasına neden olmuştur. 2000'lere kadar Asya krizinin etkileri her alanda çok derin hissedilmiş olduğundan bu süreçte hazırlanan kalkınma planlarında da krizin etkileri çok net bir biçimde görülebilmektedir. 2000'li yıllardan itibaren 2008 yılına kadar olan evrede ise rüzgâr tersine dönmeye başlamış ve gerçekleştirilmiş olan yapısal reformları takiben ekonomik büyüme dönemine geçilmiştir. Bu sebeple söz konusu dönemde hazırlanmış olan kalkınma planlarının bir ölçüde ekonomik büyümeye dair izler taşıdığı görülmektedir.

2008 yılına gelindiğinde ise ABD'de açığa çıkan ve sonrasında küresel boyutlara ulaşarak tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finans krizi neredeyse her ülkeyi derinden sarsmıştır. Küresel finans krizi sonucunda çok sayıda ülkede üretim ve istihdam konularında kayıplar oluşmuştur. Diğer ülkelere kıyasla ülkemiz, küresel finans krizinde iyi bir sınav vermiş ve süreci başarılı bir biçimde yönetmiştir. Son yıllar itibariyle, milli ekonomiler arası gerçekleşen soğuk ticaret savaşları ve bunun yanında, ülkeleri her açıdan oldukça zorlayan bir döneme neden olan pandeminin etkisiyle, piyasalar evrensel boyutta bir durgunluk sürecine girmiştir (Atakişi & Cebeci, 2022).

Bütün bu dönemde yaşanan dönüşümler ışığında Türkiye'nin 12. Kalkınma Planını hazırlaması ve bu plan çerçevesinde ekonomimize ilişkin mevcut iktisadi kimliğimizin revize edilmesi söz konusudur (Çelik & Çetiner, 2019). Hazırlanmış olan tüm kalkınma planları birlikte ele alındığında ilk kalkınma planlarının kamu kesimi açısından "emredici" bir nitelik taşıdığı; mümkün olduğu ölçüde daha açık bir ifadeyle kanunların imkân vermesi halinde uygulanması gerektiği görülmektedir. Kalkınma planları özel sektör açısından ise zorunlu bir uygulama olmaktan öte "bağımsız bir yol gösterici" olarak değerlendirilmektedir. Özel sektör kalkınma planlarına ilişkin teşvik edilerek özendirilmektedir. Ancak kamu sektörünün özel sektöre kıyasla daha geniş bir uygulama alanına hükmetmesi ve bu doğrultuda daha fazla güç ve yetkiye sahip olması kalkınma konusunda çok daha katılımcı ve aktif bir görev üstlenmesine yol açmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, kamu sektörünün özel sektöre kıyasla kalkınma konusunda daha fazla payının olduğunu söylemek mümkündür (Kepenek & Yentürk, 2004).

On birinci Kalkınma Planı

Günümüz şartlarında ülkeler kendilerini, teknoloji ve ticaret alanlarında gitgide artan bir rekabet savaşı içinde bulmaktadırlar. Ayrıca küresel piyasalardaki artan gerilim, risk ve belirsizlikler, ülkelerin bu rekabet savaşı içindeki mücadelesini daha zorlu bir hale getirmektedir. Bu zorlu mücadelede ülkeler, ellerindeki yetkinlik ve becerilerini- özellikle de birtakım hayati önem taşıyan teknolojik alanlarda sahip olduklarını- geliştirmeye odaklanmaktadır. Rekabetin bu ölçüde çetin hale gelmesi, ülkelerin teknolojik yetkinliklerde kendilerini her daim geliştirme ihtiyacı, teknoloji arenasında gösterdikleri var olma mücadelesi, belirli zamanlarda karşılaşılan ekonomik ve siyasi belirsizlikler ile diğer birçok makro değişkenin milli ekonomileri derinden etkileme gücü bulunmaktadır. Bu nedenle birçok faktörün etkisine açık olan ekonomiler açısından kalkınma planlarına duyulan gereksinim oldukça açıktır. Bahsedilen bu sebeplerden ötürü, 11. Kalkınma Planı'nın orta ve uzun vadede Türkiye'nin mevcut ekonomik ve sosyal kaynaklarının geliştirilmesi, artırılması ve bu çerçevede daha verimli ve üretken sahalara yönlendirilmesi noktasında önemli bir rehber niteliği taşıması söz konusudur.

Uygulama sonuçlarının değerlendirilebilmesi noktasında kalkınma planlarının en sonucusu olan 11. Kalkınma Planı aynı zamanda değişen hükümet sisteminin diğer bir ifadeyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin uygulamaya koyduğu ilk kalkınma planıdır. 11. Kalkınma Planı, ülkemizin en temel ve milli değerleri ve beklentileri konusunda projeksiyonları ortaya koyma, bunların karşılanmasını sağlama ve bunu, Türkiye'nin kalkınmasına ilişkin uzun vadeli vizyon belirleyerek gerçekleştirme amacındadır. Ayrıca 11.Kalkınma Planı'nda, ülkemizin uluslararası arenadaki konumunu daha da ileriye taşıyarak toplumsal refahı yükseltmek en temel amaçlarımız olarak belirtilmiştir.

11. Kalkınma Planı temel olarak iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm, küresel trendler ile gelişme ve eğilimleri ve ayrıca, bu plan öncesi süreçte Türkiye'nin yaşadığı ekonomik ve sosyal gelişmeleri kapsamaktadır. İkinci bölüm ise, 11. Kalkınma Planı'nın vizyonu ile ana amaç ve ilkelerini içermektedir. Bu bölümde ayrıca kalkınma planının amaç ve politikaları belirlenen temalar çerçevesinde incelenmiştir. Planda yer alan bu temalar şunlardır:

- İstikrarlı ve güçlü ekonomi,
- Rekabetçi üretim ve verimlilik,
- Nitelikli insan ve güçlü toplum,
- Yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre ile
- Hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim

11. Kalkınma Planı dahilinde planda yer alan bütün alanlarda kalkınmanın toplu ve sistematik bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için gereken adımlar atılarak kalkınmanın temelleri atılmıştır. Plan, 15 yıllık bir kalkınma sürecinin de ilk adımı olarak nitelendirilmektedir. 2019 yılından başlayarak planın kapsadığı 4 yıllık süreç ve sonrası için istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomi hedefiyle gerçekleştirilmesi gereken dönüşüm, planda detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Planda, güçlü bir

ekonomik sistem oluşturmanın yanı sıra beşerî sermayemizin geliştirilmesi ve ayrıca milli teknoloji hamlesiyle mevcut teknolojik ve inovatif becerilerimizin artırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

11. Kalkınma Planı, Türkiye'nin her alanda rekabet gücünü ve verimliliğini yükseltmeyi amaçladığını belirtirken (Batuhan & Kodaz, 2020); plan, “*daha fazla üreten, daha adil paylaşan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye*” anlayışına hizmet etmektedir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Plan çerçevesinde Türkiye'nin “gelir seviyesi yüksek olan ülkeler” ile “insani gelişmişlik noktasında en ileride olan ülkeler” arasında yer alması hedeflenmektedir.

Planın giriş bölümünde planlamanın kapsamını belirleyen mevcut makro çevresel faktörlere değinilmiş; bu çerçevede kurulan uluslararası iş birlikleri ve bu iş birliklerinin günümüzdeki kapsamlı ve karmaşık halleri ele alınmıştır.

Günümüzde makro çevrenin oldukça değişken ve dinamik bir yapısı vardır. Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde ekonomik ve politik yapı dönüşüm içerisindedir. Makro çevrenin bu kadar değişken ve hızlı bir dönüşüm içerisinde olması, finansal ve politik dengeleri değiştirmekte ve yeni hedefler yaratmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

11.Kalkınma Planı Türkiye'nin güçlü, istikrarlı ve sürdürülebilir kalkınma sürecine odaklanırken, bir yandan da hukukun üstünlüğü ile temel hak ve hürriyetlerin demokratik bir biçimde ele alınmasına önem vermiştir. 11.Kalkınma Planı beş ana hedef üzerine odaklanmıştır. Kalkınma planı kapsamındaki bu hedefler:

- İstikrarlı ve güçlü ekonomi,
- Rekabetçi üretim ve verimlilik,
- Nitelikli insan ve güçlü toplum,
- Yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre ve
- Hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim başlıkları altında ele alınmaktadır.

11. Kalkınma Planı'nda, çeşitli üretim sanayi sektörlerinin yanı sıra gelişmede öncülük edecek olan savunma sanayi, tarım ve turizm gibi alanlarda yerli üretime ağırlık verilmesi hususu da açıkça belirtilmektedir. Kalkınma planında her bir tema için hedefler ve adımlar belirlenmiştir. İlk tema olan “istikrarlı ve güçlü ekonomi” başlığında hedeflenen makroekonomik verilere ulaşmamızı sağlayacak finansal politikalar ile mevcut politikaların güçlendirilmesi konuları vurgulanmaktadır. İkinci temel tema ise “rekabetçi üretim ve verimlilik” konusuna odaklanarak bir yandan Türkiye'nin yapısal dönüşümünü sağlarken bir yandan da toplumsal refah artışını hedefleyen politikaları vurgulamaktadır. Kalkınma planındaki “nitelikli insan ve güçlü toplum” başlığı, beşerî sermayenin güçlendirilerek, kapsayıcı büyüme amacının toplumda genel geçer yaklaşım olması ve toplumsal refahın herkese yayılması için izlenmesi gereken politikaları ele

almaktadır. Ekonomik ve sosyal faydaya ilaveten çevrenin korunması hem şehirlerde hem de kırsalda sağlanmalıdır. “Yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre” teması kapsamındaki politikalarla, hayat kalitesinin artırılarak devam ettirilmesi ve bölgesel refah farklarının giderilmesi hedeflenmektedir. Devletin kurum ve kuruluşlarında şeffaflık, katılımcılık ve hesap verilebilirliğin güvencesi olan “hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim” teması kapsamında ise hukuk devleti olma ve demokratikleşmeye ilişkin politikalar yer almaktadır.

11.Kalkınma Planı çerçevesinde üretim ve verimliliğim artırılması amacıyla optimal kaynak dağılımı konusuna odaklanılmaktadır. Plan kapsamında kullanılacak araçlar ve yöntemler detaylıca yer almaktadır.

11. Kalkınma Planı'nın son kısmında ise sürdürülebilir kalkınma amaçlarına yer verilmiştir. Değerlendirmeye tabi tutulan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin amaç, politikalar ve tedbirler bu kısımda bulunmaktadır (Orhan, 2019).

11.Kalkınma planı kapsamında sürdürülebilirlik kavramı üretim, rekabet, verimlilik ve ekonomi açısından ele alınmaktadır. Bu sebeple ekonomik ve finansal kalkınma sürdürülebilirliği sağlamada odak noktasıdır. Bu açıdan bakıldığında, ekonomik büyüme plan çerçevesinde ulaşılması beklenen ana hedefdir (Orhan, 2019). Kalkınma planı kapsamında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda uygulanacak politika ve tedbirler aşağıda yer almaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

- SKA'lar ulusal öncelikler ve koşullar doğrultusunda sektörel ve tematik politika belgelerine yansıtılacaktır.
- Kurumsal stratejik planlar ile sektörel ve tematik politika belgeleri hazırlıklarında SKA'larla uyum gözetilecektir.
- SKA'ların takip ve gözden geçirilmesi için iyi işleyen ve katılımcı bir kurumsal koordinasyon mekanizması kurulacaktır.
- SKA'ların uygulanmasının ulusal düzeyde takip ve gözden geçirilmesi ile koordinasyonunu sağlamak üzere Strateji ve Bütçe Başkanlığı başkanlığında ilgili kamu kurumlarının yanı sıra yerel yönetimler, akademi, özel sektör ve STK temsilcilerinin katılımı için esnek bir yapıda Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Koordinasyon Kurulu kurulacaktır.
- Küresel SKA gösterge setindeki gelişmelere paralel olarak ulusal gösterge setinin kapsamı öncelikler doğrultusunda genişletilecektir.
- Ulusal sürdürülebilir kalkınma amaçları izleme ve değerlendirme sistemi kurulacaktır.

OECD'ye göre, ülkelerin rekabet avantajı elde etmesi, sürdürülebilirliğe ulaşabilmesinde finansal kurumlar, ekonomik alt yapı ve istikrarlı ekonomi gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bu faktörlerden en önemlisi ise inovasyon olarak ele alınmaktadır. Günümüz rekabetçi piyasalarında ülkelerin inovasyon konusunda attıkları adımlar, ekonomik gelişmişlik seviyelerine katkıda bulunurken; rekabet

güçlerini artırıcı bir etki de yapmaktadır (Doğan, 2023). Bu sebeple hem ekonomik gelişmişlik düzeyini artırmak hem de rekabet avantajı elde edebilmek için ülkelerin inovasyonu odak noktası yaparak sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmayı amaçlamaktadır (Kijek & Kijek, 2010).

İnovasyonun doğru bir şekilde çeşitli endeksler aracılığıyla ölçülebilmesi bir yandan yatırımların verimliliğini sağlarken bir yandan da ülkelerin mevcut durumlarını görmesi ve geleceğe yönelik güncellemelerde bulunma imkânı sağlamaktadır. Ayrıca, diğer ülkelerle kendi mevcut konumlarını karşılaştırma olanağı tanımaktadır (Altıntaş, 2020). Ülkelerin inovasyon performanslarını yıllar itibarıyla değerlendirebilmek için literatürde en çok kullanılan endeks 'Küresel İnovasyon Endeksi'dir.

Çalışmanın bu bölümünde, kalkınma planları kronolojik olarak sıralanmıştır. Özellikle, 11. Kalkınma Planı çerçevesinde 'Sürdürülebilir Kalkınma' ve 'Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Ulaşma' konularında ülkemizin atması gereken adımlar detaylıca ele alınarak vurgulanmıştır. Bu kapsamda, literatürde en çok kullanılan endeks olan 'Küresel İnovasyon Endeksi' aracılığıyla ülkemizin yıllar içerisindeki gelişimi ve dönüşümü çalışmanın bir sonraki bölümünde kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

KÜRESEL İNOVASYON ENDEKSİ

Sürdürülebilir kalkınma teması 1987 yılında Brundtland Komisyonu olarak da bilinen Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan raporda "*Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma*" olarak ilk kez tanımlanmıştır (UN Brundtland Raporu, 1987). Bu tanım tüm dünya tarafından benimsenmiş ve sonrasında yapılan anlaşmalar ile daha da önem kazanmıştır. Raporda, çevre ve kalkınma kavramlarının birbirinden ayrı olarak ele alınamayacağı vurgulanırken, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel bileşeni çevresel, sosyal ve ekonomik faktörler olarak belirlenmiştir (Borsa İstanbul, 2014).

Gelişmiş ülkelerin sahip olduğu çevresel, sosyal ve ekonomik göstergelere ilaveten, teknolojik altyapılarına da sahip olabilmek yalnızca sürdürülebilir kalkınmanın benimsenmesiyle gerçekleştirilebilecektir. Günümüz piyasalarında ayakta kalabilmek, bir yandan pazar payını artırırken bir yandan da katma değerli yüksek teknolojik ürün ve hizmetler ihraç edebilmek rekabet gücünün artırılmasıyla mümkün olmaktadır.

Ekonomilerin sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmada başarılı olabilmesi ancak inovasyon yatırımları ile mümkündür. İnovasyon, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik gelişme ve rekabet gücünü artırma konuları bakımından çok önemlidir. Günümüzde çoğu ülke inovasyona dayalı büyüme stratejilerine

odaklanırken, diğer yandan da teknolojik bilgi ve birikimlerini artırmayı hedeflemektedir. İnovasyon ile hem iç pazar hem de dış pazarın istek ve beklentilerini karşılayarak rekabet üstünlüğü sağlayacaktır. Bu kapsamda, inovasyon ile elde edilen teknolojik üstünlük ülkelerin hem inovasyon alanında tanınırlığına hem de ekonomik açıdan güçlenmesine sebep olacaktır.

Sanayi Devrimi'nden bugüne yaşam standardındaki yükseliş inovasyondan kaynaklansa dahi; günümüz koşullarında inovasyon rekabet gücünü ve ulusal ilerlemenin sağlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. İklim krizi, küresel ısınma, sürdürülebilir kalkınma gibi konularla mücadelede kilit bir rol oynamaktadır (OECD, 2007).

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organization-WIPO), sürdürülebilir bir gelecek için inovasyonun ve yaratıcılığın teşviği konusunda küresel bir fikri mülkiyet ekosisteminin geliştirilmesine öncülük eder. Bu çerçevede, ülkelerin Küresel İnovasyon Endeksi hesaplanarak inovasyon konusunda yol gösterici olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index-GII) projesi, Oxford Üniversitesi'ndeki Saïd Business School Dekanı Soumitra Dutta tarafından 2007 yılında INSEAD'daki görevi döneminde ortaya atılmıştır. WIPO ile Küresel İnovasyon Endeksi 2012 yılında Küresel İnovasyon Endeksi'ni ortak yayınlamaya başlamıştır. Küresel İnovasyon Endeksi, 2020 yılına kadar Cornell Üniversitesi, INSEAD ve WIPO tarafından ortak olarak hazırlanmaya devam etmiştir. 2021'den bu yana ise WIPO tarafından Portulans Enstitüsü, çeşitli kurumsal ve akademik çevre ile Küresel İnovasyon Endeksi Danışma Kurulu ortaklığında WIPO tarafından yayınlanmaktadır (GII, 2022).

Küresel İnovasyon Endeksi, ülkelerin inovasyon performansını “Kurumlar”, “Beşeri Sermaye ve Araştırma”, “Altyapı”, “Piyasaların Çok Yönlülüğü”, “Firmaların Çok Yönlülüğü”, “Bilgi ve Teknoloji Çıktıları” ile “Yaratıcı Çıktılar” olmak üzere 7 ana bileşen altında sınıflamaktadır. Her bir bileşen 3 temel alt başlığa ayrılarak toplam 81 bileşen bakımından inovatif performans hesaplanmaktadır. Küresel İnovasyon Endeksi 2022 raporuna göre dünya nüfusunun % 94,3'ünü ve dünya GSYİH'nin % 99.0'mı temsil eden 132 ülkeyi kapsamaktadır (Dutta vd., 2022)

Küresel İnovasyon Endeksi performansı, İnovasyon Girdi Alt Endeksi ve İnovasyon Çıktı Alt Endeksi eşit ağırlığa sahip olacak şekilde hesaplanmaktadır. Bu nedenle, üç ana endeks bulunmaktadır.

İnovasyon Girdi Alt Endeksi: Beş ana bileşen ve alt başlıklarından oluşan İnovasyon Girdi Alt Endeksi, ekonominin inovatif faaliyetlerine imkân sağlayan faktörleri içermektedir.

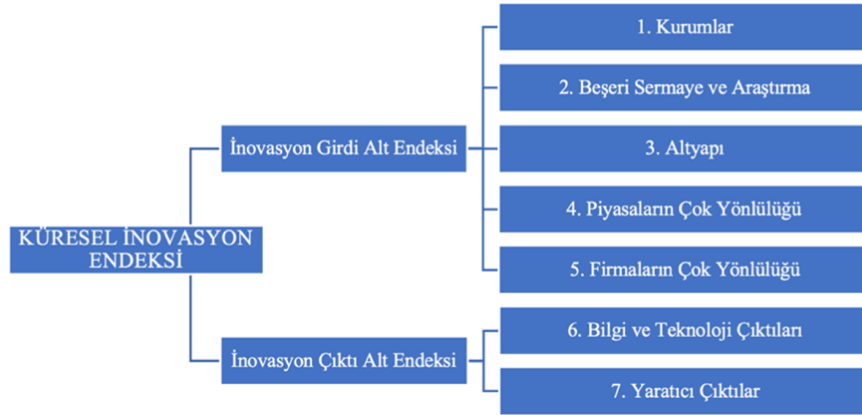
İnovasyon Çıktı Alt Endeksi: İnovasyon çıktıları, inovatif ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkmaktadır. İki ana bileşenden oluşmakla birlikte, Küresel

İnovasyon Endeksi performansı hesaplamasında İnovasyon Girdi Alt Endeksi ile eşit öneme sahiptir.

Küresel İnovasyon Endeksi: İnovasyon Girdi ve Çıktı Alt Endekslerinin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (GII, 2022).

Şekil 1: Küresel İnovasyon Endeksi Bileşenleri

Kaynak: Küresel İnovasyon Endeksi (2023)

Küresel İnovasyon Endeksi, ülkelerin inovasyon performanslarını her bir bileşen bakımından sıralarken, bir yandan da zayıf ve güçlü olduğu noktaları vurgulamaktadır. Bu vurgulama sayesinde, zayıf yönlerin orta ve uzun vadede geliştirilmesine imkân tanımaktadır.

Literatürde Küresel İnovasyon Endeksi'ni kullanan çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Hancıoğlu (2016), OECD ülkelerini ele aldığı çalışmasında, 2011 ile 2015 yılları arasında inovasyon girdi ve inovasyon çıktı alt endeksleri arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi aracılığıyla incelemiştir. İnovasyon girdi ve inovasyon çıktı alt endeksleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Sohn vd. (2016) 2013 yılı sonrası dönem için Küresel İnovasyon Endeksi ile inovasyon girdi alt endeksi ve inovasyon çıktı alt endeksi faktörlerini yapısal eşitlik modeli aracılığıyla test etmiştir. Test sonuçları girdi bileşenlerinden olan firmaların

çok yönlülüğünün yaratıcı çıktılar üzerinde doğrudan; altyapının ise yaratıcı çıktılar üzerinde dolaylı etki yarattığını göstermektedir.

Jankowska vd. (2017) Polonya ve Bulgaristan'ı kapsayan çalışmasında İnovasyon Girdi Alt Endeksi ile İnovasyon Çıktı Alt Endekslerinin performanslarını yedi bileşen açısından ele almıştır. Polonya yüksek bir İnovasyon Girdi Alt Endeksi skoruyla düşük İnovasyon Çıktı Alt Endeksi sergilerken; Bulgaristan düşük bir İnovasyon Girdi Alt Endeksi performansı ile yüksek bir İnovasyon Çıktı Alt Endeksi'ne sahip olmuştur.

Küresel İnovasyon Endeksi Kapsamında Türkiye'nin Durumu

Dünya Bankası Atlas sınıflandırması kişi başına düşen gelir ile orta-üst grupta yer alan ve gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye, Küresel İnovasyon Endeksi 2022 raporuna göre inovasyon bakımından tarihinin en yüksek seviyesine çıkmıştır. 2023 yılı performansına göre ise, 37. sıradan iki basamak gerileyerek 39. sıraya gelmiştir.

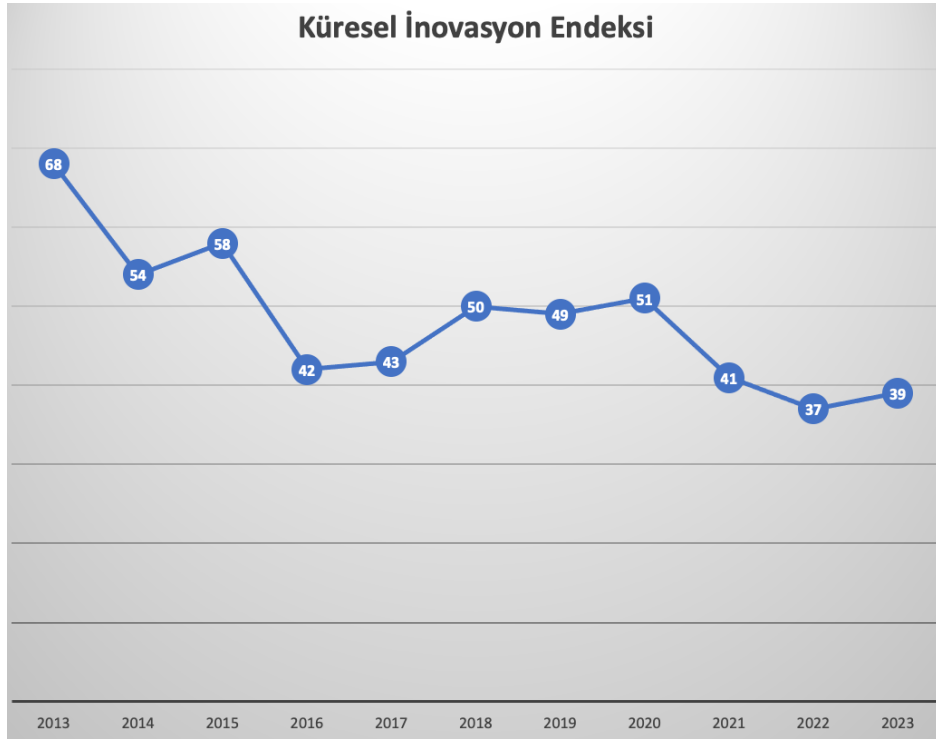
Tablo 1: 11. Kalkınma Planı Döneminde Türkiye'nin İnovasyon Performansı

	Küresel İnovasyon Endeksi	İnovasyon Girdi Alt Endeksi	İnovasyon Çıktı Alt Endeksi
2019	49	56	49
2020	51	52	53
2021	41	45	41
2022	37	49	33
2023	39	52	32

Kaynak: Küresel İnovasyon Endeksi (2023)

Tablo 1, Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeksi'ne ilaveten İnovasyon Girdi Alt Endeksi ile İnovasyon Çıktı Alt Endeksi bakımından performanslarını yıllar itibarıyla göstermektedir. Tabloda, 2021 yılının hem girdi alt endeksi hem de çıktı alt endeksi hem de Küresel İnovasyon Endeksi bakımından oldukça önemli olduğu dikkat çekmektedir. 2021 yılındaki bu atılım ve yükseliş, 2022 ve 2023 yıllarında da sürdürülmüştür. 11. Kalkınma Planı çerçevesinde yer alan bu dönem, Türkiye'nin inovasyon performansı bakımından oldukça verimli geçmektedir.

Şekil 2: Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeksi Sıralaması

Kaynak: Küresel İnovasyon Endeksi (2023)

Şekil 2, 2012-2023 yılları arasında Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeksi performansına göre ülkeler arasındaki yerini göstermektedir. 2021 yılında çok büyük bir yükseliş sergileyen Türkiye, 10 basamak birden ilerlemiş ve 51. sıradan 41. sıraya gelmiştir. 2022 yılında ilerlemesini sürdüren ülkemiz, ilk kez ilk 40 ülke arasında yer almış ve tarihindeki en iyi sıralamaya ulaşmıştır. Türkiye, bu gösterge ile gelişmekte olan ülkeler arasında, inovasyon performansı açısından oldukça iyi bir sıralamada yer almaktadır.

Tüm dünyayı etkisi alan pandemi ve bu dönemde yaşanan üretim tesislerinin kapanması, ulaşımda aksaklıklar gibi sebeplerle yaşanan hammadde krizi gibi olumsuzluklara rağmen; Türkiye Ar-ge yoğun ve yüksek teknolojiye dayanan katma değerli ürün ihracatında bir artış yaşamıştır. Alt bileşenlerde detaylıca görebildiğimiz

özellikle savunma sanayi, havacılık ve bilişim sektörlerindeki atılımlar son iki yılda inovasyon performansındaki anlamlı yükselişin bir göstergesidir (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2022).

Tablo 2. 11. Kalkınma Planı Kapsamında Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeks Bileşenleri Sıralaması

		2019	2020	2021	2022	2023
1.	KURUMLAR	85	94	93	101	105
1.1.	Siyasi Ortam	69	77	75	81	85
1.2.	Düzenleyici Ortam	102	108	109	109	110
1.3.	İş Ortamı	82	91	91	92	107
2.	BEŞERİ SERMAYE VE ARAŞTIRMA	46	42	26	41	41
2.1.	Eğitim	73	-	-	66	67
2.2.	Yükseköğretim	43	91	24	56	56
2.3.	Ar-Ge	39	40	38	36	37
3.	ALTYAPI	41	54	48	48	50
3.1.	Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT)	49	49	47	38	39
3.2.	Genel Altyapı	38	57	42	41	34
3.3.	Ekolojik sürdürülebilirlik	52	55	54	61	77
4.	PIYASALARIN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ	52	28	49	37	36
4.1.	Kredi	66	66	68	39	39
4.2.	Yatırım	87	44	105	61	56
4.3.	Ticaret, rekabet ve piyasa ölçeği	15	7	10	11	11

5.	FİRMALARIN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ	71	57	46	47	46
5.1.	Bilgi yoğun çalışanlar	72	59	49	52	48
5.2.	İnovasyon bağlantıları	97	91	79	75	81
5.3.	Bilginin özümsemesi	57	48	36	44	39
6.	BİLGİ VE TEKNOLOJİ ÇIKTILARI	59	57	50	47	44
6.1.	Bilgi yaratımı	38	40	37	37	36
6.2.	Bilgi etkisi	57	42	38	39	23
6.3.	Bilgi Yayınımı	112	96	73	67	64
7.	YARATICI ÇIKTILAR	40	50	35	15	27
7.1.	Gayri maddi varlıklar	20	31	18	4	5
7.2.	Yaratıcı ürünler ve hizmetler	60	60	61	72	61
7.3.	Online Yaratıcılık	55	69	50	48	53

Kaynak: Küresel İnovasyon Endeksi (2023)

2019 ile 2023 yılları arasındaki dönem 11. Kalkınma Plan'ı kapsamında yer almaktadır. Tablo 2, bu döneme ait beş temel İnovasyon Girdi Alt Endeksi ile iki temel İnovasyon Çıktı Alt Endeksi bileşenleri ve bunlara ait alt başlıklar kapsamında Türkiye'nin sıralamasını göstermektedir.

Yedi ana temel bileşen kapsamında baktığımızda, Türkiye'nin en yüksek sıralamada olduğu bileşen Yaratıcı Çıktılar'dır. 2019 yılı baz alındığında, Yaratıcı Çıktılar 40. sıradan 27. sıraya yer gelmiştir. Piyasaların çok yönlülüğü 52. sıradan 36. sıraya yükselirken; firmaların çok yönlülüğü ise 71. sıradan 46. sıraya

ilerlemiştir. Bilgi ve Teknoloji çıktıları, tüm alt temalar bakımından performansını artırmış ve 11. Kalkınma Planı döneminde 12 basamak yükselmiştir.

Yedi ana bileşen çerçevesinde Türkiye'nin gelişmeye açık yönleri ise Kurumlar ve Altyapı bileşenlerinden oluşmaktadır. Türkiye'nin küresel inovasyon endeksi kapsamında genel durumu değerlendirildiğinde Bilgi ve Teknoloji Çıktıları ile Yaratıcı Çıktılar inovasyon skorunun oluşmasında en etkili iki çıktı olarak belirlenmiştir. Girdi alt endeksleri göz önünde bulundurulduğunda ise 'Altyapı' endeksinin genel puanı en çok yükselen, en önem verilen faktör olduğu görülmektedir. Çıktı parametreleri ise Türkiye'nin endeksteeki yükselişine katkı sağlayan en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Çubukçu, 2024).

SONUÇ

Nüfus artışının ve hızının 1980'ler sonrasında hızla artmasıyla birlikte, kaynaklar azalmaya başlamıştır. Kalkınmanın sürdürülebilmesi ve kıt kaynaklarla hayatın devamı açısından sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın temel noktası kıt kaynakların optimal kullanımına dayanmaktadır. Gelecek nesiller için, kıt kaynakların verimli kullanımı gerekmektedir. Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler (BM) küresel çapta hareket edilmesi amacıyla 17 sürdürülebilir kalkınma amacı (SKA) hazırlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma amaçları, insanlığı karşılaştığı sorunlara çözüm bulma amacıyla hazırlanmıştır ve 2030 yılına kadar ulaşılması hedeflenmektedir (Akyol, 2020).

Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde inovasyon çok büyük bir rol oynamaktadır. İnovasyon aracılığıyla, toplumlar çevresel, sosyal ve ekonomik büyüme ile sürdürülebilirliği içeren bir rekabet avantajı ve artan verimlilik imkanı sağlamaktadır. Bu sebeple, ülkeler inovasyonu sürdürülebilir kalkınmanın temel taşı olarak görmeli ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmek adına inovatif çözümlere yönelmelidir. İnovasyon konusunda istikrarlı bir şekilde yatırım yapıp ilerlemek, ülkelerin odak noktasında yer almalı ve misyon haline gelmelidir.

Türkiye'nin inovasyon performansı ve sıralaması, küresel bir ölçüt olan Küresel İnovasyon Endeksi aracılığıyla hesaplanmaktadır. Buna ilaveten, her bir alt bileşen bakımından da zayıf ve güçlü olduğu yönler saptanarak geliştirilmesi gereken alanlara ışık tutmaktadır. Endeks üç temel açıdan katkı sağlamaktadır. Birincisi, endeks aracılığıyla yıllık inovasyon performansı kapsamlı bir şekilde analiz edilmektedir. İkincisi, inovasyon bileşenleri bakımından güçlü ve zayıf alanlar tespit edilerek; zayıf olunan alanlarda iyileştirmeler yapılması gerektiği tespit edilebilmektedir. Üçüncü katkı ise saptanan zayıf noktalar ve gelişme potansiyeli olan alanlara yönelik yapısal reformların hayata geçirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede, bu dönem itibarıyla Türkiye 'Türkiye Küresel İnovasyon Endeksi Görev Gücü'nü oluşturmuştur.

11. Kalkınma planı dönemi boyunca 2019 yılı ile 2023 arasındaki yıllarda Türkiye'nin inovasyon performansındaki belirgin artış yüksek teknolojili ve katma değerli ürünlerin üretilip ihraç edilmesine dayanmaktadır. Sıralamadaki artışta en büyük katkı yapan sektörler ise savunma, havacılık ve bilişimdir. Yüksek teknoloji üretimine odaklanıldığında, Türkiye'nin 2022 yılında 15 basamak yükselerek 40. sırada yer almıştır. Türkiye, OECD ülkeleri arasında 26., üst orta gelir grubu ülkeler sıralamasında ise 6. olmuştur.

2023 verilerine göre Türkiye, coğrafi konuma göre Kuzey Afrika ve Batı Asya grubunda İsrail, Güney Kıbrıs, Birleşik Arap Emirlikleri'nin ardından dördüncü sırada yer alırken; 33 orta yüksek gelir grubu gelişmekte olan ülke arasında dördüncü sırada yer almıştır.

11. Kalkınma Planı kapsamında öncelikli sanayi alanlarında verimlilik ve teknoloji konularında ilerleme sağlanması, rekabet avantajı elde edilmesi ve üretimde katma değeri yüksek ürünlere yönelmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna ilaveten, yüksek teknolojili yerli üretimin teşviği hedeflenmektedir. Bu hedeflere ulaşılma konusunda faaliyetlerin saptanması ve izlenmesi, aynı şekilde küresel inovasyon endeksinde gösterdiğimiz performansın da artmasına imkân sağlamaktadır (TİM, 2022).

Bu çerçevede, mevcut kalkınma planları arasında inovasyon aracılığıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusu 11. Kalkınma Planı içerisinde ilk kez yer almıştır. Sonraki hem kalkınma planları hem de ülkelerin politika yapıcılarının açısından ulaşılan sonuçlar önemli bir gösterge niteliğindedir. Türkiye inovasyona yatırım yaptıkça, Küresel İnovasyon Endeksi'ndeki sıralaması ve performansı artmakta, bu kapsamda da ilerleyen dönemler için verimlilik artışı, katma değerli yatırımlar aracılığıyla kişi başına düşen gelir artışı ve sonuç olarak da gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru adım atan bir Türkiye'ye ulaşmak mümkün olacaktır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı sunmuştur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akyol, H. (2020). Teknolojik İnovasyon Sürdürülebilir Kalkınma Üzerinde Teşvik Edici Bir Faktör Müdür?. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 5 (2), 14-24.

Altıntaş, F. F. (2020). "İnovasyon ve Lojistik Boyutları Arasındaki İlişkiye Yönelik Ampirik Bir Araştırma", Business and Economics Research Journal, 11 (4), 1049-1067.

Atakişi, A., & Cebeci, A. (2022). Kalkınma Planlarının Kıyaslamalı Analizi: Türkiye Örneği. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 157-172.

Batuhan, T., & Kodaz, İ. (2020). On Birinci Kalkınma Planında Kentleşme ve Çevre Politikaları. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 6 (12), 75-94.

Borsa İstanbul (2014), Şirketler için Sürdürülebilirlik Rehberi, <https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf>, Erişim Tarihi: 5/5/2023

Çelik, O., & Çetiner, S. (2019). Türkiye ekonomisinde kalkınma planları ve kalkınma planlarındaki söylem değişiklikleri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 121-131.

Çubukcu, A. (2024). Türkiye'nin 2013-2023 Küresel İnovasyon Endeksi Göstergelerinin Kıyaslamalı İstatistiksel Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20 (3), 830-844.

Doğan, H. (2023). OECD Ülkelerinin İnovasyon Performanslarının Critic Temelli Ocra Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 35-54.

Dutta, S., Lanvin, B., Wunsch-Vincent, S., ve León, L. R. (Eds.). (2022). Global Innovation Index 2022: What is the Future of Innovation-driven Growth?

Erdoğan, H. (2020). Birinci beş yıllık kalkınma planı ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma politikası ve tarımsal üretim. *Journal of Universal History Studies*, 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 252-268.

GII (2022), Global Innovation Index 2022 What is the future of innovation driven growth?, <https://www.wipo.int/documents/d/global-innovation-index/docs-en-wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>, Erişim Tarihi: 13/02/2025

Hancıoğlu, Y. (2016). Küresel İnovasyon Endeksini Oluşturan İnovasyon Girdi ve Çıktı Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi: OECD Örneği. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (4).

Jankowska, B., Matysek-Jędrych, A., ve Mroczek-Dąbrowska, K. (2017). Efficiency of national innovation systems: Poland and Bulgaria in the context of the Global Innovation Index. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 20 (3), 77-94.

Kan, N., & Kuleyin, B. (2017). Kalkınma Planları Çerçevesinde Türkiye'nin Deniz Turizmi Stratejilerinin Tarihsel Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 51-64.

Kepenek, Y. (2012). Türkiye Ekonomisi. (25. Baskı). Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kepepek, Y. & Yentürk, N. (2004). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Kijek, A. & Kijek, T. (2010). "The Analysis of Innovation Input-Output Relationships in EU Member States", Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe, 13 (3), 93-106.

Kutlu, E. (2004). İktisadi Kalkınma ve Büyüme. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Küçük, Y. (1985). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. Tekin Yayınevi.

Küresel İnovasyon Endeksi (2023), <https://www.globalinnovationindex.org/about-gii>, Erişim Tarihi: 12/05/2023

OECD (2007). Innovation and Growth Rationale for an Innovation Strategy. Paris: OECD Publications.

Orhan, G. (2019). 11. Kalkınma Planı ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. *EKOİQ*, <http://ekoik.com/2019/10/03/11-kalkinma-plani-ve-surdurulebilir-kalkinma-amaclari/>

Özdemir, V. (2014). Türkiye’de planlı kalkınma deneyimleri. *Marmara Üniversitesi*, 23, 24.

Sohn, S. Y., Kim, D. H., & Jeon, S. Y. (2016). Re-evaluation of global innovation index based on a structural equation model. *Technology Analysis & Strategic Management*, 28 (4), 492-505.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On birinci kalkınma planı 2019-2023. http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf

TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi). (2022). Küresel İnovasyon Endeksi Türkiye Eylem Planı ve Stratejisi 2021-2023, <https://tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Küresel%20İnovasyon%20Endeksi%20Türkiye%20Eylem%20Planı%20ve%20Stratejisi%202021-2023.pdf>, Erişim Tarihi: 12/05/2023

UN Brundtland Commission Report (1987), Erişim Tarihi: 18/05/2023